

Universitat de València  
Facultat de Geografia i Història  
Departament d'Història Medieval i Ciències i Tècniques Historiogràfiques  
Doctorat en Geografia i Història en el mediterrani occidental  
des de la prehistòria a l'edat moderna



**REGINALITAT BAIXMEDIEVAL.  
LA SIGNIFICACIÓ POLÍTICA, ECONÒMICA  
I CERIMONIAL DE LA REINA CONSORT A  
LA CORONA D'ARAGÓ DURANT ELS  
SEGLES XIV I XV**

Tesi doctoral amb menció internacional

Presentada per:

**Lledó Ruiz Domingo**

Dirigida per:

**Dr. Antoni Furió i Diego**

València, octubre 2019



# Resum

Durant la baixa edat mitjana, la reina consort tingué una rellevància inqüestionable tant l'esfera política, cerimonial, així com en la gestió dels recursos econòmics. L'evolució del paper de la reina consort fou una expressió o manifestació de la pròpia evolució que experimentà la institució monàrquica en al llarg d'aquestes dues centúries. Per aquest motiu, el present treball explica la significació de la reina consort i la progressió del seu paper institucional al llarg dels segles XIV i XV en tres camps o aspectes diferents. En el primer bloc s'exposa el model de reina que les diferents consorts hagueren d'encarnar per representar i manifestar la dignitat reginal, és a dir, les característiques i atribucions ideals assignades a través dels distints marcs referencials ideals i patrons de conducta. El segon bloc analitza la intervenció de la reina en l'àmbit polític de manera institucionalitzada, amb l'estudi de cinc reines que exerciren com a lloctinents dels seus esposos, concretament, Elionor de Sicília, Violant de Bar, Maria de Luna, Maria de Castella i Joana Enríquez. En aquest mateix capítol, es procura explicar els límits de l'agència personal de la reina en les seues actuacions com a lloctinents usufructuàries del poder delegat del monarca. La relació entre els dos actors de la parella règia, la seua comunicació i les urgències de la conjuntura són analitzats en cada cas per entendre la capacitat pròpia de cadascuna d'aquestes reines. Finalment, el tercer bloc exposa els recursos econòmics dels quals disposaren les reines consorts analitzant l'evolució de la Cambra de la reina des de 1338 fins 1468 i, en segon lloc, les finances de les reines Elionor de Sicília, Sibila de Fortià, Violant de Bar, Maria de Luna i Maria de Castella, per entendre els patrons i les tendències de la gestió econòmica reginal. Amb aquest plantejament es pretén entendre la significació simbòlica, política i econòmica de la reina als segles XIV i XV.

*Paraules clau:* reginalitat, cerimonial, lloctinència, finances, monarquia.

# Abstract

As an integral part of monarchy, the medieval queen had an unquestioning political, ceremonial and economic importance. The evolution of the queen's role is an expression and manifestation of the evolution experienced by the monarchy during the Late Middle Ages. For this reason, this dissertation explains the significance of the consort queen and the evolution of her institutional role throughout the fourteenth and fifteenth centuries in three different aspects. The first chapter describes the ideal characteristics and attributes assigned to the queen or, in other words, all those ideal referential frameworks and patterns of behaviour that the queen must fulfil to represent the monarchical dignity. The second chapter analyses the queen's intervention in the political arena. For this propose, we had studied five queens consorts who acted as lieutenants of their husbands. This same chapter explains the limits of the queen's agency in her performance as delegated of the monarch. To understand the capacity of each one of the, it is explained the relationship between the two partners of the royal couple, their communication and the different political emergencies. Finally, the third chapter presents the economic resources available to the Late Medieval queens of the Crown of Aragon, analysing the evolution of the Queen's Chamber from 1338 to 1468. This chapter also explains the finances of the Queen Elionor of Sicily, Sibil·la de Fortià, Violant de Bar, Maria de Luna and Maria of Castile, to understand the fundamental trends of the queen economic management. With this dissertation we try to understand the symbolic, political and economic significance of the queen in the Crown of Aragon during the 14th and 15th centuries.

*Key words:* Queenship, monarchy, ceremonial, lieutenancy, finances.

# Agraïments

La redacció d'una tesi doctoral és una tasca individual però que no es fa sense el suport, l'ajuda i la intervenció de moltes altres persones, les quals mereixen un reconeixement per la seua aportació intel·lectual o personal.

En primer lloc, he de dirigir el meu sincer agraïment a totes les institucions públiques que han avalat aquest treball, sense les quals no s'hagués pogut realitzar. A la Universitat de València, per el seu suport a la investigació i haver-me concedit el recolzament econòmic necessari amb un contracte Atracció de Talent en l'any 2015. I tres ajudes diferents per poder realitzar estades d'investigació en la Universidade de Lisboa, la University of Oxford i el Consejo Superior de Investigaciones Científicas de Madrid (CCHS) i de Barcelona (IMF). Aquest recolzament ha permès no sols el seu desenvolupament sinó la interrelació amb altres universitats, especialistes i formes d'entendre la història i la reginalitat.

Així mateix, l'agraïment ha de continuar amb la menció al departament d'Història Medieval i Ciències i Tècniques historiogràfiques, on he tingut la meua segona casa al llarg d'aquests anys. En aquest marc he pogut compartir pensaments, coneixements i experiències amb els seus membres aprenent més d'allò imaginable en seminaris, col·loquis i congressos, però també en les trobades casuals del dia a dia. Tots ells han estat mestres d'una manera o d'una altra, com Ferran Garcia-Oliver, Rafael Narbona, Josep Torró, Antonio José Mira, Enrique Cruselles, José María Cruselles, Manuel Ruzafa, Paulino Iradiel i Juan Vicente García Marsilla. A Enric Guinot, qui ha estat director del Departament durant els darrers anys i s'ha desvetllat per procurar el nostre benestar en l'etapa de la tesi. A Mateu Rodrigo, per la seua erudició insuperable i la seua qualitat humana, deixant-me aprendre d'ell cada dia, així com per donant-me la confiança i els rudiments necessaris per enfrontar-me a la tasca de la docència.

Al Dr. Antoni Furió i Diego, per al qual no tinc prou paraules per mostrar-li tot el meu agraïment. Per la seua infinita confiança, saviesa i disciplina de treball, que ha inculcat en mi i en molts altres dels seus deixebles. Ell és molt més que un simple director de tesi, ha estat i és un model, del qual he après les responsabilitats i els deures del medievalista, però també m'ha contagiats de la seua passió per aquesta disciplina.

No puc oblidar-me d'agrair aquesta tesi a Ana Maria Seabra de Almeida Rodrigues, professora de la Universitat de Lisboa, a John Watts, professor de la

University of Oxford, a Ana Rodríguez López, científica titular del CCHS del CSIC i a Pere Verdés Pijuán, científic titular del IMF del CSIC. A tots ells per la seua amable i desinteressada acollida en les distintes estades d'investigació realitzades en els seus respectius centres d'investigació. Tampoc puc oblidar a Manuela Santos Silva, Therese Martin, Alexandra Beauchamp i Roser Salicrú, pel seu suport i amabilitat.

Als meus estimats companys de doctorat, amb els quals he compartit tot tipus d'aventures acadèmiques i personals i que han aportat a aquesta tesi, estant sempre al meu costat, amb consells, comentaris i sobretot amb les ganes de compartir la passió que és la investigació per a nosaltres. Cal primer mencionar tots els companys del Departament d'Història Medieval, Enza Russo, Juan Martínez Vinat, Luis Almenar, Guillem Chismol, Esther Tello, Guillermo López, Javier Fajardo i Laura Peris, així com als futurs i pròxims doctorands, Miquel Faus, Antonio Belenguer i Luis Galán. També als membres del grup Pangaea de la Facultat de Geografia i Història, Francisco Jiménez, Rubén Gregori, Pablo Sánchez i Esther Parpal, els quals han estat un suport enorme per a mi. No puc oblidar-me dels joves investigadors d'altres universitats amb els quals he tingut la sort i plaer de compartir experiències i bons moments entre congrés i congrés. A Maria Dávila, Adriana Almeida, Ekaitz Etxeberria, Alberto Reche, Raul González, Martina del Popolo, Pol Junyent, Laura Miquel, Marta Manso i Álex Martínez Giralt.

A la meua companya Sandra Bernabeu Borja amb la qual he pogut debatre sobre història medieval i fer-la partícip de totes i cadascuna de les ventures i desventures que han envoltat aquesta tesi. A Blai Josep Server Server per ser millor amic i company d'allò que jo mai he merescut. A Diana Pelaz Flores, una mestra en tots i cadascun dels aspectes de la reginalitat baixmedieval, però també una amiga que sempre està present, tot i la distància física que ens separa.

Finalment, a totes aquelles persones que han estat al meu costat des de sempre. A Anna Mas Esteve, Paula Mateu Mayo i Ángela Mas Esteve, les meues millors confidents. A Pau Ródenas, Tomàs Fabregat i Elena Arbeola, qui sempre estan amb mi. A M<sup>a</sup>Ángeles, Ferran i Marc per les seues atencions i contagiar-me la seua alegria cada dia que estem junts. A Felisa Marcos, la meua estimada àvia. Als meus pares, per tot el que han fet i fan per mi cada dia. I a Ferran, ja que, sense el seu suport, respecte i comprensió aquesta tesi no hagués estat possible.

Gràcies a tots i cadascun de vosaltres per fer possible aquesta tesi.

## Abreviatures i sigles

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AHN	Arxiu Històric Nacional
AMV	Arxiu Municipal de València
ARV	Arxiu del Regne de València
ed/eds.	Editor/s
f.	foli
MR	Mestre Racional
p./pp.	pàgina/es
RC	Reial Cancelleria
reg.	Registre
RP	Reial Patrimoni
sb	Sous barcelonesos
SG	Sèrie General
sj	Sous jaquesos
vol.	Volum





# Índex de continguts

Resum .....	2
Abstract .....	3
Agraïments .....	4
Abreviatures i sigles.....	6
Índex de continguts.....	8
Índex de quadres i gràfiques.....	12
<b>INTRODUCCIÓ: LA IMPORTÀNCIA DE L'ESTUDI DE LA REGINALITAT BAIXMEDIEVAL .....</b>	<b>16</b>
ESTAT DE LA QÜESTIÓ .....	25
L'aparició de la reginalitat en la historiografia .....	25
Les noves tendències en història política: el baluard interpretatiu necessari .....	33
La Casa de la Reina: un espai de relació i poder .....	36
Els recursos reginals: un nou camp d'estudi .....	41
ÉS POSSIBLE ESTUDIAR LA REGINALITAT BAIXMEDIEVAL PER A LA CORONA D'ARAGÓ? .....	47
<b>BLOC 1. DEFINICIÓ DEL MODEL DE REGINALITAT BAIXMEDIEVAL ....</b>	<b>50</b>
1.1. CONCEPTE I SIGNIFICAT DE “SER REINA” A LA CORONA D'ARAGÓ .....	52
1.1.1. Definició conceptual i teòrica de “ser reina” .....	52
1.1.2. Encarnar un ideal: el procés de construcció de la imatge de la reina .....	56
1.1.3. L'exercici de la reginalitat en l'esfera política: col·laboració, mediació i intercessió .....	63
1.2. COMPLINT EL ROL DE “COMPANYONA” DEL REI .....	69
1.2.1. La creació del lligam entre el rei i la reina: la unió matrimonial.....	69
Elecció i negociació: un assumpte de família i d'estat.....	71
L'arribada i les celebracions.....	75
Dos cossos que es convertien en un.....	80
La política matrimonial de la Corona d'Aragó.....	82
1.2.2 El lligam amb el futur de la dinastia: la maternitat.....	93
Afecte i influència: la maternitat des del prisma polític .....	94
Embaràs, atencions i lligams femenins.....	99
Preparatius per al part i naixement d'un nou membre de la dinastia.....	106
Donar la bona nova: entre la familiaritat i la política d'estat .....	110

1.2.3. L'escenificació de la dignitat reginal: cerimònies, etiqueta i magnificència de la reina consort.....	118
Introducció: el simbolisme del poder a l'edat mitjana .....	118
El matrimoni amb la monarquia: les coronacions .....	120
El diàleg polític amb les elits urbanes: les entrades reials.....	139
La construcció de la memòria: tombes i funerals de les reines consorts .....	145
La cultura material al servei del poder: el tresor per a l'exhibició de l'estatus de la reina consort.....	152
1.2.4. L'exercici del poder reginal: col·laboració, mediació i intercessió.....	162
Mediació .....	174
1.2.5. La religiositat reginal: entre l'excel·lència moral i el deure polític .....	185
La perfecció en el mirall: devoció i obres pietoses .....	187
Fundadores, promotores i benefactors .....	193
1.3. L'EXISTÈNCIA D'UN MODEL DE REINA CONSORT: MARCS	
REFERENCIALS I PATRONS DE CONDUCTA PROPIS DE LA DIGNITAT	
REGINAL.....	206
<b>BLOC 2. REGINALITAT I EXERCICI DEL PODER POLÍTIC.....</b>	<b>210</b>
2.1. LA REGINALITAT I L'EXERCICI DEL PODER POLÍTIC A LA CORONA	
D'ARAGÓ BAIXMEDIEVAL .....	212
2.2. SIGNIFICACIÓ I ORÍGENS DE LA LLOCTINÈNCIA GENERAL A LA	
CORONA D'ARAGÓ.....	216
2.3. LA REINA LLOCTINENT A LA CORONA D'ARAGÓ .....	221
2.4. ELIONOR DE SICÍLIA: LES BASES DE L'EXERCICI DE LA	
LLOCTINÈNCIA FEMENINA .....	223
Hivern de 1358: la primera designació com a lloctinent.....	227
Estiu de 1359: el primer exercici com a lloctinent .....	228
Abril i maig de 1361: una procuració sense nomenament?.....	232
La lloctinència de 1363.....	232
La lloctinència de 1364-1365: la primera presidència de les Corts.....	234
Una breu assumpció del poder: la lloctinència de 1370 .....	238
1372: La primer lloctinència territorial .....	239
La darrera lloctinència: 1374-1375.....	241
Col·laboració i creació d'un model: Elionor de Sicília com a lloctinent .....	245
2.5. VIOLANT DE BAR: LA DESCONEGUDA REINA LLOCTINENT .....	246
2.6. MARIA DE LUNA: LA LLUITA PER LA LEGITIMITAT .....	249

2.7. MARIA DE CASTELLA: LA PERPÈTUA LLOCTINENT.....	275
La lloctinència de 1420-1423 .....	278
La segona absència del rei: la primera lloctinència compartida entre la reina Maria i l'infant Joan .....	288
La nova lloctinència general de 1438 a 1446 .....	292
Lloctinent a Catalunya (1446-1453).....	294
2.8. JOANA ENRÍQUEZ: LA LLOCTINÈNCIA EN TEMPS DE CONFLICTE INTERN A LA CORONA .....	300
Tutora i lloctinent: la maternitat com a legitimació política .....	302
La lloctinència de 1465 a 1467: la reina en la guerra civil.....	317
2.9. COL·LABORACIÓ I AGÈNCIA: L'EVOLUCIÓ DE LA LLOCTINÈNCIA DE LA REINA CONSORT A LA CORONA D'ARAGÓ .....	323
<b>BLOC 3. ELS RECURSOS REGINALS.....</b>	<b>328</b>
3.1. LA CAMBRA DE LA REINA: EL PATRIMONI I ELS RECURSOS ECONÒMICS DELS DOMINIS REGINALS.....	331
3.2. LA COMPOSICIÓ DE LA CAMBRA DE LA REINA A LA CORONA D'ARAGÓ ALS SEGLES XIV I XV .....	339
3.2.1 Maria de Navarra .....	339
3.2.2. Elionor de Portugal.....	341
3.2.3. Elionor de Sicília .....	342
3.2.4. Sibil·la de Fortià .....	354
3.2.5. Violant de Bar.....	361
3.2.6. Maria de Luna.....	371
3.2.7. Maria de Castella .....	380
3.2.7. Joana Enríquez.....	390
3.3. L'ESTUDI DE LES FINANCES REGINALS .....	396
3.3.1. Elionor de Sicília: l'èxit d'una estratègia econòmica i política.....	400
3.3.2. Sibil·la de Fortià: l'inici de l'endeutament.....	414
3.3.3. Violant de Bar: les conseqüències de l'endeutament .....	422
3.3.4. Maria de Luna: els intents per equilibrar les finances reginals .....	434
3.3.5. Maria de Castella: l'acurada gestió dels recursos econòmics.....	442
3.4. EL PES DE LA DESPESA EN LES FINANCES DE LA REINA: LES TENDÈNCIES ECONÒMIQUES DE LA GESTIÓ DELS RECURSOS REGINALS .....	451

<b>CONCLUSIONS.....</b>	<b>458</b>
THE CEREMONIAL, POLITICAL AND ECONOMIC MEANING OF THE QUEEN CONSORT IN THE CROWN OF ARAGON DURING THE FOURTEENTH AND FIFTEENTH CENTURIES .....	460
<b>BIBLIOGRAFIA .....</b>	<b>468</b>
<b>APÈNDIX.....</b>	<b>498</b>
INGRESSOS DE LA REINA ELIONOR DE SICÍLIA .....	501
DESPESES DE LA REINA ELIONOR DE SICÍLIA .....	523
INGRESSOS DE LA REINA SIBIL·LA DE FORTIÀ .....	550
DESPESES DE LA REINA SIBIL·LA DE FORTIÀ.....	558
INGRESSOS DE LA REINA VIOLANT DE BAR .....	560
DESPESES DE LA REINA VIOLANT DE BAR.....	571
INGRESSOS DE LA REINA MARIA DE LUNA.....	575
DESPESES DE LA REINA MARIA DE LUNA .....	580
INGRESSOS DE LA REINA MARIA DE CASTELLA .....	584
DESPESES DE LA REINA MARIA DE CASTELLA .....	586
CAPÍTOLS ACORDATS ENTRE VIOLANT DE BAR I BERENGUER DE CORTILLES (1393).....	590

# Índex de quadres i gràfiques

Quadre 1.- La Cambra de Maria de Navarra, 1339 .....	340
Quadre 2.- La Cambra de Maria de Navarra, 1343 .....	341
Quadre 3.- La Cambra d'Elionor de Portugal, 1347-1348 .....	342
Quadre 4.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1349 .....	343
Quadre 5.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1351 .....	344
Quadre 6.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1354 .....	345
Quadre 7.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1358 .....	346
Quadre 8.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1360 .....	348
Quadre 9.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1373 .....	353
Quadre 10.- Censals concedits a la reina Sibil·la en 1377 .....	356
Quadre 11.- Censals concedits a la reina Sibil·la en 1378 .....	357
Quadre 12.- La Cambra de la reina Sibil·la, 1386 .....	360
Quadre 13.- Cambra de Violant de Bar, duquessa de Girona, principis de 1387 .....	363
Quadre 14.- Cambra de la reina Violant de Bar, 1387 .....	365
Quadre 15.- Cambra de la reina Violant de Bar, 1390 .....	368
Quadre 16.- Béns dotals concedits per l'infant Martí a Maria de Luna .....	374
Quadre 17.- La Cambra de Maria de Luna, duquessa de Xèrica, en 1372 .....	375
Quadre 18.- Noves dotacions a la Cambra de Maria de Luna, 1399 .....	377
Quadre 19.- La Cambra de Maria de Luna, 1402 .....	379
Quadre 20.- La Cambra de Maria de Castella, 1416 .....	382
Quadre 21.- La Cambra de Maria de Castella, 1420 .....	384
Quadre 22.- La Cambra de Maria de Castella, 1420-1423 .....	385
Quadre 23.- La Cambra de Maria de Castella, 1431 .....	386
Quadre 24.- La Cambra de Maria de Castella, 1432 .....	387
Quadre 25.- La Cambra de Maria de Castella, 1443 .....	388
Quadre 26.- Cambra de Sicília assignada a la reina Joana Enríquez .....	392
Quadre 27.- Cambra de la reina Joana Enríquez, 1460 .....	392
Quadre 28.- Balanços d'ingressos i despeses de la reina Elionor de Sicília .....	401
Gràfica 1. Balanç de les finances de la reina Elionor de Sicília .....	402
Quadre 29.- Balanç dels exercicis econòmics complets d'Elionor de Sicília .....	403
Gràfica 2.- Balanç de les finances anuals d'Elionor de Sicília .....	404
Gràfica 3.- Ingressos i despeses en tots els exercicis financers d'Elionor de Sicília ...	405

Gràfica 4.- Ingressos i despeses anuals de la reina Elionor de Sicília.....	405
Quadre 30.- Despeses de la tresoreria d'Elionor de Sicília, 1355 .....	408
Quadre 31.- Despeses de la tresoreria d'Elionor de Sicília, 1358 .....	409
Quadre 32.- Despeses de la tresoreria d'Elionor de Sicília, 1362 .....	410
Quadre 33.- Despeses d'Elionor de Sicília, 1368.....	411
Gràfica 5.- Despeses d'Elionor de Sicília, 1368.....	411
Quadre 34.- Despeses d'Elionor de Sicília, 1371 .....	412
Gràfica 6.- Despeses de la reina Elionor de Sicília (anys analitzats) .....	414
Quadre 35.- Balanç de Sibil·la de Fortià .....	415
Gràfica 7.- Balanç financer de la reina Sibil·la de Fortià.....	416
Gràfica 8.- Evolució dels ingressos i les despeses de la reina Sibil·la de Fortià.....	416
Quadre 36.- Despeses de Sibil·la de Fortià, 1378 .....	417
Gràfica 9.- Despeses de Sibil·la de Fortià, 1378 .....	417
Quadre 37.- Despeses de la tresoreria de Sibil·la de Fortià, 1379.....	419
Quadre 38.- Despeses de Sibil·la de Fortià, 1381 .....	420
Gràfica 10.- Comparació de les despeses de Sibil·la de Fortià de 1378, 1379 i 1381 .....	420
Quadre 39.- Els balanços de la tresoreria de Violant de Bar.....	423
Gràfica 11.- Balanços de les tresoreries de Violant de Bar .....	424
Quadre 40.- Els balanços anuals de la tresoreria de Violant de Bar.....	425
Gràfica 12.- Balanç anual de les tresoreries de Violant de Bar.....	425
Quadre 41.- Despeses anuals de la tresoreria de Violant de Bar .....	426
Quadre 42.- Mogobells i creditors de la reina Violant de Bar.....	429
Quadre 43.- Balanços de la reina Maria de Luna .....	435
Gràfica 13.- Balanços de la reina Maria de Luna .....	435
Quadre 44.- Balanços dels exercicis anuals de la tresoreria de Maria de Luna .....	436
Gràfica 14.- Evolució dels ingressos i les despeses de Maria de Luna .....	437
Quadre 45.- Despeses desglossades de Maria de Luna, 1401 i 1402 .....	438
Gràfica 15.- Despeses de Maria de Luna, 1401 i 1402 .....	439
Quadre 46.- Despeses de la tresoreria de Maria de Luna, 1399-1406.....	440
Gràfica 16.- Despeses de la reina Maria de Luna, 1399-1406 .....	441
Quadre 47.- Balanços de Maria de Castella .....	443
Gràfica 17.- Balanços de Maria de Castella .....	444
Quadre 48.- Balanços dels anys complets de la reina Maria de Castella .....	445
Gràfica 18.- Balanços de la reina Maria de Castella per anualitats .....	445

Quadre 49.- Despeses de la tresoreria de Maria de Castella (1).....	446
Quadre 50.- Despeses de la tresoreria de Maria de Castella (2).....	447
Gràfica 19.- Despeses anuals de la reina Maria de Castella.....	448
Gràfica 20.- Despeses de la tresoreria de la reina Maria de Castella .....	450
Gràfica 21.- Despeses reginals anuals, 1355-1431 .....	453
Gràfica 22.- Despeses mitjanes de les tresoreries reginals.....	454





**INTRODUCCIÓ:  
LA IMPORTÀNCIA DE  
L'ESTUDI DE LA  
REGINALITAT  
BAIXMEDIEVAL**



“Acabada la ciutat, la poblaré per a tu amb dones il·lustres i portaré a una gran reina a qui les altres retrans homenatge”<sup>1</sup>. Quan Christine de Pizan escrigué aquestes línies en la seua famosa obra *Le livre de la cité des dames* a primeries del segle XV, l'autora francesa imaginava una construcció física, però també, social que defensés l'honor de les dones, tan vilipendiades pels autors masculins que la precedien, al capdavant de la qual havia de col·locar a la més il·lustre de les dones que caminaven sobre la terra, la reina de França<sup>2</sup>. Entre totes les dones, Cristine de Pizan escollí la reina com a cap de la piràmide social, representant simbòlicament aquesta com la personificació de totes les virtuts pròpies de la feminitat, així com de la màxima dignitat a la qual es podia arribar pertanyent al gènere femení.

De la mateixa manera que va fer Christine de Pizan fa més de sis segles, l'historiador ha d'apropar-se a les reines baixmedievals considerant el paper femení dintre dels marcs socials del període medieval. Així doncs, l'examen s'ha de fer des del prisma de l'època, entenent la importància cabdal que tenia la qüestió estamental per determinar les possibilitats i capacitats que s'aconseguien en assumptes com l'accés a les esferes de poder. Per aquest motiu, quan s'analitza les atribucions i intervencions d'una reina consort, els resultats no es poden extrapolar a la resta de dones medievals, sinó solament a aquelles que com aquestes es trobaven en el cim de la piràmide social, les dones de l'elit.

Ara bé, quin era el paper de les dones de l'elit quan es compara amb el del seus homòlegs masculins? Fins fa uns anys era inconcebible parlar de dones i poder a l'edat mitjana. Les atribucions d'aquestes dones, incloses les reines, es limitaven a atribucions exclusives de la feminitat, com pot ser la maternitat, o a qüestions de representació monàrquica, però en cap cas com a actors dintre del tauler polític medieval. De fet, és ben conegut com avui en dia les dones pateixen les conseqüències del conegut com sostre de vidre que impedeix arribar a les posicions de direcció i exercir majors quotes de poder,

---

<sup>1</sup> Christine de PIZAN: *La ciudad de las damas*, Madrid, Siruela, 2000, p. 73.

<sup>2</sup> “Durant molt de temps les dones han quedat indefenses, abandonades com un camp sense tanca, sense que ningú lluiti en la seva ajuda. Quan tot home de bé hauria d'assumir la seva defensa, s'ha deixat, però, per negligència o indiferència que les dones siguin arrossegades pel fang. No cal sorprendre, per tant, si l'enveja dels seus enemics i les calúmnies grolleres de la gent vil, que amb tantes armes les han atacat, han acabat per vèncer en una guerra on les dones no podrien oferir resistència. (...) Ens hem apiadat de tu i venim a anunciar-la construcció d'una Ciutat. Tu seràs l'escollida per edificar i tancar, amb el nostre consell i ajuda, el recinte de tan forta ciutadella. Només l'habitaran dames il·lustres i dones dignes” C. de PIZAN: *La ciudad de las damas*, pp. 69-70.

en l'edat mitjana es podria considerar com un sostre de ferro, inflexible, que abans de doblar-se, per permetre l'escalada de les dones al cim del poder, es trencaria.

La imatge no era, per tant, massa afavoridora. La participació de les dones en la pràctica política de la societat medieval es limitava a alguns pocs casos que semblaven ser l'excepció que confirmava que les dones no havien tingut mai accés al poder. Cadascun d'aquests casos puntuals havia d'entendre's com una *rara avis* que havia sobrevolat el panorama polític i havia aconseguit poder per les seues característiques purament personals, com podia ser tenir un caràcter i temperament únic i singular.

Tanmateix, aquesta concepció de la figura reginal prompte es descobrí per la historiografia com una imatge incompleta i mancada dels matisos necessaris per comprendre un actor social i polític baixmedieval. En el meu cas, cursant l'assignatura d'Història de la Corona d'Aragó en tercer de la llicenciatura d'Història, el professor Ferran Garcia-Oliver ens proporcionà alguns textos de les Corts catalanes celebrades durant la Guerra dels Dos Peres. A les meues mans va arribar l'arenga presentada per la reina Elionor de Sicília a les corts el 21 de setembre de 1365, la qual poc es diferenciava del discurs que el rei Pere el Cerimoniós havia llegit dos anys abans, en les Corts de 1363. De fet, la reina arribava a plantejar un ultimàtum molt singular als representants de les Corts, dient: “E açò volem e requerim que façats ara de present, ans de dinar, car nos jamés no ens entenem a dinar entrò que la presentació del dit do nos haja feta, per tal com veem que, hui més la triga de un dia és mort e destrucció del senyor rei e del regne”<sup>3</sup>. Si bé jo no ho sabia en aquell moment, d'aquest text naixia aquesta tesi doctoral. A la llum de les paraules de la reina Elionor era evident que calia reconsiderar la figura reginal com un actor capaç d'exercir poder dintre de l'escenari polític baixmedieval, com demostra la seua intervenció en les conjuntures polítiques decisives com foren aquestes Corts. Fins fa uns pocs anys, l'anàlisi del paper social, econòmic i, especialment, polític de les reines consorts havia estat una imatge pintada amb una paleta reduïda de colors, blanc o negre, representant una imatge molt extrema de l'accés femení al poder on aquelles que aconseguien arribar eren una excepció que confirmava la manca de protagonisme i pes de les dones de l'elit en la pràctica política medieval. Tanmateix, més que en blanc i negre, la representació del paper de la reina ha de ser entès com un calidoscopi de colors,

---

<sup>3</sup> Ricard ALBERT, Joan GASSIOT (eds.): *Parlaments a les Corts catalanes*, Barcelona, Nostres Clàssics, 1988, pp. 32-33.

variant, adaptatiu i particular, depenent en tot moment de la conjuntura i de la persona que es cenyia la corona.

El discurs de la reina Elionor en les Corts de 1365 és només la punta de l'iceberg. Només cal veure el context europeu: en Castella, Navarra o Sicília comptaren amb reines titulars que heretaren del cos polític de la monarquia i encarnaren les màximes atribucions polítiques i governatives del moment. En Castella i en Portugal les reines consorts arribaren a exercir de regents dels seus fills menors d'edat i a la Corona d'Aragó i França les consorts exerciren com a lloctinents dels seus esposos en circumstàncies complexes o durant prolongades absències d'aquests.

Davant la considerable abundància de casos ja no podem parlar d'excepció sinó de regla. Les dones de l'elit vivien dintre dels marcs que limitaven el tauler polític on les parcel·les de poder estaven directament vinculades a l'organització familiar. Des de la seua joventut, com a infantes o dames de l'alta noblesa, estaven immerses en els espais on la pràctica política es desenvolupava, absorbint i aprenent els mecanismes pel qual la societat es regia. Les vivències que experimentaven abans de la seua ascensió a la dignitat reginal fonamentaven el seu coneixement de la idiosincràsia social, dotant-les del saber suficient per desenvolupar el seu paper com a reines en el futur.

Sens dubte, el parentesc tenia una relació unívoca amb el poder, en el cas de la monarquia. Arrel del parentiu que es generava amb la unió matrimonial, l'esposa adquiria l'estatus de l'espòs, en el cas dels matrimonis regis, la dignitat reial. Per tant, el matrimoni s'ha de considerar com el punt d'inflexió per a l'assumpció de la dignitat reginal. A partir de la unió d'ambdós s'iniciava un procés d'assoliment i adaptació al nou estatus social, havent de representar des d'aquell precís moment la identitat i paper polític reservat per a la "companyona" del rei en la monarquia, a través d'uns patrons de conducta ideològicament concebuts per la monarquia i d'acord amb marcs referencials prèviament assentats en l'ideari social col·lectiu per a la dama aristocràtica.

En aquest sentit, la reina havia de col·laborar amb l'empresa del seu marit, és a dir, en la governació de la monarquia, amb un rol complementari al del rei, propi, però derivat d'aquest. La reina com a consort era, per tant, una part integrant de la monarquia i a la baixa edat mitjana havia esdevingut una figura institucional amb preeminències que podia exercir i característiques que havia d'encarnar. D'ací que totes les reines accediren a diferents quotes de poder, actuant, intervenint i operant entre els diferents engranatges de la comunitat política.

La capacitat d'actuació reginal estava basada en la seua posició política al costat del rei, com una unitat, la parella règia, que col·laborava i treballava conjuntament en benefici de la monarquia. En aquesta associació política, la reina gaudia d'una autoritat social i una influència, aprovada i acceptada per la resta d'agents polítics, sobre el monarca com a conseqüència de la proximitat física existent entre la parella règia<sup>4</sup>.

Ara bé, no s'ha d'entendre l'autoritat i la influència com a sinònims directes. Tot i ser dos mecanismes diferents que permeteren a les reines l'exercici de cert tipus de poder en la pràctica política i en l'esfera social, s'han de distingir de la idea general d'exercici del poder polític propi del govern de la Corona que correspongué al rei, en la distribució desigual d'atribucions entre ambdós membres de la parella règia. L'autoritat es fonamenta en l'acceptació i el reconeixement que fan els altres, per la qual cosa l'autoritat es concedeix o s'atorga. Algú gaudeix d'autoritat quan els altres així ho accepten i el segueixen per les seues capacitats, el seu coneixement o per l'admiració i respecte que desperten les seues formes de ser, estar o actuar dins de la idiosincràsia social establerta<sup>5</sup>. Per contra, la influència està més vinculada al món de les relacions personals, cosa que la fa dependre de l'influint, és a dir, del fet que les necessitats o aspiracions d'aquest queden total o parcialment satisfetes mitjançant l'opinió o actuació de l'influent<sup>6</sup>. Tanmateix, el trencament o distanciament de la relació personal pot comportar que aquell que gaudia de la influència la perda.

A través d'aquests dos mecanismes era possible per a la reina consort, en aquesta col·laboració amb el seu espòs, cercar camins i vies de contacte per afavorir l'agenda de la monarquia, ja fóra acceptant nous servidors a la seua Casa, afavorint matrimonis o negociant com a interlocutora en nom de la monarquia aspectes polítics en qüestió amb els altres agents socials, així com intercedint en favor d'altres o mitjançant entre les parts d'un conflicte.

Una circumstància més singular, però no excepcional, fou la designació d'una reina com a lloctinent del seu espòs. Durant períodes crítics, com era una guerra, una malaltia del monarca o durant absències prolongades en el temps, el rei delegava la pràctica totalitat de les seues atribucions, capacitats i, en definitiva, el seu poder, en la

---

<sup>4</sup> Theresa EARENIGHT: *Queenship in Medieval Europe*, Nueva York, Palgrave Macmillan, 2012, p. 6.

<sup>5</sup> María del Carmen GARCÍA HERRERO: «El cuerpo que subraya: imágenes de autoridad e influencia materna en fuentes medievales», *Turiaso*, 17 (2003), p. 160.

<sup>6</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «El cuerpo que subraya: imágenes de autoridad e influencia materna en fuentes medievales», pp. 163-164.

seua esposa. Per a la reina tenir el lloc<sup>7</sup> del rei o ser la seua “representant”<sup>8</sup>, significava evidenciar i ostentar públicament la capacitat d’exercir “el poder” de la Corona, afirmant, més encara, la concepció que la parella règia era l’escollida per Déu per a regnar en comunió i harmonia. Aquesta tasca política s’inclogué entre les preeminències i capacitats pròpies de la figura reginal amb el pas del temps, deixant-se de banda altres qüestions que podien haver condicionat la designació com la relació personal que entre els cònjuges existís.

Tanmateix, l’expressió de la dignitat reginal es feia, majoritàriament, en conjuntures ordinàries en què la reina no havia d’exercir cap càrrec sinó que encarnava la figura institucional de consort del rei, per mitjà del cerimonial cortesà específicament pensat i dissenyat per a encerclar i remarcar l’estatus social preeminent dels membres de la família reial respecte a la resta d’actors socials amb qui s’interrelacionaven dintre de l’escenari de la Cort. Amb tot, l’exhibició de l’estatus personal no es limitava únicament a l’àmbit cortesà, donat que les aparicions públiques la reina, així com del conjunt de la monarquia, exemplificaven la seua dignitat i superioritat social mitjançant un cerimonial específic i mostrant una imatge i presència física magnífic gràcies al tresor personal. La cultura material tindrà una relació molt estreta amb les elits medievals, especialment amb la monarquia, ja que a través de l’adornament del cos es cercava projectar la dignitat pròpia de la identitat institucional que encarnaven. El luxe en la corporalitat o la comissió d’objectes de gran valor material es justificava pel paper inspirador que tenia la monarquia per a la resta de la societat, a la vegada que es compensava amb la manifestació pública d’una religiositat fervorosa i accions caritatives, patronatge, promoció i protecció d’institucions religioses.

Així doncs, tots aquests patrons conductuals evocaven la imatge ideal de la reina a la baixa edat mitjana i la persona que es casava amb el rei havia d’acceptar i assimilar tots i cadascun d’ells. Ara bé, la capacitat de representar i escenificar la dignitat reginal era possible gràcies als recursos econòmics propis que les reines consorts tenien a la seua disposició. El finançament per a mantenir una Casa pròpia, desplaçar-se entre les diferents ciutats de la Corona, abillar el seu cos per a exhibir el seu estatus, l’aconseguia de les

---

<sup>7</sup> Hem extret aquesta expressió de la fórmula que la Cancelleria d’Elionor de Sicília emprava durant la seua lloctinència “del qual tenim loch”. Veure: Lledó Ruiz Domingo: «“Del qual tenim loch” Leonor de Sicília y los orígenes de la lugartenencia femenina en la Corona de Aragón», *Medievalismo*, 27 (2017), pp. 303-326.

<sup>8</sup> Així s’intitula Maria de Luna davant Benet XIII quan assumí la lloctinència del rei Martí en 1396: “sa muller present e representant de la sua persona”. ACA, RC, reg. 2343, f. 46r. Barcelona. 1396, juliol, 28.

rendes, drets i jurisdiccions assignades a ella des del seu matrimoni. Tanmateix, allò que es coneix com la “Cambra de la reina” no era sols una font econòmica sinó també una font de poder i autoritat, que permetia a la reina, en moltes ocasions originària d’un altre territori, teixir xarxes i afermar lligams en els dominis que havia de regnar junt amb el seu espòs.

Amb tot, no podem oblidar que la posició de la reina en la Cort fou, en moltes ocasions, ambigua, per la qual cosa requereix d’una anàlisi detallada que examine la concepció de la dignitat reginal en la baixa edat mitjana, tenint en compte l’ideal de reina que s’havia desenvolupat, les pràctiques polítiques i econòmiques concretes de cadascuna de les diferents consorts de la Corona d’Aragó i la seua evolució al llarg del temps. El protagonisme de les dones en el cim de la jerarquia social, econòmica i del govern no és un tema d’interès sols per al període medieval. Avui en dia, s’han escrit i s’estan escrivint rius de tinta que destaquen la dificultat de les dones per accedir al cim de la piràmide en el món polític, laboral o econòmic. L’existència encara d’una barrera invisible, el sostre de vidre, que penalitza l’ascens femení als càrrecs de major responsabilitat és un tema candent i de clamorosa actualitat. Aquesta tesi pretén analitzar les característiques d’aquelles dones que a la baixa edat mitjana aconseguiren traspasar molts dels obstacles del sistema i gaudir, exercir i exhibir distintes formes de poder.

El repte és sens dubte ambiciós. Aquesta tesi pretén caracteritzar el model ideal de reina consort que existí a la Corona d’Aragó baixmedieval, així com l’evolució que es produí del mateix al llarg dels segles XIV i XV. De la mateixa manera, es pretén analitzar la participació en l’esfera política de l’esposa del rei, tant sent consort com durant els episodis algunes consorts exerciren la lloctinència, per, finalment, veure la importància que els recursos econòmics tingueren per a l’afermament de la figura reginal i com garantien la consecució del model ideal concebut per a aquestes. El vertader desafiament resideix en l’elaboració d’un discurs únic que reflexe la tendència general però que assenyalen les particularitats de cadascuna d’aquestes reines. Per aquest motiu, la metodologia de treball ha estat des d’un primer moment enfocada a aquest objectiu, analitzant la quantiosa documentació de Cancelleria i Tresoreria, fonamentalment, però també la documentació municipal en alguns casos, per entendre els aspectes comuns i localitzar les diferències tant per la mateixa evolució que el paper de la reina experimentava amb les distintes sinèrgies i conjuntures, com per les particularitats de les dones que encarnaren aquest rol al llarg dels segles XIV i XV. Amb tot, pretenem



aproximar-nos a la figura de la reina consort des de diferents perspectives d'estudi. En primer lloc, la caracterització teòrica i simbòlica del pes que significava encarnar la figura institucional reginal. Així mateix, caldrà analitzar els distints nivells d'accés al poder de la reina consort, com a actor dintre del cos polític de la monarquia, especificant les relacions que es creaven amb els altres poders de la comunitat política - oligarquies urbanes, membres de les cases règies, representants dels regnes, el Consell Reial-. I, examinant el paper que els recursos econòmics jugaren en l'afermament de la persona particular en el seu rol com a "companyona del rei". Totes aquestes línies connectaran entre elles responnent a la pregunta que motiva aquesta dissertació: Què significava "ser la reina" a la Corona d'Aragó durant els segles XIV i XV? Per a açò és fonamental conèixer la historiografia que precedeix aquesta investigació.

## ESTAT DE LA QÜESTIÓ

### L'aparició de la reginalitat en la historiografia

La reginalitat o *Queenship* és el nom que ha pres historiogràficament l'exercici de la dignitat o ofici de ser reina en les societats feudals de l'Antic Règim<sup>9</sup>. Aquest terme té les seues arrels en els acadèmics anglosaxons que en la dècada dels vuitanta, sota l'auge de la nova història política i la història de les dones, procuraren definir l'esposa del rei amb les qualitats, aptituds i capacitats que havia de tenir, expressar i gaudir en la seua posició. A principis dels vuitanta, Pauline Stafford, tot i les dificultats documentals, escrivia un treball pioner sobre les reines en distints territoris europeus de l'any 500 al 1050. El seu treball, lluny de ser una mera biografia, relatava la importància tant de la gestió de la Casa de la Reina com un epicentre d'autoritat, com la significació de la seua intervenció amb objectius polítics propis com a esposa, vídua o mare del rei<sup>10</sup>.

Aquest innovador estudi encetava un camí al llarg de la dècada dels vuitanta que es consolidà amb dos treballs de referència en la dècada dels noranta. Primerament, l'obra col·lectiva dirigida per Anne Duggan<sup>11</sup>, en la qual distints autors analitzaven el poder de les reines medievals, així com la seua imatge i percepció i la relació amb la cultura i les cerimònies règies. Aquest treball aprofundia en els camins de la disciplina que es convertirien en l'essència de la mateixa, confirmant la relació de les reines amb el poder, l'alteritat de la seua figura en la percepció d'altres agents polítics i l'exhibició de l'estatus a través del cerimonial cortesà. L'any següent a la publicació d'aquesta obra, John Carmi Parson<sup>12</sup> coordinaria una nova obra col·lectiva en la qual diversos investigadors s'esforçaven en cercar en el passat medieval vestigis que confirmaren la capacitat de les reines per intervenir en la política dels regnes i, concretament, evidències del poder de les reines com a mares o infants. A més a més, altres estudis se centraren en identificar les modificacions i ambigüitats de la figura reginal en els límits de la posició, com l'auge de

---

<sup>9</sup> Núria Silleras va ser qui va proposar la traducció del terme *Queenship* per reginalitat i tot i que no ha estat inclòs en els diccionaris de llengua catalana o castellana, s'ha consolidat el seu ús en la historiografia peninsular. Veure: NÚRIA SILLERAS FERNÁNDEZ: «*Queenship en la Corona de Aragón en la baja Edad Media: Estudio y propuesta terminológica*», *La Corónica. A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures & Cultures*, 1 (2003), pp. 119-133.

<sup>10</sup> Pauline STAFFORD (ed.): *Queens, Concubines and Dowagers: The King's wife in the early Middle Ages*, Atenas, University of Georgia Press, 1983.

<sup>11</sup> Anne DUGGAN (ed.): *Queens and Queenship in Medieval Europe*, Woodbridge, The Boydell Press, 1997.

<sup>12</sup> John CARMÍ PARSON (ed.): *Medieval Queenship*, New York, Saint Martin's Press, 1998.

la seua figura quan esdevenien vídues, però regents dels seus fills en Lleó i Navarra<sup>13</sup>, i en la dinastia capeta<sup>14</sup>. Amb aquest treball, s'aprofundia en la noció que existia en la historiografia segons la qual les dones de l'elit, especialment les reines consorts, tingueren una capacitat pròpia d'actuació, una estreta vinculació amb el poder i amb les dinàmiques internes de la monarquia, negant que hagueren estat apartades o relegades completament. Aquesta fou la línia que més impacte i continuació tingué en la historiografia, mobilitzant investigadors que intentaven evidenciar la participació, relació i agència de les reines. Sens dubte, la investigadora amb més repercussió i qui més ha difós el concepte de la reginalitat és la professora de la Universitat de Seattle Theresa Earenfight.

La investigadora nord-americana ha aconseguit definir i modelar una conceptualització teòrica que dota d'una major i més profunda comprensió el singular caràcter de la figura reginal. Aquesta articula la seua definició a través de la comparació i encaix que es copsa en les interaccions que es produïren entre rei i reina<sup>15</sup>. La reginalitat, per a Theresa Earenfight, al·ludeix indubtablement a l'alt grau de participació en la vida política de la monarquia de la reina junt al seu espòs. La reina havia d'adquirir i demostrar una sèrie de qualitats que li possibilitaren aquesta participació, com l'habilitat diplomàtica, el tacte, la intel·ligència, perseverança i persistència<sup>16</sup>. Els seus treballs empraren a la reina Maria de Castella com a model de reina consort, esclarint a través d'ella qüestions fonamentals sobre la reginalitat, donada l'absència del rei i l'exercici d'aquesta com a lloctinent de la Corona. Maria com a lloctinent fou un exemple paradigmàtic per discernir com la reina i el rei formaven part d'un mateix cos polític, cadascun d'ells amb les seues particularitats i atribucions, però que completen un tot, la monarquia de forma conjunta i composta<sup>17</sup>. A través de l'anàlisi de la lloctinència de la reina Maria, la nord-americana va acreditar com la reina formava part de la monarquia i disposava d'una substancial capacitat d'actuació, més encara durant la lloctinència quan gaudí d'una important capacitat de govern com a l'Alter Nòs<sup>18</sup> del seu espòs, ostentant

---

<sup>13</sup> Roger Collins: «Queens-Dowager and Queens-Regent in Tenth-Century Leon and Navarre», en John CARMÍ PARSON (ed.): *Medieval Queenship* New York, Saint Martin's Press, 1998, pp. 79-92.

<sup>14</sup> J. CARMÍ PARSON: «Mothers, Daughters, Marriage and Power: some Plantagenet evidence, 1150-1500», en John CARMÍ PARSON (ed.): *Medieval Queenship*. New York, Saint Martin's Press, 1998, pp. 63-78.

<sup>15</sup> Theresa EARENIGHT (ed.): *Queenship and political power in medieval and early modern Spain*, Aldershot, 2005.

<sup>16</sup> T. EARENIGHT: «Absent Kings: Queens as Political Partners in the Medieval Crown of Aragon», en Theresa EARENIGHT (ed.): *Queenship and political power in medieval and early modern Spain*, pp. 32-52.

<sup>17</sup> T. EARENIGHT: «Without the persona of the prince: kings, queens and the idea of monarchy in late Medieval Europe», *Gender and history*, 19 (2007), pp. 1-21.

<sup>18</sup> T. EARENIGHT: *The King's other body: Maria of Castile and the Crown of Aragon*, Philadelphia, University Pennsylvania Press, 2009.

tots els poders propis de la figura del rei en la seua persona<sup>19</sup>. Rei i reina col·laborarien en una associació o *partnership* que garantiria el govern de la monarquia segons els objectius de la parella règia, garantint que, fins i tot, amb el rei absent físicament, aquesta agenda es portés a terme, a través del govern de la seua esposa que col·laborava, així, amb el govern monàrquic<sup>20</sup>.

L'acceptació de la reginalitat o *Queenship* en la historiografia dels distints territoris europeus medievals ha estat generalitzada, apareixent estudis sobre la reina com a participant activa en la política interna de la monarquia. En aquesta introducció bibliogràfica no pretenem fer una anàlisi sistemàtica, però malgrat això mencionarem les obres claus de la producció sobre altres monarquies més enllà de la catalanoaragonesa. Continuant amb l'escola anglosaxona, les reines angleses han rebut un interès substantiu amb les recerques de Joana Laynesmith sobre les reines de les darreries del segle XV, durant el difícil context de la Guerra de les Dues Roses<sup>21</sup>, i com aquestes empraren les xarxes teixides des de la seua Casa per intentar crear una base de poder pròpia i sòlida en els sorramolls polítics que es desplaçaven i balancejaven. També destaquen els treballs sobre reginalitat d'Elena Woodacre, professora de la Universitat de Winchester, amb els seues treballs sobre Joana de Navarra, duquessa de Bretanya, reina consort d'Anglaterra i que arribà a exercir breument com a regent<sup>22</sup>. Tot i això, el tema principal de la seua investigació han estat les reines de Navarra, centrant-se en les reines titulars<sup>23</sup>. Amb tot, a través de la plataforma *the Royal Studies Network* ha teixit una xarxa de relació amb autors de totes les temàtiques vinculades als estudis del poder i cortesans. Els esforços per establir aquesta xarxa i la seua respectiva revista han aconseguit que la historiografia anglosaxona esdevinga referent primer i últim en la temàtica i ara mateix la professora Woodacre, que coordina personalment nombrosos llibres sobre reginalitat i estudis

---

<sup>19</sup> T. EARENIGHT: «Two bodies, one Spirit: Isabel and Fernand's Construction of Monarchical Partnership», en Barbara WEISSBERGER (ed.): *Queen Isabel I of Castile. Power, patronage, persona*, Woodbridge, Tamesis Books, 2008, pp. 3.18.

<sup>20</sup> T. EARENIGHT: *Queenship in Medieval Europe*, New York, Palgrave Mcmillan, 2013.

<sup>21</sup> Joana LAYNESMITH: *The last Medieval Queens: English Queenship 1445-1503*, New York, Oxford University Press, 2005.

<sup>22</sup> Elena WOODACRE: «The Perils of promotion: Maternal Ambition and sacrifice in the Life of Joan of Navarre, Duchess of Brittany and Queen of England», en Fleiner Carey i Elena Woodacre (eds.): *Virtuous or villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*. New York, Palgrave, pp. 125-148.

<sup>23</sup> E. WOODACRE: *The Queens Regnant of Navarre: Succession, Politics, and Partnership, 1274-1512*, Nueva York, Palgrave Mcmillan, 2013.

monàrquics, està impulsant en l'actualitat un ambiciós projecte sobre els regnats de les reines consorts d'Anglaterra a l'edat mitjana i primeries de l'edat moderna.

Amb tot, la resta de monarquies europees també han rebut la requerida atenció historiogràfica. En el cas francès, per mencionar alguns treballs, podríem destacar els treballs de Régine Pernoud qui als anys setanta estudià la reginalitat a través de casos com el de la reina Blanca de Castella, des d'un prisma polític, però també personal, caracteritzant les reines com dones d'enorme tenacitat, destresa i voluntat. De la mateixa manera, és indispensable citar obres posteriors com el treball de Fancy Cosandey<sup>24</sup> sobre les reines de la França baixmedieval o el de Murielle Gaude Ferragu. Aquesta última procura definir la reginalitat a través d'allò que podríem definir com un recorregut vital de la reina tocant els moments claus de la seua encarnació del rol institucional. Així, s'inicia amb el matrimoni i acaba amb els funerals i la construcció de la memòria futura, passant per la maternitat, la presència en les cerimònies o la intervenció com a medidora<sup>25</sup>.

Si centrem el nostre enfocament cap a les monarquies ibèriques, podem constatar com les reines de les Corones veïnes han estat objecte d'intens estudi i anàlisi. En el cas portuguès, els treballs sobre reginalitat tenen fortes i profundes arrels, amb investigadores altament reconegudes que han tractat d'aprofundir en quasi totes les temàtiques específiques que s'estudien sobre la reina consort medieval. En aquest cas, l'estudi de la reginalitat té dues importants fites. En primer lloc, l'exhaustiva col·lecció de biografies de les reines consorts de Portugal a l'edat mitjana editada per Ana Maria Rodrigues, Manuela Santos Silva i Isabel dos Guimarães Sá. Al llarg dels seus volums, publicats en *Círculo de Leitores*, s'introdueixen les tendències sobre la investigació en reginalitat, analitzant en clau política les accions reginals i fent visible, en tots els casos, la capacitat d'intervenció i actuació d'aquestes, així com els obstacles que es trobaren al llarg dels respectius regnats. De la mateixa manera i més recentment, Ana Maria Rodrigues i Manuela Santos Silva, ara juntament amb Ana Leal de Faria han editat una nova col·lecció sobre els matrimonis de la Família reial portuguesa<sup>26</sup>, on analitzen les

---

<sup>24</sup> Fancy COSANDEY: *La Reine de France. Symbole et pouvoir, XVè-XVIIIè siècle*, Paris, Gallimard, Collection Bibliothèque des histoires, 2000.

<sup>25</sup> Murielle GAUDE-FERRAGU: *La reine au Moyen Âge. Le pouvoir au féminin XIVè-XVè siècle*, Paris, Tallandier, 2014. El qual va ser adaptat i traduït a l'anglès i publicat: M. GAUDE-FERRAGU: *Queenship in Medieval France 1300-1500*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2016.

<sup>26</sup> Ana Maria RODRIGUES, Manuela Santos SILVA, Ana LEAL de FARIA: *Casamentos da Família Real Portuguesa: Diplomacia e Cerimonial*, 4 vol., Lisboa, *Círculo de Leitores*, 2018.

negociacions matrimonials com un engranatge més de la diplomàcia internacional amb la qual es teixien xarxes entre les distintes monarquies, a la vegada que analitzen acuradament els cerimonials propis dels enllaços i les qüestions simbòliques altament arrelades amb la política en la edat mitjana. A més a més, en la seua dilatada trajectòria, les dues investigadores portugueses Ana Maria Rodrigues i Manuela Santos Silva han aconseguit incloure dintre del paradigma de definició a les reines portugueses<sup>27</sup>, tant pel seu exercici com a regents, com per l'adaptació als models conductuals propis de dama aristocràtica virtuosa que devien encarnar en totes les seues aparicions<sup>28</sup>.

Per altra banda, sobre Castella i Navarra també existeixen abundants estudis i treballs. Començant per la darrera, ja hem assenyalat el treball d'Elena Woodacre sobre les reines regnants de Navarra que es completà amb obres tan interessants com l'obra *Reinas de Navarra* coordinada Julia Pavón<sup>29</sup>, publicada en 2014 per Sílex dintre de la seua col·lecció *Reginae et Reges*. En aquesta s'aplica el nom paradigma d'investigació sobre reginalitat a les vides de les distintes reines de la monarquia navarresa, intentant anar més enllà de la mera biografia i aprofundir en les plasmacions pràctiques de l'esquema teòric de definició emprat historiogràficament.

Amb tot, un dels majors focus d'investigació sobre reines consorts ha estat la Corona de Castella. Les reines de Castella tant consorts com per dret propi han captat l'atenció de la historiografia des de fa dècades. Per citar les obres més significatives, podem començar assenyalant la rellevància de l'obra de Maria Isabel del Val Valdivieso sobre Isabel I en els anys setanta quan, seguint o quasi creant una corrent sobre estudis de les dones, aquesta investigadora va analitzar la relació d'Isabel amb el govern i poder polític abans d'esdevenir reina<sup>30</sup>. La història de les dones que estava vivint els anys claus pel seu enlairament i continuà avançant amb l'estudi de les reines castellanes, especialment, les reines propietàries. En l'any 2000 dintre del marc del AEIHM es va

---

<sup>27</sup> A. M. RODRIGUES: «Las regencias femeninas en los reinos ibéricos medievales ¿fue el caso portugués una singularidad?», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016), pp. 301-328.

<sup>28</sup> M. SANTOS SILVA: Felipa de Lancáster, la dama inglesa que fue modelo de reginalidad en Portugal (1387-1415), *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016), pp. 231-268. M. SANTOS SILVA: «A construção coeva da imagem de Filipa de Lencastre como uma “santa rainha”», en Ana Luísa Vilela, Elisa Nunes Santos, Fábio Maria da Silva, Margarida Reffoios (coords.): *Representações do mito na História e na Literatura*. Évora, Universidade de Évora, 2014, pp. 137-147.

<sup>29</sup> Julia PAVÓN (ed.): *Reinas de Navarra*, Madrid, Sílex, 2014.

<sup>30</sup> María Isabel del VAL VALDIVIESO: *Isabel I, princesa: 1468-1474*, Valladolid, Instituto Isabel la Católica de Historia Eclesiástica, 1974. Aquesta obra es completaria i amb l'obra que completaria l'anàlisi de tota la vida de la reina: M. I. del VAL VALDIVIESO: *Isabel I de Castilla: (1451-1504)*, Madrid, Ediciones del Orto, 2004.

publicar el volum “Mujeres y poder”<sup>31</sup>, en el qual es dedicaren nombrosos estudis al paper de reines propietàries, com Urraca i Isabel, però també l’actuació de reines que esdevingueren figures innegables de poder i autoritat com la regent Catalina de Lancaster. Sobre aquesta última Ana Echevarría va elaborar un interessant llibre que vehicula a la reina amb els altres agents polítics que exerciren les seues pressions i friccions durant el seu temps com a reina i regent<sup>32</sup>. De la mateixa manera, altres obres sobre reginalitat han analitzat, en cronologies dispars, la figura reginal en els encaixos entre representació, poder, política i parentesc, com fa Ana Rodríguez en el seu llibre sobre les dones de la reialesa en l’època d’Elionor d’Aquitània<sup>33</sup>.

Per la seua banda, l’escola francesa també s’ha interessat considerablement per analitzar les reines i infantes castellanes, intentant incloure en les seues anàlisis les novetats que la nova història política emprava per a entendre el passat medieval. Així, Georges Martin emprà el cas de Berenguela de Castella per demostrar com les dones dels llinatges regis tenien una autoritat pròpia i aconseguien moure els fils polítics, intervenint activament quan era menester<sup>34</sup>. Per altra banda, Patricia Rochwert-Zuili<sup>35</sup> ha analitzat el procés de construcció d’una memòria de reines i infantes castellanes per entendre la percepció que del rol d’aquestes es tingué anys després, veient el reconeixement posterior existent i l’ús de les seues trajectòries vitals com a exemples conductuals per als seus successors.

En els darrers anys, les investigacions sobre reines castellanes han arribat al seu zenit gràcies a les investigacions de Diana Pelaz Flores. La jove investigadora ha analitzat la reina consort del segle XV castellà en un plànol teòric, articulant els engranatges que la relacionaven amb la resta d’actors polítics del regne, especialment el seu espòs, i

---

<sup>31</sup> Cristina SEGURA GRAÍÑO i Ana Isabel CERRADA JIMÉNEZ (ed.): *Las mujeres y el poder: representaciones y prácticas de vida*. Madrid: Al-Mudayna, 2000.

<sup>32</sup> Ana ECHEVARRÍA ARSUAGA: *Catalina de Lancaster: reina regente de Castilla (1372-1418)*, Ondarribia, Editorial Nerea, 2002.

<sup>33</sup> Ana RODRÍGUEZ LÓPEZ: *La estirpe de Leonor de Aquitania. Mujeres y poder en los siglos XII y XIII*, Barcelona, Crítica, 2014.

<sup>34</sup> Georges MARTIN: «Régner sans régner. Bérengère de Castille (1214-1246) au miroir de l’historiographie de son temps» *E-Spania. Revue électronique d’études hispaniques médiévales*, 1 (2006). De la mateixa manera, veure: Georges MARTIN: «Négociation et diplomatie dans la vie de Bérengère de Castille (1214-1246). La part du facteur générique», *E-Spania. Revue électronique d’études hispaniques médiévales*, 4, 2007.

<sup>35</sup> Patricia ROCHWERT-ZUILI: «De Sancie à Bérengère. Les femmes et le pouvoir dans l’historiographie alphonse et neoalphonse (XIIIè-XIVè siècles)», *E-Spania. Revue électronique d’études hispaniques médiévales*, 1, 2006.

esbossant els mecanismes amb els quals donava forma a la seua capacitat de representació i d'intervenció en la vida política del regne, formant un cos polític únic amb el rei<sup>36</sup>.

A la Corona d'Aragó, com ja hem dit, l'adaptació del terme de *Queenship* va vindre de la mà de Núria Silleras Fernández, qui intentà que aquesta paraula fora acceptada en les llengües catalana i castellana<sup>37</sup>. Núria Silleras intentà adaptar el terme a partir de l'arrel llatina “regine” i de la denominació pròpia que apareix en molts llibres de Cancelleria “reginale”, tot i que els seus esforços van ser a priori infructuosos, donat que la paraula encara no ha estat acceptada per les respectives acadèmies de la llengua, la historiografia fa ús constant d'aquesta adaptació i que ja es dona com a vàlida i comunament acceptada.

Abans de l'ús del terme reginalitat i l'adaptació a les noves corrents historiogràfiques, diversos autors van realitzar treballs biogràfics sobre aquestes dones, remarcant l'excepcionalitat d'aquestes per sobreixir mínimament en un món on les dones no podien adquirir cap quota de poder o autoritat. Una de les més singulars per l'ús d'abundant documentació foren els estudis publicats en el monogràfic de 1928 *Sobiranes de Catalunya*, en el que Josep Maria Roca, Ferran Soldevila i Ulla Deybel analitzaren les figures de Sibila de Fortià, Maria de Castella i Elionor de Sicília, respectivament<sup>38</sup>. Posteriorment, Aurea Javierre treballà la figura de Maria de Luna, destacant aspectes com la pietat i la religiositat de la reina, analitzant la necessitat política que la portà a exercir com a lloctinent del seu marit, emfasitzant la duresa de la tasca que hagué d'afrontar<sup>39</sup>. Anys després, el treball de Francisca Hernández de León sobre la reina Maria de Castella, el qual tot i cercar en la documentació aspectes com la composició de la Casa d'aquesta, tenia un caràcter molt semblant a l'obra de Javierre, fent excessiva referència a la pesada

---

<sup>36</sup> Diana PELAZ FLORES: *Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla (1418-1496)*, Valladolid, Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Turismo, 2017; D. PELAZ FLORES: «Queenship teoría y práctica del ejercicio del poder en la Baja Edad Media castellana», en María Isabel del Val Valdivieso i Juan Francisco Jiménez Alcázar (coord.): *Las mujeres en la Edad Media*, 2013, pp. 277-287.

<sup>37</sup> Núria SILLERAS FERNÁNDEZ: «Queenship en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media: estudio y propuesta terminológica», *La corónica: A journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures Cultures*, 32/1 (2003), pp. 119-133.

<sup>38</sup> Josep Maria ROCA: «La reyna empordanesa», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), pp. 2-211. Ferran Soldevila: «La Reyna Maria, muller del Magnànim», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), pp. 213-347. Ulla Deybel: «La Reyna Elionor de Sicília», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), pp. 349-453.

<sup>39</sup> Áurea JAVIERRE MUR, *María de Luna, reina de Aragón*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1942.



càrrega que la lloctinència i l'absència del seu espòs suposaren per la seua persona, cosa que la portava a emmalaltir sovint<sup>40</sup>.

Abans d'aquesta obra, Núria Coll va publicar un treball sobre Joana Enríquez amb un caràcter diferent, remarcant l'acció d'aquesta reina en la conjuntura de la guerra civil, en la qual va fer servir el seu caràcter de mare de l'hereu per imposar la seua autoritat<sup>41</sup>. Aquest treball tenia precedents que ja procuraven fer un altre tipus d'història de les dones, com el mític treball de Mercedes Gaibrois de Ballesteros sobre María de Molina publicat en 1936<sup>42</sup>, en el qual començaven a divisar-se els futurs canvis en la historiografia, relacionant més orgànicament la reina Joana amb el poder polític de la Corona. Tot i això, no seria fins l'impuls als anys setanta i vuitanta de la història de les dones quan l'essència de l'estudi començaria a canviar<sup>43</sup>, amb treballs que a la Corona d'Aragó tingueren com a autores Blanca Garí, Teresa Vinyoles o María del Carmen García Herrero. Aquesta darrera és una de les investigadores que ha enfocat la seua carrera més a l'estudi de la reginalitat, estudiant la reina Maria de Castella. Amb l'experiència dels seus treballs previs sobre l'autoritat femenina i la maternitat, la professora de la Universitat de Saragossa s'embarcà en l'empresa d'interpretar el rol com a dama modèlica que Maria de Castella encarnà durant els seus anys de regnat, la seua protecció als més vulnerables, així com la xarxa de relacions que creava amb joves. La historiadora aragonesa ha confirmat no sols l'exercici governatiu de Maria sinó l'existència d'un model de dona que la reina havia de seguir i exhibir. La reina Maria de Castella ha rebut una important atenció historiogràfica que es completa amb els estudis de Theresa Earenfight sobre el seu exercici com a lloctinent i María Narbona, que ha estudiat les dames de la seua Casa. L'exercici de la lloctinència també ha estat estudiat en el cas de Maria de Luna, incorporant-hi les noves tendències d'investigació, en el treball de Núria Silleras, que també va dedicar una important reflexió al paper de la religiositat promoguda per la reina<sup>44</sup>. Més recentment, Sebastian Roebert ha analitzat les diverses lloctinències de la

---

<sup>40</sup> Francisca HERNÁNDEZ-LEÓN de SÁNCHEZ: *Doña María de Castilla, esposa de Alfonso V el Magnánimo*, Valencia, Facultad de Filosofía y Letras, 1959.

<sup>41</sup> Núria COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez, lugarteniente real en Cataluña 1461-1468*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1953.

<sup>42</sup> Mercedes GAIBROIS DE BALLESTEROS: *María de Molina: Tres veces reina*. Madrid, Espasa-Calve, 1967 (1ª edició 1936).

<sup>43</sup> D. PELAZ FLORES i M. I. DEL VAL VALDIVIESO: «La Historia de las Mujeres en el siglo XXI a través del estudio de la Reginalidad medieval», *Revista de historiografía*, 22, 2015, pp. 101-127.

<sup>44</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*, New York, Palgrave Mcmillan, 2008.

reina Elionor de Sicília<sup>45</sup>, primera reina lloctinent de la Corona d'Aragó. Amb tots aquests treballs, a la historiografia sobre la Corona d'Aragó els nous paradigmes de definició de la reina consort han estat plenament acceptats, per la qual cosa han esdevingut la base per al present treball.

### **Les noves tendències en història política: el baluard interpretatiu necessari**

L'essència primigènia dels estudis sobre la reginalitat medieval fou definir i afirmar que la reina gaudia d'autoritat reconeguda com a col·laboradora del seu espòs, donat que formava part del cos polític de la monarquia. Però evidenciar la realitat de les reines a la baixa edat mitjana requeria i requereix un esforç temàtic ampli, esmerçant anàlisis diversos per poder construir les distintes facetes en les quals la dignitat de la reina s'expressava, exhibia i manifestava. Una de les perspectives més recurrents per la historiografia serà el paper de les reines consorts com a mares. La maternitat ha estat analitzada com el gran deure de la reina<sup>46</sup>, ja que del seu ventre naixia l'hereu a la Corona, mantenint l'anhelada pau i estabilitat política en el sí de la comunitat política. A través seu es perllongava el present i es garantia el futur de la dinastia, dotant la reina d'un especial reconeixement pel seu paper com a mare<sup>47</sup>. Entre aquesta i els seus fills es creava un vincle personal propi dels lligams materno-filials que compartien, el que enfortia la seua figura dintre de l'esquema de poder especialment en conjuntures com l'absència del rei o la seua defunció, o quan la minoria del seu fill les impulsava a l'exercici de càrrecs institucionals governatius de primera magnitud<sup>48</sup>. Tot i això, aquest poder era ambivalent i a vegades es convertia en una arma de dos talls contra la reina consort. De la mateixa manera, l'innegable lligam entre una mare i el seu fill no es podia negar ni en les situacions més conflictives, el que no significa que no afectara la percepció de la reina<sup>49</sup>. L'auge de la seua posició i la suposada feblesa d'una monarquia liderada per un rei menor,

---

<sup>45</sup> Sebastian ROEBERT: «The Nominations of Elionor of Sicily as Queen-Lieutenant in the Crown of Aragon. Edition and Comentary», *Medieval Studies*, 80 (2019), pp. 171-221.

<sup>46</sup> Dawn BRASCH-PRINCE: «A Queen's Task: Violante de Bar and the Experience of Royal Motherhood in Fourteenth-Century Aragon», *La corónica: A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures & Cultures*, 27/1 (1998), pp. 21-34.

<sup>47</sup> Joanna LAYNESMITH: *The last Medieval Queens: English Queenship 1445-1503*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

<sup>48</sup> Sobre la qüestió només citar com a l'exemple l'obra: E. WOODACRE, Carey FLEINER (eds.): *Royal mothers and their Ruling Children. Wielding Political Authority from Antiquity to the Early Modern Era*, New York, Palgrave Macmillan, 2015.

<sup>49</sup> C. FLEINER, E. WOODACRE (eds.): *Virtuos or Villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*, New York, Palgrave Macmillan, 2016.

podia comportar que els agents polítics territorials s'organitzaren en contra de la reina regent per controlar al jove rei<sup>50</sup>. O, d'altra banda, si la reina consort no era la mare del successor a la Corona, la seua posició perillava i depenia de la relació que mantenia amb aquest<sup>51</sup>.

La maternitat també ha estat considerada una oportunitat perquè aquestes dones transmetessen els seus valors i concepcions sobre la política i el tauler que el conformava als seus fills, mitjançant la supervisió de l'educació que rebien, així com la que ella mateixa els proporcionava. La relació de les reines amb l'educació ha estat estudiada també per la importància que els ensenyaments durant la infantesa tenien en la seua persona i que tenien un impacte fonamental en el seu exercici com a consort<sup>52</sup>. L'educació, així com la vinculació de la reina com a impulsora de la cultura, ha estat capaç de demostrar com la seua figura tenia un impacte real en l'àmbit cortesà, impulsant fluxos de transferència cultural entre els seus territoris d'origen i la Corona on regnaven<sup>53</sup>. A la Corona d'Aragó caldria assenyalar les investigacions sobre el paper de Violant de Bar com a impulsora de la cultura francesa en la cort en distints àmbits i aspectes<sup>54</sup>.

L'educació en la joventut esdevenia el mecanisme que preparava a les reines per a entendre la idiosincràsia social, fins i tot en regnes distints. De les experiències del passat bevien per entendre el lloc de cadascú en l'esquema cortesà, però també les actituds, comportaments i gestos propis de cada situació, especialment les cerimònies règies. L'etiqueta cortesana i totes les distincions i desigualtats entre els diferents membres de la cort règia precisaven que la reina estiguera preparada per portar a terme el seu rol en les circumstàncies on la dignitat règia havia de destacar o imbricar-se amb els altres agents polítics. Per aquest motiu, l'anàlisi de les cerimònies ha despertat tant d'interès i han estat vistes com a refinades manifestacions simbòliques en les quals la societat medieval, tan dependent de la narració a través de la imatge, posava en escena la

---

<sup>50</sup> A. M. RODRIGUES: *As tristes rainhas: Leonor de Aragão, Isabel de Coimbra*, Lisboa, Círculo de Leitores, 2013, pp. 174-204.

<sup>51</sup> N. SILLERAS: «Between expectation and desire: Widowhood and sexuality in Late Medieval Iberia», *Viator*, 42/2 (2011), pp. 353-370.

<sup>52</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «Un tiempo de añoranza y aprendizaje: María de Castilla y sus primeros años en la Corona de Aragón», *Storia delle Donne*, 9 (2013), pp. 97-116.

<sup>53</sup> Manuela Santos Silva ha estudiat el cas de la reina Felipa, veure: M. SANTOS SILVA: «A mother and her illustrious offspring: The role of Philippa of Lancaster, Queen of Portugal, in her children's education (1387-1415)», en Carey FLEINER i Elena WOODACRE (eds.): *Virtuos or Villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*. New York, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 65-84.

<sup>54</sup> Isabel de Riquer: «Los libros de Violante de Bar», en María del Mar Graña Cid (ed.): *Las sabias mujeres. Educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*. Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 1994, pp. 161-173.

significació de la monarquia. En aquest sentit, una de les cerimònies que més interès ha despertat en la historiografia ha estat la celebració de les entrades reials de reines consorts a les ciutats i viles. En aquestes entrades, tot i ser cerimònies que no emanaven de la monarquia sinó del món urbà i que servien per exhibir la pròpia estructura i jerarquia urbana, la monarquia entrava dintre del cerimonial, acordant amb les oligarquies municipals petites adaptacions pròpies per emfasitzar el missatge que els membres de la família reial volien transmetre en cada circumstància, que anaven de l'exaltació de la reina després d'actuar com a lloctinent i defensar la Corona<sup>55</sup> al seu paper com a mare, com en el cas de l'entrada de Joana Enríquez a Barcelona<sup>56</sup>.

De la mateixa manera, també ha suscitat interès l'estudi de la cerimònia règia per excel·lència, la coronació. L'acte sacralitzat de rebre el cos polític de la monarquia era més inusual en les reines consorts i quan se celebrava es feia per a premiar fets concrets, com podia ser la maternitat. Tanmateix, la coronació constituïa per a les reines el seu matrimoni amb la corona, sublimant la seua legitimació personal per cenyir-se els atributs del poder regi i exemplificar la seua pertinència al cos polític de la monarquia. En estudis com el de Núria Silleras queda reflectit com la concepció del poder de la reina, que deriva de la unió matrimonial amb el rei, s'exemplifica en la pròpia cerimònia en què el rei personalment imposa la corona sobre el cap de la reina<sup>57</sup>.

Per altra banda, un dels temes que més impacte i significació ha adquirit dintre de l'estudi de la reginalitat és el de l'anàlisi de les promocions impulsades per aquestes dones. Des de l'alta Edat Mitjana, la promoció de les lletres així com d'objectes luxosos es considera un mecanisme de representació pròpia que les dones poderoses empraren per demostrar l'estatus propi. La producció de peces impulsades per la voluntat o el desig femení les convertia en faedores de peces carregades de simbolisme, en les quals es podien llegir missatges sobre l'essència personal i l'autoritat de la pròpia figura institucional, afermant-se a través d'aquell<sup>58</sup>. La lectura de l'objecte creat per aquestes

---

<sup>55</sup> Miquel RAUFAST: «Solo para la reina. la exclusiva celebración de la entrada de Maria de Luna en Barcelona (1400)», en Manuel Sánchez, Ana Gómez, Roser Salicrú i Pere Verdés (coords.): *A l'entorn de la Barcelona medieval: estudis dedicats a la doctora Josegina Muntgé i Vives*. Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institución Milá y Fontanals, 2013.

<sup>56</sup> M. RAUFAST: «Ceremonia y conflicto: entradas reales en Barcelona en el contexto de la Guerra Civil catalana (1460-1473)», *Anuario de estudios medievales*, 38/2 (2008), pp. 1037-1085.

<sup>57</sup> Nuria SILLERAS FERNÁNDEZ: «Creada a su imagen y semejanza: la coronación de la Reina de Aragón según las Ordenaciones de Pedro el Ceremonioso», *Lusitania sacra: revista do Centro de Estudos de Historia Eclesiastica*, 31, 2015, pp. 107-128.

<sup>58</sup> Therese MARTIN (ed.): *Reassessing the roles of women as 'makers' of medieval art and architecture*, Leiden, Brill, 2012.

dones, dotat de contingut simbòlic, ajudava a la creació i perpetuació d'una memòria pròpia i personal<sup>59</sup>.

Fonamental per la construcció d'una memòria pròpia foren també les promocions de monestirs i institucions religioses de distinta índole, que ja no s'entenen com meres obres de religiositat o devoció sinó com arquitectures de la potestat, en paraules de Therese Martin<sup>60</sup>. Les promocions eren mecanismes per exhibir la magnificència reginal, demostrant la capacitat econòmica i la determinació per impulsar una obra com un monestir. Aquestes promocions religioses foren instruments per afermar la seua autoritat o construir una memòria personal i pròpia quan no podia fer-ho junt amb el rei<sup>61</sup>. A més a més, no podem oblidar que les reines empraven el valor simbòlic de la promoció religiosa com a mecanisme per exhibir i manifestar el seu encaix en el model de bona cristiana, però aquest anava més enllà, amb diferents expressions pròpies, que evidenciaven les pròpies preferències en l'espiritualitat<sup>62</sup>, o comuns amb el monarca com una empresa compartida.

### **La Casa de la Reina: un espai de relació i poder**

No seria agosarat afirmar que l'estudi de la Casa de la Reina és la tendència més fructífera fins al moment dintre de la investigació sobre la reginalitat baixmedieval. Encara que aquest interès de la historiografia actual entronca amb la voluntat de gran part dels historiadors dedicats a la nova història política per desengranar els engranatges interns de la institució monàrquica i de les persones al voltant dels membres de la família reial. Sens dubte, les noves metodologies, com la prosopografia<sup>63</sup>, estan sent les eines

---

<sup>59</sup> Ana RODRÍGUEZ LÓPEZ: «De olvido y memoria. Cómo recordar a las mujeres poderosas en Castilla y León en los siglos XII y XIII», *Arenal*, 25/2 (2018), p. 287.

<sup>60</sup> T. MARTIN: «Fuentes de potestad para reinas e infantas: el infantazgo en los siglos centrales de la Edad Media», *Anuario de estudios medievales*, 46/1 (2016), pp. 97-136.

<sup>61</sup> Com Maria de Castella que impulsà la promoció del monestir de la Santíssima Trinitat en la ciutat de València. Sobre la qüestió. M. C. GARCÍA HERRERO: «Aragón y el monasterio de la Trinidad de Valencia: la renuncia a financiar el proyecto de la reina María», en Beatriz ARÍZAGA (ed.): *Mundos Medievales: espacios, sociedades y poder. Homenajes al profesor José Ángel García de Cortázar*. Santander, Publican, 2012.

<sup>62</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*, New York, Palgrave Mcmillan, 2008.

<sup>63</sup> Sobre els usos en història política: Lawrence Stone: «Prosopography», *Daedalus*, 100/1 (1971): pp. 46-79. Hélène Millet: «Informatique et prosopographie», *Actes de la table ronde du CNRS*. Paris: CNRS, 1985. Christophe Charle: «A prosopografia ou biografia coletiva: balanço e perspectivas», en Flávio Heinz (ed.): *Por outra história das elites*. Rio de Janeiro: Editora FGV, 2006, pp. 41-54.

fonamentals per aconseguir noves perspectives relacionals, gràcies a les quals s'han obtingut resultats considerables<sup>64</sup>.

A partir d'aquest paradigma, la Casa de la Reina s'estudia i analitza com una entitat en la qual la reina sustentava en part la seua autoritat pròpia i capacitat d'intervenció, però a la vegada no com una realitat separada i aïllada sinó en connexió amb les altres cases reials, cercant els lligams de connexió entre elles. La historiografia ha procurat veure a través del capital humà adscrit a la mateixa, les connexions amb les institucions eclesiàstiques i laiques assentades dintre dels límits de la monarquia que havia de regnar en conjunció amb el rei. Per tant, la Casa és analitzada com un complex sistema d'imbricació i relació entre els diferents nivells existents en la comunitat política dels regnes, que serveixen com a ressort o suport per arrelar la figura reginal en el territori. Un dels treballs que millor exemplifiquen la fortalesa de les relacions establertes en el marc de la Casa de la reina és la recerca feta a partir de la correspondència de Maria de Castella. María Narbona Cárceles ha rastrejat a través de la relació epistolar entre la reina lloctinent i les seues dames com els vincles que es creaven entre elles s'estenien més enllà del temps que aquestes servien dintre de l'estructura de la Casa, ja que les relacions entre elles es perllongaven al llarg del temps una vegada casades i desplaçades fora de l'àmbit cortesà.<sup>65</sup> A través dels lligams materno-filials que la reina aconseguís establir amb aquestes joves, es mantenia, si no augmentava, la seua autoritat i influència sobre el territori. El mateix que ocorria amb els joves que eren educats sota la protecció de la reina Maria i amb els quals aquesta procurava mantenir una estreta i correcta relació, així com també amb la seua família, per posteriorment col·locar-los en matrimoni, teixint unes

---

<sup>64</sup> Per a les cases del rei o infants: Alain MARCHANDISE: *Le Corps du Prince*, Micrologus. Nature, Science and Medieval Societies XXII (Sismel, Edizioni del Galluzzo, 2014). Francisco de Paula CAÑAS GÁLVEZ: *Burocracia y Cancillería en la Corte de Juan II de Castilla (1406-1454). Estudio institucional y prosopográfico*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 2012. Alexandra BEAUCHAMP (ed.), *Les entourages princiers à la fin du Moyen âge*, Madrid, Casa Velázquez, 2013. I d'aquesta mateixa autora altres treballs sobre la Casa i Cort del rei Pere el Cerimoniós. Alexandra Beauchamp: «Gouverner en chemin. Rpi, officiers royaux et officines sur les routes sous le règne de Pierre le Cerimonieux», *e-Spania*, 8 (2009). Germán GAMERO IGEA: «Epílogo de un reinado y desmembramiento de una Corte: servidores de Juan II de Aragón a su muerte», *Medievalismo*, 26 (2016) pp. 109-133. Germán Gamero Igea: «El papel del séquito de Fernando el Católico en el sistema cortesano Trastámara», Antonio Miguel Bernal Rodríguez (dir.): *Modernidad de España: apertura europea e integración atlántica*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2017, pp. 99-114. També fonamental per entendre el món cortesà: Rita COSTA GOMES: *The Making of a court society: Kings and nobles in Late Medieval Portugal*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. A més a més, recentment ha aparegut l'obra coordinada per T. EARENIGHT: *Royal and elite households in Medieval and Early Modern Europe: more than just a castle*. Leiden, Brill, 2018.

<sup>65</sup> María NARBONA CÁRCELES: «Noblas Donas. Las mujeres nobles en la Casa de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Stvdivm. Revista de Humanidades*, 15 (2009), pp. 89-113.

xarxes a la seua mesura<sup>66</sup>. La correspondència epistolar esdevé la tinta per a la ploma de la historiografia mitjançant la qual han aconseguit establir i confirmar com les connexions entre la reina i els membres de la seua Casa afermaven la seua figura en els distints nivells de la comunitat política de la Corona, a través no sols de l'autoritat pròpia com a reina consort sinó també de xarxes d'amistat política, en paraules de Diana Pelaz<sup>67</sup>, que perduraven al llarg del regnat d'aquesta<sup>68</sup>.

La importància relacional de les persones que integraven la Casa de la Reina ha estat ja teòricament formulada. Altres estudis han procurat definir i identificar els membres d'aquesta Casa, diferenciant els càrrecs cortesans i els oficials que estaven sota les ordres reginals. Sabem que dependent del moment vital i del regnat de la consort, la dimensió de la Casa podia anar variant, com una entitat que no sols s'adaptava a la normativa i l'etiqueta precises per a representar i atendre a la dignitat reginal sinó també com a construccions flexibles i ajustables a les necessitats reals i efectives d'atenció i gestió que la consort tenia en cada circumstància i conjuntura. Per aquest motiu, depenent del cicle vital femení, trobarem un major nombre de persones que poden atendre qüestions relatives a la salut o a la maternitat, o de les qüestions de gustos i preferències culturals personals, amb presència o no de ministrers, entre d'altres. A les darreries de la baixa edat mitjana, les cases de les reines anirien fent-se més complexes i voluminoses. Amb la mateixa plasticitat que en els decennis anteriors, la Casa de la reina, com la del rei, plantejaren modificacions estructurals que requerien fins i tot la rotació del personal segons les necessitats<sup>69</sup>.

Però més enllà de l'estructura, el focus d'interès en la qüestió reginal s'ha centrat en el grup que conformava i donava vida als distints càrrecs dintre de l'estructura cortesana. La identificació i classificació prosopogràfica dels nobles, clergues, ciutadans, professionals o esclaus que assistien a la reina ha pogut marcar semblances i diferències

---

<sup>66</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «Los varones jóvenes en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón», *Edad Media. Revista de Historia*, 13 (2012), pp. 241-267.

<sup>67</sup> D. PELAZ FLORES: *La Casa de la reina en la Corona de Castilla (1418-1496)*, Valladolid, Ediciones Universidad de Valladolid, p. 24.

<sup>68</sup> Sobre aquest procés afermament i de lligams personals: Ángela MUÑOZ FERNÁNDEZ: «La casa delle regine. Uno spazio politico nella Castiglia del Quattrocento», *Genesis. Rivista della Società Italiana delle Storiche*, 1/2 (2002) pp. 71-95. María del Cristo GONZÁLEZ MARRERO: *La Casa de Isabel la Católica. Espacios domésticos y vida cotidiana*, Ávila, Diputación de Ávila, Institución Gran Duque de Alba, 2005.

<sup>69</sup> Monique SOMMÉ: *Isabel de Portugal, duchesses de Bourgogne. Une femme de pouvoir au XV<sup>e</sup> siècle*, Paris, Presses Universitaires du Septentrion, 1998, pp. 235-364. També citat per D. PELAZ FLORES: *Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla*, p. 47 cit. 87.

amb les altres Cases reials<sup>70</sup>, però també donar compte de la presència de personal que acompanyara a la reina des del regne d'origen. Ana Maria Rodrigues va identificar en la Casa de la reina Elionor d'Aragó la presència d'oficials d'origen castellà que van acompanyar aquesta en el seu trànsit d'infanta d'Aragó a reina de Portugal<sup>71</sup>. De la mateixa manera, en un article recent, Diana Pelaz identifica el seguici de la infanta Elionor d'Aragó i Sicília en el seu viatge i arribada a Castella, on esdevingué reina pel seu matrimoni amb Joan I<sup>72</sup>.

Menys ressò que la composició de la Casa ha tingut la relació entre les persones que la integraven i la capacitat econòmica de la reina per poder mantenir-les. La reina, com a cap de l'entitat de la qual formaven part, havia de poder garantir l'estructura cortesana del seu voltant, el que incloïa els pagaments (*quitacions* o *provisions*), així com el seu vestuari al llarg de l'any. Tot i que com veurem en les pàgines d'aquesta investigació, gran part dels recursos i béns reginals propis es consignaven a pagar el manteniment d'aquestes persones i de l'entitat a què pertanyien, la Casa de la reina, és un tema encara poc tractat. Tan sols Manuela Santos Silva ha posat en relació els ingressos de les viles i rendes posseïdes per la reina amb la quantitat que es necessitava per mantenir l'estructura de la Casa de la reina<sup>73</sup>.

Gaudint d'una capacitat econòmica molt superior a la de la gran majoria dels agents polítics de la Corona, la reina aconseguia mantenir econòmicament els seus oficials i l'estructura cortesana al seu voltant, que per un costat li proporcionava estatus, en la mesura que s'envoltava de les famílies més prominents de la Corona, però també servia a les estratègies familiars i de parentesc dels seus cortesans, que sota l'auspici de la reina aconseguien una plataforma per al llinatge propi, amb possibilitats per prosperar i no sols econòmicament. Com ja hem dit, la reina procurava trobar per a les persones

---

<sup>70</sup> Francisco de Paula CAÑAS GÁLVEZ: *Burocracia y Cancillería en la Corte de Juan II de Castilla (1406-1454). Estudio institucional y prosopográfico*, Salamanca, Ediciones de la Universidad de Salamanca, 2005.

<sup>71</sup> A. M. RODRIGUES: «La casa de doña Leonor de Aragón, reina de Portugal (1433-1445): Formación y desintegración de un instrumento de poder femenino», en María Isabel del VAL VALDIVIESO i Cristina SEGURA GRAÍÑO (coord.): *Participación de las mujeres en lo político. Mediación, representación y toma de decisiones*. Madrid, Al-Mudayna, 2011, pp. 235-272.

<sup>72</sup> «Una casa en ciernes. El séquito de Leonor de Aragón en su viaje a Castilla (1375)», en premsa.

<sup>73</sup> M. SANTOS SILVA: «Os primórdios da Casa das Rainhas de Portugal», en *Raizes Medievais do Brasil Moderno*, Lisboa, Academia portuguesa da História. Centro de História da Universidade de Lisboa. CHSC, 2008, pp. 29-41. M. SANTOS SILVA: «A casa e o património da Rainha de Portugal D. Filipa de Lencastre: Um ponto de partida para o conhecimento da Casa das Rainhas na Idade Média», *Signum*, 11/2 (2010), pp. 207-227.



més properes matrimonis favorables que reforçaren la seua posició i estatus personal<sup>74</sup>. El servei a la Casa de la reina, com ocorria també amb la resta d'estructures cortesanes dels membres de la família reial, afavoria l'ascens social de figures integrades i qualificades per exercir els càrrecs més significatius de l'administració règia, millorant la seua posició social i el seu estatus econòmic<sup>75</sup>.

En aquest mateix sentit, una perspectiva d'anàlisi que avui en dia ha pres major importància en les darreres investigacions és el concepte de la "Casa en relació". Encunyat recentment per Diana Pelaz<sup>76</sup>, el terme pretén demostrar la confluència del personal d'administració en les corts castellaness, amb vasos comunicants entre les distintes cases, que des de la composició i l'evolució de les mateixes obrien camins a la confluència i connexions. Un exemple paradigmàtic és la composició de la Casa dels infants. La voluntat reginal per controlar i garantir l'educació i manteniment adequat dels seus fills podia derivar en pugnes polititzades entre aquesta i el monarca per escollir i designar els oficials de les cases dels infants, especialment del primogènit. A través d'aquests oficials es teixien xarxes amb les persones properes als dos referents paterns, els quals tindran un gran impacte en la forma que l'hereu entendrà la política i el territori<sup>77</sup>. L'objectiu futur és intentar avistar el nivell de connectivitat entre la Casa de la reina i les altres Cases reals, així com amb les famílies nobiliàries i altre agents polítics de distint nivell<sup>78</sup>.

Sebastian Roebert ha avançat en aquest camí amb un laboriós estudi sobre la Cort de la reina Elionor de Sicília en la seua tesi doctoral, analitzant la composició de la Casa de la reina, l'evolució al llarg del regnat i algunes connexions amb la Casa del rei i especialment la casa dels infants. Aquest treball inclou, com el de Diana Pelaz, totes les tendències investigadores sobre l'àmbit cortesà i la reginalitat, un treball únic fins al moment a la Corona d'Aragó<sup>79</sup>.

---

<sup>74</sup> M. C. GARCÍA HERRERO i Cristina GALÁN PÉREZ: «Colocar en matrimonio: el caso de Marquesa de Alagón y la intervención de la reina María (1448-1451)», en *Homenaje al profesor Eloy Benito Ruano*, Murcia, Editum, Ediciones de la Universidad de Murcia, 2010, pp. 307-318.

<sup>75</sup> En aquest sentit: Blanca GARÍ: «Introducción», en Blanca Garí (ed.): *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Roma, Viella, 2013, pp. 8-10.

<sup>76</sup> D. PELAZ FLORES: *La casa de la reina en la Corona de Castilla*, pp. 145-190.

<sup>77</sup> D. PELAZ FLORES: *La casa de la reina en la Corona de Castilla*, p. 165.

<sup>78</sup> D. PELAZ FLORES: *La casa de la reina en la Corona de Castilla*, p. 146.

<sup>79</sup> S. ROEBERT: "...Talem et tantam potestatem qualis et quanta a domino nobis est comissa" *Funktionen und Wirkungen der Königin in der Krone Aragón am Beispiel Eleonores von Sizilien (1349-1375)*, Universität de Leipzig i Universität de Barcelona, Tesis doctoral inèdita, 2017.

## **Els recursos reginals: un nou camp d'estudi**

Si la Casa de la reina fou i és un dels pilars fonamentals de l'anàlisi de la reginalitat medieval, l'estudi dels recursos propis de la consort així com la seua gestió administrativa dels mateixos pot esdevenir el camp de recerca amb més possibilitats d'innovació en els pròxims anys. La possessió, gestió, administració i ús dels recursos privatis de les reines consorts s'ha de considerar un tema d'investigació que connecta la nova història del poder i la història de les dones amb la història econòmica, aconseguint resultats que comparen les estimacions i impressions dels aspectes simbòlics i representatius reginals en quantificacions numèriques i econòmiques que li aporten una perspectiva més tangible a les configuracions mentals sobre l'actuació i intervenció de la reina en aspectes com la religiositat, les cerimònies, el tresor personal o, fins i tot, la importància del manteniment d'una Casa i Cort pròpies.

Cal tenir en compte que els recursos reginals eren els nutrients que permetien a les reines consorts crear una imatge pròpia, sent l'essència material a partir de la qual establien i realitzaven les seues estratègies de representació de l'estatus propi de la dignitat monàrquica de la qual eren partíceps i integrants. Si bé la relació dels recursos reginals amb la representació no es limitava a l'àmbit purament material o econòmic, sinó que entroncava amb la forma de poder pròpia de les reines consorts, una simbiosi entre tangible i intangible, material i simbòlic, que afermava l'autoritat pròpia de la consort i que es construirà i s'afermarà també territorialment a través de les xarxes relacionals que podia establir com a gestora i administradora de les viles, jurisdiccions i nuclis poblacionals integrats dintre del seu patrimoni, conegut a la Corona d'Aragó com la Cambra de la Reina. La seua posició com a gestora econòmica i, fins i tot, jurisdiccional, fa que l'anàlisi dels recursos completen l'estudi de la intervenció reginal en l'empresa compartida que era la governació dels regnes.

Tanmateix, tot i possibilitar la quantificació i comparació d'aspectes analitzats des de la concepció teòrica i simbòlica no ha estat un dels camps preferits per als investigadors. Si bé, la manca de fonts sols estar al darrere d'aquesta qüestió, això no significa que la historiografia no haja iniciat interessants estudis des de distintes perspectives que han permès crear una imatge inicial sobre l'origen dels recursos reginals, la seua gestió i el seu valor simbòlic, especialment a la Corona d'Aragó per l'abundància de fons documentals que es conserven sobre les reines consorts.

L'origen i creació del fons econòmic particular de les reines consorts comparteix característiques i semblances al llarg de l'Occident feudal. Segons Régine Le Jan, aquests recursos ja servien, a l'Alta Edat Mitjana, com a la font que garantia una seguretat econòmica a la seua posseïdora<sup>80</sup>, tot i que com Tiziana Lazzari afirma, era susceptible de canvis i modificacions, arrel dels plans polítics del seu espòs, el monarca<sup>81</sup>, però que constituïa la seua essència en les donacions fetes en ocasió del matrimoni, és a dir, el dot i les arres<sup>82</sup>. A les monarquies ibèriques, fou Ana Rodríguez López qui destacà la importància substantiva de les donacions, dot i arres entre els segles XI i XIII per afermar la posició femenina<sup>83</sup>, que segons José Manuel Cerda dotaven d'autonomia econòmica a reines com Leonor Plantagenet<sup>84</sup>.

La reina consort gaudiria, per tant, des de l'alta edat mitjana, d'aquest fons econòmic particular, abastit amb rendes per sufragar les despeses pròpies i concedir-li una autonomia suficient per exercir el seu rol polític i representatiu com a esposa del monarca. De la mateixa manera, als segles baixmedievals, les *donationes propter nuptias* no es limitaven a sumes econòmiques, sinó que combinaven aquestes amb les jurisdiccions civil i criminal, el mer i mixt imperi, en algunes de les viles de les que també rebien recursos econòmics, permetent a la reina actuar no sols com a administradora econòmica sinó també com a agent polític amb capacitat legislativa, fiscal, judicial i, fins i tot, d'intervenció en els governs municipals d'aquestes viles<sup>85</sup>. Tot i les diferents estratègies monàrquiques que podien afectar la composició d'aquests patrimonis, les reines els entenien com una font d'autoritat personal, que s'emprava en sincronia amb les necessitats simbòliques i materials que aquesta poguera tenir segons la conjuntura<sup>86</sup>.

Aquesta temàtica està despertant cada vegada major interès en les recerques en curs sobre monarquies com la castellana o anglesa, però tots sens dubte seguint l'estela

---

<sup>80</sup> Régine, LE JAN: *Femmes, pouvoir et société dans le haut Moyen Âge*, París, Picard, 2001, pp. 59-70.

<sup>81</sup> Tiziana LAZZARI: «La Competizione tra grandi possessori Longobardi e il Regno: Le leggi di liutrando e il patrimonio delle donne nel secolo VIII», en Vito LORÉ, Geneviève BÜHRER-THIERRY, Régine LE JAN (dirs.): *Acquérir, prélever, contrôler: les ressources en compétition (400-1100)*. Turnhout, Brepols, 2017, p. 43.

<sup>82</sup> T. LAZZARI: «Dotari e beni fiscali», en Tiziana LAZZARI (coord.) *Il patrimonio delle regine: beni del fisco e politica regia fra IX e X secolo, Reti Medievali, Rivista*, 13/2 (2012), pp. 123-139.

<sup>83</sup> Ana RODRÍGUEZ LÓPEZ: «Dotes y arras en la política territorial de la monarquía feudal castellana: siglos XII-XII», *Arenal* 2/2 (1995), pp. 271-293.

<sup>84</sup> José Manuel CERDA: «Matrimonio y patrimonio. Las arras de Leonor Plantagenet, reina consorte de Castilla», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016) p. 70.

<sup>85</sup> A. M. RODRÍGUEZ, M. S. SILVA: «Private properties, seigniorial tributes and jurisdictional rents: the income of the queens of Portugal in the late Middle Ages», en Earenfight Theresa (ed.): *Women and Wealth in Late medieval Europe*, Nueva York, Palgrave, 2010, pp. 213.

<sup>86</sup> D. PELAZ FLORES: *Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla*, p. 41.

dels referents en la temàtica, les investigacions sobre el senyoriu de la reina medieval en la Corona portuguesa. La innovadora Manuela Santos Silva va observar dintre de la seua anàlisi emmarcada en els quadres propis de la història urbana, la connexió entre la possessió reginal i el govern urbà, un interessant fil que aparegué en el seu estudi sobre la regió d'Óbidos al segle XV<sup>87</sup>. Arrel d'aquest treball inicial, Silva aniria aprofundint en l'anàlisi de les "Terras da Rainha" en el Portugal medieval, veient com la composició del senyoriu que es constituí per a Felipa de Lancaster seria un pas endavant fonamental per consolidar i estabilitzar l'estructura del mateix<sup>88</sup>. Conjuntament amb l'altra investigadora de referència en la qüestió, Ana Maria Rodrigues, van establir i analitzar els ingressos del senyoriu reginal, les atribucions, així com les càrregues fiscals i judicials<sup>89</sup>. Sens dubte, aquesta esclaridora anàlisi i fonamental a nivell europeu fou producte i conseqüència de les investigacions pròpies d'Ana Maria Rodrigues, que ja havia estudiat les diferents donacions en dots i arres de les reines consorts portugueses en un treball anterior<sup>90</sup>. Les seues recerques han estat il·luminadores en la temàtica, relacionant l'esfera econòmica amb l'agència, la capacitat d'intervenció i l'autoritat de les reines baixmedievals.

A la Corona d'Aragó, els estudis sobre el patrimoni de les reines baixmedievals són sensiblement quantiosos, facilitats, en gran part, per l'abundant documentació de cancelleria i tresoreria conservada, tot i que disseminats en el temps i no sempre enfocats a la relació entre les finances i el poder de les consorts, com les tendències historiogràfiques actuals pretenen analitzar.

En la dècada dels quaranta, l'obra de José Ramón Castro sobre el matrimoni entre el rei Pere el Cerimoniós i la reina Maria de Navarra<sup>91</sup> inclogué un apartat dedicat a examinar el dot que concediren els reis de Navarra, seguit dels detalls del procés de pagament que es va allargar durant anys. Continuant amb l'anàlisi de tots els aspectes propis de les capitulacions matrimoniales i el seu compliment, l'autor detalla els béns i

---

<sup>87</sup> M. S. SILVA: *A região de Óbidos na época medieval*. Estudos. Caldas da rainha, Gráfica da Ponte, 1994.

<sup>88</sup> M. S. SILVA: «El señorío urbano de las reinas consortes de Portugal (siglos XII-XV)», en *Ser mujer en la Edad Media* coord. por Jesús Ángel Solórzano Telechea Árbol académico, Beatriz Arízaga Bolumburu Árbol académico, Amélia Aguiar Andrade Árbol académico, 2013, pp. 271-288. *Small Towns Belonging to the Medieval Queens of Portugal Distinctiveness, Taxation, Jurisdiction* Silva, Manuela Santos. (2013) - In: *Petites villes européennes au bas moyen age. Perspectives de recherche* S. 125-136

<sup>89</sup> A. M. RODRÍGUEZ, M. S. SILVA: «Private properties, seigniorial tributes and jurisdictional rents: the income of the queens of Portugal in the late Middle Ages», en Earenfight Theresa (ed.): *Women and Wealth in Late medieval Europe*, Nueva York, Palgrave, 2010, pp. 209-228.

<sup>90</sup> A. M. RODRÍGUEZ: «For the honor of her lineage and body. The Dowries and Dowries of Some Late Medieval Queens of Portugal», *e-Journal of Portuguese History*, 5/1, 2007, pp. 1-13.

<sup>91</sup> José Ramón CASTRO: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, 3 (1948), pp. 55-156.

recursos econòmics donats com a Cambra a la reina Maria, però mantenint un caràcter descriptiu i no referint la significació que aquest tingué per a la reina dintre dels quadres definitoris emprats per la historiografia actual, el que no lleva mèrit a un estudi tan esclaridor i necessari com el seu. L'aproximació als recursos reginals no es tornaria a produir de manera tan directa fins quasi trenta anys després, quan María Luisa Ledesma treballaria dintre de les seues investigacions sobre l'Aragó medieval el patrimoni de la reina Violant de Bar i les distintes modificacions del mateix des de la seua arribada a la Corona d'Aragó<sup>92</sup>. Seguint una mateixa tendència, Francisco Javier Cervantes centrà el seu interès en l'antic patrimoni de la reina Maria de Luna<sup>93</sup> i analitzà les possessions d'aquesta com a comtessa de Luna i la seua evolució durant el regnat de Maria, però amb més interès després de la seua mort, amb un estudi sobre l'empresa feudal i el seu impacte econòmic en el territori valencià.

Anys després, Máximo Diago Hernando examinà els interessos econòmics de la reina Maria de Castella en la seua Corona d'origen, documentant les dificultats que aquesta va tenir per poder aconseguir gaudir de les rendes consignades per a la seua Cambra<sup>94</sup>. En aquest article es remarca la importància d'aquests recursos per a l'estatus reginal i com el rei Alfons i la reina Maria col·laboraren per intentar aconseguir el control dels béns assignats a Maria en Castella, tot i que infructuosament en la majoria d'ocasions. En aquell moment, els estudis sobre el patrimoni reginal començaven ja a adoptar el paradigma definitori de la reginalitat i la col·laboració entre els monarques, cosa que quedarà definitivament assentada en el treball de Theresa Earenfight sobre la pròpia reina Maria i la relació d'aquesta amb les finances de la Corona. Amb el seu treball, Earenfight aprofundia en l'afermament de la col·laboració com la clau de volta per entendre la participació de la reina al costat del rei, participant en el govern, amb capacitat i autoritat per poder intervenir<sup>95</sup>. Anys abans, la investigadora nordamericana ja havia

---

<sup>92</sup> María Luisa LEDESMA RUBIO: «El Patrimonio Real de Aragón a fines del siglo XIV: los dominios y rentas de Violante de Bar», *Aragón en la Edad Media*, 1 (1977), pp. 133-174.

<sup>93</sup> Francisco Javier CERVANTES PERIS: *La herencia de María de Luna, una empresa feudal en el tardomedievo valenciano*.

<sup>94</sup> Máximo DIAGO HERNANDO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), pp. 437-477.

<sup>95</sup> T. EARENFIGHT: «Royal Finances in the Reign of Maria of Castile, Queen-Lieutenant of the Crown of Aragon, 1432-1453», en T. Earenfight (ed.): *Women and Wealth in Late Medieval Europe*, Nueva York, Palgrave Mcmillan, 2010, pp. 229-244.

començat a esbossar aquesta línia d'investigació amb un breu treball que consolidaria amb el seu posterior estudi<sup>96</sup>.

Recentment, els estudis sobre les finances reginals i la gestió del patrimoni personal ja han fusionat completament l'anàlisi pròpia de la història econòmica i quantitativa amb les tendències d'investigació imperants i definitòries sobre la reginalitat baixmedieval. En 2016, Sebastian Roebert publicava un estudi sobre l'evolució de la Cambra d'Elionor de Sicília en el que detallava les fluctuacions patrimonials i les donacions del monarca, el que es complementava amb una anàlisi sobre la capacitat d'intervenció de la reina en els llocs que posseïa, incloent les atribucions judicials, la capacitat autònoma de taxació, la relació entre la gestió pròpia i els altres membres de la família reial, així com la col·laboració entre aquesta i el monarca en l'estratègia patrimonial i financera<sup>97</sup>.

Seguint aquesta línia, també trobem nous treballs publicats el darrer any sobre el Patrimoni de la reina Violant de Bar, en el que destaquen el treball de Francisco Rodríguez, que analitza detalladament la distribució de les rendes de Violant de Bar en el període 1389-1393, incloent la perspectiva de la reginalitat en l'estudi, però que té un caràcter molt més econòmic<sup>98</sup>. De la mateixa manera, també ha estat publicat un estudi sobre la importància de la bona gestió de les finances reginals per al manteniment de l'estatus i dignitat de la reina, concretament Violant de Bar, donades les dificultats econòmiques que va patir en 1393 per la quasi fallida de les seues finances. A través d'aquest estudi s'aferma la idea de l'estreta col·laboració de rei i reina en matèria econòmica ja esgrimida per Earenfight o Roebert, però també com la mala gestió dels seus recursos suposava un problema per a la consort i la seua fama pública, a la vegada

---

<sup>96</sup> T. EARENFIGHT: «El tesoro de la reina: finanzas reales en la Corona de Aragón, 1440-58», en María Soledad Gómez Navarro (coords.): *Estudios de historia iberoamericana*. Society for Spanish and Portuguese Historical Studies (SSPHS), 2003, pp. 211-212.

<sup>97</sup> S. ROEBERT: «'Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata'. Desarrollo, administración y significado de los bienes reginales de Leonor de Sicília (1349-1375)», *Anuario de Estudios Medievales*, 46 (2016), pp. 231-268.

<sup>98</sup> Francisco Saulo RODRÍGUEZ LAJUSTICIA: «Reinas y fiscalidad: Violante de Bar y la distribución de sus rentas entre 1389 y 1393», en Miguel GARCÍA FERNÁNDEZ, Silvia CERNADAS MARTÍNEZ (coords.) *Reinas e infantas en los reinos medievales ibéricos: contribuciones para su estudio*. Santiago de Compostela, Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, 2018, pp. 283-304. Sobre la reina Violante de Bar también se ha publicado un estudio sobre

que podien ser emprats per creditors privats per pressionar al rei amb els deutes que aquest també tenia<sup>99</sup>.

Sens dubte, aquest camp d'investigació serà un dels més prolífics en els propers anys a nivell europeu i començarà a permetre valorar quantitativament el pes de la reina dintre de l'estructura monàrquica, així com les actuacions reginals de promoció, religiositat, adaptació a noves tendències en la moda o participació en cerimònies, des d'un prisma no sols simbòlic, sinó també econòmic.

\*\*\*

La reginalitat és una branca d'investigació relativament nova que combina la nova història del poder amb l'afermament indiscutible de la història de les dones dintre de l'anàlisi del món medieval. Tot i que les matrius aparegueren als anys setanta, l'avanç en l'estudi de la reina consort dintre d'aquest paradigma és relativament nou, comptant amb unes tres dècades de vigència. Malgrat això, els estudis són considerablement abundants i permeten conèixer des de distints angles d'estudi les cerimònies, la maternitat, la promoció artística, l'àmbit cortesà o l'administració dels recursos propis, les diferents cases d'aquestes dones en el cim de l'estructura social i política medieval, però que fins a aquest moment la mirada de la historiografia les havia deixades de banda o, en els casos que el seu poder o capacitat d'intervenció eren innegables, eren considerades com excepcions que confirmaven la manca de paper, protagonisme i significació de les dones en la història, incloses aquelles que ostentaren els majors rangs de poder. Afortunadament, amb el canvi de temps i de paradigmes historiogràfics aquestes reines han començat a rebre l'atenció que mereixen, escoltant-se ja les veus de dones poderoses i amb autoritat i poder com foren les reines baixmedievals.

---

<sup>99</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Crédito, deuda y finanzas de la Casa de la Reina en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV. Los capítulos entre la reina Violante de Bar y su tesorero Berenguer de Cortilles», *Historia, Instituciones y Documentos*, 45 (2018), pp. 353-376.

## **ÉS POSSIBLE ESTUDIAR LA REGINALITAT BAIXMEDIEVAL PER A LA CORONA D'ARAGÓ?**

L'essència per a qualsevol investigació en Història medieval, com per a la resta de períodes històrics, és la disponibilitat de fonts per a ser analitzades. La reginalitat a la baixa edat mitjana disposa d'una abundància aclaparadora de fonts escrites a disposició dels historiadors per a poder copsar la realitat que envoltà aquestes dones. Per això, en el procés d'investigació, la recerca en els diferents arxius que custodien documentació de l'antiga Corona d'Aragó ha estat peremptòria.

L'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) alberga la gran majoria de la documentació de Cancelleria expedida i conservada de les distintes reines consorts dels segles XIV i XV. L'enorme quantitat de documentació conservada per a les reines consorts, especialment a partir de 1350, ha aconseguit il·lustrar gran part de les pàgines d'aquesta dissertació, ja que en les distintes sèries de la documentació cancelleresca hem pogut localitzar la documentació sobre la pràctica política, tant com a consort com durant les lloctinències, la composició i gestió dels territoris i jurisdiccions inclosos dintre de la Cambra de la reina, la correspondència més íntima, amb la família i persones properes amb les quals mantenia relacions de proximitat i harmonia, entre d'altres. Així mateix, en aquest arxiu també es conserva la majoria de la documentació emanada de la Cancelleria del rei, per la qual cosa, hem pogut també consultar i treballar les cartes enviades pel rei a la reina i entendre amb més profunditat el funcionament de la col·laboració entre els dos membres de la parella règia.

Tanmateix, no és l'únic arxiu en el qual es conserva documentació cancelleresca. A partir del segle XV, amb la creació de l'arxiu privatiu del regne de València en 1419, l'Arxiu del regne de València (ARV) que alberga les sèries de la Cancelleria reial relatives al regne de València, així com la documentació dels lloctinents del regne.

Per completar la documentació, s'ha consultat diferents arxius municipals de les principals ciutats de la Corona d'Aragó per intentar aprofundir en la relació que les reines mantingueren en els diferents governs municipals de les tres principals ciutats de la Corona. Per això, hem emprat documentació de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), de l'Arxiu Municipal de València (AMV) i el Archivo Histórico Provincial de Zaragoza (AHPZ), emprant les missives de les distintes ciutats, així com actes de les



reunions dels diferents òrgans de govern urbà que tractaren temes vinculats a les reines consorts.

Per altra banda, per a l'anàlisi econòmica de la Tresoreria de les reines consorts s'ha emprat la sistemàtica quantificació dels Llibres ordinaris de la Tresoreria, pertanyents a la sèrie de Reial Patrimoni, concretament dintre de la secció de Mestre Racional en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Aquesta documentació inclou la gestió econòmica de les reines consorts des d'Elionor de Castella fins a Germana de Foix, abastant pràcticament dos-cents anys de comptes. Tanmateix, s'ha fet una selecció dels mateixos, intentant dotar de major pes a aquelles sèries que conservaven la majoria dels registres de tresoreria, seleccionant aquelles reines on hi hagués una pervivència que permetés una anàlisi del conjunt del regnat i no tant d'imatges puntuals, però sense solució de continuïtat. Per això, tot i existir fonts per a altres reines, en aquesta dissertació ens hem limitat a incloure l'anàlisi de les reines Elionor de Sicília, Sibila de Fortià, Violant de Bar, Maria de Luna i Maria de Castella. De fet, sobre la gestió econòmica de Maria de Castella també s'han conservat registres en l'Arxiu del regne de València, que no hem inclòs per intentar acotar unes fonts documentals ja considerablement abundants i que, com a unitat conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, tenen sentit en sí mateixes.

Amb aquesta abundant documentació i els fonaments teòrics que la historiografia especialista ha desenvolupat en els darrers anys, realitzarem la següent investigació estructurada en tres apartats. En primer lloc, analitzarem el model simbòlic i conductual ideal de la reina consort en la baixa edat mitjana. En el segon bloc, analitzarem la institucionalització del poder de la reina amb l'estudi de les lloctinències. I, finalment, en el tercer bloc procedirem a l'anàlisi dels recursos reginals, estudiant les seues Cambres i els patrons econòmics de despesa.

Així, amb aquest treball procurarem respondre a la pregunta: Què significava "ser la reina" a la Corona d'Aragó a la baixa edat mitjana, en termes conceptuals, polítics i econòmics?



# **BLOC 1. DEFINICIÓ DEL MODEL DE REGINALITAT BAIXMEDIEVAL**



## 1.1. CONCEPTE I SIGNIFICAT DE “SER REINA” A LA CORONA D’ARAGÓ

### 1.1.1. Definició conceptual i teòrica de “ser reina”

Al llarg dels segles XIV i XV, la reina consort havia d’encarnar i escenificar en el marc polític i relacional cortesà els comportaments, les actituds i les virtuts model·liques atribuïdes a la dignitat reginal des del moment que assolía el seu lloc com a *companyona* del rei dintre de l’esquema monàrquic. El seu paper com a esposa del monarca fou cerimonial i representatiu, però també, actiu i efectiu, a través de l’autoritat social pròpia que derivava de la seua figura institucional, exercint una forma de poder que li corresponia i se li atorgava com a part constitutiva i essencial del mecanisme polític que governava la Corona<sup>100</sup>. Com a consort i integrant de la monarquia, la reina mantenia amb el seu espòs una missió conjunta i compartida<sup>101</sup>, que procurarien desenvolupar ambdós amb una agenda d’accions col·legiades i d’actuacions pròpies que afavorien l’acompliment dels objectius marcats<sup>102</sup>.

Per la sacralitat de la unió matrimonial, la dona que esdevenia reina s’elevava a la dignitat del seu espòs amb una identitat política que sublimava la seua persona i legitimava les seues actuacions<sup>103</sup>. En paraules de Violant de Bar: “*sicut omnipotens Dominus sua inefabili clemencia nos prefecit populis excellenter reginali fastigio decoranta*”<sup>104</sup>. La reina, per tant, estava unida al seu espòs en un vincle desigual en la

---

<sup>100</sup> D. PELAZ FLORES: «Queenship: teoría y práctica del ejercicio del poder en la Baja Edad Media castellana», M. I. del Val Valdivieso, J. F. Jiménez Alcázar (coords.), *Las mujeres en la Edad Media*. Lorca, Sociedad Española de Estudios Medievales, 2013, pp. 284.

<sup>101</sup> T. EARENIGHT: «Two Bodies One Spirt Isabel and Fernand’s Construction of Monarchical partnership», en B. WEISSBERGER (ed.): *Queen Isabel I of Castile: Power, Patronage, Persona*. Woodbridge, Boydell & Brewer, 2008, pp. 3-18.

<sup>102</sup> Sobre la col·legiació de la parella règia en les responsabilitats governamentals que derivaven en la constitució d’una monarquia compartida: M. S. SILVA: «Philippa de Lancaster, la dama inglesa que fue modelo de reginalidad en Portugal», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016), pp. 210-213.

<sup>103</sup> D. PELAZ FLORES: «Reynante(s) en vno. Fundamentación teórica del poder de la pareja regia en la Corona de Castilla durante la Baja Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, 48/2 (2018), p. 863.

<sup>104</sup> Carles DÍAZ MARTÍ: «Pergamins referents a la fundació de Sant Jeroni de la Vall d’Hebron», *Acta historica et archaeologica medievalea*, 29 (2008), p. 29. ACA, RC, reg. 2042, f. 83v-88r. 1393, agost 12. Barcelona. El text original complet diu: “*Cunctis pateat evidenter quod nos, Yolans, Dei gracia regina Aragonum, Valencia, Maioricarum, Sardinie et Corsice, comitissaque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie, pensantes in nostre mentis archano quod, sicut omnipotens Dominus sua inefabili clemencia nos prefecit populis excellenter reginali fastigio decoranta, sic in eius laudem et gloriam, ne civium ideamur incurrere ingratitudinis, nostros decet super alios applicare conatus*”. Recollit i traït al castellà per M. C. GARCÍA HERRERO i Á. MÚÑOZ FERNÁNDEZ: «Reginalidad y fundaciones monásticas en la Corona de Castilla y Corona de Aragón», *Edad Media, revista de Historia*, 18 (2017), p. 34: “*Como el Señor omnipotente con su infalible clemencia nos elevó sobre el pueblo de modo excelente, honrándonos con la corona reginal*”.

sobirania política i jurídica de la Corona, però ambdós en la seua conjunció representaven la parella designada per Déu mateix per encarregar-se del govern dels regnes. La persona del rei encarnava en gran mesura les atribucions governatives de la monarquia, només igualada en circumstàncies fora del govern ordinari de la Corona com eren les conjuntures per les quals les reines foren designades com a lloctinents de la Corona. Aleshores el poder passava a ser compartit entre els dos membres de la parella règia amb iguals capacitats, però sempre enteses com a delegades i no pròpies de la consort.

En els distints discursos legitimadors del poder, l'origen de la seua dignitat, tot i assolir-se a través del matrimoni amb el monarca, es considerava que provenia directament de Déu, com expressaven els contemporanis en la intitució reginal amb el formulisme “per la gràcia de Déu”, construcció idèntica a la utilitzada per al monarca. Aquesta essència divina, també referida per Violant de Bar, feia que Déu la dotés també d'un cos místic el qual formava part del cos polític de la monarquia<sup>105</sup>, igual que al seu espòs, creant-se una concepció política que transcendia a la materialitat física d'aquella qui en particular encarnava la dita dignitat. Ací rau la clau de volta de la significació política de la reina, la qual s'ha de considerar com una figura institucional dintre de la monarquia, a la que se li atribuïa unes qualitats modèliques recolzades en un discurs polític i teològic legitimador que possibilitava el seu afermament com a actor polític, social i relacional amb una capacitat d'actuació i representació pròpia. Tot i això, la igualació en estatus i dignitat entre rei i reina arran del matrimoni es donava en una situació de desigualtat jurídica i política clara, la qual cosa no restava el caràcter fonamental com a actor polític i relacional que gaudia la reina dintre de l'estructura política, simbòlica i social de la Corona d'Aragó baixmedieval.

Etimològicament, la paraula “reina” s'emprava indiferentment per designar tant una sobirana de dret propi com la consort d'un monarca. El seu origen es troba en la paraula llatina *regina*, forma femenina de *rex*, tots dos derivats de l'arrel indoeuropea “reg-”<sup>106</sup>. Malgrat que la diferència lingüística i etimològica només radica en la característica de gènere, a la baixa edat mitjana la distinció entre *rex/regina*, rei/reina havia derivat en una desigualtat atributiva entre ambdues figures, en benefici de la forma

---

<sup>105</sup> És la terminologia que empra Kantorowicz per parlar del cos del rei abans de definir la idea de cos polític del cap del regne. Ernest KANTOROWICZ: *Los dos cuerpos del rey: un estudio de teología política medieval*, Madrid, Alianza, 1985.

<sup>106</sup> D. PELAZ FLORES: *Reynante(s) en (v)no. Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla durante el siglo XV*, p. 100.

masculina, és a dir, en benefici de la figura del rei. De fet, aquesta divergència en les atribucions de les figures institucionals no s'aguditzava tan profundament en els casos que analitzen i comparen les reines propietàries amb els seus esposos com a consorts<sup>107</sup>.

A la Corona d'Aragó, especialment a finals del segle XIV, es documenta l'ús sistemàtic de la fórmula “regnant” o “ara regnant”<sup>108</sup> per referir-se a l'ostentadora de la dignitat reginal i distingir-la d'anteriors consorts, algunes d'aquestes encara en vida però amb la categoria de vídues. La distinció entre aquestes i la reina regnant denota la institucionalització de la figura que ostentava la màxima dignitat femenina en el moment, a la vegada que certifica la idea d'una parella règia que regnava en una associació o col·laboració conjunta dintre d'una construcció monàrquica composta. Per altra banda, exemplifica com una vegada elevada a la condició reginal aquesta no es perdia mai, però sí que es transformava. En cas de mort de l'espòs, una reina continuaria sent-ho, ja que era l'esposa perpètua del rei<sup>109</sup>, determinant la conducta pròpia a l'estatus reginal, tot i que ara formulada per a la seua nova condició<sup>110</sup>. La viudetat s'ha d'interpretar de forma ambigua<sup>111</sup> ja que depenent de les circumstàncies la reina en podia sortir reforçada o no<sup>112</sup>. Augmentara o no la seua capacitat d'actuació i influència política, aquesta sempre mantindria la dignitat i la deferència de la resta de membres i actors de la societat política.

---

<sup>107</sup> E. WOODACRE: «Questionable authority: Female sovereigns and their consorts», en Juliana DREVINA i Nicholas SPARKS (eds.): *Authority and Gender in Medieval and Renaissance Chronicles*, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2012, p. 380.

<sup>108</sup> Per citar uns exemples assenyalarem com la tresoreria de Violant de Bar refereix a aquesta en contraposició a Sibila de Fortià en juny de 1391 “deguts per la cort de la reina Violant ara regnant”, ACA, RP, MR, vol, SG, 517, f. 111v. També més endavant, en 1394: “Per raó de l'advocació per molt de temps feu en la qüestió que es menà entre la reina ara regnant, d'una part, i la reina que fou, dona Sibila, de l'altra”, ACA, RP, MR, vol, SG, 522, f. 84v. I, anys més tard, la tresoreria de Maria de Luna es referiria a aquesta com “ara regnant” per distingir-la de la reina Violant de Bar: “la reina Maria, ara regnant”, ACA, RP, MR, vol, SG, 526, f. 37v.

<sup>109</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Between expectations and desire. Widowhood and sexuality in Late Medieval Iberia», *Viator*, 42/2 (2011), p. 353.

<sup>110</sup> Entre les limitacions conductuals que havien de patir com a vídues destaca la impossibilitat de tornar a casar-se o tenir algun tipus de relacions, inclomplit per algunes reines com el cas de Margarida de Prades en la Corona d'Aragó. Per més informació veure: N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Dues reines per a un rei: Maria de Luna i Margarida de Prades les mullers de Martí I l'Humà (r. 1396-1410)», en Maria Teresa FERRER i MALLOL (ed.): *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el Compromís de Casp*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 692-693.

<sup>111</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Widowhood and deception: Ambiguities of Queenship in Late Medieval Crown of Aragon», M. Crane, M. Reeves, R. Raiswell (eds.): *Shell Games: Scams, Frauds and Deceits (1300-1650)*, Toronto, University of Toronto, 2004, p. 185.187.

<sup>112</sup> Ana Maria Rodrigues afirma que si una reina vídua esdevenia regent, tot i que el seu poder augmentava també ho feien les enemistats o friccions prèvies, que s'agreujaven i podien complicar o fins i tot liquidar l'acció governativa de la regent. A. M. Rodrigues. *As tristes rainhas: Leonor de Aragão e Isabel de Coimbra*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2013, p. 175.

Amb tot, la reina no només havia de ser-ho, sinó que havia de parèixer-ho. La corporalitat i gestualitat de la reina era, en cada moment, un binomi format per la imatge ideal de la reina, és a dir, pel model ideal de la figura institucional, i per l'expressió permanent de la seva essència personal. Cadascuna d'elles era diferent a l'anterior, però a la vegada, era la mateixa. La dona que es mostrava en aparicions públiques no era una persona particular, sinó l'encarnació d'una idea eterna, la Reina, l'esposa del rei. L'expressió d'aquest model era la conseqüència directa de l'assumpció de la identitat política de la companyona del rei, una figura institucional plenament articulada dintre de l'esquema monàrquic.

La identitat és sempre un concepte complex de definir i aplicar, però a grans trets relaciona les característiques personals amb l'espai col·lectiu, tenint en compte les formes culturals i les relacions socials<sup>113</sup>. En aquest cas, la identitat política de la reina es basava en l'acceptació o l'acomodació de la seua persona a uns referents conductuals que esdevenien el pilar del model definit en el discurs monàrquic per a la consort<sup>114</sup>. La dona que es casava amb el rei havia de deixar de banda una bona part de la seua identitat prèvia, inclosa la seua pertinença familiar i fins i tot la seua essència, per tal d'assumir la identitat i les característiques que la reina, com a esposa del rei, havia de mostrar i exhibir davant de la cort i davant dels actors socials dels regnes<sup>115</sup>.

Aquesta identitat política no era sols un confrontament que constituïa el posicionament de l'actor en diversos àmbits del sistema social en el qual es desenvolupava<sup>116</sup>, la identitat era i és el resultat de les múltiples posicions, pràctiques i discursos configurats per la interrelació i sinèrgia amb els altres. Per aquest motiu, la identitat política de la reina era adaptativa, segons les circumstàncies concretes, i es va

---

<sup>113</sup> Malek CHEBEL: *La formation de l'identité politique*, París, Presses Universitaires de France, 1986, pp. 18-19; Dorothy HOLLAND (et alii): *Identity and agency in cultural worlds*, Cambridge, Harvard University Press, 1998, p. 5.

<sup>114</sup> José Antonio JARA FUENTE: «Percepción de “sí”, percepción del “otro”: la construcción de identidades políticas urbanas en Castilla (el concejo de Cuenta en el siglo XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, 40 (2010), pp. 75-92. En aquest article aplica una conceptualització semblant per analitzar la identitat ciutadana en contraposició amb altres actors socials amb els quals s'interrelacionaven a l'espai urbà de Conca, com la noblesa. Tot i la disparitat d'agents socials analitzats, el seu estudi assenta les bases per poder analitzar les identitats polítiques enfrontades.

<sup>115</sup> Sobre l'adaptació i aprenentatge d'una nova reina: M. C. GARCÍA HERRERO: «Un tiempo de añoranza y aprendizaje. María de Castilla y sus primeros años en la Corona de Aragón», *Storia delle donne*, 9 (2013), pp. 97-116.

<sup>116</sup> J. A. JARA FUENTE: «Lenguaje y discurso: percepciones identitarias y construcciones de identidad», *Hispania. Revista española de historia*, 71 (2011), p. 316.



anar definint i perfilant al llarg del temps amb les experiències<sup>117</sup>, donat que no es tractava d'una identitat immutable sinó que es redefinia per la dialèctica, és a dir, per les circumstàncies i interaccions amb els altres actors socials<sup>118</sup>, creant-se distints nivells de significació (social, política o personal/individual)<sup>119</sup>. El model que la reina seguia formava part d'un ampli discurs del qual aquesta en seria partícip junt amb el rei i la resta de la família reial<sup>120</sup>, tot i que, en els seus trets bàsics o marcadors referencials generals, romandrà immutable des de meitat del segle XIV fins finals del segle XV.

### 1.1.2. Encarnar un ideal: el procés de construcció de la imatge de la reina

En una societat com la medieval considerablement preocupada per la imatge<sup>121</sup>, la percepció feta pels altres es presenta com un dels instruments principals de coneixement i afirmació social. En aquest sentit, el procés de percepció de la reina fou establert i plantejat per aconseguir el propi benefici d'aquesta, a través de l'associació amb els aspectes ideals del model de reginalitat imperant, legitimant la seua persona i, en conseqüència, la monarquia<sup>122</sup>.

A través de la documentació queda palès com la percepció de la reina com a actor social i polític no es limitava a la imatge generada orgànicament, de forma passiva o sense intenció, sinó tot el contrari. Intencionadament es cercava que la persona que encarnava a l'esposa del rei fóra percebuda pels altres com un agent polític legítim, concret i definit dintre d'una institució, la monarquia, que reglava i reglamentava les interaccions entre els actors que intervenien en l'acció (fóra política o no) en un espai compartit (regnes, ciutats, la cort reial, etc.). La percepció dels altres de la reina era un procés actiu, a través

---

<sup>117</sup> D. PELAZ FLORES: *Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla (1418-1496)*, Valladolid, Junta de Castilla y León, Consejería de Turismo, 2017, p. 49.

<sup>118</sup> William FRAZER: "Introduction: Identities in Early medieval Britain", en A. TYRELL i W. FRAZER (eds.): *Social identity in early medieval Britain*, London & New York, Leicester University Press, pp. 1-22.

<sup>119</sup> Sobre els agents polítics i les seues interaccions, tot i que en l'àmbit urbà: J. A. JARA FUENTE: «Lenguaje y discurso: percepciones identitarias y construcciones de identidad», p. 317.

<sup>120</sup> Sobre la vinculació entre els discursos de legitimació i la pràctica interventora de la reina consort i els infants al costat del rei: A. M. RODRÍGUES: «"Polla raynha Dona Lionor, mjnha molher que sobre todas amo e preço" D. Duarte e D. Leonor de Aragão: uma parceria aquém e além-túmulo», en C. BARREIRA, M. METELO DE SEIXAS (eds.): *D. Duarte e a sua época. Arte, cultura, poder e espiritualidade*. Lisboa, Instituto de Estudos Medievais, 2014, pp. 67-83.

<sup>121</sup> Juan Vicente GARCÍA MARSILLA: «El lujo cambiante. El vestido y la difusión de las modas en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)», *Anales de Historia del Arte*, 24 (2014), p. 228.

<sup>122</sup> D. PELAZ FLORES: *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI-XV*, Madrid, Sílex, 2017, pp. 164-165.

de la construcció i exhibició del seu status en l'esquema social<sup>123</sup>, deliberadament creat i impulsat des de l'aparell monàrquic per tal que els altres actors socials tingueren una imatge concreta de la consort, adaptada a les necessitats seues ideològiques conjunturals de la monarquia.

La projecció de la identitat reginal era, al cap i la fi, un mecanisme premeditat dintre d'una tàctica que pretenia adaptar la persona particular a una identitat no personal sinó social i actoral, definida per les concepcions comunitàries<sup>124</sup>. Així doncs, la persona concreta qui encarnava a la reina deixava en un segon terme una part de la seua essència personal, per una identitat institucional que havia d'assolir-se escenificant unes característiques i uns marcadors referencials propis que evocaren a la imatge ideal que de seua la figura institucional es tenia. La reina no sols era vista i acceptada com a tal de forma idiopàtica o espontània, sinó que les seues actuacions, la seua vestimenta, les seues aparicions o fins i tot les expressions devocionals es realitzaven, més enllà de pels impulsos personals, per adaptar la percepció que els altres tenien d'aquesta, configurant activament una imatge i identitat social en l'escenari de relació dels actors socials i polítics baixmedievals.

La percepció condicionada de la identitat de la reina adquiria un marcat caràcter dialèctic que, en ocasions, podia derivar en una contradicció latent entre els models de conducta teòrics o pràctics anteriorment formulats o practicats per una mateixa persona<sup>125</sup>. La contraposició de les actituds i comportaments modèlics amb els consumats era, tanmateix, justificable dintre d'un context de relacions biunívokes entre la reina i els altres actors socials, el qual afectava directament l'expressivitat i gestualitat de la monarca, la qual havia d'apartar-se a cada context i circumstància<sup>126</sup>. Aquest procés no era sols la construcció i efectiva execució d'uns referents o marcadors concrets de la identitat sinó l'acceptació dels dits models en una escenificació constant, sense cap ignomínia aparent. Com veurem, l'acceptació s'evidencia fins i tot quan la conducta no era conseqüent amb els preceptes de la identitat política de la reina; de fet, fou

---

<sup>123</sup> J. A. JARA FUENTE: «Percepción de “sí”, percepción del “otro”: la construcción de identidades políticas urbanas en Castilla (el concejo de Cuentas en el siglo XV)», pp. 77-78.

<sup>124</sup> John GUMPERZ i Jenny COOK-GUMPERZ: «Introduction: Language and the communication of social identity», en J. GUMPERZ (ed.): *Language and social identity*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982, pp. 1-21.

<sup>125</sup> J. A. JARA FUENTE: «Percepción de “sí”, percepción del “otro”: la construcción de identidades políticas urbanas en Castilla (el concejo de Cuentas en el siglo XV)», p. 82.

<sup>126</sup> Colin RICHMOND: «Identity and morality: power and politics during the War of the Roses», en Huw PRYCE i John WATTS (eds): *Power and identity in the Middle Ages: essays in memory of Rees Davies*. Oxford, Oxford University Press, 2007, pp. 226-241.

especialment notables quan no ho era<sup>127</sup>. Per tant, l'adaptació de la conducta de l'actor, la reina, al model ideal no es produïa sense l'aparició de contradiccions ja que l'acceptació de l'ideal podia ser retòrica, ocultant, o almenys tractant d'ocultar, una conducta diametralment oposada a l'esperada, com farà Violant de Bar amb la fundació de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron després de la seua fallida financera intentant amb la promoció d'un centre d'espiritualitat advocat a la pobresa<sup>128</sup>.

En aquest procés de construcció i assimilació de la identitat institucional de la reina, la monarquia va emprar repetidament marcs referencials coneguts i acceptats que caracteritzaven a la reina com a consellera i col·laboradora del seu marit, que procurava en tot cas, mitjançant la seua intervenció, mediació i intercessió, el benefici de la *res publica*. A més a més, el manteniment i la transmissió en tot moment de comportaments i actituds marcades per les virtuts cardinals (temprança, prudència, fortalesa i justícia), per les virtuts teològals (fe, esperança i caritat) i per la seua reverència a Déu amb una senyalada religiositat i pietat vers els seus contemporanis. Finalment, no podem oblidar el valor simbòlic que la reina tenia com a lligam entre el present i el futur per la seua capacitat de donar hereus que garantiren la successió pacífica i la continuació dinàstica.

Totes aquestes qualitats i actituds dotaven de legitimitat la persona que donava vida a la figura institucional, com a perfecta executora de l'ideal de reina que s'estava consolidant a la Corona d'Aragó baixmedieval. Aquest model de reina acceptat i expressat als segles XIV i XV tenia les seues arrels en les característiques que els tractadistes del moment, així com la societat en el seu conjunt, atribuïen a la dama aristocràtica. Segons aquesta concepció, la reina havia de ser honesta, moderada, prudent, fidel, púdica, sol·lícita, caritativa, casta, honesta i humil<sup>129</sup>. La seua identitat institucional concebia a la reina en un espill on es reflexaven totes les virtuts que sublimaven la seua persona fins a la perfecció femenina. La reina havia d'esdevenir un exemple per a la resta de dones de la monarquia; era ella la primera entre totes les dones de la Corona, connectant la seua figura amb la Verge Maria, reina dels Cels. Les joves infantes i reines

---

<sup>127</sup> J. A. JARA FUENTE: «Conciencia, alteridad, percepción y marcación: la construcción de la identidad de los sujetos en la Castilla urbana del siglo XV» en José Antonio JARA FUENTE, Isabel ALFONSO ANTÓN y Georges Martín (coords.: *Construir la identidad en la Edad Media. Poder, y memoria en la Castilla de los siglos VII a XV*. Cuenca, Universidad de Castilla-La Mancha, 2010, pp. 287-317.

<sup>128</sup> M. C. GARCÍA HERRERO y Á. MUÑOZ FERNÁNDEZ: «Reginalidad y fundaciones monásticas en la Corona de Castilla y Corona de Aragón», p. 34. També reflexat en aquest treball en: Bloc I, Capítol 2.5. La religiositat reginal: entre l'excel·lència moral i el deure polític.

<sup>129</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «La dama modélica del Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Cuadernos del CEMYR*, 23 (2015), p. 29.

eren instruïdes i educades en aquests valors a través d'exemples conductuals de les manifestacions més substancials de l'ideal<sup>130</sup>, com podien ser la fortalesa emocional, la compassió i la misericòrdia, l'eloqüència mesurada o la castedat i que es podien trobar inserts en les lectures femenines<sup>131</sup>, com el *Llibre de les Dones* de Francesc d'Eiximenis o el *Jardín de Nobles Doncellas* de Martín de Córdoba, que tant d'impacte van tenir en l'educació de reines com Isabel la Catòlica<sup>132</sup>. Tot i l'abundància d'exemples i lectures, pot ser l'exemple amb que major ressò es rastreja en la gestualitat i activitat de les consorts de la Corona d'Aragó fou l'exemple de la reina Esther, figura bíblica que segons el relat aconseguí protegir el seu poble i obrar en benefici de la *res pública* mitjançant de la seua prudència i saviesa<sup>133</sup>. Les obres de tractadistes i altres autors, dintre del registre conegut com la "Disputa de les dones", enaltiren les caracteritzacions femenines que destacaven per ser pietoses, castes, misericordioses amb els febles, sabies, eloqüents, treballadores esforçades, àrbitres i cercadores de concòrdia i contingudes en l'expressió emocional, especialment del dolor<sup>134</sup>. D'aquests exemples les reines bevien, aprenien i es nodrien des de la seua joventut i els posaven en pràctica per resoldre les qüestions que derivaven del seu regnat al costat del rei<sup>135</sup>.

Entre totes les característiques que constituïen els fonaments en la construcció de les imatges de les reines consorts, les més valorades i destacades pels tractadistes del moment foren la pietat i la devoció religiosa. Diàriament, la reina atenia la cura de la seua ànima i la dels seus propers complint i fent complir les obligacions religioses pertinents, en les quals s'incloïa l'atenció diària a missa, l'ajuda als necessitats, la protecció als ordes religiosos i la promoció de l'espiritualitat de la Corona.

La reina no es limitava a l'atenció de l'ànima pròpia sinó també les de tots aquells que l'envoltaven mitjançant les pregàries i oracions en la cambra, així com amb l'assistència a missa diària, ja fóra en la capella pròpia o en les diferents esglésies de la

---

<sup>130</sup> M. S. SILVA: *Filipa de Lencastre. A rainha inglesa de Portugal*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2014, p. 48.

<sup>131</sup> María Pilar RÁBADE OBRADÓ: «El arquetipo femenino en los debates intelectuales del siglo XV castellano», *En la España medieval*, 11 (1988), pp. 261-301.

<sup>132</sup> D. PELAZ FLORES: *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI-XV*, p. 60.

<sup>133</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Dues reines per a un rei: Maria de Luna i Margarida de Prades les mullers de Martí I l'Humà (r. 1396-1410)», p. 686; María Jesús FUENTE PÉREZ: «¿Espejos de Esther? La intercesión como tarea poética de la reina (León.Castilla, siglos XI-XIII)», *E-Spania*, 20 (2015).

<sup>134</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «La dama modélica del Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», p. 39.

<sup>135</sup> M. S. SILVA: «A construção coeva da imagem de Filipa de Lencastre como uma "santa rainha"», en Ana Luísa VILELA, Elisa Nunes ESTEVES, Fabio Mario SILVA, Margarida REFFÓIOS (eds.): *Representações do Mito na História e na Literatura*. Évora, Universidade de Évora, 2014, p. 139.

ciutat o vila on es trobés en aquell moment la cort itinerant. En el darrer cas es produïa una evident exposició pública, davant d'altres actors i agents socials que els purament ubicats a la cort, de la religiositat reginal que no sols vehiculava a la reina amb les ordes pròpies de cada ciutat o vila de la Corona sinó que exhibia i expandia la seua imatge com a excel·lent cristiana, complint així amb la qualitat pròpia del model de reina pietosa que devia encarnar. Aquesta actuació servia per reforçar a la dona que havia ascendit a la dignitat reginal, legitimant a la seua persona per ocupar la seua posició, amb major importància en casos en els que no s'havia complert des d'un primer moment el model de la figura institucional, com ocorregué amb Sibil·la de Fortià<sup>136</sup>.

Amb tot, a la pietat calia unir la compassió i la misericòrdia amb els més vulnerables i necessitats. Per aquest motiu, la reina feia una almoïna diària per atendre a tretze dones pobres al dia, complementada amb almoïnes extraordinàries per commemorar dies marcats en el calendari litúrgic, com podia ser Dijous Sant, quan es vestia a 30 dones pobres amb bones vestidures<sup>137</sup>. Aquestes accions ordinàries i diàries se li unia actuacions concretes en les quals la reina, colpida per les necessitats de persones laiques o religiosos de la Corona, actuava en favor de particulars garantint el seu manteniment o subsistència, en els casos més extrems. L'esposa del rei Martí, Maria de Luna, brindà al llarg del seu regnat una especial protecció als ordes i institucions religioses en situació més delicada com demostra la seua especial protecció a beguïnes garantint el seu manteniment en moments d'especial carestia<sup>138</sup>. Aquesta missiva a mode d'exemple no il·lustra la totalitat de la intervenció reginal en defensa dels més vulnerables, sinó que les reines de la Corona d'Aragó com Maria de Luna o Maria de Castella, procuraren protegir els orfes i les vídues donant prelació als seus casos en els tribunals per evitar que carregaren amb molts costos judicials<sup>139</sup>. Aquestes actuacions es complementaven a donacions pensades per ajudar els més pobres, com l'almoïna

---

<sup>136</sup> Sobre l'ús de la religiositat de Sibil·la de Fortià com a mecanisme legitimador de la seua persona per afirmar la seua posició reginal, veure capítol 2.5. "La religiositat reginal: entre l'excel·lència moral i el deure polític".

<sup>137</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 507, f. 68v.

<sup>138</sup> La reina li escrigué a una beguïna de nom Vicenta dient: "*nós per vostra letra, scrivem al feel conseller nostre e general reebador e administrador de les monedes de nostra cort, en Jacme Pastor, pregant e manant-li que en tot çò que haiats necessari vós subvinga liberalment per què si res havets mester recorrats al dit Jacme car ell vos subvindrà en tot çò que haiats necessari e no sofiscats fretura alcuna*". ACA, RC, reg. 2350, f. 13v. Altura. 1401, desembre, 11. I seguidament ho va fer amb el seu tresorer: "*Entés havem que sor Vicenta, begüina, per raó de la carestia que és aquí passa fretura d'alcunes coses, perquè havents-ne compassió e volents-li en ses necessitats subvenir, vos pregam affectuosament e-us manam que en tot çò que la dita sor Vicenta haia mester li subvingats*". ACA, RC, reg. 2350, f. 13v.

<sup>139</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «La dama modelica del Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», p. 43.

ordinària, una caritat fruit de la posició benestant en la qual es trobaven que les obligava a ajudar a aquells en situacions de vulnerabilitat en una forma de misericòrdia i compassió<sup>140</sup>. El culte a la Misericòrdia es va estendre enormement a la Corona d'Aragó del segle XV, a la vegada que amplificava aquesta qualitat de la reina, la qual atenia acuradament les necessitats dels altres, especialment dels seus vassalls. Així, la reverència a Déu i la protecció constant de les institucions religioses, magnificada amb les promocions de seus d'espiritualitat constituïen referents evidents per vincular la persona particular amb el model de reina baixmedieval. Amb aportacions majors o menors, la dedicació a la religiositat era diària, el qual legitimava a la reina com a cristiana excel·lent i dona virtuosa, digna d'una condició com la reginal, però no era l'única qualitat que s'esperava de la *companyona* del rei.

Per altra banda, en l'expressió terrenal l'eloqüència o la moderació pròpies de la paraula femenina s'havien d'articular com un mecanisme per a una finalitat més específica, la cerca de la pau i la concòrdia. Si el conflicte o la guerra podrien ser definides com altres formes de política, també podrien ser-ho com una mena de representació dels valors masculins a la baixa edat mitjana. La reina, per la seua banda, cercava canals de confluència que procuraven que les friccions o estratègies polítiques conclogueren en concòrdies i acords favorables a la *res pública*. Davant del conflicte, la dama modèlica que encarnava la reina havia de cercar els camins de la pau i la concòrdia, impulsant arbitris, acords o tractats que acabaren amb les accions violentes. L'instrument polític fonamental de la dama modèlica havia de ser la paraula, usada de manera prudent i moderada, però amb l'eloqüència i saviesa suficient com per portar a les parts a trobar punts d'acomodació i encontre. Aquesta constant tasca de medidora entre les parts d'un conflicte, fóra privat o entre monarquies, suposava per a la reina un treball constant i esforçat, ja que mitjançant la paraula i les accions pròpies d'evitaren o acabaren diversos conflictes<sup>141</sup>. Aquestes actuacions eren gestos reals i simbòlics a la vegada que cercaven

---

<sup>140</sup> Murielle GAUDE FERRAGU: *Queenship in Medieval France 1300-1500*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 172-176.

<sup>141</sup> Maria de Luna intentà cercar concòrdies constants entre els vassalls de la Corona que s'enfrotaren durant el regnat del seu espòs per les bandositats existents. Així ho provà en múltiples ocasions, per exemple, exclamant: "com nós vullam sedar totalment les terribles bandositats les quals procurant l'enemich de humanal natura són". ACA, RC, reg. 2350, f. 51v. València. 1402, juliol, 23. Maria de Castella també fou una medidora "incassable", en paraules de Maria del Carmen García Herrero, cercant la pau i concòrdia exercint com a àrbitre, ja que segons ella mateixa era el millor mecanisme per trobar una fi a un conflicte i no tant recórrer als tribunals, com a medidora en grans conflictes com el seu èxit aconseguint interposant-se físicament en un camp de batalla i evitant el conflicte entre els seus familiars (espòs i germà) i forçant-los la signatura en els acords de pau de Majano. M.C. GARCÍA HERRERO: «María de Castilla, reina de

aturar la lluita armada amb els instruments diplomàtics<sup>142</sup> al servei de les reines les quals en cas d'aconseguir-ho complien el seu paper modèlic i afirmaven una autoritat personal. L'ús de la paraula meditada i reflexionada que cercava la conciliació i la pau formava part de les actituds que devien marcar i condicionar les actuacions d'una reina, el que no significa que no col·laborés amb el rei si calia organitzar una atac bèl·lic o defensar la Corona<sup>143</sup>. En aquesta contradicció i ambigüitat entre el paper modèlic i les necessitats polítiques concretes havien de moure's les reines, intentant en qualsevol dels casos transmetre i projectar una imatge pública favorable als seus interessos. Per altra banda, de la reina, com a dama modèlica, s'esperava una contenció en les seues expressions, les quals, més que els sentiments propis, especialment davant de circumstàncies adverses com la mort, devien reflectir grandesa d'esperit i fortalesa, no deixant que enfosquiren i condicionaren els seus comportaments<sup>144</sup>, fins i tot, quan elles mateixes ploraven la mort d'un familiar, especialment un fill<sup>145</sup>.

---

Aragón (1416-1458): La mediación incansable», *e-Spania* [En línea], 20 (2015), Publicado el 13 febrero 2015, consultado el 10 febrero 2019.

<sup>142</sup> Maria Teresa VINYOLÉS: «Les dones i la pau en el context de les guerres del segle XV», *Pedralbes*, 28 (2008), p. 371.

<sup>143</sup> L'organització de la defensa de la Corona realitzada per diverses reines, com Elionor de Sicília, qui esdevindria lloctinent en 1359 per aquesta qüestió. Veure: L. Ruiz Domingo: «“Del qual tenim loch”. Leonor de Sicília y los orígenes de la lugartenencia femenina en la Corona de Aragón», *Medievalismo*, 27 (2017), pp. 303-326.

<sup>144</sup> Així ho recomanà Maria de Luna a Gràcia, vídua de Pere Moliner, quan la seua filla va morir, escrivint-li la següent missiva: A Madona Gracia. De la mort de vostra filla, que Déus haja, havem haut gran desplaer per esguard vostre, principalment. Pregant-vos que com tot quan Ell fa sia ben fet e morir sia cosa indicta a tota creatura, prengats la dita mort pacientment e virtuosament. Gener, 30, 1402. Almassora. ACA, RC, reg. 2350, f. 19v. Maria del Carmen Garcia Herrero recull un cas molt semblant de Maria de Castella, la qual escrigué a Eimerich Centelles en 1441 per consolar-lo per la mort del seu fill Galceran i demanant-li que no caigués en la feblesa de cor sinó que demostrés més que mai grandesa i esforç davant l'adversitat. M. C. GARCÍA HERRERO: «La dama modélica del Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», p. 39.

<sup>145</sup> De fet, les dues reines que hem esmentat en la nota anterior, van haver de sobreportar pèrdues familiars que els suposaren un gran pesar a les seues persones, com narrava Maria de Castella amb motiu de la mort de la infanta Caterina, la seua germana, quan deia que sentia com un punyal travessant-li l'ànima. Recollit per: M. C. García Herrero: «La muerte de la infanta Catalina (1439) en las cartas de su hermana María de Castilla, reina de Aragón», en Jean Pierre JARDIN, José Manuel NIETO SORIA, Patricia ROCHWERT-ZUILLI i Hélène THIEULIN-PARDO (coords.): *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*. Madrid, Ediciones la Ergástula, 2018, p. 236. De la mateixa manera, Maria de Luna arran de la mort en 1386 de la seua filla, va ser represa per l'infant Joan per l'excés de dolor demostrat quan devia de contenir-se ja que era allò més piadós de fer, i així li ho deia: “car de vostra excessiva tristor e greuge fets agreujar aquells qui en altra manera de vostra sàvia consolació se aconsolarien, e ara, per lo contrari, de vostra dolor e tristícia s'entristexen; e nós entre-ls altres, axí com dit havem, e nostra cara companyona la Duquessa, e no menys nostre car frare l'infant, marit vostre, ne portam desplaer singular. Nós, cara sor, no us reprenem de piadosa e amesurada dolor de complàyer la mort de vostra filla, segons que-s pertany de temprada pietat e affecció maternal, mas és a nos desplaer e greu la superfluitat e excessió de dolre que-n fets, car humana cosa és e piadosa plorar los morts, majorment tan acostats e corals; mas en la mort de vostra filla, si cosa piadosa és plorar, piadosa cosa és e pus meritòria alegrar-vos”. ACA, RC, reg. 1674, f. 114r-115r. Recollida en: *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de*

L'expressió d'aquest ideal es feia, en conjuntures ordinàries en què la reina no havia d'exercir cap càrrec sinó que encarnava la identitat política de la consort del rei, per mitjà del cerimonial cortesà específicament pensat i dissenyat per a encerclar i remarcar l'estatus social preeminent dels membres de la família reial respecte a la resta d'actors socials amb qui s'interrelacionaven dintre de l'escenari de la Cort. L'espai relacional de la Casa de la reina era l'escenari que podríem definir com el "camp de joc" en el qual es projectava, principalment, aquesta autoritat de la reina, on tot el personal, servidors, oficials estaven sota la seua autoritat de la reina i a les seues ordres. Amb tot, l'exhibició de l'estatus personal no es limitava únicament a l'àmbit cortesà donat que les aparicions públiques la reina, així com del conjunt de la monarquia, exemplificaven la seua dignitat i superioritat social mitjançant un cerimonial específic i mostrant una imatge i presència física magnífic gràcies al tresor personal. La cultura material tindrà una relació molt estreta amb les elits medievals, especialment amb la monarquia, ja que a través de l'adornament del cos es cercava projectar la dignitat pròpia de la identitat institucional que encarnaven. El luxe en la corporalitat o la comissió d'objectes de gran valor material es justificava pel paper inspirador que tenia la monarquia per a la resta de la societat, a la vegada que es compensava amb la manifestació pública d'una religiositat fervorosa i accions caritatives, patronatge, promoció i protecció d'institucions religioses.

Tots aquests marcs referencials evocaven la imatge ideal de la reina a la baixa edat mitjana. La dona que es casava amb el rei i ascendia a la dignitat d'aquest havia d'acceptar i assimilar tots i cadascun d'aquests patrons conductuals com a part de la seua nova identitat política.

### **1.1.3. L'exercici de la reginalitat en l'esfera política: col·laboració, mediació i intercessió**

Si bé l'acceptació d'un model ideal de comportament pot semblar constrenyedor, aquest esdevenia la legitimació necessària per a la persona i la figura institucional de la reina, afavorint la seua intervenció en l'àmbit polític de la Corona des d'una posició no reglada, com podia ser una magistratura, però acceptada, reconeguda i admesa per la resta d'agents socials.

---

*condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2018, p. 157. Girona. 1386, agost, 31.



La intervenció i actuació reginal estava basada en la seua posició al costat del rei, en relació amb aquest, en una unitat que col·laborava i treballava conjuntament en benefici de la monarquia, desenvolupant una sèrie d'accions polítiques, econòmiques o representatives orientades a aquesta fi. En aquesta associació política, la reina gaudia d'una autoritat social i una influència aprovada i acceptada per la resta d'agents polítics, sobre el monarca com a conseqüència de la proximitat física existent entre la parella règia<sup>146</sup>. Això feia possible que la reina pogués, en aquesta col·laboració amb el seu espòs, cercar camins i vies de contacte per afavorir l'agenda de la monarquia, ja fóra acceptant a nous servidors a la seua Casa, afavorint matrimonis o negociant com a interlocutora en nom de la monarquia, aspectes polítics en qüestió amb els regnes, ciutats o agents socials específics. El paper com a medidora i àrbitre polític de la reina l'encarna de manera exemplar Maria de Castella qui en el seu testament va arribar a exposar com el treball de la seva vida en què havia posat tot el seu poder i esforç va ser el de tranquil·litzar, assossegat i evitar diferències, mals i dissensions entre el seu marit i el seu germà, reis de la Corona d'Aragó i Castella, respectivament<sup>147</sup>. La reina Maria de Castella, com tantes altres que la van precedir, va ser una medidora eficaç, que va saber com interposar-se entre les parts en conflicte, procurant reconciliar-les i unir-les de manera duradora. Aquesta habilitat per teixir lligams prèviament estripats mostra les capacitats de la reina com a agent social i relacional competent i qualificat per aconseguir la prosperitat dels regnes mitjançant no una autoritat violenta, sinó amb la paraula com a l'eina per restablir relacions polítiques fracturades.

Però la seua capacitat com a reina no es limitava a la mediació entre les parts en conflicte sinó també a intercedir en favor d'altres davant del seu espòs, el rei, o fins i tot, davant d'altres poders inferiors en la comunitat política, com les corporacions municipals. En aquests casos, la reina emprava la seua influència sobre el monarca o la seua autoritat dintre dels límits de la Corona d'Aragó per parlar positivament d'una altra persona i aconseguir per aquesta un tracte de favor. La intervenció reginal es justificava a través del model bíblic de la reina Esther, la qual hauria intercedit davant del seu espòs, el rei

---

<sup>146</sup> T. EARENIGHT: *Queenship in Medieval Europe*, Nueva York, Palgrave Macmillan, p. 6.

<sup>147</sup> Sobre la qüestió veure: M.C. GARCIA HERRERO: «María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458): La mediación incansable».

Asuer, per salvar el seu poble i que a la baixa edat mitjana era un referent inqüestionable model de conducta per a la reina<sup>148</sup>.

Evidentment, les dues capacitats, tant la mediació com la intercessió, depenien en última instància de la voluntat d'altres, normalment de la del monarca, i de l'acceptació que de l'opinió o l'autoritat de la reina es tingués<sup>149</sup>. Tot i això, tant la mediació com la intercessió han de ser considerades com modalitats polítiques femenines àmpliament desenvolupades per les reines de la Corona d'Aragó, les quals aconseguien vincular-se a un discurs modèlic que tenia els seus marcs referencials en models bíblics, mostrant la reina com a la garant de la pau i l'agent polític capaç d'establir aliances; formes essencials de l'operativitat política i de l'exercici del poder que com a integrant de la família reial i la monarquia li pertocava executar.

Ara bé, de què parlem quan parlem de “poder” i apliquem aquesta noció a la monarquia de la Corona d'Aragó? Si tenim en compte la definició weberiana<sup>150</sup>, el poder constitueix la capacitat unilateral o potencial de produir canvis sobre la vida d'altres persones a través de les accions realitzades per un mateix o per altres. Es tracta, per tant, d'un tipus de dominació fonamentada en la voluntat o acceptació de l'obediència, entenent el poder com una relació desigual, asimètrica, existent entre subjectes, entre emissor i receptor, existent des del seu naixement i fins a la seva mort. Aquesta interpretació encaixa amb el paper de la institució monàrquica als segles XIV i XV, quan cada vegada més se n'assumia la preeminència<sup>151</sup>, però, caldria matisar-la amb les idees expressades per Foucault, un dels grans teòrics del poder del segle XX, el qual considerava que el poder no es posseeix sinó que s'exerceix i s'expressa a través del discurs<sup>152</sup>. Per tant, la possessió del poder, segons Foucault, és puntual i el que roman al llarg del temps és el seu exercici, és a dir, l'actuació sobre els altres.

Una vegada definits els criteris per entendre l'exercici del poder monàrquic a la baixa edat mitjana, caldria especificar altres conceptes vinculats al poder però que no s'han d'entendre com a sinònims d'aquest com són els d'autoritat i influència. Una i altra

---

<sup>148</sup> Lois HUNEYCUTT: «Intercession and the High Medieval Queens: the Esther Topos», en Jennifer CARPENTER i Sally-Beth MACLEAN (ed.): *Power of the Weak*. Urbana, University of Illinois Press, 1995, p. 129.

<sup>149</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «El cuerpo que subraya: imágenes de autoridad e influencia materna en fuentes medievales», pp. 160-162.

<sup>150</sup> Max WEBER: *Economía y sociedad: un esbozo de sociología comprensiva*, México, Fondo de Cultura Económica, 1964, pp. 170-172.

<sup>151</sup> John WATTS: *La formación de los sistemas políticos: Europa 1300-1500*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2016, p. 309.

<sup>152</sup> Michel FOUCAULT: *El discurso del poder*, Barcelona, Folios ediciones, 1983, p. 59.

constitueixen mecanismes diferents que poden conduir a l'exercici "d'un" poder, però sempre amb matisacions que les distingeixen de la idea general d'exercici de poder que hem desenvolupat anteriorment.

Pel que fa a l'autoritat, aquesta es fonamenta en l'acceptació i el reconeixement dels altres, per la qual cosa l'autoritat es concedeix o atorga. Algú gaudeix d'autoritat quan els altres així ho accepten i el segueixen per les seues capacitats, el seu coneixement o per l'admiració i respecte que desperten les seues formes de ser, estar o actuar dins de la idiosincràsia social establerta<sup>153</sup>. La clau de l'autoritat és, per tant, l'assumpció i el reconeixement per part dels altres, per part del cos social, el que suposa que l'autoritat pugui tenir una naturalesa moral, funcional, formal o jurídica.

Per contra, la influència, d'altra banda estretament relacionada amb l'autoritat, se circumscriu més aviat al complex món de les emocions i relacions personals, cosa que la fa dependre de l'influent, és a dir, del fet que les necessitats o aspiracions d'aquest queden total o parcialment satisfetes mitjançant l'opinió o actuació de l'influent<sup>154</sup>. Això suposa que una mínima desil·lusió o desencant per la part influïda pot comportar que aquell que gaudia de la influència sobre ella la perdi.

L'arribada de Joan II al tron de la Corona d'Aragó estigué marcada per l'enemistat previa amb el seu fill, l'infant Carles, a causa de l'herència navarresa. Aquest conflicte larvat entre pare i fill al voltant de la Primogenitura esclatà definitivament amb la detenció del príncep per part del monarca el dos de desembre de 1360<sup>155</sup>. L'enèrgica reacció de les institucions catalanes acabà per forçar la capitulació del monarca, tot i que aquest justificà la seua cessió no per la pressió de les institucions sinó per la influència sobre ell de les súpliques de la reina, és a dir, gràcies a la intercessió que la seua esposa Joana Enríquez havia fet en favor del príncep, tal com queda palès en diverses missives enviades aleshores a la ciutat de València pel monarca<sup>156</sup>. Joan II i els seus partidaris empraven,

---

<sup>153</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «El cuerpo que subraya: imágenes de autoridad e influencia materna en fuentes medievales», p. 160.

<sup>154</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «El cuerpo que subraya: imágenes de autoridad e influencia materna en fuentes medievales», pp. 163-164.

<sup>155</sup> Núria COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1953, p. 80-84.

<sup>156</sup> *Lo rey. Amats e feels nostres. Per vostre plaer e consolació vos certifficam que en lo dia present, a instantíssima e multiplicada supplicació de la il·lustríssima reyna, nostra molt cara e molt amada muller, havem feta certa del·liberació sobre lo delliurament de la persona de l'il·lustre príncep nostre fill, de la qual de present scrivim al portantveus de governador e al batle general en aqueix regne, segons per ells vreu certifficats. Creureu-los de tot quant sobre açò de nostra part vos diran axí com nós personalment vos ho dehiem. De Saragossa, a XXV de febrer de l'any MCCCCXXI. Rex Iohannes.* (AMV, LM 24, f. 32r). Saragossa. 1361, febrer 25. Recollit per Agustín RUBIO VELA: *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II*, p. 160.

així, la informació com un mecanisme propagandístic per a la transmissió de la influència que la intercessió de la reina havia tingut sobre el monarca, tot insistint en el paper decisiu de la reina Joana I, per tant, legitimant així les seues facultats polítiques, sempre dins dels paràmetres conceptuals que definien l'ideal de la reina consort<sup>157</sup>.

De fet, el poder, com a tal, pot exercir-se amb o sense autoritat, amb o sense influència, el que comporta que molts poders desautoritzats hagen de recórrer a la violència per tal d'imposar els seus designis sobre altres persones o grups, és a dir, per a exercir el seu poder de manera efectiva<sup>158</sup>, ja que aquells que reben els seus dictats no es consideren els seus súbdits.

Així doncs, el poder, l'autoritat o la influència no només s'han d'entendre com una capacitat individual sinó que cal posar èmfasi en les direccions en què es manifesten i les formes que assumeixen. El que, com ja hem apuntat, ens porta a la idea d'exercir "poder a través de" és a dir, d'exercir un "poder en relació" amb l'altre, amb aquell que exerceix "el" poder<sup>159</sup>. Aquesta noció del "poder en relació" constitueix una de les claus per a entendre la relació dels membres de les famílies reials més enllà dels respectius reis de les monarquies de l'Europa feudal amb l'esfera política. D'aquest poder en relació derivaria la capacitat de la reina per a col·laborar amb el rei, així com les seues capacitats per intercedir en favor d'algú o fer de mitjancera en un conflicte.

Atès tot l'anterior, la relació amb el poder canviaria per a una reina consort amb l'assumpció de magistratures governatives de la Corona, com podien ser la regència o la lloctinència en la Corona d'Aragó. L'exercici del càrrec de lloctinent general per part de les reines catalanoaragoneses suposà un impuls i un revulsiu en l'evolució del rol propi de la reina consort. Sens dubte, representà un punt d'inflexió en la seva significació política i social dins de la societat medieval, escenificant el paper polític que la reina adquiria en tots els àmbits de la vida pública, inclòs el polític. Essencialment, l'exercici d'aquest càrrec va consistir en la delegació de les atribucions pròpies i reservades per al rei en un membre de la família reial o de fora d'aquesta però que gaudís de la confiança directa del monarca, perquè durant un període limitat per l'absència o indisposició d'aquest, es fes càrrec de determinades funcions. Segons la hipòtesi defensada per

---

<sup>157</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Escribir para construir: la imagen de la reina Juana Enríquez en la correspondencia y la cronística del siglo XV», en Esther CORRAL (ed.): *Voces de mujeres en la Edad Media. Entre realidad y ficción*. Berlin - Boston, De Gruyter, 2018, pp. 103-109.

<sup>158</sup> M. WEBER: *El político y el científico*, Madrid, Alianza, 1986, pp. 87-88.

<sup>159</sup> D. PELAZ FLORES: «Reynante(s) en vno. Fundamentación teórica del poder de la pareja regia en la Corona de Castilla durante la Baja Edad Media», p. 863.

historiadors com Theresa Earenfight, la Lloctinència és la mostra de la col·laboració o *partnership* desenvolupada entre els esposos, entre rei i reina, per conjuntament fomentar els objectius de la monarquia com a institució<sup>160</sup>. En paraules del propi Alfons el Magnànim, la reina lloctinent era el seu “*alter nós*” quan ell estava absent i per això li atorgava la totalitat del seu poder<sup>161</sup>. Tanmateix, la designació de les reines com a lloctinents fou causa i conseqüència d’aquesta evolució del paper reginal, ja que es donà des de la segona meitat del segle XIV quan la integració i participació de la reina en el cos polític de la monarquia, entesa com a composta, havia donat ja els seus primers passos. A l’autoritat de la reina, per tant, se li afegia l’assumpció del poder del rei, de manera temporal i excepcional, però de manera que els manaments i actuacions de la reina ja no eren només d’aquesta sinó del rei i d’ella, d’un mateix poder, la monarquia, que en absència del rei tenia a la reina com el seu representant. L’expressió d’aquesta dualitat es manifesta en l’expressió “de part del dit senyor, del qual tenim loch, i de la nostra”<sup>162</sup>, amb la qual la reina es mostra ja en possessió de l’autoritat governamental i amb capacitat per a exercir el poder real, o propi del rei, per ordenar qualsevol mandat als oficials i particulars de la Corona per l’absència d’aquest. Aquesta fórmula cancelleresca s’entén com un element de retòrica política<sup>163</sup> per a l’exposició i afirmació de l’autoritat i poder de la consort per a exercir les funcions polítiques pròpies del monarca.

Evidentment, la lloctinència era una conjuntura temporal limitada, tanmateix evidència i exemplifica la posició de la reina dintre de l’esquema de govern de la monarquia i la capacitat i coneixement d’aquestes dones, les quals estaven suficientment capacitades i preparades per, en cas de necessitat inesperada, assumir la càrrega governativa i exercir la totalitat del poder reial.

En síntesi, la reina consort havia de exhibir i encarnar un model ideal que representava la dignitat reginal, un rol que havia de complir a través de distintes accions, comportaments i actituds com foren la participació en cerimònies, la maternitat, la mediació, la intercessió o l’expressió de devoció religiosa.

---

<sup>160</sup> T. EARENFIGHT: *The King’s Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, Philadelphia, Pennsylvania University Press, 2010, pp. 1-4.

<sup>161</sup> Montserrat TOLDRA PARÉS: «La reina Maria, dona d’Alfons el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)», tesi doctoral, universitat de Barcelona, 2013, p. 875.

<sup>162</sup> Veure més exemple en: L. RUIZ DOMINGO: «Del qual tenim loch. Leonor de Sicilia y los orígenes de la lugartenencia femenina en la Corona de Aragón», *Medievalismo*, 27 (2017), pp. 303-326.

<sup>163</sup> José Manuel NIETO SORIA: «Ceremonia y pompa para una monarquía: los Trastámara de Castilla», *Cuadernos del CEMYR*, 17 (2009), p. 57.

## 1.2. COMPLINT EL ROL DE “COMPANYONA” DEL REI

### 1.2.1. La creació del lligam entre el rei i la reina: la unió matrimonial

*E pregant Ihesuchrist humilment los faça ensemps ab plena tranquil·tat, longament viure e benaventuradament regnar, els do fills que cresquen en lo món e multiplique aquell e qui après lurs dies, lonchs e bons, regnen ab prosperitat*<sup>164</sup>.

Amb l'eloqüència de l'experiència, Maria de Luna descrivia les expectatives de la singladura matrimonial que el seu fill Martí i la infanta Blanca de Navarra tenien al capdavant com a nous reis de Sicília. Quan el rei contreia matrimoni s'unia davant els agents polítics dels seues regnes amb la dona que des d'aquell moment compartiria la seua dignitat. Aquest enllaç sacralitzat i públic era la cerimònia inicial que posava en marxa l'assumpció per part d'una infanta de la seua nova identitat com a reina consort, assimilant-se dintre del cos polític de la monarquia i d'on derivava l'autoritat i influència pròpies del seu estatus, com afirmava Violant de Bar, la qual considerava que havia estat elevada excel·lentment sobre el poble amb la corona reginal, com ja hem dit<sup>165</sup>. La unió d'ambdós completava a la parella règia, que havia de regnar en conjunció i col·laboració fructífera amb l'objectiu últim, com referia la reina Maria, de proveir d'hereus legítims la Corona, donat que la reproducció material directa del cap del llinatge era la condició necessària per a la perpetuació temporal i social del mateix<sup>166</sup>. L'enllaç matrimonial esdevingué per a les famílies de la reialesa el mecanisme essencial per evitar l'extinció biològica, assegurar la continuació dinàstica, augmentar o mantenir el seu poder, incrementar la riquesa i el patrimoni i establir aliances fructíferes<sup>167</sup>. En el cim de l'escala social, concretament en la unió matrimonial de la parella règia, els interessos dels llinatges que es posaven en joc en el matrimoni tenien un pes major que altres factors com la llibertat individual o el consentiment dels contraents, especialment per a les joves infantes<sup>168</sup>. El matrimoni esdevingué l'instrument per construir el present i dissenyar el

---

<sup>164</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 21v. Almassora. 1402, gener, 22.

<sup>165</sup> Veure cita en: Bloc 1. Capítol 1. “Concepte i significat de ser reina a la Corona d'Aragó”, nota 5.

<sup>166</sup> A. RODRIGUEZ LÓPEZ: *La estirpe de Leonor de Aquitania: Mujeres y poder en los siglos XII y XIII*, Barcelona, Crítica, p. 41.

<sup>167</sup> A. M. RODRIGUES: «For the Honor of her lineage and body: the Dowries and Dowries of some Late Medieval Queens of Portugal», *e-Journal of Portuguese History*, 5/1 (2007), p. 2.

<sup>168</sup> Teresa VINYOLÉS: *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Barcelona, Biblioteca d'Història de Catalunya, pp. 124-125. En aquesta fa una interessant dissertació sobre com les joves infantes eren “donades en matrimoni” sense considerar la seua voluntat i sols tenint en compte els interessos de la

futur de la dinastia, tenint conseqüències directes en els esdeveniments polítics que envoltaren cada cicle governatiu<sup>169</sup>.

L'elecció matrimonial era el resultat d'una llarga, i de vegades àrdua, negociació entre les parts que intentaven equilibrar els respectius interessos de la política monàrquica pròpia, deixant de banda altres qüestions de caire individual<sup>170</sup>. Les unions matrimonials de la reialesa esdevingueren oportunitats diplomàtiques de primer ordre<sup>171</sup> i eines fonamentals per consolidar relacions polítiques entre les monarquies feudals que segellaven aliances amb l'intercanvi d'infantes que prenien possessió de la dignitat reginal<sup>172</sup>. L'ordenació i planificació del parentesc en l'esfera política depenien directament del deure imposat sobre la parella règia per continuar la reproducció física del llinatge, tal i com justificava el seu matrimoni el rei Ramir II d'Aragó, pare de la reina Peronella, el qual afirmava que: "*He tomado mujer no para satisfacer el apetito de la carne, sino el de mi sangre y para restaurar mi linaje*"<sup>173</sup>. El matrimoni s'entenia com el primer esglaó per tal d'assegurar la continuació dinàstica a través de la legitimitat de la descendència i, a la vegada, esdevenia un pont per crear o consolidar aliances i lligams que ampliaren o fortificaren el poder de la dinastia, augmentant la seua influència o, fins i tot, el seu territori<sup>174</sup>.

En general, el matrimoni enllaçava no sols dues persones sinó dues dinasties, conformant una parella esculpida segons els cànons del moment per governar els regnes. La reina era una companyona necessària<sup>175</sup> per al rei unida a ell en un vincle indissoluble pel qual la parella compartia la seua posició social, enaltint la dona a l'estatus del seu marit, fent-la partícip del cos polític que tots dos havien de representar, i esdevenint una

---

dinastia. I M. C. GARCÍA HERRERO: «Matrimonio y libertad en la Baja Edad Media Aragonesa», *Aragón en la Edad Media*, 12 (1995), p. 272.

<sup>169</sup> Una interessant lectura que planteja Fernando Arias sobre la relació entre el parentesc i la governança a la Castella del segle XIV, veure: Fernando ARIAS GUILLÉN: «Family matters: marriage strategy and the strengthening of Royal Authority in Castile during the reign of Alfonso XI (1312-1350)», *Viator*, 47/1 (2015), pp. 293-312.

<sup>170</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «Matrimonio y libertad en la Baja Edad Media Aragonesa», p. 270.

<sup>171</sup> E. WOODACRE: «The Queen's marriage: matrimonial politics in pre-modern Europe», en Jacqueline MURRAY (ed.): *Marriage in Premodern Europe: Italy and Beyond*. Toronto, Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2012, p. 29.

<sup>172</sup> Lledó RUIZ DOMINGO: «The Hohenstaufen women and the differences between Aragonese and Greek queenship model», E. WOODACRE (ed.): *A Companion to Global Queenship*. Leeds, Amsterdam University Press-Arc Humanities Press, 2018, pp. 245-254.

<sup>173</sup> M. J. FUENTE PÉREZ: *Reinas medievales en los reinos hispánicos*, Madrid, Esfera de Libros, p. 181.

<sup>174</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «Matrimonio y libertad en la Baja Edad Media Aragonesa», p. 272.

<sup>175</sup> Diana Pelaz defensa la necessitat política de la monarquia castellana medieval de ser dos per estar completa i conjugada. Veure: D. PELAZ FLORES: *Reinas consortes*, pp. 143-172.

unitat política i econòmica davant de la resta d'agents socials de la Corona d'Aragó<sup>176</sup>. Per portar-se a terme els matrimonis regis entre dinasties les joves infantes havien de realitzar llargs viatges arreu del continent europeu. Segons Ana Rodríguez, la lògica d'organització del parentesc que tenia una relació unívoca amb el poder en el cas de la monarquia, forçava un trànsit freqüent de dones de la reialesa, quelcom habitual des de primeries del segle XIII, viatjant d'un extrem a l'altre de la cristiandat per consolidar lligams i interessos de la dinastia<sup>177</sup>, deixant enrere la seua família i territori per establir-se en un de nou. En aquest viatge físic es produïa un trànsit personal cap a un nou paper institucional que des de la seua arribada havia de començar a desplegar-se i fer-se visible.

### *Elecció i negociació: un assumpte de família i d'estat*

Al segle XIII, segons assenyalava Alfons X de Castella en les seues *Partidas*, per trobar la candidata adequada per casar-se amb un monarca calia tenir en compte quatre aspectes: el llinatge d'origen, la bellesa, la riquesa i les bones maneres<sup>178</sup>. Unes premisses teòriques no sempre prioritàries a l'hora d'escollir una possible reina, donat que les qüestions d'estat i els interessos de la política monàrquica, eren més freqüentment els factors decisius per acordar la unió entre un rei i la seua esposa. Les dinasties havien d'equilibrar una inestable balança per tal de garantir la seua pervivència i la dels seus patrimonis, orquestrant una política coral entre els seus membres que harmonitzés les decisions pròpies amb els interessos del grup, procurant afinar els compassos existents en la necessitat dinàstica d'expandir vincles i evitant l'amenaça de veure les possessions territorials disgregades en els distints repartiments que el cicle familiar anava imposant incessantment<sup>179</sup>. Totes aquestes urgències, nascudes de la unívoca relació entre família i poder consubstancial a la monarquia medieval, s'imposaven a altres qualitats o aspectes

---

<sup>176</sup> M. I. del VAL VALDIVIESO: «Las mujeres en el contexto de la familia bajomedieval: la Corona de Castilla», María del Carmen TRILLO (coord.): *Mujeres, familia y linaje en la Edad Media*. Granada, Editorial de la Universidad de Granada, 2004, p. 117.

<sup>177</sup> A. RODRÍGUEZ LÓPEZ: *La estirpe de Leonor de Aquitania*, p. 24. Com aquesta mateixa explica, aquesta pràctica no fou una innovació del segle XIII, sinó una pràctica anterior plenament consolidada en aquest.

<sup>178</sup> *Las Siete Partidas del Rey Alfonso el Sabio*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1807, Partida II, Tit. VI Llei I, p. 41: “Debe el rey catar que aquella con quien casare haya en si quatro cosas; la primera que venga de buen linage; la segunda que sea hermosa, la tercera que sea bien costumbrada, la quarta que sea rica; ca en quanto ella de mejor linage fuere, tanto será él mas honrado por ende, et los fijos que della hobiere serán más nobles et mas en caro tenudos: otrosí, quanto mas hermosa fuere tanto mas la amará...”

<sup>179</sup> A la Corona d'Aragó aquests repartiments foren especialment importants fins al segle XIII, incloent el regnat de Jaume I quan repartí la Corona d'Aragó entre dos dels seus fills, o les conflictives alienacions del patrimoni reial fetes pel rei Alfons el Benigne a la seua esposa, la reina Elionor, i els seus fills els infants Ferran i Joan.



com la sintonia entre els cònjuges o la bellesa física en la gestació de les unions. Tot i això, els cronistes imprimien la mirada de l'home sobre la dona, procurant enaltir les qualitats físiques de les reines d'acord amb l'arquetip de bellesa femenina, com un lligam simbòlic que reflectia la seua ànima i el seu esperit<sup>180</sup>. En aquest sentit, la beutat anava molt més enllà de la qüestió física; en la mesura que entroncava amb les formes, actituds i adequacions a les situacions o fets, qualitats en les que la jove reina havia estat educada i que s'avaluaven, des de la primera impressió, mostrant l'adaptació al model de dama ideal estès a la baixa edat mitjana.

Totes aquestes premisses es tingueren en compte, per exemple, quan en 1336 Pere d'Aragó va accedir al tron sense haver contret encara matrimoni. En aquell moment, davant la seua nova posició com a rei i cap de la família reial, era imperatiu que es casés i assegurés així la continuació dinàstica. En conseqüència, el 5 d'octubre d'aquell mateix any va designar Juan Garcia i Garcia de Loriç com procuradors amb plens poders per poder negociar definitivament el seu matrimoni i els ordenà triar la seua futura reina entre les infantes de Navarra<sup>181</sup>. El rei Pere els va donar instruccions que escollissin a la “*infanta idónea tanto física como por otras cualidades para ser reina*”<sup>182</sup>. Uns dies després, el 17 d'abril, el rei Pere acceptava la seua unió matrimonial amb la infanta Maria, donat que, per la seua banda, Joana, filla primogènita dels reis de Navarra, havia decidit dedicar-se a la vida religiosa i ingressar a l'abadia de Longchamp, en les immediacions de París<sup>183</sup>. Aquesta unió s'havia forjat uns anys abans, en 1330, quan els reis de Navarra i el rei d'Aragó, Alfons el Benigne, van començar a negociar el matrimoni entre els seus primogènits, és a dir, l'enllaç entre Pere i l'esmentada Joana, quan ell tenia onze anys i la infanta tant sols cinc<sup>184</sup>.

Els monarques d'ambdós regnes buscaven beneficis mutus amb aquesta unió. Els reis de Navarra volien afermar una aliança amb Aragó que evités problemes a la frontera

---

<sup>180</sup> M. GAUDE FERRAGU, *Queenship in Medieval France 1300-1500*, p. 12.

<sup>181</sup> José Ramón CASTRO: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, III (1948), pp. 56-60.

<sup>182</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 1v-2v.

<sup>183</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 65r: “*E como por razón que la Infanta dona Joanna queriendo esleyr vida de virginidat a servicio de Dios sea entrada en orden e haya renunciado e feyto disinimiento al dicto senyor don Pedro, agora rey de Aragón, del tractamiento e obligaciones feytas por el dicto matrimonio*”. Nomenat per: J. R. CASTRO: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», pp. 61-62.

<sup>184</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Power, patronage, and politics: Maria of Navarre, queen of the Crown of Aragon (r. 1338-1347)», Valerie Schutte i Estelle Parraque (eds.): *Forgotten Queens in Medieval and Early Modern Europe. Political Agency, myth-making, and Patronage*. New York- Oxon, Routledge, 2018, p. 61.

amb aquest regne i que suposés un aliat en el cas que sorgiren problemes amb una altra Corona limítrof, la de Castella<sup>185</sup>. Per la part aragonesa, en aquell moment el regne de Navarra no tenia cap hereu masculí, de manera que la primogènita femenina heretaria el regne. Però la possible unificació de les dues corones no va ser l'única causa que va determinar el matrimoni - ja que el 1332 va nàixer l'hereu masculí del rei de Navarra - sinó que també hi influí la intenció d'Alfons el Benigne de cercar mecanismes d'aliança amb França. Com que la millor manera d'aconseguir aquests objectius era unint les dues dinasties familiarment, en 1332 es van segellar unes capitulacions matrimonials entre els joves Pere d'Aragó i Joana de Navarra amb unes clàusules per les quals Joana es convertiria en l'esposa de Pere quan complís els 12 anys, aportant un dot de 100.000 lliures.<sup>186</sup>

Anys després i amb Maria com a l'escollida finalment es van aprovar les noves condicions del matrimoni entre la infanta de Navarra i el rei de la Corona catalanoaragonesa. Segons les capitulacions signades el 22 d'abril de 1337, les noces se celebrarien quan la infanta tingués 12 anys o abans si així ho convenien les dues parts. Com a dot, els reis de Navarra pagarien 60.000 lliures jaqueses en quatre terminis,<sup>187</sup> l'incompliment dels quals facultaria el rei Pere a cobrar com a interessos les rendes que els reis de Navarra rebien sobre Tudela<sup>188</sup>. D'altra banda, Maria rebria com arres per a compondre la seua Cambra reginal, Tarazona, Jaca i Terol juntament amb les aldees, possessions que "acostumaven a tenir"<sup>189</sup> les reines consorts<sup>190</sup>. També s'hi delimitava la successió del regne de Navarra. Si la reina titular, Joana, mare de la infanta, moria sense descendència masculina, el seu espòs, el rei Felip, conservaria el govern fins que Maria tingués els 21 anys, quan aquest rebria 100.000 lliures del rei d'Aragó i deixaria Maria com a reina titular amb el seu espòs, Pere, com a rei consort, als que els hauria de succeir

---

<sup>185</sup> Salvador CLARAMUNT RODRÍGUEZ: «La política matrimonial de la Casa condal de Barcelona y Aragón desde 1213 hasta Fernando el Católico», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24 (2002-2003), pp. 214-216.

<sup>186</sup> J. R. CASTRO: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», p. 58.

<sup>187</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 7v-8r: "*E por dot sexanta mil libras de sanchetes o de torneses agora corrientes en el Regno de Navarra o la estimación d'aquello como agora valen en el dicto Regno e que la meytat dela dita dot se liure et pague luego feyto e solempnizado lo dito matrimonio en fazer dela Egleſia yes a-saber en el dia que se solempnizara al dicto ſenyor rey d'Aragón ho aquí ell querrà e la otra meytat sel de e pague dentro un anyo ſiguient depues dela ſolempnizaci3n*".

<sup>188</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 6r-7v.

<sup>189</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 51v: "*E deven ſegunt que las otras reynas de Aragon qui por tiempo fueron han coſtumpnado haver e tener lo lugares a ellas assignados por cambra e recebir las rendas de aquellos*". També apareix en: ACA, RC, reg. 1523, f. 50r: "*Segunt quelas otras Reynas de Aragon havian coſtumpnado haver e tener los lugares aellas assignados por cambra*".

<sup>190</sup> Sobre aquestes i la Cambra antiga veure BLOC III, capítol 1. La Cambra de la Reina.

el seu hereu masculí de més edat nascut legítimament de la seua unió<sup>191</sup>. El matrimoni es va solemnitzar en 1338 i Maria es va convertir en reina quan només tenia vuit anys, mentre que el seu marit ja havia complit els dinou.

Aquest exemple ens mostra el procés d'elecció i de negociació d'un matrimoni de la reialesa. La unió fou concertada per possibles interessos territorials que més endavant esdevindrien polítics, com eren l'aliança amb Navarra, França i la possible pressió contra Castella; el rei i la infanta no es coneixien i ni tant sols estava decidit d'antuvi qui seria la futura reina. La tasca recaigué en uns ambaixadors del rei encarregats de triar entre les infantes navarreses la que reunia les qualitats per esdevenir la reina. Una vegada escollida la candidata, es negociaven els tres aspectes fonamentals per afermar la unió: el seu dot, els drets de successió a la Corona navarresa que aportava Maria i les arres que li serien entregades com a nova reina.

Així doncs, els matrimonis es negociaven ferotgement com la resta d'assumptes d'estat i responien a imperatius territorials i dinàstics que pretenien mantenir o reforçar la posició de la monarquia en el mapa europeu<sup>192</sup>, però no únicament. En els matrimonis de la reialesa, igual com en la resta, es negociaven acuradament des del prisma polític però també des de l'àmbit econòmic. Per a la monarquia receptora de la seua futura reina es formalitzava en tot allò relatiu al dot. Un dot substancial, en forma de drets successoris a un regne o grans sumes monetàries, actuava com a factor determinant per inclinar la balança de l'elecció en favor o en contra d'una candidata en concret. La quantitat monetària solia ser elevada com a signe de la majestuositat i dignitat que ja posseïa aquesta dona en la seua monarquia d'origen, capaç de pagar una gran suma per a "col·locar-la en matrimoni"<sup>193</sup>. En contraposició, s'havien d'estipular uns terminis per al pagament i clàusules en cas de no complir-se estrictament allò convingut, cosa que succeïa en no poques ocasions per la manca de liquiditat que patien moltes monarquies en el pas dels segles XIV i XV. De fet, com el pagament de la quantitat establerta com a

---

<sup>191</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 6r-7v.

<sup>192</sup> M. GAUDE FERRAGU, *Queenship in Medieval France*, pp. 13-15.

<sup>193</sup> Emprem l'expressió pròpia de la documentació medieval tal i com exposa: M. C. GARCÍA HERRERO i C. PÉREZ GALÁN: «Colocar en matrimonio: el caso de la Marquesa de Alagón y la intervención de la reina María (1448-1451)», *Homenaje al profesor Eloy Benito Ruano*, vol. 1, Murcia, Publicaciones Universidad de Murcia, pp. 307-318.

dot arribava a allargar-se en el temps i perpetuar-se durant anys, esdevenint un objecte de tensió entre les dues dinasties<sup>194</sup>.

Tanmateix, tot i que, el dot era la quantitat que en teoria havia de servir per al manteniment de la seua Casa i que podia ser emprada lliurement per la reina, en l'àmbit monàrquic, el dot passava a les arques de l'espòs, el qual en disposaria i el gestionaria, com a cap que era de "l'empresa" familiar. Aquest quantió i elevat pagament era una tradició que es compensava amb una donació per part del rei a la seua nova reina, les arres. Les capitulacions matrimonials, signades prèviament a la celebració del matrimoni, suposaven per a la dona un instrument fonamental per garantir uns ingressos suficients per mantenir el nivell de vida en consonància amb la seua nova dignitat<sup>195</sup>.

Aquesta donació del rei era la coneguda *donatio propter nuptias*<sup>196</sup>. Les arres constituïen a partir d'aquell moment el fons econòmic particular del qual disposava la reina i que podia ser ampliat amb posteriors donacions o compres realitzades per ella mateixa.<sup>197</sup> Aquest fons, excepte en conjuntures d'especial perill o conflictivitat, podia ser emprat de manera independent per la reina per als seus propis interessos i per al manteniment d'una estructura cortesana pròpia, així com per a garantir una aparença pròpia de la seua condició.

### *L'arribada i les celebracions*

Amb la unió acceptada i segellada per les parts, la futura reina procedia a efectuar el viatge des de la seua cort d'origen fins a la vila escollida per a la trobada amb el rei i la celebració de les noces. Això no vol dir que la futura sobirana arribés sola a la Corona d'Aragó, ja que la seua dinastia d'origen s'encarregava d'envoltar-la i dotar-la de tot allò necessari per mostrar una imatge magníficent des de la seua primera aparició, tant en recursos materials com en persones, amb servidors que constituïrien els seues primers

---

<sup>194</sup> Maria de Castella i Alfons el Magnànim reclamarien insistentment i intensa la satisfacció del dot de la reina Maria, així com, tot i que amb menys èxit, la pensió que se li va prometre vitaliciament. Veure més en Maximo DIAGO HERNANDO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), pp. 437-477. I en aquesta mateixa tesi: BLOC III, capítol 1.

<sup>195</sup> En el matrimoni de Pere el Cerimoniós i Maria de Navarra se la dota "*Para mantener el decoro de su cambra como corresponde a su alta dignidad*". J. R. CASTRO: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», p. 102. Original en: Archivo de Navarra, Sección de Comptos, caja 7, num. 111.

<sup>196</sup> A. M. RODRIGUES: «For the Honor of her lineage and body», p. 4.

<sup>197</sup> Les arres de les reines de la Corona d'Aragó baixmedievals són analitzades en profunditat al BLOC III. Capítol 1.

aliats, acompanyant-la i protegint els seues interessos. Les cerimònies de recepció pròpies de l'arribada d'una jove infanta implicaven la seua necessària transformació pública i visible d'infanta a reina de la Corona d'Aragó o, en altres paraules, el viatge i les celebracions a la seua arribada iniciaven la posada en escena de la personalitat política i institucional que hauria d'articular des d'aquell moment per tal de crear una imatge pròpia adequada per teixir xarxes relacionals<sup>198</sup>. Des d'aleshores, la futura reina hauria d'expressar i exhibir les actituds i formes prototípiques d'una donzella modèlica que anirien construint la seua imatge pública com a espill de totes les virtuts i model femení en la Corona.

El ritual nupcial expressava eloqüentment la integració de l'esposa del rei en el cos polític de la monarquia, la qual seria materialment i simbòlica enaltida per la seua nova posició com a reina. La seua assumpció del rol reginal, que s'originava amb el matrimoni i la seua posterior consumació convertien la infanta particular en consort del rei per dret, el que havia de complementar-se amb la plasmació i materialització del mateix mitjançant la construcció al seu voltant d'un conjunt d'elements materials i simbòlics que per necessitat i/o costum la caracteritzarien i la distingirien com consort, tal com havien fet amb les consorts prèvies enfront d'altres membres de la noblesa o de la família reial. En aquesta posada en escena cerimonial no només havia de ser una reina sinó semblar-ho.

L'arribada i les celebracions nupcials eren la primera ocasió per exhibir la conjunció de la parella règia, en un ritual cerimonial en el qual s'integraven els agents polítics del regne per honrar la seua nova reina. Així ho explica el Cerimoniós pel que fa al seu matrimoni amb Maria de Navarra, a la qual, una vegada casada amb el rei i en l'entrada reial a Saragossa, se li feren grans honors, celebracions i banquets pel seu matrimoni<sup>199</sup>. Segons narra la *Crònica*:

(...) nostre matrimoni ab la filla del rei de Navarra, que fo primera muller nostre, e hac nom Dona Maria, e fon dona de santa vida e de gran honestat. E ana-nos en Aragó, e lo

---

<sup>198</sup> D. PELAZ FLORES: «Una casa en ciernes. El séquito de Leonor de Aragón en su viaje a Castilla (1375)», en premsa. Vull expressar el meu agraïment a l'autora la possibilitat de llegir el treball abans de la seua publicació.

<sup>199</sup> De la mateixa manera, Josep Maria Roca descriu els preparatius per al matrimoni de l'infant Joan, futur Joan I, amb Mata d'Armanyol. En primer lloc, l'infant va enviar el seu germà Martí amb instruccions precises per acompanyar-la fins Barcelona i així informà a en Gurrea: "Per tant, vos pregam e manam que informets la dita nostra esposa que bé lo dit infant a la manera que dessús se conté. Axí mateix que cascun dia de quaresma que l'infant meing peix, façats que meing ab ella e encarnal cascun jorn", de la mateixa manera que envià als seus ministrers per tal "que prena deport ab ells en dançar e en fer-los tocar axí com li plaurà". Veure: J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, pp. 67-69.

mes de juliol del dit any, la dita reina devia venir a nós, qui érem a Saragossa e, com fo en lo lloc d'Alagó, enmmalatí aquí, e nós esperam tant la sua malaltia fo mellorada. E, ella mellorada, en lo dit lloc d'Alagó prenguem-la nupcialment per muller lo dia de Sant Jaume (25 de juliol). E donà'ns la benedicció lo bisbe de Xalons, qui era parent de la dita infanta. E, après, partint del dit lloc d'Alagó, venc-se'n a la ciutat de Saragossa, on li fo feta honor, així com pertany a reina, e venc acompanyada de barons e de prelats e d'altres gents.<sup>200</sup>

Així doncs, era una posada en escena cerimonial en la qual es procurava que al voltant de la parella règia es presentaren tots els elements materials i simbòlics que manifestaven la conversió d'infanta a reina de l'esposa del rei. Per això, el rei Pere va encarregar mesos abans de la celebració de la unió, l'11 de setembre de 1337, al seu argenter que es confeccionés i li fossen lliurades una corona de pedres precioses i perles en què hi hagués poc d'or, així com una garlanda o diadema i una corona més fina<sup>201</sup>. El monarca entregava aquest objecte a la seua esposa com a símbol material de la seua ascensió a la dignitat reginal, materialitzant-ho amb el lliurament de la corona. A més, també va encarregar per a la reina sis anells “rics” fets de robins i diamants, probablement per ser posats i intercanviats durant la celebració pública<sup>202</sup> de la unió matrimonial<sup>203</sup>.

Aquesta unió, com moltes altres, evidencia com el matrimoni fou emprat com un instrument més de la política monàrquica que pretenia afermar lligams i obtenir avantatges en drets de dominació territorial. De fet, la pròpia Corona d'Aragó va nàixer d'una estratègia de política matrimonial dissenyada per qüestions d'estat, en la qual s'uniren l'hereva del regne d'Aragó, Peronella, amb el comte de Barcelona. El matrimoni es va concertar en 1137, quan se celebraren unes primeres esposalles entre la nena Peronella i el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, precisament cunyat del rei de Castella, Alfons VII, que havia ofert al seu fill i hereu com a possible espòs per a la reina Peronella. La unió entre ambdós, acordada en 1137 i celebrada en 1151, va suposar la

---

<sup>200</sup> *Crònica de Pere III el Cerimoniós*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, memòries de la secció històrico-arqueològica, 2014, p. 111.

<sup>201</sup> Próspero BUFARULL: *CODOIN*, vol. IV, Barcelona, Academia de Buenas Letras, 1830, pp. 243-245. “*Al fiel nuestro Merino de la Seca, argenter de Barcelona (...) Primerament una rica corona gentil de riquas piedras et ricas perlas en que aya poco oro. Item una corona otra sutil. Item una garlanda. Item seis aniellos ricos dezmarachdes, robizes et diemans*”.

<sup>202</sup> La celebració del matrimoni havia de ser pública i cerimonial, si es feia sense testimonis o oculta no es podria considerar una unió vàlida i legítima, posant en l'ombra de la sospita a tots els fills nascuts dels cónjugues. George DUBY: *Medieval Marriage: Two models from Twelfth-Century France*, Baltimore & London, Johns Hopkins University Press, 1978, pp. 4-5.

<sup>203</sup> J. R. CASTRO: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», p. 80.

creació de la entitat política que coneixem com la Corona d'Aragó<sup>204</sup>. Aquest matrimoni d'estat va ser beneficiós per a tots dos territoris. Segons Salvador Claramunt, Aragó aconseguia una sortida al mar i el comtat de Barcelona, és a dir, Catalunya assegurava la frontera interior amb aquesta nova "Terra ferma" com a aliada, podent així realitzar l'expansió sobre els territoris musulmans conjuntament sota un mateix sobirà, i sense greus enfrontaments i disputes. També es tractava de dues economies complementàries i, en definitiva, de la unió de dues estructures polítiques més igualades entre elles, que van equilibrar al seu torn el panorama polític peninsular<sup>205</sup>.

Però la política o els interessos territorials conjunturals foren factors decisius en l'elecció d'una esposa, però no exclusius per a l'estructuració del mapa matrimonial a la baixa edat mitjana. Durant els segles medievals, l'Església articulà una complexa normativa per tal de consolidar el matrimoni, que a la vegada procurava el control sobre el parentesc de les dinasties de la reialesa de l'Europa que fins al moment havien actuat amb total llibertat en aquest aspecte<sup>206</sup>. L'Església, amb la ferma voluntat de consolidar la unió conjugal en els regnes cristians, afrontà dos reptes fonamentals per aconseguir imposar la seua doctrina en les famílies reials: l'acceptació del matrimoni com un sacrament, la qual cosa implicava, ineludiblement, la seua indissolubilitat; i la regulació o limitació dels matrimonis entre parents.

A principis del segle XIII<sup>207</sup>, els teòlegs inclogueren el matrimoni en la llista de sacraments, ratificant la sacralitat de la unió i, per tant, la seua indissolubilitat. El matrimoni, com a institució divina, es considerava beneït per Déu donat que aparegué en el paradís terrenal i per la presència de Crist en la celebració de les bodes de Canà<sup>208</sup>. Tot i això, un segle després s'acabaria reconeixent la legitimitat dels segons matrimonis per a la reialesa després de la nul·litat del primer, però sempre que s'acompliren unes condicions específiques. Per tal d'aconseguir la invalidesa del matrimoni s'havien de demostrar raons de les esgrimides en la *Concordia Discordantium Canonum*, ja fora la consanguinitat entre els cònjuges, la incapacitat per consumir el matrimoni, estar ja

---

<sup>204</sup> Thomas BISSON: *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*, Barcelona, Crítica, 1988, pp. 41-42.

<sup>205</sup> S. CLARAMUNT RODRÍGUEZ: «La política matrimonial de la Casa condal de Barcelona», p. 198.

<sup>206</sup> A. RODRÍGUEZ LÓPEZ: *La estirpe de Leonor de Aquitània*, p.28.

<sup>207</sup> Tanmateix, el debat s'inicia al segle vuitè i pensadors com Iu de Chartres i Hug de Sant Víctor consideraren al segle XI que era el preminent entre tots els sacraments.. Jean GAUDEMET: *El matrimonio en Occidente*, Madrid, Taurus, 1993. També citat per M. C. GARCIA HERRERO: «Matrimonio y libertad», p. 269, cita 13.

<sup>208</sup> Emilio MITRE FERNÁNDEZ: «Los sacramentos sociales. La óptica del medievalismo», *Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones*, 19 (2014), p. 149.

prèviament casat o compromès, no haver tingut l'edat suficient en el moment de l'enllaç, no haver donat el consentiment o esgrimir adulteri, entre altres<sup>209</sup>. Dels anteriors, la consanguinitat fou la causa més invocada i per la qual es concediren més anul·lacions, ja que es considerava una pràctica a eradicar i estava greument penada des de la reforma gregoriana<sup>210</sup>.

L'origen de la prohibició es remunta a segles anteriors al nostre període d'estudi, quan els teòlegs cristians elaboraren legislacions sobre el matrimoni que castigaven i negaven el matrimoni entre dues persones amb certs graus de parentesc. Així, es desenvolupà una complexa normativa per evitar el matrimoni entre parents, establint uns graus generacionals en què era o no era acceptable la unió entre dues persones. El càlcul del parentesc entre dues persones arribà a ser una qüestió complexa que en moltes ocasions no s'aconseguia determinar de forma certa o, almenys, això s'argumentava en casos problemàtics. En qualsevol cas, el matrimoni entre parents propers es considerava incestuós, topant frontalment amb la pràctica i tendència de moltes famílies reials i nobiliàries que cercaven unions que enllaçaven membres de la mateixa família, especialment cosins, mantenint i unificant el patrimoni compartit<sup>211</sup>. Aquesta normativització de les pràctiques d'organització del parentesc forçaria les dinasties europees a practicar l'exogàmia<sup>212</sup> i cercar infants arreu de la cristiandat per assegurar que el matrimoni fos vàlid i que tingueren uns graus de parentesc suficientment distants i elevats perquè aquest es considerés vàlid. Tanmateix, les excepcions es podien fer i el Papat podia concedir dispenses que confirmaren la viabilitat dels matrimonis. La posició de l'Església quedava reforçada respecte de la monarquia com a instància última amb capacitat per determinar la validesa o nul·litat d'un matrimoni. En el Papat es concentrava l'instrument de control del parentesc i del procés de construcció del tauler polític europeu del moment. Les monarquies mostrarien el seu descontent i manifestarien una reticència activa per fer complir els mandats en matèria matrimonial, pel que el procés d'afermament de l'autoritat pontifícia fou lent i sinuós<sup>213</sup>.

---

<sup>209</sup> A. RODRÍGUEZ LÓPEZ: *La stirpe de Leonor de Aquitania*, p. 31.

<sup>210</sup> Coral CUADRADA MAJÓ: «De las Feminae a las Fembres: la misoginia medieval en Cataluña y Provenza», *Medievalismo*, 25 (2015), p. 114.

<sup>211</sup> Tot i això, com veurem la lògica patrimonial acabarà dictant molts matrimonis a la baixa edat mitjana, fins i tot entre cosins germans per la voluntat dinàstica d'unir les branques i enfortir els dominis territorials.

<sup>212</sup> A. RODRÍGUEZ LÓPEZ: *La stirpe de Leonor de Aquitania*, p. 27.

<sup>213</sup> A. RODRÍGUEZ LÓPEZ: *La stirpe de Leonor de Aquitania*, pp. 28-29.



Sens dubte, el cristianisme impactà intensament en la forja d'una visió política de la unió matrimonial, imprimint una imatge concreta que definia un model de vinculació i conceptualització en la relació entre rei i reina a la baixa edat mitjana. Com bé ha analitzat Diana Pelaz, en el "Gènesi" es detallen uns primers postulats que haurien definit la relació entre home i dona des del temps de la Creació d'Adam i Eva. Tot i això, la narració no és única, de fet, se'n troben dues versions distintes. Una primera narració relata com Déu esmerçà dos éssers a imatge seua, home i dona, per reproduir-se, poblar i dominar la terra. En aquesta primera narració no s'assenyala o fa notar cap distinció entre home i dona, ans al contrari, són dos éssers fisiològicament complementaris que han de reproduir-se i exercir el seu domini sobre la terra.<sup>214</sup> Amb tot, en el següent capítol el "Gènesis" torna a referir-se a la creació dels humans donant-ne, malgrat el dit adés, una versió distinta o, com a mínim, més concreta de la mateixa, en afegir-hi que Déu, veient que no era bona la soledat de l'home, es decidí a modelar la dona a partir d'una costella d'Adam, presa mentre aquest dormia<sup>215</sup>. Els debats i les interpretacions teològiques d'aquesta versió acabaren establint i legitimant, des d'una visió sempre masculina, una desigualtat teòrica entre els dos sexes i, en definitiva, entre els dos cònjuges. A la baixa edat mitjana, la majoria dels autors s'inspiraren en la noció aristotèlica de la dona com a un home imperfecte fins al punt de constituir una creença tinguda per certa i immutable, fruit de la disposició natural de les coses i, en última instància, de la voluntat de Déu. El paper femení, com seria el de la reina davant del paper del rei, quedaria en un segon terme, relegat al masculí i sotmesa a aquell qui seria sempre el "cap" de l'estructura monàrquica, donat que en la creació divina original Déu no l'havia inclosa i sols fou per la necessitat de l'home que la creà<sup>216</sup>. Però les "companyones" de l'home, tot i que aquest en seria el "cap", no estaven subjugades a ell com a esclaves<sup>217</sup>. De tot, se'n deriva la concepció baixmedieval del matrimoni, d'acord amb la qual s'entenia com una unió social de dues persones en les que home i dona col·laboraven en l'empresa familiar, tot i que no en la mateixa mesura<sup>218</sup>.

---

<sup>214</sup> Gènesi I, 27-28.

<sup>215</sup> Gènesi II, 22-24.

<sup>216</sup> D. PELAZ FLORES: «"Reynante(s) en vno". Fundamentación teórica el poder de la pareja regia en la Corona de Castilla durante la Baja Edad Media», *Anuario de estudios medievales*, 48/2 (2018), p. 848.

<sup>217</sup> Teresa VINYOLÉS: *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Lleida, Pagès Editors, 2005, p. 128.

<sup>218</sup> D. PELAZ FLORES: «"Reynante(s) en vno". Fundamentación teórica el poder de la pareja regia en la Corona de Castilla durante la Baja Edad Media», p. 848.

En un exercici retòric, justificatiu i, fins i tot, propagandístic, el rei Pere el Cerimoniós al·ludia, a l'inici de les Ordinacions per a la coronació reginal, confeccionades per ell mateix<sup>219</sup>, a la creació de la dona matisant mínimament la concepció sobre aquesta en la tradició cristiana, però no innovant, sinó seguint la línia de pensament dels intel·lectuals i homes d'Església que li interessaven per al seu propòsit, com la desplegada per Tomàs d'Aquino. El rei Pere justificava la coronació donat que: *“Eva fon dada a Adam per companyona, sor del mig loch del cors de l'home fo presa e formada, e no de les parts jussanes, a dar entendra que no fos súbdita a l'home, ne ací mateix fo presa o formada de les parts sobiranes, per tal que no fos entés ella ésser sobirana a l'home”*<sup>220</sup>. En la seua argumentació, el rei justificava l'ascensió de la dona a l'estatus social del marit, és a dir, l'elevació de la seua esposa a la condició de reina per motiu del matrimoni, una escalada que derivava de la relació de supeditació del rol femení al masculí que acabava derivant en una subordinació a l'hora de l'assumpció de rols. La dona assolía el de l'home i no a l'inrevés. Així doncs, en tots els casos l'estatus de la reina derivava de l'estatus d'un home<sup>221</sup>, fora el seu marit en cas d'esdevenir reina consort, o del seu pare, en cas de ser reina propietària<sup>222</sup>.

Arrel del parentesc generat pel matrimoni, la reina adquiria la dignitat monàrquica de l'espòs, fusionant els dos cònjuges en “una sola carn”<sup>223</sup>. Les idees religioses d'unitat dels cossos del dos esposos en un lligam indivisible que els transformava en “*unitas carnis*” es transmutaven a les concepcions teòriques que fonamentaven el discurs polític i simbòlic de la monarquia. La reina passava a formar part del cos polític de la monarquia, com a part essencial de la mateixa i figura institucional que complia un rol polític en el present, col·laborant amb el seu espòs en el govern.

Per tant, el matrimoni s'ha de considerar com el punt d'inflexió per a la reina, a partir del qual s'iniciava el seu procés d'assoliment i adaptació al nou estatus social, havent de representar des d'aquell precís moment la identitat i paper polític reservat per

<sup>219</sup> Francisco GIMENO BLAY: «Escribir, leer y reinar: la experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387)», *Scrittura e Civiltà*, 22 (1998), pp. 119-233.

<sup>220</sup> *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, edició a cura de Francisco Gimeno, Daniel Gozalbo i Josep Trench, València, Universitat de València, 2009, p. 266.

<sup>221</sup> T. EARENIGHT: 124.

<sup>222</sup> M. J. FUENTE PÉREZ: «¿Reina la reina? Mujeres en la cúspide del poder en los reinos hispánicos en la Edad Media (siglos VI-XIII)», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Historia Medieval*, 16 (2003), p. 65.

<sup>223</sup> D. PELAZ FLORES: «“Reynant(s) en vno”. Fundamentación teórica el poder de la pareja regia en la Corona de Castilla durante la Baja Edad Media», p. 851.

a la “companyona” del rei en la monarquia, a través d’uns patrons de conducta ideològicament concebuts per la monarquia i d’acord amb marcs referencials prèviament assentats en l’ideari social col·lectiu als quals ens hem referit ja<sup>224</sup>. La reina havia de col·laborar amb l’empresa del seu marit, és a dir, en la governació de la monarquia, amb un rol complementari al del rei, propi, però derivat d’aquest. Cadascun d’ells simbolitzava el model d’home i dona que la resta de la societat havien d’aspirar a imitar, amb reminiscències bíbliques en ambdós casos. Com Eva era la companyona d’Adam, la reina ho era del rei, com afirma Pere el Cerimoniós, compartint: “*gràcies spirituals, honors e prerogatives que sancta mara Esgléya los reys d’Aragó han insignits se alegren*”<sup>225</sup>. La reina i el rei compartien des del matrimoni una dignitat comuna, fent a l’esposa partícip del cos polític de la monarquia. Des d’aquell moment, la parella règia havia de regnar i de garantir una estirp que governés i donés seguretat als regnes i als seus súbdits en futures generacions.

#### *La política matrimonial de la Corona d’Aragó*

Sempre amb aquest rerefons religiós en consideració, queda palès com foren els distints interessos en política, que bé podien requerir una aliança contra un enemic comú, la pau entre dues monarquies o la possibilitat d’obtenir o transmetre drets successoris en nous territoris, els que determinaren la gran majoria dels matrimonis regis. A la Corona d’Aragó baixmedieval, els motius polítics per a l’elecció de les futures reines es basaren en tres pivots polítics fonamentals: els interessos ibèrics, els interessos mediterranis i la voluntat d’enaltir la dinastia amb princeses llunyanes. En comptades ocasions, dues al llarg dels segles XIV i XV, l’enllaç d’un monarca i la seua esposa no es degué a cap interès polític particular, sinó que aquest decidia contraure matrimoni amb una dona de la noblesa de la Corona per motius purament personals.

Així doncs, des del moment de la unió dinàstica al segle XII, els monarques de la Corona d’Aragó van desplegar una estratègia política per a l’expansió territorial i la consolidació de relacions diplomàtiques de la monarquia amb les seues homòlogues en altres territoris, a través d’aquests matrimonis d’estat. Un dels focus principals amb el qual es buscà establir aliances matrimonials fou Castella. La Corona d’Aragó i l’altra gran potència ibèrica mantingueren estretes relacions de parentesc al llarg del segles XII i XIII,

---

<sup>224</sup> Veure Bloc I, capítol 1. “Concepte i significat de ser reina a la Corona d’Aragó”.

<sup>225</sup> *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 266.

que es van interrompre a primeries del segle XIV, quan canviaren els interessos de la política internacional i ja no se celebrarien més unions amb infants castellanes fins l'arribada de la dinastia Trastàmara al segle XV.

Les unions entre la Corona d'Aragó i Castella es produïren pràcticament des dels primers passos de la nova Corona, quan al segle XII es celebrà el matrimoni entre Alfons el Cast i Sanxa de Castella. Com diu Martí Aurell: "els comtes de Barcelona i els reis de Castella no havien deixat de materialitzar els compromisos de noccs dels seus fills en un matrimoni en 1128 i en 1174"<sup>226</sup>. Aquestes unions matrimonials tenien com a objectiu arribar a una política comuna que ratifiqués, la major part de les vegades, un pacte ofensiu contra Navarra<sup>227</sup>. Tanmateix, a partir del primer quart del segle XIV, amb el canvi dels eixos polítics peninsulars del Tres-cents, Castella passaria a ser la principal potència rival i, fins i tot, enemiga en la conjuntura de la Guerra dels Dos Peres, convertint Navarra en una potencial aliada, com demostra el matrimoni de Pere el Cerimoniós i Maria de Navarra, referit àmpliament adés<sup>228</sup>. En conseqüència, les infants castellanes no tornarien a esdevenir reines de la Corona d'Aragó fins al segle XV, quan la política matrimonial dinàstica dels Trastàmara cercaria l'estretament de les dues relacions entre les seus diferents branques.

Seguint aquest patró d'unions amb la monarquia castellana, en 1221, Jaume I contragué matrimoni amb la infanta Elionor de Castella, quan comptava amb tants sols tretze anys i feia poc que havia estat armat cavaller, tal com recull en el Llibre dels fets: "E fo la nostra cavalleria en Sancta Maria de l'Horta, de Tarassona, que oïda la missa de Sent Esperit, nos cenyim l'espasa que prenguem de sobre l'altar e llaora haver dotze anys complits e entràvem en lo tretzè; sí que un any estiguem ab ella que no podem fer ço que els hòmens han de fer ab sa muller, car no haviem l'edat"<sup>229</sup>. El rei transmetia en la seua crònica una visió personal i interessada de la unió matrimonial amb la infanta Elionor, remarcant la desafecció que li despertava l'agredolç record de la prematura unió quan ell encara era menor d'edat, tot i que havia donat com a fruit a l'infant Alfons d'Aragó, tant sols durà vuit anys, és a dir, fins al 1229, quan el rei Jaume va aconseguir l'anul·lació

---

<sup>226</sup> Martí AURELL: *Los noccs del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona, Omega, 1997, p. 355.

<sup>227</sup> S. CLARAMUNT RODRÍGUEZ: «La política matrimonial de la casa condal de Barcelona», p. 199.

<sup>228</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Power, patronage, and politics: Maria of Navarre», p. 61.

<sup>229</sup> *Llibres dels feits del rei En Jaume*, p. 76.

papal de l'enllaç, per la manca d'edat dels contraents i pel grau de parentesc entre ells<sup>230</sup>.

Saltant una generació, Alfons el Franc va rebre del seu cosí el rei de Castella, Sanç IV, la mà de la seua filla Isabel amb la finalitat de segellar un pacte entre ambdós que garantís el recolzament del rei Jaume el Just al rei castellà contra el pretendent al tron, Alfonso de la Cerda. A canvi, el rei Sanç estava disposat a reconèixer la sobirania del monarca català sobre el regne de Múrcia<sup>231</sup>. Tot i la importància que podia tenir el reconeixement sobre la totalitat de Múrcia, l'oferiment no va ser acceptat i el rei Alfons el Franc va reconèixer Alfonso de la Cerda com a sobirà de Castella i Lleó en la solemne proclamació de Jaca de l'any 1288, tot i que finalment va perdre els beneficis diplomàtics una vegada Sanç s'alià amb França<sup>232</sup>. Per distanciar-se de la qüestió i cercar noves aliances internacionals contra la monarquia francesa, el rei negocià un enllaç amb una infanta anglesa, però que mai arribà a celebrar-se<sup>233</sup>.

Anys després, per la prematura mort del rei Alfons d'Aragó, Sanç IV de Castella, intentaria arribar a un acord amb el nou monarca de la Corona d'Aragó, Jaume II. En sengles entrevistes entre els dos reis a Monteagudo i Sòria, es va arribar a una concòrdia, signada el 29 de novembre de 1291, la qual s'havia de ratificar amb el matrimoni entre el monarca i la filla del rei Sanç, la infanta Isabel. Però, les dinàmiques de la política mediterrània, essencialment la guerra pel control de Sicília contra els Anjou, tingueren un pes major que els assumptes peninsulars. En la trobada que celebraren a la Jonquera en 1293 Jaume II d'Aragó i Carles II de Nàpols, s'acordà la via cap a la resolució del conflicte que es faria ferm amb el casament del primer amb Blanca de Nàpols o d'Anjou<sup>234</sup>. Aquest nou gir polític en nom dels interessos mediterranis va fer que la infanta Isabel hagués de tornar a Castella, anul·lant-se el compromís matrimonial signat anys abans.

Al poc de cenyir-se la corona reial i al contrari que el seu pare i predecessor, el rei Alfons el Benigne es casà amb a una esposa d'origen castellà, la infanta i posterior reina, Elionor de Castella. Si bé les circumstàncies no foren les habituals. La infanta Elionor havia estat prèviament promesa a l'infant Jaume, primogènit del rei Jaume II i germà del

---

<sup>230</sup> M. J. FUENTE PÉREZ: *Reinas medievales en los reinos hispánicos*, pp. 223-225.

<sup>231</sup> S. CLARAMUNT RODRÍGUEZ: «La política matrimonial de la casa condal de Barcelona», p. 204-205.

<sup>232</sup> T. BISSON: *Història de la Corona d'Aragó*, p. 102.

<sup>233</sup> M. GAIBROIS: *Historia del reinado de Sancho IV*, p. 139. Citat també per S. CLARAMUNT RODRÍGUEZ: «La política matrimonial de la casa condal de Barcelona», p. 205, nota 18.

<sup>234</sup> Francesc MIQUEL: *La reina Blanca d'Anjou*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, pp. 9-13.

futur rei Alfons, abans que aquest renunciés als seus drets successoris i al compromís matrimonial per a dedicar-se a la vida religiosa<sup>235</sup>. Com anys abans la infanta Isabel, Elionor hagué de retornar a la seua Corona d'origen, però vuit anys després, tornà a la Corona d'Aragó per casar-se amb el nou monarca, el rei Alfons, després de la mort de la seua primera esposa, Teresa d'Entença. El rei Alfons intentaria garantir, a través d'aquesta unió, una política territorial d'estabilitat i seguretat de la Corona en les seues fronteres occidentals<sup>236</sup>.

Aquesta seria la darrera reina castellana de la Corona d'Aragó fins quasi un segle més tard, amb l'arribada al tron de la dinastia Trastàmara en l'any 1412. Els moviments de la política peninsular i de reunificació del llinatge<sup>237</sup> impulsats tant per Ferran de Trastàmara com pels seus hereus expliquen que les quatre úniques reines del segle XV provingueren de Castella. Elionor d'Albuquerque (1412-1416), Maria de Castella (1416-1458), Joana Enríquez (1458-1468) i Isabel la Catòlica (1479-1504), quatre reines totes elles escollides per a consolidar la política de dominació peninsular de la dinastia.

Però els interessos polítics i les possibilitats diplomàtiques no es limitaven als confins peninsulars, com bé demostra la resta de la política matrimonial dels monarques de la Corona d'Aragó. En el període que s'estén de les darreries del segle XIII fins les primeries del segle XV dones d'orígens dispars van ocupar el lloc de consort i col·laboradora del rei. En la majoria dels casos, es cercaven matrimonis amb els quals augmentar els dominis territorials de la monarquia a través de la unió amb hereves o dipositàries de drets successoris de monarquies més o menys llunyanes. La voluntat dels monarques per expandir la Corona cap als territoris insulars de la Mediterrània catalitzà les ambicions territorials dels monarques com un motor impulsor en l'interval 1260 a 1400, influint i condicionant la política matrimonial en nombroses ocasions per aconseguir, entre d'altres, el domini del regne de Sicília.

El primer i més important intent per donar viabilitat a un possible reconeixement del senyoriu sobre aquest regne insular es va produir amb la unió entre Constança de Sicília i Pere el Gran en 1260. En arribar al tron de la Corona i com a resposta a la conquesta de l'illa per part dels Anjou, el rei Pere va decidir reclamar els drets de la seua esposa en 1282 i els hereus d'ambdós sobre el regne de Sicília i iniciar una guerra contra

---

<sup>235</sup> Joaquim MIRET I SANS: *El forassenyat primogènit de Jaume II*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1957, p. 15.

<sup>236</sup> S. CLARAMUNT RODRÍGUEZ: «La política matrimonial de la casa condal de Barcelona», p. 211. °

<sup>237</sup> J. VICENS VIVES: *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Vicens Vives, 1961, pp. 70-75.

els Anjou i contra França pel seu control<sup>238</sup>. La guerra amb els Anjou i la mort primerenca del rei van deixar l'assumpte de la pau amb França sense resoldre. Seria el seu segon fill, Jaume, primer rei del casal de Barcelona al tron sicilià i després de la Corona, qui posaria fi a la disputa arribant a un acord en el qual constava, a més d'altres clàusules, el matrimoni amb Blanca d'Anjou, com ja hem esmentat adés<sup>239</sup>. En el tractat de pau d'Anagni, el rei d'Aragó renunciava a la corona siciliana a canvi del reconeixement papal dels drets sobre Sardenya i Còrsega. El govern del regne de Sicília, per tant, passaria a un membre de la família reial aragonesa, però no al rei Jaume II, sinó al seu germà Frederic<sup>240</sup>.

La monarquia catalanoaragonesa mai deixaria d'aspirar a reincorporar el regne de Sicília a la Corona d'Aragó i unificar, així, les dues branques de la dinastia. L'empresa es recuperà durant el regnat de Pere el Cerimoniós, el qual en 1349 i en terceres núpcies va contraure matrimoni amb la seua cosina Elionor de Sicília, germana del rei de Sicília, llavors Lluís I, un xiquet. Tots dos, rei i reina, intentaren transmetre als seus fills els drets successoris de l'illa amb diferents maniobres durant la vida de la reina, la qual fins i tot els traspassà al seu segon fill, Martí<sup>241</sup>. Tot i els esforços de la parella règia, la reintegració no es va aconseguir en vida de la reina Elionor, però el rei no desistí en una empresa per la qual havia lluitat conjuntament amb la seua esposa. Per això, es va buscar controlar l'última hereva de l'illa, la reina Maria de Sicília, i defensar els seus drets davant d'altres agents en l'illa. Per consolidar el control de la Corona d'Aragó sobre l'illa es va procurar el seu matrimoni amb l'hereu de la Corona, l'infant Joan. Tanmateix, aquest va declinar el matrimoni, per a desgrat del seu pare, el rei Pere, però això no implicà que Maria no es casés amb un membre de la dinastia. Anys després, en 1390, es concertà el seu matrimoni amb Martí el Jove, hereu del seu pare Martí l'Humà, qui controlava efectivament el regne insular<sup>242</sup>.

Els interessos de la monarquia en la seua política de control de la Mediterrània no es limitaren al regne de Sicília, com demostra el matrimoni entre Jaume II i Maria de Xipre. Aquesta unió estigué plenament vinculada al reiterat interès del monarca en els afers orientals. Amb ella podia aconseguir els drets de successió de l'illa i convertir-la

---

<sup>238</sup> Stefano Maria CINGOLANI: *Pere el Gran: vida, actes i paraula*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2010.

<sup>239</sup> T. BISSON: *Història de la Corona d'Aragó*, p. 107.

<sup>240</sup> T. BISSON: *Història de la Corona d'Aragó*, p. 103.

<sup>241</sup> Ulla Deybel: «La reyna Elionor de Sicília», p. 378.

<sup>242</sup> T. BISSON: *Història de la Corona d'Aragó*, p. 137.

així en un centre per la protecció de certs agents polítics exiliats de territoris llunyans, com l'Imperi bizantí<sup>243</sup>, o intentar avançar sobre Terra Santa. De fet, en diverses ocasions, el rei Jaume II, manifestà el seu interès en la reobertura de les esglésies cristianes en terres del sultà d'Egipte; així com per l'alliberament dels captius, cosa que el va portar a exercir, com diuen alguns autors, una mena de protectorat sobre els cristians de Palestina, Síria i Egipte. Un hipotètic projecte d'organitzar una nova croada a Terra Santa havia portat Jaume II a cercar l'aliança amb el mític khan dels Tàrtars, el rei d'Armènia i el rei de Xipre<sup>244</sup>. Però abandonat aquest projecte, van romandre els vincles comercials amb Orient, i molt especialment amb l'illa de Xipre, veritable avançada d'Occident un cop perdut Sant Joan d'Acre en Síria, una de les últimes places fortes dels croats a Terra Santa.

Ara bé, els monarques de la Corona d'Aragó van buscar la unió amb princeses de regnes llunyans per motius més enllà de la política territorial, com el prestigi que portaven aparellades aquestes unions, augmentant el seu rang personal en el tauler monàrquic europeu, com afirma Jaume I en la seua crònica: “que, quan nós no valiém tant, nos donaren la filla del rei de Castella, Don Alfonso, ben és raó que ara, quan valem més, que pregam filla de rei.”<sup>245</sup>. El rei Jaume mostra com el rang de les monarquies es valorava abans de confeccionar les unions. Els matrimonis amb princeses llunyanes portaven un prestigi que depenia alhora de l'ascendència de les dones en qüestió i de l'honor propi d'un rei, les gestes del qual arribaven a terres llunyanes i eren considerades suficients com per a entroncar amb dinasties d'arrels tan importants com l'hongaresa o la xipriota.

En setembre de 1235 se celebrà el matrimoni de Jaume I amb Violant d'Hongria<sup>246</sup>, una princesa llunyana, i amb la seua família directament vinculada a la lluita entre templers i hospitalers, que li molt més donava prestigi al rei Jaume I, que el matrimoni anterior amb la infanta castellana, i oferia una sèrie de beneficis com la consolidació les relacions amb el Papat. A banda, la infanta aportava al matrimoni certs drets territorials com Flandes i drets sobre Nemours i Borgonya<sup>247</sup>.

---

<sup>243</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Hohenstaufen women and the Differences between Aragonese and Greek Queenship Models», pp. 247-249.

<sup>244</sup> S. CLARAMUNT RODRÍGUEZ: «La política matrimonial de la casa condal de Barcelona», p. 206.

<sup>245</sup> *Llibre dels feits del rei En Jaume*, p. 221.

<sup>246</sup> P. BOFARULL MASCARÓS: *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los reyes de España considerados como soberanos independientes de su Marca*, vol.II, Barcelona, Imprenta de J. Oliveres y Monmany, 1836, p. 235.

<sup>247</sup> Odilo ENGELS: «El rey Jaime I y la política internacional en el siglo XIII», *X congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, pp. 233-244.



Per exemple, en la majoria dels casos, la unió matrimonial entre dues dinasties es pensava i planejava seguint els interessos de la política monàrquica dictats des del cap de la mateixa, inclosa la reina quan es tractava de decidir i dissenyar el matrimoni per als infants, amb una intervenció activa i decisiva d'aquesta en moltes ocasions.

En els darrers anys de la seua vida, Elionor de Sicília es negà emfàticament a acceptar i permetre el matrimoni entre la seua filla homònima i el príncep i hereu de Castella, l'infant Joan de Trastámara. La celebració del matrimoni finalment es produí, una vegada la reina havia mort i no pogué oposar-s'hi més. La negativa de la consort evidencia i demostra l' actitud activa i la capacitat d'intervenció ostentada per les reines consorts en les decisions relatives a la política matrimonial de la Corona, participant en l'elecció de parelles per als infants i infantes i, en definitiva, en la construcció del tauler polític present i futur de les monarquies en concordança amb la seua pròpia apreciació i plantejament.

Tanmateix, més sonada que la participació activa i decisiva d'Elionor o qualsevol altra reina consort ha de considerar-se la negativa de l'infant Joan a casar-se amb Maria de Sicília per a unir-se matrimonialment amb Violant de Bar<sup>248</sup>. Sent encara infant, Joan desoí els consells i demandes del seu pare en aquest sentit, que arribaren a prendre fins i tot forma de cobla<sup>249</sup>, per establir una unió amb una membre de la dinastia reial francesa contravenint frontalment els designis polítics del seu pare i trencant l'esperada i apropiada subjugació paterno-filial que dictava les relacions entre un infant i el seu pare. Encara més, Joan no sols es rebel·lava contra el pare sinó contra el seu rei, negant-li, com a cap de la dinastia, la seua capacitat última per decidir les trajectòries vitals dels membres de la seua família i la seua capacitat règia per construir les aliances del present i del futur. Amb el projecte matrimonial per al seu fill, el rei Pere pretenia incorporar definitivament Sicília a la Corona d'Aragó, en una política que ell mateix havia reprès amb el seu matrimoni amb Elionor de Sicília. El monarca adduïa que els interessos territorials i polítics de la monarquia per a consolidar els seus drets sobre Sicília eren més importants que aquells particulars que pogués tenir l'infant, a la vegada que era conscient dels

---

<sup>248</sup> J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, pp. 93-105.

<sup>249</sup> ACA, RC, reg. 1265, f. 65r. També publicat per: J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 423: "Mon car fill per Sent Anthoni / Vos juram que·ts mal consellat / Com laxats tal matrimoni / En que·us dan un bon regnat / E que·n haiats altre fermat / En infern ab lo dimoni / Si en breu qui·us manganat / Qui ben reex son patrimoni / Es nest mont per cuyt presat / Axí ho dits Apolloni / Largament en I dictat / On ho a ben declarat / E li fa gran testimoni / Alexandre en vertat / No volg ésser mullerat / Pel valent de Sent Celoni / Que·n perdés tal heretat".

problemes que podia comportar casar el seu hereu amb Violant de Bar. Entroncant amb una monarquia tan poderosa com la francesa, la política territorial podia afavorir no tant la Corona d'Aragó com la francesa, existint el perill que el regne de França volgués aprofitar-se'n en un hipotètic futur per als seus propis interessos dinàstics i territorials sobre la Corona d'Aragó, raó per la qual moltes veus aconsellaven en contra de la unió al rei Pere, segons afirma el mateix Joan: “*los qui senten fruició plasmant discòrdies, burxen l'orella del rey, suggerint-li que si lo rey de França ha consentit en aquest matrimoni era per a fer lligam ab lo reyalme d'Aragó*”<sup>250</sup>.

Malgrat totes les veus contràries, l'infant volia fer una declaració d'intencions amb aquesta unió, traçant una línia i política pròpia distinta a la que l'actual cap de la dinastia havia ideat per a ell. Amb l'enllaç amb Violant de Bar, l'infant s'aliava amb un dels enemics tradicionals de la Corona, s'allunyava de la neutralitat imposada pel rei Pere en la qüestió del Cisma, declarant la seua proximitat a Avinyó, i confirmava l'apropament a la cultura i el refinament francès que marcaria una transformació cortesana i cerimonial durant el seu regnat.

La negativa de Joan és més significativa si es compara amb les accions del propi Pere en matèria matrimonial. Anys abans, com hem vist, quan el rei hagué de triar la seua primera esposa, acceptà unir-se amb una infanta de Navarra, tal i com el seu pare l'havia promès. El rei Pere continuà els designis del seu pare, el rei Alfons, i conclogué la política que aquest havia ideat en material d'aliances amb regnes veïns. En canvi, l'infant Joan en una situació semblant, se separava de la política del seu pare i rei, un dels símptomes que marcaren el distanciament d'ambdós en els darrers anys del regnat del rei Pere i que comportaria un trencament en la comunitat política de la Corona d'Aragó.

Per altra banda, en la darrera tipologia, podem identificar els matrimonis entre el rei i dones de la noblesa de la Corona. Una veritable excepció dintre de les tendències i pràctiques matrimonials règies del moment i que només es produïa en dues circumstàncies concretes. En primer lloc, si l'infant contraïent no era l'hereu de la monarquia i, per tant, no estava destinat a governar. Aquest fou el cas de Martí l'Humà, casat amb Maria de Luna, hereva d'un dels comtats més importants al regne d'Aragó. En segon lloc, quan el rei ja havia contret diversos matrimonis anteriors, comptava una edat avançada i la successió a la Corona estava garantida. Aquest seria el cas del matrimoni

---

<sup>250</sup> J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 102.

de Jaume II amb Elisenda de Montcada i el també quart matrimoni de Pere el Cerimoniós amb Sibil·la de Fortià<sup>251</sup>.

No escapa als ulls de ningú que la raó de la manca de matrimonis reials amb dones de la noblesa rau en el fet que no aportaven beneficis immediats al monarca com sí que ho podia acomplir un matrimoni amb una infanta estrangera, de la qual es podien obtenir drets successoris sobre altres territoris, aliances específiques o major prestigi internacional. Els matrimonis amb nobles autòctons podien, per contra, comportar problemes interns al monarca, sent percebuts com factor desnivelladors de les balances de poder que repartien els espais propis entre els diferents agents polítics i territorials de la Corona.

Sens dubte, un cas singular i a la vegada paradigmàtic per exemplificar i analitzar la transformació produïa pel matrimoni amb el monarca i els perills de l'enllaç amb dones originàries dels propis regnes és el cas de la quarta esposa de Pere el Cerimoniós, la reina Sibil·la de Fortià. L'ascens de Sibil·la a "senyora reyna" es va produir l'onze d'octubre de 1377 després del seu matrimoni amb el monarca<sup>252</sup>. A partir d'aquella data es liquidaren tots els deutes que tenia amb els seus servidors previs ja que aleshores, convertida en reina consort, se li havia de procurar un entorn propi a la dignitat que encarnava<sup>253</sup>. Aquest cas és sens dubte un dels més singulars, com a excepció a la tendència general de matrimonis regis i de la pròpia política matrimonial dictada per Pere el Cerimoniós. Sibil·la, que havia format part de la cort reial al servei d'Elionor de Sicília, havia mantingut una relació extramatrimonial amb el rei Pere de la qual, abans de les noces, havia nascut una infanta, Isabel, en 1376. Aquesta relació havia estat rebuda positivament pels infants Joan i Martí, els quals consideraven que Sibil·la, com a amistançada del rei, prestava un bon servei a la Corona<sup>254</sup> en evitar que el rei tingués la

---

<sup>251</sup> Un cas especial podria ser el matrimoni de Martí l'Humà amb Margarida de Prades que radicava en la necessitat del rei de tenir descendència legítima després de la mort del seu fill Martí el Jove en 1409. Veure més en: N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Dues reines per a un rei: Maria d eLuna i Margarida de Prades, les muller de Martí I l'Humà (r. 1396-1410)» Maria Teresa FERRER i MALLOL (ed.): *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 681-698.

<sup>252</sup> J. M. ROCA: «La Reyna empordanesa», p. 25.

<sup>253</sup> ACA, RP, MR, vol., SG, 506, f. 35r-37r, 38r.

<sup>254</sup> ACA, RC, reg. 1742, f. 151r: "volem que parlets ab ella [Sibil·la] de nostra part que tinga aprop lo senyor Rey e que'l servesca bé e continuament e que no do loch a altra dona per res car daçòns farà pler e servey". També recollit per J. M. ROCA: «La Reyna empordanesa», p. 17.

temptació de cercar una nova unió política que anés en contra dels seus interessos, especialment amb Joana de Nàpols<sup>255</sup>.

Però la relació entre Sibil·la i el monarca acabà sacralitzant-se davant de Déu, i d'amistança i “nobla dona”, Sibil·la passaria a ser la “senyora reyna”, aconseguint amb la formalització de la relació l'estatus i dignitat reginal. A partir del seu matrimoni, el rei i la pròpia Sibil·la s'embarcaren en materialitzar l'empresa d'integrar Sibil·la en el cos polític de la monarquia, fent-ne de la transició simbòlica de la seua persona una transformació material, tangible i visible a ulls de tothom. Per aquest motiu, la seua Casa s'amplià amb nous servidors i se li configurà una Cambra amb els recursos econòmics propis d'una reina<sup>256</sup>. A més a més, la presència i elegància d'aquesta havia de canviar, fent imprescindible que l'adquisició, per part de la reina Sibil·la o del rei Pere, de noves robes pròpies de l'estatus reginal, així com de l'aixovar corresponent per a completar la magnificència de l'espai de la cambra, la taula o la capella pròpies<sup>257</sup>. De la mateixa manera, l'estatus de Sibil·la no es circumscribia a l'interior del palau o la cambra, la nova reina adquirí una sella de cavalcar amb fre d'or<sup>258</sup> i unes luxoses andes per les seues travessies públiques<sup>259</sup>, joies que mostraren el luxe i refinament de la figura institucional que encarnava, etcètera. Aquesta ascensió, a l'abric del seu marit, es diferenciava de manera molt evident a l'estatus que havia tingut com amistançada, donat que la unió entre ambdós, ara sagrada i indissoluble, comportava que Sibil·la havia d'exhibir la dignitat compartida amb el seu espòs davant de tots els agents polítics i socials amb els quals es relacionava. La reina havia de ser percebuda com a tal a ulls de tothom i les adquisicions de joies, vestimenta, aixovars foren els instruments essencials per construir la dita imatge i garantir la seua percepció. De fet, són significatives les primeres qüestions que es procuraran per la nova reina. En primer lloc, es va voler millorar el seu aspecte facial, embellint el seu somriure amb un adobament de dents<sup>260</sup>. Si bé, la bellesa física és una qüestió relativa, la cronística sí que dona rellevància a la mateixa, ja que simbòlicament s'identificava amb la bellesa de l'ànima i les qualitats intangibles que feien a una dona assemblar-se al model de dama ideal. Per altra banda, les tasques d'una reina requerien

---

<sup>255</sup> Ernest BERENGUER: *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Lleida, Pagès Editors, 2015, p. 259.

<sup>256</sup> Açò s'analitza detalladament en el Bloc III, capítol 1 d'aquesta tesi.

<sup>257</sup> ACA, RP, MR, vol., SG 507, f. 57v.

<sup>258</sup> ACA, RP, MR, vol., SG 507, f. 66v.

<sup>259</sup> ACA, RP, MR, vol., SG 507, f. 66v

<sup>260</sup> ACA, RP, MR, vol., SG. 508, f. 48r.

el coneixement i domini solvent de les lletres. Tanmateix, sembla que Sibil·la no devia tenir-ne un domini prou solvent, per la qual cosa es va sol·licitar que dues monges del monestir de Sixena acudiren a la cort reial de Barcelona per ensenyar “lletres” a la nova reina<sup>261</sup>, un coneixement que s’esperava que dominés una dona de la seua posició.

A partir del seu matrimoni, la nova reina gaudí del seu estatus dintre de la monarquia i del cos polític d’aquesta, exercint les funcions de representació monàrquica acudint a celebracions públiques, amb o sense el monarca, i exhibí la seua autoritat i influència aconseguint nomenaments dels seues familiars i propers tant dintre de la Casa i Cort del rei com dels principals càrrecs de la jerarquia eclesiàstica dintre de la Corona d’Aragó<sup>262</sup>. Així doncs, l’ascensió i transformació de Sibil·la de Fortià a “companyona” del rei estigué sempre sota l’ombra del passat com a amistançada, però això no fou obstacle per exhibir i representar tots els atributs de la dignitat reginal que encarnava. Tanmateix, tingué greus efectes col·laterals que derivaren en una forta inestabilitat política interior i, fins i tot, dintre de la família reial.

\*\*\*

La unió matrimonial constituïa el punt de partida en l’assumpció de la dignitat com a reina consort. Dels membres de la parella règia s’esperava una simbiosi harmònica en què tots dos assumiren els seus rols corresponents, esdevenint els màxims referents de les atribucions i qualitats pròpies d’un home i una dona, respectivament. En tots dos requeien la tasca governativa de la Corona, tot i que, com ja hem dit, amb una distribució desigual, el que no obsta que hagueren de “benaventuradament regnar” conjuntament<sup>263</sup>. Aquesta idea de la monarquia composta en què el rei recolza en els altres membres, com la reina i els infants, per apuntalar el seu poder i legitimar la seua figura, concedia als membres de la família reial, especialment de la reina, un valor relacional afegit. La reina, com a agent polític, comptava amb una proximitat física amb el centre del poder governatiu, el rei, que cap altre gaudia. D’aquesta relació física es derivaven lligams de confiança i intimitat que podien afavorir a la reina com a actor polític. En primer lloc perquè en el marc de la familiaritat i la confiança la reina podia aconseguir una influència sobre el rei, ja que en la soledat de la intimitat compartien els assumptes més susceptibles. La influència, com ja hem dit, depèn de les emocions i els lligams que les persones

---

<sup>261</sup> J. M. ROCA: «La Reyna empordanesa», p. 13.

<sup>262</sup> Alberto BOSCOLO: *La reina Sibil·la de Fortià*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1971.

<sup>263</sup> ACA, RC, Reg. 2350, f. 21v. Almassora. 1402, gener 22.

teixiren entre ells. Per tant, l'aspecte personal i emocional tingué un pes relatiu substancial per entendre com la reina podia influir sobre el rei. Malgrat això, els lligams creats també servien a la reina per ser percebuda com un actor influent sobre el rei, validant la seua posició en el tauler de la Corona, ja que els altres agents de la comunitat política podien acudir a aquesta per cercar la seua mediació i intercessió en el seu favor davant el rei. Si bé aquesta relació tenia el seu origen en la unió matrimonial en què totes dues persones esdevenien un sol cos, compartint honor i estatus, i que integrava la reina en el cos polític de la monarquia, assumint també els deures i obligacions d'aquesta, com era garantir successió a la Corona.

### 1.2.2 El lligam amb el futur de la dinastia: la maternitat

Intentar aprofundir la nostra anàlisi de la maternitat durant l'Edat Mitjana no és una qüestió senzilla: les fonts moltes vegades es presenten esquives o no recullen els detalls suficients per formar una imatge completa del procés, des de la concepció fins al naixement, i de les vivències femenines que comporta el fenomen. Tot i això, la maternitat ha estat un tema d'innegable interès entre els historiadors, els quals hi han volgut veure una de les aproximacions essencials a la figura femenina, tant en el cas de dones de l'elit com de la resta, fossen de la condició social que fossen<sup>264</sup>. Aquesta anàlisi s'ha centrat per a les dones de l'elit en les conseqüències des d'una perspectiva política, tot i que també han estat de gran interès per a l'historiador els treballs realitzats sobre les pràctiques mèdiques exposades en els tractats de l'època<sup>265</sup>, que permeten una mirada més íntima a un fenomen privat i femení que no quedava recollit a les fonts directament però, del qual coneixem fragments i pinzellades que emprarem, en conjunt, a continuació per a crear una panoràmica el més completa possible de la maternitat, des de la concepció, les atencions a la salut i al cos de la reina, els vincles que es creen i cimenten entre dones,

---

<sup>264</sup> Carmen BENÍTEZ GUERRERO: «María de Molina, reina madre entre la Literatura y la Historia», en María Isabel DEL VAL VALDIVIESO, Juan Francisco JIMÉNEZ ALCÁZAR (eds.): *Las mujeres en la Edad Media*. Murcia, Editum, Universidad de Murcia, 2013, pp. 265-275. J. CARMÍ PARSON: «Family, sex and power: The Rhythms of Medieval Queenship», en J. CARMÍ PARSON (ed.) *Medieval Queenship*. New York: ST. Martin's 1993, pp. 1-11.

<sup>265</sup> Un primer recull es troba en M. C. GARCÍA HERRERO: «Administrar del parto y recibir la criatura. Aportación al estudio de Obstetricia bajomedieval», *Aragón en la Edad Media*, 8 (1989), pp. 283-292. Més endavant fou actualitzat en: M. C. GARCÍA HERRERO y Á MUÑOZ FERNÁNDEZ: *Del nacer y vivir: fragmentos para una historia de la vida en la Baja Edad Media*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2005. I per a una cronologia posterior: María Cruz DE CARLOS VARONA: *Nacer en palacio. El ritual del nacimiento en la corte de los Austrias*, Madrid, Centro de Estudios Europa Hispánica, 2018.

els contactes, el part, els experts –especialment, les expertes–, les pèrdues o la infertilitat; així com, les conseqüències en capital polític que tenia per reines i infants.

#### Afecte i influència: la maternitat des del prisma polític

La maternitat va ser indubtablement l'aspecte més crucial per a les reines consorts a la baixa Edat Mitjana<sup>266</sup>. La vida, la reputació i, fins i tot, la memòria posterior d'aquestes dones es determinava per, entre altres, la seua habilitat, capacitat o possibilitat de tenir fills i garantir així la successió al tron i la continuació dinàstica<sup>267</sup>.

La maternitat estava dins, o millor dit, estava a l'epicentre de l'esquema d'aptituds, actituds i capacitats idònies que havien de complir aquelles dones que esdevenien reines consorts, sobre les quals requeien totes les expectatives de la família reial, que cercaven la continuació del llinatge propi mitjançant el naixement d'un hereu masculí que perllongués la dinastia<sup>268</sup>. En conseqüència, el naixement d'un nou infant o infanta era una qüestió que traspassava els límits de la intimitat de la parella règia o, fins i tot, de la familiaritat de la resta de membres del llinatge, i esdevenia una qüestió de la Corona, i en la que “*li va muyto al regno*”<sup>269</sup>, ja que personificava la tan anhelada seguretat i estabilitat per a la dinastia regnant, en procurar hereus que garantiren una successió sense qüestió i, per tant, pacífica al tron<sup>270</sup>. De manera que la transició del cos físic del rei, i l'assumpció del cos polític, seria palmària, òbvia i incontestable, donat que la reina hauria procurat un successor legítim a la corona del seu espòs<sup>271</sup>.

---

<sup>266</sup> E. WOODACRE: «Introduction», en E. WOODACRE, F. CAREY (eds.): *Royal mothers and their Ruling Children. Wielding Political Authority from Antiquity to the Early Modern Era*. New York, Palgrave Macmillan, 2015, p. 1.

<sup>267</sup> Fleiner CAREY: «Introduction», en F. CAREY i Elena WOODACRE (eds.): *Virtuous or villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*. New York, Palgrave Macmillan, pp. 2-3.

<sup>268</sup> Dawn BRASCH-PRINCE: «A Queen's Task: Violant de Bar and the experience of royal motherhood in fourteenth-century Aragon», *La corónica*, 27/1 (1998), p. 22.

<sup>269</sup> Així es referia Maria de Castella a la qüestió en la seua correspondència. Francisco de Paula CAÑAS GÁLVEZ: *Colección diplomática de santo Domingo el Real de Toledo. Documentos reales 1, 1249-1473*, Madrid, Sílex, 2010, p. 221, n° 170. També en Narbona, p. 605-6.

<sup>270</sup> J. CARMÍ PARSONS: «The pregnant Queen as counsellor and the medieval construction of motherhood», J. CARMÍ PARSONS, B. WHEELER (eds.): *Medieval Mothering*. New York, Garland Publishing, 1999, p. 44.

<sup>271</sup> Novament emprem la terminologia de Kantorowicz per parlar del cos del rei abans de definir la idea de cos polític del cap del regne. Ernest KANTOROWICZ: *Los dos cuerpos del rey: un estudio de teología política medieval*, Madrid, Alianza, 1985.

En la reina, com a figura institucional, la maternitat revertia en l'assumpció de majors quotes de capital polític<sup>272</sup>, el que suposava la concessió i el reconeixement d'una autoritat major, a més de l'increment de la seua influència en l'àmbit dels sentiments i complicitats amb el seu fill i el seu espòs<sup>273</sup>.

Era així com es configurava, en gran part, la caracterització de la reina modèlica o la “bona reina”, la qual havia de donar a llum molts fills, preferiblement homes, que arribaren a l'edat adulta<sup>274</sup>. Del compliment d'aquest rol matern<sup>275</sup> de manera reiterada i exitosa, depenia la continuïtat dinàstica i l'estabilitat política dels regnes, però també l'afermament de la posició personal i de l'autoritat de la figura institucional.

No obstant això, si els membres de la parella, especialment la dona, eren joves, no importava tant el sexe dels primers nadons o la promptitud en la concepció, ja que, coneixedors dels cicles vitals i reproductius, creien que de la jove parella podien nàixer encara molts més fills abans d'arribar a la maduresa física. Així li ho recordava el rei Joan I a Maria de Luna, la seua cunyada, “noresmenys l'infant i vós sots en tal flor de joventut que ab la gràcia de nostre senyor Déus, si ab paciència reebets la sua Visitació, haurets copiosa esmena de fills i de filles”<sup>276</sup>. De fet, si naixia una filla primer, era interpretat popularment com un signe de fertilitat i un auguri que la parella tindria amb el temps molts més fills. Precisament, d'aquesta assumpció popular es va servir Sibil·la de Fortià per a felicitar la seua nora, Violant de Bar, pel naixement de la seua primera filla en 1381: “segons el proverbi vulgar de les dones, qui de filla anceta de fills en resta”<sup>277</sup>.

Ara bé, i per contra, una de les formulacions més habituals de la “mala reina” venia donada per la relació establerta amb la maternitat<sup>278</sup>. Si la reina no era capaç de concebre fills passats uns anys de matrimoni, llavors corria el risc de ser relegada pel seu marit, qui fins i tot podia arribar a cercar una altra esposa amb la qual garantir la

---

<sup>272</sup> Zita ROHR: «The practice of Political Motherhood in Late Medieval France and early modern France: Yolande of Aragon, Bonne-Mère of France», en S. McGlynn, E. Woodacre (eds.): *The image and perception of monarchy in medieval and early modern Europe*. Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2014, pp. 23-47.

<sup>273</sup> D. PELAZ FLORES: *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI-XV*, p. 247.

<sup>274</sup> M. GAUDE-FERRAGU: *Queenship in Medieval France*, p. 54.

<sup>275</sup> Shari THURER, *The Myths of Motherhood: How Culture reinvents the Good Mother*. Boston: Houghton Mifflin, 1994.

<sup>276</sup> ACA, RC, reg. 1674, f. 114r-115r. Girona. 1386, agost, 31. Recollit en: *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, p.157.

<sup>277</sup> ACA, RC, reg. 1589, f. 5v. Saragossa. 1381, agost, 18. Recollit per: J. M. ROCA: «La Reyna empordanesa», pp. 128-129.

<sup>278</sup> F. CAREY: «Introduction», pp. 2-3.



successió<sup>279</sup>. Tot i això, essencialment, aquesta imatge negativa es basava en dos motius. D'una banda, que la reina ambicionés un major capital polític o econòmic per als seus fills, quan no eren els hereus de la monarquia, sinó fruit d'un segon matrimoni. De l'altra, tot el contrari, que una reina, en pro d'una suposada ambició personal i per a mantenir la seua tasca política al costat del monarca, no es fes càrrec dels seus fills i els deixés a mans de personal afí, que es dedicava a la seua cura i criança. Aquestes dues caracteritzacions són personificades, paradigmàticament, en Elionor de Castella i Violant de Bar, respectivament. Elionor de Castella, esposa d'Alfons el Benigne, fou acusada pels seus contemporanis, especialment per Pere el Cerimoniós, d'haver influït sobre el rei per beneficiar els seus fills amb grans donacions territorials, que pràcticament desarticulaven el reialenc als territoris de la Corona d'Aragó, especialment al regne de València<sup>280</sup>. Violant de Bar, per altra banda, ha estat àmpliament menystinguda per la historiografia "pel seu paper de reina abans que el de mare"<sup>281</sup>. Per tant, és evident que la maternitat fou fonamental en la consideració i percepció de la reina no només pels seus contemporanis, sinó també posteriorment en la confecció de la valoració historiogràfica del seu regnat. A més a més, els fets que seguiren la mort del seu marit acabaren de cimentar aquesta imatge de la "mala reina". A la mort del rei, el 19 de maig de 1396, la reina Violant va anunciar que estava embarassada per la qual cosa la corona podia passar a mans del seu futur fill i no al germà del difunt rei, Martí<sup>282</sup>. L'embaràs de la reina Violant no va progressar i aquest fill mai va néixer. Per què va fer, aleshores, aquest anunci? Segons Núria Silleras, la reina sabia que el seu lloc en la cort podia canviar significativament en funció de si era reina mare o reina vídua<sup>283</sup>. En el primer cas, com a mare de l'hereu de la Corona d'Aragó,

---

<sup>279</sup> Es coneix les intencions de Jaume II per divorciar-se de Maria de Xipre; i un segle després Alfons el Magnànim de Maria de Castella.

<sup>280</sup> Vicent BAYDAL Sala: *Els orígens de la revolta de la Unió al Regne de València (1330-1348)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013, pp. 53-56. També en: L. Ruiz Domingo: «Les viles de la Ribera en la Cambra de la Reina (segles XIV i XV)», *Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer, Estudis Comarcals*, 9, Valencia, Institució Alfons el Magnànim, 2018, p. 134.

<sup>281</sup> Aquesta és la definició feta tradicionalment de Violante de Bar, per historiadors com Tasis i Marca "La reina Violant posava, doncs, el seu paper de reina abans que el de mare. Els fills estan sempre lluny d'ella, que s'estima més de seguir els viatges del seu marit". Rafael Tasis Marca: *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona: Vicens-Vives, 1980, p. 155.

<sup>282</sup> La reina anuncià la mort del rei a la vila de Borja, part de la seua Cambra, i els demanà calma ja que estava embarassada: "*Pero nuestro senyor Dios, el qual es remediador de males, ha querido que nos fincamos prenyada, e crehemos e fiamos en Dios que parremos varón qui senyorajará en el regno d'Aragón a plazer de Dios e proveyto del regno*". ACA, RC, reg. 2051, f. 44r. Barcelona, 1396, juny, 3. Recollit en: *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, p. 176.

<sup>283</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Widowhood and Deception: Ambiguities of Queenship in Late Medieval Crown of Aragon», en M. CRANE, R. RAISWELL i M. REEVES (eds.): *Shell Games. Studies in Scams, Frauds and Deceits (1300-1650)*. Toronto, Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2004, p. 191.

la posició de Violant hauria estat clau, ja que hauria pogut exercir la regència a través del seu fill i, per tant, hauria exercit i consolidat un poder i autoritat majors que el gaudir, fins i tot, com a consort. En el segon cas, per contra, i com efectivament passà, Violant hauria quedat a la mercè del nou monarca. La diferència era, doncs, considerable.

L'acompliment de l'ideal de reina derivava en una autoritat social públicament reconeguda així com en una influència major sobre el marit i, més endavant, sobre els fills, pels vincles d'afecte i confiança que es creaven entre ells. No és sorprenent, doncs, que s'haja establert una relació causal entre la maternitat i la coronació d'algunes reines de la Corona d'Aragó<sup>284</sup>. La garantia de successió al tron legitimava a qui ostentava la dignitat reginal i la consagració de la seua persona consolidava el seu rol polític i institucional en una cerimònia centralitzada entorn a la seua figura i la relació d'aquesta amb la del rei.<sup>285</sup>

Pel que fa a la relació entre mare i fill, aquesta estava basada en un fort vincle afectiu que es creava des del naixement o fins i tot durant el temps de la gestació. Després del naixement i durant la criança la mare es convertia en un exemple per als fills, cosa que es perllongava un cop superat el període de la infància ja que era ella qui s'encarregava de cuidar i supervisar els fills fins a edats avançades<sup>286</sup>. Les reines, com a mares, eren conscients de l'autoritat i influència que els conferien els llaços afectius i de confiança amb els seus fills, en la mesura que la seua era assumida com una relació duradora, que continuaria en el futur, una vegada que aquests haguessen assolit l'edat adulta. De fet, a la llarga, la reina acabava depenent més, en la majoria de les ocasions, de la seua condició de mare, evidentment sense negar la significació de la relació amb el marit. Per una banda, durant el temps de vida del rei, la reina garantia així la seua posició, acomplint les expectatives dipositades en ella, però si la reina sobrevivia al seu marit, la seua figura com a mare era fonamental per a mantenir el seu estatus si un dels seus fills assumia el tron<sup>287</sup>. La connexió entre mare i fills s'ha d'entendre més enllà del plànol emocional, la mare era la persona que transmetia els valors als fills, tant aquells ensenyats

---

<sup>284</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Creada a su imagen y semejanza: la coronación de la Reina de Aragón según las Ordenaciones de Pedro el Ceremonioso», *Lusitania Sacra: revista do Centro de Estudos de Historia Ecclesiastica*, 31 (2015), pp. 107-128.

<sup>285</sup> Sobre la cerimònia de la coronació veure: Bloc 1, capítol 1.2.3. "L'escenificació de la dignitat reginal: cerimònies, etiqueta i magnificència de la reina consort".

<sup>286</sup> Isabel BECEIRO PITA: «Modelos de conducta y programas educativos para la aristocracia femenina (siglos XII-XV)», M. T. López Beltrán (coord.): *De la Edad Media a la Moderna: mujeres, educación y familia en el ámbito rural y urbano*. Málaga, Universidad de Málaga, pp. 69-72.

<sup>287</sup> E. WOODACRE: «Introduction», p. 2-3.

de manera intencional com aquells assimilats de les actuacions que presenciaven d'aquesta, tot i que aquesta relació pot canviar depenent de l'edat del fill i de la criança del mateix<sup>288</sup>, les experiències de les dones transmetien saviesa i coneixements als seus fills sobre la idiosincràsia social del moment. Així, doncs, l'educació donada per una mare modelava els seus fills, per la qual cosa, la reina aconseguia deixar la seua petjada no només en el present polític del regne, sinó també en el futur d'aquest per mitjà dels valors, experiències i saviesa transmeses a aquells, el que en determinaria la manera de veure el món i, ja que parlem de futurs monarques, també la de fer la política i d'entendre la cort<sup>289</sup>.

A la Corona d'Aragó la relació d'autoritat i influència en assumptes polítics que conferia la maternitat es pot comprovar en l'exemple brindat per la reina Joana Enríquez després de la mort del príncep de Viana, fill del rei Joan amb la seua primera esposa, la reina Blanca de Navarra. Llavors l'infant Ferran era l'hereu de la corona, i la Generalitat de Catalunya, davant el clima de conflicte obert esdevingut després de la mort del príncep, havia sol·licitat que l'infant Ferran fóra enviat al Principat a exercir com a lloctinent reial<sup>290</sup>. No obstant això, els monarques, tant Joan II com Joana Enríquez, van pressionar la Generalitat adduint que no es podia separar una mare del seu fill i més quan aquest no comptava ni amb deu anys d'edat, com era el cas de l'infant Ferran. La Generalitat es va negar en un principi, per les abundants acusacions existents sobre el paper de la reina Joana en la mort del Príncep de Viana<sup>291</sup>. Però, finalment, es va arribar a un acord: l'infant Ferran aniria a Catalunya en qualitat de lloctinent del rei, però seria acompanyat per la reina Joana Enríquez, que seria la seua tutora<sup>292</sup>. La reina aconseguia, així, el poder de la lloctinència *de facto*, obtingut pel vincle maternofilial, el qual la situava en una posició d'influència sobre el destí del seu fill. Apropar-se a l'infant requeria, inexcusablement, acostar-se a la seua mare i tutora.

---

<sup>288</sup> Jitske JAPERSE: «To Have and to hold: coins and seals as evidence for motherly authority», en en Elena WOODACRE, Fleiner CAREY (eds.): *Royal mothers and their Ruling Children. Wielding Political Authority from Antiquity to the Early Modern Era*. New York, Palgrave Macmillan, 2015, p. 83.

<sup>289</sup> D. PELAZ FLORES: «“Reynante(s) en Vno”. Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla durante el siglo XV», p. 114.

<sup>290</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juan Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1953, pp. 37-54

<sup>291</sup> Germán GAMERO IGEA: «Las lugartenientes de la Corona de Aragón y su relación con las ciudades en tiempos de Fernando el Católico», en J. Á. SOLÓRZANO, B. ARIZAGA, A. ANDRADE (coords.): *Ser mujer en la ciudad medieval europea*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2013, pp. 315-328.

<sup>292</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Escribir para construir: la imagen de la reina Juana Enríquez en la correspondencia y la crónica del siglo XV», en E. CORRAL (ed.): *Voces de mujeres en la Edad Media. Entre realidad y ficción*. Berlin-Boston, De Gruyter, 2018, pp. 59-65.

Aquesta concepció política de la maternitat, àmpliament assumida per la monarquia medieval, tenia una de les seves bases legitimadores en el culte a la Mare de Déu, moltes voltes representada amb Jesucrist com un infant al seu braç, altament estès a la baixa edat mitjana<sup>293</sup>. Maria era la mare de Déu i, per extensió la reina dels Cels, convertint-se en el model més evident per a les reines medievals<sup>294</sup>. La mare de Crist obtenia per la proximitat familiar i afectiva a aquest una equiparació amb ell, és a dir, amb la divinitat: tots dos eren els reis del Cel i configuraven una altra parella règia, en terminologia de Fanny Cosandey<sup>295</sup>, per a qui la mare, com a *Dei genetrix*, és considerada pels pares de l'Església com la *mediatrix*, la mediadora, davant la resta<sup>296</sup>. De la mateixa manera, la maternitat convertia la reina en el vincle entre el seu fill i la resta de persones, com ocorregué quan Joana Enríquez va voler acompanyar el seu fill a Catalunya i exercir en nom seu la lloctinència del Principat. L'autoritat inherent a la seua condició de mare es complementava a la qual gaudia com a esposa i reina a la cort però tot açò ho veurem en els successius apartats, quan analitzem els vincles personals sorgits o reforçats per la gestació i el part.

### *Embaràs, atencions i lligams femenins*

Poc sabem de la concepció o de la cerca d'aquesta per part de les parelles de la reialesa, excepte en un cas: la concepció de Jaume I. El rei esmerçà en les pàgines de la seua Crònica la seua concepció i com la seua mare buscà l'auxili diví per assegurar el seu naixement<sup>297</sup>. Tanmateix, fou en la narració de Bernat Desclot quan la concepció del Conqueridor prengué un tarannà quasi místic, exposant com, pel providencialisme diví i l'habilitat de la seua mare, va poder nàixer. En el relat s'explica, en primer lloc, la distància, emocional i física, que separava els seus progenitors. Segons Desclot, com el

<sup>293</sup> En aquest sentit existeixen molts treballs però ens limitarem a senyalar el treball de Francesca ESPANYOL BERTRAN: «Les imatges marianes: prototips, rèpliques i devocions», Lambard: Estudis d'art medieval 15 (2002-2003), p. 106. En aquest estudi la investigadora identifica a la Mare de Déu de la Llet en l'inici del Llibre d'Hores de Maria de Navarra i posa en relació l'extensió del culte marià des del segle XIII i la consolidació del model entronitzat amb corona i el nen, al segle XIV, com la Mare de Déu del Claustre del Monestir de Vallbona de les Monges feta de pedra per Guillem Seguer.

<sup>294</sup> M. J. FUENTE PÉREZ: «Virgen con el libro. Lecturas femeninas en la Baja Edad Media hispana», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Hª Medieval*, 24 (2011), p. 106.

<sup>295</sup> Fanny COSANDEY: «Représenter une reine de France. Marie de Médicis et le cycle de Rubens au palais du Luxembourg», *CLIO, Histoire, Femmes et Sociétés*, 19 (2004), pp. 63-83.

<sup>296</sup> Fanny COSANDEY: «Puissance maternelle et pouvoir politique. La régence des reines mères», *CLIO, Histoire, Femmes et Sociétés*, 21 (2005), pp. 69-90.

<sup>297</sup> *Llibre dels feits del rei En Jaume*, edició a cura de Ferran Soldevila, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, pp. 52-53.

rei Pere el Catòlic no volia veure a la seua esposa, Maria de Montpeller, però la futura mare del rei Jaume va atraure, en la foscor de la nit, al seu marit, fent-li creure que era una altra dona per la qual el rei sí sentia un fort desig. Al matí següent, vint-i-quatre prohoms, notaris, abats, priors, religiosos, dotze dames i donzelles entraren a la cambra i, en explicar al rei allò que havia passat, la reina Maria revelà la seua vertadera identitat, tot sortint la llum del dia<sup>298</sup>. La Crònica de Bernat Descolt també descriu el procés des de la concepció del rei Conqueridor fins al seu naixement, caracteritzat per la saviesa de la reina Maria de Montpeller. Una saviesa pròpia de dones, en paraules de Teresa Vinyoles, les quals coneixien a la perfecció els assumptes del cos, de la salut, dels embarassos i de la maternitat<sup>299</sup>. Evidentment, la narració fou creada i redactada amb una clara voluntat legitimadora, pretén presentar al pare del rei Pere com a un fruit de la voluntat divina.

Tot i que poc més es coneix sobre la concepció, durant el procés de gestació i l'embaràs és palès com sorgien vincles i lligams entre les dones de la família reial i com aquests s'estrenyien, especialment en el cas de la vinculació que es creava amb aquelles que ja comptaven amb l'experiència d'haver estat mares. Les xarxes femenines començaven a teixir-se des de ben prompte, des del mateix anunci del possible embaràs d'una jove reina o d'una infanta destinada a ser reina.

En aquest darrer sentit, el dia 2 de febrer de 1375 la infanta Matha d'Armanyac escrivia a la reina Elionor de Sicília, la seua mare política, per a anunciar-li la bona nova d'un embaràs: “per çò molt alta senyora, com sé que n'haurets pler, certifich a la vostra molt gran altesa que sóc feta prenys de Nadal ençà”<sup>300</sup>. La infanta tornava a estar encinta i no va trigar molt a fer-ho saber a la seua sogra, conscient de l'alegria que li suscitaria l'anunci. Aquest era el tercer embaràs de la infanta, la qual cosa no restava importància a la notícia, tot el contrari: el fet d'augmentar la família reial i assegurar la successió i continuació de la dinastia es feia saber sempre amb el major dels goigs. Per tant, no ha d'estranyar-nos que siga molt freqüent trobar en la documentació com la reina o infanta anunciava a altres dones de la dinastia la bona nova.

Aquest fou també el cas, per exemple, de Violant de Bar, anys més tard, la qual li escriuria al rei Pere el Cerimoniós i a la seua quarta esposa, la reina Sibil·la de Fortià, per a anunciar-los el seu embaràs: “notifich a vostra senyoria, per tal com sé que n'aurets

---

<sup>298</sup> *Llibre del rei En Pere*, edició a cura de Stefano Maria Cingolani, Barcelona, Editorial BARCINO, 2010, pp. 64-68.

<sup>299</sup> T. VINYOLES VIDAL: *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Barcelona, Pagès editors. p. 134.

<sup>300</sup> J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 88.

plaer, que·m sóc feta prenys, e·m trob bé ab lo prenyat, gràcies ne vaju a Déu”<sup>301</sup>. És especialment significatiu aquest últim cas, ja que la relació entre els ducs de Girona, Joan i Violant, i la nova esposa del rei, Sibil·la, era tensa com a conseqüència del fet que l’hereu no havia vist amb bons ulls que el seu pare es casés amb aquesta<sup>302</sup>. De fet, poc abans, la reina Sibil·la li havia escrit a Violant per a demanar-li que treballés amb ella en reconciliar el rei Pere amb el seu fill, l’infant Joan<sup>303</sup>, cosa que no s’aconseguiria i la distància entre els ducs i els reis augmentaria considerablement. Tot i la conflictiva relació entre ambdues, doncs, la maternitat servia en aquest cas per a acostar postures dins la pròpia família reial, com ho demostra la càlida i afectuosa resposta de la reina Sibil·la: “ab sobiran plaer hoyda vostra letra, per la qual me certificats de la bona sanitat e estament del senyor Duch e vostra. E axí matex com vos senyora, per gràcia de Déu, sots prenys de II meses e mig, de que son tant alegre que no poria plus; placia a nostre senyor que en la dita sanitat vos conserva longament e de bé en millor e dona vos senyora, al temps degut, I bell fill, segons vostre cor dejja”<sup>304</sup>.

Els lligams entre les dones de la dinastia s’estrenyien arran dels embarassos, afermant relacions entre elles basades en la confiança i l’experiència, amb la voluntat d’assegurar que l’embarassada disposés de tot allò necessari perquè la gestació donés el tant desitjat fruit. Eren, per tant, vincles afectius, però també de familiaritat, de franquesa i d’intimitat amb què es compartien vivències, consells i suport. Fins i tot durant episodis de tensió política entre un pare i un fill, una sogra i nora podien teixir lligams personals en ocasió de l’embaràs. Seguint amb l’exemple de la reina Sibil·la i la infanta Violant, la primera es va assabentar de l’angoixa de la segona durant el seu embaràs com a conseqüència de l’absència de l’infant Joan, el qual es trobava absent atenent assumptes governamentals al costat del monarca. La reina va escriure llavors una carta a la infanta, a qui pretenia, per mitjà de les seues paraules, consolar, animar i alleugerir-ne l’esperit i l’enyorança vers el seu marit, per tal d’evitar que l’ànim li decaigués i que això pogués provocar algun perjudici en l’embaràs<sup>305</sup>. Per a delectar la infanta i intentar apaivagar la

---

<sup>301</sup> ACA, RC, reg. 1821, f. 68r-v. Barcelona. 1381, març, 11. Recollit: J. M. ROCA: *Johan I d’Aragó*, p. 127.

<sup>302</sup> Sobre Sibil·la i la tensa relació amb els ducs de Girona, Joan i Violant, veure: Ernest BELENGUER: *Pere el Cerimoniós. Vida i regnat*. Lleida, Pagès editors, 2015, pp. 258-262.

<sup>303</sup> ACA, RC, reg. 1589, f. 102v-103r. Tortosa. 1383, abril, 18.

<sup>304</sup> ACA, RC, reg. 1589, f. 121r-v. Montsó. 1383, setembre, 2.

<sup>305</sup> “E podets estar senyora sens ansia del senyor Duch car, per gràcia de Déu, ell sich troba be, solament li fall la vostra bona companyia la qual anyora molt e per çò l’haurets soven aquí axí com està en rahó e yo qui-us hi seré bona procuradora, car bem pens que·m será grahit. E vos aximatex, senyora, tenits vos

seua angoixa, la reina va incloure en la missiva unes petites flors de taronger, com sabem per la resposta d'aquesta: "les flors, senyora, que dins la dita letra m'havets trameses, vos graesch tant (...). E puch vos dir senyora, a la veritat, que són les primeres flors de taronger que yo he vistes aquest any"<sup>306</sup>.

Els vincles que s'establien amb motiu dels embarassos eren majors que els existents *per se* entre sogres i nores: eren vincles propis de mares i filles polítiques, però que aplacaven l'enyorança i manca de la família d'origen de la reina o infanta embarassa. La nova família de la jove en estat no escatimava en cures, frases afectuoses o detalls, fent-li sentir el suport amb què comptava en una tasca que, al cap i la fi, tot i només involucrar-la a ella físicament, atenyia políticament la resta de la família reial i la Corona d'Aragó en general. No és sorprenent, per tant, la intensa relació afectiva i maternal, íntima i constant, que durant els embarassos de la infanta Mata s'establí entre ella i la mare del seu espòs, la reina Elionor de Sicília. La infanta Mata era l'esposa, la primera i única que va conèixer la reina Elionor, del seu fill primogènit, del seu ventre estava destinat a nàixer l'hereu de la Corona d'Aragó<sup>307</sup>. La infanta Mata responia assíduament les cartes de la reina Elionor, la qual li preguntava per la seua salut i per l'evolució de l'embaràs. Quan la infanta va tenir unes petites complicacions en la gestació, es decidí a confiar en el bon criteri i experiència de la seua mare política, i li demanà un llibre de medicina que aquesta tenia i que creia que l'ajudaria: "lo ver libre de medicina, car dit man, senyora, que vós n'havets un bon libre"<sup>308</sup>. Però la confiança arribava més enllà i cada vegada s'anava estrenyent més, fins al naixement de l'infant, quan, com veurem més endavant, es confiarien secrets íntims de salut i la infanta seguiria les instruccions donades per la reina com una filla seguiria les d'una mare, sense vacil·lar ni dubtar, perquè, encara que no fóra el cas, entre elles s'havia establert un vincle de confiança únic que culminava en l'experiència que la mare, encara que només ho fóra per matrimoni, tenia i donava a la filla en tots i cadascun dels seus consells. En les cartes intercanviades i en els consells compartits hi havia una certa intimitat reservada per a les dones, entre dones, com a artesanes de vida<sup>309</sup>, coneixedores del cos i custòdies de les pràctiques guaridores.

---

*alegre e no-us anyorets ne siats anujosa per lo prenyat, enguisa que alegrement e bé, si plasent será a Déu, lo portets al part desijat*". ACA, RC, reg. 1589, f. 124v-125r. Montsó, 1383, octubre, 8.

<sup>306</sup> ACA, RC, reg. 1589, f. 138v. Tamarit. 1384, marc, 13.

<sup>307</sup> Tanmateix, la infanta Matha moriria sense arribar a ser reina ni tampoc aconseguí tenir un fill amb el rei que sobrevisqués a la infantesa.

<sup>308</sup> ACA, RC, reg. 1811, f. 69r. Saragossa. 1385, març, 10.

<sup>309</sup> Emprem aquesta expressió del treball: M. C. GARCÍA HERRERO: *Artesanas de vida: Mujeres de la Edad Media*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2010. En aquesta obra l'autora guia al lector per un

La maternitat, encara que en la pràctica era un fet privat, acabava transcendint més enllà del cercle femení de la dona embarassada, ja que, com hem dit, es tractava també una qüestió d'estat. Per això, l'afecte i les preocupacions no li eren manifestades només per la mare, sinó que també el marit i, si era l'esposa de l'hereu, el rei tenien molt d'interès en la seua condició i es preocupaven a procurar que tingués a la seua disposició les millors cures, especialment quan començaven a aparèixer els primers símptomes de la gestació.

D'aquest símptomes també es fan ressò les cartes intercanviades pels membres de la família reial. El primer i més habitual d'aquests símptomes era el vòmit. Moltes foren les infantes o reines embarassades que s'afligeixen d'haver patit forts episodis de vòmits, com li ocorregué Matha d'Armanyac durant un dels seus embarassos, segons informava el seu marit, l'infant Joan, al rei Pere el Cerimoniós, en 1374: "Ja sie que ma cara companyona la Duquessa hage d'alcun temps ençà, senyor, per rahó de son prenyat, desmenjament e tusse soven ab gran vomit, de que és fort amagrida. Ara, emperò, senyor, la ha tant fort destemprada que es gran dupte que'n puxa durar"<sup>310</sup>. Els símptomes propis dels primers mesos de l'embaràs implicaven o derivaven en altres molèsties que, sense tractar, posaven en perill la continuïtat de la gestació o fins i tot la vida de la pròpia embarassada. Dels mateixos símptomes parlava Matha amb la seua sogra, la reina Elionor, quan li va comunicar, a través d'un tercer, que: "ha stada fort desmenjada e que ha tinguda tos e vòmit per rahó del prenyat, però que ja's troba bé"<sup>311</sup>. També va patir un procés similar Violant de Bar en 1388, quan sent infanta narrà al comte de Roda "com axí destensada sóc e ha fort desmenjada e provocada de gran vòmit, e finalment portada a açò que no volríem fer sinó jaure"<sup>312</sup>.

Vòmits, falta d'apetit, tos constant i una necessitat de dormir més hores d'allò habitual, en tant que es sentien físicament febles, foren els símptomes més repetits en les cartes de les dones de la família reial embarassades. En conseqüència, es buscaren maneres de millorar el seu estat i d'atendre totes les seves necessitats, foren físiques o emocionals, començant per les alimentàries.

---

recoregut singular en la vida de les dones, remarcant, entre altres aspectes, l'autoritat i influència que derivava de la maternitat.

<sup>310</sup> J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 63.

<sup>311</sup> ACA, RC, reg. 1809, f. 28v. València. 1374, febrer, 3. També recollit: J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 71.

<sup>312</sup> ACA, RC, reg. 2053, f. 79v. Saragossa. 1388, setembre, 19.



L'alimentació era fonamental per a la salut i encara més durant la gestació, ja que una nutrició adequada podia mantenir la vitalitat de l'embarassada i mitigar les molèsties com els vòmits o la sensació de debilitat de la qual s'afligien les dones de la família reial en la seua correspondència. Les infantes com Mata o Violant demanaven als oficials de les seves cases i a altres persones properes que adquiriren per a elles fruites fresques i peix pel desig i quasi necessitat que tenien de menjar-ne. Mata d'Armanyac demanava llimones i taronges i tota la fruita que es pogués trobar, així com cireres de Xàtiva i Alzira, ja que "com a nós sia pre desig e açí dara no se'n hic trobaran"<sup>313</sup>. Així mateix, fou presa per un fort desig, com ella mateixa afirmà, de menjar peix fresc, de manera que, tot i estar a Saragossa, demanà al senyor de Pujana *balenat*<sup>314</sup> i mol·luscs o truites de riu a Tortosa perquè li "sia pres desig"<sup>315</sup>.

Desitjos, però també aliments saludables, com la fruita, que el cos demanava per a garantir la salut de la gestant. La salut i les cures del cos eren fonamentals durant l'embaràs ja que es creia que de la bona salut de la mare durant la gestació depenia la futura salut del fill.

Acompanyant a l'atenció a la taula, en cap moment es deixava de tenir en compte també la salut de l'esperit, el qual havia de mantenir-se fort i alegre per tal d'evitar que altres emocions, com la tristesa o l'enyorança, pogueren afectar l'embaràs. Ja hem mencionat la carta que li enviava Sibil·la de Fortià a la infanta Violant de Bar per a intentar animar-la i aplacar l'enyorança que sentia pel seu marit. De fet, si l'ànim de l'embarassada minvava i es posava en risc la seua salut, els membres de la família reial actuaven en conseqüència per a evitar un mal major. D'açò n'era coneixedor l'infant Joan, qui per a poder tornar al costat de la seua esposa, de la qual es trobava allunyat pels afers de govern, va demanar a Pere d'Artés, metge que ja havia atès a Maria de Luna en el seu primer part i que ara es trobava atenent l'embaràs de la infanta Matha, que escrigués al rei indicant-li que la salut de la infanta depenia de la presència al seu costat del seu marit. D'altra banda, l'infant li demanava que mostrés a Mata una carta amb instruccions per tal que, una volta sortida de Saragossa cap a Daroca, fingís estar malalta<sup>316</sup>. Com bé sabia

---

<sup>313</sup> ACA, RC, reg. 1811, f. 27v. Saragossa. 1375, abril, 10. També citat: J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 79.

<sup>314</sup> "no-n a gens e nós som posada en tal necessitat que si no n'havem poriem fer nostre dan" per això, "e si aquí no-n a haiats ne de Burdeus o d'altra part per manera que nós naïam e de la balena o balenat si ni ha" ACA, RC, reg. 1811, f. 23r-v. Saragossa, 1375, març, 2.

<sup>315</sup> J. M. ROCA: «Johan I d'Aragó», p. 81.

<sup>316</sup> "jau al llit de febre e no vol menjar ne tenir regiment de metges, perquè nós anariem llà, per tal que nós la façam tenir regiment". ACA, RC, 1742, f. 49v. També recollit: J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 80.

l'infant Joan, el monarca no volgué posar en risc a la seua nora encinta i li permeté tornar al seu costat pocs dies després, posant de manifest com la successió estava per davant del paper institucional que com a primogènit havia de complir Joan.

Ara bé, si els símptomes i el malestar físic empitjoraven, la dona disposava d'una atenció personalitzada i especialitzada per part d'experts i expertes en el cos i la salut que buscaven maneres d'alleugerir-los o millorar la seua condició. Sabem que Mata d'Armanyac va rebre del seu especier "emplastres, pólvores i lletovaris receptats des del començament del prenyat", als quals es va unir un emplastre que es feia amb pols fets amb perles, safirs, maragdes i altres pedres precioses<sup>317</sup>. No es podia córrer cap risc amb la salut d'aquestes dones i sempre s'acompanyaven d'especialistes, però en major mesura quan s'apropava el part.<sup>318</sup> Hem de tenir en compte que el part era una de les causes de mortalitat femenina més important i les llevadores i metges havien de comptar amb els coneixements sobre tot allò que fóra necessari per aconseguir que la gestació acabés en un bon part i devia conèixer l'ús de pedres precioses i fins i tot d'amulets per protegir la gestant<sup>319</sup>. Aquestes també es posaven sobre el cos de la dona durant el part<sup>320</sup>

Durant la gestació, els ulls de tots els membres de la família reial es posaven sobre la reina o infanta encinta i es feia un especial seguiment del seu estat, així com de les seues aparicions públiques, atès que un sobreesforç o una excessiva exposició podia afeblir la condició de la futura mare. El rei Pere el Cerimoniós s'assabentà en maig de 1374 que prop de València s'havien produït alguns casos pesta i manà que "vos iscats d'aquí e que us e n'anets als lochs pus prop d'aquí on sapiats que sia ja estada o passada aquella pestilència e semblament ne fets exir nostra cara filla la Duquessa, car les dones prenys en aytal temps són perilloses. E val li més que ara n'isque que si n'esperava pus avant que fos pus grossa e pot fer poques jornades e no'n sintraces del camí"<sup>321</sup>.

---

<sup>317</sup> J. M. ROCA: «Johan I d'Aragó», p. 79.

<sup>318</sup> L'especier de València Domingo Corts preparà abans del part a la infanta Mata pel seu primer embaràs xarops i medicines i altres coses medicinals que entraren en un bany, en emplastres per a la boca del ventre, juleps cordials, oli de mustelí i altres. Veure descripció completa en: J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 71.

<sup>319</sup> María del Carmen García Herrero identificà l'essència reglada sobre l'ofici de la partera, la qual "la buena profesional, bien versada en su arte, conocerá todas las joyas y piedras preciosas que facilitan o retardan el parto, y así procurará que la que se dispone a dar a luz no tenga sobre su cuerpo otras gemas que no seas esmeraldas, corales o estoraces calamites colocados en la rodilla izquierda". M. C. GARCÍA HERRERO: *Las mujeres en Zaragoza en el siglo XV*, Saragossa, PRensas Universitarias de Zaragoza, 2006, p. 54.

<sup>320</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «Administrar del parto y recibir la criatura»: Aportación al estudio de Obstetricia bajomedieval», *Aragón en la Edad Media*, 8 (1989), pp. 283-292.

<sup>321</sup> J. M. ROCA: «Johan I d'Aragó», p. 73.

Amb totes les consideracions anímiques, físiques i de seguretat fetes per elles i la resta de membres de la família reial, l'espera durant la gestació era l'únic que quedava superar per aconseguir tenir el tant desitjat i sempre esperat naixement de la criatura.

#### *Preparatius per al part i naixement d'un nou membre de la dinastia*

Quan l'embaràs estava molt avançat, la reina donava ordre als membres de la seua casa per tal que començaren a gestionar tot allò necessari per atendre el part del tant desitjat fill. El naixement requeriria d'una disposició material especial que s'adquiria per a l'ocasió i d'un personal especialitzat amb els coneixements i l'experiència necessaris per a atendre a la dona durant el part.

Pel que fa als preparatius materials, allò més habitual i, per tant, necessari per al part d'una dona de la família reial era la compra d'un nou llit<sup>322</sup> amb tots els accessoris per a garantir la comoditat de l'embarassada per a poder realitzar-hi el part, com podia ser un matalaf<sup>323</sup>. Per a aquest nou llit s'adquirien també llençols de teixits suaus al tacte, especialment de lli, els quals estaven reservats per a ser emprats en el part<sup>324</sup>. A més a més, per a cobrir el llit s'encarregaven cobertors de seda de colors<sup>325</sup>. Tot l'aparellament era nou, estava net i llest i comptava amb el llit com a peça central del parament, ja que, si bé el part podien realitzar-lo gitades o ajupides, en qualsevol cas el necessitaven per a gitar-s'hi després del naixement de la criatura i poder així descansar i recuperar-se del gran esforç<sup>326</sup>. A aquestes adquisicions per a preparar el part se n'unien d'altres, com

---

<sup>322</sup> Elionor de Sicília pel naixement del seu quart fill, en 1362, encarrega el camarlenc de la seua casa que comprés un nou llit i un matalaf també nou. ACA, RP, MR, vol SG 480, f. 96r. Anys després, en 1374, Matha d'Armanyac també va preparar un nou llit i va adquirir palla per reomplir-ho. Roca, p. 74. O com va fer Sibil·la de Fortià en 1376 quan, encara no era l'esposa de Pere el Cerimoniós sinó la seua amistançada, tingué a la seua primera filla amb el rei, la infanta Isabel. Aquesta va encarregar a Joan Gener, fuster de Barcelona, un llit de post grans que costà 51 sous i quatre diners de Barcelona ACA, RP, MR, vol SG 506, f. 19v.

<sup>323</sup> ACA, RP, MR, vol SG 521, f. 234r.

<sup>324</sup> Elionor de Sicília va pagar 100 sous barcelonesos per tres llençols de drap de lli per cobrir el seu nou llit abans del part de l'infant Alfons en 1362 ACA, RP, MR, vol SG 480, f. 78v. O com va adquirir el camarlenc Violant de Bar pagà en febrer de 1394 pel naixement d'un fill de la reina, l'infant Pere, que s'havia produït a inicis d'aquell mateix any. ACA, RP, MR, vol SG 521, f. 234r.

<sup>325</sup> La reina Elionor pel seu tercer part del seu tercer fill, del qual naixeria la infanta Elionor, futura reina de Castella, s'encarregaren 15 alnes i 3 palms de tela de seda verda en la qual s'hagueren de fer uns treballs per a convertir-la en un cobertor que costà 159 sous i 6 diners. ACA, RP, MR, vol SG 473, f. 44r.

<sup>326</sup> Tot i no disposar d'informació directa sobre com fou aquest part, sí que coneixem, gràcies en gran part a la iconografia, les diferents formes de donar a llum que es practicaven a l'edat mitjana. Si podem veure una de les postures que s'emprarien en les Cantigas de Alfonso X en les quals apareix representat un part d'una dona qui està sent atesa per parteres, veure: Cantiga 89, Códice Rico MST- I-1 f. 131r, RBME. Així també com al retaule de Sant Joans de Bernat Martorell en el qual apareix Santa Isabel que acabava de donar a llum en un llit atesa per parteres mentre li està sent ofert un ou com a reconstituent i amb una

bacins per a escalfar aigua<sup>327</sup>, emprada per a ajudar a la reina a portar al món a la nova criatura. A més a més, també es preparava tot per al nou nascut i per a atendre'l convenientment.

Una vegada havia sortit del cos de la seua mare, el nadó era cobert amb bolquins o bolquers, que vestiria durant els seus primers anys de vida<sup>328</sup>. Elionor de Sicília n'encarregà, per exemple, amb motiu del naixement de la infanta Elionor en 1358 fets fustanys, açò és, un teixit de cotó gruixut que podia arribar a ser pelut per una cara i que servia tant per fer matalassos com per fer bolquers, coixins o robes litúrgiques. Al damunt d'aquests bolquins, se li posava també un fi mantonet o un mantell que el cobrís, l'abrigués i el protegís, com el que la mateixa Elionor de Sicília va comprar per a l'infant Alfons abans del seu naixement en 1362<sup>329</sup>, tal com apareix reflectit també en la iconografia<sup>330</sup>. La roba del nounat no era l'únic que s'encarregava a la bestreta. També li calia un lloc on dormir i reposar quan no estigués als braços de la mare o les dides i nodrisses que l'atenien, és a dir, un nou bressol, el qual havia de ser equipat amb un petit matalaf al qual s'unien llençols i cobertors<sup>331</sup>. Per al naixement de la infanta Isabel, primera filla de Sibil·la de Fortià i Pere el Cerimoniós en 1376, quan la parella encara no havia contret matrimoni, s'encarregà i comissionà el 1376 a Pasqual Peralta un bressol de fusta gran que costà 38 sous i 6 diners barcelonesos, el qual es rematà amb el treball de Bertomeu Zamora, qui el pintà de colors per 15 sous més<sup>332</sup>. Alguns d'aquests elements, com el cobertor o els coixins, podien ser fets amb teixits seleccionats especialment per a l'ocasió tant per la qualitat com pel color.

En aquest sentit, era habitual que per a decorar cobertors o coixins s'encarregassen teles amb els colors reials, és a dir, que les comandes especifiquen que van estar fets amb seda vermella i groga. Així ho féu, per exemple, Sibil·la de Fortià per a la infanta Isabel, tot i no haver nascut aquesta d'un matrimoni legítim amb el rei, la seua filla Isabel era

---

nodrissa qui atén a la criatura. MNAC, sala 25 <http://www.museunacional.cat/es/coleccion/retablo-de-los-santos-juanese/bernart-martorell/064045-cjt>.

<sup>327</sup> Pel que sabem Elionor de Sicília es va comprar un bací per escalfar aigua expressament per al part. ACA, RP, MR vol SG 480, f. 101v.

<sup>328</sup> ACA, RP, MR, vol SG 473, f. 44r. I com també adquiriren teixits de lli per fer-ne per l'infant Martí quan aquest tenia pocs mesos i li renovaren tant el matalaf i li compraren lli fi i prim per fer-li camises. ACA, RP, MR, vol SG 471, f. 57v.

<sup>329</sup> ACA, RP, MR vol SG 480, f. 101v.

<sup>330</sup> En l'obra "El nacimiento de la Virgen", de Pere García de Benavarrí, es pot veure com l'infant s'enrotllava amb un mantonet blanc.

<sup>331</sup> ACA, RP, MR vol SG 506, f. 20r.

<sup>332</sup> ACA, RP, MR vol SG 506, f. 20r.

filla del rei i com a tal es decorava en el seu bressol <sup>333</sup>. La presència de l'heràldica reial en els objectes més distintius d'aquests infants des del primer moment de la seua vida s'explica per la voluntat de, per una banda, codificar els espais de l'infant o infanta, però també, per l'altra, per a assenyalar i exhibir l'estatus personal, en aquest cas, del nounat com a fill del rei, cosa que el feia digne de portar-ne els colors o les armes. La intenció legitimadora encara era major en el cas del bressol que encarregà Sibil·la de Fortià per a la infanta Isabel, nascuda d'una relació que encara no estava solemnitzada matrimonialment, per la qual cosa la decoració amb l'heràldica del seu pare, el rei Pere el Cerimoniós, la vinculava directament amb el seu llinatge i amb la legitimació de la seua posició com a infanta.

La roba que se'ls feia solia fer en poca quantitat abans del naixement per complementar-se una vegada nascut. Aquesta decisió probablement estava motivada perquè abans del naixement no podien fer plans concrets sobre la criatura, atès, entre altres qüestions, el desconeixement del sexe de la criatura. A aquests infants se'ls feien camises de lli, mantonets amb fil d'or <sup>334</sup> o cotes i caperons de draps de Douai<sup>335</sup>.

L'atenció al part i al nou infant o infanta no radicava exclusivament en allò material, també requeria de personal de la casa i de fora d'aquesta que era contractat per a tenir cura del part i dels primers moments de vida del nounat. En la documentació trobem a tres tipus de professionals que col·laboren en el part i criança de la nova criatura: els metges, les nodridores, anomenades ames o nodrisses, i les comadrones, anomenades madrines o llevadores. Destacant especialment les dues darreres categories com a les principals en tot el procés.

Els primers moments de la vida eren bàsicament femenins a l'edat mitjana<sup>336</sup>. I ja ho deia Sant Vicent “una dona quan infantarà ha-y mester IIII o V dones<sup>337</sup>” i tot i que coneixem la presència i atenció d'alguns metges als parts de reines i infantes com Ramon

---

<sup>333</sup> ACA, RP, MR vol SG 506, f. 20v.

<sup>334</sup> Pel naixement de la seua primera filla Isabel, Sibil·la de Fortià comprà 17 canes de tela amb dos de galons de fil d'or (per un preu de 3 sous i 8 diners per cana) per fer un mantonet per a la infanta Isabel. ACA, RP, MR vol SG 506, f. 22v.

<sup>335</sup> Pel naixement de la seua primera filla Isabel, compra mitja cana de drap de color grana i manà al seu sastre, Jaume Clapers, fer-li unes cotes i un caperó per un preu de 98 sous i 6 diners barcelonesos. ACA, RP, MR vol SG 506, f. 22v.

<sup>336</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «“Administrar del parto y recibir la criatura” Aportación al estudio de Obstetricia bajomedieval», p. 284.

<sup>337</sup> M. T. VINYOLES VIDAL: *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana 1370-1410*. Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1976, p. 46.

de Querol, qui atengué el part de Violant de Bar de l'infant Ferran Mateu en 1389<sup>338</sup> o el metge Guillem Coltell, metge de Girona i qui estava vinculat a la reina Elionor de Sicília des de 1358<sup>339</sup> i atengué el part de la infanta Matha d'Armanyac en juliol de 1374<sup>340</sup>. Alguns d'aquest metges eren els metges de la casa del rei o la reina, que eren utilitzats, especialment per seguir l'evolució de l'embaràs ja que per al part es buscaven a dones expertes en la qüestió.

Però la presència més habitual era la de madrines i llevadores. Tant una com altra assistien com a comadrones en els parts i eren cercades per la seua experiència i perícia en els assumptes de la maternitat. Elionor de Sicília disposà de diverses madrines al llarg de la seua vida. Des de 1351 comptà amb na Solera de Girona<sup>341</sup>, vídua de Pere Camós<sup>342</sup> com a madrina. Aquesta tenia una alta consideració per part de la reina i rebia d'ella tant la compensació habitual de vestir de tots els altres membres de la casa<sup>343</sup> com un pagament anual de 1000 sous barcelonesos<sup>344</sup>. Més endavant, la reina disposaria per als seus parts d'altres madrines com Constança, qui anà de Perpinyà a València per atendre-la<sup>345</sup> i Bonanada de Berga, matrona i madrina de la reina que continuaria al servei de la monarquia després de la mort de la reina Elionor, ja que també atendria els parts de Sibil·la de Fortià i Violant de Bar. Aquesta última li encarregà en febrer de 1394 que atengués el seu part i per a tal qüestió li encomanà un llit nou<sup>346</sup>, a més de recompensar-la pels seus serveis.<sup>347</sup> Aquesta mateixa madrina hauria estat tres generacions a la casa reial, atenent els parts de les infantes i reines de la dinastia. Els coneixements i nivells d'experiència són tan valorats pels monarques que Joan I es refereix a ella en una carta a la seua filla Joana, quan aquesta no pot tenir descendència, on li deia què per tal que els seus embarassos donen fruit, el millor seria que anés a Barcelona a ser atesa per la madrina vella, per Bonanada. Tanmateix, no li la pot enviar donat que aquesta és d'una edat molt avançada i no podria sofrir les inclemències del desplaçament<sup>348</sup>.

---

<sup>338</sup> J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 133.

<sup>339</sup> ACA, RP, MR, vol SG 473, f. 97r.

<sup>340</sup> J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, pp. 75-77.

<sup>341</sup> ACA, RP, MR, vol SG 459, f. 75v.

<sup>342</sup> ACA, RP, MR, vol SG 467, f. 59r.

<sup>343</sup> ACA, RP, MR, vol SG 460, f. 63v.

<sup>344</sup> ACA, RP, MR, vol SG 459, f. 104r.

<sup>345</sup> ACA, RP, MR, vol SG 473, f. 43v.

<sup>346</sup> ACA, RP, MR, vol SG 521, f. 234r.

<sup>347</sup> ACA, RP, MR, vol SG 521, f. 224r.

<sup>348</sup> "E consellam a vós e a vostre marit que, d'ací avant, encontinent que us sintats prenys, vos en vengats deçà, on haurets mester mestre Bernat Oriol e la madrina vella, (...), ni la dita madrina tanpoch, per ço car és necessària a nostra molt cara companyona la Reyna, e és tan vella e de tan febla condició que, lla on la

A banda, també podien requerir la presència de llevadores qui assistien professionalment a les comadrones i parteres durant el naixement. Sibila de Fortià va contractar a Francesca, llevadora d'infants de fama a la ciutat de Barcelona per treballar i estar atenent el part de la infanta Isabel, a la qual, segons la documentació, *levà* ella mateixa, és a dir, que portà al món i per la qual cosa rebé de salari i donació 330 sous barcelonesos<sup>349</sup>.

Sobre el procediment més concret i la duració del part no en tenim detalls específics sobre les reines o infantes de la Corona d'Aragó, excepte per una carta de Violant de Bar al seu pare en la que li diu “infantí filla, axí ab bon part de dins dues hores fui deliurada e fora de perill”<sup>350</sup>, com si es coneixen més detalls sobre d'altres estatus socials<sup>351</sup>.

#### *Donar la bona nova: entre la familiaritat i la política d'estat*

El naixement d'un nou membre de la família reial era un motiu de goig personal dins de la intimitat del cercle familiar, per la qual cosa, si hi havia separació o distància entre la parella expectant i altres membres de la família reial, aquests eren els primers a ser notificats del naixement, especialment els germans, però també altres parents. Tanmateix, l'èxit del part no era sols important al si del nucli familiar, sinó que era un fet important per al regne i per a la política de la monarquia, per la qual cosa n'eren notificats ben prompte altres instàncies de la Corona i les monarquies de l'entorn peninsular i europeu. De fet, la transmissió d'aquest tipus de notícies formava part d'un protocol fixat per la família reial que establia a qui s'havia de notificar la notícia<sup>352</sup>. Així doncs, es generaven uns fluxos de comunicació entre els membres de la família reial, en el que les

---

Reyna no la hagués ops, no poria anar a vós ni sostenir los treballs de tan aspre e lonch camí”. ACA, RC, reg. 1887, f. 61v-62r. Barcelona. 1395, gener, 23. Recollit en: *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, 2018, p. 175.

<sup>349</sup> ACA, RP, MR, vol SG 506, f. 24v.

<sup>350</sup> ACA, RC, reg. 1821, f. 101v. Barcelona, 1381 agost, 27.

<sup>351</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «Administrar del parto y recibir la criatura. Aportación al estudio de Obstetricia bajomedieval». En aquest treball l'autora documenta dues cartes de part que relaten, el testimoni d'una mateixa partera que atengué parts de dones de distints nivells socials.

<sup>352</sup> En el naixement del primer fill de Joan i Mata d'Armanyac es comunica als reis de França, al Delfí de Viana, els ducs de Borgana, als ducs d'Anjou, els ducs de Berry, als comtes d'Armanyac, pares de Mata, a Bertran Duglesclin, als cardenals de Toroana i Comenge i al Castellà d'Amposta, a Martí d'Alcolea i al Papa Gregori no sense abans haver consultat al rei Pere per demanar-li a qui era costum i necessitat notificar la notícia. ACA, RC, reg. 1793, f. 94r-95r. J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 74.

reines rebien la notícia dels nous naixements ocorreguts dins del llinatge <sup>353</sup> i en altres monarquies, les quals enviaven igualment missatgers a entregar la notícia del naixement<sup>354</sup>. Al cap i la fi, era una qüestió de família però també de política: si aquella creixia, també ho feien les opcions i possibilitats de continuació de la dinastia regnant en el tron.

A vegades es tardava setmanes a anunciar el naixement d'una nova criatura, esperant segurament a donar la notícia quan el perill més immediat per la seua vida i la de la mare hagués passat. Perquè, efectivament, el moment del part era perillós no sols per a la criatura sinó també per a la mare, i les reines, tot i tenir les millors atencions en aquest sentit, no per això estaven exemptes de risc. Algunes d'elles, fins i tot, es van deixar la vida per les complicacions posteriors al part, com Blanca d'Anjou, segons assenyalava el seu marit, el rei Jaume II:

*Ad noticiam vestram, non sine cordis amaritudine verum eciam anxio dolore, defferimus per presentem quod illustris domina Blancha, felicis memorie Regina Aragonum, karissima consors nostra, post dolores gravissimos quibus ratione partus sui extitit per dies aliquos multipliciter lecessita, demum ipsorum dolorum angustia*

---

<sup>353</sup> Sibil·la de Fortià rebé la notícia del naixement de l'infant Jaume fill de Martí l'Humà i Maria de Luna en 1378, de mans de Filipo de Branca, ajudant de la cambra de la comtessa de Luna, ACA, RP, MR vol SG 507, f. 54r. O el naixement de l'infant Joan en desembre de 1379 comunicat a la reina per Royo Sanches de la Gonella, membre de la casa de la comtessa de Luna. ACA, RP, MR vol SG 508, f. 140r. De la mateixa manera que Jaume Ferrer, membre de casa de la comtessa, comunicà el naixement de la infanta Margarida en 1385. ACA, RP, MR vol SG 510, f. 123v. Maria de Luna va rebre la notícia de mans dels consellers de la ciutat de Barcelona que en 1399 el rei de Sicília i seu primogènit havia tingut un fill ACA, RP, MR vol SG 524, f. 32v.

<sup>354</sup> La reina Violant de Bar rebia la notícia, de paraula d'un cavaller del rei Carles VI de França, que la reina Isabel de Baviera havia tingut un fill, l'infant Carles, en març de 1392. Per la bona notícia la reina Violant va compensar el cavaller amb 100 florins. ACA, RP, MR vol SG 519, f. 60v. En 1401 aquesta mateixa reina rebia la notícia a través de Pere Bertran, uixer d'armes del rei de Castella, que la reina de Castella havia tingut una filla, Maria, en 1401, qui anys després es casaria amb Alfons el Magnànim i esdevindria reina de la Corona d'Aragó i per portar la notícia el recompensaria amb 100 florins. ACA, RP, MR vol SG 527, f. 62r. De la mateixa manera que va rebre la notícia que la reina de Nàpols, Violant d'Aragó i Bar, havia tingut un fill Lluís d'Anjou qui després seria candidat al Compromís de Casp ACA, RP, MR vol SG 530, f. 95v. Anys després, en novembre de 1439, Maria de Castella rebia la notícia que Elionor d'Aragó, esposa del futur Eduard I havia tingut un fill, segurament el infant João, per la qual notícia la reina entregà 30 florins a Joan Darrio, reboster de la infanta Elionor per portar-li la notícia. ACA, RP, MR vol SG 543-1, f. 34r. De la mateixa manera, la reina també es queixà a la reina Blanca de Navarra, tot i alegrar-se del seu embaràs, que la notícia no li hageura arribat directament per un dels seus missatgers: Assin mismo havemos entendido, reyna muyt cara e muyt amada ermana. que estays en sinta de que havemos grant plazer. Más rogamos vos muyto que nos querades por vuestras letras ciertamient avisar". ACA, RC, reg. 3222, f. 34r. (25 noviembre de 1420). Recollit per María NARBONA CÁRCELES: «Le corps d'une reine stérile. Marie de Castille reine d'Aragon (1416-1458)», *Micrologus, Nature, Sciences and Medieval Societies*, 22 (2014), p. 605 nota 21.



*superante, die martis proxime preterita, in vespere, prout Altissimo placuit, viam fuit universe carnis ingressa, et ut regina catholica spiritum Deo dedit.*<sup>355</sup>

Un altre exemple seria Maria de Navarra, que després del seu quart part morí per les complicacions també d'aquest, segons narra Pere el Cerimoniós a la seua Crònica:

En aquest endemig, s'edevenc que la reina, nostra muller, parí infant mascle de la qual cosa tota la terra hac gran goig e gran pagament, en tant que, per sobres de goig que havien del novell part, tothom estava esbalaït e quaix eixit de seny. (...) mas Nostre Senyor Déus, volent girar aquest goig en dolor, per-se lo dit infant a hora del seny del lladre, lo qual ja haguem fet batejar e hagué nom Pere; (...) E per tal com la reina, nostra muller, havia haüt mal part e soferts de grans afanys per lo prenyat, així com a Déus plagué, après de la mort del dit infant cinc dies, la dita nostra muller, així com vera catòlica e amiga de Déu, reté la sua ànima molt devotament a Déu.<sup>356</sup>

Per altra banda, la mortalitat infantil era molt elevada en el cas dels nounats, especialment durant el primer any de vida. Un dels motius adduïts per a explicar l'elevada mortalitat infantil era la salut de la mare durant l'embaràs. Els dos éssers estaven units en la salut, però també en la malaltia, i els contemporanis pensaven que un mal embaràs podia portar com a conseqüència la pèrdua de la criatura o el naixement d'aquesta amb problemes de salut o malformacions<sup>357</sup>. Ara bé, una vegada nascut i passat el perill inicial, es continuava prestant atenció a aquest aspecte, vigilant tots els desplaçaments de la criatura i els llocs on podia i devia viure<sup>358</sup>.

---

<sup>355</sup> J. Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO: *Jaime II de Aragón*, su vida familia. vol. 2 *Apéndice Documental*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1948, p. 40-41. Barcelona. 1310, octubre, 14.

<sup>356</sup> *Pere III el Cerimoniós. Crònica*. Edició a cura d' Anna Cortadellas. Barcelona: Edicions 62, 1995, pp. 179-180

<sup>357</sup> Matha d'Armanyac parla que l'infant "nasqué feble per lo mal prenyat que jo haguí, però Déus mercè, ell nasqué dret de sos membres e les orelles qui's deytis sis tenien, senyora nos tenien n'és tenen ans eren e són axí com de tot infant que n'és a sos dies e déus mercè lo dit infant ha pres e pren tot dia gran millorament e mama bé e fa tos sos actes que der déu" ACA, RC, reg. 1809, f. 99r. València, 1384, juliol, 7.

<sup>358</sup> "Molt cars primogènit e filla; entés havem que vosaltres vos en volets fer anar a Barchinona vostra filla. E jatsia que siam en la primavera, qui és temps prou suficient a caminar, emperò, perquè l'estiu li·n ve après qui és temps pus perillós als infants que altre temps, no·ns par, ne consellam per res, que al present la dejats fer moure, car fer moure a tan xica creatura no pot ésser sens gran perill; e bé membrà a nós que nos perdem nostre fill, l'infant n'Amfós, per fer-lo moure, com lo devíem fer metre en rahenes al Comte de Tratamara, e axí pus Déu vos dóna fills, no·ls quirats perdre, que depuys no·n troba hom a comprar a la plaça e jatsia que haguessets plaer de lur vista mes vos val que·us viuen en absència que sis morien presents vosaltres, emperò, si a Déu plau, com l'estiu serà passat e la dita filla vostra quelcom més crescuda e hauran menys dafany del caminar porets laus en fer anar, si a Déu plau, en l'endemig porets vos deportar ab aquell qui areu nexerà. Nos, per tal com sabem que haviets escrit a mossen Lop de Gurra que·us trametés la dita filla vostra, li havem tramesa una letra que hi sobresega. Dada en Montsó, sots nostre segell secre, a XVII dies de març de l'any MCCCLXXVI. Rex Petrus". ACA, RC, reg. 1251, f. 93r. Montsó, 1376, març, 17. Recollit per: J. M. ROCA: *Johan I d'Aragó*, p. 81.

A més de les atencions materials i terrenals que podien protegir la nova vida i el nou membre de la dinastia, la família reial també tenia en compte tot allò espiritual o simbòlic que pogués contribuir a la supervivència del seu nou membre. La primera qüestió a tenir en compte era la protecció de Déu. La concepció, el naixement, la salut o la supervivència de l'infant depenien de Déu<sup>359</sup>, de manera que s'establí un vincle directe entre aquest i la reina o infanta, que amb l'embaràs era tocada per la seua gràcia i beneïda amb la seua visitació per aconseguir que mitjançant la seua actuació com a mare es continués la dinastia. Així doncs, una vegada que havien aconseguit crear una nova vida, aquestes dones feien tot allò possible per protegir els seus fills de qualsevol perill, incloent demanant la protecció i benedicció d'aquell qui les havia beneïdes en un primer moment, de la divinitat. Així són habituals ofrenes i donacions per ocasió dels naixements de la mateixa manera que ho era quan es sobrevivia a una malaltia<sup>360</sup>.

A pesar de tot, la mort dels infants era inevitable i, quan ocorria, deixava en els pares de la criatura l'aflicció i el desconsol propis d'una pèrdua tan singular com la d'un fill, i encara més la d'un hereu per a la monarquia. Aquesta compunció serà expressada, per exemple, per Violant de Bar el 1388 a causa la pèrdua del seu fill l'infant Jaume a quatre anys d'edat i ja instituït duc de Girona i delfí de la Corona d'Aragó<sup>361</sup>.

L'expressió d'aquest dol no es limitava a les cartes o l'àmbit privat, sinó que també era expressat públicament i de manera cerimonialitzada en els funerals dels infants finats, per als quals les seues mares encarregaven ceres i brandons amb què il·luminar-ne

---

<sup>359</sup> Com digué Joan I a la comtessa de Luna, “*noresmenys l'infant i vós sots en tal flor de joventut que ab la gràcia de nostre senyor Déus, si ab paciència reebets la sua Visitació, haurets copiosa esmena de Fills i de fills*”. ACA, RC, reg. 1674, f. 114r-115r. Girona. 1386, agost, 31. *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, p.157.

<sup>360</sup> Quan Mata d'Armanyac estava embarassada va fer fer a Huguet Cardona una imatge de cera que pesava un quintar i que es posà a la part esquerra de l'altar de Santa Maria del Portalnou de Barcelona amb un bastiment de fusta on s'inclogué en blau la senyal de la senyora duquesa. Així com un altra a la part dret de Santa Maria amb els senyals reials i dos ciris grans de cera que ordenà que foren fets cremar.

<sup>361</sup> Violant de Bar informà així al veconte de Rocaberti i la vescomtessa de la mort del infant Jaume, quan ja tenia quatre anys, “fets vos saber que n continent o comport s'és fet ací de la mort de nostre molt car gill, lo Delfí, de la qual no sens gran raó nos som romasa deconsolada greument, beneyt sia de tot Nostre Senyor Déus” ACA, re. 2053, f. 76r. Recollit per D. BRATSCH-PRINCE: «A Queen's Task: Violant de Bar and the experience of royal motherhood in fourteenth-century Aragon», p. 32-33. La carta completa diu: “Creem fermament que vós, entre els altres, no solament per los grans deutes que us obliguen e deven moure cordialment, mes encara per vostra molt piadosa humanitat, havets participat e participats ab nós en lo greu desplaer e transcendent dolor que havem de la mort de nostre molt car fill, lo delfí. E açò e lo savi e sa consell que ns donats, vos regraciam molt, del qual emperò, encara bonament usar no podem, com per nostra fragilitat constrenyent ley de natura no ns puscam de tant e tan greu separació consolar de tot. Sia loat nostre senyor Déu al qual placia, per la seua clemència infinida, que ns en vulla dar aquella consolació que ns és mester e fer la bona esmena que vós pregats”. ACA, RC, reg. 2053, f. 75v. Saragossa. 1388, setembre 15.

la capella ardent i teles per a cobrir-ne els taüts i les andes en què eren transportats. En abril de 1379 Sibil·la de Fortià, amb la desconsol pròpia de la pèrdua del seu fill, l'infant Pere, adquirí un drap d'or el qual va decorar amb sendat negre i que fou folrat amb tela verda per un preu de 609 sous i 11 diners barcelonesos<sup>362</sup>. La pèrdua d'un infant no era només acomiadat pels seus pares. De fet, Maria de Luna va pagar a Bernat Moragues, fuster de Barcelona, el lloguer d'un bastiment de fusta en el qual es va manar fer cremar dos-cents brandons de cera per la mort de l'infant Pere, fill del rei de Sicília, la qual cosa indica que es va instal·lar una capella ardent per a un infant que, tot i haver nascut, viscut i mort a Sicília, era el net dels reis de la Corona d'Aragó, els quals des de Barcelona li van celebrar un funeral tot i l'absència i la distància<sup>363</sup>.

#### *Les dificultats en el compliment del rol reginal: avortaments i infertilitat*

La mort d'un infant una vegada nascut era una pèrdua amarga i dura per la família reial de la mateixa manera que ho eren les pèrdues abans del naixement, quan la reina o infanta embarassada patia un "afollament", en terminologia de l'època, o avortament, com en diríem avui en dia.

Poc se'n sap, dels motius, però reprenent amb la relació entre la salut de la mare i de la criatura, el sobreesforç era una de les causes més adduïdes per explicar els motius dels avortaments. Fou el cas, per exemple, de Violant de Bar, després de les celebracions realitzades amb motiu de la visita dels reis de Navarra a la Corona d'Aragó en 1386 li escrigué al rei Carles III per a dir-li: "sapiats que pochs dies són passats nos affollam; e fes-ho vós, qui ns fes massa dançar quant hic érets, de què havets perdut I nebot qui haguera nom Carles, axí com vós"<sup>364</sup>. En aquest cas, el motiu era el sobreesforç i cansament pels balls i celebracions de la visita, tanmateix en altres es considerava que era la falta d'un bon *regiment*, és a dir, la manca d'una major atenció al cos. Així, per exemple, li ho explicava Joan I a la seua filla, la infanta Joana, comtessa de Foix, a qui el rei escrivia, després que hagués patit diversos afollaments, per a dir-li que el millor seria que, si tornava a quedar embarassada, viatgés a Barcelona per a ser atesa per Bernat Oriol

---

<sup>362</sup> ACA, RP, MR vol SG, 508, f. 70v. Violant de Bar també celebrar i impulsar la realització d'una sepultura per la seua filla, la infanta Elionor, en maig de 1394 per a la qual es va gastar 2796 sous i tres diners barcelonesos. ACA, RP, MR, vol SG 521, f. 268r.

<sup>363</sup> ACA, RP, RM, vol SG 526, f. 33v.

<sup>364</sup> *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, p. 156. ACA, RC, reg. 1818, f. 75v. Zaragoza, 1386, maig, 14. També publicada per Francisco de BOFARULL Y SANS: «Generación de Juan I de Aragón», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 6 (1898), pp. 347-348.

i la madrina vella, segurament la ja citada Bonanada, perquè, si no, més valia que no es fes il·lusions en tenir un fill<sup>365</sup>.

De la mateixa manera que els naixements, els afollaments també eren comunicats, però a l'interior de la família reial, la qual compartia la tristor dels pares per la pèrdua del fruit de la parella. Així li ho expressà, per exemple, Martí I a Blanca de Navarra, nora seua, quan en 1403 tingué un avortament:

Reyna molt cara filla, major desplaer que per letra explicar no·us poríem del vostre affollament, car lo més sobirà desig que havem en aquest món a present és que vejам fruyt del dit rey nostre fill e de vós, qui après nostres dies posseesque, a laor e a glòria del rey dels reys, aquest regne d'aça e aqueix (...) <sup>366</sup>.

El rei Martí remarcava la importància que tenia per a la monarquia el naixement d'un fill de Maria, amb el qual es consolidaria el llinatge. Tanmateix, açò no es va produir mai. Sobre aquest avortament el rei de Navarra i pare de Blanca, Carles III, es queixà amargament perquè, segons ell, les penúries i la manca de deferència dels servidors del rei de Sicília havien acabat provocant l'avortament "*por lur mala intenció*"<sup>367</sup>.

Tanmateix, un avortament, fóra per sobreesforç, causes naturals o per la manca d'atencions, comportava la tristor de la pèrdua i l'ansietat d'haver de tornar a començar el procés sense cap garantia que aquest acabara sent productiu i donant el fruit de la unió personal dels monarques o infants. Amb el pas del temps, si el buscat fill i hereu no naixia,

---

<sup>365</sup> "Lo Rey d'Aragó. Molt cara filla. Per l<sup>a</sup> que·ns ha mostrada mossèn Jacme Escrivà havem sabud que·us sots afollada d'I fill del qual érets ja en lo VIII<sup>en</sup> mes. E havem-ne fort gran desplaer, e·us dehim certament que, si al- tre bon regiment e remey no prenets en vostres prenyats, no·us calrà haver esperança que jamés ne portets I a bé, ans sens falla tenríets la via de la Duquessa, vostra mare a qui Déus perdó, la qual, depuys que parí vós no poch res concebre qui a fruyt vengués. Per què, molt cara filla, guardats de acostumar-vos a semblants afollaments. E consellam a vós e a vostre marit que, d'ací avant, encontinent que·us sintats prenys, vos en vengats deçà, on haurets mester maestre Bernat Oriol e la madrina vella, per ministeri dels quals no duptam ni·us cal duptar que, ab la ajuda de Déu, no portets a bé vostre prenyat, e que no siats pus consolada que no sots fins al jorn de huy; car maestre Bernat no·s pod partir de nós, qui continuadament lo havem mester per nostre serviy e salut de nostra persona, ni la dita madrina tanpoch, per ço car és necessària a nostra molt cara companyona la Reyna, e és tan vella e de tan febla condició que, lla on la Reyna no la hagués ops, no poria anar a vós ni sostenir los treballs de tan aspre e lonch camí. Mas servats lo dit nostre consell, e digats-ho al comte vostre marit, e a la vezcomtessa sa mare, als quals escrivim d'aquesta matèria e·ls trametem còpia de la present letra per tal que mils ne vegem nostra entenció e ço qui·us és pus saludablement faedor. E sia, molt cara filla, lo Sant Sperit vostra guarda tots temps. Dada en Barchinona, sots nostre segell secret, a xxiii de jener del any mil treents noranta cinch. Rex Johannes". *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, p. 174-175. ACA, RC, reg. 1887, f. 61v-62r. Barcelona. 1395, gener, 23.

<sup>366</sup> *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, p. 196-197. ACA, RC, reg. 2299, f. 85v. Cartoixa de Valldecríst, 1403, agost, 21.

<sup>367</sup> Salvatore FODALE: «Blanca de Navarra y el gobierno de Sicilia», *Príncipe de Viana*, 60/217 (1999), p. 315.

no era estrany que les parelles, però especialment la dona, intentarien cercar solucions i deslliurar-se de l'aclaparadora ombra de l'esterilitat.

Un cas singular en aquest sentit és el de Maria de Castella, qui durant la seua llarga vida estigué immersa en dos viatges simultanis: un èxit en l'actuació política i un de més complicat en la maternitat. Maria es casà en 1415 amb Alfons en una cerimònia celebrada a la ciutat de València, en aquell moment la infanta encara era impúber i ho seria durant dos anys més fins que, el 18 d'agost de 1417 tindria la seua primera menstruació, tal i com li escrigué a la seua mare<sup>368</sup>. Maria no va tenir mai cap fill i la seua presumpta esterilitat ha estat tema d'interès per a molts investigadors, que fins i tot han cercat explicacions mèdiques a la qüestió, com féu Luis Comenge, que atribuïen els problemes de la reina a problemes uterins i a la verola que patí en 1417<sup>369</sup>. Però no podem assegurar taxativament que es tractés d'un problema d'esterilitat i no d'una conseqüència d'alguna de les seues malalties posteriors, com han fet recent autors, ja que en la correspondència dels jurats de València amb els missatgers de la ciutat en la cort reial d'Alfons el Magnànim en 1419 hi ha la següent notícia:

Als molt honorable e molt savis senyor, los missatgers de València en cort del senyor rei. Molt honorables e molt savis senyors. Hir, après que us haguem scrit una altra letra la qual ab la present vos trametem, hora quarta del seny del ladre, reebem vostra letra e aquella huy matí lesta havem haud sobiran plaer com sots stats altament accollits axí per lo senyor rey com per la senyora reyna e per nostres valencians e altres axi mateix de ço com que ns scrits com la dicta senyora no contrastrant son affollament, és romasa prenys, pregam nostre senyor Déu que li conserve son prenyat tro a produïment d'un bell fill<sup>370</sup>.

Així doncs, la reina Maria hauria estat embarassada en 1419 però hauria patit un avortament o algun tipus de sagnat o malestar que s'hi hauria confós, tot i que a data de 4 d'agost els missatgers de la ciutat indicaven que encara continuava encinta. No tenim més notícies posteriors sobre el fet i no podem donar més detalls sobre la qüestió, però, en qualsevol cas, amb aquesta notícia sembla possible pensar que la reina sí que hauria pogut tenir fills en la seua joventut, però tal vegada per les malalties que va patir o fins i tot per problemes que aquesta pèrdua pogués generar en el seus òrgans reproductius,

---

<sup>368</sup> Alan RYDER: *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia 1396-1458*, València: Alfonso el Magnánim, 1992, p. 54. F. HERNÁNDEZ DE LEÓN-SÁNCHEZ: *Doña María de Castilla, esposa de Alfonso V el Magnánimo*, p. 34. M. NARBONA CÁRCELES: «Le corps d'une reine stérile. Marie de Castille reine d'Aragon (1416-1458)», p. 604.

<sup>369</sup> Luis COMENGE: *Clínica egregia: apuntes históricos*. Barcelona, Imprenta Ángel Pulido, 1985.

<sup>370</sup> AMV, g-14, f. 140v. Aquesta singular lletra no formaria part d'aquesta tesi si no fóra per Sandra Bernabeu Borja qui em va posar sobre la seua pista i a qui li done el més sincer agraïment.

Maria no va tornar a quedar embarassada tot i els seus esforços per semblar més atractiva per al seu espòs i demanar les atencions d'experts en la qüestió<sup>371</sup>. De fet, tots els esforços esmerçats en aquest sentit resultaren infructuosos i quan el rei marxà en 1432 cap a Nàpols la reina no havia quedat embarassada, per la qual cosa des d'aleshores els súbdits peninsulars del monarca li demanaren en múltiples ocasions i infructuosament que tornès, ja que la reina era “disposta e suficient”, segons el Consell de la ciutat de Barcelona, per a donar-li descendència<sup>372</sup>. Tanmateix, al final de la seua vida, en 1457, i per la manca de descendents, el rei Alfons intentà divorciar-se de Maria amb la intenció de casar-se amb la seua amistançada, la qual anà personalment a Roma a demanar al papa Calixt III la nul·litat del matrimoni del rei, atesa l'esterilitat de la reina<sup>373</sup>, a la qual cosa el pontífex es negà<sup>374</sup>.

Però el cas de Maria no fou únic. La infertilitat posava en una situació problemàtica l'esposa i reina, la qual es podia veure apartada de la seua posició al si de la família reial i al costat del seu espòs, com li ocorregué més d'un segle abans a Maria de Xipre, qui després d'anys de matrimoni no aconseguí tenir cap fill amb el rei Jaume II, el qual tractà d'aconseguir la nul·litat de la unió<sup>375</sup>.

Amb tot, la maternitat fou una de les claus definitòries de les trajectòries vitals de les reines i infantes a la Corona d'Aragó baixmedieval, en condicionar la seua posició i *fama pública*, la seua relació amb la família i, fins i tot, el relat posterior fet per la historiografia. Una reina que acomplia exitosament el seu rol maternal consolidava lligams d'afecte amb els altres membres de la dinastia, especialment amb les dones, amb les quals compartia experiències, consells i coneixements, forjant aliances duradores en el temps. A més a més, legitimava la seua persona en l'esquema simbòlic i mental del

<sup>371</sup> M. NARBONA CÁRCELES: «Le corps d'une reine stérile. Marie de Castille reine d'Aragon (1416-1458)», p. 606.

<sup>372</sup> M. NARBONA CÁRCELES: «Le corps d'une reine stérile. Marie de Castille reine d'Aragon (1416-1458)», p. 610. La missiva fou escrita per Antoni Vinyes i estava dirigida als consellers de Barcelona, en la qual deia: “Mas per entrar en matèria de pler [...] fui relació al senyor rey, ab les millors paraules que pogu, de çò lo comte de Coscentayna dix aquí, present la senyora reyna, e vosaltres senyors, sobre la venguda del senyor rey e com la senyora reyna era disposta e sofficient, per consebre creatures” J. M. MADURELL i MARIMÓN: *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón (1435-1458)*, Barcelona, Escuela de Estudios Medievales, 1963, pp. 376-379.

<sup>373</sup> F. HERNÁNDEZ DE LEÓN-SÁNCHEZ: *Doña María de Castilla, esposa de Alfonso V el Magnánimo* p. 78-79. M. NARBONA CÁRCELES: «Le corps d'une reine stérile. Marie de Castille reine d'Aragon (1416-1458)», p. 611.

<sup>374</sup> M. NARBONA CÁRCELES: «Le corps d'une reine stérile. Marie de Castille reine d'Aragon (1416-1458)», p. 611, nota 39: “Carta del papa Calixto escrita de su mano en Roma a 6 de noviembre del año pasado de 1457, que decía que la reina de Aragón le era más obligada que a su propia madre que la había parido”.

<sup>375</sup> J. E. Martínez Ferrando: *Jaime II de Aragón*, su vida familia. vol. 1., pp. 78-95.

moment, remarcant la vinculació de la seua persona amb Déu, que era qui li havia concedit la gràcia de la seua Visitació a través de l'esperit Sant. Tot açò possibilitava que la mare afermés la seua autoritat, reconeguda socialment, i la influència sobre els membres de la família.

### **1.2.3. L'escenificació de la dignitat reginal: cerimònies, etiqueta i magnificència de la reina consort**

*Introducció: el simbolisme del poder a l'edat mitjana*

La societat medieval construí un imaginari visual que representava l'essència i estructura del poder polític confeccionat com un tapís on es teixia, sobre els agents que en participaven, referents simbòlics acceptats i transformats segons les necessitats de projecció de cada circumstància. En aquest plantejament, la reina era una peça més en un escenari metafòric en el qual la seua dignitat reginal s'havia de manifestar en cerimònies cortesanes i públiques que mostraren no tant un cos físic o una essència particular, sinó un cos polític. La reina, com la resta de membres de la monarquia i altres agents polítics, havia d'encarnar una figura institucional prèviament definida i constantment redefinida emprant, entre els molts mecanismes al seu abast, els rituals.

El ritual és una forma de comunicació, verbal o no verbal, que pretenia transmetre un missatge polític i al·legòric fonamentat en els interessos ideològics del grup del qual emana. En virtut d'això, la monarquia ideava cada aspecte de les cerimònies en les quals participava, dotant d'especial protagonisme al símbol<sup>376</sup>. Els símbols en les cerimònies regies constituïen marcs referencials àmpliament assimilats en la societat baixmedieval que evocaven imatges predeterminades i ideals, en molts casos bíblics<sup>377</sup>, que cimentaven la legitimitat, poder i autoritat de les figures monàrquiques. Cada objecte, cada color o cada gest estava perfectament pensat, escollit o dissenyat per transmetre una imatge concreta, específica i intencionadament seleccionada dels seus integrants, en aquest cas, de la reina. A la vegada, la presència o participació en rituals i cerimònies creava, conferia i cimentava un sentiment de pertinença al grup però que s'emprava per classificar,

---

<sup>376</sup> D. PELAZ FLORES: *Rituales líquidos*, pp. 23-24.

<sup>377</sup> M. GAUDE-FERRAGU: *Queenship in the Medieval France 1300-1500*, pp. 141-150.

jerarquitzar i ordenar els membres d'aquest, creant escalafons simbòlics que representaven els nivells de poder que els separaven.

La voluntat de construcció d'una imatge i d'un rol polític i simbòlic de la monarquia portava a l'acurada cerimonialització de la vida política medieval, convertint les aparicions del cos físic de la reina, o del rei, en la necessària representació del cos polític escenificant el seu poder, refinament i magnificència, com a model per a la resta de la societat. Les cerimònies eren ocasions carregades de simbolisme que pretenien materialitzar i fer visible la identitat política de la persona que encarnava la dignitat reginal. Amb les aparicions públiques o els rituals cortesans es buscava escenificar el poder, projectar la dignitat reginal i cristal·litzar la desigualtat social que la separava de la resta d'agents polítics i socials de la Corona d'Aragó.

A l'Europa baixmedieval, cada monarquia havia desenvolupat el seu propi cerimonial i etiqueta cortesana. La transferència i les connexions entre les diferents corts gràcies a l'arribada de infantes i princeses per a casar-se amb el rei i esdevenir reines, fou un motor d'intercanvi i de transferència cultural entre totes elles<sup>378</sup>, aproximant i redefinint alguns aspectes dels rituals dels quals eren participants al llarg de l'Occident feudal.

En qualsevol cas, les cerimònies constituïen la culminació d'un gran espectacle construït per transmetre un poderós missatge polític al seu públic en termes sorprenentment visuals i que podia prendre formes distintes, organitzant-se amb cura depenent de l'ocasió<sup>379</sup>. Les principals cerimònies en les quals honorà la reina en la Corona d'Aragó foren les entrades reials, on el seu cos públic entrava amb relació amb les ciutats i la seua classe política; les coronacions, que vinculaven a la reina amb Déu i sacralitzaven la seua dignitat; els rituals cortesans, tancats i presenciats per una audiència més reduïda, però igual d'importants, i els funerals, en moltes ocasions dissenyats per elles mateixes o pel seu espòs, que enaltien la seua memòria pòstuma. Totes aquestes cerimònies foren dissenyades i pensades per a una posada en escena del cos físic de la reina adornat amb peces del seu tresor que per la seua magnificència, qualitat i història materialitzaren simbòlicament la seua dignitat i la figura institucional a la que donava vida.

---

<sup>378</sup> Sobre aquest tema veure: Helen WATANABE-O'KELLY i Adam MORTON (eds.): *Queens consort, cultural transfer and European politics, c.1500-1800*, London, Routledge, 2017.

<sup>379</sup> S. CASEY: *Reialesa i propaganda*, p. 173.



Si bé, les distintes cerimònies de la monarquia com les coronacions, els banquets o les entrades en les ciutats i viles reials, poden semblar-nos idèntiques en essència i estructura, cadascuna d'elles es dissenyava per, d'una banda, emfatitzar aspectes concrets, com podia ser una referència bíblica específica per vincular la imatge de la reina, o diferenciar i enaltir a uns membres de la cort respecte a d'altres, o, per altra, en circumstàncies particulars en les quals es volgués legitimar o afermar la imatge de la persona que encarnava la figura institucional, és a dir, el que la documentació anomena la “fama pública”.

### *El matrimoni amb la monarquia: les coronacions*

La construcció i legitimació del discurs ideològic del poder tingué el seu fonament més sublim i sublimador en la cerimònia de la coronació, una posada en escena coral de *auctoritas regia* que pel seu inigualable valor simbòlic arrelava i afermava la narrativa monàrquica. En la més solemne i substancial de les cerimònies règies, els membres de la parella règia aconseguien ordenar al seu voltant la resta dels agents que formaven la comunitat política en una jerarquitització favorable a les seues figures institucionals basada en les idees de proximitat, pertinença i exclusió.

En el ritual de la coronació d'una reina consort s'escenificava, a través de l'entronització imposició dels elements materials del poder i la consagració, l'essència i l'origen de la dignitat i poder reginal amb la participació del seu espòs com a referència a l'elevació femenina pel matrimoni amb el rei. Al darrere de la gestualitat simbòlica i de la justificació bíblica, es trobava l'exhibició i manifestació de la naturalesa pròpia de la relació existent entre els cònjuges, en la qual l'estatus de la dona derivava de l'estatus del seu marit que l'assumia a través del matrimoni i la consumació del mateix, permetent a les reines de la Corona d'Aragó ser coronades i consagrades com ho eren els seus esposos per la dignitat que ambdós compartien, enaltint-les sobre la resta i reforçant la càrrega simbòlica de la unió dels cossos de la parella règia. Si bé la narrativa i el discurs legitimador del poder establia que el poder reial, tant de reina com del rei, derivava de Déu, en última instància, tal com ho codificaven els contemporanis amb formulisme cancelleresc “*per la gràcia de Déu, reyna d'Aragó*”, l'ascensió i assumpció de la dignitat reginal s'iniciava i segellava amb la unió matrimonial amb el rei, de qui derivava en primera instància la posició de la reina en la monarquia. En l'acte de la coronació la naturalesa original i en relació del poder reginal apareixia amb la imposició de la Corona

que durant l'acte feia el rei a la reina, el qual agafava amb les seues mans la corona i la imposava sobre el cap de la seua “companyona”. Amb la gestualitat pròpia d'una escenificació de poder, l'acte de la col·locació de la corona representava i evidenciava l'origen de la significació política i social de la reina com una derivació del cos polític del rei, com ja hem assenyalat.

Les oracions, els símbols, la música o els gestos confeccionaven, per la seua banda, una representació al·legòrica i ancestral que exalçava a la persona més enllà de les seues capacitats personals a una esfera superior, per sobre de la resta d'humans que presenciaven l'escena, a excepció del rei. La reina com a part del cos polític de la monarquia era una identitat institucional que, com afirmava Kantorowicz<sup>380</sup>, podia transmutar de cos però seguir representant el mateix rol, gràcies i virtuts en la societat baixmedieval. Amb la coronació no sols s'elevava la figura institucional sinó que es legitimava la persona que l'encarnava, sent consagrada per la seua tasca de “companyona” del rei amb la benedicció de Déu qui tocava a la persona particular amb la seua gràcia mística per concedir-li, com s'indica en el cerimonial, les virtuts pròpies d'una reina. Amb la consagració i col·locació de la corona en el seu cap, la reina s'unia o es casava<sup>381</sup>, ara no amb el rei, sinó amb la monarquia, la governació i els regnes.

L'absència de coronació de la reina al llarg d'alguns regnats es pot considerar una conseqüència de la significació que imprimia en la reina la unió matrimonial, la qual concedia i afermava el seu estat dintre l'engranatge monàrquic i la societat medieval sense necessitat d'altra escenificació. El matrimoni ja establí un vincle irrompible entre els conjugues pel qual l'assumpció de la figura institucional de la reina es tornava innegable i inqüestionable.

Malgrat la dita excepcionalitat, la celebració d'una coronació es planejava o, almenys, s'emprava com l'ocasió ideal per transmetre una imatge determinada de la reina, basada en l'evocació de figures bíbliques exemplars que vinculaven la seua persona a la caracterització modèlica de la reina consort, enaltint la seua figura en el procés i justificant la cerimònia en si mateixa. Al llarg de la celebració entre els símbols, oracions i gestos, es remetia a la figura i l'exemple de la reina Esther el qual s'emprava com a marc referencial quan el rei li col·locava la corona al cap “*car d'açò havem figura*

---

<sup>380</sup> Ernest KANTOROWICZ: *Los dos cuerpos del rey: un estudio de teología política medieval*, Madrid, Alianza, 1985.

<sup>381</sup> M. GAUDE-FERRAGU: *Queenship in medieval France*, pp. 41-52.

*espressa del rey Assuer, qui coronà Hester, on és escrit: posà la corona del regne en lo cap d'aquella*"<sup>382</sup>. A diferència de la coronació del rei, en la qual des del regnat d'Alfons el Benigne, era ell mateix qui prenia la corona i se la posava al cap, expressant així que el seu poder derivava de la transmutació del cos polític del seu pare a la seua persona i cap altre, concretament cap prelat, podia imposar la dignitat reial sobre el seu cap ja que aquesta provenia directament de Déu<sup>383</sup>. Seguint l'exemple d'Assuer, el rei de la Corona d'Aragó col·locava la Corona al cap de la reina, "companyona" seua, la qual col·laboraria amb ell per afermar el poder de la monarquia i legitimar així com garantir la successió dinàstica.

Alhora, la invocació a Esther prefigura la coronació de la Mare de Déu, identificant a la reina amb la intervenció de la Verge Maria per salvar al poble és una evocació de la intercessió d'aquesta davant Crist per salvar a la humanitat el dia del Judici Final<sup>384</sup>. Les referències bíbliques i la resta d'elements que composaven el ritual, esdevenien un potent factor legitimador per a la figura institucional de la reina, per a la discursiva del poder monàrquic i per a la dinastia regnant Tanmateix, la coronació i consagració d'una consort eren fets extraordinaris i poc freqüents, producte de necessitats particularment especials de legitimació que cercaven, amb l'escenificació del poder, reforçar la dinastia i la parella règia.

El ritual de la coronació de la reines de la Corona d'Aragó es ben conegut gràcies a les Ordinacions confeccionades a tal efecte, és a dir, "de la manera com les reynes d'Aragó se faran coronar"<sup>385</sup>. La redacció del codi per a la consagració i coronació de les reines degué tenir lloc entre gener i agost de 1353<sup>386</sup>, quan el rei Pere amb la col·laboració dels seus secretaris i algun prelat, posaren en comú els fonaments per plasmar i elaborar un mateix model ritual al futur. Pel valor simbòlic de la coronació, cada aspecte del cerimonial va ser supervisat pel mateix monarca en persona<sup>387</sup>, dotant a aquestes ordenacions d'un valor innegable per a l'estudi de la construcció simbòlica del discurs del poder a la monarquia catalanoaragonesa. Dit d'una altra manera, el cerimonial de

---

<sup>382</sup> *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 267.

<sup>383</sup> Antonio DURÁN GUDIOL: «El rito de coronación del rey en Aragón», *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 103 (1989), pp. 27-30.

<sup>384</sup> Mónica Ann WALKER VADILLO: «El ciclo de Esther», *Revista Digital de Iconografía Medieval*, 3/6 (2011), pp. 19-27.

<sup>385</sup> *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, pp. 266-274.

<sup>386</sup> *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, «Estudi introductori», p. 16.

<sup>387</sup> F. GIMENO BLAY: «Escribir, leer y reinar: La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387)», pp. 119-233.

coronació impulsat i supervisat per Pere el Cerimoniós constituí una codificació del missatge de la monarquia aragonesa com a institució a través de l'escenificació d'un ritu carregat de simbolisme, que al seu torn, en la plasmació material i social, constituïa un acte d'ordenació i jerarquització que exalçava la preeminència de la parella règia sobre la resta de membres de la comunitat política. Conjunturalment i per l'evolució de la significació de la reina en l'esquema monàrquic, cal assenyalar com aquesta tipificació cerimonial va tenir lloc després de l'experiència de la coronació de la reina Elionor el 1352. Aquest fet podria ser un indicatiu per entendre la concepció que el rei Pere tenia de la reina, donat que si empenia la redacció d'unes ordinacions era segurament amb la voluntat que en el futur la reina, igual com el rei, fora coronada en una cerimònia pensada per honrar i legitimar la persona i engrandir la figura institucional. En aquest sentit, la cerimònia ja no devia ser un fet aïllat, sinó una nova expressió del poder, emprant l'al·legoria de la imposició de la corona al cap per afermar una concepció de la reina com a part del cos polític de la monarquia. Per tant, el monarca entenia ja en la dècada dels cinquanta del segle XIV que la legitimació ritual de la seua esposa implicava la legitimació de la parella règia i dels futurs descendents que en nasqueren.

El text s'inicia amb una justificació de l'acte de coronació de la reina extreta de la Vulgata<sup>388</sup>. Com hem vist en l'apartat del matrimoni, la concepció femenina dels autors cristians impregnà i va donar forma al vincle entre home i dona en el matrimoni, i, en aquest cas, a la relació entre rei i reina. En tractar-se de la cerimònia que vinculava a la persona amb el poder polític i la divinitat, el rei Pere comença el seu text amb una justificació de caire bíblic per sustentar i legitimar la cerimònia en si mateixa. En aquest extracte, el rei Pere manifesta la concepció teòrica que des de la monarquia es volia afirmar de la reina: la dona fou creada per la necessitat de l'home de tenir una companya i, per això, es prengué una part del centre del cos. La coronació es justifica, per tant, sobre una de les tantes visions derivades del debat sobre la creació i les seves conseqüències en la institució matrimonial, del qual ja hem parlat en l'explicació de la unió matrimonial entre rei i reina.

---

<sup>388</sup> *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 266: "Scrit és en la Sancta Escriptura que, après totes les coses creades, Déu omnipotent creà l'om, e veent que l'hom tot sol no era profitós, dix: *No és bo hom ésser sol, façam a ell ajudori semblant a ell* (Gen 2, 18). Perquè apar per la paraula demunt al·legada e per les següents en ço que diu: Façam a ell ajudori semblant a ell (gen 2, 18), que Déu donà a Eva a Adam per companyona, majorment con fo formada de la costella del costat de Adam segons que en la Sancta Scriptura és demostrat (...). E axí apar que Eva fon dada a Adam per companyona, cor del mig loch del cors de l'hom fo presa e formada, e no de les parts jussanes, a dar entendra que no dos súbdita de l'hom, ne axí mateix fo presa o formada de les parts sobiranes, per tal que no fos entés ella ésser sobirana a l'hom".

La fórmula que utilitza el rei en aquesta primera part, “companyona” o companya, és una paraula utilitzada constantment per les reines en la comunicació epistolar amb els seus esposos, arribant a intitular-se com “La vostra humil companyona”. Aquest formulisme de la Cancelleria esdevé una retòrica de difusió de la postura política de la monarquia, en què rei i reina comparteixen dignitat i estatus al cim de la piràmide social i col·laboren en el govern del regne. Altres formulismes cancellerescos, com el castellà “Reynante(s) en vno”<sup>389</sup>, emfatitzen també aquesta idea. La reina, com a esposa del rei, es converteix per l’acte sagrat del matrimoni en la seva col·laboradora més directa, recaient en la ella part de l’empresa governativa i ordenadora de la Corona i dels aspectes socials i religiosos amb els quals la monarquia construïa la seva identitat o essència en la societat medieval. Així, amb el matrimoni, es convertia en la seua “companyona”, en la terminologia medieval, compartint diferents atribucions espirituals per la unió també espiritual dels dos cossos en un de sol. En el cas de la monarquia, amb la unió matrimonial, la reina havia de compartir amb el rei totes aquelles gràcies espirituals que ell tingués o derivessin de l’Església<sup>390</sup>. Per aquest motiu, la reina podia ser ungida per l’arquebisbe metropolità de Tarragona, compartint l’adscripció espiritual i divina del poder monàrquic. La sacralització es realitzava amb un ritual pràcticament idèntic al del rei, cosa que no passava en altres monarquies medievals, com la francesa, on la reina no era ungida i la cerimònia es realitzava en un lloc diferent a la del rei<sup>391</sup>.

L’oració i els atributs del poder, així com la roba que vestia o el cavall amb que acudia a la seva coronació són detallats també en l’estricta cerimonial establert pel rei Pere, que no deixà cap aspecte a l’atzar. Així, el monarca dissenya una exhibició de la monarquia a través de l’exaltació de la figura de la seva esposa, en la qual es combina la litúrgia i la pregària amb elements propis de la cultura material del poder. En aquesta simfonia simbòlica entre allò litúrgic i material podem visualitzar la posició de la reina com a companyona del rei, afirmant la imatge de la reina com a participant de la institució monàrquica i col·laboradora del rei en els assumptes sagrats i terrenals. Però alhora, com veurem, quan detalla els passos del cerimonial, el rei no s’oblida de col·locar a membres

---

<sup>389</sup> D. PELAZ FLORES: «“Reynante(s) en vno”. Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla durante el siglo XV», Universidad de Valladolid, 2015, (Tesis doctoral inédita), pp. 136-141.

<sup>390</sup> “Donchs convé que axí con Nostre Senyor Déu deputà e ordonà per ocompanyona Eva a Adam, que les reynes d’Aragó companyones sien dels reys d’Aragó, e d’aquelles gràcies spirituals, honors e prerogatives que sancta mare Esgleya los reys d’Aragó han insignits se alegren”. *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 266.

<sup>391</sup> M. GAUDE FERRAGU: *Queenship in medieval France (1300-1500)*, pp. 42-43.

destacats de la comunitat política al voltant de la reina, per refermar, més si és possible, una diferenciació o una concepció d'alteritat entre els monarques i aquells que encara que participis en la cerimònia no en són els protagonistes.

Abans de detallar els dos moments més simbòlics d'aquesta, en la narració s'especifica tot el cerimonial previ, que començava el dia anterior a la celebració de la coronació. En el transcurs del text compost pel rei Pere, es combinen de manera intencionada el ritu litúrgic amb l'ornament material per crear un diàleg simbòlic entre la societat i la monarquia que evidencia, en una exhibició pública, la posició preeminent de la companyona del rei. Els dos moments centrals de la cerimònia eren la unció i la coronació, realitzada pels dos actors que intervenen en l'acte, l'Església i la monarquia. En l'aspecte material, les ordenacions detallen exactament com havia de ser l'abillament de la reina en els moments més importants de la cerimònia. Abans de la cerimònia, la reina havia d'emprendre un ritual per mostrar una visió pura de la seua persona. Rentada, amb els cabells deixats anar, vestida amb riques teles blanques, sobre un cavall blanc, havia de conduir-se a si mateixa fins a la Seu de Saragossa, on el metropolità estaria esperant-la. Un cop a la Seu, la reina havia de procedir a canviar-se novament de roba per posar-se camisa blanca sobre la qual duria un domàs de vellut blanc decorat amb filigranes d'or, perles i pedres precioses<sup>392</sup>. Com veiem, cada detall de l'abillament està planificat al mil·límetre. Amb el vestit, la monarquia adornava el seu cos per a representar la imatge que de la institució es tenia en l'imaginari popular del moment, mostrant amb les seves robes i objectes la seva pertinença al sector més elevat i exclusiu de la societat. I en una exhibició política pública i de la magnitud d'una coronació tot això és pensat per mostrar mitjançant sistemes de comunicació verbals i no verbals el projecte polític de la monarquia.

La cerimònia continuava amb l'arribada de la reina a la Seu de Saragossa, on escoltaria una primera oració justificativa del fet que, tot i la seua fragilitat, la reina havia estat elegida per a tal dignitat seguint exemples com el de Sara, Rebeca, Lia o Raquel. Una vegada passar el llindar de la Seu, la reina havia de dirigir-se a l'altar, on hi hauria instal·lat un setial reial decorat amb draps d'or, des d'on la reina on escoltava una nova oració vinculant la seua persona a la figura de la reina Esther, per la qual cosa el l'oficiant demanava la concessió de la sublimació i dignitat reial com a esposa del rei que era<sup>393</sup>.

---

<sup>392</sup> *Ordenacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 267.

<sup>393</sup> *Ordenacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 267.

Acceptant-se que la gràcia divina devia ser compartida entre els esposos, la reina procediria a canviar-se novament de vestimenta en la sagristia i apareixer tota vestida de blanc, com a representació de la puresa. A la seua tornada a l'altar, aniria escoltada per tres dones, les més honroses del regne, una amb el ceptre, l'altra amb el globus d'or i la tercera amb la corona, que havien de deixar sobre l'altar<sup>394</sup>. A partir d'aquell moment els elements litúrgics crearien una melodia simbòlica per sacralitzar a la reina a través de les oracions com a pròleg per a la unció i coronació. Entre totes elles destaca el prefaci a la unció en el qual es demanava a Déu que infundira en la reina l'autoritat sobre el regne, l'abundància de consell, la saviesa o la pietat en defensa de la religió. Per donar suport i legitimitat a aquesta crida s'hi citen, a continuació, quatre figures bíbliques que han de ser exemple per la reina, com Sara per la seva fecunditat, Rebeca per la seva moralitat, Judith com a model en la dedicació al regne o Esther exemple últim de la reina prudent i valenta<sup>395</sup>. L'oració finalitza no sense mencionar el cultiu i atenció que la reina havia de dedicar a la justícia i la pietat. A través de les oracions, la monarquia aconseguia expressar i exhibir com el model de reina es plasmava en la persona particular, consolidant i projectant la imatge ideal del seu rol institucional sobre la dona que anava a ser coronada.

Després d'aquesta oració, el metropolità procedia a ungir a la reina mentre el rei es col·locava al costat de la mateixa, vestit amb les insígnies reials per lliurar-li els emblemes del poder reial. L'acte de la coronació en si mateix, és a dir, el moment en què era posada la corona al cap ungit de la reina juntament amb la resta dels altres emblemes del poder monàrquic, havia de ser realitzat pel rei<sup>396</sup>. Aquest acte tan al·legòricament evocador exemplifica com la parella règia compartia les gràcies espirituals, l'autoritat i el poder, tot i que el de la reina provenia o derivava de la seva relació amb el rei. Com a

---

<sup>394</sup> “E açò fet, sia comenat lo ceptre a una dona e lo pom a altra, les quals isquen de la sagrestia primerament en l'agual, axí que la pus honrada d'aquestes dues port lo ceptre en la man e vaga a la part dreta, e l'altra lo pom en la man e vaga a la part esquerra. E après d'aquestes isqua altra dona qui port en les mans l baci d'argent bell e rich en lo qual port la corona ab la qual la reyna deurà ésser corona e aquesta dona sia pus honrada que totes les altres”. *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 268.

<sup>395</sup> “Concede ei, Domine, auctoritatem regiminis, consilii magnitudinem, sapientie, prudentie et intellectus abundantiam, religionis ac pietatis custodiam, quantenus mereatu benedici et augmentari in nomine ut Sarra, visitari et fecundari ut Rebeca, contra omnium muniri vitiorum monstra ut Judith, in regimine regni eligi ut Hester, ut, quam humana nititur fragilitas benedicere celestis potius intitmi roris repleat infusio, et que a nobis benedicatur in reginam, a te mereatur obtineri in premio eternitatis perpetue, et, sicut ab hominibus sublimatur in nomine, ita a te sublimetur fide et operatione”. *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 270.

<sup>396</sup> E açò fet, lo rey, qui aquí sia present, vestit ab les sues insígnies reials, prenga la corona de l'altar e pos-la en lo cap de la reyna, e dementre li posará en lo cap, lo metropolità diga les oracions següents: Accipe coronam glorie regni, ut scias te esse consortem regni, populum Dei semper propere consulas, et quanto plus exaltaris, tanto amplius humilitatem diligas atque custodias in Chricto Iesu Domino nostro. Amen. *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p.271.

representació del poder de relació, la corona havia de ser imposada a la reina per qui li concedia el seu poder i dignitat, mentre que el rei, en canvi, es coronava a si mateix. La tradició de l'autocoronació es va iniciar a la Corona d'Aragó amb el rei Alfons el Benigne i el seu fill la inclouria a les ordenacions sobre la coronació dels reis<sup>397</sup>. Així, es projectava un discurs polític pel qual el rei era l'únic dipositari primer del poder el qual derivava directament de Déu a la seua persona. Després de la corona, el rei imposava sobre la reina la resta dels emblemes, el ceptre, el globus d'or i l'anell. Un cop coronada i amb tots els emblemes del poder sobre la seua persona es procedia a tancar la cerimònia amb altres oracions. A la sortida de la Seu, la reina havia de tornar a canviar-se de roba incorporant al seu abillament una dalmàtica amb les insígnies reials<sup>398</sup>, el que presentava a la reina com a una persona sublimada que formava part del cos polític de la monarquia. El cos físic purificat, amb aigua i vestidures blanques abans i durant la celebració, s'havia transmutat amb la unció i coronació en un cos metafísic, el de la "companyona" del rei, una figura institucional que representava la monarquia i no la persona particular. Les celebracions havien de durar durant dies, amb banquets que honraren a la reina ara coronada davant els altres agents socials, especialment a l'àmbit de la cort reial.

Sens dubte, un dels aspectes més interessants de l'ordenació establerta pel Cerimoniós és el tractament que es fa de "l'altre". Al llarg de tot el cerimonial la figura de la reina és encaixada al voltant de membres de les famílies més importants de la comunitat política que, fins i tot han de participar en el ritu de la coronació com a part fonamental del mateix. Així, com ja hem dit, quan la reina es dirigeix des de la sagristia a l'altar major, després de canviar-se de roba per a la coronació ha d'anar acompanyada de tres dones, portadores del ceptre, el globus i la corona. Com veiem en el text, dins d'aquesta elecció es classifica a les dones entre les més nobles o honrades. Així, la monarquia enquadrava a la resta de membres de la societat, especialment de l'elit social, marcant les diferències entre ells i alhora entre tots ells amb la monarquia. D'aquesta manera, per la necessitat del ritu i la intenció del creador del mateix, es fomenta un sentit de diferenciació que s'accentua en una cerimònia d'exhibició política pública com la coronació, la idea de la preeminència monàrquica.

---

<sup>397</sup> "E aquesta oració dita, lo rey prenga la corona de sobre l'altar e ell mateix pos-l' es en lo cap senç ajuda d'alcuna persona", *Ordenacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 259.

<sup>398</sup> "E après dita la missa, la reyna vaja-se'n cavalcant en lo dit cavall vestida ab la dalmàtica e ab totes les altres insígnies reials e vestedures demunt dites ab les quals haurà estat en la missa, e la corona en lo cap, a l'alberch del rey". *Ordenacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 273.



El rei Pere havia estipulat un codi de referència per a les coronacions de la reines d'Aragó, minuciosament detallat que no deixava res a la imaginació o la improvisació. Cada roba, cada moviment, cada oració, tenia un significat simbòlic que completava la reafirmació de l'estatus de la monarquia dins de la societat medieval. No obstant això, si hem de parlar de l'aplicació del cerimonial, hem de dir que el seu èxit va ser parcial, ja que cada coronació, per la cronologia o les circumstàncies polítiques concretes, tingué les seues particularitats.

En termes generals, la voluntat o necessitat d'afirmar la legitimitat dinàstica motivà la coronació d'un total de cinc reines a la Corona d'Aragó: Constança de Sicília (1276), Elionor de Sicília (1352), Sibila de Fortià (1381), Maria de Luna (1399) i Elionor d'Albuquerque (1414). A aquesta seqüència s'hauria d'afegir un projecte fallit ideat per a la realització una cerimònia de coronació per a la reina Violant de Bar en 1388, el que no es va arribar a realitzar, com fou també el cas del rei Joan mateix ni la jura del primogènit, l'infant Jaume, que va morir aquell mateix any<sup>399</sup>. Tot i no haver-se escenificat efectivament, el projecte de celebració permet a l'historiador copsar la significació que la figura reginal estava adoptant i adquirint des de la segona meitat del segle XIV. Aquesta tendència, de 1352 a 1414, incloent en ella el projecte frustrat de coronació de Violant, exemplifica un afermament de la reina en l'esquema polític a través de l'al·legoria cerimonial de la coronació de la "companyona" del rei. La consort, com a integrant del cos polític de la monarquia, havia d'ésser partícip de la cerimònia de representació simbòlica del poder regi, el màxim honor ritual del moment, que

---

<sup>399</sup> Poc sabem d'aquest projecte de coronació de la reina Violant, però sembla que sí que es va començar a planificar, donat que la reina va encarregar al seu tresorer Alatzar Golluf fer portar robes de Flandes i d'altres parts per confeccionar els vestits que, segons el tresorer, es van fer "a obs de la coronació de la reina" per un valor superior als 21.000 sous barcelonesos que encara no havien estat pagats en desembre de 1389 (ACA, MR, RP, vol. SG, 514, f. 45r). Probablement, es plantejà una coronació conjunta del rei i la reina i el jurament com a primogènit de l'infant Jaume. El jurament del primogènit i la celebració de la coronació de la reina ja s'havien realitzat en sintonia per a la jura del propi Joan i la coronació de la seua mare, Elionor de Sicília, el que podria haver estat el model que pretenien realitzar. Tot i la manca de dades, aquest propòsit és justificable donat que coneixem la intenció del rei de coronar-se (J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, p. 319) i les demandes de la reina per fer anar a Saragossa a membres de la noblesa, com la vescomtessa de Castellbó en gener de 1388 (ACA, RC, reg. 2053, f. 58r-v). Presumiblement, les tres solemnitats es pensarien per ser realitzades a la vegada o en un espai de temps relativament menut, com foren les coronacions de Martí i Maria de Luna, amb deu dies de diferència o la coronació Ferran I i Elionor d'Albuquerque, amb tres dies de diferència. Però la mort del primogènit i les circumstàncies polítiques negatives del moment els impediren portar-ho a terme. No tenim molta més informació per afirmar amb contundència la veracitat del projecte més enllà de la notícia sobre la vestimenta de la reina, però açò tampoc és un motiu d'invalidació, ja que com Riera Sans explicava per a la coronació d'Elionor de Sicília, aquesta tampoc havia estat recollida per cronistes com Zurita o Jerónimo Blancas i tampoc hi havia molta documentació que la confirmés, ni tant sols en l'acta oficial del jurament del primogènit, el que no significa que no es celebrés.

sacralitzava la seua persona per encarnar la figura institucional que havia assolit arran del seu matrimoni amb el rei. La pràctica de la coronació reginal es va donar fins l'arribada dels Trastámara a la Corona d'Aragó, excepte en la primera parella règia, Ferran i Elionor, per una especial necessitat de legitimació monàrquica i de mostrar la continuïtat i el respecte de les tradicions i concepcions simbòliques de les figures de rei, reina i primogènit pròpies de la Corona d'Aragó <sup>400</sup>. Els seus successors trencarien aquesta tradició però no sols per a la reina sinó també per al rei, limitant-se a un solemne jurament de Furs a la Seu de Saragossa a l'inici del seu regnat i posteriorment a la resta de regnes de la Corona <sup>401</sup>.

De la primera d'aquestes cerimònies, la coronació de la reina Constança de Sicília, en 1276, no disposem d'abundants testimonis o detalls, excepte per la descripció, untant exigua, inclosa en la crònica de Bernat Desclot:

E pus anà-se'n en Aragó, en la maestra ciutat de Saragossa, e aquí féu venir tots los barons d'Aragó e de Catalunya, e els rics hòmens de les ciutats, e tenc molt gran cort e honrada, e donà grans dons a cavallers e a joglars. E coronà-se rei, e coronà madona la reina Constança, sa muller, e mès-li lo pom de l'aur en la mà e la verga de l'aur en l'altra mà en l'església major de Saragossa davant l'altar, mentre que el bisbe cantava la missa. E puis, quan la missa fou dita, lo rei amb la reina anà-se'n a son palau, e tenc corts bé vuit jorns. Els cavallers e les gents faeren molt gran festa per amor del rei e de la reina e demanaren molt gran alegre <sup>402</sup>.

Gràcies a aquesta narració podem veure que, com regularien les Ordinacions del rei Pere el Cerimoniós un segle després, l'acte de la imposició de la corona sobre el cap de la reina era realitzada pel seu espòs, en aquest cas, el rei Pere el Gran, materialitzant en la solemnització de la figura institucional de la reina la naturalesa del seu poder, un poder en relació i derivat del propi del monarca. La legitimació de la parella règia i de la reina en particular, cimentava el lligam sicilià i l'herència Hohenstaufen del rei catalanoaragonès, que poc temps després reclamaria els drets de la seua esposa i ara també propis sobre el regne de Sicília, en aquell moment sota domini angeví. La sacralització de Constança, descendent de la dinastia imperial, definia o, més bé, redefinia el paper de la reina a la Corona d'Aragó, conferint a la “companyona” del rei un alè simbòlic superior

---

<sup>400</sup> José Manuel NIETO SORIA: «Ceremonia y pompa de una dinastía: Los Trastámara de Castilla», *Cuadernos del CEMYR*, 17 (2009), p. 56.

<sup>401</sup> Antonio DURÁN GUDIOL: «El rito de la Coronación del rey de Aragón», *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 103 (1989), p. 34.

<sup>402</sup> Llibre del rei en Pere, A cura de Stegano M. Cingolani, p. 184.

que afirmava l'essència de la figura institucional com a integrant de la monarquia de la mateixa manera que ho feia amb la parella règia. Com a integrant de la monarquia, consagrada i coronada com el seu espòs, els drets de Constança eren els drets de la monarquia i havien de ser defensats com si foren els del rei, donat que els dos cossos de la parella règia ara n'eren un, el que justificà anys després, en 1282, l'atenció de les demandes dels sicilians en l'alçament de les Vespres Sicilianes. De fet, el propi Desclot narra l'arribada de Constança a Sicília amb dos dels seus fills, l'infant Jaume i l'infant Frederic: “*e les gentes receberent-la amb gran honor, així com cella qui era llur dona natural, néta de l'emperador Frederic*”<sup>403</sup>. L'ascendència Hohenstaufen de Constança legitimava el clam del rei i la conquesta del regne als angevins.

Cap altra reina seria coronada fins més de tres quarts de segle després, quan Elionor de Sicília fou lloada amb aquesta honra cerimonial en l'any 1352<sup>404</sup>. El rei Pere no va coronar cap de les predecessores d'Elionor, però els esdeveniments polítics passats i les conjuntures familiars d'aquell moment s'alinearen propiciar la sublimació de la reina en una cerimònia en la qual també es jurà a l'infant Joan com a primogènit i hereu de la Corona. Sens dubte, al darrere de la celebració d'aquesta coronació estava la contestació que en anys anteriors havia patit el govern del Cerimoniós, com foren les revoltes de la Unió de 1347 a 1348 en Aragó i València junt amb la ingerència de part dels membres masculins de la família reial, com l'infant Jaume o l'infant Ferran, que desafiaven el govern del rei Pere. Aquestes turbulències en l'afermament de la seua posició cernien una ombra sobre el regnat del rei que enfosquia la legitimitat de la seua persona i de la seua figura política com a monarca. Tanmateix, aquesta situació anà disminuint-se, primer, amb el triomf militar sobre els unionistes i, posteriorment, amb el naixement de l'infant Joan en desembre de 1350. Amb un hereu masculí per al tron, el rei Pere albirà les circumstàncies idònies per tractar de transmetre un missatge de legitimació dinàstica i recuperar la magnificència de la monarquia, posant a la reina en un lloc simbòlicament privilegiat donat que gràcies a ella es podia assegurar la continuació dinàstica. La maternitat, per tant, esdevingué el motiu més directe que impulsà la coronació d'Elionor, ja que aquella havia afermat el tron del rei Pere i legitimava la dinastia amb la continuació de la línia successòria. Elionor havia complert el seu rol de “companyona” del rei donant-li un hereu en un moment de contestació al monarca i de feblesa dinàstica, aconseguint,

---

<sup>403</sup> *Llibre del rei en Pere*, A cura de Stegano M. Cingolani, p. 251.

<sup>404</sup> Jaume RIERA SANS: «La coronació de la reina Elionor (1352)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), pp. 485-492.

així, assentar la política interior i exterior de la Corona a través de la maternitat. Aquest triomf de la parella regnant va voler ser oficialitzat pel monarca, sublimant la reina i, en conseqüència, a la parella règia i la descendència que havia nascut i naixeria d'aquella unió. En tal conjuntura, el rei Pere recuperà un cerimonial no celebrat en generacions però que exhibia i legitimava la reina i per extensió a la parella règia, la successió d'aquesta i la dinastia en conjunt. Jaume Riera ho sentència afirmant que les intencions del rei es basaren aleshores tres objectius convergents: premiar la maternitat o fecunditat de la reina, rubricar la successió generacional i glorificar la institució monàrquica<sup>405</sup>.

Sobre l'organització i celebració d'aquesta coronació sabem que el rei va demanar a l'arquebisbe de Tarragona la butlla papal relativa a la coronació reial en un intent per esbrinar les qüestions definitòries de la coronació reginal a la Corona d'Aragó. El rei no es limità a cercar la viabilitat i els models previs per a la coronació sinó que ideà i decidí els detalls més significatius de l'escenificació d'aquesta per a la seua esposa Elionor. En aquest sentit destaca, per exemple, l'encàrrec fet pel monarca a distints argenters dels objectes que en la cerimònia materialitzaven i simbolitzaven el poder reial, del qual s'investiria a Elionor, entre els quals destaca la confecció d'una magníficent i esplendorosa corona, objecte central del ritual, que poc temps després, una vegada complida la funció cerimonial, seria empenyorada per les necessitats econòmiques de la monarquia<sup>406</sup>. A diferència del que després ocorreria en posteriors cerimònies, a la coronació no acudiren ni nobles ni prelats dels altres regnes de la Corona, sols del regne on es celebrava la cerimònia, Aragó, qüestió que es corregiria en el futur per enaltir la monarquia davant els representants i principals agents polítics de tots els territoris sota el govern de la monarquia. Amb tot, l'experiència de la coronació de la reina Elionor serví al rei per impulsar la redacció d'unes ordinacions per la coronació de la reina que tingueren en compte tots els aspectes necessaris que escenificaren a la perfecció, en futures ocasions, la glorificació d'una reina i de la monarquia. A partir d'aquest moment s'inicià una tendència de coronació fonamentada i relacionada amb el concepte que es tenia i afirmava sobre la reina consort en l'esquema monàrquic com a companya i col·laboradora del rei, regnant junt a aquest i, en definitiva, com a part del cos polític de la monarquia.

---

<sup>405</sup> *Ibidem*, p. 491.

<sup>406</sup> *Ibidem*, p. 489.

Tot i que la coronació d'Elionor inicià una tendència en el ritual i una redefinició de la significació simbòlica de la reina consort, el record d'aquesta cerimònia és o més en la història de la seua vida i regnat que el rei Pere presenta en la seu Crònica. Malgrat això, el rei sí que inclou i ressenya la coronació de la seua darrera esposa i successora d'Elionor, Sibil·la de Fortià<sup>407</sup>. Tot i els intents de la parella règia per escenificar la coronació que legitimés la figura de Sibil·la, la cerimònia va evidenciar la manca de suport a la parella regnant per part dels ducs de Girona, Joan i Violant, de l'infant Martí, que des d'un primer moment es trobava en una situació complicada, obligat a triar entre els designis del seu germà i els del seu pare, el qual arribà a posar-lo sota amenaça i obligà a l'esposa d'aquest, Maria de Luna, a romandre a Saragossa per assistir i atendre a la reina Sibil·la en la coronació<sup>408</sup>. Tot i les dures paraules del rei, l'infant Martí decidí no assistir-hi. Malgrat tot, la reina Sibil·la protagonitzà una solemne i rica cerimònia i comptava al seu voltant amb dones nobles que l'acompanyaren i serviren tal i com dictava el protocol, com la ja anomenada Maria de Luna i la seua mare, Brianda d'Agout. Aquesta coronació, que havia d'escenificar l'harmonia de la parella règia i l'honra de Sibil·la davant dels altres agents socials, escenificà, tanmateix, el profund cisma existent en el si de la família reial, amb l'evident trencament entre la parella règia i els hereus del rei, els infants Joan i Martí. Tot i la polarització prèviament existent, el rei Pere va considerar necessària i convenient la coronació de la reina Sibil·la per enaltir-la amb el mateix honor cerimonial que havia concedit a la mare dels seus fills Joan i Martí, la reina Elionor, que havia col·laborat amb ell per consolidar el govern del rei i la successió dinàstica. En la tensa i inoperant relació entre la reina Sibil·la i els infants potser es trobés el motiu principal que impulsà al rei a realitzar aquesta coronació, fent una crida pública que legitimara la seua persona i

---

<sup>407</sup> *Crònica de Pere III el Cerimoniós*, p. 410. “Nós, desitjants que la reina Dona Sibília, muller nostra, se coronàs, convocam corts fenerals de tota la terra en lo lloc de Montsó. E, aquelles celebrades, per distància d'algun temps, nosaltres anam a Saragossa, on coronam la dita reina ab una molt slemnial festa que li fem fer en l'any mil e tres-cents vuitanta”.

<sup>408</sup> El rei li escrigué a l'infant Martí per informar de les accions que havia emprés per mantenir a la seua esposa, Maria de Luna, en la cort i per reprendre'l per la seua absència. “Lo Rey. Molt car fill. Sapiats que nós havem fet romandre vostra muller per ésser a la coronació de nostra molt cara companyona, la Reyna. E esté grans bé, vós hi fossets, pus no hi haviem demorat o almenys haguéssets feta resposta a la letra que·us haviem tramesa. E pus axí es que vós temets més lo manament de vostre frare lo Duch que·l nostre, e li volets més complaure en les coses que·us manà, qui no són degudes, que no fets nós en les lícites e honestes, e més lo volets honrar e tembre. Sapiats de cert que nós vos darem a conèixer que nós som vostre Senyor e pare e que·ns devets més honrar e tembre que ell, ne tots quants ne son. E·us castigarem de vostra inobediència per tal manera que vós entrendrets que havets greument errat e·us dolrà totstamps de la vostra vida. Però, la festa de la coronació se farà solemnement e béns sens vós e sens ell e plau-nos que n'hajats desplaer axí com lo·n mostrats haver. Dada en Saragoça, sots nostre segell secret, a .XXV. dies de janer de l'any .MCCCLXXXI. Dirigitur infanti Martino”. ACA, RC, reg. 1270, f. 56v. Inclòs en: J. M. ROCA, «La reyna empordanesa», p. 134.

compensara el trencament dels cànons establerts en el seu adveniment com a reina consort. Com ja hem assenyalat, abans del seu casament, Sibil·la havia estat amistançada del rei i havia tingut fills amb ell; així mateix, provenia de la baixa noblesa, no era docta en lletres i des de que arribà al tron afavorí dintre de la Casa i cort del rei els membres del seu llinatge. Els inicis de la relació entre ambdós disminuïen la legitimitat de Sibil·la, que no complia els cànons esperats per a una dama modèlica com havia de ser una reina a ulls d'una bona part de les elits de la Corona, inclosos els fills del rei. La parella règia intentà compensar aquesta manca de legitimitat en la imatge pública de la reina mitjançant la cerimònia més solemne de la reialesa, la coronació, sacralitzant Sibil·la i el seu paper com a reina consort.

Per tant, Sibil·la constituïa una continuació i no un trencament en la pauta ja iniciada amb Elionor, equilibrant la figura institucional en termes simbòlics i representatius a la seua predecessora. Per a la celebració d'aquesta cerimònia la reina i el rei invertiren importants recursos econòmics, la majoria dels quals es facturarin a la tresoreria del rei. La lògica econòmica pot explicar-se per dos motius: la coronació era un acte que havia nascut de la voluntat del rei per escenificar la participació de Sibil·la en el cos polític de la monarquia i, com a tal, no era una despesa d'aquesta com a reina, sinó com a “companyona” del rei i figura institucional, per la qual cosa havia d'estar sufragada pels cofres del rei com a cap de la monarquia. A la vegada i sense excloure el raonament anterior, els cofres reginals no disposaven aleshores de marge suficient per poder assumir el cost de la cerimònia completament, per la qual cosa s'hagué de fer càrrec el monarca. Amb tot, la reina també contribuï a l'esforç econòmic d'aquesta avançant un dels pagaments anuals als principals membres de la seua casa (donzelles, majordoms, escrivans, capellans, ajudants de cambra, porters, panissers, botellers, anders, cavallerissos, etc.) que havien de participar en la celebració, per tal que pogueren fer front al pagament pel “vestir per raó de la festa de la coronació de la reina”<sup>409</sup>. La reina també es confeccionà unes robes especials. En primer lloc, una camisa llarga romana de tela de Reims, amb quatre botons en cada puny, i una camisa d'acetoïna blanca i una dalmàtica de seda blanca de damasquí, fresada amb sanefes d'or revestida de tafetà vermell, amb flocadures de fil d'or i seda blanca amb un cinyell de seda blanca i botons de fil d'or<sup>410</sup>. La puresa simbòlica del blanc i la magnificència de l'or havien de crear una imatge

---

<sup>409</sup> Per exemple el pagament de la vestimenta per a Vidal de Vilanova, camarlenc de la reina: ACA, RP, MR, vol. SG, 510, f. 58r.

<sup>410</sup> J. M. ROCA: «La Reyna empordanesa», p. 156.

sublimada de la seua persona i el seu cos per rebre els atributs del poder reial. A més a més manà fer una nova sella amb fre i regnes nous que tot i haver estat encarregada oer la reina, acabà pagant el rei Pere<sup>411</sup>. La sella constituïa una peça de considerable importància dintre del cerimonial establert pel rei Pere, donat que en el camí recorregut d'anada i tornada a la Seu de Saragossa cap altra persona podia anar cavalcant a excepció de la reina<sup>412</sup>. La coronació precisava de la solemnització musical corresponent, per la qual cosa, la reina pagà instrumentistes i músics, tant els propis de la casa del rei i seua, com altres convidats a la celebració aconseguits de les cases del comte de Foix, d'Ot de Montcada o del mateix infant Joan<sup>413</sup>.

En qualsevol cas, com ja hem apuntat, tota la pompa emprada i inclosa en el refinat i exquisit cerimonial de la coronació de la reina Sibil·la no serví tant per enaltir a la reina com per fer patent la manca d'harmonia entre les dues generacions de la família reial, materialitzant la fractura entre la parella règia i els ducs de Girona i tenint rèpliques en la resta de la comunitat política de la Corona d'Aragó, dividint els agents d'aquesta en bàndols enfrontats.

Seguint la seqüència cronològica, la següent coronació es celebrà per honrar la reina Maria de Luna, qui va coronar-se després de la coronació del rei, en una cerimònia quasi conjunta celebrada en 1399 que enaltia la monarquia després d'una crisi de govern a la mort del rei Joan I i un intent d'invasió, del comte de Foix entre 1396 i 1397, repel·lit entre d'altres, per les accions diplomàtiques i defensives de la reina com a lloctinent. L'expressió d'harmonia en la relació entre la comunitat política i la parella règia es va manifestar i exhibir aquesta vegada sí en la coronació de la reina Maria de Luna, que fou atesa per les dames més destacades de la Corona com eren, la reina Violant de Nàpols, filla de Joan I i Violant de Bar; la infanta Isabel, filla de Sibil·la de Fortià i el rei Pere; la seua mare, Brianda d'Agout i Luna, i Margarida de Prades, filla del comte de Prades<sup>414</sup>. La participació de les filles de les seues predecessores i de la família pròpia de la consort, escenificava una nova cohesió i unió en el si de la família reial i els agents polítics femenins que representaven a les faccions prèviament enfrontades. Les branques familiars i de parentesc que havien causat distonies en l'honra de la figura reginal en la

---

<sup>411</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 510, f. 72v.

<sup>412</sup> *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 267.

<sup>413</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 510, f. 67r-69r.

<sup>414</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Creada a su imagen y semejanza: la coronación de la Reina de Aragón según las Ordenaciones de Pedro el Ceremonioso», p. 121.

coronació de Sibil·la ara s'empraven per expressar l'harmonia política, amb un nou regnat de Martí i Maria basat en l'equilibri entre els agents polítics, respecte dels espais propis de poder de tots els membres de la comunitat política, enteniment i cordialitat, o, el que és el mateix, de pau i justícia. Aquesta coronació, segons Núria Silleras, demostra la tònica de col·laboració del rei i la reina, concretament de Martí i Maria, donat que si Déu havia triat Martí per ocupar, com a rei, un lloc privilegiat, també triava a la seua esposa<sup>415</sup>.

En el plànol material, aquesta coronació també fou sensiblement diferent a la de Sibil·la, donat que fou la pròpia reina Maria qui s'encarregà de trobar i sufragar les peces per adornar la seua persona en la solemne cerimònia. No sols els objectes i vestimenta que lluï, sinó que, de la mateixa manera, va uniformar a tots els seus domèstics i curials amb la vestimenta que, segons els patrons ideats, calia que empraren per a la coronació tant del rei com de la reina. Les celebracions, tal com les descriu Núria Silleras, es realitzaren seguint el cerimonial que instaurà Pere el Cerimoniós i tingueren com a zenit la col·locació de la corona, el ceptre i els anells, després del qual el rei besà la reina als llavis, el que fou correspost per la reina amb un bes a la mà. La celebració continuà amb la tornada de la comitiva al Palau de la Aljaferia i la realització d'entremesos i espectacles que continuarien durant dos dies més<sup>416</sup>.

La darrera coronació i la millor coneguda fou la d'Elionor d'Albuquerque, en 1414, que se celebrà només 3 dies després de la del seu marit. Al llarg de la cerimònia i les festivitats posteriors, la consort estigué envoltada del màxim esplendor i luxe, cercant, a través de la magnificència i la grandiositat, la legitimació de l'ascensió al tron de la nova dinastia regnant, els Trastàmara, amb el valor simbòlic i propagandístic d'una cerimònia de sacralització de la persona que encarnava la figura institucional reginal.

La reina Elionor va sortir del palau de l'Aljaferia cap a la Seu de Saragossa envoltada pels seus fills, i amb les infantes Maria i Elionor com portadores dels principals emblemes del poder, açò és, la corona, el ceptre i pom, respectivament<sup>417</sup>. A l'arribada a la Seu es dirigiren a la sagristia per deixar els citats atributs materials del poder i la reina procedí a canviar-se de roba, ajustant-se al procediment indicat en les Ordinacions. Una vegada llesta, sortí amb els infants i es dirigí cap a l'altar on estava el rei, entronitzat,

---

<sup>415</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Creada a su imagen y semejanza: la coronación de la Reina de Aragón según las Ordenaciones de Pedro el Ceremonioso», p. 122.

<sup>416</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage*, p. 156.

<sup>417</sup> Charles-Vicent AUBRUN: «Álvar García de Santa María», *Cuadernos de historia de España*, 9 (1948), pp. 141-142.



esperant-la. Aleshores, s'inicià la celebració litúrgica pel metropolità fins que arribà el moment de la coronació, quan el rei Ferran I li col·locà al cap la corona que la reina de Castella li havia enviat per a l'ocasió, el ceptre a la mà dreta i el pom a l'esquerra. Finalment, el rei es llevà un dels anells que portava a la mà i li'l posà a la reina<sup>418</sup>. Conclòs el ritual simbòlicament vinculat a allò polític, el metropolità procedí a ungir a la reina, sacralitzant-la amb els olis beneïts que evocaven el toc diví a la seua persona i que continuaria amb les oracions i litúrgies finals de la cerimònia. En finalitzar la celebració de la Seu, tornà en processó al palau de l'Aljaferia amb entremesos per honrar a la reina. De fet, les celebracions continuaren dies després amb tornejos, com el del divendres 17 de febrer que reuní més de 150 cavallers, als quals acudirien els reis a delectar-se<sup>419</sup>.

Tanmateix, la dinastia havia realitzat aquesta cerimònia per les circumstàncies especials en les quals havia arribat al tron, que requerien el recurs extraordinari als mecanismes legitimadors. Com hem vist, el simbolisme polític i religiós es conjugaven en la cerimònia que pretenia enaltir una nova reina, però també una nova dinastia ara regnant a la Corona d'Aragó i que necessitava de tots els instruments propagandístics i legitimadors al seu abast per fonamentar les bases ideològiques que afermaren el seu govern i dret per mantenir i transmetre a les futures generacions de la família el tron de la Corona catalanoaragonesa.

Amb tot, malgrat que les Ordinacions del rei Pere establien a la perfecció el cerimonial de coronació per tal de ser continuat pels monarques de la Corona, aquestes van tenir poca empremta pràctica ja que després de la coronació d'Elionor d'Albuquerque, la coronació règia va deixar de practicar-se i passà a simplement a cobrar-se com un impost, el coronatge, que s'abonava un cop durant el regnat si es tenia una necessitat econòmica especial<sup>420</sup>. Així i tot, les ordenacions mostren la riquesa simbòlica del món monàrquic medieval en què les cerimònies es convertien en exhibicions polítiques a través de les quals es transmetia i consolidava la concepció que la monarquia tenia o volia projectar de si mateixa. L'Ordinació de la coronació constitueix, doncs, una finestra per entendre i afermar com des de meitats del segle XIV la reina s'entenia com a

---

<sup>418</sup> Mariano NOUGUÉS SECALL: *Descripción e historia del Castilla de la Aljafería sito extramuros en la ciudad de Zaragoza*, Zaragoza, Imprenta Antonio Gallifa, 1846, p. 94.

<sup>419</sup> M. NOUGUÉS SECALL: *Descripción e historia del Castilla de la Aljafería*, p. 95.

<sup>420</sup> Roser SALICRÚ I LLUCH: «Les demandes de la coronació de Ferran d'Antequera i d'Elionor d'Albuquerque al Principat de Catalunya. Una primera aproximació», en *Fiscalidad real y finanzas en la Cataluña medieval*, Manuel Sánchez Martínez (ed.): Barcelona, Consejo Superior de investigaciones Científicas, Institución Milá y Fontanals, 1999, pp. 118-119.

particip del cos polític de la monarquia, tant per a regnar, aconsellar però també representar, simbolitzar i engrandir la imatge de la institució.

#### *El govern simbòlic: les cerimònies cortesanes*

L'etiqueta codificava totes i cadascuna de les situacions, espacialment dintre de la cort medieval. Amb tot, la cerimonialització dels hàbits i costums de vida arribaven a la seua màxima expressió en els banquets regis. Aquests festejos esdevingueren un component essencial per a forjar a la cort la identitat del grup aristocràtic, que es distingia així de la resta de la societat no privilegiada i per davall d'ells, alhora que es vehiculava el seu organigrama i relació amb la reialesa, escenificant l'harmonia social existent<sup>421</sup>. Menjar a la taula de la reina o el rei era un honor considerat part d'una cerimònia, definida al mil·límetre, en què tant el menjar servit, com els oficials que el servien i aquells que s'asseien a la taula de la reina jugaven un paper específic. La taula parada amb vaixelles de plata daurada, amb gots i gerres de vidre, farcida d'aliments creaven una composició que delectava els sentits i cristal·litzava la desigualtat social i econòmica entre els comensals.

En 1344, quan Pere el Cerimoniós promulgà unes noves ordinacions per a la seua Casa i Cort, seguint les *Leges Palatinae* arribades de la cort mallorquina, es codificà un detallat i exhaustiu protocol per a l'abastiment i presentació de la taula règia. El monarca va especificar com els oficials de les cases règies havien de proveir els rebosts dels membres de la família reial amb aliments apropiats per a persones de la seva condició, és a dir, amb aliments de la millor qualitat que es pogués trobar a la venda en els mercats<sup>422</sup>. Aquesta petició no era una simple qüestió de gust sinó també una qüestió d'estatus: el menjar que oferia la reina o el rei com a amfitrions esdevingué un mecanisme que pretenia enlluernar els comensals mostrant la magnificència règia<sup>423</sup>. En aquest sentit, l'acte de l'alimentació, exemplificat en la seva major esplendor durant els banquets regis, ha de ser considerat com un acte públic on el luxe i el refinament que es plasmava en les cerimònies

---

<sup>421</sup> D. PELAZ FLORES: *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI-XV*, pp. 131-132.

<sup>422</sup> «Enaprès, volem e manam que en la cort nostra sien donats menjars los millors que's poran atrobar». *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 77.

<sup>423</sup> Christopher WOOLGAR: *The culture of food in England, 1200-1500*, New Haven, Yale University Press. 2016, p. 18; Fernando SERRANO LARRAYOZ: «La alimentación de la realeza Navarra en el siglo XV: las cuentas del hostel de la reina Blanca durante una romería a Zaragoza (1433)», en José Ignacio de la IGLESIA DUARTE (coord.): *La vida cotidiana en la Edad Media: VIII Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 4 al 8 de agosto de 1997*. La Rioja, Instituto de Estudios Riojanos, 1998, p. 308.

de la monarquia es traslladava simbòlicament a la taula, a la que s'havien de trobar els productes més deliciosos.

L'aliment en si mateix seria també idealitzat per la societat medieval. Es van crear idearis i arquetips dels productes que van propiciar la seva jerarquització en una escala simbòlica. La gradació alimentària transcendiria el món de les elits i s'integraria en la codificació social general, per la qual cosa seria imitada en sectors socials més humils encara que fos en una dimensió molt més reduïda<sup>424</sup>. Un exemple d'aquesta piràmide del luxe alimentari la trobem en els textos del menoret gironí Francesc Eiximenis, que assenyalà el pa blanc, el vi espiat, les fruites, les salses, els confits, la llet colada, el formatge, la mantega i la carn d'au com els aliments de millor consideració<sup>425</sup>. Per tant, els productes servits a la monarquia també serien un reflex de l'estatus i posició dels seus integrants. Però, és clar, en les pautes alimentàries de l'elit, la clau no era només disposar dels millors productes sinó també de fer-ho en abundància. La composició formada per la qualitat i quantitat es tornava essencial en l'alimentació de l'elit expressant, davant la incertesa crònica respecte a l'aliment de la resta de la població, la posició al cim de la cúspide social a través de l'abundància i l'excés. La desigualtat alimentària constituïa un altre mecanisme propagandístic a l'abast de la monarquia, amb el qual es recalcava la seva grandesa respecte dels que no podien disposar d'aliment sense problemes<sup>426</sup>. La quantitat s'acoblava a la qualitat en un binomi indissoluble per a la construcció de la imatge pròpia. L'aliment cristal·litzava, així, la desigualtat social mitjançant una exhibició constant i diària de la posició jeràrquicament establerta tant social com econòmica de l'amfitrió.

Els banquets se celebraven sovint en relació amb altres cerimònies, com les coronacions. En les Ordinacions del rei Pere s'especifica com, després de la sacralització litúrgica de la reina, es procediria a la celebració d'un banquet en el qual es disposaria tot allò necessari per enaltir la figura reginal. Així, segons aquestes, la taula de la reina s'elevava de la resta de comensals, col·locant-la per damunt de la resta en una posició visible per a tots, i havia de ser beneïda i completada amb l'adorn de les parets de la sala amb tapissos confeccionats amb les armes de la reina i el rei. En la seua taula, hi menjaria

---

<sup>424</sup> Antoni RIERA MELIS: «Estructura social y sistemas alimentarios en la Cataluña bajomedieval», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 14-15, pp. 1993-1994, p. 195.

<sup>425</sup> *Com usar bé de beure e menjar*, pp. 65-75.

<sup>426</sup> Juan Vicente GARCÍA MARSILLA: *La jerarquía de la mesa. Los sistemas alimentarios en la Valencia bajomedieval*, València, Diputació de València, 1998, pp. 187-188.

només ella, amb el ceptre a la seua dreta i el pom a l'esquerra símbols materials del poder i de la sacralitat del banquet que s'estava realitzant<sup>427</sup>. El banquet, com a conclusió de la coronació, servia per a focalitzar la celebració pública que s'havia fet de la consagració de la reina i emmarcar-la dintre de l'espai cortesà amb la reina com a la protagonista indiscutible de la celebració i la resta de peces del tauler polític orbitant al seu voltant en una situació d'inferioritat. El menjar, la taula i la cultura material servien per afermar aquesta diferenciació i distinció social entre la reina i la resta, projectant a través dels banquets una imatge magníficent de la monarquia.

### *El diàleg polític amb les elits urbanes: les entrades reials*

Les entrades reials en una ciutat entroncaven i convergien dintre d'un doble cerimonial, monàrquic però també urbà, amb difícil desgranament entre ambdós<sup>428</sup>. Per a la monarquia, l'entrada ritualitzada en les ciutats reials constituïa un mecanisme excepcional per exposar l'homenatge de l'oligarquia ciutadana a la seua persona, així com del conjunt de la "universitat", en un diàleg simbòlic. Les sinèrgies entre els agents polítics aconseguien representar l'estatus sublimat de la monarquia, a la vegada que servien per ordenar i estratificar a la resta de la comunitat política urbana. Amb el pali sobre el cap, com a figuració al·legòrica del cel, envoltants de les principals figures de la jerarquia urbana, veient-lo la resta de la societat, que havia aturat les seues tasques diàries i havia embellit efímerament l'espai urbà, la monarquia aconseguia representar la seua magnificència. Des de la perspectiva urbana, les entrades reials eren una manifestació més del fort ritualisme cívic que caracteritzava el món urbà baixmedieval<sup>429</sup>, en el que la ciutat era l'actor agent<sup>430</sup>. Entre aquestes dues nocions, les entrades reials passen a

---

<sup>427</sup> "Primerament que la taula sia en loch eminent posada, en guisa que per tots los menjants en aquell sia vista. E en les spates en la paret sia fermat I drap d'or e de vellut vermell o d'altra drap lo qual monstra en si senyal de la reyna e del rey. E sobre aquell sia posat I sobracel d'aquell senyal e obratge del mateix. Enaprés, tot lo romanent del palau sia encortinat, per les parets tan solament, de bells e precioses draps. E anans que la reyna se assega a la taula, lo matropolità qui l'aurà consagrada o altre honrat prelat diga la benedicció qui és acostumada de dir al seent de la taula. E aquell dia sega la reyna sola a la taula. E après, pos lo ceptre en la taula a la part dreta e lo pom a la part esquerra. E sia apparallada una taula pus prop d'aquella de la reyna que neguna altra, en què seguen les dones dels reys e mullers d'aquells, e totes les altres dones e donzelles segues en les altres segons que és acostumat." *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, p. 273.

<sup>428</sup> Miquel RAUFAST CHICO: «¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona», *En la España medieval*, 30 (2007), p. 92-94.

<sup>429</sup> M. RAUFAST CHICO: «¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona», p. 94.

<sup>430</sup> M. RAUFAST CHICO: «¿Negociar la entrada del rey? La entrada real de Juan II en Barcelona», *Anuario de estudios medievales*, 36/1 (2006), p. 298.

esdevenir, en paraules d'Ana Isabel Carrasco, una expressió ritual d'una concepció pactista de les relacions entre les ciutats i els seus reis des d'una perspectiva ciutadana, com element clau per la defensa dels seus privilegis, a la vegada que poden ser enteses com una expressió pròpia de la propaganda monàrquica, però també de la propaganda ciutadana emesa davant el monarca<sup>431</sup>. I és que, a diferència d'altres cerimònies, com la recepció o els banquets, en què la monarquia actuava com a emissor principal del missatge o narrativa del poder que es volia projectar, en les entrades reials el missatge monàrquic quedava en segon terme, donat que la cerimònia no emanava d'ells ni li pertanyia en exclusiva<sup>432</sup>.

Amb tot, les entrades reials actuaren com una pedra angular en la relació i el diàleg entre les ciutats i els monarques. En elles, el món urbà obria les seues portes als sobirans, però mantenint una considerable capacitat de decisió i intervenció, per crear i confeccionar l'entrada que ells, com a comunitat urbana, consideraven. Al cap i la fi, dintre dels paràmetres municipals, la cerimònia havia de servir per la cohesió comunitària i la creació d'una imatge externa de esplendor urbà.

L'entrada reial podia ser conjunta del rei i la reina o en solitari d'un aquests només, però en tot cas, la recepció havia de ser negociada i planificada d'antuvi amb temps ja que, per la càrrega simbòlica del ritual, tots els detalls es controlaven i pensaven per emetre un missatge concret, tant de la ciutat i les seues elits, com de la monarquia. Centrant-nos en la dimensió reginal de la cerimònia, la presència de la reina i el seu adorn personal havien de reflectir a ulls de tots els presents la seua identitat institucional. La reina, en aquesta sinèrgia amb el món urbà, havia d'adornar el seu cos per inequívocament encarnar el model ideal de dama aristocràtica, del qual ja hem parlat, que d'aquesta es tenia, una imatge eterna del que havia de ser la reina, deixant de banda la persona particular que en aquell moment fera la seua entrada a la ciutat. Quelcom semblant ocorria amb el rei. Quan Ferran I va decidir fer la seua entrada a Barcelona es va encarregar personalment de mimetitzar el cerimonial i recorregut que els seus predecessors Martí i Joan havien fet, però també la vestimenta i la resta d'elements materials que abillaven la seua persona<sup>433</sup>. Era el nou rei qui entrava, però calia que no hi hagueren fissures entre la

---

<sup>431</sup> Ana Isabel CARRASCO MANCHADO: «Discurso político y propaganda en la corte de los Reyes Católicos: resultados de una primera investigación (1474-1482)», *En la España Medieval*, 25 (2002), p. 311.

<sup>432</sup> José Manuel NIETO SORIA: *Ceremonias de la realeza: Propaganda y legitimación en la Castilla Trastámara*, Madrid, Editorial Nerea, 1993, pp. 119-143.

<sup>433</sup> M. RAUFAST CHICO: «¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona», p. 93.

seua imatge i la que recordaren de l'entrada de Martí, era el seu successor i a la vegada, era el mateix, un descendent de la dinastia del predecessor. Amb el mimetisme en la personificació, el monarca pretenia establir un lligam amb la dinastia que el precedia però, tot i això, la cerimònia de l'entrada, com totes les altres entrades reials, estigué mediatitzada i intervinguda per la ciutat, que també tenia la seua necessitat d'expressió i representació<sup>434</sup>.

La plasmació d'un llenguatge ritual de la monarquia s'havia d'articular en un diàleg relacional amb tots els elements del món urbà, com els carrers o els oficis. L'escenografia per l'entrada reial suposava una modificació de la ciutat, amb un ventall de colors, olor, sons i persones que simbòlicament construeix una solemnitat viva que transformava la ciutat. Una metamorfosi que no és donava orgànicament sinó que era el producte de les negociacions entre el govern municipal i la monarquia. L'escenografia era el resultat de les sinèrgies i pulsions entre tots dos agents polítics.

Exemples de les distintes relacions, negociacions i escenificacions els tenim, entre d'altres, en les entrades de Joan I i Violant de Bar a València en 1392, l'entrada de Maria de Luna a Barcelona en 1400 o l'entrada de Joana Enríquez a aquesta mateixa ciutat amb el seu fill, l'infant Ferran, en 1461.

Joan I i la reina Violant volgueren realitzar una entrada solemne a la ciutat de València en 1392, després del conegut com "trienni negre" que havia agreujat el panorama polític del cap i casal del regne<sup>435</sup>. Una vegada decidit que la data d'entrada dels reis seria el 24 de novembre, la reina Violant per correu es va dirigir al Consell de la ciutat des de Tortosa per disposar algunes qüestions relatives a l'entrada, demanant la suspensió de les prohibicions al luxe i l'ostentació<sup>436</sup> que llavors sustentaven les lleis sumptuàries vigents i que restringia que la cort dels monarques resplendira tot el que ells desitjaven, per la qual cosa la reina sol·licità que aquesta normativa no es complira durant l'entrada i estada de la monarquia en el Cap i Casal. La petició va generar una gran convulsió en el si de la institució municipal, dividint les postures dels seus membres entre aquells que volien acceptar la proposta, aquells a qui els semblava inoportuna o

---

<sup>434</sup> M. RAUFAST CHICO: «¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona», p. 123.124.

<sup>435</sup> Rafael NARBONA VIZCAÍNO: «El trienio negro: Valencia 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería», *En la España medieval*, 35 (2012) pp. 177-210.

<sup>436</sup> Salvador CARRERES ZACARÉS: *Memories de diversos sucesos e fets memorables e de coses seyaes de la Ciutat e Regne de Valencia (1308-1644)*, vol. II, Valencia, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1930, p. 212.

escandalosa i aquells que cercaven una solució intermèdia, permetre a la cort dels monarques només i no a la resta de membres de la ciutat de València<sup>437</sup>. Finalment, la limitació es va rebaixar durant la visita reial i fins quinze dies després de la seua marxa.

Pel que fa a la celebració, per a l'arribada de la cort reial i l'entrada dels reis, la ciutat havia de lluir el seu millor aspecte amb els seus carrers nets i adornats al llarg del recorregut de la comitiva<sup>438</sup>. Al seu pas pels carrers de la ciutat, els monarques anaven sota un pali doble, representant del cel i la divinitat de la dignitat règia, portats per quaranta-vuit persones, vint-i-quatre per a cada pali. Seguint a aquest anaven el Justícia de la ciutat i el lloctinent de Governador. Aquest conjunt de cinquanta persones anava amb capa i vestidura semblant, sufragada pel mateix municipi<sup>439</sup>. Però l'entrada dels monarques, com ritual per la cohesió de la comunitat urbana, també comptà amb la participació de juristes, notaris, mercaders i d'altres professionals i els representants dels gremis, on tots els oficials i mestres, anirien amb les insígnies i distintius propis. Amb A més, al llarg de l'entrada processional hi hauria decoracions i joglars que serien cridats de tot el regne per acudir a l'entrada i amenitzar les celebracions amb música i sons que completaren l'escenografia per al plaer dels sentits.

Aquesta entrada reial que havia d'escenificar el diàleg i l'entesa entre l'oligarquia urbana i els monarques, despertà o, més bé, revelà la fractura existent en la comunitat política i el distanciament de molts agents polítics urbans de l'esfera monàrquica des de l'instant del seu anunci. La divisió que havia caracteritzat les acaballes del regnat de Pere el Cerimoniós i l'arribada al tron del rei Joan en les distintes esferes i nivells del cos polític que governava els regnes, no s'havia apagat i una ocasió de diàleg i pacte, assentat en la negociació i el reconeixement de la validesa d'ambdós interlocutors, es va convertir en un escenari per la lluita entre els agents polítics confrontats i amb la petició de la reina com el *casus belli* entre les parts.

Amb evidents diferències polítiques, però amb el mateix esplendor, tingué lloc en l'any 1400 l'entrada de la reina Maria de Luna a la ciutat de Barcelona. Segons Miquel Raufast, el rei volia celebrar una segona entrada reial, després de la que havia tingut lloc

---

<sup>437</sup> Fernando ARROYO ILERA: «Una visita de Juan I a Valencia en 1392», Ligarzas, 1 (1968), p. 224.

<sup>438</sup> Els reis entrarien per la port dels Serrans, desembocarien al carrer major de Sant Bertomeu, actual carrer dels Serrans, fins arribar al carrer cavallers. Des d'ací girarien cap a l'esquerra, passant per davant les corts i l'edifici del Consell per finalment arribar a la plaça de la Seu, visitant i orant davant la porta dels Apòstols. Des d'ací es dirigirien al Palau del Temple abans d'arribar al Palau del Real, on s'allotjarien. Recollit per: ARROYO ILERA: «Una visita de Juan I a Valencia en 1392», p. 225.

<sup>439</sup> F. ARROYO ILERA: «Una visita de Juan I a Valencia en 1392», p.

el 1397, per a sí mateix però la ciutat va pactar amb el monarca que l' entrada es fera no en el seu honor, sinó per a la reina Maria a qui no havien encara homenatjat amb aquesta cerimònia<sup>440</sup>, i que hauria de prendre un caràcter molt semblant a les entrades de Maria de Navarra, en 1338, i Elionor de Sicília, en 1349<sup>441</sup>.

L'entrada, que es celebrà el 13 de juny de l'any 1400, fou negociada des de març d'aquell mateix any, quan es dictaminaren la necessitat de fer-la per mantenir el capital polític i simbòlic de la relació de les elits municipals amb la monarquia, que podia ser tan útil per les futures prerrogatives. De la mateixa manera, tot i que la reina havia ja estat coronada en Saragossa l'any anterior, els consellers de la ciutat acordaren que la reina portara garlanda i no corona, donat que era l'atribut amb el qual s'identificaven als comtes de Barcelona en el passat, abans de la unió i creació de la Corona d'Aragó. La ciutat rebia així no a la seua reina sinó a la seua comtessa, esposa del màxim governant del territori, el comte de Barcelona i rei d'Aragó. Els símbols del poder projectarien aquest simbolisme que pretenia crear una sentiment de pertinença i relació entre els habitants de la ciutat, la parella règia, el passat del territori. Aquesta entrada reial havia de representar un agraïment a al reina que com a lloctinent havia defensat la Corona contra el comte de Foix, una honra a la seua persona creant un tapís efímer però colpidor que garantís la gràcia règia cap a les oligarquies urbanes<sup>442</sup>.

En conjuntures en què la comunitat política experimentés una crisi o una ruptura de la cohesió interna i externa, l'organització d'una entrada reial suposava afegir una força centrípeta a les pulsions de les forces internes del món urbà. El diàleg i la necessitat de pacte i enteniment entre la monarquia i els agents socials municipals que s'esperaven per a qualsevol entrada, podien arribar a esquinçar-se si una de les part, normalment la monarquia, imposava en excés la seua agenda sobre l'altre actor, la ciutat. Les sinèrgies entre els actors polítics, com la reina i les ciutats, eren bàsiques pel manteniment del sistema de govern i de repartiment dels espais polítics i de representació. Semblant a l'ocorregut en l'entrada reial de Joan I i Violant de Bar, l'organització de l'entrada reial de l'infant Ferran i Joana Enríquez, en Barcelona en 1461, més que fomentar l'entesa, la

---

<sup>440</sup> M. RAUFAST CHICO: «Solo para la reina: la exclusiva celebración de la entrada de María de Luna en Barcelona (1400)», en Manuel SÁNCHEZ, Ana GÓMEZ, Roser SALICRÚ i Pere VERDÉS (coords.): *A l'entorn de la Barcelona medieval: estudis dedicats a la doctora Josefine Muntgé i Vives*. Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institución Milá y Fontanals, 2013, pp. 359.

<sup>441</sup> M. RAUFAST CHICO: «Solo para la reina: la exclusiva celebración de la entrada de María de Luna en Barcelona (1400)», p. 362.

<sup>442</sup> M. RAUFAST CHICO: «Solo para la reina: la exclusiva celebración de la entrada de María de Luna en Barcelona (1400)», p. 356-358.



concòrdia i el diàleg, agreujava més la ruptura entre els agents socials ciutadans i els monarques a Catalunya.

En morir el príncep de Viana, en setembre de 1461, i segons la Concòrdia de Vilafranca, l'hereu i primogènit del rei havia de ser l'infant Ferran<sup>443</sup>. En conseqüència, la reina volia fer valer el tractat amb la Diputació del General de Catalunya i celebrar una entrada reial a Barcelona amb la major celeritat possible, entrant al Principat fins el monestir de Valldonzella, sense esperar a ser rebuts oficiosament per les autoritats municipals barcelonines<sup>444</sup>. La cerimonialització de la monarquia i el seu diàleg amb les elits urbanes en una confluència de rituals podia servir per legitimar les figures institucionals amb una posada pública que representés l'entesa entre les parts i la reina era conscient de la càrrega simbòlica que tindria per a ella i l'infant Ferran.

Concretament, la monarquia cercava que aquesta entrada afermara l'estatus de la reina Joana com a tutora del jove infant, lloctinent del Principat, i, per tant, com a representant de la monarquia a Catalunya. Així doncs, el capital polític de la reina quedaria establert en funció del tipus de recepció oficial que se li faria. Tot i les possibilitats de negociació, la monarquia no podia imposar sobre l'autonomia urbana la tipologia d'entrada i rebuda que aquesta havia d'articular a cada homenatjat, i no podia ser igual si actuava o no com a tutora de l'infant i lloctinent del Principat. Així doncs, acceptada la figura de la reina com a tutora del jove infant, es va fer una cerimònia per a l'infant primogènit, en què la reina va saber tenir també el seu protagonisme, convertint-la en una escenificació conjunta que legitimava la figura del nou primogènit però també de la seua mare, qui necessitava reparar la seua imatge després de les acusacions velades de la seua participació en la mort del Príncep de Viana. Finalment, el 21 de novembre els dos procediren a fer la seua entrada en Barcelona segons que li narrà per carta la reina Joana al rei Joan II<sup>445</sup>. Amb tot, l'entrada reial tingué en aquest cas un efecte determinant per a la legitimació i acceptació de les figures del primogènit i la reina a Barcelona i

---

<sup>443</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juan Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, pp. 37-54.

<sup>444</sup> M. RAUFAST CHICO: «Ceremonia y conflicto: Entradas reales en Barcelona en el contexto de la Guerra Civil catalana (1460-1473)», *Anuario de estudios medievales*, 38/2 (2008), pp. 1037-1085.

<sup>445</sup> «En el dicho monasterio estuvimos yo e el illustrissimo principe promogénito, fijo nuestro, por causa del preparatorio que se fazia de la recepción, fasta ayer sabado, que yo e el dicho príncipe, entramos en aquesta ciutat de Barchinona; somos stados recibidos en ella con muy gran fiesta, alegría, reposo e celebridad por todos lo que en ella se han trobado. E han salido todos los oficios, con banderas, a la plaça de los Frayres Menores, en do fue fecho el cadafalto, e levado en palio, como se acostumbra a primogénito, a la Seu, e depues al palacio mauor, en do stamos aposantados». Miguel GUAL CAMARENA: «Fernando el Católico, primogénito de Aragón, rey de Sicilia y príncipe de Castilla (1452-1474)», *Saitabi*, 8 (1950-1951), p. 187.

hagueren d'abandonar la ciutat poc temps després pel malestar de les accions polítiques de la reina, traslladant-se a Girona, on esclataria el conflicte<sup>446</sup>.

En efecte, les entrades reials foren un dels mecanismes d'exhibició del diàleg monàrquic amb les altres esferes de la comunitat política, integrant-se en les seues òrbites cerimonials i emprant-les per a projectar la imatge de legitimació i magnificència, afirmant-se sobre la resta d'agents amb els quals interaccionaven. La reina, com els altres membres de la monarquia, participà de les entrades reials, protagonitzant-les i nodrint-se d'elles per guanyar legitimitat i consolidar la seua fama pública. Però, si bé, l'entrada podia servir a la monarquia per obtenir capital polític i simbòlic, també podia minvar-lo si la negociació i el diàleg trencaven les sinèrgies de distribució dels espais de poder i de pactisme entre els actors en implicats, però en tots els casos combinaven la simbologia urbana i monàrquica en una complexa cerimònia de representació.

#### *La construcció de la memòria: tombes i funerals de les reines consorts*

A la baixa edat mitjana, es considerava que la mort constituïa l'inici d'un viatge a través del qual la persona transitava cap a una nova vida en el més enllà on les seues accions passades dictaven el seu destí futur. Per a la reina, la mort suposaria la projecció del seu triomf final<sup>447</sup> un últim escenari cerimonial<sup>448</sup> que representaria una reverenciada, a la vegada que colpidora, partida.

Els rituals funeraris eren, i són, construccions ideològiques que, des de les primeres societats humanes, tenen un marcat caràcter representatiu, reflectint els valors de la societat que els articula<sup>449</sup>. En una societat com la medieval, basada en allò visual però també en allò simbòlic, la mort fou ritualitzada com molts altres episodis del cicle vital, dotant a cada element - la defunció, el funeral, el soterrament o la sepultura - d'un simbolisme particular.

La defunció d'una reina no tenia perquè arribar sempre en la maduresa d'aquesta, ja que no en poques ocasions l'esforç i els perills lligats al deure de continuar el llinatge

---

<sup>446</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez, lugarteniente real en Cataluña 1461-1468*, pp. 37-54.

<sup>447</sup> Gaude Ferragu ho qualifica com el triomf final per a la reina per la construcció d'una memòria funerària que l'enaltia i vinculava a la dinastia. M. GAUDE FERRAGU: *Queenship in Medieval France*, p. 141.

<sup>448</sup> D. PELAZ FLORES: *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI-XV*, p. 276.

<sup>449</sup> *La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*, p. 7.

es cobraren la vida d'una reina consort<sup>450</sup>, com deia Blanca d'Anjou en el seu testament: “*Nos, domina Blanca, Dei gracia regina Aragonum, iuxta nostrum puerperium existentes, partusque nostri periculum obstupentes ob multa pericula que emergunt femineo sexui ante partum et in partu similiter et post partum*”<sup>451</sup>. Tanmateix, en morir una reina consort podia caure en l'oblit, donat que les notícies escrites al respecte portaven sempre el filtre masculí i dels interessos de la dinastia. Ja foren els parents, el personal de Cancelleria, cronistes o lletraferits, tots ells donaven forma als mecanismes i instruments de creació i transmissió de la memòria, decidint l'empremta que cada figura o persona hi deixarien, inclòs el record de la significació d'una reina. En el cas femení, l'oblit solia ser habitual fins i tot en la seua defunció, excepte si es recollia el testimoni de la seua mort com a font per a construir una narració legitimista del poder masculí regnant en la dinastia<sup>452</sup>. Tot i els obstacles, les cerimònies funeràries, així com les tombes resultats, foren testimonis de la voluntat de construir una memòria reginal determinada i, en molts casos, intervinguda per les seues protagonistes, que els empraven com instruments d'intervenció i de projecció de la figura reginal - o qualsevol altra figura demostrant el poder i l'agència personal. Mostrar el marge d'actuació femenina<sup>453</sup> en aquest ritual, que marcava el final de la seua vida i el principi de la memòria del seu regnat, servirà per entendre l'agència i capacitat que tingueren elles mateixes a la vegada que entreveure el paper que li atribuï la dinastia, entenent millor els límits marcats per a la condició reginal com a figura institucional. Els actors i agents que hi intervingueren, la localització, la disposició o l'ornamentació de la tomba, així com la seua proximitat o llunyania respecte a l'espòs, foren fonamentals per construir i projectar una determinada memòria del rol femení segons la voluntat o intencionalitat dels distints emissors.

A la Corona d'Aragó si hi ha un cas singular que mostra l'agència i voluntat per procurar una memòria personal és, sens dubte, el de Maria de Castella.

Elegim la sepultura al nostre cors fahedora en la sglésia del nostre monestir de la Sancta Trinitat, prop los murs de la Ciutat de València, çò és, en aquella part que és ja per a nostra sepultura dedicada e assignada, la qual sepultura anniversari e capdany volem e

<sup>450</sup> Com els casos de Blanca d'Anjou i Maria de Navarra qui moriren per les conseqüències del seu desè i quart part, respectivament. Teresa d'Entença morí cinc dies abans que el seu espòs accedís al tron, de les complicacions del part.

<sup>451</sup> J. E. MARTÍNEZ FERRANDO: *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, vol. II, p. 34. Tortosa. 1308, agost, 18.

<sup>452</sup> A. RODRIGUEZ: «De olvido y memoria. Cómo recordar a las mujeres poderosas en Castilla y León en los siglos XII y XIII», *Arenal*, 25/2 (2018), p. 272

<sup>453</sup> T. MARTIN: «The margin to act: a framework of investigation for women's (and men's) medieval art-making», *Journal of Medieval History*, 42/1 (2016), pp. 1-25.

manam ésser feta sens alguna solemnitat. A àrbitre dels dits nostres marmessors, requerim e demanam que lo àbit de menoretas sia donat e vestit al nostre cors, ab lo qual sia liurat a ecclesia sita sepultura, als quals pregam e inibim que, per causa de la dita nostra sepultura ab lo dit nostre aniversari, no facen pompa ne puguem despendre e despenguen ultra cinch-cents florins d'or<sup>454</sup>.

Aquestes línies, extretes del testament dictat per la reina en febrer de 1457, més d'un any abans de la seua defunció, il·lustren la voluntat de la sobirana de realitzar un projecte commemoratiu a la seua persona i la seua figura com a reina, que quedava enaltida ja sols per la capacitat d'executar-lo. En aquest sentit, la reina dictà en les seues voluntats tots els detalls de les celebracions del seu funeral, tal i com aquesta volia que li fóra fet, incloent-hi les contingències processionals en cas d'haver mort fora de València i les disposicions de dol per al seu personal.

Al llarg de les pàgines del testament de la reina Maria veiem els dos mecanismes que essencialment empraren aquestes dones per compondre un record del seu regnat. En primer lloc, les cerimònies d'acomiadament que honraren la seua figura i enaltiren la seua persona, especificant en les seues últimes voluntats els detalls sobre les mateixes per assegurar-se que s'exhibia una concepció específica d'ella. En segons lloc, l'edificació i construcció de les seues sepultures, una forma de memòria pròpia tallada en pedra<sup>455</sup>, pensada per cimentar un record de la seua persona que perdurés durant generacions.

La primera part del ritual funerari requeria preparar el cos de la difunta per a la posterior exhibició i soterrament<sup>456</sup>. Primerament, es procedia a rentar el cadàver. L'aigua s'emprava en molts rituals cortesans com a símbol de la puresa i no era diferent en el moment de la mort règia, quan el trànsit a la vida eterna s'havia d'iniciar amb la purificació del cos de la persona difunta<sup>457</sup>. Posteriorment, es procedia a fer-ne un embalsamament no molt sofisticat, però que permetria mantenir el cos en condicions durant tot el procés del funeral, especialment si havia de traslladar-se d'una ciutat a una

---

<sup>454</sup> ARV, RC, reg. 472, f. 5v.

<sup>455</sup> Joana Ramõa MELO: «Poder gravado na pedra: túmulos de rainhas e nobres do Portugal medieval», *Arenal*, 25/2 (2018), pp. 323-356.

<sup>456</sup> Sobre tot el ritual, veure: Francesca ESPAÑOL BERTRÁN: «Sicut ut decet: sepulcro y espacio funerario en la Cataluña bajomedieval», en Jaume AURELL i Julia PAVÓN (coord.): *Ante la muerte: actitudes, espacios y formas en la España medieval*. Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra, 2002, pp. 95-156.

<sup>457</sup> El valor simbòlic de l'aigua en l'àmbit cortesà ha estat treballat recentment per: M. I. del VAL VALDIVIESO (coord.): *El agua en el imaginario medieval. Los reinos ibéricos en la baja Edad Media*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2016; D. PELAZ FLORES: *Rituales líquidos. El significado del agua en el ceremonial de la Corte de Castilla (ss. XIV-XV)*, Murcia, Editum, Publicaciones de la Universidad de Murcia, 2017.

altra. A diferència de França, a la Corona d'Aragó, com la resta de monarquies ibèriques, no es desmembrava el cos ni es repartia entre diferents centres<sup>458</sup>. Una vegada preparat el cos, es procedia a vestir-lo i condicionar-lo per ser vist amb els induments privatis i les seues insígnies. Aquesta era una primera roba que després es podria canviar per la indumentària que el difunt haguera escollit per la seua sepultura, en molts casos un hàbit o túnica d'un orde religiós específic. Posteriorment, el cos es traslladava per a exposar-se a l'altar major d'una capella o en un palau, decorat amb q tapissos i altres elements que adequaven l'espai a la memòria i honra de la persona difunta. El trasllat del cos es feia en andes fins l'església o palau escollits. Tots els convidats formaven una comitiva amb el cos, portat, normalment, per una quantitat determinada i especificada de religiosos o pobres vergonyants, establerta per la persona difunta en el seu testament<sup>459</sup>. La comitiva, organitzada i ordenada protocol·làriament, desfilava en prelació pels carrers de la ciutat. Per tant, el ritual estava pensat, com la resta de cerimonials que hem exposat, per jerarquitzar la resta dels membres de la societat política on la monarquia s'encarregava de dictar i marcar la preeminència.

Al centre de la capella es solia instal·lar un llit d'honor culminat amb una estructura de fusta en la qual es posaven ciris, entre cinquanta i dos-cents, per incorporar el simbolisme de la llum a l'escenografia, creant una magníficent capella ardent com la que Maria de Luna va encarregar per la seua mare, Brianda d'Agout<sup>460</sup>. A partir d'aquell moment, el cos romania exposat públicament durant dies, amb la cara a la vista, per la qual cosa era tan necessari l'embalsamament previ, temps durant el qual podrien visitar-la processionalment les comunitats religioses de la Corona. Durant aquests dies d'exposició, en els quals acudien tots aquells que volgueren oferir els seus respectes a la difunta, es realitzaven misses diàries en favor de la seua ànima. Amb tot aquests cerimonial completat, es procedia a realitzar el funeral<sup>461</sup>. Com el cos ja no estava visible, perquè era dipositat en un taüt doble, ni el rostre, tampoc, perquè no es feien màscares

---

<sup>458</sup> Joan I volia soterrar el seu cor en Montserrat però no ho va permetre l'autoritat eclesiàstica de Poblet qui era qui tenia l'autoritat. Aquesta voluntat del monarca pot il·lustrar una altre aspecte de la influència cultural i cerimonial francesa tingué durant el seu regnat. Per saber-ne més, veure: F. ESPAÑOL BERTRÁN: «Sicut ut decet: sepulcro y espacio funerario en la Cataluña bajomedieval», pp. 95-156.

<sup>459</sup> Com en el cas de Maria de Castella, Elionor de Sicília indicà que als funerals havien d'assistir cent prevere i quinze escolans. Ulla DEYBEL: «La reyna Elionor de Sicilia», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), p. 393.

<sup>460</sup> Stefano Maria CINGOLLANI: «La Reina María y los funerales de su madre Brianda d'Agout, condesa de Luna, en Zaragoza (1399-1401): Aproximación al estudio de los rituales funerarios de los monarcas de la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media*, 24 (2013), pp. 71-90.

<sup>461</sup> F. ESPAÑOL BERTRÁN: «Sicut ut decet: sepulcro y espacio funerario en la Cataluña bajomedieval», pp. 112-156.

funeràries a la Corona d'Aragó, es col·locaven sobre el taüt els símbols heràldics, escuts, segells i insígnies de la difunta així com una luxosa tela que moltes vegades portava o els colors reials o les armes de la dinastia<sup>462</sup>. Si es feia un trasllat posterior del cos, solia ser la reina regnant la que s'encarregava de comissionar aquesta peça per la seua predecessora. Així, es procedia a fer el funeral amb els símbols i escuts que servien per representar la seua persona física<sup>463</sup>. Però també es reutilitzaven elements d'altres membres de la dinastia que representaren el seu paper en la conjuntura política. Per exemple, sabem que túnica de la coronació de Martí es col·locà sobre el taüt de la reina Violant de Bar a la seua mort en 1431<sup>464</sup>. Si es feia un segon funeral, aquest corria a càrrec de les arques municipals i les insígnies de la reina es mesclaven amb les del municipi. Amb l'acomiadament finalitzat, es procedia inhumar temporal o provisionalment la difunta, mentre es preparava el seu sepulcre, abans de poder traslladar el cos a Santa Maria de Poblet o on haguera indicat testamentàriament la difunta.

Per tractar-se d'un esdeveniment de reunió del llinatge calia esperar a que arribessen tots els convidats, una altra de les raons per a l'embalsament del cos. El dia del funeral calia trencar el segell de la reina. El segell no era només un objecte de signatura i ratificació sinó que es considerava un element personal i privat que representava la difunta. Ací, l'objecte es transmutava en un símbol que representava l'entitat física de la persona difunta, que amb la seua destrucció significaven el fi del períple vital i governatiu de la reina en qüestió. En aquest sentit, l'objecte havia de ser destruït i en cap cas podia ser heretat per ningú. El trencament es feia en públic amb una cerimonialització en la que algú esclatava a plorar perquè el gest implicava la desaparició d'aquesta persona i la desesperació per la fi de la vida<sup>465</sup>. I en cas de ser un membre masculí de l'estament militar es celebrava, a continuació, un *córrer les armes o quebrantamiento de escudos*, pràctica que es rastreja des del segle XIII<sup>466</sup>. Es tractava

---

<sup>462</sup> Elionor de Sicília demanà ser coberta per un pali brocat d'or amb els blason del rei i seus. Ulla DEYBEL: «La reyna Elionor de Sicília», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), p. 393.

<sup>463</sup> Sobre els segells com a representació de l'autoritat i la persona: Jitske JASPERE: «Manly Minds in Female Bodies: Three Women and their Power through Coins and Seals», *Arenal*, 25/2 (2018), pp. 295-321.

<sup>464</sup> F. ESPAÑOL BERTRÁN: «Esteban de Burgos y el sepulcro de los Queralt en Santa Coloma (Tarragona)», en *d'Art*, 1 (1984), p. 159.

<sup>465</sup> Á. MUÑOZ FERNÁNDEZ: «Llanto, palabras y gestos. La muerte y el duelo en el mundo medieval hispánico (morfología ritual, agencias culturales y controversias)», *Cuadernos de historia de España*, 83 (2009), pp. 107-140.

<sup>466</sup> Francesca ESPAÑOL BERTRÁN: «El “córrer les armes” un aparte caballeresco en las exequias medievales hispanas», *Anuario de Estudios Medievales*, 37/1 (2007), p. 867-905.

d'una una cerimònia reservada als membres masculins de l'estament militar que no s'emprava en els funerals femenins.

El cerimonial, per tant, ha de ser entès com un escenari viu, amb els colors dels teixits, olors dels ciris, amb els sons del repic de les campanes o de les persones lamentant la pèrdua; un escenari viu que en conjunt transformava completament la ciutat on es feia el funeral. Les tendes havien d'estar tancades sota pena de multa, ja que la ciutat estava de dol i la gent l'expressava amb gestos i sentiments exagerats, que tot i que moltes vegades eren limitats en ordinacions municipals, es respectaven per deferència a la monarquia. La presència física del cos de la reina o del rei no era imprescindible per la realització d'una cerimònia com la descrita; en aquest casos, però en lloc d'exposar el cos, es cercaven fórmules de representació del mateix<sup>467</sup>.

Les tombes de les reines de la Corona d'Aragó dels segle XIV i XV s'integraren, en la majoria dels casos, en panteons reials ideats amb una mentalitat d'estat que pretenia crear un espai comú i col·lectiu per a la memòria del llinatge regi, en el qual les reines, com a integrants del cos polític de la monarquia, serien també soterrades. Els dos panteons del casal de Barcelona foren el de Santa Maria de Santes Creus i el de Santa Maria de Poblet. El primer fou impulsat per Jaume II, que ja participà des de jove en la confecció d'aquest panteó quan col·laborà a dissenyar i executar la tomba del seu pare, el rei Pere el Gran. Francesca Espanyol relaciona la primigènia idea de confeccionar un panteó familiar amb l'estada d'aquest com a infant a Sicília, on havia acompanyat la seua mare, i on posteriorment seria rei durant nou anys<sup>468</sup>. La influència siciliana en el rei s'evidenciaria, així, amb el panteó en Santa Maria de Santes Creus per a la seua persona i la seua esposa, la reina Blanca d'Anjou<sup>469</sup>. La mateixa reina Blanca degué creure en la necessitat i importància d'aquest projecte de panteó, ja que en el seu testament indicà que volia ser soterrada a Santes Creus<sup>470</sup>, on avui reposa. En el panteó se li va fer una tomba

---

<sup>467</sup> Carlos LALIENA CORBERA i María Teresa IRANZO MUÑO: «Las exequias de Alfonso V en las ciudades aragonesas: ideología real y rituales públicos», *Aragón en la Edad Media*, 9 (1991), pp. 55-76.

<sup>468</sup> F. ESPAÑOL BERTRÁN: «La política artística de Jaume II: els sepulcres reials i al claustre de Santes Creus portantveus àulics», *Santes Creus: Boletín del Archivo Bibliográfico de Santes Creus*, 24 (2011), pp. 11-34.

<sup>469</sup> La tomba i les despulles de la reina que van ser estudiades fa una dècada proporcionant valuosa informació sobre la seua mort, provocada per les conseqüències del part, i els rituals funeraris seguits després de la seua mort. Veure publicació: Marina Miquel, Ramon Sarobe i Carme Subiranas (eds.): *El panteó reial de Santes Creus. Estudi i restauració de les tombes de Pere el Gran, de Jaume II i Blanca d'Anjou i de l'almirall Roger de Llúria*, Barcelona, Publicacions del Museu Històric de Catalunya, 2010.

<sup>470</sup> «Pretereā volumus et ordinamus quod, quandocumque nos contingat decedere, corpus nostrum sepeliatur et intumuletur in monasterio Sanctarum Crucum, quod est in Cathalonia honorabiliter, sicut decet». J. E. MARTÍNEZ FERRANDO: *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, vol. II, p. 37.

amb la imatge de la reina i decoracions advocacions religioses que la seua dinastia havia intentat impulsar en Sicília, com l'advocació a Maria Magdalena<sup>471</sup>. L'agència conjunta dels monarques per constituir Santes Creus com un espai per a la memòria, no seria continuada pel seu fill i successor, Alfons el Benigne, que fou soterrat a la Seu Vella de Lleida.

Amb l'arribada al tron de Pere el Cerimoniós, es confeccionaria un nou panteó dinàstic que perduraria i es consolidaria al llarg dels segles XIV i XV com al lloc de soterrament de la dinastia. La confluència de gran part dels reis i reines en aquest panteó construïa una memòria de llinatge en el que el governant es recolzava per legitimar la seua posició. El passat s'emprava no sols per enaltir cadascun dels monarques, reis o reines anteriors, sinó també per afermar el govern del present. La presència de les reines o infantes com Matha d'Armanyac en el panteó, fruit d'una decisió pròpia o de trasllats posteriors, mostra com les sepultures s'empraven per intentar construir la possibilitat i controlar una memòria règia, procurant reforçar la legitimitat dinàstica mitjançant la legitimació de la reina com a mare i lligam entre generacions. Així mateix, la presència reginal en els panteons regis legitimava l'existència i l'actuació de la parella règia, com a dos elements necessaris i fonamentals per construir la monarquia. La memòria d'una unitat, la parella règia, que donaven continuïtat a la dinastia. Dos cossos que havien estat un durant la vida i que ara estaven units en la mort i en el record.

Maria de Castella és un cas singular. La reina Maria estigué separada del rei Alfons durant més de trenta anys i aquesta distància física en vida també s'exemplificà en la preparació de la seua mort. La sobirana va impulsar i executar, a pesar de les seues dificultats econòmiques<sup>472</sup>, un projecte propi d'edificació de la seua sepultura, senzilla, però identificada amb els seus escuts i insígnies personals. La senzillesa de la sepultura no li resta magnificència i esplendor al projecte de Maria que decidí ser soterrada en el Monestir de la Santíssima Trinitat de València, un referent indiscutible del poder d'aquesta que construïa una imatge de la monarca diferenciada de la dinastia i del seu espòs i que reclamava la grandesa de les seues accions personals. Maria havia creat una seu d'espiritualitat amb la qual poder implantar i difondre una imatge concreta del seu temps com a reina regnant i lloctinent, d'una reina piadosa que tenia una agència personal

---

<sup>471</sup> F. ESPAÑOL BERTRÁN: «La política artística de Jaume II: els sepulcres reials i al claustre de Santes Creus portantveus àulics», pp. 20-24.

<sup>472</sup> Per veure el patronatge de les reines consort: Bloc I, Capítol 2.5. La religiositat reginal: entre l'excel·lència moral i el deure polític.



amb capacitat per executar-la, que suplantava els condicionaments i esdeveniments de la seua vida i també de la seua mort, marcada per la distància amb el rei.

En definitiva, la mort de la reina, igual com la de la resta de membres de la família reial, era l'últim escenari cerimonial en el qual es podia projectar una imatge determinada de la seua figura que procurara garantir l'engrandiment de la seua persona. A través de les tombes i mausoleus aquestes dones, dintre d'una tendència dinàstica en la majoria d'ocasions des de meitat del segle XIV, cercaren construir una memòria pròpia del seu regnat que no sols recalcar la seua persona sinó que també legitimara la dinastia en el futur. L'acomiadament de la seua persona representava un inici on el seu valor i paper representatiu de la monarquia es projectava en la llarga durada per afermar els successors al tron, a través d'una memòria que ella mateixa havia contribuït a impulsar i emetre.

#### *La cultura material al servei del poder: el tresor per a l'exhibició de l'estatus de la reina consort*

Com hem dit a l'inici d'aquest capítol, la litúrgia del poder de la qual eren partícips les reines consorts tenia un marcat caràcter visual. La posada en escena de la seva persona havia necessàriament de transmetre la posició que ocupava en l'esquema social imperant aconseguint, a través de la materialitat i del cos, evocar l'ideal que la seva figura institucional encarnava. Els dos éssers que es conjugaven a la reina, l'humà i l'institucional, o, seguint a Kantorowicz, el físic i el polític, establien una relació diferent amb la vestimenta o els objectes sumptuaris. Com humà tenia la necessitat d'aixoplugar el seu cos, de tenir cura d'ell i això incloïa les necessitats en vestit, sabates o el llarg etcètera d'objectes que atenien la seva taula o la seva capella. Però, com a reina, com a part de la institució monàrquica, necessitava que cada un d'aquests objectes o peces exhibiren la seva posició social en l'escenari cortesà baixmedieval.

Així, la reina no només havia de ser-ho sinó que havia de semblar-ho. La corporalitat de la reina era, en cada moment, un binomi format per la imatge ideal de la reina, és a dir, per l'estereotip de la figura institucional, i per l'expressió permanent de la seva essència personal. Cadascuna d'elles era diferent a l'anterior, però al seu torn, era la mateixa. La dona que es mostrava en aparicions públiques no era una persona particular, sinó l'encarnació d'una idea o model, el de la Reina o la companyona del rei. Les joies i la vestimenta, juntament amb tots els altres objectes que l'envoltaven ja fos a taula, a la

cambrà, a la capella o en aparicions públiques de tota índole, configuraven una imatge institucional que havia de representar la reina com a actor en l'esquema monàrquic i, sense deixar de banda, l'esfera personal de si mateixa com a individu. La fastuositat del seu voltant assegurava el reflex de magnificència propi del seu rang, per a ser percebuda com a tal, com la reina, sense cap dubte als ulls de qualsevol.

El vestit i els objectes sumptuaris de la reina eren desitjables i poc accessibles, com peces d'exhibició d'un museu viu<sup>473</sup>, on ella era la vista per als altres actors amb els que interactuava. El tresor era un pilar per plasmar l'ideal femení que les consorts representaven, allò al que totes les dones havien de aspirar a esdevenir. Un estereotip, però alhora una il·lusió al·legòrica d'un ésser superior, atemporal, que representava totes les virtuts, entre elles la bellesa i l'elegància.

La imatge règia, per tant, havia de constituir una de les bases de respecte i admiració dels seus súbdits, els quals rebrien el missatge no verbalitzat sobre la idiosincràsia que es pretenia transmetre, mentre que donava crèdit de la seva magnanimitat i solvència enfront d'altres poders, tant polítics, membres d'altres cases reals, com econòmics, inversors i creditors de la monarquia<sup>474</sup>. Era així com l'adorn del cos i la satisfacció de necessitats materials, mitjançant el tresor i la vestimenta, catalitzaven el procés de consolidació de l'estatus de la reina dins de la piràmide social imperant i exhibia el poder del portador i posseïdora.

L'alt valor econòmic de les peces portades per a la reina era una de les seves condicions fonamentals. El luxe disposat per a la seva persona cristal·litzava la desigualtat econòmica que mitjançant l'ostentació buscava ressaltar sense sortir de l'equilibri. No obstant això, major era fins i tot el valor simbòlic de les peces, que indistintament mostraven qui era la portadora mitjançant la visualització de la seva autoritat. Mitjançant l'objecte era possible llegir un llenguatge simbòlic de representació institucional i exhibició personal.

Conjugat amb l'atemporalitat de la figura institucional, la persona que el portava i atresorava pretenia també deixar la seva empremta i amb ella, la del temps en què

---

<sup>473</sup> Michel PASTOUREAU: *Una historia simbólica de la Edad Media occidental*, Buenos Aires, Katz, 2006, p. 140.

<sup>474</sup> J. V. GARCÍA MARSILLA: «Vestir el poder. Indumentaria e imagen en las cortes de Alfonso el aAgnánimo y María de Castilla», *Res publica: revista de filosofía política*, 18 (2007), p. 356.

vivia<sup>475</sup>. Els components i decoracions dels seus tresors, ens permeten apropar-nos als seus gustos i als vestigis de reconeixement personal, com els encàrrecs per afegir els seus propis escuts d'armes<sup>476</sup>, aproximant-nos a la seva persona. Per això, cada objecte té una important lectura tant material com simbòlica que enriqueixen tant al posseïdor com a tresor en el seu conjunt.

Al març de 1347 morí Maria de Navarra, primera esposa del rei Pere el Cerimoniós, després de les complicacions del part del seu quart fill, el qual havia mort uns dies abans<sup>477</sup>. Després de la defunció de la reina, tal i com dictava el costum, es va procedir a l'obertura i execució de les voluntats testamentàries de la difunta<sup>478</sup>. Actuant com marmessors del testament, García de Loriz i Ponç de Vilaragut van fer un inventari postmortem dels béns de la reina<sup>479</sup>. En aquest inventari es descriuen centenars d'objectes, mostrant amb gran detallisme la fastuositat, bellesa i refinament que envoltaven la consort. A través d'aquest magnífic inventari l'historiador pot esbossar una panoràmica al llarg dels segles XIV i XV del caràcter material i visual al qual arribà l'ostentació de la figura institucional reginal.

Com mostren aquests inventaris, el tresor de les reines consorts era un conjunt compost per joies, indumentària i teles luxoses, relíquies, objectes d'orfebreria, armes, muntures, arnesos, llibres i manuscrits, aixovars de taula i vaixelles, així com aixovars per a la càmera i la capella de la reina, instruments musicals, innovacions tecnològiques o, fins i tot, essències i perfums<sup>480</sup>.

---

<sup>475</sup> En l'anàlisi del tresor atestiguarem com els objectes i les vestimentes eren adaptades i reactualitzats, seguint les tendències i modes de cada moment. També ho demostra Juan Vicente García Marsilla en el seu article: J. V. GARCÍA MARSILLA: "El lujo cambiante. El vestido y la difusión de las modas en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)", *Anales de historia del arte*, 24 (2014), pp. 227-244.

<sup>476</sup> Per veure més sobre la relació entre individualitat i identitat dintre del convencionalisme acceptat per a les dones de l'elit: Loveday LEWES GREE: «Patterns of Patronage: Female initiatives and artistic enterprises in England in the 13th and 14th centuries» en Therese MARTIN (ed.): *Reassessing the Roles of women as "Makers" of Medieval Art and Architecture*, vol. 2, Leiden, Brill, pp. 565-631.

<sup>477</sup> *En aquest endemig, s'edevenc que la reina, nostra muller, parí infant mascle de la qual cosa tota la terra hac gran goig e gran pagament, en tant que, per sobres de goig que havien del novell part, tothom estava esbalaït e quaix eixit de seny. E encontinent tots los nostres curials e de la reina, dones e donzelles, anaven ballant per tota la ciutat de València: grans dons, grans meravelles se eren en aquest dia.* Crònica del rei Pere el Cerimoniós, p. 179.

<sup>478</sup> E. BELENGUER: *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós*, Lleida: Pagès, 2015, pp. 56-57.

<sup>479</sup> Inventari complet en: Florencio IDOATE: «Inventario de los bienes de la reina D<sup>a</sup> María, esposa de Pedro IV, Rey de Aragón», *Príncipe de Viana*, 28/8 (1947) 417-435.

<sup>480</sup> Definicions en: Ana Maria RODRIGUES: «Moneda, armas y objetos suntuarios: el tesoro de los reyes de Portugal en los primeros dos siglos de su existencia», *Anales de historia del arte* 24 (2014), pp. 439-460. Marguerite KEANE: *Material Culture and Queenship in 14th-century France: the testament of Blanche of Navarre (1331-1398)*, Leiden, Brill, 2016. D. PELAZ FLORES: «El tesoro de las reinas consortes castellanas en el siglo XV. Composición, decoración y significado», Diana Arauz (ed.): *Pasado, presente y porvenir*

Tots ells atresorats, custodiats, en primer lloc, pel seu valor material i artístic. Els materials amb què es confeccionaven aquests objectes destaquen per la seva elevada qualitat i valor econòmic. Or, plata, perles, diamants, robins, sedes, pells, velluts dels colors més vius i refinats. Al petit tresor de la reina Elionor d'Albuquerque s'han quantificat un total de vuitanta-cinc peces, entre, bàsicament, aixovar de taula, però també joies. Aquest tresor, que ens pot semblar petit si comparem a inventaris més complets, com el citat de Maria de Navarra, però segons les estimacions realitzades, passava aproximadament cent quilograms, noranta-tres de plata i 6 d'or<sup>481</sup>.

El seu valor econòmic, per tant, era una de les característiques fonamentals que definien els tresors regis. Els materials amb què es confeccionaven les peces eren de les millors qualitats, en moltes ocasions portades i escollides específicament per la seva exquisidesa. Al refinament de la imatge règia es consignaven ingents quantitats monetàries tot i que en molts casos parlem d'una monarquia que es trobava amb forts problemes per finançar-se i fins i tot arribant a conjuntures, com la que va esdevenir des de mitjan segle XIV, de gran manca de liquiditat i profund endeutament tant del rei com de la reina. En aquests contextos econòmics marcats per la insolvència, els monarques seguien adquirint aquestes exclusives peces perquè, malgrat el seu elevat preu, sabien que en cas de necessitat podien ser utilitzats com a aval per aconseguir liquiditat i podien ser deixats en penyora per un préstec<sup>482</sup>.

Exhibir la magnificència de la parella règia no deixava indiferent a ningú. Moltes van ser les veus que durant el segle XIV i XV van considerar necessari limitar els excessos i usos de teles o joies en públic. Al llarg i ample d'Europa es van veure com perillosos els excessos, cada vegada més habituals, per mostrar la posició social d'una família. L'ús de vestidures de dol, les precioses donacions d'objectes en els dots de les núvies, la longitud de les faldilles o l'amplitud de les mànigues de les dones - que encarien el preu final de la peça en afegir més tela a aquestes- tot això eren aparadors de l'èxit social i econòmic d'una família<sup>483</sup>.

---

*de las humanidades y las artes*, Zacatecas, Gobierno del Estado de Zacatecas, Universidad Autónoma Zacatecas, 2012), p. 288,

<sup>481</sup> José Manuel NIETO SORIA: «El tesoro de doña Leonor, esposa de Fernando I de Aragón en el monasterio de Guadalupe», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 18 (1997), pp. 39-66.

<sup>482</sup> Per exemple Elionor de Sicília empenyorà les seues joies i la seua vaixela per poder aconseguir diners per la campanya del seu espòs contra el rei de Castella.

<sup>483</sup> Aquesta relació entre teixit, vestimenta i exhibició de l'estatus ha estat desenvolupada en: J.V. García Marsilla: «Vestit i aparença en els regnes hispànics del segle XIII» en R. Narbona (ed.): *Jaume I i el seu temps, 800 anys després*. Valencia, Generalitat Valenciana-Universitat de València, 2012, pp. 621-646.

Els intents per disciplinar el cos social arribarien des jurisdiccions diferents, destacant el paper de les ciutats en la regulació del luxe. En els Consells de moltes ciutats i viles les diferents oligarquies urbanes es van posar d'acord per dictaminar limitacions i anar actualitzant aquests codis de relació social amb el pas del temps. Tot i que els governs municipals no van ser els únics que van regular el luxe en la baixa edat mitjana, també hi ha nombroses regulacions realitzades per les Corts. En les Corts l'aprovació d'una llei sumptuària suposava l'acord entre el monarca, així com la noblesa, els síndics de les ciutats reals i els eclesiàstics. Quan aquestes limitacions sortien de les Corts no només tenien validesa per a un nucli, com passava en les lleis municipals, sinó que sobretot el regne. La prohibició es convertia en general i tenint validesa de fur.

En 1358 les Corts del Regne de València dictarien que “*per diferència de les vestidures e dels arneses sien coneguts los hòmens d'honor ... e lurs mullers*” en què aquell que tingui cavall i serveixi militarment al rei pot vestir amb folres d'ermini o fer servir brodats de perles i pedreria en robes de seda i or<sup>484</sup>. Encara que seria una legislació que duraria poc ja que a iniciativa de la ciutat de València seria eliminada en les corts de Montsó de 1363.

Un altre exemple podríem trobar-lo al segle XV, concretament en 1446, quan Joan II, actuant com a lloctinent del regne de València, limità la longitud de les gramalles i altres peces llargues que s'arrossegaven per terra i prohibia l'ús de cadenes o collarets d'or a qui no hagués estat nomenat cavaller<sup>485</sup>.

A nivell municipal i utilitzant la ciutat de València García Marsilla documenta 10 normatives municipals des 1345-1463, però amb especial continuïtat entre 1372 i 1387 on es documenten sis de les deu normatives. Aquesta reiterada normativització del luxe es va produir quan el regne estava patint les conseqüències de la guerra contra Castella i dels successius brots de pesta que es produïen des de 1347. La primera d'aquestes normatives data del 1345 i volia limitar la longitud de les faldilles de les dones, no més de tres pams d'alna, és a dir, seixanta-nou centímetres, i regular les cerimònies relatives

---

<sup>484</sup> G. COLOM y A. GARCÍA, (eds.) *Furs de València*, Barcelona, Barcino, 1999, vol. VIII, pp. 105-106. Recollit per: J. V. GARCÍA MARSILLA: «Ordenando el lujo: ideología y normativa suntuaria en las ciudades valencianas (siglos XIV y XV)», *Mercados del lujo, mercados del arte: el gusto de las élites mediterráneas en los siglos XIV y XV*, ed. Sophie Brouquet and Juan Vicente García Marsilla (Valencia, Publicaciones de la Universitat de València, 2015), p. 568.

<sup>485</sup> *Ibidem*, p. 118.

al dol. Les legislacions posteriors seguirien totes en la mateixa línia: la indumentària exhibida en públic i les celebracions familiars.

Sens dubte, aquest afany per limitar les conductes de sociabilitat tenien en el seu origen no només un aspecte polític i social sinó també religiós. La mentalitat mendicant s'havia estès àmpliament per la Corona d'Aragó i, amb el seu proteccionisme i austeritat pretenia evitar que es visualitzaran els desequilibris socials per part de unes elits massa obstinades a mostrar la seva riquesa i magnificència.

Exemples trobem en els escrits de religiosos com Francesc d'Eiximenis qui es queixava per la superfluïtat d'aquelles que “qui cascun any muden norma de vestir”, així com ridiculitzava en els seus textos a les últimes tendències estilístiques per apartar-se del pràctic i deixar-se portar per la banal. L'oratòria emprada per aquests mendicants s'assembla molt a la trobada en moltes de les ordenances municipals, el que permet traçar la relació entre la doctrina dels mendicants i les lleis sumptuàries.

No obstant això, sempre hi havia excepcions. Entre els moralistes, el mateix Francesc Eiximenis justificava la necessitat de la reina d'adornar el seu cos amb sumptuoses peces, com cap a la reina Esther, malgrat la seva humilitat i pietat:

Car legim, Hester VIII: “Tu, Senyor, sabs que yo he en gran abhominació tot senyal d'erguyll e de supèrbia; hoc encara aquell hornament que yo port cant m'è a enfreçar lo dia que he a comparar davant lo rey mon marit. Vet què deya ne com era humil aquesta qui era muyller del major rey del món. E per tal cant aytal era, trobà gran gràcia davant Déu e davant son marit, magor que neguna altra”<sup>486</sup>.

Malgrat això, les ordenances o furs aprovats sempre deixaven un marge de compliment. Quan la normativa sortia dels organismes municipals solia considerar aptes per portar la majoria de les peces luxoses limitades als membres de la noblesa i els ciutadans honrats, és a dir, als membres de la comunitat política que estaven elaborant aquestes lleis. El mateix passa amb la monarquia. El rei aprovava en Corts algunes d'aquestes normatives, encara que quan arribava el moment de complir-les, no s'aplicaven per a ells mateixos com s'aplicaven a la resta de la població.

Com ja hem mencionat anteriorment, en 1392 la reina Violant de Bar va demanar als jurats i membres del Consell de la ciutat que s'aixequés la llei sumptuària vigent, la de 1383. La parella règia sol·licitava que per a ells i la seva cort s'aixequés durant tota la

---

<sup>486</sup> Francesc EIXIMENIS: *Lo llibre de les dones*, vol. 1, cap. XXII, p. 41.

seva estada i fins a quinze dies després. El govern municipal només va aixecar la prohibició durant les celebracions de l'entrada a la ciutat, però, els reis es van instal·lar a València durant dos anys en els quals la reina va arribar a sol·licitar la derogació definitiva d'aquests tipus de prohibicions i lleis sumptuàries al que els consellers es van negar al·legant que la reina estava sent “*mal aconsellada per pomposes dones*”<sup>487</sup>.

Luxós o superflu són conceptes relatius, basats en la percepció que es té de certs béns i de l'acumulació i ús dels mateixos. La limitació del consum a les classes privilegiades va ser, per tant, un assumpte conflictiu especialment per a l'elit social i econòmica, no sempre disposada a renunciar als instruments més tangibles de comunicació del seu estatus.

La constitució del tresor responia una tendència acumulativa que pretenia enriquir, encara que la finalitat última era la representació de la persona que els posseïa. Per això, no només té valor material i econòmic sinó també simbòlic i artístic. Les objectes que componien els tresors reginals tenien un valor artístic considerable. Molts d'ells eren decorats amb els esmalts més delicats, amb treballs delicats orfebreria o de pintura, en manuscrits o peces devocionals.

Cada objecte li afegia, així, valor al conjunt. Però no només pels elaborats treballs d'orfebreria, costura, pintura que s'encarregaven sinó per l'origen mateix d'aquests objectes, és a dir, de la història que es transmetia amb ells. Al valor artístic, se li afegia l'històric i simbòlic que podia tenir el portar o utilitzar un objecte que ja tenia història en si mateix. La longevitat d'aquests materials, tots ells no peribles, facilitava la reutilització sistemàtica de moltes de les peces, passant d'una generació a una altra, encara que se'ls infiriera modificacions en l'acabat final. En aquest sentit podem trobar exemples en les peces més significatives de la reialesa, les corones. La corona del rei Martí I té a la base una diadema de la reina Violant de Bar, segons les seves inicials (*Serenissima Yolanda Regina Aragonum*) i amb la corona que utilitzava a Sicília el propi Martín i que regalaria a la catedral de Barcelona el 1401<sup>488</sup>. Entendre cada objecte, cada història també és un exercici fonamental de l'historiador i l'historiador de l'art per aproximar-se, d'una manera més efectiva, al valor simbòlic dels tresors regis.

---

<sup>487</sup> J. V. GARCÍA MARSILLA: «Ordenando el lujo: ideología y normativa suntuaria en las ciudades valencianas (siglos XIV y XV)», p. 580.

<sup>488</sup> Carmen HEREDIA MORENO: «La platería en la Península Ibérica en tiempos del Compromiso de Caspe», *Artigrama* 26, (2011), p. 492.

L'origen dels objectes que constituïa el tresor afegia un major valor al conjunt posseït per la reina. Els usos dels objectes són reflexos de les pràctiques de sociabilització i consum de cada època, en què es poden discernir certes característiques generals però també algunes específiques segons estament social. La conformació d'aquests tresors va ser, per tant, variada símptoma i mostra de l'ús i consum de la cultura material realitzat per les elits baix medievals.

Quan una jove infanta arribava a la Corona d'Aragó per convertir-se en reina no anava amb les mans buides. La família d'origen era conscient de la importància de la imatge que la seva filla fora a donar en el regne de recepció. La jove representava a la família reial de la qual procedia i per tant s'havia de presentar amb l'aspecte propi d'una dona de la reialesa. Així, abans de marxar dels seus regnes, aquestes dones rebien un aixovar amb objectes, vestits i joies sumptuosos i rics que exhibissin el poder de la dona i la seva família. Per l'honor de la seva família i la seva persona<sup>489</sup>, era costum en els regnes ibèrics, que aquestes dones portessin amb elles un petit tresor compost de luxoses robes, accessoris, aixovar religiós, orfebreria i joies.

Per exemple, coneixem alguns aixovars que van portar dones que després es convertiren en reines d'Aragó com Leonor de Portugal. A la seva arribada a la Corona d'Aragó va portar amb si tots els objectes que Maria d'Aragó (1299-1316) havia deixat com a garantia d'un préstec. Així, la nova reina d'Aragó va portar amb si una corona d'or amb quatre maragdes, 3 robins, 6 safirs, amb perles; així com una vaixela i parament de taula, com copes d'or, plata, nacre o vidre amb pedres precioses encastades, culleres de plata, un bol de plata adornat amb castells i àguiles, robes d'or i seda i accessoris varis del guarda-roba, com cinturons de seda i or, entre d'altres<sup>490</sup>. Així com altres objectes que es documenten en l'inventari *post mortem* del seu tresor en què entrem bacins amb les armes de Portugal i Castella, les armes del seu pare i la seva mare. De la mateixa manera, que una cadira de muntar amb el seu pitral amb escut senyals de Portugal i en el medi l'escut d'armes de Castella<sup>491</sup>, així com un preciós fre de muntar amb un castell de plata

---

<sup>489</sup> Traducció de l'expressió emprada per Ana Maria Rodrigues quan analitza el contracte matrimonial entre Duarte I y Leonor de Aragón, en: A.M. RODRIGUES: «For the honor of her lineage and body: The Dowry and doweries of some Late Medieval Queens of Portugal», *e-Journal of Portuguese History* 5 (2007), pp. 1-13

<sup>490</sup> A.M. RODRIGUES: «The treasures and foundations of Isabel, Beatriz, Elisenda and Leonor: The Art Patronage of Four Iberian Queens in the Fourteenth Century», p. 905.

<sup>491</sup> ACA, RP, MR vol 2257, f. 24v. Citat i analitzat per Adriana Almeida: «Com armas de Aragon et Leones et Castillos et armas de Portugal. Representações heráldicas nos bens de Leonor de Portugal, rainha de Aragão (1347-1348)», *Estudos de Heráldica Medieval*, ed. Miguel Metelo and Maria de Lurde (Lisboa: IEM, 2012), pp. 43-57.



daurat i a sobre les armes de Portugal i la figura d'un àguila<sup>492</sup> o un altre esmaltat amb les armes de Portugal i Castella<sup>493</sup>. O, fins i tot, tres botons de plata esmaltats amb les armes de Castella, que es pot vincular a una possessió que vindria per part de la mare, la reina de Beatriz de Castella i Molina<sup>494</sup>. També Mata d'Armanyac va acudir a la Corona d'Aragó el març de 1373 va arribar a Salses, on la va rebre l'infant Martí, en representació de la família reial, portant amb ella un complet aixovar<sup>495</sup>. No coneixem moltes dades sobre aquest, però si la seva existència ja que O 1 més d'un segle després, amb l'arribada de Margarida d'Àustria parell casar-se amb l'infant Joan d'Aragó i Castella va arribar amb un important tresor, que va ser documentat al seu primerenca sortida de la Península, arran de la mort de l'infant<sup>496</sup>. De la mateixa manera, quan les dones de la reialesa catalanoaragonesa viatjaven a altres regnes per convertir-se en reines també marxaven provistes d'un aixovar, com va passar amb Isabel d'Aragó i Anjou, la qual es convertí en reina d'Alemanya i duquessa d'Àustria o infanta Constança, filla de Pere IV i Maria de Navarra, casada amb Frederic III de Sicília.

Amb tot, són millor coneguts els regals que es feien a aquestes dones amb ocasió de la seva arribada a la Corona d'Aragó i el seu matrimoni amb el rei o infant hereu. Més enllà del si de la família i per ocasió del matrimoni, les futures reines rebien una sèrie de regals del seu espòs, especialment objectes que s'assentaven el tresor que havien de mostrar que aquesta jove infanta es convertiria en la reina de la Corona d'Aragó .

La conversió en el seu estatus havia d'anar acompanyada per un canvi en els elements materials amb què s'exhibiria en públic i davant la cort. Així es documenta en el matrimoni de Pere IV amb Maria de Navarra. L'arribada de la jove infanta a Aragó suposava la seva necessària transformació pública i visible de princesa navarresa i francesa a reina. És a dir, encara que el matrimoni i la seva posterior consumació convertien a Maria de Navarra en consort del rei Pere per dret, també havia de constituir-al voltant de la nova reina un seguit d'elements materials i simbòlics que per necessitat i costum caracteritzarien i distingirien Maria com consort, tal i com havien fet amb les

---

<sup>492</sup> ACA, RP, MR vol 2257, f. 24r.

<sup>493</sup> ACA, RP, MR vol 2257, f. 18r.

<sup>494</sup> ACA, RP, MR vol 2256, f. 122V.

<sup>495</sup> La notícia es coneix de manera indirecta, per un anell que la duquessa portà i que deixà a la infanta Joana, com que aquesta no el tornava l'infant Joan escrigué i requerí als membres de la casa de la infanta que li fessen arribar. ACA, RC, reg. 1740, f. 28r.

<sup>496</sup> Fernando CHECA CREMADES: *Los inventarios de Carlos V y la familia Imperial*, Madrid, Marcial Pons, 2010.

consorts prèvies enfront d'altres membres de la noblesa o família reial. Maria, per tant, no només havia de ser una reina sinó semblar-ho.

El primer element que caracteritzaria a Maria de Navarra i la distingiria com a consort del rei Pere era la seva aparença. La imatge personal, transmesa mitjançant l'abillament i les joies transmetia mitjançant la seva percepció visual una ràpida impressió sobre la persona. Una consort havia exhibir, de la mateixa manera que el monarca, el seu estatus superior a la cúspide social però també la seva solvència econòmica, mitjançant un abillament refinat, ostentós i car. La possessió d'objectes de luxe i de gran valor no col·leccionaven sinó perquè, durant la baixa edat mitjana, l'acurat adorn personal permetia a les elits exhibir la seva posició de preeminència social.

Per això el rei Pere va encarregar mesos abans de la celebració de la unió, l'11 de setembre de 1337, al seu argenter que es fessin i li fossin lliurades 1 corona de pedres precioses i perles en què hagi poc or, així com una garlanda o diadema i una corona més fina. A més de corones, també va encarregar per a la reina 6 anells "rics" fets robins i diamants<sup>497</sup>.

Anys enrere trobem exactament el mateix amb l'arribada, uns anys abans, de Maria de Xipre. Per la seva enllaç amb el rei Jaume II es documenta com aquest li va oferir diverses joies, entre elles, una corona<sup>498</sup>.

Regalar una corona a aquestes dones devia ser una qüestió necessària per lluir el nou honor i la seva nova posició en el territori que les acollia. Per això, es documenta l'encàrrec d'aquestes peces o fins i tot la seva recerca, com passa a l'arribada de Matha de Mata d'Armanyac en 1373. Joan I buscava una corona per regalar ja que al seu nou estatus devia ser lluit. Desafortunadament, la monarquia no comptava amb corones disponibles en aquest moment ja que el rei Pere només tenia la seva, una altra disponible se l'havien regalat a la marquesa de Montferrat i la reina Elionor de Sicília tenia les seves a refer i transformar<sup>499</sup>.

Regalats o comprats, cadascuna de les peces del tresor de la reina consort fou essencial per la construcció i projecció de la dignitat reginal. La consort havia de posseir

---

<sup>497</sup> "Primerament una rica corona gentil de riquas piedras et ricas perlas en que aya poco oro; Item una corona otra sutil; item una garlanda; item seis aniellos ricos dezmarachdes, robizes et diemans" P. BOFARULL: *CODOIN*, IV, pp. 243-245.

<sup>498</sup> J. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II vida familiar*, p. 127.

<sup>499</sup> ACA; RC, reg 1735, f. 146r.

un important tresor que contingués elements suficients per completar la seua taula, cambra o capella, però també amb roba o joies per adornar el seu cos. A més de la importància de col·leccionar peces, les raons per això es troben en el desig i la necessitat de transmetre la seva condició social. L'ús d'objectes, la majoria exclusius, cars i refinats, ens fa preguntar-nos si el luxe era una recerca superficial i vana o, al contrari, una cosa que era gairebé una necessitat per a l'elit que buscava contínuament maneres d'expressar la seva superioritat. Aquesta qüestió és encara més rellevant quan es parla de persones que estaven al capdamunt de la societat, com ho eren els monarques. Ningú no podia ser temptat d'imitar-los; el rei i la reina s'elevaven des de la coronació del rei per sobre de la resta de persones, per la qual cosa la seua imatge havia de projectar totes les qualitats ideals de refinament, magnificència i solvència. El tresor servia per adornar a la persona i el seu entorn, diferenciant-lo de la resta de membres de la comunitat política.

\*\*\*

Així, la magnificència de la monarquia, el rei i la seva dona en el cas de la Corona d'Aragó havien de ser representats visualment en cada context, per tal que la seva superioritat social no només fos acceptada, sinó també tangible i materialment evident. Les peces dels tresors són, per tant, parts fonamentals en la construcció de la imatge social de la monarquia, que havien de mostrar en tot moment la seva superioritat.

Per tot això, les reines de la Corona d'Aragó van recollir objectes valuosos i peces exquisides, com corones, que representaven materialment la seva autoritat, o les innovacions exclusives, com ara rellotges. Tot això va ser possible gràcies a la seva força financera considerable, cosa que va suposar que poguessin mostrar la seva superioritat social mitjançant béns materials.

El poder, l'autoritat i la cultura material s'entrellaçaven en el simbolisme del poder, fomentant una consolidació de l'estatus social per a la persona particular que va encarnar la institució monàrquica a la fi de l'edat mitjana. Per això, tot i que els tresors tenen característiques similars, cadascun és diferent i té les particularitats del seu propietari o les tendències i innovacions de l'època en què van viure.

#### **1.2.4. L'exercici del poder reginal: col·laboració, mediació i intercessió**

A diferència de la capacitat de representació en les cerimònies règies, la participació o intervenció de la reina consort en l'àmbit polític ha estat una de les

atribucions més menystingudes pels historiadors, que han qualificat les evidències d'actuació, influència o autoritat reginals com a excepcions que confirmaven la manca de paper de les dones en el passat de la humanitat. Tot i això, l'accés al poder que una reina tenia a la baixa edat mitjana no era una excepció de casos puntuals, sinó uns comportaments habituals, esperats i acceptats, donat que la reina constituïa una part integrant i partícip del cos polític monàrquic. En paraules de Maria de Luna, la parella règia havia de “*bonaventuradament regnar*”<sup>500</sup> sobre els seus dominis, com una unitat que, en conjunció, governés els regnes de la Corona. D'aquesta manera, el paper de “companyona” del rei comportava que havia d'estar, presenciar i intervenir en l'escenari polític del moment, procurant convertir-se en la consellera més fidel del monarca. La reina havia de col·laborar en la tasca de govern de la monarquia, com a assessora del seu espòs i sempre treballant amb ell en favor d'aquesta i la cosa pública.

La seua contribució a la monarquia requeria una participació activa com a actor relacional que es posicionés al costat del seu marit per assistir-lo en la presa de decisions i en l'execució de polítiques, la qual cosa suposà una intervenció política directa o indirecta que li garantia, en major o menor mesura, influència i li atorgava autoritat davant la resta de poder polítics. Així mateix, és cert que moltes de les seues actuacions i intervencions més directes es produïren en l'àmbit de l'oralitat, dintre dels confins de la intimitat de la parella règia; tanmateix, això no significa que no trobem altres exemples presents en els vestigis documentals conservats, que mostren un patró de conducta respecte la intervenció política de les reines consorts al llarg de la baixa edat mitjana i, fins i tot, abans.

En aquest sentit, cal dir que la intervenció i col·laboració reginal no s'inicia al segle XIV, sinó que té precedent en les primeres reines consorts de la Corona. De fet, és innegable que la reginalitat a la Corona d'Aragó tingué una definició paradigmàtica ja en el segle XIII amb la caracterització que Jaume I va fer de la reina Violant d'Hongria en el *Llibre dels Fets*, com podem veure en el següent exemple:

E pensam-nos que aquestes paraules no eren bones per saber a negun hom en la host ni a ric home ni a altre, car molts n'hi havia a qui no plaïa que València fos presa, que més l'amaven que fos de sarraïns que no que vingués a nostre poder; e aenant ne pot hom conèixer la prova. E entram a la reina e dixem-li aquelles paraules que Alí Albaca nos havia dite e que així era nostre pensament, si a ella no li semblava. E ella dix que li plaïen

---

<sup>500</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 21v. Almassora. 1402, gener, 22. Ja citat en aquest mateix bloc, capítol 2.1. La creació del lligam entre rei i reina: la unió matrimonial.

molt les paraules que nós li mostràvem, que en la nostra honor e en el nostre bé nulla re no hi havia tan gran part con ella, e, si Déu nos honrava e ens amava, que li ho graïa, car l'esperança del seu bé tota era en nós. E que tenia per bo que null hom no cabés en aquestes paraules, per tal que negú no hi pogués re destorbar; car ella havia ja vist d'altres llocs, que eren castells, que nostres rics hòmens los volien més per a si que per a nós, e que ens hi faïen moltes coses que fer no devien; perquè ben creïa que, pus en les coses menudes ho faïen, que en València mostrarien llur poder en guisa que nós no la poguéssim haver. E que el secret tenia per bo sobre totes coses tro que fóssem certs d'haver València<sup>501</sup>.

El Conqueridor narrava així les primeres negociacions per la rendició de València, mostrant a la seua esposa com l'única consellera en qui el rei podia confiar completament i compartir tots els afers polítics obertament. En les seues opinions i intencions, la reina sempre cercaria el profit de la monarquia, en el present i per al futur, i, en cap cas estaria moguda per interessos més enllà dels purament dinàstics. Conjuntament, mantenen el secret de les negociacions i la reina, emprant l'experiència obtinguda per l'observació i participació en les fases prèvies de la conquesta, és capaç de fer un judici de valor dels altres actors polítics, dubtant de les intencions de l'entorn del rei. La reina arribava a ser la col·laboradora més propera del rei i l'única consellera en qui pot confiar amb total discreció. A canvi de la confiança i el respecte que el rei concedeix a la reina, aquesta li respon amb il·lació, basant la seua resposta en el seu anàlisi dels fets passats i l'experiència del seu contacte amb els magnats que envoltaven al rei. Les reines, com Violant, bevien de les experiències viscudes i de la seua observació de les accions polítiques dels altres actors amb qui estaven en relació per poder col·laborar amb el monarca en la tasca de govern dels regnes. Els ensenyaments del passat es fixaven primer en una escala interpersonal a través de l'oralitat i les formes de comunicació més immediata<sup>502</sup> conformant una sèrie d'experiències vitals que els donaven el bagatge necessari per prendre decisions futures.

El rei Jaume, quan idea i narra la imatge de la seua esposa, la representa com a dama modèlica, destacant en el seu rol de col·laboradora i respectada consellera de monarca sent, en diverses ocasions al llarg de la Crònica, l'única persona en qui el rei podia compartir els secrets més substancials per la confiança entre d'ambdós i el respecte que sentia cap a la seua opinió. La proximitat i els interessos comuns en les circumstàncies

---

<sup>501</sup> *Llibre dels feits*, cap. 271.

<sup>502</sup> A. RODRÍGUEZ: *La estirpe de Leonor de Aquitania*, p. 296.

polítiques més decisives mostren en la narració cronística com la reina gaudia d'una considerable influència sobre el rei<sup>503</sup>, el que la capacitava per a donar la seua opinió en les qüestions polítiques per a intercedir en favor d'altres per la proximitat física entre ambdues figures institucionals.

Així mateix, el paper de la reina que reflecteix i construeix Jaume I en la seua Crònica, presenta a la seua “companyona” com una figura respectada no sols per ell mateix sinó també per la resta d'actors polítics, els quals acudien a ella en busca de la seua intercessió<sup>504</sup>. Violant d'Hongria és entesa pels membres de la comunitat política com un possible nexa entre particulars o representants institucionals i el monarca, fet que afirmava la posició de la reina dintre de l'esquema social. A través de les demostracions de consideració, com a esposa sàvia i bona consellera, del rei cap a Violant, aquesta aconseguia guanyar-se el respecte dels altres agents polítics, els quals li reconeixien la seua influència sobre el monarca, a la vegada que concedien el seu propi respecte cap a la figura reginal, atorgant-li, en conseqüència, una autoritat social en l'esquema polític de la Corona. En aquesta autoritat social de la seua figura institucional es recolzaria Violant per poder intervenir en qüestions d'alta política. Un exemple narrat en la Crònica és el seu intent de mediació entre el rei Jaume i l'infant Alfons de Castella, futur Alfons X. Segons la narració del rei, la pròpia reina “*ens havia pregat que la lleixàssem venir a les vistes, per tal que aquell contrast que era entre nós e nostre genre que s'adobàs*”<sup>505</sup>. La ingerència de la reina per ser inclosa en les negociacions es justifica donat que la voluntat d'aquesta era procurar per tots els mitjans la pacificació el conflicte entre ambdós. De fet, la Crònica també recull l'evident frustració de la consort en no aconseguir-ho<sup>506</sup>. Quan la tensió entre ambdós escalà fins el punt més àlgid, el rei Jaume va voler marxar de la trobada, però la reina va actuar com a medidora entre les part, demanant al rei que continués negociant i s'arribés a un acord, com finalment ocorregué amb el pacte que traçava la línia final de la conquesta catalanoaragonesa en Biar<sup>507</sup>. La pau de la reina i la

---

<sup>503</sup> La influència és una forma de reconeixement basada en les relacions interpersonals, essencialment en les emocions. Aquesta és molt distinta de l'autoritat que és concedeix per el reconeixement social que es fa de les qualitats d'una persona. Sobre aquesta qüestió i la seua aplicació a les dones medievals, veure: M. C. GARCÍA HERRERO: «El cuerpo que subraya: imágenes de autoridad e influencia materna en fuentes medievales».

<sup>504</sup> Per exemple veure: *Llibre del Fets*, cap. 117.

<sup>505</sup> *El llibre feits*, cap. 344.

<sup>506</sup> “E la regina pre-se a plorar e dix que en mal punt era nada, que ella era venguda aquí per adobar a nós e son genre, e ara que veés que així es partia tan mal”. *Llibre dels feits*, cap. 348.

<sup>507</sup> “E la regina pregà'ns plorant que no ens cuitàssem ni volguéssiem cavalgar, que ell irien lla, a Don Alfonso, e que endreçarien la cosa ab amor de nós e d'ell. E nós dixem que, pus ella e ells nos en pregaven, que ho faríem”. *Llibre dels feits*, cap. 348.

seua mediació es presenta com un atribut que suavitzà el temperament masculí del rei, que ella ha assossegat i aplacar amb la seua presència i intervenció<sup>508</sup>.

Aquesta narració és un clar model de les qualitats pròpies de la dignitat reginal per a futures reines. Tot i estar passada pel prisma de la visió masculina del rei, la participació de Violant representa a la perfecció les atribucions pròpies de la reina en l'acció política. Tota la narració es basa en marcs referencials que rememoren les qualitats de la dama modèlica i són plasmades en la figura de Violant d'Hongria.

#### *Intervenció política i encarnació de l'ideal de reina*

Així doncs, en la caracterització modèlica de la reina Violant d'Hongria veiem clarament els fonaments de la intervenció política reginal als segles XIV i XV, basada en la voluntat de col·laboració, la capacitat d'intercessió i de mediació. Igual com en la construcció narrativa del rei Jaume I, la reina havia de ser la més lleial col·laboradora i consellera del rei, sempre amb prudència i deferència cap a aquest, donat el vincle desigual que en matèria política i governativa existia entre ells, però procurant donar la seua visió dels fets i cercar la millor manera de respondre als reptes als quals s'enfrontaven en matèria política, social o econòmica, emprant la saviesa producte de l'experiència i l'observació, així com mantenint una conducta basada en els valor ideals que, com a reina, havia d'encarnar.

En aquest sentit, les formes més acceptades d'intervenció femenina en la política medieval foren la intercessió i la mediació, dos mecanismes diferents que permetien la seua participació en l'escenari governatiu, el seu afermament com a nexa relacional i el compliment dels marcadors referencials fonamentals de l'ideal de reina del moment, com eren la col·laboració, el treball laboriós, la misericòrdia o la cerca de la pau i la concòrdia. Són nombrosos els exemples que podem mencionar sobre la intervenció reginal a la Corona d'Aragó al llarg del segle XIV i XV, però pocs tan esclaridors com la següent carta. Aquesta missiva de principis del segle XV Maria de Luna explica al seu espòs, el rei Martí l'Humà, la seua activa intervenció en les bandositats a València:

Axí com per altres letres vos he scrit, a vostra gran senyoria, jo treball en portar los affers d'aquesta ciutat a concòrdia e pau e per obra del diable veuen-hi assats destorbs, los quals

---

<sup>508</sup> Així presenta la intervenció política de les reines i la seua vocació per la pau Maria Jesús Fuente en: M. J. FUENTE: «¿Espejos de Esther? La intercesión como tarea política de la reina (León-Castilla, siglos XI-XIII)», *e-Spania* [En ligne], 20 | février 2015, mis en ligne le 13 février 2015, consulté le 25 février 2019. URL: <http://journals.openedition.org/e-spania/24112> ; DOI : 10.4000/e-spania.24112

jo assajaré de levar per grat o per força, si plaurà a nostre senyor Déus e a vós, senyor, a qui supplich que façats tals obres en los de fora que jo n'haja ajuda en aquests de dins<sup>509</sup>.

Amb les seues paraules, la reina escenificava els marcadors referencials de l'ideal de dama modèlica que d'ella s'esperava, mostrant una intervenció política directa que, amb gran esforç i treball, pretenia restaurar la pau i la concòrdia de manera col·legiada amb les accions que emprendria el rei. Quan Maria de Luna escrigué aquesta missiva en 1404, es trobava a València amb la missió d'intentar aplacar les bandositats que sacsejaven la seua l'elit política<sup>510</sup>. En les paraules al seu espòs, la reina recalca la necessitat de tots dos de treballar conjuntament per solucionar la situació en una agenda d'accions complementàries per a una mateixa finalitat: acabar amb les bandositats. La voluntat de pau i concòrdia en els regnes marcaria la política de la reina, però, com ella mateixa reconeix, la solució no havia de ser unívoca des de la seua persona, sinó conjunta amb el rei en una associació en la que ambdós havien de treballar per la justícia i per la pau.

La col·laboració entre la parella règia era un resultat del lligam irrompible dels dos al capdavant dels regnes. La familiaritat entre les seues persones i figures institucionals convertia a la reina en un actor relacional amb influència sobre la persona amb la capacitat de decisió última, és a dir, el rei. La influència, com a capacitat per moure a un altre a actuar en base de les opinions, actituds i desitjos propis, en essència, es basa en la relació personal i fins i tot sentimental que existeix entre l'influent i l'influit<sup>511</sup>. La persona amb capacitat d'influència, en aquest cas, la reina, tenia al seu costat un bagatge positiu que feia que l'altre, per l'afecte o respecte que li tenia prengués les seues opinions i en major consideració. La influència tenia el seu origen en el sempre complex i canviant món de les emocions, però també en la familiaritat i intimitat entre dues persones, entre el rei i la reina en aquest cas.

La reina podia tenir, en major o menor mesura, una influència sobre el rei, que seria emprat com un nexa entre el rei, la reina i la resta dels seus vassalls. La capacitat d'intercessió de la reina derivava directament de la proximitat entre la seua persona i la del rei, afermant la seua figura institucional com a un actor de relació que era capaç de

---

<sup>509</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 198r-v. València, 1404, març, 22.

<sup>510</sup> Sobre el seu paper en València, veure en aquesta mateixa dissertació Bloc II. Capítol (FALTA). També ha estat treballat per N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship. Maria de Luna*, pp. 99-103.

<sup>511</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «El cuerpo que subraya: imágenes de autoridad e influencia materna en fuentes medievales», p. 163.



parlar amb el rei sobre assumptes concrets per tractar de moure'l vers la seua postura. Intercedir s'ha de definir com la capacitat que aquesta tenia per poder parlar o actuar en favor d'algú per aconseguir-li un benefici o intentar lliurar-lo d'una mal. Evidentment, la influència suposa que l'influent intenta persuadir l'altra persona, però és aquesta darrera la que té, en tot moment, la capacitat d'acceptar-ne o rebutjar-ne l'opinió.

Les distintes reines de la Corona d'Aragó empraran la seua influència sobre el monarca per intercedir en favor de membres de la comunitat política, institucions o persones particulars. Per il·lustrar les diferents conjuntures i capacitats en aquest sentit hem escollit diferents tipologies d'actuacions en les quals la intercessió de la reina fou cercada per tal d'aconseguir el favor del rei.

Sibil·la de Fortià emprà la proximitat física que tingué amb el rei i la consolidada relació de confiança entre ambdós per demanar-li i aconseguir que aquest atengué casos de política presentats davant d'ella o que actua en favor d'altres persones i les seues peticions particulars. De fet, fins i tot membres de la família reial acudiren a ella per demanar la seua intercessió davant el rei i que escoltés casos que li havien presentat. Així, el primogènit del rei, el propi duc Joan, escrigué a la reina Sibil·la per demanar-li que intercedís per ell i les seues peticions davant del rei, sol·licitant-li que revisés els llibres de comptes de la taula de canvis de Pere des Caus i d'Andreu Olivella<sup>512</sup>. El rei havia estat molt malalt en els moments previs a l'escriptura de la carta i havia contestat a l'infant, però amb poca certesa sobre la seua voluntat d'adreçar la causa fiscal tan important que aquest li sol·licitava. Sibil·la respongué a l'infant fent-li saber que, mentre duraren les Corts a Aragó, el rei no podria atendre a aquesta qüestió, però que quan acabaren, ella s'encarregaria de fer que el rei atengués la causa, com s'havia compromès: *“jo, per honor vostre, ne instaré lo dit senyor rey el atendre”*<sup>513</sup>.

No podem passar per alt com en les dates en les que s'intercanvien aquestes missives les relacions entre els membres de la família reial no travessaven el seu millor moment i el trencament entre les parts s'havia manifestat uns pocs mesos abans, en febrer d'aquell mateix any, amb la deliberada absència dels ducs de Girona en la coronació de

---

<sup>512</sup> Sobre aquesta qüestió veure: Gaspar FELIU MONTFORT: «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la taula de canvi de Pere des Caus i Andreu d'Olivella el 1381», *Barcelona quaderns d'història*, 13 (2007), pp. 197-210.

<sup>513</sup> ACA, RC, reg. 1589, f. 10v- 11r. Saragossa. 1381, setembre, 6.

Sibil·la com a reina<sup>514</sup>. Tanmateix, l'infant Joan, clarament distanciat de la reina Sibil·la, acudia ara a aquesta cercant la seua intercessió, sabent que la seua influència sobre el rei podia aconseguir que aquest atengués a la qüestió que li demanava. Així doncs, el rol de la reina com a consellera i intercessora era acceptat fins i tot per actors confrontats amb aquesta, entenent, tot i la distància que els separava, que aquest paper era inqüestionable i, fins i tot, superava a la capacitat de l'infant en la matèria.

De la mateixa manera, la seua successora també fou una reina consort que gaudí d'una important consideració per la seua capacitat com a intercessora davant el monarca. Com a nexa relacional entre els altres membres de la comunitat política i el rei, Violant de Bar fou requerida i altament considerada com a capaç intercessora davant el seu marit i per això, es recorregué a ella en les circumstàncies polítiques delicades i conflictives ocorregudes al final del segle XIV, com foren, entre d'altres, els progrons de 1391. Després dels diversos atacs a les aljames jueves de la Corona, les oligarquies municipals cercaren la intercessió de la consort per pal·liar la reacció del rei Joan cap a les seues persones. Per exemple, els consellers de Barcelona enviaren una ambaixada de representants a Caldes, on es trobava la reina, per demanar-li que intercedís en el seu favor davant del rei, ja que aquest els culpava directament per l'atac i assalt a l'aljama de la capital catalana. Els consellers li oferiren una donació de 200 florins per agrair la seua atenció i li suplicaren insistentment en la qüestió ja que ella era l'única que podia intercedir en el seu favor davant el monarca<sup>515</sup>. L'estreta i fluida relació que devia unir el rei Joan amb la reina Violant va fer que en ocasions com l'anterior, els membres més importants de les oligarquies municipals o de la comunitat política dels regnes en general, acudiren a ella cercant que les seues súpliques i paraules favorables aconseguiren moure al rei.

De la mateixa manera ocorregué en el cas de Maria de Luna i el rei Martí l'Humà, que hem presentat anteriorment, la col·laboració entre els quals, rei i reina, fou l'únic camí que consideraven per procurar la justícia i assegurar la governabilitat de València en una situació tan conflictiva com en la que es trobaven en 1404. En aquesta conjuntura la reina i el rei hagueren de coordinar les seues actuacions per procurar no afavorir cap

---

<sup>514</sup> Aquesta conjuntura ja ha estat analitzada en aquest mateix bloc. Veure: capítol 2.3. L'escenificació de la dignitat reginal: Cerimònies, etiqueta i magnificència de la reina consort.

<sup>515</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Violante de Bar. Una nueva lectura para su figura de reina consorte», en Miguel García Fernández y Silvia Cernadas Martínez (coords.): *Reinas e infantas en los reinos medievales ibéricos: Contribuciones para su estudio*. Santiago de Compostela, Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, 2018, pp. 305-318.

dels bàndols en disputa, com demostra la següent missiva enviada per la reina, remarcant la seua voluntat de coordinació i col·laboració:

Molt alt, molt excel·lent príncep, molt car senyor e marit meu. Devant mi són estats alguns de aquestes bandositats clamant-se fort que mossèn Johan Gascó e en Miquel Cardona són estats donats de manament vostre (...) manleuta e que mossèn Thomàs de Pròxida e alguns altres qui ací són presos, són encara romasos en la presó, ahon estan a fort gran desayre. Per què·us supplich, senyor, humilment que, per agolar lo dit fet sua (...) vostra de donar a mi licència que ab aquelles seguretats que los dits mossen Johan Gascó e en Miquel Cardona són exits de la presó e en aquella altra segura manera que a mi parrà faedor e puxe jo, axí matex, traure tots aquells qui són per aquesta rahó preses e sua senyor ab autoritats, e tots temps l'Espirit Sant en vostra bona guarda stich. En València sots mon segells secret a .XIII. dies de març de l'any .MCCCCIII. La Reyna.<sup>516</sup>.

Tanmateix, la política no ho era tot. La compassió podia moure una reina a intercedir en favor d'algu, ja fóra una vídua, un orfe o estigués en una situació vulnerable i necessités de l'actuació dels poders de la Corona tant en qüestions judicials com econòmiques. Per exemple la reina Maria de Luna va intercedir en favor de Beatriu de Mur al rei, la qual es trobava en una situació econòmica complexa volia aconseguir una gràcia del monarca. La reina va instar el rei i va aconseguir el seu compromís futur, després de les demandes pel matrimoni del primogènit, Martí el Jove, Beatriu aconseguiria l'ajuda sol·licitada<sup>517</sup>. La reina Maria intercedí en in comptables ocasions davant del seu marit al llarg del seu regnat. com quan en 1402 va intercedir a favor d'Artal d'Alagó, sobre qui es cernien unes acusacions criminals que podien portar-lo cap a una possible imputació judicial<sup>518</sup>. La reina envià un cavallerís en el seu nom a parlar amb el rei que es trobava gestionant el casament per poders de Blanca de Navarra amb el seu fill, que estava a Sicília. La reina, aprofitant l'arribada de Blanca i el seu nomenament com a reina de Sicília, també li enviaria una carta a aquesta per tal d'intercedir en favor d'Artal d'Alagó, però només li l'entregaria "si per ventura lo dit senyor no volia obehir per vós la dita supplicació fets-lo supplicar a nostra cara filla, la reyna de Sicília, a la qual sobre'l dit fet deys tot çò que·us parega dehidor, en virtut d'una altra creença que·us comanam en una letra que a ella trametem"<sup>519</sup>.

<sup>516</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 195v. València. 1404, març, 14.

<sup>517</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 34r. València. 1402, abril, 7.

<sup>518</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and patronage in Late Medieval Queenship. Maria de Luna*, p. 101.

<sup>519</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 22r. Almassora. 1402, gener, 22.

Els assumptes de la política més importants i les conseqüències dels mateixos, podien arribar a col·locar la reina en l'epicentre polític i convertir la seua intervenció com a l'únic mecanisme de relaxació de les tensions existents, però no fou l'únic motiu. Un altre dels motius habituals per a la intercessió reginal davant del rei per algú podia ser per la familiaritat i relació personal que la reina tingués amb aquesta persona, com els membres de la seua Casa, als quals la reina procuraria protegir d'altres interferències.

En 1380 es va produir una important manca de carn de moltó en els mercats catalans<sup>520</sup>. Davant d'aquesta conjuntura, es va decidir enviar Pere Ferrer, un carnisser de Barcelona i membre de la casa de la reina, a comprar en un mercat una mica més llunyà, el de la ciutat de València, un altre gran centre receptor de producció i comercialitzador<sup>521</sup>. Per a això, la reina va intercedir davant del rei al que li va sol·licitar que s'expedís una llicència perquè Pere Ferrer pogués comprar a València i portar cap a Barcelona, on es trobava la reina, un miler de moltons. El rei va accedir a la petició de la reina i va expedir la llicència el dia 30 de gener de 1380<sup>522</sup>. El carnisser va fer una gran inversió per comprar els mil moltons perquè sabia que encara que tinguessin un preu més elevat del que era habitual, la cort reginal pagaria el preu necessari. No obstant això, anant contra la llicència reial, la ciutat no va permetre que els moltons fossin extrets del regne i van al·legar que aquesta exportació atemptava contra els Furs. Per intentar arribar a una entesa entre les parts, el 26 de maig, la reina va escriure als jurats de la ciutat, tot i que considerava que era una falta cap al rei i ella mateixa, ja que els mil moltons havien estat comprats per la gran mancança de carn i s'anaven a utilitzar per a la provisió de la casa de la reina, dels domèstics d'aquesta i de molts membres de casa del rei Pere<sup>523</sup>.

La reina va al·legar davant del Consell que per tancar l'assumpte satisfactòriament la ciutat havia de tornar a Pere Ferrer la quantitat de diners invertida en la compra i tall de les peces. La ciutat no va respondre a la demanda de la reina, pel que va ser necessari l'enviament d'una segona missiva, el dia 17 de juliol, insistint en la qüestió i instant els jurats de la ciutat a respondre a la seva proposta afirmativament. La resposta no es va fer esperar molt més i, davant les peticions de la reina, s'arribaria a un acord uns dies més

---

<sup>520</sup> Ramón Agustín BANEZAS LÓPEZ: «Competencia, mercado e intervencionismo en el comercio de carne en la Europa bajomedieval. Los ejemplos de Barcelona y Ruán», *Anuario de Estudios Medievales*, 42/2 (2012), p. 492.

<sup>521</sup> Antoni FURIÓ I DIEGO: *València, un mercat medieval*, València, Diputació Provincial de València, 1985.

<sup>522</sup> ACA, RC reg. 935, f. 64v-65r. Barcelona. 1380, gener, 30.

<sup>523</sup> ACA, RC reg. 1587, f. 71r-72r. Barcelona. 1380, maig, 26.

tard<sup>524</sup>. Encara que no va poder aconseguir el seu objectiu de proveir el seu rebost amb moltó, es fa patent l'estratègia de recerca de productes i, alhora, les limitacions imposades a la compravenda per les polítiques proteccionistes per garantir l'abastament urbà, que arribaven a afectar fins i tot els monarques. De la mateixa manera, observem la intensa protecció que la reina brindava als membres de la seua Casa davant de qualsevol altra institució de la Corona, arribant a acords per evitar qualsevol menyscapte major cap als seus servidors. Al seu torn, s'exemplifica com la consort no era aliena a les necessitats de la Casa i atenia els membres d'aquesta per aconseguir, mitjançant la seva intercessió davant el rei, que l'abastiment de la mateixa estigués en perfecte funcionament.

Formar part de la casa de la reina significava estar sota la protecció d'aquesta, per la qual cosa una ofensa al seu personal podia implicar una ofensa a la reina.

Violant de Bar va portar a l'extrem la protecció als membres de la seua Casa. Quan un antic servidor de la reina havia estat arrestat per assassinat pel pare d'aquesta, el duc Robert I de Bar, la reina li escrigué una carta demanant-li per la relació i l'afecte que sentia per ella que perdonara la condemna d'aquest afegint que “la clemència ferma lur senyoria”<sup>525</sup>. Evitar un mal també estava al darrere de les accions intercessores d'aquestes dones, però que anaven més enllà aconseguint beneficis per a propers a ella, intercedint en el seu nom davant del rei, parlant en el seu favor. De la mateixa manera, Violant demanaria al rei Joan de proveir de l'alcaldia del castell de Sos al cambrer de la reina, Martín de Lozano, castell que havia costat molt de pendre per al rei i que deixà en mans d'un servidor de la reina per la intercessió d'aquesta al seu nomentament<sup>526</sup>. O pocs dies abans havia aconseguit que el rei concedís a Guille de Xanoveres, donzell, de l'ofici de lloctinent de Governador d'Oriola, per, com li explicava als jurats i prohoms d'Oriola, la seua suficiència i els seus mèrit<sup>527</sup>.

A més a més, a la llum d'aquest darrer exemple, la capacitat com a intercessora de la reina entrava dintre dels marcs referencials per evocar la imatge ideal que de la seua figura institucional es tenia i en la seua posició estratègica la reina podia aconseguir intercedir per algú davant d'altres persones que no foren el monarca, però que també

---

<sup>524</sup> ACA, RC reg. 1587, f. 73r-73v. Barcelona. 1380, juliol, 17.

<sup>525</sup> ACA, RC, reg. 2037, f. 2r-v. Brcelona. 1387, març, 7. En aquesta mateixa carta també demana la intercessió de la seua mare en la demanda feta al seu pare.

<sup>526</sup> ACA, RC, reg. 2037, f. 61r. Barcelona. 1387, setembre, 27.

<sup>527</sup> ACA, RC, reg. 2037, f. 57v. Barcelona. 1387, setembre, 10.

ostentaren poder a la Corona d'Aragó o altres regnes amb els quals la unia una relació de proximitat.

Violant de Bar escrigué al rei de Navarra per intercedir en favor de Garcia de Justa, veí de Magallón, qui havia exposat el seu cas davant la cort de la reina. Aquest li explicà que en temps de la guerra de Castella “transportà son domicili ab sos béns mobles e bestiar” a Tudela, en Navarra, i estant allí Pere Alberez de Roda, que aleshores era merino, havia pres els seus béns però no havia pogut cobrar el seu valor. La reina li demanava que perseguira el cas ja que enviaria al dit requirient, Garcia de Justa, davant ell, per això li pregava que “per amor e honor nostra de qui és sotmés vassall, lo vullats fer e espetxar en sa justícia e haver-lo-y favorablement recomenat deguisa que sens messions e dins breu conseqüesca e haia çò del seu”<sup>528</sup>.

Per la seua banda, la reina Sibil·la va rebre per part dels seus familiars i domèstics la petició d'intercedir per una pena de cinquanta lliures que els pahers de Lleida havien imposat contra la nora de Tomàs Riba, blanquer, per portar vair, és a dir, pells a les mànigues del seu curtapeu. Davant les demandes dels seus propers, la reina va escriure als pahers de Lleida a qui demanà que condonaren el deute i li tornaren la peça de roba confiscada per les autoritats municipals, ja que li portaria plaer i alegria<sup>529</sup>.

La protecció dels familiars o d'aquells més vulnerables va ser una de les prioritats de Maria de Castella en els seus anys com a reina de la Corona d'Aragó. Si bé, com han posat de manifest estudis previs<sup>530</sup>, la relació entre el rei Alfons i la reina Maria no fou fluïda i propera, en allò personal, això no li restava a la seua figura institucional l'autoritat i influència sobre altres membres de la comunitat política per aconseguir intercedir en favor de persones necessitades i vulnerables. En 1443 la reina escrigué al justícia de Montalbán a causa d'una herència en la qual estava arbitrànt, la qual havia cridat la seua atenció per la súplica d'una de les parts, la menys adinerada, per intentar que aquesta no fóra la més malparada en el cas per la seua condició econòmica<sup>531</sup>.

Així doncs, la intercessió depenia de la capacitat que tenia la reina per influir sobre els altres fóra un membre de la família reial o de la resta de la comunitat política. Si bé,

---

<sup>528</sup> ACA, RC, 2037, f. 59.v. Barcelona. 1387, setembre, 23.

<sup>529</sup> ACA, RC, reg. 1590, f. 39v. Tamarit de Litera. 1384, març, 5.

<sup>530</sup> Diversos autors han parlat sobre la qüestió. Citarem la biografia d'Alfons el Magnànim on es detalla la freda relació entre la parella a partir de la segona dècada del segle XV. A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo: rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*.

<sup>531</sup> M.C. GARCÍA HERRERO: «María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458): la mediación incasable».

la relació amb el seu espòs no li permeté exercir una gran influència sobre ell, la reina Maria de Castella mantingué vives les relacions amb la seua família, especialment la seua mare, Catalina de Lancaster. Durant els seus primers anys com a reina de la Corona d'Aragó, Maria atengué les súpliques de moltes persones que acudien a la jove consort per demanar que intercedira per elles davant de la regent de Castella<sup>532</sup>. Com ocorregué en diverses ocasions entre 1417 i 1418 quan intercedí davant de la seua mare per sol·licitar que agilitzara l'alliberament de certs captius cristians en Granada, els quals per la seua situació física o econòmica, no podien aconseguir alliberar sense la intervenció de la reina Catalina<sup>533</sup>.

El cas de Maria il·lustra com l'exercici de la dignitat reginal en qüestions com la intercessió tingué les seues arrels més profundes en la capacitat d'influència de cadascuna de les consorts. L'esposa del Magnànim aconseguí canalitzar la seua posició dintre de l'esquema de la Corona i les seues relacions familiars per aconseguir intercedir en favor dels més necessitats. La cristallització del seu rol com a reina modèlica no es veié afectada tot i desviar-se del canal tradicional per a la construcció de la imatge pública de reina intercessora i col·laboradora del seu espòs. Dintre d'uns marcs adaptats i redefinits per a la seua situació matrimonial, Maria aconseguí exercir i intervenir activament en els afers de la Corona, incloent la intercessió en favor dels més necessitats.

### *Mediació*

La mediació fou, sens dubte, l'altra ferramenta femenina de la qual es feren servir les reines de la Corona d'Aragó per intervenir més activament en la política monàrquica. Arbitrar significava l'existència de dues o més parts en conflicte, les quals havien d'acatar la sentència o manament resultat de l'avaluació del cas feta per l'àrbitre (la reina) o pels jutges i experts escollits per aquesta. La mediació era, per tant, un mecanisme per trobar els camins cap a la concòrdia entre les parts i restablir els canals de la justícia i la pau.

La reina havia sempre d'encaminar les seues accions i intervencions polítiques en la busca de la pau, una de les qualitats més valorades del model de dama aristocràtica

---

<sup>532</sup> Sobre Catalina de Lancaster com a regent, veure: A. ECHEVARRÍA: *Catalina de Lancaster: reina regente de Castilla, 1372-1418*.

<sup>533</sup> M.C. GARCÍA HERRERO: «Un tiempo de añoranza y aprendizaje: María de Castilla y sus primeros años en la Corona de Aragón», pp. 97-116. Al llarg de les pàgines d'aquest article posa més exemples sobre les relacions de la reina Maria amb la seua mare entre els quals s'inclouen més exemples d'intercessió en favor dels més vulnerables.

que, fins i tot, les aproximava a la santedat<sup>534</sup>. La mediació era una faceta inherent a l'ofici de reina i un hàbit que molt honrava a totes les reines, segons Violant de Bar<sup>535</sup>. Moltes reines foren mediadores en conflictes o exerciren d'àrbitres o amigables componedores en causes de tot tipus sense importar la seua edat o temps que portaven regnant amb el seu espòs.

En aquest sentit, Maria de Navarra s'implicà activament en la resolució de conflictes i la cerca de la concòrdia, tot i la seua joventut. Foren moltes i molt diverses les actuacions i intervencions de la reina Maria en les quals emprà la seua autoritat com a reina d'Aragó i la combinà amb la pròpia com a infanta de Navarra per intentar fer de medidora i acabar amb les disputes que es donaven en els territoris de la Corona, especialment en la frontera que separava el regne d'Aragó amb el de Navarra. Per exemple, en 1343 la reina Maria intentà arbitrar entre els prohoms de les viles Taust i, d'altra banda, Buñuel i Fustiñana, tots ells en la frontera entre Aragó i Navarra. La seua oposició com a vincle entre les dues monarquies li donava autoritat per adreçar-se a les parts, com així feu a través d'una carta al governador de Navarra, instant-les a cessar en les seues accions per aconseguir proveir un remei a la situació<sup>536</sup>.

La capacitat de mediació en un conflicte s'ha de vincular amb l'autoritat que una reina consort gaudia, és a dir, un tipus de poder fonamentat en l'acceptació i el reconeixement dels altres que la seguien i respectaven per les seues capacitats, el seu coneixement o per l'admiració que despertien les seues formes de ser, estar o actuar dins de la idiosincràsia social establerta. L'acceptació de la posició social de la reina Maria i el respecte a la seua figura com a consort i infanta, la dotava de l'autoritat per poder procurar una concòrdia entre les parts.

En aquesta mateixa línia, Violant de Bar intentaria arbitrar en múltiples ocasions per qüestions de conflictes entre viles o persones particulars, instant sempre a la concòrdia

---

<sup>534</sup> Sobre aquesta qüestió veure: A. MUÑOZ: «“Semper pacis amica”. Mediación y práctica política (siglos VI-XIV)», *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, 5/2 (1998), pp. 263-276.

<sup>535</sup> M.C. GARCÍA HERRERO: «El entorno femenino de los reyes de Aragón», J. A. SESMA MUÑOZ (coord.): *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*. Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2010, p. 329.

<sup>536</sup> “Maria, Dei gratia regina Aragonum, dilecto suo gubernatori Navarre vel eius locum tenenti, salutem et dilectionem. Ad audienciam nostram noveritis pervenisse quod inter homines locorum de Tahust, de Noviellas et quorundam alliorum frontarie regni Aragonum, ex parte una, et homines locorum frontarie regni Navarre, ex altera, pignora, rixe, neces et alia scandala provenire, nisi de celeri ac decenti provideatur remedio super eo...”. Mario LAFUENTE GÓMEZ: «La fortaleza de Tauste en el sistema castral aragonés de la Baja Edad Media», *Tauste en su historia. Actas de las XVIII Jornadas sobre la historia de Tauste*. Tauste, Asociación Cultural “El Patiaz”, 2018.



i a la justícia que era, segons ella mateixa, l'atribució règia per excel·lència. En multitud d'ocasions les reines preferiran l'arbitratge abans que un procés judicial, com la mateixa Violant de Bar quan procurà un arbitri per solucionar la qüestió entre Morella i les seues aldees (Catí, el Portell, Castellfort, Vilafranca, Vallibona, Cinctorres i Forcall):

Nós sabent que per occasió de les qüestions e debats que són estat e són encara entre la dita vila d'una part e vosaltres d'altra cascuna de les dites parts ha fetes grans despeses e sostenguts, e sosté encara, importants càrrechs e volents axí con deuen via precloure às despeses dampnatges, discòrdies e altres mals qui de e per les dites qüestions se porien leugerament seguir per avant per ventura nostre pobles havem deliberat per gràcia, bé e bon estament de les dites parts, levar de carrera totes les dites qüestions e debats e a aquells per via arbitrària e amigable imposar fi.<sup>537</sup>

La reina insistia al llarg del text la seua voluntat de de pel bon estament de les parts, portar-ho cap a una resolució amigable i evitar així més despeses per a la vila i les aldees. La reina procurava així atendre a la seua obligació amb la justícia, però també reduir les despeses d'uns nuclis recentment afegits a la seua cambra, a la vegada que indubtablement afermava la seua autoritat. De la mateixa manera, anys després Maria de Luna resoldria la qüestió entre la vila d'Oriola i el procurador de Barcelona, representant de la vila d'Elx, pels termes entre ambdós amb un arbitri i una sentència arbitral donada per ella mateixa i executada per Berenguer Martí, el seu rebedor general de rendes del Regne de València<sup>538</sup>.

La cerca de la pau i la concòrdia però també del compliment de la justícia, com diu Violant de Bar quan s'adreça al governador d'Aragó per les bandositats de Jaca: “que feta justícia dels crimosos, segons se pertany, les dites bandositats cessen e aquella terra romanga en pacífic estament”<sup>539</sup>.

De la mateixa manera, Violant intentarà actuar com a pacificadora i medidora en el conflicte entre el duc de Bretanya, aliat del comte d'Armanyac, i el rei Joan, quan els dos primers volien atacar el Rosselló i reclamar la corona del regne privatiu de Mallorca. Per intentar evitar el conflicte armat, la reina Violant va escriure al duc de Bretanya, informant-lo que:

entés havem que en vostre ducat e comtats se fa gran avistament de gent d'armes ab empresa d'entrar los regnes e terres del dit senyor rey per dampnajar aquells e los

---

<sup>537</sup> ACA, RC, reg. 2037 f. 7r. Barcelona. 1387, març, 29.

<sup>538</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 8v. València. 1404, maig, 15

<sup>539</sup> ACA, RC, reg. 2037, f. 23r. Barcelona. 1387, maig, 10.

habitants de aquells perquè molt car oncle vos pregam affectuosament que per esguart del deute de sanch que és entre vós e nós e per la bona amistat que entre lo senyor rey e vós és stada e és vuy en dia e serà si a Déu plau, molt longament vós vullats fet cessar lo dit avist tolre la dita empresa e recovar la dita entrada<sup>540</sup>.

Posteriorment escriuria a la duquessa afirmant que les accions del seu marit i l'aliança amb Joan III d'Armanyol sols podia comportar el trencament dels lligams entre els dos casals<sup>541</sup>.

Tanmateix, cap de les prèvies actuacions es pot comparar el paradigmàtic exemple de la mediació de Violant de Bar en les complexes Corts generals de 1388-1389. Aquestes Corts eren la represa de les celebracions parlamentàries de 1381-1384 del rei Pere el Cerimoniós, però el rei Joan havia perllongat la seua convocatòria el màxim possible<sup>542</sup>. Quan començaren les sessions, els braços procuraren unes noves ordinacions per reformar la justícia. La reforma no qüestionava la figura del rei ni el seu poder judicial superior, però l'apartava de la gestió directa del seu exercici, establint un consell format de manera paritària per representants dels regnes i el Principat. La indignació del rei no es feu esperar i al poc va expressar el seu profund enuig, qüestionant la proposta dels braços i titllant-la d'inacceptable per a la seua dignitat<sup>543</sup>. Tanmateix el rei acceptava la reina com a mediatra entre les parts: “segons hem sabut a nostra molt cara companyona la reyna que volgués ésser advocada vostra a migencera entre nos e vosaltres sobre lo bon spatxament de la Cort e el ben avenir de la cosa pública, la qual per servey de Déu condescendent e atorgant vostra supplicació nos ha del dit fet moltes vegades continuament e sollicita supplicats e pregats”<sup>544</sup>. Els braços veien en la reina una figura relacional propera al rei capaç d'intentar desencallar les dissensions entre les parts i qui es considerava que procuraria sempre en favor del bé comú. Poc després, el procés de les Corts recull la cèdula proposada per la reina per intentar cercar punts de confluència entre les parts, en les quals la pròpia Violant justificava la seua mediació amb una arenga inicial<sup>545</sup>, en la

---

<sup>540</sup> ACA, RC, reg. 2056, f. 18v. Barcelona. 1390, gener, 27.

<sup>541</sup> ACA, RC, reg. 2056, f. 19r. Barcelona. 1390, gener, 27.

<sup>542</sup> E. BELENGUER: *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós*, pp. 271-273.

<sup>543</sup> *Acta curiarum regni Aragonum*, Tomo V, edició a cura de José Ángel Sesma Muñoz, p. XVIII.

<sup>544</sup> *Acta curiarum regni Aragonum*, Tomo V, p. 372.

<sup>545</sup> “Nós, longament havem vetlat e cofitat tant que quaix les nits havem duytes en sompnis, per ço que Deus, de qui tots bens venen e en la ma del qual lo cor dels reys es per sa gracia, nos volgues dar via e manera que poguessen concordat e avenir vosaltres, qui per los regnes sots aci en la present Cort general ajustats ab lo senyor rey senyor e marit nostro molt car. E han nos hi induhida tres principals coses: la primera, quen som tenguda a Deu qui per sa merçe nos ha associada al dit senyor; la segona, que es offici quens ha comanat lo qual es que tots temps que veiam discordia entre lo dit senyor e vosaltres, incessantment treballem per reduhirho en concordia, car axi ho fahia aquella valent emperadriu de molt alta

qual afirmava que amb la seua actuació i proposta complia no sols en el seu deure amb el Bé Comú, sinó que obeïa i executava els designis del propi Déu, qui l'havia il·luminada amb els tres principis fonamentals de la seua missió com a reina. En primer lloc, la seua unió i vincle amb el rei; en segon lloc, el seu paper com a mediadora i, finalment, la humiliació que suposaria per a la monarquia i els regnes si no s'aconseguia solucionar la qüestió. La tasca de cercar la concòrdia entre les parts recaigué directament en la reina Violant qui suplicà al seu espòs que mantingués obert el diàleg amb els braços reunits a Montsó, arribant a implorar-li de genolls. Per a la reina la cerca de la pau i l'enteniment no era una qüestió personal, sinó que era el seu "ofici" pel qual havia de treballar esforçadament, donat que era intrínsec a la seua figura institucional com a "companyona" del rei. A través del seu posicionament com a actor relacional, la reina aconseguí un paper clau en aquestes Corts, fins al punt de desenvolupar unes mesures polítiques específiques per intentar cercar la conciliació entres les parts. La reina presentà als braços un projecte propi en el qual esmerçava la reforma que havia encallat les negociacions, la reorganització de la justícia règia<sup>546</sup>. Tot i que aquesta proposta no fou acceptada, en la capacitat de la reina per actuar, intervenir i proposar s'evidencia l'agència de la reina Violant, la seua influència sobre el rei i la seua autoritat com a figura amb capacitat per moure els agents polítics cap a la concòrdia.

Així doncs, la mediació de la reina va tenir com escenari principal d'actuació els conflictes interns de la Corona, especialment a finals del segle XIV quan les disruptions en la comunitat política del moment i el trencament d'equilibri entre els estrats de poder comportaren forts enfrontaments i lluites entre bàndols nobiliaris, grups familiars extensos i d'aliats amb una important estratificació vertical en el seu sí, que lluitaren pel control dels escenaris polítics. La reina consort, com a figura reconeguda per la seua autoritat moral i política, hagué intervenir activament en distintes conjuntures sempre en la cerca de concòrdia i pau, arbitrant en aquests conflictes per intentar fer complir la llei,

---

recordacio Augusta, que humilment e continuada supplicava l'emperador que iniquitat e rachor fossen luny dell vers les gents de son imperi e que justicia, caritat, benignitat e amor li fossen apres; la terça, que gran infamia seria del senyor rey e de vosaltes que no us concordassets, de que havrien molt que parlar los reys circunvicins e altres gents del mon, tant que seria ofesa la dignitat reyal e vostra naturalesa e leyaltat, qui sobrepuja totes altres, no faria ço que ha acostumat de fer. Perque tan devotament e humil com havem pogut, ab les mans junctes e genells en terra, havem lo dit senyor supplicat que ell per sa gracia e merce, la sua porta de benignitat, que era tancada per merits d'alguns axi com fo aquella de paradís per lo pecat de Eva, vulla, per contemplacio nostra, obrir". *Acta curiarum regni Aragonum*, Tomo V, p. 373. Sobre la transcripció, s'ha mantingut la transcripció dels editors de la font.

<sup>546</sup> *Acta curiarum regni Aragonum*, Tomo V, p. 374-385.

així com, procurar sufocar la violència i l'enfrontament. Com intentà en nombroses ocasions Maria de Luna.

Des de primeries del segle XV, la reina Maria de Luna emprengué la tasca d'intentar sufocar les bandositats que assolaven el regne de València. La consort posava de manifest les seues intencions en una carta de 1402 on afirmava: “Com nos vullam sedar totalment les terbulentes bandositats les quals procura l'enemich d'humanal natura”<sup>547</sup>. La reina Maria entenia que el seu ofici li requeria treballar incansablement en per tractar de restablir la concòrdia, donat que les bandositats, odis, rancors i altres disturbis eren obres del diable<sup>548</sup>. Així mateix, Maria de Luna era plenament conscient que el rei tenia un paper insubstituïble davant les situacions d'extrema gravetat. La reina advertí al rei del perill que corria la ciutat si no acudia personalment a impartir justícia, com era la seua obligació i deure com a monarca, ja que els bàndols de la capital valenciana li havien perdut la “paor e reverència i, entre les altres coses, gosen dir que vos, molt poderós senyor, volets més usar d'offici de corredor que de rey e senyor”<sup>549</sup>. El rei no acudí a València fins a l'estiu, data fins la qual la reina intentà treballar tot el possible per estabilitzar la ciutat abans de la seua arribada. La presència del rei Martí entre abril i juny de 1404 aconseguí que les parts enfrontades signaren una treva d'onze mesos sense violència<sup>550</sup>. Però, amb la marxa del rei, la reina hagué d'actuar de manera més directa, activa i determinant per intentar mantenir la concòrdia signada i pal·liar qualsevol episodi de les bandositats entre els Centelles i Vilaragut que feien perillar la pau en el Cap i Casal.

Per aquest motiu li escrigué al rei, quan aquest ja havia marxat de la capital del regne, demanant-li: “he certament sabut que cascuna part dels bàndols és dins aquesta ciutat e per fer-ho totes provisions a mi possible he fets venir a mi lo Cardenal, lo duch e lo bisbe de València e he conclòs ab ells que sien cascun matí en lo capítol de la seu per ordonar totes provisions que fer se puxen per esquivar scàndols tant com possible sie, però, senyor, açò no és bastant a dar-hi plen remey per defalliment de executor perquè us supplich molt excel·lent senyor que us plàcia spatxar e fer venir don Ferrant López de

---

<sup>547</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 198r-v. València. 1402, juliol, 24.

<sup>548</sup> “jo treball en portar los affers d'aquesta ciutat a concòrdia e pau e per obra del diable veuen-hi assats destorbs, los quals jo assajaré de levar per grat o per força, si plaurà a nostre senyor Déus e a vós, senyor, a qui supplich que façats tals obres en los deffora que jo n'haja ajuda en aquests de dins”. ACA, RC, reg. 2350, f. 198r-v. València, 1404, març, 22.

<sup>549</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 198r-v. València, 1404, març, 22.

<sup>550</sup> N. SILLERAS FERNANDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship. Maria de Luna*, p. 101.

Luna en altra manera, senyor, plàcia a vostra excel·lència haver-ne per excusada si sinistres o escàndols alguns se'n seguien per la sua tarda”<sup>551</sup>. La reina insistí en diverses ocasions al rei que enviara amb la major diligència possible al seu germanastre, Ferran López de Luna, lloctinent del regne, ja que havia esclatat un episodi de glàndola, és a dir, de pesta, i la reina volia abandonar la ciutat per intentar salvaguardar la seua persona, però es resistia a fer-ho sense la presència d'una autoritat reial delegada ja que, segons afirmava la reina al rei Martí: “e dubtem, senyor, que si abans de ma partença lo dit visrey no és vengut que no sich seguesquen, es que Déus no vulla, scàndols e mal assats grans”<sup>552</sup>. L'autoritat reginal era l'únic ressort que aconseguia mantenir la pau en la ciutat, acomplint amb el seu paper com a conciliadora i garant de la justícia, però amb la seua absència la situació prèvia podia tornar a donar-se fàcilment. Tanmateix, la reina romangué en la ciutat fins finals de novembre de 1404. Abans de la seua partida, en el mes de setembre, la reina aconseguí organitzar un parlament entre Pere de Vilaragut, Pere de Cervelló, Joan Gascó i Pere de Císcar al monestir de Valldigna per aconseguir garanties pel compliment de la pau dictada pel rei. La reunió es gestava “per alguns afers que sobiranament tenim a cort, volem parlar personalment ab vosaltres, nobles e amat nostres” i, per la qual cosa, “en nostra bona fe reynal, guiam e asseguram a vosaltres” unes condicions òptimes i segures per “venir a nostra reynal presència”<sup>553</sup>. Tanmateix, prompte la reina rebé informacions que una de les parts, Berenguer Arnau de Cervelló, membre de la facció que representava Pere de Cervelló havia fet “gran applech de gent d'armes en lo loch de Calaf per venir” al regne de València. La reina li demanava al rei que si les informacions que li havien arribat eren vertaderes, que ell mateix actuara per intentar impedir l'incompliment de la treva signada per les parts. La reina ocupà el mes de setembre, segons les seues paraules “tracte ací ab los de les bandositats que puga fer entre ells treva voluntària al pus lonch temps que fer se puxa”<sup>554</sup> i a l'octubre avisà les parts que, si no complien els termes de la treva, haurien de pagar una pena de 10.000 florins i que si es declaraven insolvents, serien condemnats a l'exili a Sardenya<sup>555</sup>.

Dies més tard, el 15 de novembre, la reina per tal de posar fi a les bandositats es presentà davant el Consell de la ciutat del 15 de novembre de 1404 i va fer davant d'aquest: “moltes bones e pertinents rahons a bo e tranquil·l estat de la ciutat”. Segons

<sup>551</sup> ACA, RC, reg. 2351, f. 15v. València. 1404, juliol, 13.

<sup>552</sup> ACA, RC, reg. 2351, f. 18r. València. 1404, juliol, 30.

<sup>553</sup> ACA, RC, reg. 2351, f. 22v. València. 1404, setembre, 3.

<sup>554</sup> ACA, RC, reg. 2351, f. 25v. València. 1404, setembre, 15.

<sup>555</sup> ACA, RC, reg. 2351, f. 33r-33v. València. 1404, octubre, 22.

informà al rei Martí, debatiren “fins al sol post” per aconseguir vuit mesures que garantiren la pau<sup>556</sup> i que permeteren a la reina poder abandonar la ciutat, sabent que el seu germanastre i lloctinent, Ferran López de Luna, tindria sota les seues ordres una milícia urbana i a un Consell municipal implicat en el manteniment de la treva<sup>557</sup>.

Però les bandositats valencianes s'enquistaren durant anys i la ciutat continuà necessitant de l'auxili monàrquic en matèria de justícia també en l'any 1406. A principis de gener, els diputats del General del regne de València escrigueren a la consort, demanant-li la seua intercessió per fer venir al rei el més aviat possible a la capital i que administrés personalment justícia<sup>558</sup>. Tanmateix, en el Consell del rei es vacil·lava entre enviar a Jaume d'Urgell com a lloctinent del rei a València o que hi anés el rei en persona. La reina escrigué al rei en diverses ocasions per tractar el tema, dient: “que attés vostre manament e voler vos declar ma intenció que attés lo mal stament en que la ciutat de València és posada, segons he sabut, certament no veg, ni conech que don Jaime d'Urgell ni altre qualsevol sinó la presència de vos senyor solament, si abastant a redreçar la dita ciutat e a preservar aquella de extermini final de què és assats prop”<sup>559</sup>. La reina li insistí en la conveniència del viatge en dues ocasions més, donat que la pau i la concòrdia només es podien restablir, segons l'opinió de la reina, amb la presència del rei en la ciutat. I així li ho va fer saber quan li digué: “E veg, senyor, que no'n fets res ans he entés que de e sobre açò tenits tot jorn consells e sabets bé que dementre los metges disputen, lo pacient se mor”. La reina li insisteix que l'únic camí és intervenir personalment per aconseguir la pau i no escoltar els seus consellers: “et alguns qui son el los dits conselles tenen de ferm que vos senyor no hi devets anar mas trametre-hi qualque altre persona. Plagués a Déu que aytal consell preguessen per ellos mateix com donen a vos, senyor”<sup>560</sup>. La reina li feia arribar la seua opinió, basada en l'experiència d'anys anteriors intentant acabar amb les bandositat, com aquestes no podrien sinó ser controlades amb la presència del rei en la capital valenciana. L'obtenció de l'anelhada pau, permetia a Maria dirigir-se amb

---

<sup>556</sup> A. JAVIERRER MUR: *Maria de Luna*, pp. 101-102. N. SILLERAS FERNANDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship. Maria de Luna*, p. 102.

<sup>557</sup> A. JAVIERRER MUR: *Maria de Luna*, p. 103.

<sup>558</sup> “E senyora molt excel·lent, sperants la dita presta venguda per letra del dit senyor som stats certificats que ha delliberat de venir aci prestament. E com lo perill, senyora molt excel·lent, sia tal que tota cuyta és ya triga, supplicam vostra molt gran senyoria que sia sa merce provehir per tota via possible que'l dit senyor cuyte la dita venguda”. ACA, Cartes Reials, 885. València. 1406, gener, 11.

<sup>559</sup> A. JAVIERRER MUR: *Maria de Luna*, p. 282.

<sup>560</sup> ACA, RC, reg. 2351, f. 154v-155r. Barcelona. 1406, gener, 25.

certesa vers el seu espòs, sempre tenint en compte el vincle desigual que els unia<sup>561</sup>, però sense deixar d'expressar la seua opinió i aconsellar al monarca.

La mediació entre les parts i la cerca incasable de la fi d'un conflicte com les bandositats de primeries del segle XV foren els grans cavalls de batalla de la reina Maria de Luna. Seguint les accions de la seua predecessora, la reina Maria de Castella també cerca mesures extremes per aconseguir mediar en els distints conflictes que durant el seu regnat hagué de viure. Com l'exemple paradigmàtic de mediació que va realitzar per evitar el conflicte i batalla entre el seu espòs, el rei Alfons, el germà d'aquest, Joan rei de Navarra, i el rei de Castella, Joan II, representat pel seu privat Álvaro de Luna. La reina es desplaçà en juliol de 1429 fins el camp de batalla, en les terres de Cogolludo, personalment "*á jornadas no de Reyna, más de trotero; é demandó á los Caballeros una tienda, la qual mandó poner entre los dos Reales*"<sup>562</sup>. Com una encarnació de la idea de mediació, la reina s'interposava físicament per evitar el conflicte, col·locant-se entre els contendents. Si la concòrdia s'havia de cercar posant-se entre dos en conflicte i fent-los trobar un camí cap a l'entesa amigable a través de la paraula, Maria de Castella afegí el component del cos a la mediació. Com les paraules no eren suficients per aturar l'enfrontament, la reina decidí personificar la pau en ella mateix, forçant els membres de la seua família a passar sobre ella si volien emprendre la batalla. Segons la Crònica de Joan II, la reina va saber negociar amb el Álvaro de Luna uns fonaments per a la treva, defensant les posicions del rei i els infants d'Aragó<sup>563</sup>. L'actuació de Maria va quedar plasmada en distints relats historiogràfics<sup>564</sup> que van carregar la seua imatge i memòria posterior amb els atributs propis d'una reina modèlica, sempre complint amb "l'ofici" de la cerca de la pau i la concòrdia fins i tot en circumstàncies quan perillà la seua integritat física.

D'altra banda, l'exhibició pública d'una imatge de la figura reginal com a medidora i garant de la pau podia ser emprada com un mecanisme propagandístic per

---

<sup>561</sup> Quan es dirigí al rei per insistir-li de la necessitat de la seua presència i no la de Jaume d'Urgell com a lloctinent, la reina es referí amb deferència cap al seu espòs, el seu intel·lecte i a la seua capacitat per decidir les qüestions més complicades: "vos senyor no freturets de mon consell, com en lo vostre alt enteniment repòs, per gràcia de Déu, ço que és trobat en lo meu fort a tart e no tan perfet". A. JAVIERRER MUR: *Maria de Luna*, p. 282.

<sup>562</sup> *Crónica Juan II*, p. 266.

<sup>563</sup> *Crónica Juan II*, p. 266.

<sup>564</sup> Un recull d'aquesta tradició historiogràfica apareix en: M.C. GARCÍA HERRERO: «El entorno femenino de los reyes de Aragón», pp. 327-350.

intentar legitimar a la parella règia en moments de feblesa en el diàleg d'aquesta amb la comunitat política, aquest fou el cas de Joana Enríquez.

Després de la mort d'Alfons el Magnànim a 1458, els nous monarques de la Corona d'Aragó van ser Joan II d'Aragó i la seva esposa Joana Enríquez. La parella règia va arribar al tron amb un complicat bagatge polític. Joan era rei de Navarra pel seu matrimoni previ amb Blanca de Navarra, qui a la seva mort va deixar al seu fill Carles, príncep de Viana, com hereu, encara que aquest no prendria el títol de rei sense l'aprovació del seu pare. No obstant això, aquesta aprovació no va arribar i Joan es va perpetuar en el tron travant una profunda enemistat amb el seu fill que es materialitzaria en una guerra entre tots dos, la coneguda com a guerra civil navarresa en 1451<sup>565</sup>.

Amb l'arribada al tron de la Corona d'Aragó, la divisió pròpia de la guerra civil navarresa s'estendria en els seus nous dominis. Carles, príncep de Viana, era considerat l'hereu legítim de la Corona d'Aragó com a primer fill del monarca, tot i que Joan II es negava a que aquest jurés com a primogènit i hereu davant les Corts. Al desembre de 1460 Joan II va decidir empresonar el seu fill, provocant la pressió dels diferents Generalitats (Aragó, Catalunya i València) perquè fos alliberat i jurat com a primogènit real i hereu de la Corona. Davant tal pressió, es va procedir al seu alliberament en el mes de febrer de 1461 i la signatura d'una concòrdia entre les parts, coneguda com la Capitulació de Vilafranca del Penedès, signada el 21 de juny d'aquell any entre la Generalitat, el Príncep i la reina Joana, en qualitat delegada reial<sup>566</sup>. El protagonisme de la reina Joana en tot el procés és inqüestionable i la monarquia procurà crear un discurs legitimador de la seua persona pel qual fos percebuda pels membres de la comunitat política com a mereixedora de la dignitat reginal, comptant amb totes les qualitats ideals de la seua figura institucional.

Així doncs, des de l'empresonament del Príncep i veient l'auge d'una oposició contra les seves figures a Catalunya, els monarques iniciaren una estratègia propagandística que legitimés les seues persones com a comtes de Barcelona, mitjançant l'ús de la informació i la narració dels fets com a canals de transmissió de la imatge de reina model·lica per a Joana Enríquez. En la correspondència amb les principals viles reials durant l'any 1461, els monarques es van procurar ser els primers a informar dels

---

<sup>565</sup> Eloísa RAMÍREZ VAQUERO: «Blanca de Navarra», en *Reinas de Navarra*, Sílex, Madrid, 2014, pp. 681-710.

<sup>566</sup> Una narració detallada dels fets apareix en: N. COLL JULIÀ: *Juana Enríquez, lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, pp. 37-54.



fets més significatius vinculats amb el conflicte, transmetent així, una retòrica que difonia<sup>567</sup> una imatge i postura legitimadora de les seues accions i actuacions.

Un dels exemples més manifestes és la transmissió de les notícies de l'alliberament del príncep de Viana del seu captiveri al febrer de 1461. La reina apareix en totes les missives com la medidora entre les demandes dels estaments i el rei, sent ella qui aconsegueix amb la seua mediació, intercessió i súpriques que Carles de Viana fóra alliberat. A la ciutat de València la notícia va arribar amb una carta de Joan II el 25 de febrer, que va justificar l'alliberament del príncep als jurats de València per la intercessió i súpriques que el seu favor havia fet la reina<sup>568</sup>. Aquesta imatge es repeteix en una altra missiva enviada per Joan II dos dies després, el 27 de febrer quan detalla tots els fets de l'alliberament<sup>569</sup>.

Més endavant, quan es signa la concòrdia entre la Generalitat, el príncep de Viana i la reina Joana, en representació de Joan II, la imatge de la reina torna a mostrar-se com intercessora i garant de la concòrdia entre pare i fill. Així ho mostren el mestre de Montesa, un dels encarregats de supervisar la redacció de la Capitulació de Vilafranca<sup>570</sup>.

D'aquesta manera, es pot apreciar l'ús de certes retòriques difusores de la postura de la monarquia on la transmissió de la informació contenia una elevada càrrega propagandística que ressaltava l'actuació de la reina com a medidora i intercessora sempre en favor de la concòrdia i la pau. No obstant això, un dia abans, el príncep de Viana també havia informat al consell de València però mostrant una imatge de la reina com a simple delegada del monarca i en cap cas com intercessora o garant de la

---

<sup>567</sup> Sobre retòriques de difusió propagandística, veure: José Manuel NIETO SORIA: «*Ceremonia y pompa para una monarquía: los Trastámara de Castilla*», *Cuadernos del CEMYR*, 17, (2009), p. 57

<sup>568</sup> “Als amats e feels nostres los jurats de la ciutat de València. [...] vos certifficam que en lo dia present, a instantíssima e multiplicada supplicació de la il.lustríssima reyna, nostra molt cara e molt amada muller, havem feta certa delliheració sobre lo delliurament de la persona de l'il.lustre príncep, nostre fill”. AMV, LM 24, f. 32r. Saragossa. 1461, febrer, 25. Recollit per: Agustín RUBIO VELA: *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II. Un patriciado ante la crisis política de la monarquía (1460-1461)*, Valencia, 2016, p. 160.

<sup>569</sup> “Als amats e feels nostres los jurats de la ciutat de València. Lo rey. Amats e feels nostres [...] Emperò, per com a supplicació de la il.lustríssima reyna, nostra molt cara e amada muller, nós havem manat delliurar lo dit príncep, e per aquesta rahó la dita reyna partí de aquesta ciutat a XX del present per anar a la nostra vila e castell de Morella per traure de aquell lo dit príncep e dur-lo a Barchinona”. AMV, LM 24, f. 33v. Saragossa. 1461, febrer, 27. A. RUBIO VELA: *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II. Un patriciado ante la crisis política de la monarquía (1460-1461)*, p. 167.

<sup>570</sup> “Als molt magnífichs senyors e cars frares los jurats de la ciutat de València [...] com, ab la divina gràcia, entre la magestat del senyor rey e lo principat de Cathalunya, mijançant la intervenció, indústria e molta prudència de la dita senyora, se és seguida bona tranquilitat e concòrdia de totes e qualsevol differències. Lo mestre de Muntesa”. AMV, LM 24, f. 89v. Vilafranca del Penedès. 1461, juny, 22. A. RUBIO VELA: *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II. Un patriciado ante la crisis política de la monarquía (1460-1461)*, p. 287.

concordia<sup>571</sup>. Comparant les dues missives s'evidencia com per part de la monarquia i els seus afins s'havia crea una maquinària propagandística, utilitzant la informació i la narració de fets esdevinguts com una retòrica que difonia els models ideals que de la reina Joana es volia plasmar i representar.

\*\*\*

Així doncs, la reina consort participà de formes de poder no institucionalitzades, però àmpliament acceptades com a part del seu rol de *companyona* del monarca. Per un costat, la seua figura institucional els atorgava una autoritat social sobre la resta d'agents de la comunitat política que empraren per intervenir com a mediadores de conflictes. De la mateixa manera, la reina intercedí en favor de terceres persones gràcies a la influència que posseïa sobre el monarca i altres agents polítics. No s'ha de menystenir, per tant, el seua actuació com a consort en l'escenari polític i social ja que, sens dubte, gaudiren de distintes formes de poder, de les quals van saber fer-ne ús.

### **1.2.5. La religiositat reginal: entre l'excel·lència moral i el deure polític**

La pràctica, la protecció i l'estímul de la religiositat fou una de les tasques fonamentals de les reines baixmedievals<sup>572</sup>. A través de l'expressió devocional, la reina es vinculava simbòlicament amb l'encarnació del rol modèlic de dama cristiana, àmpliament estès i difós al llarg dels segles XIV i XVI, definida per virtuts com la pietat, la compassió, la benevolència i la caritat<sup>573</sup>. Així, s'acabava d'edificar una construcció identitària mitjançant marcs referencials, com la maternitat, la saviesa a l'aconsellar, la prudència, la templança, la mediació o la intercessió, evocaven un model ideal sublimador de la seua persona convertint-la en allò que la seua identitat com a figura institucional representava, un espill de perfecció al qual la resta de la societat havia d'aspirar. La reina havia de convertir-se en la imatge en la Terra de la Verge Maria, reina dels Cels, protectora dels necessitats.

---

<sup>571</sup> "Als magnífichs, amats e feels de la magestat del senyor rey e nostres, los justícia, jurats e consell de la ciutat de València. (...) la il.lustríssima senyora reyna, havent facultat e poder de la magestat del senyor rey, nostre senyor, ha fermat los capítols de la concordia entre sa magestat e aquest principat en la forma concordada". AMV, LM 24, ff. 89v-90r. Barcelona. 1461, juny, 21. A. RUBIO VELA: *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II. Un patriado ante la crisis política de la monarquía (1460-1461)*, p. 286.

<sup>572</sup> D. PELAZ FLORES: *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos X-XV*, p. 263.

<sup>573</sup> Sobre la definició de la dama aristocràtica, veure: M. C. GARCÍA HERRERO: «La dama modélica en el Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», pp. 27-48.

Així mateix, el seu deure amb l'espiritualitat no es limitava a la seua persona sinó també a la Corona en el seu conjunt, protegint sota el seu aixopluc monàrquic tots els seus vassalls. Les accions pietoses, caritatives i religioses mantenien a la Corona vinculada a la gràcia de Déu, el que conservava la comunió política i l'harmonia social del regne, és a dir, afermava el bé comú. En paraules de la reina Maria de Luna, durant els episodis de bandositats que assolaren València en 1404, la divisió i la violència eren actes diabòlics o propiciats pel diable<sup>574</sup>, per la qual cosa, per mantenir la pau i l'imperi de la justícia calia la gràcia divina que només es podia mantenir defensant i protegint la fe cristiana. La religiositat monàrquica prenia una dimensió més profunda que la devoció personal que els monarques pogueren sentir, ja que era un deure polític amb els seus vassalls per garantir el bé comú dels regnes que governaven. Així doncs, l'excel·lència cristiana, és a dir, l'articulació de la devoció personal i el patronatge religiós, anava més enllà de la mera qüestió personal i entroncava amb la significació política de la seua figura institucional, amb una transfiguració de la mateixa com un mecanisme d'afermament social. L'exaltació de la seua reverència a Déu es convertia en un instrument més per exhibir el seu poder i consolidar la seua autoritat, fonamentava una motivació concreta dels seus comportaments en els valors propis de la seua religiositat.

L'àmbit polític i el simbòlic podien interrelacionar-se conferint a la reina l'aura superior vinculant a la dona amb la santedat. Per adquirir la imatge de reina santa, una reina no havia d'esdevenir pobre i allunyar-se de tot allò material com ocorria amb exemples com sant Francesc d'Assís, sinó que havia de posar els seus recursos econòmics però també el seu poder polític al servei dels més necessitats<sup>575</sup>. La construcció d'una imatge de reina santa es feia per la mateixa reina, fent amb la religiositat, la caritat i la resolta protecció dels pobres la forja d'un senyoriu temporal i espiritual que contribuïa a donar-li un major prestigi per la noblesa i religiositat de les seues accions<sup>576</sup>. La reina guanyava en capital simbòlic i polític a través de la constant dedicació als valors cristians de la pietat, la compassió i la caritat.

Tanmateix, a la Corona d'Aragó baixmedieval no es desenvolupà un missatge enfocat cap a la sacralitat, a diferència d'altres monarquies europees com la francesa o anglesa, on els reis gaudien i ostentaven una miraculosa vinculació amb la divinitat amb

---

<sup>574</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 198r-v. València, 1404, març, 22.

<sup>575</sup> Maria Filomena ANDRADE: *Isabel de Aragão. Rainha santa, mãe exemplar*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2014, p.

<sup>576</sup> M. F. ANDRADE: *Isabel de Aragão. Rainha santa, mãe exemplar*, p. 43.

assídues manifestacions en les pràctiques taumatúrgiques<sup>577</sup>. La qual cosa no llevava que rei i reina de la Corona havien de ser i mostrar-se com a bons cristians, individus pietosos i, en tots els casos, seguidors dels models bíblics de conducta, consolidant la seua figura com un exemple d'un espill moral superior per a tots els seus vassalls.

Tot i la manca de referents reginals de santedat a la Corona d'Aragó<sup>578</sup>, sí que en trobem en altres monarquies de la Península Ibérica amb una estreta relació amb la Corona, com és el cas d'Isabel d'Aragó, germana de Jaume II i reina de Portugal<sup>579</sup>, l'ideal que encarnava la reina tenia en la protecció i promoció religiosa un dels seus pilars fonamentals que, a la vegada, era una font de legitimitat engrandidora de la seua persona en el moment, per la capacitat de protegir els necessitats i impulsar obres pies, caritatives i patronatge; com en el futur, construint una memòria per a la seua figura<sup>580</sup>.

Si la sacralitat no s'estengué com una de les definicions pròpies ni de les pràctiques rituals impulsades per la monarquia, els membres de la família reial sí que expressaren conductes dintre dels marcs referencials cristians que els dotaren d'una aura pietosa superior, gràcies a les oracions, obres pies o les accions fundacionals i caritatives que diàriament o conjunturalment realitzaven.

#### *La perfecció en el mirall: devoció i obres pietoses*

Com a mirall de perfecció per als seus súbdits la reina havia de servir com inspiració per aconseguir arribar al màxim grau d'excel·lència cristiana. Oracions, contemplacions, actes pietosos es trobaven entre les activitats diàries que expressaven i

---

<sup>577</sup> Sobre aquesta qüestió citar el antològic treball: Marc BLOCH: *Los reyes taumaturgos*, México, Fondo de Cultura Económica, 1988.

<sup>578</sup> Tot i això, Blanca d'Anjou és venerada com a beata pels mercedaris i el segle passat la cultura popular li atribuï un miracle, pel qual en una de les seues estades a Santes Creus, la reina volia entregar menjar a uns pobres que tocaven a la porta del monestir amb una faldada de llesques de pa. Tanmateix, el rei, qui ja havia expressat les seues reticències a una excessiva caritat per part de la reina, la va sorprendre i li va demanar què portava. La reina va respondre que portava flors, però el rei, incredul, li va demanar veure-les i en mostrar-ho, els pans es convertiren en flors, obrant així un miracle, concedit per la seua caritat. Aquest es troba millor explicat en: Carme ORIOL CARAZO: *El patrimoni oral a les comarques de Tarragona. Relats tradicionals*, Tarragona, Servei de Cultura de la Diputació de Tarragona, 2005, p. 38. Així mateix, Sança de Castella, fundadora de Sixena, té en alguns documents del monestir l'apelatiu de "Santa reina Sança", veure: Elisenda ALBERTÍ: *Dames, reines, abadesses: 18 personalitats femenines a la Catalunya medieval*, Barcelona, Albertí Editor, p. 43.

<sup>579</sup> Una recent obra sobre aquesta reina, prèviament esmentada en aquest treball: M. F. ANDRADE: *Isabel de Aragao. Rainha santa, mãe exemplar*.

<sup>580</sup> T. MARTIN: «Fuentes de potestad para reinas e infantas: El infantazgo en los siglos centrales de la Edad Media», p. 99.

manifestaven la seua fe<sup>581</sup>. En primer lloc, la reina havia d'assistir a la celebració de la missa, atenent, així, entre els seus quefers quotidians a les seues particulars i privades. La presència diària de la reina es pot corroborar a través dels registres de la seua tresoreria. Al llarg de la cerimònia, la reina oferia una quantitat econòmica, que solia rondar els dotze diners. Amb aquesta menuda donació, la reina afegia a la seua aportació espiritual la seua aportació material, sabent que amb aquest diners s'assistia a la comunitat cristiana i als més necessitats. Simbòlicament, aquesta aportació econòmica expressava diàriament la tasca de col·laboració en el sosteniment de l'Església que com a reina havia de realitzar.

De la mateixa manera, la reina havia d'inculcar aquesta religiositat en els joves infants i, sobretot, infants al seu càrrec. Per això, en molts dels registres econòmics trobem com la reina sufragava també l'oferta diària que les infantes feien durant la litúrgia<sup>582</sup>. La reina complia així amb el seu deure cristià però també amb el seu deure com a mare, educant a les joves de la dinastia en els fonaments de la reverència a Déu, que més tard podia esdevenir capital simbòlic en la seua adultesa per tal que aquestes gaudiren d'una bona imatge com a excel·lents cristianes.

Per això, una de les primeres qüestions que sufragaven les reines en la seua arribada a la Corona era el complet abillament de la seua capella. Alexandra Beauchamp ha estudiat com Elionor de Sicília ràpidament va adquirir tot l'equipament necessari per a disposar d'una capella pròpia per a la seua condició de reina<sup>583</sup>. En primer lloc amb objectes part del tresor. A través del seu Capellà major, la reina es procurà de llibres litúrgics i devocionals, molts d'ells prèviament il·luminats amb miniatures. De les vint-i-cinc obres de la biblioteca de la capella, 12 foren adquirides en els primers quatre anys del regnat, període en què la reina s'equipà dels manuscrits necessaris per a la celebració de les misses i la litúrgia, així com, els necessaris per al repertori del cant coral<sup>584</sup>. Totes aquestes obres manuscrites junt amb objectes com els oratoris, les creus i els aixovars de la capella, permetien completar un conjunt al qual la reina podia acudir a escoltar la celebració de la missa i la litúrgia. De la mateixa manera, la reina Elionor, com la resta

---

<sup>581</sup> M. GAUDE: *Queenship in Medieval France 1300-1500*, p. 170.

<sup>582</sup> Com podem veure més endavant, les reines Elionor de Sicília sufragà les ofertes de les infantes Elionor, Joana i Maria de Luna i Sibila de Fortià, l'oferta de la infanta Isabel. Veure BLOC III. Capítol II.

<sup>583</sup> Alexandra BEAUCHAMP: «La chapelle d'Éléonore de Sicile, reine d'Aragon de 1349 à 1375», M. GAUDE-FERRAGU i C. VICENT-CASSY (dirs.): «*La dame de coeur*». *Patronage et mécénat religieux des femmes de pouvoir dans l'Europe des XIV<sup>e</sup>-XVII<sup>e</sup> siècles*. Paris, Presses Universitaires de Rennes, 2018, pp. 23-36.

<sup>584</sup> Alexandra BEAUCHAMP: «La chapelle d'Éléonore de Sicile, reine d'Aragon de 1349 à 1375», p. 25.

de reines de la Corona<sup>585</sup>, va adquirir un oratori i llibres d'hores per poder pregar de manera privada i personal en la relativa intimitat de la seua cambra<sup>586</sup>.

La relació que s'establí entre les reines i la religiositat fou diferent en cada cas. En alguns casos, l'atenció a l'espiritualitat fou més intensa que en altres; i pogué també ser demostrada de manera més pública. Com hem dit, el caràcter piados de les pràctiques religioses també quedava instrumentalitzat en l'escenificació de la litúrgia del poder, en la que la reina, com a representant de la institució règia, exhibia la seva autoritat i magnificència a través d'elements com l'almoïna, la promoció religiosa o l'adorn personal amb luxosos objectes devocionals.

La imbricació entre religiositat i exhibició de l'estatus personal podia, fins i tot, arribar a ser un pilar per a la legitimació o d'afirmació i consolidació de l'estatus i autoritat personal, però cadascuna d'aquestes reines farà un ús diferent al llarg dels seus regnats.

La reina Sibil·la de Fortià va arribar al tron pel seu matrimoni amb Pere el Cerimoniós en una circumstàncies complicades. Sibil·la havia servit a la casa de la tercera esposa del rei, Elionor de Sicília, i s'havia casat amb el majordom de la reina Artal de Foces. No obstant això, poc després de la mort de la reina Elionor i d'Artal, Sibil·la i el rei tindrien la seva primera filla, Isabel, i a la fi de 1377 la parella va contraure matrimoni i Sibil·la es convertí en reina. Les circumstàncies del seu ascens al tron, les dissensions en la relació amb els infants hereus del rei, feren de Sibil·la una reina amb una imatge o fama afeblida des del primer moment, tot i el fort vincle amb el seu marit, el rei Pere. Per intentar enfortir la seua posició, Sibil·la havia de legitimar la seua persona creant i consolidant una imatge personal en què s'identificaren les qualitats pròpies de la dignitat que encarnava. Per la qual cosa, la religiositat va esdevenir un mecanisme fonamental per transmetre aquesta imatge de la seua persona.

Com hem dit, les reines disposaven d'una capella pròpia on poder atendre a missa diàriament i Sibil·la no en fou cap excepció. Tanmateix, a través del rastreig de les seues despeses en religiositat podem veure com la reina després d'arribar a una ciutat com podia ser Barcelona o Saragossa escoltava missa cada diumenge en una església diferent de la ciutat, pagant i recompensant, a més a més, al religiós que haguera cantat durant la

---

<sup>585</sup> Per exemple Maria de Castella es farà un Llibre d'Hores i unes tapes per més de 1000 sous barcelonesos que pagà en juny de 1417. ACA, RP, MR, vol, SG 536, f. 54v.

<sup>586</sup> Alexandra BEAUCHAMP: «La chapelle d'Éléonore de Sicile, reina d'aragon de 1349 à 1375», p. 32.

celebració de la mateixa. Aquesta peregrinació per les distintes esglésies visibilitzava en l'àmbit urbà, l'expressió devocional de la reina. Sibil·la compensava el trencament del model o caracterització tradicional de la reginalitat, per la qual, la unió entre el rei i una dona es feia sempre dintre del matrimoni amb la intenció de donar fills legítims. L'estigma del seu passat com "amistançada" es procurà compensar amb una exhibició pública de la seua devoció i reverència a Déu al llarg del seu regnat<sup>587</sup>.

Aquest exemple no és únic, altres reines atengueren a misses de manera regular fora dels límits del palau i la capella reginal, però en cap cas amb la sistematització i variabilitat de la reina Sibil·la. Sens dubte, el seu afany sembla deure's al desplegament d'una estratègia de legitimació, per la qual es procuraria adaptar, a través de la religiositat, a Sibil·la en els cànons que definien la dignitat reginal.

Una qüestió semblant ocorregué amb Violant de Bar. Els primers anys del regnat de Violant de Bar no es caracteritzaven per una expressió devocional molt intensa, si analitzem la seua despesa en obres pietoses i, especialment, en la celebració de misses en les distintes seus d'espiritualitat de la Corona<sup>588</sup>. Tanmateix, tot canvia a partir de 1393 quan es percep en la tresoreria reginal, que la despesa en obres pietoses i, especialment, misses cantades en diferents esglésies i convents urbans es dispara<sup>589</sup>. Abans de 1393 la reina assistia a missa, generalment, en la seua capella, però a partir d'aquesta data la reina canvià la seua relació amb la religiositat, sent aquesta exhibida públicament de manera més tangible i visible a la resta de la comunitat política i social. Com s'explica aquest canvi en els comportaments devocionals de la sobirana? Doncs bé, l'impuls o augment de l'expressió i exhibició de la religiositat personal de la reina no es donà tant per factors personals sinó per factors econòmics i polítics. A finals de 1392, les finances de la reina Violant es trobaven en una situació extrema, pràcticament abocades a la fallida. Per això, a primeries de 1393 es va iniciar una reestructuració de la seua Casa i de les despeses d'aquesta, imposant-se, a través d'un nou tresorer, l'austeritat per a la sobirana<sup>590</sup>. En

---

<sup>587</sup> Per exemple, el 23 de gener de 1379 la reina Sibil·la atengué a missa a l'església del convent dels frares menors de Barcelona; ACA, RP, MR, vol SG 508, f. 48r. El dia 30, assistí a Santa Maria del Pi; ACA, RP, MR, vol SG 508, f. 48v El diumenge 6 de febrer novament a a l'església del convent dels frares menors de Barcelona; ACA, RP, MR, vol SG 508, f. 52r. El diumenge posterior, 13 de febrer atengué a Santa Maria de la Mercé ACA, RP, MR, vol SG 508, f. 52r. I, el diumenge posterior, 13 de febrer, a l'església dels predicadors de Barcelona, ACA, RP, MR, vol SG 508, f. 56r.

<sup>588</sup> Veure Bloc III, capítol II.

<sup>589</sup> De la mateixa manera, s'analitza aquest canvi en: Bloc III, capítol II.

<sup>590</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Crédito, deuda y finanzas de la Casa de la Reina en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV. Los capítulos entre la reina Violante de Bar y su tesorero Berenguer de Cortilles», *Historia, Instituciones y Documentos* 45 (2018), pp. 353-376.

aquesta severa conjuntura, la reina començà a atendre a litúrgies i misses fora de l'espai de la capella reginal de manera més habitual, pagant nombroses misses cantades<sup>591</sup>. Aquest auge en la despesa exposa com la reina va emprar la religiositat com a mecanisme legitimador per intentar corregir el biaix negatiu que la seua fama pública havia adquirit a causa del balafiament del seu patrimoni.

Així doncs, l'expressió de la devoció personal a través de la litúrgia diària era un mecanisme fonamental per a la transmissió i exhibició de l'estatus personal i, al mateix temps, l'enfortiment de la figura pública de la reina, legitimant la seva imatge, el que permetia mantenir o consolidar una autoritat sobre el conjunt social pel reconeixement i associació que es feia de la seva persona amb els valors ideals que havia d'encarnar com reina. Tot i això, aquest no era l'únic mecanisme.

Al llarg dels distints regnats, les reines manifestaren una especial preocupació pels seus vassalls, especialment aquells més necessitats, en trobar-se en situacions de pobresa, exclusió o vulnerabilitat. La protecció medieval a la pobresa, amb institucions o exempcions fiscals, es complementava amb la tasca dels poderosos qui donaven recursos per assistir els més necessitats. Als segles XIV i XV, hi hagué un gran auge dels moviments religiosos que exaltaven la pobresa voluntària i l'austeritat, donat que la pobresa podia arribar a associar-se amb la imatge de Crist. Tanmateix, la seua posició com a reina no li permetia renunciar de manera voluntària als béns que se li havien consignat doncs tenia el deure de mantenir tots els elements que confeccionaven la dignitat reginal. Intentant combinar ambdues postures, la reina havia de procurar comportar-se amb austeritat i frugalitat a la vegada que destinava recursos econòmics i capital polític a la defensa i protecció dels necessitats. La dama aristocràtica havia de considerar la pobresa com una situació en la qual combatre, redistribuint part dels seus béns materials per intentar pal·liar les conseqüències de la mateixa. La constant dedicació a la caritat i atenció als pobres era una tasca exercida tant per la reina com per el rei.

Els monarques sufragaven diàriament una contribució diària amb l'almoïna, un do caritatiu en pro d'auxiliar els pobres i necessitats. A través de l'almoïner, la reina destinava quantitats que podien variar considerablement però que rondaven ordinàriament entre els 3 i 5 sous diaris<sup>592</sup>. A més a més, si ho consideraven oportú podien

---

<sup>591</sup> Per exemple: En desembre 1394 paga 1000 sous per misses cantades a Bernat Aguiló, capellà de casa de la reina, entre agost i novembre d'aquell any. ACA, RP, MR, vol SG, 522, f. 104v.

<sup>592</sup> Per exemple Sibila de Fortià feia una almoïna ordinària: 155 sous mensuals, és a dir, de 5 sous i 2 diners diaris. ACA, RP, MR, vol SG, 507, f. 89v; 99r; f. 103r.



complementar aquestes donacions caritatives amb d'altres extraordinàries que es disparaven en ocasions singulars com Setmana Santa, quan, el Dijous Sant es decidia fer una almoina per vestir trenta dones pobres<sup>593</sup>.

En cap cas les reines oblidaven els ordes religiosos i altres eclesiàstics particulars que recorrien a elles cercant la seua protecció, especialment l'econòmica<sup>594</sup>. Les donacions i actes pietosos de tota mena han estat ben estudiats en els casos de les reines Elionor de Sicília<sup>595</sup>, Maria de Luna<sup>596</sup> i Maria de Castella<sup>597</sup>, mostrant com a través de la protecció aquestes reines teixien uns tapissos d'afinitats amb els ordes religiosos i protegien de manera singular aquells pels quals sentien una devoció especialment singular. Això no impedia que les donacions i contribucions d'aquestes reines no foren transversals a la majoria de monestirs, convents i altres seus d'espiritualitat foren de l'orde que foren. En moltes ocasions quan arribaven a una ciutat de la Corona o quan l'abandonaven, les reines solien fer una contribució a tots els centres espirituals urbans, per contribuir amb aquests. O també podien fer-se càrrec de peticions que els feien arribar, com podia ser una necessitat especial per poder realitzar actes singulars, com un capítol, entre d'altres<sup>598</sup>. Totes aquestes accions podien ser quotidianes o puntuals però no significaven una dedicació de recursos i esforços com podia ser la promoció i fundació d'una seu religiosa.

---

<sup>593</sup> Sibil·la de Fortià pagà 845 sous per vestir 13 dones pobres en 1386. ACA, RP, MR, vol SG 513, f. 86r. Violant de Bar pagà una almoina en 1394 de més de 4000 sous per vestir 27 dones com a almoina seua, 7 dones per a la infanta Violant, reina de Nàpols, i 13 en nom de l'infant Pere. ACA, RP, MR, vol SG 521, f. 271r. Tot i que anys abans, en 1391, el pagament de la reina només fou de 2000 sous ACA, RP, MR, vol SG 518, f. 59r. Maria de Luna gastà més de 2000 sous per a vestir dones pobres el Dijous Sant de 1399. ACA, RP, MR, vol SG 524, f. 64r.

<sup>594</sup> Aprofitem l'ocasió per assenyalar com les reines no tingueren un paper econòmicament actiu en la protecció de les confraries urbanes, a excepció d'Elionor de Sicília, la qual feu una donació anual a la confraria de Santa Eulàlia de Barcelona amb 100 sous anuals, documentada des de 1354: ACA, RP, MR, vol. SG 465, f. 41r. Juliol 1354.

<sup>595</sup> S. ROEBERT: «“Idcirco ad instar illius Zerobabell templum domini rehedificantis”. La política monàstica di Eleonora di Sicilia», *Edad Media. Revista de Historia*, 18 (2017), pp. 49-74.

<sup>596</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*.

<sup>597</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «De belleza y piedad. Promociones de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Lambard: Estudis d'art medieval*, 25 (2013-2014), pp. 37-62.

<sup>598</sup> Per exemple: Elionor de Sicília donà al convent de predicadors de Barcelona 50 sous per ajudar amb les despeses per l'organització d'un capítol provincial. ACA, RP, MR, vol, SG 501, f. 107v. 1373, juny. Sibil·la de Fortià feu una donació de 150 sous barcelonesos, convent dels frares predicadors de Sant Mateu, on s'anava a celebrar el capítol provincial que es devia celebrar en setembre. ACA, RP, MR, vol. SG 513, f. 103v. 1386, juliol. Violant de Bar feu una donació també de 150 sous barcelonesos, convent dels frares menors de Terol pel capítol provincial de l'orde en setembre. ACA, RP, MR, vol. SG 517, f. 88r, 1391, maig. Maria de Luna feu el mateix amb en ocasió del capítol provincial que es celebrà al convent dels predicadors de València. ACA, RP, MR, vol SG 530, f. 73. Octubre, 1403.

La fundació d'una seu d'espiritualitat, fóra conventual o monacal, suposava una mecanisme de mecenatge pel qual les reines es convertiren en agents creadors d'espais de religiositat que realçaven la seua figura. Aquestes promocions eren “arquitectures de la potestat”<sup>599</sup> que manifestaven el poder econòmic i l'autoritat social de les seues impulsores i legitimaven les seues figures polítiques.

Un projecte de l'envergadura d'una fundació monàstica o conventual implicava un esforç considerable per poder aconseguir que el plantejament esdevinguera una realitat material i tangible. La voluntat de fer una fundació, *ex novo* o no, requeria molt més que un simple desig sinó la capacitat per aconseguir concretar tots els aspectes necessaris, la localització d'un lloc idoni (el que podia incloure la negociació amb les elits urbanes per la cessió d'un espai per fer la fundació *ex novo*), els fons econòmics necessaris per la seua creació, la butlla papal per la creació, l'establiment d'una comunitat que l'habitara i l'assegurança econòmica per la seua subsistència en el temps i més enllà de la vida de la sobirana<sup>600</sup>. Es tractava, per tant, d'una empresa complexa que requeria d'una capacitat econòmica per consignar-ne fonts suficients, però que no impediren el finançament habitual de la Casa de la Reina, i de negociació amb poders urbans, eclesiàstics del més alt nivell i l'apropament a comunitats religioses per poder establir persones que habitaren la fundació.

La consecució d'una fundació fóra una de les tasques més recurrents per les reines de la Corona d'Aragó, així com també d'altres monarquies europees. A través d'aquestes, es feia palès la seua capacitat econòmica i política, reafirmant la figura institucional de la reina però també l'adequació de la persona que donava vida a la institució i la memòria de la mateixa en el temps i que aquesta estratègia s'anara mimetitzant per altres dones de l'elit per intentar canalitzar amb els mecanismes de la monarquia, l'estatus de les seues persones.

Abans de la nostra cronologia d'estudi, altres reines consorts i dames poderoses s'embarcaren en complexes empreses fundacionals, creant centres fonamentals

---

<sup>599</sup> Aquesta terminologia es emprada per Therese Martin per referir-se a les creacions de monestirs i palaus per les reines de la Plena Edat Mitjana en T. MARTIN: «Fuentes de potestad para reinas e infantas: El infantazgo en los siglos centrales de la Edad Media», p. 111.

<sup>600</sup> M. C. GARCÍA HERRERO y Á. MUÑOZ, «Reginallidad y fundaciones monásticas en las Coronas de Castilla y de Aragón», *Edad Media. Revista de Historia*, 18 (2017), p. 28.

d'espiritualitat a la Corona d'Aragó. Al segle XII, la reina Sança de Castella, esposa d'Alfons el Cast, va desenvolupar una importantíssima tasca de fundació i promoció de monestirs, entre els quals destaquen la fundació del monestir de Santa Maria de Sixena<sup>601</sup> i l'impuls i protecció al monestir cistercenc de Santa Maria de Vallbona de les Monges,<sup>602</sup> dos dels centres d'espiritualitat femenina més importants en els segles posteriors a la Corona d'Aragó. De fet, en aquest sentit al segle XIII algunes de les successores de la reina Sança protegirien aquests monestir, especialment Violant d'Hongria, la qual esdevindria una de les promotores i benefactores del monestir de Santa Maria de Vallbona<sup>603</sup>. O posteriorment Constança de Sicília qui fundaria el monestir de les Clarisses d'Osca<sup>604</sup>.

Aquesta voluntat fundadora i promotora de les reines als segles XII i XIII, es transformaria en una constant als segles XIV i XV on quasi totes les reines consorts emprengueren projectes per la promoció de centres d'espiritualitat.

A primeries del segle XIV, la reina Blanca d'Anjou junt al rei Jaume procuraren impulsar de manera definitiva el monestir cistercenc de Santes Creus. La reina deixava en el seu testament la petició de construir un claustre per al monestir<sup>605</sup>, convertint-se en promotora d'aquest i benefactora del monestir, patrocinat anys abans per Pere el Gran. La promoció de la reina d'aquest monestir entroncaria amb una política religiosa dinàstica

---

<sup>601</sup> La fundació del monestir hospitaler de Sixena tingué a la reina Sanxa al capdavant la qual en 1188 va aconseguir establir una comunitat femenina santjoanista després d'unes temptatives per crear una comunitat benedictina. Després de la fundació de la reina Sança aquest monestir comptava amb una priora i tretze monges inclosa la infanta Dolça. A més a més, la reina establiria en aquest monestir la seua estança particular a la qual es retiraria en 1196 amb l'ascens al tron del seu fill, Pere el Catòlic, i professaria com a religiosa. Sobre la fundació i història del monestir, veure l'obra clàssica: A. UBIETO ARTETA: *El Real Monasterio de Sigüenza, 1188-1300*, Zaragoza, Editorial Anubar, 1966, p. 65.

<sup>602</sup> La reina comprà el lloc de Santa Maria de Vallbona per l'edificació d'un monestir i el cedeix en perpetuïtat perquè no tingueren cap conflicte posterior i finança unes obres per valor de 500 sous, inicialment, per poder impulsar l'obra. De fet, la voluntat de la reina per convertir el monestir de Vallbona un centre de primera categoria anava en sintonia amb la del rei, ja que conjuntament li atorgaren la postestat de ser "abadia mare" d'un altre monestir cistercenc que impulsarien a Lleida. Aquest document fou signat únicament per la reina Sança amb la interessant intitulació "*Sig+num domina Sancie predictorum locorum donatricis atque regine*". En aquesta deixava clara la seua condició de reina però també de donant i promotora del nou Monestir de Vallbona. Núria PETIT: «Les etapes constructives del reial monestir de Santa Maria de Vallbona», *URTJ, revista cultural de l'Urgell*, 18 (2005), p. 69.

<sup>603</sup> M. J. FUENTE PÉREZ: «Tres Violantes: Las mujeres de una familia en el poder a lo largo del siglo XIII», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016), p. 147

<sup>604</sup> Daniela SANTORO: «Monarchia e fondazioni clariane: due monasteri a Messina (secoli XIII-XIV)», en G. Colesanti, B. Garí i N. Jornet (eds.): *Clarissas y dominicas. Modelos de implantación, filiación, promoción y devoción en la Península Ibérica, Cerdeña, Nápoles y Sicilia*. Florència, Firenze University Press, 2017, p. 149; A. JAVIERRE MUR: Constanza de Sicilia en las Crónicas de su tiempo», *Rivista storica del Mezzogiorno*, 1 (1966), p. 183.

<sup>605</sup> J. MIRET I VIVES: «La restauración de los ventanales de la galeria septentrional del claustro de Santes Creus», *Santes Creus: Boletín del Archivo Bibliográfico de Santes Creus*, 1/7 (1958), p. 314.

que pretenia convertir a Santes Creus en un panteó reial, com més tard ho serà Santa Maria de Poblet<sup>606</sup>.

Anys després, la reina Elisenda de Montcada fundava el monestir de Pedralbes. El “nostre monestir”, com aquesta l’anomenava, fou un projecte de promoció ideat i impulsat per la reina, però que comptà amb el suport del rei, de membres de la família reial i les autoritats locals barcelonines<sup>607</sup>. Tot i el suport del rei Jaume tant en el projecte de Santes Creus de la reina Blanca com en el de Pedralbes de la reina Elisenda, aquest últim es diferencia clarament de l’anterior perquè es planteja més com una promoció vinculada a la figura de la reina que a la política religiosa dinàstica impulsada per rei i reina conjuntament. La reina Elisenda fundava, promocionava i assegurava un lloc per a la seua figura personal on passaria els últims anys de la seua vida, ja com a reina vídua, però també era una construcció de potestat, pensada per edificar una memòria pròpia, distinta de la del rei, que seria soterrada a Santes Creus, amb la reina Blanca. La planificació i control sobre el projecte fou seguint la voluntat i indicacions d’Elisenda, el seu emplaçament, la construcció del palau propi per a la reina en el mateix monestir<sup>608</sup> qui volia que les obres acabaren abans de la defunció del rei Jaume. La cronologia de l’edificació i habitatge, menys de 18 mesos, indica el desig per concloure l’empresa. En desembre de 1325 Jaume II donava el vist-i-plau al projecte i en maig de 1327 les primeres monges acudien a habitar el monestir<sup>609</sup>. La reina viuria allí durant els anys de la seua viduïtat per acabar construint-se un dels monuments funeraris més singulars i extraordinaris d’una reina de la Corona d’Aragó<sup>610</sup>. En conjunt, la fundació i promoció de Pedralbes com a centre associat a la persona de la reina Elisenda, engrandia la seua figura, li establia un centre d’espiritualitat personal que crearia una memòria d’ella com a reina pietosa però capaç en el seu curt regnat d’establir un centre de primera magnitud.

---

<sup>606</sup> F. ESPAÑOL BERTRAN: «La política artística de Jaume II: els sepulcres reials i al claustre de Santes Creus portantveus àulics», *Santes creus: Boletín del Archivo bibliográfico de Santes Creus*, 24 (2011), p. 18.

<sup>607</sup> Anna CASTELLANO i TRESSERRA: «La reina Elisenda de Montcada i el monestir de Pedralbes. Un model de promoció espiritual femenina al segle XIV», en B. GARÍ (ed.): *Redes femeninas de promoción espiritual en los reinos peninsulares (s.XIII-XVI)*. Roma, Viella, 2013, p. 117.

<sup>608</sup> La primera ubicació del monestir concedit per Jaume II no era Pedralbes sinó en Valldaura, tanmateix, la reina no acceptà aquesta donació i preferí Pedralbes, molt millor comunicat amb la cort de la capital catalana. A. CASTELLANO i TRESSERRA: «El projecte fundacional del monestir de Santa Maria de Pedralbes i el palau de la reina Elisenda de Montcada a través de dos inventaris del 1364», *Anuario de Estudios Medievales*, 44/1 (2014), pp. 103-139.

<sup>609</sup> M. C. GARCÍA HERRERO y A. MUÑOZ: «Reginalidad y fundaciones monásticas en las Coronas de Castilla y de Aragón», p. 30.

<sup>610</sup> Sobre açò hem parlat en el punt anterior d’aquest bloc, la construcció de la memòria: funerals i tombes de les reines a la Corona d’Aragó.

Altres exemples els trobem en les esposes del rei Pere el Cerimoniós, Elionor de Sicília i Sibil·la de Fortià.

Elionor de Sicília realitzarà una important tasca fundadora i protectora de monestirs que complementava una tasca constant de caritat i obres pies. L'actuació com a promotora i fundadora de la reina Elionor es pot resumir en tres actuacions fonamentals, la fundació de Santa Clara de Terol, la reconstrucció de Santa Clara de Calatayud i la reordenació i intervenció en Santa Maria de Sixena<sup>611</sup>. La reina va dividir la seua actuació afavorint diversos ordes tot i que amb una clara preferència per vincular-se amb les clarisses. Així, Santa Clara de Calatayud obtingué la protecció de la reina després de la seua destrucció per la Guerra dels Dos Peres. La reina decidí refundar i protegir el monestir a partir de 1366 després de la precaria situació d'aquest com a resultat de l'entrada de tropes castellanes a Calatayud durant l'enfrontament armat entre les dues corones. La vila pertanyia, aleshores, a la Cambra de la reina i aquesta va decidir intervenir com a benefactora i protectora, aconseguint refundar-lo.

Sibil·la de Fortià, en el segon any del seu regnat, en 1378, va impulsar la fundació d'un convent femení als afores de la ciutat de València. Per dur-la a terme, la reina contacta amb l'abat de Valldigna, cistercenc, perquè s'encarregués dels preparatius i els detalls necessaris<sup>612</sup>. El convent es coneixeria com el convent de les monges de Sant Urbà i encara que la reina no posés personalment els diners per a la seva fundació sí va intervenir per aconseguir que el rei posés 10.000 sous per als primers preparatius<sup>613</sup>. En aquesta voluntat per fundar un monestir, la reina, emprant la seua influència, va cercar el suport del monarca també en l'aspecte polític, sol·licitant-li que escrivís als jurats de la ciutat de València perquè cedissin els terrenys i horts per poder construir la fundació<sup>614</sup>. Desconeixem més detalls sobre aquest convent de monges de Sant Urbà i possiblement la seva fundació fracassaria o si arribà a produir-se una fundació degué ser molt efímera, ja que no queda memòria d'aquesta ni el Llibre d'Antiguitats.

La manca de consecució en el projecte no li resta importància a l'empresa de la reina Sibil·la ja que, com diu Therese Martin, és igualment d'important conèixer i cercar

---

<sup>611</sup> S. ROEBERT: «“Idecirco ad instar illius Zerobabell templum domini rehedificantis”. La politica monastica di Eleonora di Sicilia», pp. 49-74.

<sup>612</sup> J. M. ROCA: «La reyna empordanesa», p. 102.

<sup>613</sup> ACA, RC, reg. 930, f. 12r. Barcelona. 1377, gener, 9.

<sup>614</sup> “Prohomens. Ja sabet com nostra cara companyona, la reyna, vol fundar en la ciutat de València un monestir de dones de l'orde de Sistell sots invocació de sant Urbà”. ACA, RC, reg. 1261, f. 160r. Barcelona, 1378, juliol, 31.

explicacions als motius que impulsaren a la reina a intentar portar a terme aquesta fundació i també els del seu col·lapse<sup>615</sup>, posant-ho en relació amb els usos polítics o no de la religiositat i la devoció. La reina arribà al tron amb seriosos problemes de legitimitat, ja que, com hem dit abans, havia tingut una relació prèvia amb el monarca i hi havia tingut fills, el que degué propiciar una cerca de legitimitat major i més immediata, emprant aquest projecte de promoció, impulsada des de quasi l'inici del seu regnat. En canvi, pot ser que les particularitats de la fundació foren les que la portaren al fracàs. Al llarg del seu regnat, la reina continuarà contribuint amb actes piadosos i promoció religiosa, com va fer amb l'ajuda de la restauració de l'altar major de Santa Maria de Daroca, però no en el nivell d'aquesta primera fundació. Així mateix, també destaca un altre moment del seu regnat, 1381, any de la seva coronació. en el qual contribuirà a la construcció d'un hospital, dos monestirs, així com pagarà un bust amb esquena de la Mare de Déu fet amb els cabells daurats i l'escut d'armes de la reina i que va ser lliurat a Santa Gràcia de Saragossa en aquest mateix any 1381 per una malaltia del rei.

Per una altra banda, la dedicació de Violant de Bar a les obres pies o de promoció va ser mínima durant els primers anys de regnat a diferència d'altres elements com el luxe o una enorme casa pròpia fins 1393. En aquell any, la tresoreria de la reina fou intervinguda econòmicament donat que la situació a finals de 1392 es tan greu que està a punt de la fallida i ha de reduir significativament la seva despesa, impulsant-se una política d'austeritat considerable de la mà d'un nou tresorer qui al seu torn és el seu major creditor<sup>616</sup>. Aquesta intervenció deguera defenestrar part de la legitimitat que com a reina tenia. En lloc d'encarnar les virtuts modèliques de la seua figura institucional, s'havia excedit en l'endeutament i la seua frivolitat econòmica l'havia portat a una difícil situació per la qual no podria seguir mantenint el seu nivell de vida ni el dels membres de la seua cort. Una circumstància oposada a la concepció d'espill de virtuts que havia de manifestar, per probablement compensar per a la seva imatge pública i en aquelles circumstàncies va decidir impulsar de manera definitiva una nova fundació, el monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron al qual va dedicar gairebé 40.000 sous<sup>617</sup> i va

---

<sup>615</sup> T. MARTIN: «Fuentes de potestad para reinas e infantas: El infantazgo en los siglos centrales de la Edad Media», p. 125.

<sup>616</sup> L'explicació detallada del cas en BLOC III i el document de restructuració i limitació econòmica de la Casa de la Reina ha estat publicada en: L. RUIZ DOMINGO: «Crédito, deuda y finanzas de la Casa de la Reina en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV. Los capítulos entre la reina Violante de Bar y su tesorero Berenguer de Cortilles», pp. 353-376.

<sup>617</sup> ACA, RP, MR, vol SG 522, f. 71r.

aconseguir tant la seva butlla fundacional com el trasllat de vuit monjos de Sant Jeroni de Cotalba, a València<sup>618</sup>. És a dir, quan la seva situació econòmica era més delicada que mai la reina decideix escometre un acte fundacional d'aquesta categoria, que com ella mateixa digué “per aquesta raó, ens que hem comès molts pecats terrenals, comptant amb la seva molta misericòrdia perquè es faci oració per ens permanent i es corregeixi així el nostre ànim el qual fa temps es va tornar”<sup>619</sup> el que a la nostra manera de veure fou un intent per corregir els errors del passat. De fet, la reina va posar en marxa la construcció d'un monumental conjunt religiós, adquirint propietats, assegurar rendes, com en part les procedents de la donació que el rei li feu de les rendes de Tarragona i va escollit personalment als procuradors que s'encarregarien de les gestions del dia a dia, Miquel Roure i Jaume Copí<sup>620</sup>, així com a l'arquitecte Arnau Bargués, un dels més reputats del moment<sup>621</sup>. La reina impulsava una fundació en un moment complex per a la seua figura, cercant una esmena a les actituds passades i construir amb aquesta arquitectura de la potestat un referent a la seua figura fonamentant una imatge cristiana, pietosa i austera.

En aquest sentit, és comprensible que la reina no volgués ni aconseguís finalitzar completament el projecte en els anys posteriors de regnat ni durant la seua viduïtat, i seria Maria de Castella qui s'encarregaria en 1438 de concloure les obres i dotar de fons econòmics suficients i de voluntats per construir un claustre<sup>622</sup>. Per què no es va encarregar la reina Violant de concloure'l o la seua successora, Maria de Luna? Probablement perquè la fundació i finalització d'un centre d'espiritualitat i religiositat es vinculava a la imatge i les necessitats polítiques de les reines i Maria de Luna pretenia distanciar-se de la seua predecessora en tots els aspectes possibles per afermar la seua imatge personal lluny de la de Violant que tants problemes li portà en el traspàs de poder entre la mort de Joan I i l'arribada a Barcelona de Martí I.

Així, la reina Maria definí part de la seua imatge com a reina consort no sols en la capacitat de mediació i cercar la concòrdia i pau dels regnes de la Corona sinó també en ser una dama pietosa i cristiana de moral superior. En aquesta línia, promogué la fundació

---

<sup>618</sup> C. DÍAZ MARTÍ: «Pergamins referents a la fundació de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), p. 11.

<sup>619</sup> C. DÍAZ MARTÍ: «Pergamins referents a la fundació de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron», pp. 24-28.

<sup>620</sup> M. C. GARCÍA HERRERO y A. MUÑOZ: «Reginalidad y fundaciones monásticas en las Coronas de Castilla y de Aragón», p. 34.

<sup>621</sup> Maria Rosa TERÉS: «Violant de Bar: les inclinacions artístiques d'una reina francesa a la Corona d'Aragó», en M. R. TERÉS (coord.): *Capitula facta et firmata. Inquietuds artístiques en el Quatrecent*. Valls, Cossetània, 2011, p. 27.

<sup>622</sup> M. C. GARCÍA HERRERO y A. MUÑOZ: «Reginalidad y fundaciones monásticas en las Coronas de Castilla y de Aragón»), p. 35.

d'un monestir franciscà, el Sant Esperit, al regne de València, la primera fundació peninsular que seguia les normes de l'Observança franciscana amb qui compartia les nocions de pobresa i frugalitat.

El projecte nasqué després de distintes empreses fundadores d'ella i Martí, com la cartoixa de Valldecris en 1386, en la qual havien construït dues capelles una en advocació a Sant Martí i l'altra a Santa Maria, a les donacions inicials de Martí s'uniren rendes de Maria, quan aquest fou absent<sup>623</sup>. La preferència per la Cartoixa despertà les protestes de Francesc d'Eiximenis, en 1392, però la parella reial continuà impulsant l'orde cartoixà a la Corona d'Aragó, fins que en 1399 Maria començà a negociar amb el papat la fundació pròpia d'una seu d'espiritualitat començant una empresa de promoció personal, diferenciada de la del rei Martí. Aconseguí la butlla del papa Benet XIII per fundar un monestir franciscà que seguís al peu de la lletra la regla de l'orde<sup>624</sup> en agost de 1403, però abans d'aquesta data ja havia començat a fer donacions al Sant Esperit<sup>625</sup>. En octubre de 1402 va pagar 32 florins per fer un missal que donaria al monestir a través de Francesc Eiximenis i el mes següent empra 35 florins per tal de comprar tarongers, llimers i arbres fruiters per l'hort del Sant Esperit. Ja en 1404 amb el convent prop de ser inaugurat, destina 200 florins a la compra de missals, robes i ornaments, que es completarien en 2680 sous per un pali<sup>626</sup>. Amb la inauguració del monestir, la reina faria una acta de donació als frares d'una renda anual de 5000 sous de València, ja que el convent havia estat ubicat, intencionadament, fora de l'àmbit urbà o els monjos no podrien viure de l'almoïna. La reina afegiria 1500 sous per al manteniment anual i 500 més pel manteniment de la fàbrica, és a dir, l'església i l'edifici conventual<sup>627</sup>.

L'elecció de l'Observança i el franciscanisme com a orde per a la fundació reial està en sintonia en els interessos polítics de la monarca que procurava legitima la seua figura institucional afermar la seua autoritat personal diferenciant-se de la seua predecessora, la reina Violant, qui havia fundat un monestir jerònim després de la fallida econòmica de la seua tresoreria. En canvi, la reina Maria tindria la pietat i la promoció

---

<sup>623</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*, p. 120.

<sup>624</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*, p. 124.

<sup>625</sup> Chiara MANCINELLI: *Francesc Eiximenis y el convento del Santo Espíritu del Monte: la cuestión de un modelo económico, político y religioso*, Universitat Autònoma de Barcelona, Tesi doctoral inédita, p. 51.

<sup>626</sup> C. MANCINELLI: *Francesc Eiximenis y el convento del Santo Espíritu del Monte: la cuestión de un modelo económico, político y religioso*, p. 52.

<sup>627</sup> Jill R. WEBSTER i Andrés IVARS CARDONA: «Franciscanismo de la reina de Aragón doña Maria de Luna (1396-1406)», *Archivo Ibero-Americano*, 42 (1982), pp. 81-124.



d'una religiositat austera, un símbol personal de la seua pròpia austeritat i pietat, que sí seguiria la cautela i la limitació al luxe pròpies de la doctrina cristiana. DE fet, l'elecció del lloc de Gilet, fonamentat teòricament en trobar-se apartat de centres urbans que pogueren corrompre la moral dels monjos del monestir, està més en relació amb la significació que aquest prenia dintre del propi estat feudal de la reina, que afirmava la seua figura política en un moment 1404 on el regne de València estava immers en lluites polítiques que debilitaven la imatge dels monarques com font de justícia, pau i concòrdia.

“Una promotora continua”, així defineix la historiografia a Maria de Castella i la seua tasca com a promotora, benefactora i fundadora<sup>628</sup>. La reina Maria exemplifica el paradigma de la relació entre la reginalitat i la promoció religiosa assumint i consolidant la tasca promotora de les seues predecessores i fundant un centre d'espiritualitat propi, dotant-lo de tot allò necessari per esdevenir una realitat de primera magnitud i emprar-lo com a centre per a la memòria a la seua persona. Aquesta estratègia doble comença amb el manteniment de les obres de dues de les seues predecessores: Violant de Bar i Maria de Luna.

La seua tasca al capdavant de la finalització del monestir de Sant Jerònim de la Vall d'Hebron, aconseguint que la fundació impulsada per la reina Violant es finalitzara garantint la seua supervivència. De la mateixa manera es va comprometre amb la tasca fundacional de Maria de Luna, el convent del Sant Esperit, sempre i quan mantingueren els valors de l'Observança, és a dir la austeritat i la puresa. Per aquest motiu, la reina li deixaria un llegat testamentari de 1100 sous, sempre i quan es mantingueren dintre de la regla observant<sup>629</sup>. Les accions de la reina establien un lligam entre la seua figura i la de les seues predecessores en el càrrec a través d'aquestes accions de promoció. La reina continuava la tasca, creant un vincle entre ella i les passades reines, afirmant la seua figura amb la memòria de les figures institucionals que la precediren.

Per altra banda, la reina Maria establiria diversos monestirs i centres de religiositat a la Corona d'Aragó, impulsant el franciscanisme.

Tanmateix, la reina Maria de Castella és un cas una mica singular a les seues predecessores perquè per a ella les fundacions religioses suposaven un esforç econòmic

---

<sup>628</sup> D'aquesta manera l'anomena Maria del Carmen Garcia Herrero, una de les millors especialistes en Maria de Castella, empra aquesta expressió per enfatitzar la tasca de la reina en la promoció religiosa. Veure: M. C. GARCÍA HERRERO: «De belleza y piedad. Promociones de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», pp. 37-62.

<sup>629</sup> ARV, RC, reg. 472, f. Ir.

percentualment molt major per les dificultats que durant tot el seu regnat tindrà per rebre les rendes assignades a Castella i la Corona d'Aragó des del seu matrimoni<sup>630</sup>. Per a altres reines, el pagament d'un centre d'espiritualitat promocionat o fundat per elles suposava aproximadament entre un 5% i 8% dels seus ingressos anuals<sup>631</sup>, tanmateix, la manca de consistència en els ingressos de la reina Maria de Castella no li va impedir realitzar una tasca continua de promoció i fundació però en lloc d'emprar els seues propis recursos econòmics, la reina emprava tota la seua capacitat relacional per aconseguir mitjançant la seua influència davant el rei, però especialment els altres agents polítics i actors socials de la Corona d'Aragó que consignaren esforços econòmics que sumaren per poder portar a terme els seus projectes.

La impossibilitat financera de Maria manca d'importància efectiva perquè alhora de poder materialitzar i tangible el seu projecte, la reina tenia la capacitat suficient com a actor polític relacional per aconseguir mitjançant la seua autoritat i influència portar-lo a terme. L'actuació de Maria de Castella redefeix la importància de la fundació com a mostra de capacitat econòmica que queda supedita a la capacitat d'intervenció, actuació i obtenció per la posició institucional que gaudien i el respecte que les seues actuacions li atorgaven com a figura respectada i autoritzada per demanar als altres.

Moltes seran les actuacions en les que la reina apareixerà com a promotora, benefactor o fins i tot constructora d'un monestir<sup>632</sup>, especialment franciscà però no exclusivament<sup>633</sup>, però cap tindrà la significació que tingué la promoció del monestir de la Santíssima Trinitat en València, per la dedicació de la reina, per la importància per a la seua memòria i per la significació que prendrà la institució dintre de l'organigrama social de la Corona d'Aragó.

En aquesta fundació la reina bolcarà tota la seua capacitat econòmica, però especialment la seua autoritat i influència per poder aconseguir el projecte que pretenia, la re-fundació de la Trinitat com un centre franciscà femení de primer ordre en el qual, en cas de viduitat, poder retirar-se i on es conservés eternament una memòria de la

---

<sup>630</sup> M. DIAGO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), pp. 437-477. I també en el BLOC III. Capítol 1 d'aquesta tesi.

<sup>631</sup> Veure BLOC III. Capítol II, on s'analitza la qüestió detalladament.

<sup>632</sup> Així fou en 1443 quan impulsà les obres de Santa Maria dels Àngels de Mallorca, amb el rei i en 1444 Sant Antoni Abad de Barcelona. Veure: M. C. GARCÍA HERRERO: «De belleza y piedad. Promociones de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)».

<sup>633</sup> Ja que també fou benefactora dels dominics observants de Lleida, veure: M. C. GARCÍA HERRERO: «De belleza y piedad. Promociones de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», pp. 45.

sobirana, de la seua persona, ja que per la distància física i emocional amb el monarca, aquesta no mai aniria a Poblet a formar part del panteó reial. El primer pas fou aconseguir dissoldre la comunitat anterior de trinitaris que habitava el monestir. Donades les repetides insinuacions i acusacions de corrupció moral en el dit monestir, la reina va sol·licitar al papa Eugeni IV la butlla de suspensió de la comunitat que arribà l'any 1443<sup>634</sup>. El monestir havia de fundar-se novament i la comunitat escollida eren les clarisses de Gandia, les quals vivien en unes condicions de pobresa extrema i la reina decidí protegir amb la seua promoció<sup>635</sup>.

El següent pas fou començar a adquirir els horts veïns al monestir i projectar una gran ampliació amb l'ajuda de l'important arquitecte i cap d'obra Juan de Segorbe, a qui anys després el Capítol catedralici de la ciutat temptejava per anomenar-lo mestre de la Catedral. Amb tot, la construcció començà en 1445 en una cerimònia solemne a la qual acudí i simbòlicament participà la pròpia reina Maria i fou beneïda per Alfons de Borja, quan ja era cardenal.<sup>636</sup>

Però les dificultats de dotar econòmicament el monestir aparegueren ràpidament però no foren un impediment per la tenacitat de la reina, qui aconseguí una butlla papal per vendre la coneguda com “indulgència de la Trinitat” per la qual es podia escollir confessor “*in articulo mortis*” i aconseguir l'absolució dels pecats per 5 florins, que es destinarien a l'obra del monestir valencià<sup>637</sup>. La controvèrsia inicial amb aquest mecanisme de finançament no suposà el seu fracàs, ans al contrari, amb aquest i altres la reina Maria aconseguí dotar econòmicament el “seu” monestir fent partícips a eclesiàstics i laics, foren més menys poderosos econòmicament. La iniciativa va dotar d'un sentiment de pertinença comunitària cap al monestir, que passaria a ser un centre d'espiritualitat fonamental de la societat valenciana del moment, especialment amb la inclusió d'Isabel de Villena i el seu ascens fins a obtenir el bàcul d'abadessa<sup>638</sup>.

Per últim, amb una limitació major en la seua acció promotora, tot i que desconeixement si voluntàriament o per la conjuntura bèl·lica que marcà la gran majoria

---

<sup>634</sup> Daniel BENITO GOERLICH: *El Real Monasterio de la Santísima Trinidad*, Valencia: Consell Valencià de Cultura, 1998, pp. 27-32.

<sup>635</sup> D. BENITO GOERLICH: *El Real Monasterio de la Santísima Trinidad*, p. 36.

<sup>636</sup> D. BENITO GOERLICH: *El Real Monasterio de la Santísima Trinidad*, p. 38.

<sup>637</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «Aragón y el monasterio de la trinidad de Valencia: la renuencia a financiar el proyecto de la reina María», p. 1365.

<sup>638</sup> Rosanna CANTAVELLA: «Isabel de Villena i família: una reconsideració biogràfica», *Anuario de estudios medievales*, 45/2 (2015), pp. 715-732.

del seu regnat, la reina Joana Enríquez impulsaria la construcció de l'església i claustres de Santa Maria de Jerusalem a Barcelona, que havia estat fundat poc abans, en 1453 quan Rafaela Pagès, després d'un viatge a Terra Santa, aconseguí la butlla papal per la creació d'un monestir de terciàries franciscanes<sup>639</sup>. La reina pagà i encarregà a Bartomeu Mas l'obra el 14 de desembre de 1468, pagant per la mateixa en diverses cartes de pagament<sup>640</sup>. La mort de la reina, no aturà la protecció femenina d'aquest monestir i fou la seua filla, la infanta Joana qui va fundar una nova casa en Saragossa.

Com hem pogut veure, pràcticament la totalitat de les reines consorts de la Corona d'Aragó impulsaren més o menys activament seus d'espiritualitat. L'esforç que s'havia de realitzar per aconseguir una fundació, tant polític, personal com econòmic, fan que aquestes promocions prengueren un caràcter polític, legitimant la persona que encarnava a la reina i exhibint la seua autoritat personal.

\*\*\*

En conclusió, no podem deixar d'assenyalar com la religiositat fou un dels pilars bàsics a través dels quals les reines havien d'expressar i cimentar la imatge modèlica de la figura institucional que encarnaven. Encaixar dintre del model ideal per a la reina baixmedieval significava, ineludiblement, una expressió quotidiana, constant i significativa d'una important devoció religiosa.

Les oracions, actes pietosos i, especialment, el patronatge religiós en forma de fundacions de seus d'espiritualitat esdevingueren en conjunt un dels mecanismes fonamentals de manifestació de l'autoritat personal així com d'expressió pròpia de l'assumpció i compliment del rol reginal ideal.

La reina aconseguia amb l'expressió de la seua devoció personal crear una imatge pública que legitimara a la persona que donava vida a la figura institucional. Ser pietosa, devota, caritativa a la vegada que era percebuda com a tal, significava per a la reina aconseguir una autoritat obtinguda pel reconeixement que dels atributs personal feien els altres. Per tant, l'expressió religiosa més enllà de la pràctica privada i personal de la cambra, podia exhibir-se per legitimar la figura reginal, convertint una vegada més un aspecte teòricament personal i privat en un element simbòlic que atorgava capital polític a la dona que el practicava. El poder també estengué les seues arrels sobre la relació de

---

<sup>639</sup> Antoni PAULÓ MELÉNDEZ: *El Reial Monestir de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona*, Barcelona, Emporium S.A., 1970, pp. 22-24.

<sup>640</sup> A. PAULÓ MELÉNDEZ: *El Reial Monestir de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona*, pp. 35-38.

la reina consort amb la divinitat, interrelacionant els comportament i valors morals propis amb el deure polític.

Aquesta simbiosi podia beneficiar la reina en situacions de feblesa de la seua imatge personal. En cas que la fama de la reina, és a dir, de la persona que ostentava la dignitat reginal al costat del seu espòs, haguera estat debilitada per alguna qüestió de caire personal o polític, aquesta podia recórrer a l'expressió de la pietat i religiositat per aconseguir transformar aquesta imatge en una més favorable a la seua persona i que, per tant, enfortira la parella règia. I així ocorregué. Reines com Sibila de Fortià o Violant de Bar desenvoluparen estratègies d'exhibició i expressió més activa de la religiositat després de conjuntures quan la legitimitat de les seues persones flaquejà.

Les fundacions i promocions de seus d'espiritualitat, com els convents o monestirs, foren un dels mecanismes emprats des de les primeres reines de la Corona d'Aragó com a articulació de l'autoritat i poder personals. Una fundació implicava, en primer lloc, la ferma voluntat i capacitat d'idear un projecte de considerable envergadura. Però no només. La promoció implicava la capacitat d'actuació tant política, relacional com econòmica de la reina per poder realitzar la consecució del projecte ideat. En la llarga singladura que separava la ideació del projecte fins la seua materialització en una realitat tangible era, precisament, com es demostrava l'autoritat i l'agència personal de la consort.

L'ús de la religiositat no es limitava a la vida de la reina. Després de la seua defunció, les distintes accions que en vida haguera impulsat com a formes de promoció religiosa aconseguien construir una memòria de la seua persona, afermada en distintius com la virtuositat, caritat i pietat. D'ací que pràcticament totes les consorts procuraren, en algun moment del seu regnat, impulsar una fundació pròpia que, a la seua mort, poguera esdevenir un monument a la seua memòria. Aquestes arquitectures de la potestat, en paraules de Therese Martin<sup>641</sup>, mantenien en la memòria col·lectiva el record a la seua autoritat personal després de la seua vida o podien servir com a lloc on passar els darrers anys de la seua vida en cas d'enviduar i no ser la mare de l'hereu<sup>642</sup>.

---

<sup>641</sup> T. MARTIN: «Fuentes de potestad para reinas e infantas: El infantazgo en los siglos centrales de la Edad Media», p. 111

<sup>642</sup> En aquest sentit ens referim a la relació d'Elisenda de Montcada amb el monestir de Pedralbes. La reina tingué en aquesta seu d'espiritualitat un centre per exhibir la seua significació i autoritat en vida i després d'aquesta amb l'edificació d'una tomba dividida en dos espais on es representà en un costat com a reina i en l'altre com a religiosa. Aquest fet ha estat analitzat en l'apartat anterior: Cerimònies règies. També veure la bibliografia: A. CASTELLANO i TRESSERRA: «La reina Elisenda de Montcada i el monestir de Pedralbes. Un model de promoció espiritual femenina al segle XIV», pp. 109-130.

Amb tot, cal assenyalar que en molts casos la despesa en religiositat no arribava a ser molt elevada, rondant entre 1 i el 5% de la despesa anual d'una reina consort<sup>643</sup>. Les úniques excepcions es podien donar quan es fundava una seu d'espiritualitat que els elevats costos podien fer augmentar la xifra de despesa fins al 10% del total<sup>644</sup> o quan les finances, especialment els ingressos, foren considerablement exigus. En aquesta circumstància la despesa de la fundació o pagament d'actes peitosos podia ser un veritable repte al qual s'enfrontava la reina, com li ocorregué a Maria de Castella amb la seua fundació. Com ja hem explicat abans, la consort hagué de cercar canals paral·lels de finançament per poder dur a terme el seu projecte fundacional.

Si bé, el capital econòmic consignat no fora extremadament elevat si ho serà el capital simbòlic i polític que s'aconseguia a través de l'exhibició i manifestació d'una religiositat personal activa i constant, cristal·litzant el deure polític que com a “companyona” del rei havia de complir.

---

<sup>643</sup> Més endavant analitzem aquesta qüestió al detall. Veure: Bloc III, Capítol II.

<sup>644</sup> Igualment, més endavant analitzem també aquesta qüestió. Veure: Bloc III. Capítol 2.

### 1.3. L'EXISTÈNCIA D'UN MODEL DE REINA CONSORT: MARCS REFERENCIALS I PATRONS DE CONDUCTA PROPIS DE LA DIGNITAT REGINAL

A la baixa edat mitjana, la reina consort havia exhibir una sèrie de comportaments, actituds i virtuts modèliques atribuïdes a la dignitat reginal. A través del matrimoni la dona que es convertia en l'esposa del monarca, assumia una identitat política integrada en l'estructura política, cerimonial, econòmica i discursiva de la monarquia. A través d'un discurs ideològic, la monarquia construïa una imatge per a la reina consort, basada en valors ideals àmpliament acceptats i consolidats en la societat medieval.

En aquest sentit, la reina havia de ser consellera i col·laboradora més fidel del seu espòs, recolzant-lo en la tasca governativa i creant una associació entre ambdós amb objectius i responsabilitats compartides. El rei i la reina tenien un deure polític comú i compartit, per la qual cosa havien d'encaminar les seues accions polítiques, cerimonials, representatives i econòmiques a l'aconseguint de l'agenda col·legiada.

A més a més, segons la concepció àmpliament difosa als segles XIV i XV, la reina havia de ser un exemple d'excel·lència per a la resta de dones de la societat de la Corona d'Aragó, comportant-se seguint les virtuts de la prudència, la fortalesa, la templança i la justícia, així com, la fe, l'esperança i la caritat. Aquest model l'expressió sublim de la concepció de la dama aristocràtica, la qual havia de ser honesta, moderada, prudent, fidel, caritativa i humil<sup>645</sup>. La identitat institucional de la reina era, per tant, un mirall de virtuts que havien de ressemblar models com el de la reina Esther o, fins i tot, la verge Maria, reina dels Cels.

Amb l'expressió de totes aquestes qualitats, la persona que encarnava la dignitat reginal es legitimava i obtenia una major recolzament per a les seues actuacions. Així mateix, aquest model no sols s'havia d'acceptar, també de demostrar. La reina devia mostrar en els seus comportaments les actituds pròpies de la dignitat reginal, entre les quals destaquen la pietat i la devoció religiosa. La reina havia d'atendre a la seua espiritualitat i a la dels regnes de la Corona, demostrant una excel·lència cristiana que fos un exemple per a la resta de membres de la comunitat política i social.

---

<sup>645</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «La dama modélica del Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Cuadernos del CEMYR*, 23 (2015), p. 29.

Així mateix, una de les tasques fonamentals de les reines consorts fou la maternitat. D'una parella règia s'esperava el naixement de fills legítims que continuassen la dinastia i garantiren la successió pacífica al tron. Per aquest motiu, la maternitat es considerava el principal deure de la reina consort, la qual cosa podia condicionar la seua posició social i política. En la reina es bolcaven totes les expectatives de la dinastia, convertint-se en el centre de la mateixa durant els embarassos. La maternitat, per tant, no fou una qüestió íntima, vinculada a la privacitat de la parella règia, sinó un deure polític que podia garantir l'estabilitat interna de la Corona en el present i el futur.

Per altra banda, la reina tingué una important deure representatiu de la dignitat monàrquica. La seua aparició en les cerimònies implicava l'encarnació i materialització del cos polític de la monarquia, és a dir, dels màxims governants de la Corona. A través d'aquestes es transmetia un discurs de legitimació i afermament de la figura institucional reginal, expressant la seua magnificència i superioritat respecte la resta d'agents socials i polítics. A través de les cerimònies la reina aconseguia fer tangible el discurs simbòlic que jerarquitzava la societat, pensant cada element per exhibir la seua posició social, ja fos la vestimenta, les joies, els aixovars, l'alimentació o, fins i tot, les construccions funeràries.

Certament, el paper de la reina com a esposa del monarca tingué un important caràcter cerimonial i representatiu però també fou actiu i efectiu, fruit del poder en relació que ostentava. Com a part integrant de la institució monàrquica i esposa del rei, la reina aconseguia formes de poder no institucionalitzades per eficients i acceptades per la resta d'agents socials. La intervenció reginal es sustentava en l'autoritat pròpia de la seua figura institucional i en la influència que podia tenir sobre el monarca per la relació personal que els unia. Aquestes dues formes de poder, diferents en essència i origen, permeteren a la reina consort, en primer lloc, exercir com a medidora en importants conflictes, emprant la seua autoritat com agent polític i social per ser una interlocutora vàlida entre les parts, i, a la vegada, demostrant les seues capacitats i habilitats per trobar camins cap a la pau i la concòrdia. Reconciliar a les parts de manera duradora era una tasca difícil, a la qual la reina s'havia d'enfrontar tant sols amb la paraula i amb accions no violentes que encaminaren a les parts cap a l'entesa. Així mateix, la reina no sols feu ús de la seua autoritat, també va ser canalitzar la seua influència i relació personal amb el rei per intervenir activament en la societat medieval. La reina va saber intercedir en favor de



terceres persones davant del rei, emprant els lligams i vincles que la unien amb el monarca per poder afavorir altres agents socials i polítics.

Aquestes dues formes de poder permeteren a la reina, com hem vist, intervenir i en les diferents esferes de la comunitat política de la Corona, afermant-la com una agent amb poder, tanmateix, la seua actuació arribà al seu zenit amb l'exercici de la lloctinència general de la Corona, la designació del poder delegat del rei per una absència o indisposició d'aquest i, per la qual, aconseguien tot el poder del monarca i col·laboraven amb aquest en la pràctica política de forma institucionalitzada. Per això, a continuació, analitzarem l'exercici de la lloctinència dut a terme per les reines consorts a la Corona d'Aragó baix medieval.



# **BLOC 2. REGINALITAT I EXERCICI DEL PODER POLÍTIC**



## 2.1. LA REGINALITAT I L'EXERCICI DEL PODER POLÍTIC A LA CORONA D'ARAGÓ BAIXMEDIEVAL

Existeixen i han existit moltes formes distintes d'exercir poder al llarg de la Història, tanmateix, quan parlem de “el poder” a la Corona d'Aragó baixmedieval ens referim, concretament, a les atribucions i capacitats superiors reservades per a la màxima figura governativa, el rei. Al segle XIV i, especialment, al segle XV la noció política per la qual el sobirà era el governant màxim i la font última de poder i justícia fou poc qüestionada. De fet, majoritàriament, quan es produïa un conflicte entre la monarquia i els seus súbdits, la crítica no era al sistema monàrquic de govern sinó que aquesta estava dirigida cap a la persona que exercia com a sobirà<sup>646</sup>. En aquest sentit, la protesta es generava per la manca de diàleg i acord entre els agents socials, de dalt a baix, trencant-se els fonaments de la cultura política del moment<sup>647</sup>.

Amb tot, el rei no estava sol en la pràctica política. Altres actors, membres de la família reial o de fora d'aquesta, participaren de manera activa en el govern de la Corona, adquirint espais propis d'actuació en esferes particulars i reservades per cadascun d'aquests agents, com podia ser el món urbà, la representativitat dels regnes en les Corts i les Diputacions del General, entre altres. En aquest repartiment, la reina consort també tingué el seu espai d'actuació, així com els altres membres de la família reial, entre els quals destacà el primogènit. Tot i que la posició de la reina fou ambigua i canviant segons les circumstàncies, el seu paper com a figura institucional dintre de la monarquia li atorgava unes capacitats polítiques pròpies que anaren evolucionant al llarg del temps.

Com ja hem exposat en el bloc anterior, el rei i la reina estaven units per un vincle considerat sagrat, el matrimoni<sup>648</sup>, pel qual s'enaltia a aquella persona que encarnava la figura institucional de l'esposa del rei a un mateix nivell al del seu espòs, convertint-los en la parella règia que havia estat escollida per Déu per tal de “benaventuradament regnar”<sup>649</sup>. Aquesta elevació no es feia en termes d'igualtat entre els dos actors, sinó de desigualtat, per la qual cosa el rei acaparava gran part de la capacitat efectiva de govern, molt superior a la capacitat de la reina que quedava més reduïda en

---

<sup>646</sup> J. WATTS: *La formación de los sistemas políticos. Europa 1300-1500*, p. 452.

<sup>647</sup> “Els actors polítics de la segona meitat del segle XV generalment acceptaven la preeminència de l'orde polític “regnal”. J. WATTS: *La formación de los sistemas políticos. Europa 1300-1500*, p. 309.

<sup>648</sup> D. PELAZ FLORES: «“Reynante(s) en vno”. Fundamentación teórica el poder de la pareja regia en la Corona de Castilla durante la Baja Edad Media», p. 848.

<sup>649</sup> ACA, RC, reg. 2350, f. 21v. Almassora. 1402, gener, 22

l'àmbit de la pràctica política, tot i que aconseguia retenir un fort caràcter representatiu i dignificant de la monarquia. Així mateix, les capacitats pròpies de la reina en la pràctica política es basaven en el seu caràcter relacional, entenent-se com a un agent capaç de moure voluntats i polítiques concretes, donada la propera relació personal i física que havia de mantenir amb el rei per la col·laboració que caracteritzava a totes dues figures institucionals<sup>650</sup>. En el lligam que unia a la reina amb el rei es trobava l'essència que justificà la influència que podia tenir sobre aquest i, a la vegada, el reconeixement per part dels altres agents polítics d'una autoritat pròpia a la figura institucional que personificava.

En aquest sentit, com a reina gaudia de la possibilitat i capacitat d'emprar la seua posició com un vincle relacional que servís per aconseguir actuar com a mediatadora en conflictes, tant foren entre vassalls com en les esferes polítiques més elevades, però també per intercedir davant d'altres actors polítics en favor de tercers. La influència i l'autoritat, enteses com a dues formes de poder diferents, foren les bases que apuntalaren les capacitats de la reina per intercedir i mediatitzar, tenint, així, accés a l'exercici de poder polític a la Corona d'Aragó mantenint-se en la seua posició com a reina consort<sup>651</sup>. En aquest sentit, com el parentesc estava intrínsecament relacionat amb la distribució del poder en les monarquies medievals, les dones de l'elit es trobaven insertes en les relacions familiars i, per tant, de poder que articulava la institució monàrquica. D'ací que no s'ha de considerar una excepció que gaudiren d'espais de poder, entesos com a formes d'intercessió i mediació, per la seua capacitat d'influència i autoritat.

Tanmateix, l'accés al cim del poder polític, allò que John Watts anomena la capacitat "regnal" del rei en els seus regnes, romania reservat per a aquest<sup>652</sup> amb una excepció, quan el monarca decidia delegar el seu poder en un altre agent polític, com la reina, amb l'exercici de la lloctinència general de la Corona. L'exercici d'aquest poder suprem delegat del rei a la reina en la Corona d'Aragó ocorregué en nombrosos casos en circumstàncies puntuals, però que podien estendre's considerablement en el temps. La designació de les reines com a lloctinents es donà per motius molt dispars i, fins i tot, diametralment oposats en algunes ocasions, però, en l'exercici i els nomenaments es pot veure una evolució progressiva, partint sempre d'uns precedents en els quals la figura

---

<sup>650</sup> T. EARENIGHT: *Queenship in Medieval Europe*, p. 27.

<sup>651</sup> Aquest dos aspectes han estat analitzats amb detalls i profunditat en Bloc 1. 2.4.

<sup>652</sup> J. WATTS: *La formación de los sistemas políticos. Europa 1300-1500*, pp. 87-88.

reginal s'acostà a les quotes de poder més elevades, com podia ser la regència, i que, en el seu conjunt, mostren l'afermament de la figura reginal dintre de l'estructura política de la monarquia al llarg dels segles XIV i XV.





## 2.2. SIGNIFICACIÓ I ORÍGENS DE LA LLOCTINÈNCIA GENERAL A LA CORONA D'ARAGÓ

Jesús Lalinde afirmà en el seu treball sobre els inicis i l'evolució de la governació general a la Corona d'Aragó com “la creació d'una administració real que representés els poders del rei sobre el territori va ser el fruit d'una llarga gestació durant segles, esculpint una trajectòria sinuosa, amb una evolució marcada pels retorns i els avanços”<sup>653</sup>. El procés de la seua creació, com altres aspectes de la governabilitat monàrquica dels regnes medievals, depenia de la seua relació amb el territori sobre el qual exercia aquest domini. Les modificacions en la seua relació amb el territori, ja fos per la cessió de competències o per l'ampliació del mateix, portaven els monarques a organitzar el panorama administratiu amb figures que supliren els buits de poder provocats per la distància entre el territori, els seus habitants i el governant<sup>654</sup> o, en paraules d'Alexandra Beauchamp, el rei no podia estar present i ser permanentment visible de manera simultània en els seus regnes<sup>655</sup>. No obstant això, en aquest progressiu avanç en la configuració i consolidació de l'administració governamental dependent del rei, així com l'afermament del propi poder regi medieval, arribà a ser complexa donada la fragmentació territorial, no només en diferents regnes sinó també en jurisdiccions que escapen al monarca i on la sobirania d'aquest podia ser percebuda com una entitat no només llunyana sinó també aliena al seu domini<sup>656</sup>.

Per això, quan parlem de la representació del monarca en les més altes cotes de poder és quan podem dir que estem davant el reflex de la consolidació real i catalitzadora de les tensions entre els vectors del poder medieval<sup>657</sup>. Representar el rei amb la totalitat dels seus poders sense posar la seua posició en qüestió mostrava la fortalesa de la legitimitat del govern del rei i del sistema de la representació i de les magistratures que depenien de manera efectiva d'aquest. I encara que significava que l'autoritat del rei era

---

<sup>653</sup> Jesús LALINDE ABADÍA: *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, ed. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1963, p. 48.

<sup>654</sup> Enric GUINOT RODRÍGUEZ: “Organització del poder, organització del territori en temps de Jaume I”, en Rafael Narbona (coord.), *Jaume I i el seu temps 800 anys després*. València, Fundació Jaume II el Just, 2012, p. 74.

<sup>655</sup> A. BEAUCHAMP: *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi. La lieutenance générale de l'infant Pierre d'Aragon (1354-1355)*, Tesis doctoral inèdita, Université de Limoges, 2005,

<sup>656</sup> F. SABATÉ: «Estados, soberanía y modelo político en la Cataluña bajomedieval», *Aragón en la Edad Media*, 21 (2009), p. 246.

<sup>657</sup> F. SABATÉ: «La governació al Principat de Catalunya i als comtats del Rosselló i la Cerdanya», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 12 (1999), p. 21.

indiscutible, fins al punt de permetre que altres exercissin les seves competències sense sentir-desafiat, no vol dir que el naixement i l'organització de cada engranatge del sistema fos planificat i comprès com serà al final. Així, al llarg d'aquest procés de construcció del seu aparell governamental, la monarquia creava oficis depenent de les urgències que acusessin per mantenir els organismes de govern en funcionament, en molts casos per les necessitats de l'esquema territorial dels seus dominis.

En una circumstància com l'anterior va néixer la Lloctinència real en la Corona d'Aragó, en una conjuntura que combinava la necessitat amb la planificació administrativa. Al llarg del segle XII, van sorgir representants delegats del rei, lloctinents, en els territoris més perifèrics de la Corona d'Aragó, com el Rosselló i la Cerdanya<sup>658</sup>. Tot i que el finançament i la consolidació d'aquests delegats regis es deu a Jaume I, qui en bona mesura pràcticament va duplicar l'extensió dels seus antics dominis (Aragó i Catalunya) després de la conquesta sobre els musulmans del Regne insular de Mallorca i la incorporació del Regne de València fins a la línia Biar-Bussot<sup>659</sup>. En qüestió de vint anys el Conqueridor havia doblat el territori heretat dels seus avantpassats i encara que això li atorgava una gran fama i renom a tot Europa<sup>660</sup>, per al seu exercici com a monarca la presència en els territoris es tornava impossible<sup>661</sup>. En conseqüència, la Lloctinència semblava una opció eficaç per mantenir la visibilitat de la governabilitat monàrquica a través de servidors i oficials vinculats a la figura del rei que complissen amb la funció d'evidenciar i exhibir el poder real en el territori i evitar una sensació de desaparició d'aquesta autoritat davant l'augment de territori en el qual havia d'estar present. El model jurídic es va trobar en figures administratives públiques emprades en l'Antiguitat romana, l'essència intrínseca era la idea de la representativitat del poder central<sup>662</sup>. De fet, l'alta

---

<sup>658</sup> J. LALINDE ABADÍA: *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, p. 6.

<sup>659</sup> Aquest fet apareix sintemàticament relatat en gran quantitat d'articles i llibres, per això només assenyalarem alguns de caràcter general: Antoni FURIÓ I DIEGO: *Historia del País Valencià*, València, Alfons el Magnànim, 1995; Ernest BELENGUER: *Jaume I i el seu regnat*, Lleida, Pagès, 2007.

<sup>660</sup> En un passatge del Llibre del Feits, Jaume I volia posar en valor com la conquesta de Mallorca li havia aportat una considerable fama i renom arreu de les corts europees: “*E sobre aquestes paraules nos fom somoguts, e per ço quan desloauen Maylorques, e loaven Valencia. E dixem: Ara volets que-us digam con nos sembla que la pendrem? Nós no hauem muyler, e parlen nos la fiyla del Rey d'Ongria, e el duch D'oltalrich parla ho Lapostoli, e nos hauem hauda fiyla de Rey dels pus honrats del mon: e iassia quens uuylan donar la fiyla del duch Dostalrich, ab mes hauer no la pendrem, que mes amam la fiyla del Rey Dongria, que quant nos no valiem tant nos donaren la fiyla del Rey de Castela don Alfonso, ben es rao que ara quan ualem mes que prengam fiyla de Rey*”. *El llibre del feits del rei En Jaume*, cap. 119.

<sup>661</sup> J. LALINDE ABADÍA: «Ensayo de tipología orgánica de la administración en la historia de España», *Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa*, 4 (1967), pp. 10-14.

<sup>662</sup> José Vicente CABEZUELO: *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia 1239-1348, el oficio de la Procuración*, Valencia, Conselleria de Presidència, 1998, p. 116.

representació del rei en el territori no és una figura administrativa únicament aragonesa, en altres monarquies peninsulars eren habituals altres figures de substitució del monarca davant la seua absència. Un exemple seria l'aparició de la figura dels *adelantados* en les *Siete Partidas*<sup>663</sup>. De la mateixa manera, Alexandra Beauchamp ha localitzat i assenyalat com al Llenguadoc abundaren les designacions de lloctinents i procuradors reials durant el període comprés entre 1226 i 1337, abans de l'inici de la Guerra del Cent Anys, moment en què aquest mecanisme de govern s'estengué considerablement<sup>664</sup>.

A la Corona d'Aragó durant el segle XIII, la Lloctinència general va tenir uns trets poc definits, producte d'aquest imprescindible i prolongat procés de gestació de les institucions medievals, i que es barrejaven amb les competències d'una altra magistratura creada en una cronologia semblant, la Procuració General. En els primers moments, ambdues institucions van arribar a ser denominades indistintament, encara que internament i amb el pas del temps es diferenciarien de manera definitiva.

Per la seua banda, l'ofici de la Procuració va sorgir durant la minoria d'edat de Jaume I<sup>665</sup>. A diferència de la Lloctinència, la Procuració es va convertir, de mica en mica, en una magistratura estable, amb una jurisdicció ordinària que derivava en procurador per l'assumpció del càrrec. El moment del canvi o evolució arribaria durant el període 1250 i 1310 quan la Procuració adquirí progressivament un caràcter territorial diferenciat, implicant l'aparició d'un procurador per a cadascuna de les entitats administratives (procuracions) en què es dividia la Corona d'Aragó. Al seu torn, amb el sorgiment de procuradors territorials es va començar a designar l'hereu de la monarquia com procurador general de tota la Corona. Més endavant, ja a mitjan segle XIV, la Procuració passaria a denominar-se Governació i al capdavant de la mateixa estaria el Governador General<sup>666</sup>. La intenció va ser consolidar la Procuració o Governació com un sistema de

---

<sup>663</sup> J. V. CABEZUELO: «El poder real en la Murcia aragonesa a través del oficio de la Procuración 1296-1304», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 11 (1996-1997), p. 81; J. V. CABEZUELO: *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia 1239-1348, el oficio de la Procuración*, p. 114; José María ORTUÑO: «El adelantado en las Partidas», *Miscelánea Medieval Murciana*, 18 (1993-1994), pp. 162, Cita las Siete Partidas, II, 9, 22. Les *Partidas* vinculen a l'adelantat castellà amb els oficials romans: «*Et teniéndolo por honra muy señalada, llamaron a los que trahien las señas de los emperadores et los reyes primipilarius, que quiere tanto decir en latín como oficial que llevaba la primera seña del grant señor, et aún le llamaron otrosí praeses legionum, que quiere tanto decir como adelantado sobre las compañías de las huestes: et esto era porque ellos juzgaban los grandes pleytos que acaescian en ellas*».

<sup>664</sup> A. BEAUCHAMP: *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi. La lieutenance générale de l'infant Pierre d'Aragon (1354-1355)*, p. 77.

<sup>665</sup> J. V. CABEZUELO: *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia 1239-1348*, p. 116.

<sup>666</sup> A banda de l'obra de Jesús Lalinde Abadía, altre autors han analitzat les governacions particulars dels distints regnes de la Corona, veure: Esteban SARASA SÁNCHEZ: «La Gobernación General en Aragón

govern territorial efectiu i posar al capdavant de la institució a l'hereu de la Corona, assentant figurativament el seu poder com a segon en el govern de la monarquia<sup>667</sup>.

El model de lloctinència del qual posteriorment seran partíceps la reina, com ja analitzaren Cabezuelo i Beauchamp té les seues arrels a finals del segle XII i principis del segle XIII. Quan la Corona d'Aragó s'estava expandint pels territoris de la Catalunya nord, Alfons el Cast decidí anomenar en diverses ocasions procuradors que garantissin el control de la Provença per al rei catalano-aragonès, els quals gaudiren de capacitats i atribucions pròpies del monarca<sup>668</sup>. El rei Alfons decidí alternar els procuradors que designava per governar i executar els seus manaments en la Provença entre els seus germans i la noblesa autòctona fidel, evitant que cap persona en particular acabés assumint una quota de poder suficient com per desafiar el govern del monarca en el territori. Anys després, Jaume I després de la conquesta de Mallorca també empraria la figura del lloctinent, designant en diverses ocasions persones que assegurassen el control del regne de Mallorca per al rei<sup>669</sup>. Aquest mateix monarca, implantà una fórmula semblant de govern al regne de València, nomenant el seu fill il·legítim Pedro Fernández d'Íxar com a lloctinent amb una procuració o delegació del poder del monarca per encapçalar les galeres que lluitaren contra els musulmans entre 1265 i 1267<sup>670</sup>.

En el segle posterior, les distintes implicacions que el control de Sardenya suposà per als monarques de la Corona d'Aragó impulsà el nomenament de diversos lloctinents del rei, tant per a anar a Sardenya com per romandre a la Corona davant l'absència del monarca. En 1323 el rei Jaume II anomenà el seu fill i primogènit Alfons com el seu lloctinent amb poders suficients per dirigir l'expedició a Sardenya i intentar aconseguir el control efectiu de l'illa. Anys més tard, en 1354, seria Pere el Cerimoniós qui designaria lloctinent l'infant Pere, comte de Ribagorça, per poder viatjar a Sardenya a consolidar el domini d'aquest regne insular. Durant l'absència del monarca, aquest fou

---

durante la Baja Edad Media», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 12 (1999), pp. 9-20; M. T. FERRER I MALLOL: *Organització i defensa d'un territori fronterer: la governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 1990; J.V. CABEZUELO: "Procuració versus governació. El reino de Valencia ante la reforma gubernativa de 1344", *Anuario de Estudios Medievales*, 25 (1995), pp. 571-592.

<sup>667</sup> J. V. CABEZUELO, *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia 1239-1348*, pp. 342-343.

<sup>668</sup> A. BEAUCHAMP: *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi. La lieutenance générale de l'infant Pierre d'Aragon (1354-1355)*, p. 86.

<sup>669</sup> Pau CATEURA BENÀCER: «La gobernación del reino de Mallorca», *Anales de la Universidad de Alicante, Historia Medieval*, 12 (1999), pp. 79-111.

<sup>670</sup> J. V. CABEZUELO: *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia 1239-1348*, pp. 55-57.

el *locum tenens* del monarca i per tant, com a substitut d'aquest, l'infant Pere havia de mantenir el govern estable en la Corona<sup>671</sup>.

Respecte a la naturalesa intrínseca de la seua jurisdicció també s'evidencien importants diferències. El procurador o governador és el major ofici jurisdiccional després del monarca<sup>672</sup>, mentre que el lloctinent és un càrrec extraordinari, nomenat en casos puntuals per ocupar el lloc propi del monarca. D'aquí que l'origen de la jurisdicció de tots dos sigui diferent. La possessió d'un ofici comportava la garantia de l'exercici legal de la jurisdicció inherent a aquest, sent per tant, una jurisdicció ordinària, fins al punt que podien tenir substituïts. En resum, podem dir que la Procuració era un ofici de jurisdicció ordinària mentre que la Lloctinència va ser un càrrec de jurisdicció delegada i extraordinària que no passaria a ser permanent sinó que la seua durada serà determinada pels motius que van impulsar la contingència de l'elecció<sup>673</sup>. Tanmateix, tot i ser extraordinari, en tant que sortia fora del límits del sistema ordinari de govern, no s'ha de considerar inusual, donat que la pràctica es documenta des de finals del segle XII i arreu de la geografia europea.

D'altra banda, l'exercici de la Lloctinència va consistir en la delegació de les atribucions pròpies i reservades per al rei en un membre de la família reial o de fora d'aquesta, com podien ser juristes o consellers, però que gaudís de la confiança directa del monarca, perquè durant un període limitat per l'absència o indisposició d'aquest, es fes càrrec de determinades funcions. En aquesta designació podia delegar-se total o parcialment el poder del rei, per la qual cosa era un fet extraordinari en la pràctica de govern, no orgànic al sistema i que s'anà institucionalitzant lentament. L'elecció del candidat no vingué motivada sempre per les mateixes raons, ja que les circumstàncies i les dinàmiques familiars i polítiques tingueren molt a veure en la terna a la qual podia recórrer el monarca.

---

<sup>671</sup> A. BEAUCHAMP: *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi. La lieutenance générale de l'infant Pierre d'Aragon (1354-1355)*, p. 149.

<sup>672</sup> J. V. CABEZUELO, *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia 1239-1348*, pp. 406-408.

<sup>673</sup> Sobre jurisdicció ordinària i extraordinària: José GARCÍA MARÍN: *El oficio público en Castilla durante la Baja Edad Media*, Sevilla, Instituto Nacional de Administración Pública, 1974. Segons l'autor, les característiques bàsiques són la titularitat, la duració, la base territorial, el nombre de causes i la possibilitat d'un substitut. Vist en J. V. CABEZUELO: *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia 1239-1348*, pp. 650, nota, 1693.

### 2.3. LA REINA LLOCTINENT A LA CORONA D'ARAGÓ

L'assumpció d'aquest càrrec per part de les reines de la Corona d'Aragó constitueix un impuls dins de l'evolució del rol propi de la reina consort i representa un punt d'inflexió en la seua significació política i social dins de la societat medieval, escenificant el paper que la reina assumia en tots els àmbits de la vida pública, inclòs el polític. Tanmateix, aquesta experiència no sorgí de la nit al dia. En 1296, Jaume II havia d'embarcar-se en un viatge a Roma per rebre la infeudació de Còrsega i Sardenya i el rei abans d'embarcar-se en el viatge organitzà una lloctinència per mantenir el govern i control de la Corona<sup>674</sup>. Segons el document del 18 de novembre de 1296, la reina Blanca tindria “locum tenens” durant la seua absència. El poder donat a la reina Blanca consistia en la capacitat de substituir al rei en tot allò que fos competència del monarca i que durant la seua absència fos necessari. Segons Alexandra Beauchamp, a pesar de l'enorme poder delegat a la reina, sembla que la intenció del rei era mantenir la majestat reial viva i present durant la seua absència. Així mateix, el rei havia fet un testament després del naixement del primogènit de la parella, el 29 de setembre de 1296, pel qual si moria en la travessia a Roma, la reina Blanca romandria com a regent del seu fill, concretament com a *baiulia, tuitio et defensio*.

Tanmateix, tot i que el viatge a Roma es va produir, no es conserva cap document que demostre que la reina Blanca va fer ús del poder delegat del rei a excepció del nomenament mateix. La manca de proves documentals que verifiquen l'exercici de la lloctinència és molt significatiu, tenint en compte que el rei estigué absent des del 24 de novembre de 1296 fins el 25 d'abril de 1297. En les posteriors lloctinències un període tan extens hauria generat una documentació abundant i que caldria conservar, ja que no seria emanada de la cancelleria reginal sinó de la cancelleria de la lloctinent, i per tant tindria una importància cabdal per validar posteriorment les accions realitzades. A més a més, el rei es mantingué actiu durant tot aquest temps, ja que com ha demostrat Stéphane Péquignot, el rei Jaume es mantingué actiu en l'exercici personal del seu poder sobre els seus vassalls, regnes i comtats<sup>675</sup>.

---

<sup>674</sup> “Ad regiam magestatem patitus vigilare circa comoda subiectionum suorum”. ACA, RC, reg. 321, f. 6v-7r. Recollit per: A. BEAUCHAMP: «Représenter la majesté royale, veiller sur les sujets et gouverner en l'absence du roi ? la lieutenance de Blanche d'Anjou, reine d'Aragon», en premsa.

<sup>675</sup> Stéphane PÉQUIGNOT: «Le “premier voyage à Rome” de Jacques II d'Aragon (1296-1297) », en Jean-Marie MOEGLIN (éd.): *Relations, échanges, transferts en Europe dans les derniers siècles du Moyen Âge*.

Amb tot, és complex considerar que aquesta designació esdevingués la primera lloctinència, més bé l'emprarem com un precedent que pogué servir per a justificar l'acció del rei Pere el Cerimoniós quan designà a la reina Elionor com a la seua lloctinent. Així mateix, el naixement de l'infant primogènit de Jaume i Blanca tant sols dos mesos abans de la marxa del rei poden justificar la seua voluntat de deixar al capdavant a la reina, com un mecanisme per assegurar, en cas de mort del rei Jaume en la travessia, una regència, en la qual la reina com a regent podria legítimament vetllar pels interessos del jove rei.

Per tant, sense proves que certifiquen que aquesta lloctinència s'arribà a exercir, podem afirmar que la lloctinència femenina s'inicià amb Elionor de Sicília, però no fou l'única, també Violant de Bar, Maria de Luna, Maria de Castella i Joana Enríquez exerciren com a lloctinents reials. En el següent capítol analitzarem els exercicis com a lloctinent de cadascuna d'aquestes reines per, finalment, analitzar l'evolució de la participació reginal en la pràctica i parlar de l'agència pròpia d'una reina lloctinent.

Així doncs, començarem aquest apartat amb Elionor de Sicília la primera *alter ego* d'un monarca, com més endavant ho definí Alfons el Magnànim. En ella recaigué la delegació completa dels poders reials en diverses ocasions, realitzant una tasca de col·laboració amb el seu espòs per mantenir el govern de la Corona.

---

*Hommages en l'honneur de Werner Paravicini*. Paris, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 2010, p. 147.

## 2.4. ELIONOR DE SICÍLIA: LES BASES DE L'EXERCICI DE LA LLOCTINÈNCIA FEMENINA

Elionor de Sicília ha de considerar-se la primera reina lloctinent i aquella que assentà els precedents per a l'exercici reginal del poder delegat del monarca. Des de les darreries de 1358 fins setmanes abans de la seua defunció en 1375, el rei Pere el Cerimoniós confià en la seua esposa com a garant de la governabilitat de la Corona quan ell s'absentava de la gestió administrativa i burocràtica per, en la gran majoria dels casos, centrar-se en les nombroses campanyes bèl·liques que assetjaren el seu regnat.

Certament, abans d'Elionor, com ja hem comentat, existeix el precedent d'una possible delegació de poder en Blanca d'Anjou, tanmateix, com que no s'ha pogut localitzar cap evidència documental que ratifiqui que la designació fou efectiva i el poder delegat del monarca fou exercit per la consort, no la considerem un exercici com a tal<sup>676</sup>. En el cas d'Elionor de Sicília no existeixen dubtes de la seua pràctica com a lloctinent, la qual fou abundant, activa i significativa. Aquesta activitat com a lloctinent general de la Corona començaria entre 1358 i 1359. L'elecció d'Elionor es donà per molts motius, però, fonamentalment per l'existència d'una conjuntura extraordinària en un moment en què les dinàmiques familiars i polítiques del regnat de Pere el Cerimoniós cercaren a la parella règia.

En 1356 esclatà un conflicte entre el rei Pere el Castella i Pere d'Aragó de gran magnitud on el monarca catalanoaragonès es trobaria des de l'inici en una situació més delicada, donada la considerable diferència de recursos econòmics i militars que tenia al seu abast. La coneguda com guerra dels Dos Peres es desenvolupà entre 1356 i 1365, tot i que hi hagué episodis de conflicte fins la pau de 1375. Així mateix, el conflicte no es limitarà a les corones de Castella i d'Aragó, sinó que en el conflicte també prengueren part altres monarquies com Navarra, Portugal i Granada, així com França i Anglaterra, convertint-la en un escenari més de la guerra dels Cent Anys on, en lloc del control de França es jugava l'hegemonia peninsular. El conflicte s'inicià després que uns vaixells de la Corona d'Aragó enfonsassen dues embarcacions genoveses davant d'aigües castellanes. Castella era en aquell moment aliada de Gènova i va emprar aquest fet com

---

<sup>676</sup> A. BEAUCHAMP: «Représenter la majesté royale, veiller sur les sujets et gouverner en l'absence du roi ? la lieutenance de Blanche d'Anjou, reine d'Aragon», en premsa.



a pretext per declarar la guerra<sup>677</sup>. Tanmateix, hi havia altres reclamacions que jugaven un important paper.

En primer lloc, les reivindicacions mútues sobre el regne de Múrcia. Donades les conquestes de Jaume II, el rei Pere el Cerimoniós reclamava la totalitat d'aquest territori per a la Corona, mentre que el rei de Castella reclamava la vigència del tractat d'Almizra. En segons lloc, la pugna pel control de la Mediterrània occidental amb la pròpia Gènova, però també d'altres zones de pas i de comerç en les costes de la Península. Però, el principal factor fou el conflicte familiar entre el Cerimoniós i els seus germanastres que li disputaven el tron de la Corona i que eren una opció més favorable per al rei de Castella, donat que aquests eren fills d'Elionor de Castella. L'enemistat entre Pere i el seu germanastre Ferran va créixer encara més quan, en 1347, després de l'esclat de la Revolta de la Unió a Aragó i València i la mort de l'infant Jaume, durant les noces del rei Pere amb Elionor de Portugal, Ferran es convertí en l'hereu al tron. Davant la possibilitat de cenyir-se la corona reial, l'infant Ferran es va vincular a la noblesa aragonesa i va lluitar amb aquesta amb la intenció d'avivar els seus drets com a hereu legítim per davant dels de la infanta Constança, filla del rei Pere<sup>678</sup>. Després de la derrota unionista d'Épila i la victòria de Pere en el conflicte bèl·lic, l'infant Ferran va buscar refugi a la cort castellana, on sabia que tindria un lloc privilegiat al costat de la seua mare, Elionor. Poc temps després, amb l'arribada al tron de Pere I de Castella, Ferran seria nomenat canceller, i es concertaria el seu matrimoni amb la infanta Maria de Portugal a 1354 per intentar unir als portuguesos a la causa de l'infant<sup>679</sup>.

L'any anterior a l'inici de la Guerra dels Dos Peres, en 1355, Ferran d'Aragó i Castella renova la seua fidelitat a Pere el Cruel, ja que les seves opcions d'arribar al tron d'Aragó pacíficament eren inferiors des del naixement, en 1350, de Joan, primogènit del rei Pere el Cerimoniós. En començar el conflicte entre les dues corones, l'infant Ferran es trobava del costat castellà i lluitant contra el rei d'Aragó, el seu germanastre, al sud del regne de València. Aprofitant la primera treva, l'anomenada treva de Tudela, en 1357, es va produir un acostament entre els germanastres, els quals es van trobar a La Canyada de

---

<sup>677</sup> E. BELENGUER, *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós*, pp. 154-160.

<sup>678</sup> Sobre les causes del conflicte: R. TESIS MARCA: *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 112-127. I més breument en: T. BISSON: *Història de la Corona d'Aragó a l'edat mitjana*, pp. 122-123.

<sup>679</sup> Mario LAFUENTE i Santiago SIMÓN: «El proceso contra el infante Fernando de Aragón, acusado de lesa majestad, en 1363», *eHumanista/IVITRA* 7 (2015), p.156.

Pozuelo i van jurar un pacte a Terol, al desembre de 1357<sup>680</sup>, pel qual el Cerimoniós concedia la pràctica totalitat d'allò que sol·licitava l'infant, especialment pel que fa als seus drets sobre viles concedides en el testament del seu pare, el rei Alfons, a canvi de deixar el bàndol castellà. L'any següent, seguint les condicions del pacte, Ferran va ser nomenat, a les Corts del regne de València, procurador general de la Corona, respectant sempre que la successió al rei Pere requeia en l'infant Joan i no en ell mateix<sup>681</sup>.

Donada les dificultats i reptes que suposaven els germanastres del rei, l'elecció de lloctinent devia recaure en algú que en cap cas suposés un possible problema per a mantenir a Pere en la seua posició de monarca. La reina Elionor en cap cas podria suposar un repte per al rei i seria la millor garant dels drets del rei i dels infants.

Així mateix, no sols era una qüestió de conveniència sinó de capacitat. La reina Elionor pogué exhibir públicament la seua participació en el govern de la monarquia aragonesa perquè les circumstàncies que anteriorment havien envoltat i condicionat la seua persona i la del rei ho permetien. En primer lloc, la reina Elionor era una reina ungida i coronada. En 1352 es va celebrar la solemne cerimònia a la Seu de Saragossa, davant de les famílies de la noblesa més importants<sup>682</sup>. En la història de la Corona d'Aragó, sol cinc reines van ser coronades, convertint la coronació de cadascuna d'elles en un acte de valor simbòlic, legitimador i propagandístic<sup>683</sup>. Poc sabem d'aquesta coronació; però, conservem les Ordinacions sobre "la manera com les reynes d'Aragó se faran congregar y els reys d'Aragó les coronaran", redactades per la Cancelleria del Cerimoniós i revisades pel mateix rei Pere un any després de coronar la seua dona<sup>684</sup>. L'ordenança, en ser impulsada i supervisada pel sobirà, es converteix en una codificació del missatge de la monarquia com a institució a través d'una escenificació d'un ritual carregat de simbolisme, que al seu torn, en la plasmació material i social, es converteix en un acte d'ordenació i jerarquització que exalta la preeminència del rei i la reina sobre el conjunt social.

---

<sup>680</sup> J.V. CABEZUELO: «Resolución del conflicto entre Pedro IV y el Infante Fernando. Los acuerdos de Albaracín de 1357», *Anuario de Historia del derecho español*, 83 (2013), pp. 762-764.

<sup>681</sup> E. BELENGUER: *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós*, p. 162.

<sup>682</sup> Jaume RIERA SANS: «La coronació de la Reina Elionor (1352)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), pp. 485-492.

<sup>683</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Creada a su imagen y semejanza: la coronación de la Reina de Aragón según las Ordenaciones de Pedro el Ceremonioso», *Lusitania sacra: revista do Centro de Estudos de Historia Ecclesiastica*, 31 (2015), pp. 107-128.

<sup>684</sup> *Ordinacions de la casa i cort de Pere el Cerimoniós*, ed. Francisco Gimeno, Daniel Gozalbo y Josep Trench, Publicacions de la Universitat de València, Valencia, 2009.

Així mateix, la reina Elionor en 1358 ja havia donat al rei dos fills, assegurant, encara més, la successió a la Corona. El paper de la reina no sols com a consort sinó com a mare dels hereus li donava una legitimitat major. En l'àmbit simbòlic, la reina havia complert el seu deure en garantir la continuació biològica de la parella règia, però en el plànol polític la reina aconseguia augmentar la seua influència ja que no sols la tenia sobre el monarca sinó també sobre el futur hereu.

Així mateix, el rei Pere el Cerimoniós ja havia inclòs a la reina Elionor en les seues disposicions testamentàries. En abril de 1354, el rei havia determinat que en cas de morir abans que l'infant Joan complís el 14 anys, es faria un consell regent presidit per l'infant Pere de Ribagorça i la reina Elionor, la qual estaria encarregada de l'educació del nou rei i de donar assessorament i consell a l'infant Pere<sup>685</sup>. En cas de morir aquest, la reina prendria la tasca de govern i en cas de morir la reina ho faria l'infant Ramon Berenguer. El 2 de juny de 1354, el rei modificaria aquest testament. La co-regència es mantindria, però ara l'infant Pere necessitaria l'aprovació de la reina per nomenar oficials, dictar sentència contra nobles i actuar judicialment contra el món urbà, alienar patrimoni reial, així com la seua supervisió en la verificació dels comptes<sup>686</sup>. Tanmateix, aquest canviaria en 1356, quan redactà un nou testament després del naixement de l'infant Martí, en el qual mantenia la co-regència però no incloïa la reina sinó als infants Pere i Ramon Berenguer, oncles del rei. En cas de morir un dels dos, la reina passaria a ser co-regent però no podria atendre les qüestions judicials: “*ceterum attendentus quod dicto proximo casu dicta illustris consors nostra, propter sexus condicione secundum status sui decenciam non poterit personaliter administracioni iurisdiccioni in regis et terris nostris intendere*”<sup>687</sup>. Les dinàmiques internes de la família reial i l'inici del conflicte de la Guerra dels Dos Peres degueren marcar aquesta decisió que fou provisional, ja que en 1357, el rei tornà a plantejar un nou testament tornant a establir la fórmula de co-regència de juny de 1354. A partir de 1358 amb la decisió de l'infant Pere de convertir-se un franciscà i abandonar el món de la cort, els testaments del rei deixaven la reina com l'única regent i guardiana dels infants<sup>688</sup>.

---

<sup>685</sup> A. BEAUCHAMP: «Régence et continuité de l'oeuvre royale: un testament et des codiciles inédits (1354) de Pierre IV d'Aragon», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 38/1 (2008), p. 206.

<sup>686</sup> A. BEAUCHAMP: «Régence et continuité de l'oeuvre royale: un testament et des codiciles inédits (1354) de Pierre IV d'Aragon», p. 208.

<sup>687</sup> A. BEAUCHAMP: «Régence et continuité de l'oeuvre royale: un testament et des codiciles inédits (1354) de Pierre IV d'Aragon», p. 214.

<sup>688</sup> A. BEAUCHAMP: *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi. La lieutenance générale de l'infant Pierre d'Aragon (1354-1355)*, p. 215.

En aquest sentit, podem veure en la lloctinència un patró molt semblant al de la preconcebuda regència en cas de defunció. Fins a la retirada de l'infant Pere, oncle del rei, la reina no fou designada lloctinent en les ocasions que prèviament fou necessari nomenar-ne algun, fou l'infant Pere qui assumí el càrrec<sup>689</sup>. Des de la retirada d'aquest, fou la reina qui aconseguí aquest paper polític que havia deixat buit, de la mateixa manera com havia aconseguit el d'una futurible regència en solitari.

D'altra banda, la designació de la consort mantenia l'estabilitat governativa per al monarca ja que, com hem vist, la posició d'aquesta depenia directament de la seua relació amb el rei, per la qual cosa el monarca evitava que la seua posició sofrís minva alguna per la designació d'un *alter ego*. No obstant això, no es podia garantir si es nomenava a una persona amb la qual no l'unia tal relació de dependència i confiança.

#### *Hivern de 1358: la primera designació com a lloctinent*

En novembre de 1358 el rei expedí un document en el qual afirmava que “*Considerantes propter guerram vigentem inter nos et regem Castelle ad frontarias regnorum nostrorum*”, anomenava la reina Elionor “*locumtenente generalem nostrum*”<sup>690</sup>. El rei en aquell moment es preparava per a marxar a la frontera aragonesa i decidí nomenar la reina com la persona amb els poders suficients per mantenir en funcionament l'aparell judicial, econòmic i administratiu de la Corona. L'elecció, com hem dit, es donava després que l'infant Pere, qui havia exercit com a lloctinent general en 1354 i 1355, hagués decidit retirar-se de la cort reial. La reina esdevingué, així, la depositària de tots els poders del monarca en la seua absència i la seua col·laboradora per garantir assistència en tot allò que necessités per la campanya militar.

Tanmateix, no hi ha cap document, igual com en el cas de Blanca d'Anjou, que confirme que la reina exercí aquesta lloctinència, per la qual cosa no podem saber si fou un nomenament posteriorment anul·lat o mai posat en pràctica. Davant la manca de proves que donen testimoni de la participació pròpia, personal i activa de la reina com a lloctinent, no és sensat considerar el document de designació una certesa que assegure que la reina Elionor exercí la lloctinència a finals de 1358 de manera efectiva.

---

<sup>689</sup> Sobre aquesta lloctinència: A. BEUACHAMP: «Les lieutenants généraux des rois d'Aragon de la fin du Moyen Âge: médiateurs de la parole du prince ou voix de la royauté», *Cahier d'études hispaniques médiévales*, 31 (2008), pp. 45-64.

<sup>690</sup> ACA, RC, reg. 1137, f. 40r-41v. Lleida. 1358, novembre 5.

### *Estiu de 1359: el primer exercici com a lloctinent*

El 8 de juliol de 1359, la reina Elionor de Sicília, tercera esposa de Pere el Cerimoniós, enviava la següent sol·licitud a diferents membres de l'estament eclesiàstic de Catalunya:

La Reyna d'Aragó,

Com per alguns ardots, los quals ara de present havem haüts del Senyor Rei, que així com sabets és en les illes de Mallorches, en les quals, axí mateix, és son enemich, lo Rey de Castella, qui s'és crescut estol e estan tot jorn per combatre, nós hajam necessitat de vostre consell, d'alcuns altres prelats e altres persones de la terra del Senyor Rey. Per ço, de part del dit Senyor, del qual tenim loch, e de la nostra, aytant com afectuosament podem, vos pregam, deïm e manam, e encara per lo deute de naturalesa de la qual sots tengut al dit Senyor, axí com a senyor natural e Rey e príncep vostre, vos requerim que dins de V dies après que la present letra haurets reebuda siats ací en Barchinona (...) <sup>691</sup>

Aquesta missiva és la primera actuació documentada d'una reina de la Corona d'Aragó com a lloctinent reial. Com es pot comprovar, la reina Elionor sol·licità la reunió a Barcelona dels prelats de Catalunya per disposar del seu consell i establir el seu consell de la lloctinència. La petició no només és rubricada per la reina, sinó que procedeix de la reina i del rei, perquè malgrat l'absència d'aquest, qui es trobava llavors a Mallorca lluitant contra el rei de Castella<sup>692</sup>, la reina ocupa el seu lloc. Així ho fa saber quan s'utilitza la fórmula "del qual tenim loch". És la primera vegada documentada que una reina utilitza aquesta fórmula i mitjançant la mateixa s'iniciaria així l'exercici de la Lloctinència reial per les reines consorts.

Aquesta carta es va produir després de la designació de la reina el 19 de juliol de 1359 com a lloctinent, ja que, segons indica el document, aquest anava a marxar per posar-se al capdavant de la flota reial per combatre el rei de Castella que estava posant en setge la illa d'Eivissa<sup>693</sup>. En el període de dos mesos que durà aquesta lloctinència, la reina es va mantenir al capdavant de l'aparell burocràtic i administratiu de la Corona, que no va quedar desatès per l'absència del rei sinó gestionat per l'alter ego d'aquest.

---

<sup>691</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 1.r. Barcelona. 1359, juliol 8.

<sup>692</sup> Més informació sobre aquesta fase de la guerra: J. V. CABEZUELO: «La guerra en el mar. La campaña marítima castellana de 1359 y la defensa litoral de la Corona de Aragón», *eHumanista/IVITRA*, 7 (2015), pp. 116-150.

<sup>693</sup> ACA, RC, reg. 1071, f. 40v-41r. Barcelona. 1359, juny 19.

L'expressió d'aquesta dualitat es manifesta en l'expressió “de part del dit senyor, del qual tenim loch, i de la nostra”, amb la qual la reina es mostrava en possessió de l'autoritat governamental i amb capacitat per a exercir el poder reial o propi del rei, per ordenar qualsevol mandat als oficials i particulars de la Corona per l'absència d'aquest. Aquesta fórmula cancelleresca s'entén com un element de retòrica política per a l'exposició i afirmació de l'autoritat i poder de la consort per a exercir les funcions polítiques pròpies del monarca. Aprofundint en els formulismes cancellerescos, veiem que la intitulació és la usada per la reina fins al moment i no trobem en ella cap modificació: Leonor de Sicília segueix apareixent com a reina consort, “la reyna d'Aragó”, sense mostrar cap canvi en la seva atribució particular, com sí que es farà posteriorment. El canvi particular apareix en el cos d'aquest text quan interpel·la el lector remarcant la nova naturalesa de la seva autoritat, advertint que en aquell moment qui es dirigeix al lector no és només la reina consort sinó també l'alter ego del monarca<sup>694</sup>.

La nova posició de la consort també va quedar ratificada diplomàticament. L'organització dels registres de la Cancelleria dels reis d'Aragó conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona està articulada seguint les normes bàsiques de l'arxivística i la biblioteconomia. És a dir, segons els principis de procedència i d'ordre natural. Així, en la successió dels registres del monarca en qüestió sempre apareixen en un àmbit separat els registres de les seves esposes i fills durant el temps que van ser reines i infants aragonesos. Igual que en el cas dels reis d'Aragó, els registres de les reines mantenen els principis de procedència i ordre natural per poder mantenir el sentit propi de l'arxiu reial de la monarquia. No obstant això, entre els registres d'Elionor de Sicília apareixen dos registres que documenten un mateix espai de temps. D'una banda, el registre 1567, que abasta els anys 1358 a 1360 i, de l'altra, el registre 1568, que només abasta el període de juliol a agost de 1359 i en el qual trobem el document que ens ocupa<sup>695</sup>. La creació d'un registre diferenciat de l'anterior implicava la voluntat explícita de creació d'un volum documental separat per recollir unes accions que per necessitat havien de tenir una naturalesa jurídica diferent a les recollides en el volum 1567. Recollir i diferenciar els actes de la reina consort en un volum de la Cancelleria particular per a l'estiu de 1359, a més en una conjuntura militar i política complexa per les campanyes de

---

<sup>694</sup> L'expressió *alter nos* fou utilitzada pel mateix Alfons el Magnànim en la primera de les designacions a Maria de Castella, ver T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, pp.1-18.

<sup>695</sup> D'Elionor de Sicília es conserven un total de 23 registres de Cancelleria en l'arxiu de la Corona d'Aragó, veure: ACA, RC, reg. 1563-1585.

la Guerra dels Dos Peres, es deu a la naturalesa de les accions emeses per la consort. La inequívoca confirmació que la reina Elionor actuà com a lloctinent es troba, però, en el registre de Cancelleria 1567, que anteriorment esmentàvem, ja que també conté manaments de la reina durant el període 1358 a 1360. Així, en un document notarial datat el dia 19 de juliol de 1359 recollit en aquest volum trobem la reina parlant de si mateixa com “*locumtenens*”<sup>696</sup>. De manera tangencial, s’ha inclòs en l’esmentat volum un document expedit per la Reina com a lloctinent en el qual es reconeix un pagament fet pel rei al mes anterior d’una elevada suma de florins per l’armament de dues galeres per a la guerra. En tractar-se d’un document notarial, la reina va fer ús del seu estatus oficial com a lloctinent del rei Pere el Cerimoniós per poder certificar el document.

A l’inici de la seua lloctinència la reina hagué de fer-se càrrec d’auxiliar el rei en la seua campanya militar, aconseguint reforços per a la flota i finançament per a aquesta. Una de les primeres notícies que tenim és una missiva a Bernat de Cabrera en la qual l’informa que el pagament dels 300 homes a cavall que sol·licitava el rei havia estat realitzat parcialment, ja que sols aconseguí fons per pagar uns 200 genets, però per despatxar el pagament la reina Elionor i la reina de Sicília havien empenyorat part de les seues joies i vaixelles<sup>697</sup>. De la mateixa manera, per poder combatre les necessitats militars del rei, segons diu en una carta al comte d’Empúries la reina en el seu consell “hem deliberat” fer construir una embarcació a Cotlliure, per a l’armament de la qual demanava 120 homes de Puigcerdà<sup>698</sup>.

Després d’uns primers dies com a lloctinent la reina escrigué al rei, informant-lo de les accions que havia realitzat, entre elles com havia aconseguit fer armar galeres en Narbona, Cotlliure i Barcelona, les quals tindrien un cost de 16.000 lliures<sup>699</sup>.

Des dels primers moments de la lloctinència de la reina Elionor podem veure com la reina executa les ordres reials, però aquestes no sempre són específiques sinó més bé peticions generals, com podia ser armar més vaixells per a la flota, i la reina amb l’ajuda del seu consell decidia i posava en marxa totes aquelles gestions necessàries per aconseguir-ho. El marge d’agència de la reina és considerable, donat que aquesta decidia

---

<sup>696</sup> ACA, RC, reg. 1567, f. 120v. Barcelona. 1359, juliol 19. “*Noverint universi quod nos Alionora, Dei gratia regina Aragone, etc., ac illustrissimi principis et domini Petri, Dei gratia regis Aragone, consors et locumtenens in Regnis*”.

<sup>697</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 2v. Barcelona. 1359, juliol 9.

<sup>698</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 3r. Barcelona. 1359, juliol 9.

<sup>699</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 7r. Barcelona. 1359, juliol 13.

com procedir per aconseguir els manaments del rei, però dintre dels marcs de la col·laboració de la parella regia i de l'agenda política d'ambdós.

En aquest sentit, per completar i consolidar la flota reial envià les peticions necessàries a les autoritats locals acostumades a col·laborar. De la mateixa manera, quan algun govern municipal o particular es resistí a les seues demandes, la reina no dubtà a pressionar allò necessari, fins i tot, quan aquests no complien amb la suficient diligència<sup>700</sup>. Per altra banda, en el Principat hi havia mobilitzats cavallers i membres de l'exèrcit dels altres regnes, com 500 homes de cavall que envià el regne de València per la defensa de Barcelona quan fou atacada i la reina demanà que romanguessen a Catalunya durant tota la campanya marítima del rei<sup>701</sup>. La col·laboració amb les institucions regnícoles fou absoluta, per exemple, a les institucions del regne de València demanà que li enviassen uns genovesos que havien estat capturats, després de l'orde de la reina de capturar i embargar tots el béns dels genovesos<sup>702</sup>. Aquests compliren amb els manaments de la lloctinent sense qüestionar la seua capacitat ni autoritat.

Així mateix, a finals de juliol els moviments militars de les tropes castellanques avançaven cap a les fronteres d'Aragó, per la qual cosa la reina mobilitzà les tropes per garantir la defensa del regne<sup>703</sup>. Una de les tasques fonamentals d'aquesta primera lloctinència serà aconseguir informació fidedigna sobre els moviments de les tropes castellanques i procurar difondre-la, de manera sensible, per intentar repel·lir els atacs que es produïren mentre el rei es trobava lluitant en la flota. La reina cercà aquestes vies d'informació i recompensà tots aquells que en proporcionaren<sup>704</sup>.

Finalment, un dels temes que més dificultat i més treball suposà per a la reina fou la petició del rei a les institucions eclesiàstiques del Principat, incloent-hi el Rosselló i la Cerdanya i el bisbat de València, de fer una contribució econòmica per a la defensa. En el cas del bisbe de València, la reina afirma en una missiva al rei que ella i el seu consell el taxaran segons consideren i estimen, el que final fou entre 1000 i 1500 lliures.

---

<sup>700</sup> Com la protesta que presentà davant el veguer de Tarragona i el Camp per no proporcionar 90 homes i 20 ballester, com havia estat acordat, per la defensa de la cosa pública i els ordenava a fer-ho sots pena d'ora i indignació. ACA, RC, reg. 1568, f. 5r. Barcelona. 1359, juliol 10. També demanà 180 homes i 50 ballesters al prohoms de Lleida ACA, RC, reg. 1568, f. 6v. Barcelona. 1359, juliol 10. I, així, continuà al llarg de tot el mes de juliol dirigint-se a les autoritats del Principat fins tenir 10 galeres per al rei, com li indicà la reina a l'arquebisbe de Tarragona. ACA, RC, reg. 1568, f. 45v. Barcelona. 1359, juliol 29.

<sup>701</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 24v-25v. Barcelona. 1359, juliol 19.

<sup>702</sup> ACA, RC, reg. 1568, f.

<sup>703</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 72r i 79r-79v. Barcelona. 1359, agost 16.

<sup>704</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 47r. Barcelona. 1359, juliol 31.



La reina, segons li escrigué en aquesta mateixa carta, creia que aquest no s'oposaria al pagament donat que devia el seu càrrec de bisbe al rei Pere<sup>705</sup>. La resta d'eclesiàstics catalans foren taxats en sumes individualment menys elevades, que anaven entre les 550 i 30 lliures, però que en conjunt feien una suma major i més important<sup>706</sup>. La reina complia, així, amb el manament del rei, escrivint a moltes institucions eclesiàstiques per demanar el pagament a finals de juliol, incloent el pagament de la dècima<sup>707</sup>.

A partir del dia 20 d'agost ja no tenim altra referència a la reina com a lloctinent. Però, aquesta primera experiència de dos mesos esdevingué un precedent per a la monarquia. Des d'aquell moment, la reina podia exercir la lloctinència, assumint tots els poders del monarca a través d'una delegació i dirigir-se a la resta d'agents de la comunitat política com l'autoritat suprema amb drets sobre el govern, la justícia i la taxació fiscal. Així mateix, la col·laboració entre els dos esposos fou absoluta i constant. La reina fou executora dels manaments reials, però amb agència pròpia sobre els mecanismes i les formes de fer-ho, especialment quan aquests eren amplis o poc específics.

#### *Abril i maig de 1361: una procuració sense nomenament?*

És complicat de dir si en abril i maig de 1361 Elionor de Sicília va exercir com a lloctinent o procuradora del rei Pere. Hi ha nou documents tots signats en Sixena en els quals la reina apareix com a procuradora del rei decidint sobre qüestions militars, la llicència del servei militar a un home d'avançada edat, cartes al veguer de Barcelona per investigar un crim i unes disputes judicials que transmeté a juristes experts<sup>708</sup>. Tanmateix, és molt difícil afirmar que es tractés d'una lloctinència com a tal, ja que no hem trobat cap document de designació i els documents són tan escassos que simplement pot ser alguna qüestió puntual, per a la qual es necessita que la reina atengués.

#### *La lloctinència de 1363*

No hem aconseguit trobar cap nomenament que designe Elionor com a lloctinent en 1363, tot i que es evident la seua activitat com a tal i, de fet, així s'intitula en la

---

<sup>705</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 17v.

<sup>706</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 39r-39v . Barcelona. 1359, juliol 24.

<sup>707</sup> ACA, RC, reg. 1568, f. 43r-44v Barcelona. 1359, juliol 25.

<sup>708</sup> ACA, RC, reg. 1570, f. 94v-100v.

documentació<sup>709</sup>. Pot ser que la monarquia reprengués el nomenament de 1359 i considerés que com aquest no havia estat anul·lat específicament, podien recórrer a aquest sense necessitat de redactar-ne un de nou. Tanmateix, d'allò que estem segurs és de l'exercici d'aquesta com a lloctinent des de juny de 1363.

En els primers documents d'aquesta lloctinència, la reina segella la venda i alienació de patrimoni reial, una de les principals prerrogatives reials i que només podia realitzar la lloctinent amb l'aprovació del monarca. En aquest sentit, la reina procedí a l'alienació de les baronies de Castelnou i Castellví, així com la Bastida i el castell de Bellpuig<sup>710</sup>.

Un altre dels assumptes que ocupà a la lloctinent fou garantir el compromís de tots els representants de les Corts de Montsó d'aquell any d'acceptar la part del pagament que els havia estat assignada i que es devia destinar a l'exèrcit i la flota reial<sup>711</sup>. La urgència era immensa, segons transmet la reina als jurats, prohoms i bisbe de Girona, donat que el rei "té assetjat lo rey de Castella en Morvedre ab tot son poder", per tant, el pagament de l'host reial s'ha d'efectuar per evitar perdre aquest avantatge<sup>712</sup>. Així li ho havia comunicat el rei en una carta, per la qual cosa la lloctinent executava novament el manament reial, pressionant a tots aquells que no havien complert les seues obligacions econòmiques i fiscals amb la monarquia. La guerra es trobava en un punt crucial en el seu desenvolupament i el rei podia tenir a la seua mà l'opció per decantar la balança cap al costat catalano-aragonès, per tant, era peremptori que la maquinària financera donés recolzament a l'estratègia militar del monarca. Però, no sols les corporacions municipals devien diners al monarca, també particulars significatius com el comte d'Urgell, el de Trastàmara, el de Pallars, entre altres, que havien de pagar certes quantitats, segons fou acordat en les Corts de Montsó, però que encara no ho havien fet. La reina escrigué a diversos oficials reials, inclòs al veguer de Lleida per ordenar-los que emprenguessen accions contra aquests particulars, fent execucions dels seus béns o de les propietats de

---

<sup>709</sup> *Pateat universis quod nos, Alienora, etc, nomine nostro proprio quantum nostra interest et vet locum tenens serenissimi domini regis viri e domini nostri carissimi*. ACA, RC, 1571, f. 140v. Barcelona. 1363, juny 28.

<sup>710</sup> Per primera vegada en: ACA, RC, 1571, f. 140v. Barcelona. 1363, juny 28. I repetit en: ACA, RC, 1571, f. 143r. Barcelona. 1363, juliol 1.

<sup>711</sup> En aquest sentit, la reina escrigué als jurats i prohoms de Mallorca per demanar el compliment del compromís de les Corts. ACA, RC, 1571, f. 142r-144r. Barcelona. 1363, juliol 2. I al governador de Mallorca: ACA, RC, 1571, f. 144r-144v. Barcelona. 1363, juliol 2.

<sup>712</sup> Al govern municipal: ACA, RC, 1571, f. 148r. Barcelona. 1363, juliol 3. Al bisbe: ACA, RC, 1571, f. 148v-149r. Barcelona. 1363, juliol 3. També ocorre el mateix amb Tortosa. ACA, RC, 1571, f. 150r. Barcelona. 1363, juliol 3.

les persones sotmeses a aquests. En la seua carta al veguer lleidatà, la reina arribà a amenaçar-lo de què, en cas de no fer-ho, la reina faria “satisfer als dits diputats dels vostres béns. E, encara, vos darem punir de vostra desobediència hi la hi fets”<sup>713</sup>.

Tot i les poques notícies que existeixen sobre la lloctinència en 1363 i l’absència de designació per part del monarca, és indubtable que la reina exercí la lloctinència i tot el poder que d’aquesta delegació se’n derivava. Però, novament trobem una cooperació absoluta entre els dos actors polítics on la lloctinent executà les ordres del monarca, però amb llibertat per fer aquestes tasques segons el seu criteri.

### *La lloctinència de 1364-1365: la primera presidència de les Corts*

La reina fou designada novament lloctinent el 22 de gener de 1364 per un privilegi del rei Pere concedit en la ciutat de Saragossa<sup>714</sup>. Tot i això, el rei endarrerí la seua marxa cap al regne de València, per lluitar contra el rei de Castella, que en aquell moment dominava gran part del territori del regne, fins a març i no seria fins aquest moment quan la cancelleria reginal començà a expedir documents amb Elionor com a lloctinent general de la Corona. La tasca de la reina es desenvoluparia en Barcelona, on la reina viatjaria a primeries de març de 1364, per des d’allí centralitzar l’administració política de la monarquia i duraria fins juliol d’aquest any, quan s’interrompria per la tornada del rei. Al llarg d’aquests quatre mesos, la reina s’encarregà de tres qüestions, fonamentalment, aconseguir queviures per a la cort reial i armament, soldats i aliments per a l’exèrcit del monarca. En aquest sentit, la reina escrigué a Bernat de Tous, governador de Mallorca, per informar-lo que com les naus del rei de Castella estaven tornant cap a Sevilla, per la qual cosa havia decidit que unes naus que es trobaven en les costes insulars anaren a Sicília i Sardenya per portar blat a Catalunya i València, però tenint en compte que el rei de Castella podia tornar i, per tant, les naus podrien necessitar-se per a la guerra<sup>715</sup>. La reina ja havia donat al governador de Mallorca instruccions per portar el blat que es trobava en embarcacions a la illa cap a Tortosa o Peníscola, des d’on es distribuïren al regne de València per evitar caresties durant el setge a València i Morvedre<sup>716</sup>. Elionor també demanà una aportació semblant a Francesc Rupert per

---

<sup>713</sup> ACA, RC, 1571, f. 151v. Barcelona. 1363, juliol 10.

<sup>714</sup> ACA, RC, 970, f. 186r. Saragossa. 1364, gener 22.

<sup>715</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 17v-18r. Barcelona. 1364, abril 25.

<sup>716</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 19r. Barcelona. 1364, abril 22.

descarregar en Tarragona o Tortosa el blat que tingués i pogués aconseguir<sup>717</sup>, i a Arnau d'Orcau, governador del Rosselló i la Cerdanya, per demanar-li que traslladés el blat que tingués prop del castell de Perpinyà a un alberg segur i evitar que caigués en mans enemigues<sup>718</sup>.

Així mateix, la reina procurà aconseguir finançament per pagar la campanya del rei a través de l'alienació de patrimoni reial i peticions a les viles i ciutats concretes. La lloctinent demanà als jurats i prohoms de Mallorca la seua contribució per a l'armament de les naus del rei amb un pagament de 75.000 sous<sup>719</sup>. La venda de patrimoni reial fou un dels mecanismes, junt als donatius de les Corts, que tenien els monarques per fer front a les exigències de liquiditat immediates que podien tenir. La reina procedí a la venda de Figueres<sup>720</sup>, la jurisdicció alta i baixa en la vila i parròquia de Sant Esteve d'Olot i sant Andreu del Coll, a l'abat del monestir de Ripoll per 25.000 sous<sup>721</sup>. Així mateix, la reina vengué drets sobre certs castells i ports al regne de Sardenya a Guillem Morey per un valor que rondava els 100.000 sous<sup>722</sup>.

Finalment, atengué les peticions de les Corts de Barcelona i Lleida de 1364. En abril, la reina escrigué al rei Pere informant-lo que les corts catalanes li havien comunicat el problema que per aquestes suposava atendre la seua petició d'enviar l'host de Tortosa amb ell al regne de València, donat que per equipar-la i pagar el seu manteniment els braços haurien de tornar a reunir diners, quan en aquell moment es trobaven intentant reunir els diners del fogatge de les corts anteriors. En aquest cas, Elionor sembla actuar com a intercessora i medidora més que com a lloctinent reial, ja que intenta fer veure el problema al rei i cercar una solució entre les parts, però que les Corts s'adrecen a la reina ja és un indicador que el seu paper com a lloctinent la feia receptora i partícep en els debats de tipus fiscal, que en altres circumstàncies hagueren estat propis, únicament, del monarca. De la mateixa manera, la reina es disculpava per no haver-li enviat encara subministres per a les tropes reials, però ho faria el més aviat possible<sup>723</sup>.

---

<sup>717</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 37r-37v. Barcelona. 1364, juny 10.

<sup>718</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 51r-51v. Barcelona. 1364, juliol 17.

<sup>719</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 26r. Barcelona. 1364, maig 17.

<sup>720</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 20v-22r. Barcelona. 1364, abril 26.

<sup>721</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 33v. Barcelona. 1364, maig 8.

<sup>722</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 36r. Barcelona. 1364, maig 4. I avisa de la venda al governador del regne de Sardenya: ACA, RC, reg. 1573, f. 39v-40r. Barcelona. 1364, juny 22.

<sup>723</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 18v. Barcelona. 1364, abril 25.

Un altra qüestió que requerí la seua atenció durant aquest període fou la comissió oberta contra Bernat de Cabrera i el seu fill el comte d'Osona. Bernat de Cabrera fou el “gran privat” de Pere el Cerimoniós, segons la definició d'Alejandro Martínez Giralt, i caigué en desgràcia entre finals de 1363 i principis de 1364<sup>724</sup>. Les relacions entre els consellers i un monarca es basaven en la influència que el primer té sobre el segon per una qüestió personal, però quan la relació personal es clivella, la posició de qui influeix corre perill. La caiguda en desgràcia del conseller vingué donada, en primer lloc, perquè un dels seus recents èxits, els acords de Morvedre, que havia negociat personalment Bernat de Cabrera, van deixar de tenir efecte i significació en el panorama polític. A més a més, el conseller no donà el suport esperat als tractes diplomàtics amb Navarra, aliada fins el moment de Pere el Cruel i que el rei Cerimoniós volia unir a la seua causa, la qual cosa començà a apartar Bernat de Cabrera del favor del monarca. A partir d'aquell moment, els rumors en la cort reial sobre la intenció del conseller d'assassinar Enric de Trastàmara, el forçaren a abandonar Barcelona i refugiar-se en la seua senyoria per evitar respondre als manaments i crides del monarca i la reina lloctinent. Finalment fugí al regne de Navarra, però fou arrestat i entregat al rei Pere<sup>725</sup>. La reina, com a lloctinent general, fou la primera en declarar-lo contumaç i prendre accions contra la seua persona i els seus béns. El rei ratificà la sentència imposada per la reina Elionor i es procedí a sentenciar a mort l'antic conseller el 26 de juliol en Saragossa<sup>726</sup>.

Durant els mesos de juliol i agost de 1364 els reis tornaren a estar junts per presidir la causa contra Bernat de Cabrera. Durant aquest període, la reina aturà la seua activitat com a lloctinent i no la reprengué fins a agost d'aquell mateix any quan el rei marxà novament a la guerra. Tanmateix, la seua situació com a lloctinent canvià. L'infant Ramon Berenguer aconseguí per a ell la gestió de la justícia règia, mentre la reina continuava col·laborant amb el rei en atendre totes les qüestions relatives a la guerra<sup>727</sup>, com podia ser l'alimentació de les tropes, els diners per mantenir l'exèrcit o la flota naval.

---

<sup>724</sup> Alejandro MARTÍNEZ GIRALT: «El barón feudal como consejero del rey: Bernat II de Cabrera, “gran privado” de Pedro el Cerimonioso (1328-1364)», en M. Lafuente, C. Villanueva (coords.): *Los agentes del Estado. Poderes públicos y dominación social en Aragón (siglos XIV-XVI)*. Madrid, Sílex Ediciones, 2019, pp. 279-319.

<sup>725</sup> A. MARTÍNEZ GIRALT: *Parentela aristocràtica, domini i projecció sociopolítica: els vescomtes de Cabrera entre 1199 i 1423*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Girona, 2015, pp. 220-225.

<sup>726</sup> El procés fou editat i es troba íntegrament en: Manuel de BOFARULL Y SARTORIO: *Proceso contra Bernardo de Cabrera. Mandado formar por el rey don Pedro IV*, CODOIN, vols. 32-34. Barcelona, José Eusebio Montfort, 1867-1868.

<sup>727</sup> S. ROEBERT: “...*Talem et tantam potestatem qualis et quanta a domino nobis est comissa*” *Funktionen und Wirkungen der Königin in der Krone Aragón am Beispiel Eleonores von Sizilien (1349-1375)*, p. 237.

Aquest repartiment de poder entre la reina i l'infant Ramon Berenguer té semblances amb la fórmula expressada pel rei Pere en els seus testaments on repartia la totalitat dels poders del monarca entre dos actors polítics diferents, però existeix una diferència molt important respecte de la lloctinència d'Elionor i de l'infant Ramon Berenguer. Per la seua tasca, l'infant rebia un pagament en forma de salari de 12.000 sous anuals, a diferència de la reina que no rebia cap compensació econòmica, sinó que ho feia per la seua vinculació política amb la institució. El pagament d'un salari aproxima més aquesta delegació de poder a la transmissió que es feia en una magistratura ordinària i no tant a la pròpia de l'exercici de lloctinència com a tal<sup>728</sup>.

Tanmateix, aquesta situació durarà poc i en maig de 1365 la reina recuperarà la totalitat dels poders del monarca. Aquesta vegada no es faria un nou document de designació ja que, segons Sebastian Roebert, es considerava vàlid el poder concedit en gener de 1364<sup>729</sup>. El rei Pere havia de tornar a marxar al front valencià, per la qual cosa tornaren a posar en funcionament el mecanisme ja emprat amb anterioritat, amb la reina a Barcelona com a l'executora de les accions administratives i polítiques necessàries per portar a mantenir el govern de la monarquia en la resta de la Corona. Per altre costat, la lloctinent també s'ocupà de fornir la flota del monarca enviant a Peníscola carregaments de cereals de diversos tipus, especialment blat, i altres aliments<sup>730</sup>. La reina es tornava a centrar en col·laborar amb el rei en el desenvolupament de la campanya bèl·lica, d'ací que cerqués tots els camins per aconseguir queviures per als soldats del rei.

Per altra banda, a través del seu poder com a lloctinent també va actuar en defensa de la justícia social a la Corona. El 20 de juny de 1365 la reina certificà com a lloctinent que els habitants dels dominis del bisbe de Lleida i del bisbe de Barbastro no haurien de pagar el darrer fogatge i altres peticions per les destruccions que havien patit de mans de les tropes del comte de Trastámara, aliat del monarca en la guerra<sup>731</sup>. La justícia fiscal, és a dir, en la distribució de les obligacions fiscals i econòmiques, era una noció interioritzada per la societat medieval i la reina va voler reparar així els danys que els propis aliats havien infligit sobre els habitants de la Corona.

---

<sup>728</sup> *Ibidem*, p. 238.

<sup>729</sup> *Ibidem*, pp. 238-239.

<sup>730</sup> ACA, RC, reg. 1573, f. 144r. Barcelona. 1365, juny 26.

<sup>731</sup> Barbastro: ACA, RC, reg. 1573, f. 140r-140v. Barcelona. 1365, juny 20. Lleida: ACA, RC, reg. 1573, f. 139r-140. Barcelona. 1365, juny 20.

Però la principal tasca d'aquesta lloctinència, tant pel pes polític com simbòlic, fou la seua dedicació a les Corts catalanes de 1365. La reina presentà una proposició davant les Corts com a lloctinent reial el 21 de setembre de 1365. Davant els estaments del Principat Elionor tornà a presentar l'emergència econòmica en què es trobaven les arques de la monarquia. Després d'explicar la difícil situació bèl·lica i el perill que corrien els territoris de la Corona de ser envaïts per tropes castellanques o tropes dels seues aliats, la lloctinent els donà un ultimàtum per aprovar el donatiu: "E açò volem e requerim que façats ara de present, ans de dinar, car nos jamés no ens entenem a dinar entrò que la presentació del dit do nos haja feta, per tal com veem que, hui més la triga de un dia és mort e destrucció del senyor rei e del regne"<sup>732</sup>.

Sens dubte, aquest és un magnífic exemple de la significació política que tenia per a una reina el càrrec de lloctinent. Com a reina consort, l'ideal de dama aristocràtica que hem exposat la constrenyia a expressar-se sempre des de la prudència i la templança, però amb el poder delegat del rei, és a dir, ocupant el lloc d'aquest, la reina podia exigir als braços l'aprovació d'un donatiu, fins i tot amb un to coercitiu cap a aquests. En assumir el càrrec de lloctinent les limitacions que com a reina tenia s'evaporaven ja que era necessari sacrificar certes conductes pròpies del rol femení per aconseguir resoldre els problemes urgents del monarca.

Al mateix temps, la seua presència en les Corts i la presentació d'una proposició a les mateixes com a lloctinent serví per assentar un precedent i unes bases per a les futures reines lloctinents. Des d'aquell moment, una reina lloctinent pogué convocar Corts, sempre amb la voluntat de col·laboració entre els dos membres de la parella règia, és a dir, després del manament del monarca, però augmentant els límits de la capacitat d'actuació d'una reina consort quan exercia la lloctinència.

#### *Una breu assumpció del poder: la lloctinència de 1370*

Novament, Elionor de Sicília exercí com a lloctinent en maig de 1370, però només durant dues setmanes. No tenim cap document nou que certifique la delegació del poder reial en aquest any, però sí documents on clarament la reina s'intitula i actua amb les prerrogatives pròpies d'una lloctinent. Per tant, es podria assumir que com la

---

<sup>732</sup> Ricard ALBERT, Joan GASSIOT (eds.): *Parlaments a les Corts catalanes*, Barcelona, Nostres Clàssics, 1988, pp. 32-33.

designació de gener de 1364 no havia estat específicament revocada, tornà a emprar-se per legitimar l'exercici de la lloctinència d'Elionor.

En aquestes dues setmanes, la reina exercí una considerable tasca de govern. En primer lloc, procedí a la venda de drets reials en el Rosselló per valor de 12.500 florins<sup>733</sup>. La monarquia seguia necessitant de liquiditat per poder realitzar les seues empreses i la reina hagué de sancionar durant aquesta breu lloctinència les vendes de drets reials. Amb els diners que aconseguí d'aquestes vendes, la lloctinent pogué sufragar les 2.000 lliures necessàries per mantenir l'exèrcit de Sardenya, enviant-li-les a Guillem Palou, qui es trobava a la illa i s'havia d'encarregar de pagar les soldades i mantenir les vitualles de les tropes<sup>734</sup>. La reina també s'encarregà de sancionar el pagament de tropes per a la frontera aragonesa, concretament 9.600 sous jaquesos per pagar la soldada de vuitanta cavallers que defensaven Molina<sup>735</sup>. En aquests quinze dies de lloctinència no sols es dedicà a finançar les campanyes del rei, sinó que també feu alguns canvis entre els oficials de la Corona. Emprant la seua capacitat com a lloctinent, designada en 1364, la reina confirmà el nomenament d'un nou veguer per a la ciutat de Barcelona<sup>736</sup>.

És difícil discernir l'agència personal de la reina en aquesta lloctinència. Probablement, la reina hagué d'executar uns manaments del monarca específics i per això, la lloctinència fou tant breu, perquè una vegada resolta els assumptes la reina no hagué de continuar amb la tasca governativa.

### *1372: La primer lloctinència territorial*

El 3 de febrer de 1372 el rei Pere nomenava altra vegada la reina Elionor com a la seua lloctinent. En l'exercici anterior de maig de 1370 el rei no havia emprat cap nomenament específic i havia perllongat la validesa del nomenament de 1364. Tanmateix, en aquesta ocasió el rei decidí redactar una nova designació donat que les condicions en què es feu eren diferents a les anteriors. Per primera vegada, la reina Elionor era lloctinent però no general de la Corona, sinó sols del Principat de Catalunya<sup>737</sup>. El motiu radicava en què el rei no estigué absent dels territoris de la Corona durant aquests mesos, sinó que primer presidí Corts al regne d'Aragó, i mentrestant, considerà necessari mantenir a la

---

<sup>733</sup> ACA, RC, reg. 1579, f. 12r-v. Barcelona. 1370, maig 11.

<sup>734</sup> ACA, RC, reg. 1579, f. 14r. Barcelona. 1370, maig 13.

<sup>735</sup> ACA, RC, reg. 1579, f. 12r. Barcelona. 1370, maig 11.

<sup>736</sup> ACA, RC, reg. 1579, f. 17r. Barcelona. 1370, maig 12.

<sup>737</sup> ACA, RC, reg. 1537, f. 172r. Barcelona. 1372, febrer 3.



reina com a l'encarregada de la gestió del govern a Catalunya. Aquest serà un altre precedent fonamental per a la lloctinència femenina i que influirà posteriorment i permetrà designacions com les de Maria de Castella en el Principat.

En els tres mesos que fou lloctinent, la reina s'enfocà a qüestions pròpies del Principat, així com dels regnes insulars que pertanyien a la Corona, és a dir, de Mallorca, Sicília, i, especialment, Sardenya. Respecte a aquest últim, per evitar la inquietud en l'illa i assegurar el bon manteniment de l'exèrcit, s'encarregà d'enviar càrregues de blat a Càller<sup>738</sup> i, més endavant, més de 2.000 quarteres d'ordi i civada<sup>739</sup>. De la mateixa manera, va fer arribar 6.000 florins a Guillermo Costa, que havia d'encarregar-se del pagament amb aquests diners dels salaris dels soldats<sup>740</sup>. Com a lloctinent ja experimentada en la matèria coordinà la reparació d'algun vaixell de la flota del rei i construcció d'alguns nous<sup>741</sup>. Aquesta tasca ja havia estat desenvolupada en ocasions anteriors, especialment en la lloctinència de juliol i agost de 1359, per la qual aquesta podia emprar l'experiència prèvia per gestionar àgilment aquesta demanda. La reina deixà clar en les seues missives als oficials de la monarquia assentats en Sardenya que, en la seua opinió, l'illa només romandria sota el control de la Corona si es mantenia el flux de vitualles i diners, sinó el domini sobre aquesta perillava seriosament.

Una de les qüestions més complexes per a la reina Elionor fou la necessitat d'intentar arribar a una entesa amb l'arquebisbe de Tarragona sobre la jurisdicció de la ciutat. La negociació fou llarga i intensa, però la reina aconseguí fer alguns avanços en la sobirania compartida de la ciutat. Tanmateix, aquests no foren definitius, ja que el conflicte empitjorà en els anys posteriors del regnat del Cerimoniós<sup>742</sup>.

Amb aquesta designació la parella règia formada per Pere i Elionor tornava a assentar un precedent que marcaria les característiques futures de l'exercici de la lloctinència reginal. Per primera vegada, la reina sols exercí el govern en un sol territori, el Principat, cosa que fins la data no havia fet cap altra consort. Així mateix, cal assenyalar com les seues competències inclogueren la gestió dels regnes insulars, estenent el seu

---

<sup>738</sup> ACA, RC, reg. 1581, f. 8r-8v. Barcelona. 1372, maig 15.

<sup>739</sup> ACA, RC, reg. 1580, f. 176r. Barcelona. 1372, maig 6; ACA, RC, reg. 1580, f. 178r-178v. Barcelona. 1372, maig 5. ACA, RC, reg. 1581, f. 9r-9v. Barcelona. 1372, maig 15.

<sup>740</sup> ACA, RC, reg. 1581, f. 8v-9r. Barcelona. 1372, maig 18.

<sup>741</sup> ACA, RC, reg. 1580, f. 175r. Barcelona. 1372, maig 1.

<sup>742</sup> Sobre la qüestió: Eduard JUNCOSA BONET: *Estructura y dinámicas de poder en el señorío de Tarragona. Creación y evolución de un dominio compartido (ca. 1188-1462)*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2015.

poder més enllà de les fronteres del Principat. Aquest cas serà un precedent fonamental que explique i justifiqui les designacions posteriors d'Alfons el Magnànim a Maria de Castella, qui serà en ocasions lloctinent general i en altres lloctinent exclusivament del Principat.

#### *La darrera lloctinència: 1374-1375*

La nova lloctinència d'Elionor de Sicília estigué marcada per l'excepcionalitat de la carestia i crisi que patí la Corona entre 1374 i 1375. Però aquesta conjuntura de crisi estigué significativament agreujada per un nou conflicte bèl·lic que es produí dintre del Principat de Catalunya. L'infant Jaume IV de Mallorca pretenia, amb l'ajuda de Lluís d'Anjou, forçar el rei Pere el Cerimoniós a abandonar el control del regne insular i el Rosselló i la Cerdanya, per la qual cosa envaí Catalunya amb un exèrcit entrant pel nord del Principat<sup>743</sup>. La situació de guerra dintre del territori de la Corona requerí l'absència del rei Pere de la gestió política per atendre els afers bèl·lics més immediats, desplaçant-se a Lleida amb el seu exèrcit per coordinar la defensa del territori. Per aquest motiu, la reina assumí novament la lloctinència general de la Corona el 17 novembre de 1374<sup>744</sup>, la qual seria la darrera lloctinència d'Elionor i que duraria fins febrer de l'any següent, setmanes abans de la defunció d'aquesta.

Entre els diversos assumptes que com a lloctinent hagué d'enfrontar-se, estigueren la coordinació de l'avís de l'arribada de tropes cap a la capital del Principat<sup>745</sup>, el cobrament de l'usatge *Princeps Namque*<sup>746</sup>, la resolució d'assumptes jurídics, el gran assumpte que va marcar aquesta darrera lloctinència fou la coordinació de les gestions de l'abastiment de cereals a diferents nuclis del territori de la Corona.

Un dels nuclis que més afectat estigué per la carestia de blat fou l'illa de Sardenya, concretament el castell de Càller i l'Alguer. Sardenya solia ser un dels graners més importants de la Corona d'Aragó, per exemple, en 1360 Sardenya havia abastit 36.000 quarteres de forment només a la ciutat de Barcelona<sup>747</sup>. Però en aquesta ocasió, la

---

<sup>743</sup> E. BELENGUER, *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós*, pp. 209-211.

<sup>744</sup> ACA, RC, reg. 1582, f. 110r. Castellciuró. 1374, novembre 17.

<sup>745</sup> ACA, RC, reg. 1583, f. 190r. Barcelona. 1374, desembre 2.

<sup>746</sup> Per exemple la gestió del cobrament amb els còsols de Perpinyà: ACA, RC, reg. 1583, f. 187v. Barcelona. 1374, novembre 25.

<sup>747</sup> Juan José CÁCERES NEVOT: *La participació del consell municipal en l'aprovisionament cereal·ler de la ciutat de Barcelona (1301-1430)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1999, p. 143.

crisi de 1374 havia colpejat fortament l'illa i la possessió catalanoaragonesa de la mateixa perillava, en paraules de la reina “per perill que ne giten les gents per fam”<sup>748</sup>. En la seua anterior lloctinència, Elionor ja havia intentat coordinar l'enviament d'aliments a Sardenya, especialment per subministrar les tropes que controlaven el domini catalanoaragonès.

La reina, abans i tot de ser lloctinent, ja a finals d'octubre de l'any 1374 comença a gestionar la carestia de blat de la illa, arran dels contactes que amb el rei i ella mateixa havia mantingut el governador del Cap de Logudor. A partir de novembre ja com a lloctinent la reina cercarà cereals arreu dels territoris peninsulars de la Corona per tal de proveir els mercats de Càller i l'Alguer. Primerament, cercà en el regne de València, enviant-li una carta al batle general per informar-lo que volia adquirir cereals menuts per tal d'abastir Sardenya i que per a tal qüestió volia que col·laborés amb Marc Jover, el seu enviat al regne, per procedir amb les compres<sup>749</sup>.

Però, no sols cercà queviures al regne de València, també n'obtingué al mateix Principiat. En aquest sentit, el vint de novembre la reina Elionor envià a Umbert Fenollar, majordom del duc Joan, a la zona de Torredembarra, Vilafranca del Penedès i al Camp de Tarragona per tal que “compren tot forment o tots blats que en lo dits lochs porets trobar”<sup>750</sup>. Dos dies després, el 22 de novembre, tornà a enviar un home de confiança, aquesta vegada Albert Ballester, a la vegueria de Montblanc, a Cervera, a Tàrraga, al monestir de Poblet i al monestir de Santa Maria de Vallbona amb instruccions específiques de comprar tot el cereal possible per enviar-lo a Càller i l'Alguer<sup>751</sup>.

Amb aquests agents i les seues adquisicions, la lloctinent aconseguí abastir un vaixell, que havia de capitanejar Guillem Quintana, i que seria enviat des de Barcelona, passant per Mallorca, a Sardenya. Segons informà la reina a Dalmau Jardí, governador del Cap de Logudor, en una carta del 29 de novembre de 1374, Elionor havia aconseguit adquirir i enviar 859 quarteres de forment, 364 quarteres d'ordi, 265 quarteres de civada i 5 quarteres de faves; dels quals sabem que 749 els ha aconseguit en les compres portades a terme per Umbert de Fenollar en la zona de Torredembarra. Açò suposava un total de 1.493 quarteres que devien ésser transportades a Sardenya, EN una embarcació menuda, en paraules de la reina, carregada amb més de 100.000 litres de cereals, majoritàriament,

---

<sup>748</sup> ACA, RC, reg. 1583, f. 179r. Barcelona. 1374, novembre 20.

<sup>749</sup> ACA, RC, reg. 1583, f. 168r-168v. Barcelona. 1374, novembre 17.

<sup>750</sup> ACA, RC, reg. 1583, f. 179r. Barcelona. 1374, novembre 20.

<sup>751</sup> ACA, RC, reg. 1583, f. 181v. Barcelona. 1374, novembre 22.

que serviren per evitar la perdició del regne de Sardenya. Aquest enviament no era sols per la provisió de les gents de l'illa atès que era una estratègia política la penúria i la carestia podien fer que el domini català perillés<sup>752</sup>.

Tanmateix, la situació en el Principat era també molt delicada, a la carestia generalitzada se li unia la conjuntura de guerra i de mobilització de tropes que agreujaren més encara la situació. Concretament, Barcelona patia una important carestia de cereals des de principis de 1374<sup>753</sup>, per la qual cosa a l'estiu les autoritats municipals decretaren una ordenació per evitar l'extracció de la ciutat de productes com l'arròs, les faves, les llenties, els cigrons i altres llegums<sup>754</sup>. Davant aquesta situació, els consellers de Barcelona suplicaren a la reina Elionor que no enviés el carregament de 1.493 quarteres a Sardenya, sinó que es quedassen en Barcelona per assistir i auxiliar en la penúria que es passava en la capital. La reina escoltà els consellers de la capital del Principat i decidí cancel·lar l'enviament de cereals per intentar reduir la crisi a Barcelona, tal i com aquesta li comunica al governador del Cap de Logudor en una carta el dia 8 de desembre<sup>755</sup>.

Tot i que aquest enviament no es va produir, la lloctinent continuà cercant càrregues de cereals per enviar-los a l'illa de Sardenya, a la vegada que procurà atendre i abastir altres nuclis, com Menorca o Cotlliure<sup>756</sup>.

En el cas de Sardenya, Elionor aconseguí que Jaume i Berenguer Tomàs portassen per Tortosa una remesa de gra del qual no sabem la quantitat, així com Pasqual Despuig el dia 26 de gener és enviat a recollir un carregament de 213 quarteres de forment i 261 quarteres d'ordi i mill a mesura de Barcelona que la reina havia comprat de Simó Desvaler al regne d'Aragó<sup>757</sup>. A més a més, el 14 de febrer adquireix 300 quarteres de garrofes a Dénia<sup>758</sup>. Així, durant la seua lloctinència i abans de morir en el mes de febrer d'aquell any, la reina havia aconseguit adquirir i preparar un enviament de 774 quarteres, és a dir, 54.180 litres aproximadament entre cereals i altres aliments.

---

<sup>752</sup> ACA, RC, reg. 1583, f. 182r. Barcelona. 1374, novembre 23.

<sup>753</sup> J. J. CÀCERES NEVOT: *La participació del consell municipal en l'aprovisionament cereal·ler de la ciutat de Barcelona (1301-1430)*, p. 148.

<sup>754</sup> J. J. CÀCERES NEVOT: *La participació del consell municipal en l'aprovisionament cereal·ler de la ciutat de Barcelona (1301-1430)*, p. 151.

<sup>755</sup> Núria MUÑOZ: *Les cartes de la reina Elionor de Sicília (1374-1375)*. Tesi de llicenciatura inèdita. Universitat de Barcelona, 1985 p. 213.

<sup>756</sup> Menorca: ACA, RC, reg. 1584, f. 1r. Barcelona. 1374, novembre 24. Cotlliure: ACA, RC, reg. 1584, f. 54r-54v. Barcelona. 1375, gener 22.

<sup>757</sup> ACA, RC, reg. 1584, f. 61r. Barcelona. 1375, gener 26.

<sup>758</sup> ACA, RC, reg. 1584, f. 103r. Barcelona. 1375, febrer 14.

Per altra banda, també procurarà l'arribada de blats a Barcelona per col·laborar amb els mecanismes d'aprovisionament que el consell de Barcelona havia posat en funcionament, com per exemple l'elecció de vuit persones encarregades de cercar fórmules per l'adquisició de cereal. L'abastiment que gestionarà Elionor se centrarà en portar blat a la ciutat procedent del regne de València, que deuria estar en una situació menys extrema, tot i que igualment difícil. Així, la reina envia el jueu Samuel Adret a adquirir 50 cafissos de cereals entre forment, ordi, mill i altres cereals i 20 quintars entre figues i garrofes<sup>759</sup>. Així, doncs, suposaria uns 14.050 litres de gra que s'enviaren de València a Barcelona i 8.320 kilograms de figues i garrofes. La reina també cercarà en Alzira com proveir Barcelona i allí comprarà 100 cafissos de dacsà, el que representa 28.100 litres de dacsà per ser enviats a Barcelona. En total, l'adquisició de blats que la reina feu a València per complementar l'abastiment del consell municipal fou de 42.150 litres de gra<sup>760</sup>.

Tot i això València no fou l'únic punt d'aprovisionament, com hem dit, la lloctinent també va recórrer a localitats properes a la capital catalana. Així, la reina intentà que s'enviassen tots els blats possibles de la zona de Vilafranca del Penedès per abastir la capital front la carestia i evitar l'auge dels preus del cereal que s'estava accentuant en els darrers mesos<sup>761</sup>. Tot i els intents de la lloctinent per regularitzar el mercat, els preus del cereal no deixaven d'augmentar. En aquest mateix sentit, el rei Pere havia procurat fixar els preus del cereal amb la *Ordinatio super aforamento grani* de la quartera de forment en 45 sous, i tot i els intents d'Elionor d'abastir la capital del Principat, al desembre de 1374 la quartera de forment es pagava en Barcelona a 60 sous<sup>762</sup>.

En definitiva, la reina Elionor, com lloctinent general de la Corona es va fer càrrec de les gestions per fomentar l'abastiment de Sardenya, així com Barcelona o Menorca, però no sense problemes. Múltiples foren les ocasions en les quals durant el viatge dels cereals per les terres de la Corona la reina s'hi troba amb problemes. A més a més, podem constatar com l'agenda política de la monarquia, en la qual procuraren garantir l'abastiment de Sardenya per mantenir el control de l'illa xocaven amb la realitat, on les urgències superaven les qüestions d'importància política.

---

<sup>759</sup> ACA, RC, reg. 1584, f. 32v-33r. Barcelona. 1375, gener 2.

<sup>760</sup> ACA, RC, reg. 1584, f. 50r-50v. Barcelona. 1375, gener 29.

<sup>761</sup> ACA, RC, reg. 1584, f. 25v. Barcelona. 1375, gener 4.

<sup>762</sup> J.J. CÀCERES NEVOT: *La participació del consell municipal en l'aprovisionament cereal·ler de la ciutat de Barcelona (1301-1430)*, pp. 150-151.

La reina Elionor fou la primera reina en exercir com a lloctinent. Aquest fet obrí la porta a les posteriors parelles règies per poder imitar les estratègies i mecanismes de govern i així atendre les diferents urgències que es plantejaren en els seus regnats. El camí que el rei Pere i la reina Elionor iniciaren en la lloctinència femenina fou la senda que seguiren i per la qual caminaren totes les reines lloctinents posteriors., considerant-la el precedent i, per tant, el model d'actuació reginal en assumir-se la delegació del poder del monarca.

El rei Pere i la reina Elionor aconseguiren establir un mecanisme de gestió de govern dintre de la parella règia, pel qual la reina podia atendre les necessitats de govern quan el rei estigués absent ja fos per un període llarg o molt breu. En aquesta delegació de poder, la reina executava els manaments del rei, moltes vegades poc específics, com podia ser la necessitat d'una flota major, escollint i realitzant els procediments específics per a la seua realització. En aquests casos, la reina tenia una agència pròpia considerable en els mecanismes per executar els manaments, però també en ocasions quan la reina explicava a posteriori al monarca les accions que havia emprés arran d'urgències específiques que havien sorgit.

En aquest sentit, la col·laboració fou considerablement estreta, com també ho fou la confiança entre rei i reina, els quals compartiren els assumptes de major rellevància política. Aquesta confiança personal i política justifica que Elionor presidís sessions de Corts, s'encarregués de qüestions militars, econòmiques, defensives i judicials. La confiança que el rei podia dipositar en la seua esposa era absoluta ja que aquesta era la millor garant dels seus drets i, especialment, dels drets dels seus fills en una conjuntura en la qual el govern de Pere fou desafiat.

Totes aquestes qüestions foren essencials per afermar la lloctinència entre les preeminències que una reina podia gaudir en l'edat mitjana i donar-li una composició específica que es mantingué en els posteriors regnats.

## 2.5. VIOLANT DE BAR: LA DESCONEGUDA REINA LLOCTINENT

Violant de Bar fou lloctinent almenys en una ocasió, entre agost i octubre de 1393, tanmateix no hem localitzat cap document en la Cancelleria del rei ni de la reina amb la designació oficial de la reina com a lloctinent. Ara bé, en un document del 9 d'agost de 1393 la reina Elionor indica que és: “*loctumententis generalis serenissimi domini regis, viri e domini nostri carissimi, alii arduis negotii occupati*”<sup>763</sup>. Per tant, tot i no poder localitzar el document de designació, la reina exercí clarament com a lloctinent durant més de dos mesos, per la absència del rei.

En el regnat de Pere i Elionor, l'absència d'un document de designació podia entendre's i justificar-se pel fet que en anys anteriors el rei ja havia expedit el nomenament. Tanmateix, en aquest cas probablement aquest document sí fou expedit però no s'ha conservat.

L'elecció i exercici de Violant de Bar com a lloctinent és comprensible per molt motius. En primer lloc per la tradició que precedia a aquesta parella règia. Els pares del rei Joan, els reis Pere i Elionor, empraren aquests mecanismes en moltes ocasions per suplir el buit governatiu durant les absències del monarca. És significatiu remarcar la importància que aquesta nova lloctinència implicava. En repetir-se la delegació del poder reial en una nova consort, l'assumpció d'aquesta preeminència no quedava com una florescència o singularitat de la parella formada per Pere i Elionor, és a dir, no era ja un cas únic i excepcional sinó que començava a ser una tendència que es repetia en els diferents regnats i a pesar del pas del temps. Recórrer a aquesta fórmula de govern per la qual la totalitat del poder regi quedava dintre del marc de la parella règia, suposà amb el pas del temps afermar aquesta preeminència a la figura institucional de la reina per davant d'altres actors de la comunitat política. No és l'únic exemple en el qual Joan i Violant procuraren continuar una tendència iniciada o recuperada pels seus predecessors. Cal assenyalar, com ja hem explicat en el bloc anterior, com existí una projecte de coronació per a la reina Violant de Bar en 1388<sup>764</sup>, seguint l'exemple d'Elionor de Sicília en 1352<sup>765</sup>.

---

<sup>763</sup> ACA, RC, reg. 2039, f. 192v-193r. Santa Maria de Montserrat. 1393, agost 9.

<sup>764</sup> Sobre aquest projecte, veure Bloc 1. Capítol 2.3. L'escenificació de la dignitat reginal: cerimònies, etiqueta i magnificència.

<sup>765</sup> J. RIERA SANS: «La coronació de la reina Elionor (1352)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), pp. 485-492.

Tanmateix, aquesta no s'arribà a celebrar com tampoc ho feu la solemnització de la coronació del rei Joan. D'aquesta continuació, o intent de continuació, es pot copsar la concepció que del paper de la reina es tenia ja en aquell moment i com havia evolucionat durant el regnat de Pere el Cerimoniós, afirmant la concepció de la parella règia tant en l'esfera representativa com política.

Respecte a la lloctinència en sí mateixa, només existeixen 28 documents emanats per la cancelleria reginal en els qual Violant s'acredita com a lloctinent del rei. Certament, podem considerar que l'actuació de la reina fou bastant limitada en matèria governativa per la ínfima quantitat de documents expedits com a lloctinent i més si es compara amb els diferents exercicis d'Elionor de Sicília, però tot i això, també és significatiu.

Per un costat, la reina anà desplaçant-se pel territori, ja que la documentació registra que en un primer moment, en agost, es trobava a Santa Maria de Montserrat<sup>766</sup>, però ja en setembre la reina es desplaçaria a València<sup>767</sup>, Alzira<sup>768</sup> i Xàtiva<sup>769</sup>. Aquesta itinerància pot ser un dels motius que expliquen l'absència d'un major volum de documentació. Tanmateix, creem que la raó radica en les accions empreses per la reina com a lloctinent. Dels 28 documents, 22 documents tracten la mateixa qüestió, una apel·lació judicial per les qüestions fiscals que afectaven els reis en el regne de València. Els altres sis documents tracten la defensa d'algun particular en matèria econòmica<sup>770</sup>, l'intercanvi d'un captiu per alliberar un cristià captiu a Granada<sup>771</sup> i un guiatge<sup>772</sup>. Així mateix, la reina escoltà la suplica de Bernat Pere, notari de Borriana, que exercia com a procurador i representant d'alguns veïns de la vila, els quals havien estat injustament taxats en un impost sobre el blat per un oficial reial, Bernat March. La reina, davant la força emprada per l'oficial reial, considerava provada l'acusació contra l'oficial per la qual cosa demanava a les autoritats locals que aplicassen la legislació foral i arribassen a una entesa que compensés els veïns de Borriana<sup>773</sup>.

La resta de documents se centren en intentar impulsar una apel·lació judicial per una qüestió fiscal que s'havia fet en contra dels interessos de la monarquia. Per aquest

---

<sup>766</sup> ACA, RC, reg. 2039, f. 192v-193r. Santa Maria de Montserrat. 1393, agost 9.

<sup>767</sup> ACA, RC, reg. 2039, f.7r. València. 1393, setembre 23.

<sup>768</sup> ACA, RC, reg. 2040, f.5v. Alzira. 1393, setembre 18.

<sup>769</sup> ACA, RC, reg. 2040, f.6r. Xàtiva. 1393, setembre 20.

<sup>770</sup> ACA, RC, reg. 2040, f. 5v. Alzira. 1393, setembre 18.

<sup>771</sup> ACA, RC, reg. 2040, f. 6r. Xàtiva. 1393, setembre 20. I ACA, RC, reg. 2040, f. 6v. València. 1393, setembre 23.

<sup>772</sup> ACA, RC, reg. 2040, f. 5v-6r. Alzira. 1393, setembre 18.

<sup>773</sup> ACA, RC, reg. 2040, f. 11r. La Pobla Tornesa. 1393, octubre 3.



motiu, la reina escrigué a Francesc Blanc i Guillem de Çaera, llicenciat en dret, per tal que tornassen a escoltar els arguments del cas i fessen justícia<sup>774</sup>. Certament, 1393 havia estat un any considerablement complex per a la monarquia en afers econòmics, la reina no podia fer front a les obligacions de pagament i el rei es veia obligat a alienar patrimoni reial per poder pagar els deutes i urgències financeres que havia anat acumulant en els anys anteriors<sup>775</sup>. Aquesta conjuntura econòmica pot ser fóra el motiu pel qual la reina assolí la lloctinència general de la Corona per tractar d'esmenar aquesta qüestió. En aquest sentit, la parella règia haguera recorregut al nomenament de la consort per intentar reconduir el procés judicial, una prerrogativa que solament el monarca podia haver fet. Designant-la com a lloctinent general, el rei podia mantenir la seua agenda mentre la reina viatjava a València i s'ocupava ràpidament de la qüestió, forçant amb la seua presència física en el Cap i Casal que la seua demanda fos escoltada.

Per tant, la breu lloctinència de Violant de Bar ens mostra com davant de la impossibilitat del monarca d'estar present en els diversos regnes de la seua Corona per atendre les qüestions més urgents, la monarquia havia trobat un mecanisme, iniciat pels seus predecessors en el tron, pel qual la reina podia encarregar-se d'una matèria política concreta que superava les competències pròpies que com a consort tenia. Amb la lloctinència estenia la presència física del poder de la monarquia desdoblant-se en dos cossos que cercaven un mateix fi, és a dir, aconseguir complir els objectius de la seua agenda compartida i col·legiada.

---

<sup>774</sup> ACA, RC, reg. 2040, f. 8r-8v. València. 1393, setembre 18.

<sup>775</sup> Sobre l'asfíxia econòmica de la reina, veure: L. RUIZ DOMINGO: «Crédito, deuda y finanzas de la Casa de la Reina en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV. Los capítulos entre la reina Violante de Bar y su tesorero Berenguer de Cortilles», *Historia, Instituciones y Documentos*, 45 (2018), pp. 353-376.

## 2.6. MARIA DE LUNA: LA LLUITA PER LA LEGITIMITAT

La ciutat de Barchinona e los consellers d'aquella ab gran e solemne consell han reebut e acceptat liberalment lo senyor infant don Martí per rey e senyor del regne e lur e han presa e obeïda mi com a lur reyna e senyora ab aquelles preeheminències que's pertanyen e són acostumades a reyna<sup>776</sup>.

Maria de Luna escrigué aquestes paraules el 22 de maig de 1396 en una missiva dirigida al seu oncle, el Papa Benet XIII, per fer-lo sabedor de la mort del rei Joan I i de la seua posició com a lloctinent general de la Corona o en paraules de la pròpia Maria “su muller present e representante de su persona”<sup>777</sup>, durant l'absència del seu espòs, el rei Martí, que es trobava a Sicília. L'ascens al tron de la Corona d'Aragó del rei Martí fou turbulent, conflictiu i, més encara, es produí quan aquest es trobava immers en una lluita pel control del regne sicilià, el que deixà a Maria de Luna amb la difícil tasca de legitimar i unificar als membres de la comunitat política de la Corona sota el govern de la nova parella règia.

La mort sorprengué el rei Joan el 19 de maig de 1396, quan es trobava al bosc de Foixà, caçant, allunyat de les gran tribulacions que cercaven el seu regnat com a monarca. Un mesos abans, en març de 1396, representants de les oligarquies municipals de Barcelona i València s'adreçaren al rei, que es trobava a Perpinyà, per fer-li arribar una sèrie de desassossecs que els causaven algunes polítiques realitzades o permeses pel monarca. En el memorial de greuges presentat pels missatgers de la ciutat de València les oligarquies del Cap i Casal feien saber al rei Joan “los torts e injustícies que alguns vostres consellers vos fan, e us fan fet fer, e us consellen, els guats, destrucció de les terres e la dissipació del vostre patrimoni e la pobrea e fretura de vós, senyor, e vostre stament reyal”<sup>778</sup>. En les pàgines del memorial s'acusava les persones més properes al rei de balafiar el patrimoni de la Corona, ja que, segons aquests, els seus vassalls havien pagat grans sumes al monarca, però aquestes no havien acabat en els cofres del rei sinó en el de particulars propers a ell que en feien profit propi, portant les finances del rei a una situació insostenible fins al punt que “molts dies són que en vostra casa, senyor, comprador no ha de què pusque a vostra taula provehir e que és pus fort que moltes vegades no·y ha vianda

---

<sup>776</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 2r. Barcelona. 1396, maig 22.

<sup>777</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 46r. Barcelona. 1396, juliol, 28.

<sup>778</sup> J. M. ROCA: «Memorial de greuges que·ls missatgers de la ciutat de València presentaren al Rey Johan I d'Aragó», *Butlletí Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 11/79-80 (1924), pp. 70-71.

sinó per al vostre plat, la qual cosa és vituperosa e de gran difamació, car los strangers ne parlen hoc e los mercaders e altres qui van fora la vostra senyoria se'n trahen scarn, dient que lo rey d'Aragó no ha camenjar”<sup>779</sup>. Les acusacions parlaven de corrupció, malversació, constants greuges i injustícies comeses pels oficials reials, taxes excessives, entre d'altres. Per aquests motius, el Consell de la ciutat de València sol·licità al rei que posés ordre personalment a les finances de la Corona i que restituís la justícia que s'havia pertorbat en els darrers temps, pel seu honor com a rei però també pel bé de la Corona<sup>780</sup>.

Si el memorial de greuges fou un atac a la gestió del rei, la reina i els consellers reials que els envoltaven, un nou colp i, fins i tot, més contundent fou la informació que es discutí, el 20 d'abril d'aquell mateix any, al Consell dels Trenta de Barcelona. Segons alguns consellers barcelonins, Luchino Scarampi havia contractat en Avinyó una sèrie de capitans per tal que entrassen a Catalunya el mes de maig amb mil bacinets per saquejar el Principat<sup>781</sup>. Luchino Scarampi havia estat un dels banquers i diplomàtics més propers del rei Joan, en el qual havia cercat recolzament econòmic en nombroses ocasions per a la seua política. Els consellers feren arribar al rei i la reina la petició d'investigar la qüestió i tornar a Barcelona, en aquell moment estaven a Torroella de Montgrí. Els monarques respongueren als consellers barcelonins reprovant-los per la seua intervenció i difusió d'una notícia que havia de romandre en secret, tot i que enviaren espies i cercaren informació per saber si hi havia alguna cosa de vertadera en les acusacions<sup>782</sup>. Tanmateix, a principi de maig de 1396 la reina Violant rebé en persona, a proposta dels cònsols de Perpinyà, el missatger enviat a Roergue, donat que cap de les parts volia escriure res sobre el fet<sup>783</sup>. Els reis començaven a prendre's seriosament les informacions dels consellers barcelonins i més quan es confirmà per mitjà del vescomte de Roda que hi havia companyies d'armes al Valentinès i que aquest lluitava per intentar impedir que anassen a terres pontificies ni cap a la Corona d'Aragó<sup>784</sup>. Quan semblava que aquestes companyies de mercenaris anaven a avançar imparablement cap a terres catalanes, el rei Joan I va morir mentre caçava el 19 de maig.

---

<sup>779</sup> J. M. ROCA: «Memorial de greuges que·ls missatgers de la ciutat de València », p. 75.

<sup>780</sup> J. M. ROCA: «Memorial de greuges que·ls missatgers de la ciutat de València», p. 78.

<sup>781</sup> M. T. FERRER I MALLOL i C. VELA AULESA: «Un mercader italià a la cort catalanoaragonesa: Luchino Scarampi», *Acta historica et archaeologia mediaevalia*, 32 (2014-2015), p. 324.

<sup>782</sup> M. T. FERRER I MALLOL i C. VELA AULESA: «Un mercader italià a la cort catalanoaragonesa», p. 455.

<sup>783</sup> ACA, RC, CR Joan I, 999.

<sup>784</sup> M. T. FERRER I MALLOL i C. VELA AULESA: «Un mercader italià a la cort catalanoaragonesa», p. 325.

Quan la mort del rei arribà al coneixement de les institucions catalanes, especialment, els consellers de la ciutat de Barcelona, aquestes ràpidament reconegueren a Martí com a rei i hereu del seu germà. Els consellers, l'arquebisbe de Tarragona i Bernat Galceran de Pinós acudiren al palau on vivia Maria de Luna per traslladar-la al Palau Reial com un reconeixement públic dels drets de Martí a la Corona, fent una desfilada processional entre aclamacions i festes<sup>785</sup>. La reina passaria immediatament a ser nomenada lloctinent general en absència del seu espòs, confirmant que el lligam matrimonial que unia a la parella règia i que havia portat a la designació de la reina com a lloctinent en ocasions anterior era en aquell moment considerat com una de “aquelles preheminències que s pertanyen e són acostumades a reyna”<sup>786</sup>. A partir del dia 22 de maig, tres dies després de la mort del rei Joan, Maria de Luna ja segellava documents amb el “sots lo segell de nostra lloctinència”. A través d'un símbol material amb funcions verificadores i probatòries, com era un segell, la reina Maria es representava a sí mateixa com a la imatge de la monarquia i del govern del seu espòs en la seua absència, posant de manifest que no sols era la reina consort qui escrivia sinó la delegada del monarca amb el poder i autoritat propi de la figura règia.

Una de les primeres decisions que prendrà serà enviar a Galceran de Rosanes, Ramon de Blanes i Berenguer Sarta a supervisar i col·laborar en l'execució de les exèquies i sepultura del rei Joan, que havien d'assistir als enviats pels distints regnes de la Corona<sup>787</sup>. La transició de poders efectiva havia de començar amb l'acomiadament cerimonial de l'anterior monarca i, per això, demanarà que es facen arribar els objectes del monarca imprescindibles en el ritual funerari<sup>788</sup>.

Tot i ser lloctinent general des del dia 23 de maig algunes de les decisions que manava executar s'havien estat deliberades “*in consilio*”, és a dir, amb l'assistència d'un consell, a imatge del que aconsellava al monarca<sup>789</sup>. Probablement, fins al dia 27 de maig, aquest consell només estava compost pels consellers de la ciutat de Barcelona,

---

<sup>785</sup> A. JAVIERRE MUR: *María de Luna, reina de Aragón*, p. 52.

<sup>786</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 2r. Barcelona. 1396, maig, 22.

<sup>787</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 1r. Barcelona. 1396, maig, 22.

<sup>788</sup> La reina demanà a Perot de Plaença, sotsarmer del rei Joan, que li enviaraa Miquel Gumbau un timbre del rei decorat amb pedres precioses decorat amb teixit blau i flocadures de fil d'or, així com una creu en fil d'argent “les quals coses són necessàries a la solemnitat de la sepultura del dit senyor”. ACA, RC, reg. 2344, f. 3v. Barcelona, 1396, maig, 23. El mateix dia escrigué a Pere Palau, tinent de les claus de l'arxiu de les armes del rei, li demana que li envie també a Miquel Gumbau “un elm de ferre ab careta d'aquell” “lo qual elm és necessari a la solemnitat de la sepultura del senyor”. ACA, RC, reg. 2344, f. 3v. Barcelona, 1396, maig, 23.

<sup>789</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 3v, Barcelona. 1396, maig, 23.

l'arquebisbe de Tarragona i Bertran Galceran de Pinós, els mateixos que havien acudit a Maria per simbolitzar l'arribada al tron de Martí. Tanmateix, el dia 27 de maig la reina convocà a representants dels estaments catalans i definirà el dit consell amb els quals es reunirà al Palau Menor i farà jurar en nom de Déu i posant les mans damunt dels evangelis “que consellaran bé e leyalment la senyora reyna dona Maria, muller del molt excel·lent senyor, lo senyor en Martí, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, absent”. A més a més, els membres del consell hauran de dictar el seu consell “a tot profit, honor e bé, tan com lur enteniment compendrà, del dit senyor rey e de la sua cosa pública, de tots sos regnes e terres. E tendran secretes totes coses que en lo dit consell se diran, proposaran, ordonaran e determenaran que secretes tenir se degen”<sup>790</sup>.

El Consell que jurà aconsellar Maria el composaven l'arquebisbe de Saragossa, Bernat de Pinós, Francesc d'Aranda, Bernat Miquel, Guillem Pujada, Guerau de Pallol, Bernat ça Trilla, Joan ces Avaces, Marc Torell, Pere ça Badia, Guillem de Cabanyelles, Jaume Marquet i Francesc de Casasa<sup>791</sup>. Tanmateix, els membres del consell que apareixen aquell dia no són els únics existents al llarg de la seua lloctinència, la composició anirà variant significativament, incloent-hi Macià Castelló, Pere de Vilaragut, Arnau Burgues, Miquel de Gurrea, Ramon Savall, Pere Català, Ramon Desplà, Joan de Quintavall, Pere Solanes, Bernat Abelló, Pere Rodon, Ramon des Soler i Pere Dussai.

Aquest, que havia estat nomenat consell de la regència<sup>792</sup>, tingué per davant la tasca de prendre les primeres mesures de govern per gestionar la transició de poder del rei Joan al rei Martí i que en un primer se centraren en la investigació sobre la corrupció i malversació de fons dels consellers de Joan I.

Així doncs, el consell volgué esbrinar ràpidament què havia passat amb la gestió dels recursos patrimonials de la Corona durant el regnat de Joan I. En primer lloc, la reina lloctinent escrigué al governador de Mallorca demanant que aturés el pagament dels 100.000 florins que les universitats de Mallorca<sup>793</sup> havien concedit al rei Joan<sup>794</sup>. Així

---

<sup>790</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, Tomo IV, p. 248.

<sup>791</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, p. 248-249.

<sup>792</sup> Així es anomenada en: A. JAVIERRE MUR: *María de Luna, reina de Aragón*, p. 54.

<sup>793</sup> Sembla que aquesta quantitat va ser concedida en febrer de 1393 havia de servir per pagar a Berenguer de Cortilles, tresorer de la reina Violant entre 1393 i 1394, que els havia deixat per pagar l'estol de Sardenya. M. T. FERRER I MALLOL i C. VELA AULESA: «Un mercader italià a la cort catalanoaragonesa: Luchino Scarampi», p. 318.

<sup>794</sup> “A l'amat nostre, lo governador de Mallorques o a son loctinent, salut e dilecció. Per certes raons, que ací posar no curam, vos manam de part del dit senyor rey, com pus espressament podem, que encontinent emparets e sequestrets en poder dels jurats o de l'administrador de les monedes del regne de Mallorques, totes monedes qui sien degudes e resten a pagar d'aquells *cent milia florennos* d'or d'Aragó, los quals lo

mateix, el consell i la reina deliberaren el nomenament de nous collidors de moneda, no vinculats a l'antiga gestió del tresorer del rei, Julià Garrius<sup>795</sup>. De fet, el dia 23 de maig, la reina continuà amb l'enquesta, demanant al batlle i als cònsols de la vila de Perpinyà que buscassen els llibres ordinaris de l'ofici de la tresoreria de Julià Garrius, instant-los a cercar amb minuciositat, i una vegada localitzats li fossen enviats a Barcelona “dins un coffre o caxa tancats ab clau e segellats”<sup>796</sup>.

Tanmateix, una de les decisions més importants de la reina, l'ordenava el dia 23 quan informà, a través d'una missiva, a Miquel de Gurrea, conseller i majordom del rei “ara regnant”, és a dir, del rei Martí, que el feia agutzil del rei i li encarregà, amb cautela de Bernat de Tous, veguer de Barcelona, i Galceran de Rosanes, trobar i tancar en la presó de Castellnou, en Barcelona, Eiximèn Pérez d'Arenós, Eimerich de Centelles, Julià Garrius, Joan Garrius, Esperendeu Cardona, Pere de Berga, Bernat de Calopa i Pere Esplugues. De la mateixa manera, li encarregava que s'assegurés “ab sacrament e homanatges” que Joan Gascó, Francesc de Pau, Aznar Pardo, Pere de Cervelló, Guillem Oliver, Ramon de Vilaragut, Berenguer de Vilaragut, Jaume de Vilaragut i Jaume de Carbonell anaven a tornar a Barcelona i romandrien cadascú en “sa posada, e d'aquella no exiran sens licència e voler nostre o de nostre consell”<sup>797</sup>. La reina pretenia així aconseguir quanta més informació millor de les persones que es consideraven presumptament culpables de la corrupció i balafament dels fons de la hisenda règia, a la vegada que intentava afermar el seu govern més enllà de les fronteres del Principat. El dia 26 de maig, la reina escrivia als consells municipals de Mallorca, València i Saragossa justificant la seua intervenció en la política monàrquica amb una magistratura delegada del poder regi donat que, com ella mateixa deia “per la mort del senyor rey en Johan, que Déus haja, e per absència del senyor rey en Martí, marit e senyor nostre molt car, qui és en lo regne de Sicília, a nós cové provehir, tant com sia possible, a les necessitats d'aquest regne, en especial en els fets pus arduus e pus carregosos”<sup>798</sup>. Per aquest motiu la reina els informava que treballava tot allò que li era possible per agilitzar l'arribada del rei a la

---

dit regne de Mallorques per certes raons havia donar a la cort del senyor rey en Johan, de bona memòria, que Déus haja; posat que d'aquells sien estades fetes assignacions o dates a qualsevol persones t ro del dit senyor o de nós, en nom e per part sua, haiats altre manament en contrari. E guardats vos que açò no dilatets com sie perill en la triga. Dada en Barchinona sots lo segell de nostra lochtinència, a .XXII. dies de maig en l'any de la nativitat de nostre senyor .MCCCXCVI.” ACA, RC, reg. 2344, f. 2r. Barcelona, 1396, maig, 23.

<sup>795</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 4r-4v. Barcelona, 1396, maig, 24.

<sup>796</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 4r. Barcelona, 1396, maig, 23.

<sup>797</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 3r. Barcelona, 1396, maig, 23.

<sup>798</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 6r. Barcelona, 1396, maig, 26.

Corona i fer aquelles provisions “en resistir e vedar que algunes gents d’armes qui’s diu que volen entrar en les terres del dit senyor, per dampnificar aquelles, no puxen complir lurs mal propòsits”. En el seu esforç, la reina demanava que li enviassen dos síndics elegits per a “ab aquells qui ací són d’altres ciutats e viles, puxam degudament provehir, axí en la venguda del dit senyor e en la defensió de les dites companyes, com en fer procehir contra alguns officials del senyor rey, que Déus haja, que havem fets pendre e encara en tots altres fets tocants lo bé avenir de la terra tro lo dit senyor sia vengut”<sup>799</sup>.

La reina procurava guanyar el suport dels altres membres de la comunitat política, en aquest cas, les oligarquies urbanes, fent-los partíceps de la seua agenda d’actuació: agilitzar la vinguda del rei, defensar el territori i investigar i encausar els culpables de malversació i corrupció durant el regnat del rei Joan. Maria de Luna, com a lloctinent, devia aconseguir el major recolzament possible a les seues accions, legitimant el seu paper com a cara visible de la monarquia, com altres reines havien fet anteriorment, però més encara donat que aquesta transició de poder es produïa amb el rei absent i en un clima de trencament i divisió en el si de la comunitat política de la Corona. I més encara quan la seguretat dels drets del rei Martí estaven sent disputats. En primer lloc, per la reina Violant, la qual va afirmar poc després de la mort del rei que es trobava embarassada. En cas que nasqués un fill pòstum del rei Joan, aquest seria el nou rei de la Corona i no l’infant Martí. Per la seua part, el naixement d’un fill també beneficiava molt la reina Violant, la qual hauria passat a tenir un pes substancial en l’estructura política de la Corona com a tutora del seu fill i regent<sup>800</sup>. Aquests rumors no feien més que avivar les incerteses sobre la posició de Maria de Luna com a lloctinent i de Martí com a rei de la Corona, fent que el món urbà no acabés de comprometre’s o donar una resposta clara i ferma a la lloctinent sobre la seua lleialtat. De la mateixa manera, Pere de Benviure, antic secretari del monarca es negava a entregar i fer obertura del testament del difunt monarca fent que la incertesa augmentés diàriament. La reina insistirà al llarg dels mesos de maig, juny i juliol per aconseguir que el secretari entregués el testament i poder certificar els drets del rei Martí a través de les últimes voluntats del seu predecessor, però l’apertura s’endarrerí fins el mes d’agost<sup>801</sup>.

---

<sup>799</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 6r. Barcelona, 1396, maig, 26.

<sup>800</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: «Dues reines per a un rei: Maria de Luna i Margarida de Prades», p. 688.

<sup>801</sup> Una de les múltiples cartes que la reina envià a Pere de Benviure diu: La reyna.

Pere de Benviure, l’altre jorn vos manam, ab altra nostra letra, que tantost nos trametéssets lo testament que lo senyor rey en Johan, de bona memòria, feu en aquesta ciutat lo temps de la sua gran malaltia, lo qual vos, axí com a notari e secretari del dit senyor, haviets reebut. E resposts-nos que encontinent nos portariets

Tanmateix, tot i les traves posades per la reina Violant i els antics oficials de la casa del rei, el dia 27 de maig, la reina va convocar els membres del seu Consell a la seua cambra a l'hora del lladre on els digué: “com lo dit senyor rey, marit e senyor seu, sia en lo regne de Sicília e per sa absència se pertanga a ella lo càrrech del regiment del regne d'Aragó e haja entès la dita senyora per relació de diverses persones que la senyora reina dona Yolant qui's affermava ésser prenys se sia afollada”<sup>802</sup>. Davant les sospites d'un possible avortament de la reina Violant, la reina consultà el seu consell i els requerí que l'aconsellassen en les mesures a prendre: “que li consellen ella què deu fer, car és aparellada de fer-hi e complir ço que per les dites persones serà ordonat”<sup>803</sup>. Tot i ser la cara visible de la monarquia i tenir els poders delegats, la reina Maria es recolzava en l'opinió i les reflexions dels seus consellers per poder actuar contra la reina Violant. Evidentment, per a la legitimació de la figura reginal com a lloctinent i, fins i tot, per a la legitimació del rei Martí que la reina prengué una dura iniciativa contra la reina Violant i un possible fill no-nat del rei Joan podria haver estat percebuda com una intromissió i un excés de cel per garantir-se la seua posició en l'esquema institucional. Tanmateix, la reina deixarà en mans del seu consell aquest assumpte, mai actuant en contra d'una reina ni d'una possible mare i el seu fill. El consell deliberà que l'endemà pel matí la reina Violant seria interrogada sobre la seua condició per l'arquebisbe de Tarragona, Bernat de Pinós i sis representants dels món urbà, dos de Barcelona, dos de Girona i dos de València<sup>804</sup>. La reina no deixava de banda els altres esglaons de la comunitat política, incloent-hi membres de l'oligarquia urbana en l'interrogatori a la reina Violant, amb el qual volia guanyar-se el suport definitiu de la ciutat de València, que encara no havia plenament anunciat el seu vistiplau a la successió de Martí al tron. L'esforç de Maria per minar la causa dels contraris al seu espòs i guanyar suports i legitimitat en govern de la parella règia havia de passar, inevitablement, per la refutació absoluta del possible embaràs de la reina Violant, tot i que, com hem dit anteriorment, sense que les seues accions semblen excessivament abusives cap a aquesta, donat que es podia tractar d'una

---

lo dit testament, si aquell haviem mester el voliem. E com al present nos haïam lo dit testament fort neccessari, manam-vos, altra vegada, que aquell e totes altres scriptures e cartes, disposicions de la darrera voluntat del dit senyor que vers vos hajats nos portets o les nos trametats per persona certa e segura, remoguda tota escusació e dilació, la qual no us en seria pressa. Dada en Barchinona a .v. dies de juliol del any .MCCCXCVI. ACA, RC, reg. 2343, f. 25v 1396, juliol, 5.

<sup>802</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, p. 249.

<sup>803</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, p. 249.

<sup>804</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, p. 249.



dona embarassada i en qualsevol cas es tractava d'una reina vídua que mereixia la deferència per les circumstàncies i per la dignitat que ostentava.

A l'endemà després d'entrevistar-se i qüestionar a la reina Violant, els consellers informaren a la reina “ara regnant”<sup>805</sup> de l'existència d'una relació de persones properes a la reina Violant que confirmaven “que ella no era prenys e, en cas que ho fos, per aquells devia ésser destruyt e foragitat, lo dit prenyat”. Tanmateix la reina Violant es negava i afirmava “estava en veritat que ella era prenys”, per això, li fou dit pels missatgers que la reina volia que per “guarda sua e de son prenyat” romanguera sota el cuidat i supervisió de quatre “bones e sàvies dones”<sup>806</sup>. Violant acceptà les condicions de la reina Maria, tanmateix, afirmà que no es traslladaria al Palau major de la ciutat de Barcelona si la reina Sibil·la romanía en el mateix. La reia Maria i el seu consell determinaren que Sibil·la marxaria del palau i seria traslladada al monestir dels germans de la penitència de Jesucrist, també conegut com el monestir dels frares dels sacs, en la mateixa ciutat per tal que la reina Violant pogués estar al palau custodiada<sup>807</sup>.

Amb els dies els esdeveniments es precipitaren. La reina Maria deliberà amb el seu consell l'empresonament el 31 de maig de més d'una trentena de persones<sup>808</sup> a la presó de Castellnou, per començar una causa contra els consellers de Joan I per esbrinar les seues responsabilitats i la reina inicià el procés contra els consellers del rei el dia 2 de juny per “actes injusts contra la terra”, havent “dissipat i usurpat” el patrimoni reial<sup>809</sup>. Davant la reina foren cridats a testificar, perquè havien arribat a la reina acusacions que aquests havien “inmensament et inefable com a lops robats, devoradors exausta, absorbida e insterada e exinanida per acolorades, fictes, exquisites, falses e nephandes maneres”<sup>810</sup>. Les acusacions a les quals s'enfrontaven no sols es limitaven al profit que havien fet del seus oficis propers als monarques sinó que havien impulsat que els monarques fessen inversions poc aconsellables, com demanar préstecs amb alts interessos - mogubell, barates o urusures - per fer-se'n ells profit a costa del sofriment dels vassalls de la Corona que havien hagut de pagar “excessives peccúnies” pel manteniment de les

---

<sup>805</sup> Així es refereix a Maria de Luna el document, veure: *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, p. 250.

<sup>806</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, p. 250.

<sup>807</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, p. 251.

<sup>808</sup> El procés pel qual van estar imputats per corrupció, malversació i mala gestió trenta-set membres de la Casa i cort del rei Joan I ha estat estudiat i transcrip. Veure: Marina MITJÀ: «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», *Bulletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 27 (1957-1958), pp. 1-43.

<sup>809</sup> M. MITJÀ: «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», p. 11.

<sup>810</sup> M. MITJÀ: «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», p. 14.

seues corts. De la mateixa manera, una de les qüestions que més es repeteix en els interrogatoris va més enllà de la gestió econòmica i se centra en l'activitat política del regnat de Joan I, com és fer complir la justícia mitjançant la convocatòria de corts o parlament general. Segons les actes del procés, els acusats foren interrogats sobre si sabien o havien escoltat dir “los desús dits o algun o alguns d'ells hagués consellat al dit senyor o senyora malament e falsa de no tenir lo dit senyor corts o parlament general a sos pobles, desviant la dita cort o parlament a fi que ells romanguessen en lur liga e colligació e consell del dit senyor, e per ço que ell e la reyna faessen çò que ells volguesen, les quals coses cessaren si cort o parlament general se tinguessen”<sup>811</sup>. El consell que havien obtingut els reis del seu entorn anava en contra de la justícia i el interès de la cosa pública que havia de guiar al monarca, trencant l'ordre de la comunitat política. Amb unes acusacions tan contundents, la reina aconseguia arraconar completament el possible suport que pogués tenir Violant de Bar a la Corona, per aconseguir definitivament el suport dels regnes al govern de Martí.

Tanmateix, no fou tan fàcil, el 13 de juny la ciutat de València li envià una missiva en la qual exposaven la seua posició incerta en la qüestió fins que no es clarifiqués definitivament que la reina Violant no estava embarassada. Tot i això, fora quin fora el cas, la informaven de la seua intenció d'enviar una ambaixada a Martí en Sicília i dues galeres per accelerar la seua tornada, ja fora com a rei o com a tutor per al futur rei<sup>812</sup>. Aquesta postura neutral s'acabaria donat que amb el pas del temps es ratificà que la reina Violant no estava embarassada i davant la conjuntura la ciutat de València celebrà oficialment la seua lleialtat al rei Martí el 22 de juliol amb un pregó que recorregué els carrers de la ciutat, fent un viu i solemne reconeixement del seu homenatge<sup>813</sup>.

Obtenir el recolzament del regne d'Aragó i les oligarquies urbanes de Saragossa fou una tasca encara més complicada. La reina cercà el recolzament definitiu del regne el 3 de juny, quan escrigué a l'arquebisbe de Saragossa, als diputats del General i als prohoms de la ciutat de Saragossa, per informar-los sobre la seua intenció d'enviar Miquel de Gurrea, majordom del rei Martí, al regne d'Aragó per tractar amb tots ells sobre la qüestió successòria i el bona estament del regne. El regne no havia volgut ni tan sols enviar síndics o representants a Barcelona a tractar aspectes fonamentals

---

<sup>811</sup> M. MITJÀ: «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», p. 38.

<sup>812</sup> A. JAVIERRE MUR: *María de Luna, reina de Aragón*, p. 53.

<sup>813</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship*, p. 102.

A la vegada, la reina rebé la confirmació dels prohoms de la Vall d'Aran de la presència de tropes en la frontera nord de la Corona, per la qual cosa la reina els instà a enviar més espies que la mantinguessen informada de tots els seues moviments<sup>814</sup>. Per altres canals, la reina fou informada que el comte d'Empúries, Joan d'Aragó i de Tàrent, havia establert un setge contra Alborns, població sota el domini de Bernat Alemany i que el rei tenia en feu. Per evitar l'avanç dels enemics de la monarquia i qualsevol acció que posés en perill la integritat territorial dels dominis de la parella règia, Maria escrigué a continuació als veguers de Girona i Besalú informant-los de la situació de Alborn i demanant que “requitats e prenats en nom e per part del dit senyor rey les postats d'aquell loch tenidores per vos tro per nós e nostre consell hi sia en altra manera provehit”<sup>815</sup>. Però, la reina també entengué que per aconseguir afermar el govern de Martí i seu propi com a lloctinent, havia de contrarestar les accions del comte d'Empúries, molt proper a Joan I des de finals del regnat de Pere el Cerimoniós, i evitar que altres se li uniren en les seues accions, per la qual cosa, Maria cercà el suport del comte de Prades, Joan de Prades, germà d'Alfons el Vell, comte de Ribagorça, enviant Bernat d'Aymerich<sup>816</sup>. La reina no sols buscà el recolzament del comte de Prades, també el del comte d'Urgell i la comtessa, Pere d'Aragó i Margarida de Montferrat, i el comte de Cardona, d'Hug d'Anglesola, els quals es declararen tots ells en favor del rei Martí des de primeries de juny<sup>817</sup>.

Amb el recolzament dels principals nobles de Catalunya i amb els consellers del rei Joan empresonats, la reina despleguà una estratègia política triple i simultània per aconseguir els objectius primordials del seu exercici com a lloctinent: garantir l'acceptació i afermament del regnat del seu espòs i, en conseqüència, el seu propi com a reina; i, en segon lloc, mantenir així com defensar la integritat territorial de la Corona. Els tres punts fonamentals de la seua acció foren: la unió de la comunitat política sota el govern del rei Martí contra un enemic comú i exterior; en segon lloc, minvar la legitimitat de la causa dels comtes de Foix; i, en tercer lloc, organitzar la defensa militar de la Corona.

En la primera setmana de juny, la reina rebé la confirmació per part dels cònsols de Puigcerdà que el comte de Foix estava reunint i armant tropes per envair la Corona<sup>818</sup>.

---

<sup>814</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 13r. Barcelona. 1396, juny, 3.

<sup>815</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 13v. Barcelona. 1396, juliol, 3.

<sup>816</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 13v-14r. Barcelona. 1396, juliol, 3.

<sup>817</sup> La reina els escrigué agraïnt el seu suport entre els dies 3 i 6 de juny. Veure: ACA, RC, reg. 2344, f. 14v-15r.

<sup>818</sup> A. JAVIERRE MUR: *María de Luna, reina de Aragón*, p. 61.

Per unificar la comunitat política i aconseguir la declaració definitiva de lleialtat al seu espòs, la reina emprà l'amenaça real d'invasió que suposaven les tropes que el comte estava reunint, per intentar decantar definitivament les viles, ciutats i regnes de la Corona. Maria volia apaivagar la incertesa de molts membres de les oligarquies urbanes i regnícoles davant les notícies sobre un possible embaràs de la reina Violant, a la que s'afegia la negativa de Pere de Benviure d'obrir el testament del rei Joan, unint-los sota el govern del seu espòs i la seua actuació com a lloctinent com a l'únic camí efectiu per repel·lir la invasió que s'aproximava.

Així doncs, entre els dies sis i vuit de juny la reina cercà el recolzament de les principals viles, ciutats i regnes que no s'havien decantat encara definitivament pel rei Martí, com sí que havia fet, entre altres, Barcelona. Així, envià diverses missives als jurats i cònsols de les ciutats de València i Mallorca, informant que els cònsols de Puigcerdà havien confirmat als consellers de Barcelona els rumors que afirmaven que el comte de Foix estava preparant un exèrcit per envair els territoris de la Corona, per la qual cosa, la reina els demanava que preparassen tot allò necessari per a la defensa, incloent-hi el reclutament d'homes d'armes<sup>819</sup>. Com ja hem dit, la ciutat de València es mantindria neutral fins a juliol, quan es decantaria definitivament pel rei Martí, tot i que abans va voler enviar una ambaixada al rei per instar a la seua tornada. Finalment, els viles reials declararen la seua lleialtat al rei Martí en juliol, davant l'amenaça d'invasió del comte de Foix. Tanmateix, el marquès de Villena amb el suport d'altres cavallers i fins i tot alguna vila del regne es negaren a unir-se a la resta de viles i ciutats del regne que recolzaven a la reina en la seua petició d'auxili militar i defensa de la Corona contra el comte de Foix. La reina escrigué al marquès de Villena per manifestar-li el seu descontent<sup>820</sup> i demanava

---

<sup>819</sup> "Per letres que·ls consellers de Barchinona han haudes novellament dels cònsols de Puigcerdà havem entés que·l comte de Foix de cert fa gran applech de companyes de gent d'armes per intrar en lo regne e dampnificar aquel. Per rahó del qual ardit e de molts altres que de aquesta manera havem hauts e havem tot dia, cové de necessitat a nós e a nostre conseller vetlar ab sobirana cura e diligència en fer totes provisions que sien necessàries a bona defensió e guarda dels regnes e terres del senyor rey. E com entre los altres sotsmeses del dit senyor de vosaltres se pertangue per vostra gran leyaltat e naturalesa fer e provehir en tot ço que·s pertanga en la bona guarda e defensió dels regnes e terres del dit senyor. Pregam-vos que us aparellats en totes coses que porets per defensió e guarda dels dits regnes e terres, havent aquella més gent d'armes que porets, presta que quant loch sie pugués accòrrer lla on mester sie, car occorrent a guarda e defensió dels lochs que us són luny presservarets vosaltres els altres lochs del dit regne de tot mal e dampnatge e mostrarets vostra naturalesa e bon voler al dit senyor que li serà molt accpetable, maiorment ara, en cas de sa absència". ACA, RC, reg. 2344, f. 16v. Barcelona. 1396, juny, 8.

<sup>820</sup> "Molt car oncle. Ab gran e sobirà desplaer havem entès per verdadera relació com vós no havets volgut ne volets consentir ne concordar-vos ab la ciutat e certes altres viles e lochs reials e ab alguns del braç militar d'aquex regne, sobre·l socors per lo dit regne fahedor e molt necessari també per la deffensió e bona guarda d'aquell contra el comte de Foix qui ací com no ignorats fort malvadament e ab gran rebel·lió e tirannia ab gran nombre de companya de gent d'armes de diverses estranyes nacions és ja aparellat per

pel “gran deure de sang en què sots ab lo dit senyor e per la naturalesa a que més que tot altre li sots tengut, deuriets ésser primer en aquex regne en dar loch e manera”<sup>821</sup>. El marquès i la reina tindrien una sèrie de reunions a Barcelona, que aconseguirien dissipar les reticències d’aquest, per la qual cosa la reina aconseguí la seua col·laboració a la defensa del regne des d’aquell moment<sup>822</sup>.

La reina també escrigué als governs municipals de Lleida, Girona, Cervera, Menorca, Perpinyà, Vic i Osona, informant-los de la possibilitat d’invasió que se cernia sobre la Corona i demanant-los que fessen tots els preparatius per a la defensa dels municipis<sup>823</sup>. Amb tot, on més esforç i dedicació va emprar per aconseguir una resposta definitiva fou amb les institucions del regne d’Aragó.

El representants del regne i els prohoms de les principals ciutats no concebien reconèixer un nou monarca fins que aquest no hagués jurat els Furs i privilegis del regne. Per intentar desbloquejar la situació i aconseguir el recolzament, la reina envià uns ambaixadors a la capital del regne en el mes de juny per intentar inclinar l’oligarquia regnícola oficialment en favor del rei Martí. Tanmateix, la presència d’un ambaixador dels comtes de Foix al regne d’Aragó fou aprofitada per la reina Maria per unificar el regne sota el govern de la nova parella règia<sup>824</sup>. Primer escrigué el 20 de juliol a l’arquebisbe de Saragossa, així com a l’oligarquia de Saragossa i els diputats del regne per intentar fer-los veure que el risc d’invasió per part del comte de Foix era real i que havien d’enviar síndics i representants a Barcelona per des d’allí coordinar la defensa del regne i la Corona<sup>825</sup>. Tanmateix, quan el comte de Foix envià ambaixadors a Saragossa, igual com havia fet a Barcelona, per al·legar els drets dels comtes de Foix al tron de la Corona. Els jurats i el Consell de la ciutat deliberaren no rebre en audiència als emissaris, ni obrir cap de les seues cartes fins que els quatre braços de les Corts no es reunissen per estudiar la qüestió. Tot i que el regne no havia reconegut oficialment Martí com a rei, davant de les accions dels comtes es posicionaria al costat de la reina Maria. L’arquebisbe de Saragossa seria l’encarregat d’escriure a la reina i preguntar-li com havien de respondre als ambaixadors, fent-li saber que com a reina i lloctinent seguirien les seues

---

entrar en los regnes e terres del senyor rey, marit e senyor nostre molt car, per offendre e dampnificar e encar ocupar aquells de tot lur poder”. ACA, RC, reg. 2343, f. 84v. Barcelona. 1396, agost, 22.

<sup>821</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 84v. Barcelona. 1396, agost, 22.

<sup>822</sup> A. JAVIERRE MUR: *Maria de Luna, reina de Aragón*, p. 62.

<sup>823</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 101r-v. Barcelona. 1396, septiembre, 4.

<sup>824</sup> A. JAVIERRE MUR: *Maria de Luna, reina de Aragón*, p. 54.

<sup>825</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 45v-46r. Barcelona. 1396, juliol, 28.

instruccions. La reina li indicaria a aquest el 25 de juliol i al governador d'Aragó el dia 28 com devien d'indicar als ambaixadors que les seues demandes havien de ser adreçades al rei de la Corona que era el “natural e indubitado senyor rey don Martín, agora ficant en el regno de Sicília” o si no “a la senyora reyna dona Maria, su muller, present e representant, su persona”<sup>826</sup>. Amb la reunió dels diputats dels quatre braços del regne, la comunitat política aragonesa donà audiència als ambaixadors dels comtes de Foix, però només per declarar el reconeixement oficial del regne d'Aragó a Martí com a rei de la Corona<sup>827</sup>.

Tot i les incerteses, la presència d'una amenaça exterior serví per unificar la Corona i garantir a Maria una base de poder suficient per articular la defensa militar de la Corona en qualitat de lloctinent, però si la unió interior era imperativa per intentar articular la defensa, la reina també va saber veure com per fer fracasar l'intent d'invasió del comte havia d'aïllar-lo internacionalment i restar-li el suport de les altres monarquies europees.

Així doncs, per intentar apaivagar les aliances que els comtes de Foix poguessen estar creant, la reina decidí emprar l'arma política de la paraula a través de l'enviament d'ambaixadors que transmetrien el missatge polític que la reina Maria volia difondre i, a la vegada, afermaren les relacions diplomàtiques de la Corona. La reina intentà, amb les seues accions, evitar que les monarquies europees veïnes prestaren recolzament militar, polític o econòmic als comtes de Foix.

De la mateixa manera procurà establir canals de comunicació que fossen a la vegada ferramentes per a l'obtenció d'informació rellevant. Per això, el primer moviment de la reina fou intentar establir contactes amb els comtes de Foix i intentar prendre el pols a la tensió entre les parts. El dia 6 de juny la reina decidí enviar a Galceran de Rosanes, conseller i agutzil reial, com ambaixador davant els comtes de Foix<sup>828</sup>. Segons el memorial de l'ambaixada, Galceran de Rosanes havia de demanar a aquests que defensés la frontera del seu comtat, donat que hi havia companyies mercenàries armades en Gascunya i Llenguadoc disposades a entrar al territori de la Corona. De la mateixa manera, volia que li confirmés la informació que li havia arribat a la reina sobre les tropes que reunia el comte d'Armanyac per atacar Catalunya i li demanava que en cas d'actuar

---

<sup>826</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 46r. Barcelona. 1396, juliol, 28.

<sup>827</sup> A. JAVIERRE MUR: *Maria de Luna, reina de Aragón*, p. 58.

<sup>828</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 15v-16r. Barcelona. 1396, juny, 6.

aquest, complís el seu deure que era defensar les terres del rei. Finalment, la reina instruí el seu ambaixador a dir que aquesta ja havia enviat vuit galeres al rei Martí i que deu més se n'estaven construint entre Catalunya, València i Mallorca per si el rei no havia abandonat Sicília amb les vuit primeres, ho faria amb la totalitat d'aquestes<sup>829</sup>.

Les intencions de la reina Maria s'esclareixen entre les línies d'aquest memorial. D'una banda la lloctinent volia transmetre la idea, no del tot certa, que l'arribada del rei anava a ser imminent i que no ho faria sol sinó amb un exèrcit llest per combatre qualsevol altre. Així mateix, també es poden percebre les maniobres diplomàtiques de la reina per calibrar definitivament la postura del comte i posant-lo en una situació compromesa, obligant-lo a respondre fermament anant, sinó en contra del seu deute de fidelitat contra el seu rei.

Com bé sabem, aquest intent seria infructuós i la reina començaria a prendre accions contra els comtes de Foix, fent de l'ambaixador que havia enviat a la cort d'aquests l'encarregat en el mes d'agost d'ocupar les possessions territorials que els comtes tenien en Catalunya, concretament Martorell i Castellvell, amb l'ajuda de Berenguer Morell i Pere Vives amb 100 ballesters i 20 cavallers armats amb llancers<sup>830</sup>. Galceran de Rosanes fou un dels homes de confiança del rei Martí des d'abans de ser rei, per la qual cosa, la reina es recolzà en aquest agutzil per realitzar una de les tasques més sensibles i actuar directament contra els comtes de Foix<sup>831</sup>.

Amb la tensió militar escalant cada vegada més, la reina no va abandonar la diplomàcia com a mecanisme per procurar la consecució de la seua estratègia política exterior. En primer lloc, sol·licità a Benet XIII la seua intercessió en el conflicte i que enviés ambaixadors seus a les corts europees, especialment a la francesa, per tal que defensassen la legitimitat del rei Martí en front dels comtes de Foix<sup>832</sup>.

---

<sup>829</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 16r. Barcelona. 1396, juny, 6.

<sup>830</sup> *Manual de novells ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, ed. F: Schwartz y Luna, F. Carreras y Caudi (eds.): I, Barcelona, 1892, p. 19-21.

<sup>831</sup> Galceran de Rosanes seguiria al servei del rei Martí durant tot el seu regnat, fins i tot en 1409, davant les dificultats existents en Montblanc per qüestions financeres que abocaren a una pugna contra els oficials reials en la localitat, el rei Martí decidí enviar a aquest cavaller com a lloctinent i virrei seu a Montblanc, amb la capacitat de destituir el batlle i nomenar-ne un de nou, segons ell considerés adequat. Veure més sobre la qüestió en: Flocel Sabaté: «El regnat de Martí I: el govern del territori i els bàndols», en M. T. Ferrer i Mallol (ed.): *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 99.

<sup>832</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 23r. Barcelona. 1396, juny, 7.

Per intentar apropar-se a la monarquia francesa, la reina envià al vescomte de Perellós i Pons de Perellós per anar iniciant els contactes i informar de la mort del rei Joan<sup>833</sup>. Els escollits havien estat criats en aquesta cort i la reina esperava aconseguir a través de les xarxes d'amistats teixides al llarg dels anys d'infantesa, criança i aprenentatge intentar aïllar al comte de Foix i negociar amb la infanta de Mallorca per tal que no es poguessen reclamar uns suposats drets d'aquesta com a pretext per al conflicte.

Aquest primer contacte, més informal, seria seguit per un contacte diplomàtic posterior més protocol·lari amb una ambaixada al rei de França en agost de 1396, encapçalada per Vidal de Blanes i Pere Sacalm<sup>834</sup>. Segons el memorial confeccionat per la reina en primer lloc, els ambaixadors havien d'exposar les circumstàncies de la mort del rei Joan i excusar-se pel temps que havia transcorregut entre la mort d'aquest i la notificació del mateix, però esperava la reina la possible arribada del rei Martí. Així mateix, els ambaixadors havien de procedir a remarcar la “bona amistat e confederació que la casa de França ha tots temps haüda ab la casa d'Aragó”, però el comte de Foix havia reunit en terres de la “senyoria de França” que pretenen atacar la Corona d'Aragó<sup>835</sup>. Davant aquesta circumstància, segons indica el memorial, havien de demanar al rei de França que tallés qualsevol contacte o aliança que el comte de Foix tingués amb altres barons si volia conservar la seua amistat amb la parella règia. En cas que les amenaces de paraula o escrites del rei no fossen suficients, la reina li demanava que s'enfrontés a ells militarment, donat que la seua causa anava contra la justícia i les relacions entre ambdues monarquies. A més a més, la reina volia que els seus ambaixadors deslegitimassen els altres drets al tron de la Corona que no fossen els del rei Martí. Així, havien de dir, primerament, al monarca francès que la comtessa de Foix, ja que pels testaments dels predecessors del rei Martí “no hà ne pot haver dret en lo regne”<sup>836</sup>. De la mateixa manera, havien de destacar que els drets que el duc d'Anjou o el comte d'Armanyol reclamaven eren tan sols causes injustes i il·legítimes per justificar la seua intervenció i guerra contra la Corona d'Aragó. Finalment, la reina assegurava al rei de França que l'arribada de Martí a la península seria immediata.

En els vuit punts que contenia el memorial, la reina exhibia clarament la seua posició com a lloctinent del rei Martí i mostrant la presència d'una fidel representant del

---

<sup>833</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 47r. Barcelona. 1396, juny, 13.

<sup>834</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 67v-68v. Barcelona. 1396, agost, 20.

<sup>835</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 67v. Barcelona. 1396, agost, 20.

<sup>836</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 68r. Barcelona. 1396, agost, 20.



rei Martí al capdavant del govern de la Corona. Així mateix, intentava a través dels seus ambaixadors forçar el rei de França a trencar la seua neutralitat en la qüestió, donat que aquest devia honrar la seua relació amb el rei catalanoaragonès, no permetent la gestació d'una guerra en la seua pròpia senyoria contra el seu homòleg. La reina intentava fer veure que la permissibilitat del rei de França cap a les accions dels comtes de Foix i el d'Armanyac podia suposar el trencament de les relacions entre la Corona d'Aragó i França, donat que Martí era l'únic rei legítim segons els testaments dels seus predecessors com pels títols dels quals gaudia, mentre que la infanta o la resta de pretendents no tenien cap dret legítim sobre el tron. De la mateixa manera, la reina havia d'evitar que la monarquia francesa intentés aprofitar la feblesa circumstancial de la Corona d'Aragó. Per això, procurà que els ambaixadors emfatitzassen la imminent arribada del rei, tot i que com sabem no es va produir fins l'any següent. La parella règia es mostrava com un front unit i coordinat davant les potències exteriors, amb la reina com a cap visible de la monarquia, que actuava i intervenia en política per garantir els drets successoris del seu espòs davant les ingerències dels altres pretendents.

En el mateix mes d'agost, la reina encarregà una ambaixada a Navarra i una altra a Anglaterra, totes dues encapçalades per Ramon de Blanes<sup>837</sup>. Segons Maria Teresa Ferrer i Mallol, Ramon de Blanes fou un cavaller català, fill d'un altre Ramon de Blanes que en 1359, durant la guerra dels Dos Peres, fou capità d'Elx i Crevillent, localitats pertanyents a l'infant Martí<sup>838</sup>. La reina es recolzava en aquest noble català que ja havia servit el seu espòs com a majordom des de 1392, quan amb aquest anà a una expedició a Sicília.

Segons les credencials, el majordom de Martí havia de presentar el memorial de la reina Maria davant dels reis de Navarra, de Carlos de Beaumont, alférez de Navarra, i de Martín de Lacarra, camarlenc major del rei<sup>839</sup>. La reina Maria era plenament concient de la importància que Navarra tenia en aquest tauler polític, especialment si decidia donar el seu suport a la causa dels comtes de Foix, permetent-los envair la Corona a través del

---

<sup>837</sup> M.T. FERRER I MALLOL: «El rapto de un embajador. Las embajadas a Navarra e Inglaterra de Ramon de Blanes en 1396 y la sucesión de Juan I de Aragón», en E. Ramírez Vaquero y R. Salicrú i Lluch, (coords.): *Cataluña y Navarra en la Baja Edad Media*. Pamplona, Universidad Pública de Navarra, 2010, pp. 111-137.

<sup>838</sup> M.T. FERRER I MALLOL: *Entre la paz y la guerra. La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2005, pp. 385-386

<sup>839</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 75v-76v. Barcelona. 1396, agost, 28. També analitzada per M. T. FERRER I MALLOL: «El rapto de un embajador. Las embajadas a Navarra e Inglaterra de Ramon de Blanes en 1396 y la sucesión de Juan I de Aragón», pp. 120-121.

seu territori. La unió era possible des del punt de vista de les aliances familiars, pel parentesc que unia en aquell moment a ambdues dinasties, ja que una tia del rei de França, Agnès, era la vídua del anterior comte de Foix, Gastó III<sup>840</sup>. Tot i que aquesta no gaudia d'una relació fluida amb el casal dels Foix i es trobava vivint a Navarra<sup>841</sup>, podia ser emprada com a element legitimador i justificador d'una aliança entre les parts.

Per evitar que els comtes de Foix tinguessen l'ajuda dels navarresos, l'ambaixada estava destinada a deslegitimar totalment la causa d'aquests. Segons el memorial, Ramon de Blanes havia de disculpar l'endarreriment en la notificació oficial de la mort del rei Joan, però la reina Maria havia volgut primer esperar a dilucidar tota la veritat sobre l'embaràs al·legat per la reina Violant. També volia que els fos indicat des d'un primer moment que els assumptes sicilians que havien retingut Martí en el regne insular estaven ja "a sa mà"<sup>842</sup>, és a dir, pràcticament resolts, per la qual cosa l'arribada del rei seria immediata, gràcies a la considerable quantitat de galeres i diners que la reina li havia enviat. Així mateix, li demanava, com havia fet al rei de França, que per l'amistat que unia les dues monarquies no permetés que la causa dels comtes guanyés adeptes entre els seus vassalls o qualsevol altre que tingués beneficis en la seua senyoria, com podia ser el capità de Lourdes.

Com es pot veure, en aquesta primera part hi ha evidents semblances amb l'ambaixada enviada al rei francès, per la qual cosa la reina demanava a tots dos com homòlegs i defensors de la justícia que impedissen, per qualsevol mitjà, l'auge de la causa dels comtes. Tanmateix, en l'ambaixada a Navarra s'especifica un darrer punt en el qual la reina instruïa el seu diplomàtic sobre com deslegitimar exactament la pretensió al tron de la Corona de Joana d'Aragó, comtessa de Foix.

Segons el memorial primer calia refutar qualsevol rumor sobre la mort intestada del rei Joan. La reina volia que el monarca navarrès Cales III sapigués que el testament del rei Joan declarava Martí el seu successor<sup>843</sup>. Així mateix, si l'ambaixador era interrogat sobre els drets concrets del rei Martí a la successió, ell havia de respondre "que ell és llech e no·ls poria rahonar"<sup>844</sup>, és a dir que no tenia els coneixements suficients com

---

<sup>840</sup> Richard VERNIER: *Lord of the Pyrenees. Gaston Fébus, Count of Foix (1331-1391)*, Woodbridge, The Boydell Press, 2008, pp. 145-147.

<sup>841</sup> Més sobre la qüestió: María NARBONA CÁRCELES: *La corte de Carlos III el Noble, rey de Navarra: espacio doméstico y escenario del poder, 1376-1415*, Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra, 2004.

<sup>842</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 75v-76v. Barcelona. 1396, agost, 28.

<sup>843</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 76r. Barcelona. 1396, agost, 28.

<sup>844</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 76v. Barcelona. 1396, agost, 28.

per a raonar-los, tanmateix, allò que havia de fer era presentar un cas anterior, l'intent de nomenament com primogènita i hereva de la infanta Constança d'Aragó, circumstància ocorreguda en temps del rei Pere el Cerimoniós, el qual la reina Maria volia que fos definit com a "fort savi, virtuós e esforçat rey". La reina instruí el seu ambaixador a exposar com el rei Pere, els primers anys del seu regnat, no havia tingut cap fill i com que no tenia ja esperança de tenir-los, va pressionar els regnes de la Corona per tal que aquesta fos jurada com hereva per succeir-lo després de la seua mort. Tot i que va trobar una forta oposició a la seua iniciativa, el rei Pere continuà amb la seua iniciativa, emprant el seu poder o com diu el memorial: "per sa potència". Tanmateix, "se seguissen molts escàndels en la terra" com foren els conflictes de la Unió i el rei no ho va poder aconseguir. El monarca, no desistint de la seua intenció, va cridar aleshores mestres en teologia i doctors en lleis per cercar fonaments teòrics al seu propòsit, però ells no aconseguiren justificar-ho i, segons la reina Maria, aquest coincidiren en declarar que "fembre no podia, en alguna manera, succehir en sos regnes e terres"<sup>845</sup>. Tot i que ho provà amb més mestres en teologia i doctors en lleis la conclusió no fou diferent a la primera, per la qual cosa, havia de resumir l'ambaixador de la reina, la comtessa de Foix no podia succeir com a reina en la Corona. Amb aquesta ambaixada la reina Maria emprava una tàctica política en la qual posava en joc tots els seus coneixements, el passat de la monarquia i l'experiència per guiar en les seues accions a l'ambaixador Ramon de Blanes, intentant amb les paraules d'aquest evitar la unió entre Navarra i els comtes de Foix.

Sens dubte, la pràctica política i els coneixements previs impulsaren la reina Maria a instruir amb tanta precisió el seu ambaixador, sabent que Navarra era una monarquia que sí havia permès la successió femenina, per la qual cosa els arguments dels seus diplomàtics devien de ser molt fermes en la qüestió. De fet, l'elecció del cas de la infanta Constança i l'intent de successió per part del rei Pere també estava en la mateixa tàctica per minvar el recolzament als comtes de Foix mostrant que la fita proposada per aquests era inversemblant, tal i com ho fou quan s'intentà legitimar com hereva i successora la filla del rei Pere el Cerimoniós amb Maria de Navarra, intentant remarcar que ni el possible recolzament de la monarquia navarresa legitimaria dintre de la Corona la posició de Joana com a reina.

Aquest mateix ambaixador, després de presentar-se en la cort navarresa, havia de partir cap a terres angleses per presentar un memorial semblant a l'elaborat per al rei de

---

<sup>845</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 76v. Barcelona. 1396, agost, 28.

França i procurar així una aproximació amb la monarquia anglesa, tan descuidada durant el regnat de Joan I<sup>846</sup>. Segons va descobrir Maria Teresa Ferrer i Mallol, l'ambaixador no podia viatjar pel regne de França en el seu camí fins al ducat de Guyena, sota la senyoria anglesa, per la qual cosa quan en octubre arribà a Bayona disposat a fer la travessia cap a terres angleses per mar, tanmateix en no trobar cap embarcació que pogués portar-los, decidí dirigir-se primer a Bordeus<sup>847</sup>. Tanmateix, Ramon de Blanes fou atacat en el seu camí per un grup de més de deu homes a cavall capitanejats per dos anglesos que portaven l'empresa del duc de Lancaster i Guyena<sup>848</sup>. Els atacants segrestaren a Ramon de Blanes, Ferrer de Canet, escuder de la reina, i Bernat Gebellí, secretari del rei, deixant a la resta d'acompanyants malferits i robant roba, animals, vestidures i diners. Segons s'ha pogut esclarir pel desenvolupament posterior dels esdeveniments, sembla clar que l'ambaixador i els seus acompanyants foren assaltats per partidaris del comte de Foix<sup>849</sup>.

El segrest de l'ambaixador posa en perspectiva la importància que els diplomàtics arribaven a tenir per a l'efectivitat política de les estratègies de la monarquia, concretament per a l'estratègia de la reina d'aïllar internacionalment els comtes de Foix. En el memorial que havia preparat per al monarca anglès i els seus principals prohoms s'incloïa un punt en el qual s'indicava que la reina tenia coneixement que personatges destacats del ducat de Guyena havien ofert el seu suport a la causa dels comtes i, per això, li demanava, com al rei francès i navarrès, que actués per impedir que es preparés una guerra injusta contra un homòleg en el territori que senyorejava.

La reina es va assabentar del captiveri del seu diplomàtic pels servidors que acompanyaven l'ambaixada en octubre de 1396<sup>850</sup> i inicià els preparatius per enviar un nou ambaixador, en aquesta ocasió a França, per tractar l'assumpte. Vidal de Blanes fou l'encarregat d'iniciar en febrer de 1397 un viatge per presentar les demandes d'alliberament davant del monarca francès, donat que l'ambaixador, Ferrer Canet, i

---

<sup>846</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 78v-79v. Barcelona. 1396, agost, 25.

<sup>847</sup> M. T. FERRER I MALLOL: «El rapto de un embajador. Las embajadas a Navarra e Inglaterra de Ramon de Blanes en 1396 y la sucesión de Juan I de Aragón», p. 126.

<sup>848</sup> *Ibidem*, p. 129.

<sup>849</sup> *Ibidem*, p. 130.

<sup>850</sup> No es coneix el moment exacte en el qual la reina s'assabentà de la notícia, però degué rondar aquestes dates donat que fins a octubre no hi ha cap indicació de la qüestió en la correspondència de la reina i fou quan sol·licità a Vidal de Vilanova y al jurista Pere Sacalm que inclogueren aquesta qüestió en l'ambaixada que devien presentar al rei de França. ACA, RC, reg. 2344, f. 139r-140v. Tot i que segons Maria Teresa Ferrer i Mallol aquesta ambaixada no arribà a realitzar-se: Ver: M. T. FERRER I MALLOL: «El rapto de un embajador. Las embajadas a Navarra e Inglaterra de Ramon de Blanes en 1396 y la sucesión de Juan I de Aragón», p. 131.

Bernat Gebellí es trobaven presos dintre de la seua senyoria. Així mateix, la reina emprava aquest pretext per carregar contra els comtes de Foix ja que aquest “mensprea de tots altres reys e senyors los quals fan ambaxades e als quals són tramesos ambaxadors, com tots temps ambaxadors degen anar salvament e segura”<sup>851</sup>, posant en joc les relacions internacionals de les monarquies europees.

Aquesta ambaixada fou fructífera per als interessos de la reina, donat que en el mes de maig Ferrer Canet, escuder d’aquesta, ja havia estat alliberat i es trobava a la Corona d’Aragó. En aquestes mateixes dates, la reina abandonà la lloctinència general amb l’arribada del rei Martí a la península<sup>852</sup>, tanmateix Maria no abandonaria la causa del seu ambaixador, intercedint per ell davant el monarca, a qui li envià una missiva en la qual li demanava que fes tot el possible per “la deliurança dels desús dits, axí per sguart de lur bon servir, com per donar bon exempli a altres vulla haver a memòria”<sup>853</sup>.

Maria cercà minvar els suports als comtes de Foix i aïllar-lo internacionalment fins l’arribada del rei en maig de 1397. També articulà una defensa interior en la Corona que li permetés repel·lir els atacs del comte. Tot i que la reina aconseguí unir els regnes de la Corona per fer front a l’amença d’invasió, Mateu de Foix havia aconseguit assegurar-se l’ajuda del comte d’Armanyac i el duc de Berri, així com d’altres senyors de la Gascunya<sup>854</sup>. L’estratègia militar del comte de Foix era crear una ofensiva en distints fronts, entrant per Puigcerdà, Castellbò, Aragó amb tropes dirigides per distingits cabdills militars, i ell personalment amb les seues tropes per Andorra.

Maria de Luna prengué també mesures per intentar defensar la Corona, centrant-se especialment en les fronteres al nord del Principat de Catalunya. Una de les primeres ordres d’aprovisionament, la va donar als prohoms de la Vall d’Aran, als quals els demanà tant que fessen “aquelles millors e pus sàvies provisions que podets en deffensió e bona guarda d’aquexa vall”, així com enviar “spies per totes aquelles parts que us paregua per saber totes novelles que pugats e altres coses que poguessen tornar en dan del dit senyor rey e de la cosa pública de sos regnes e terres”<sup>855</sup>. Més endavant designaria la defensa d’aquest territori a Arnau Guillem de Bellera<sup>856</sup>. De la mateixa manera, que la defensa

---

<sup>851</sup> ACA, RC, reg. 2345, f. 114r. Barcelona. 1397, gener, 19. ACA, RC, reg. 2352, f. 10v-12r. Barcelona. 1397, febrer, 17.

<sup>852</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and patronage in Late Medieval Queenship*, p. 63.

<sup>853</sup> ACA, RC, reg. 2346, f. 110v. Barcelona. 1397, març, 18.

<sup>854</sup> A. JAVIERRE MUR: *Maria de Luna, reina de Aragón*, p. 59.

<sup>855</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 13r. Barcelona. 1396, juny, 3.

<sup>856</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 56r. Barcelona. 1396, juliol, 18.

del Rosselló i la Cerdanya recaigué en Ramon ça Garriga, al qual li encarregà la reparació de les fortificacions i el nomenaments de “millors e pus fiables persones”, als quals havia de donar “plen poder” en les capitanies dels diversos castells<sup>857</sup>. De la mateixa manera, la reina encarregà a Galceran de Castellet la defensa de la vegueria de Vic<sup>858</sup>. De la mateixa manera s’encarregà que el castell de Cotlliure i el de Puigcerdà foren abastits amb tot allò necessari per al manteniment i la defensa<sup>859</sup>, demanda que estengué a tots els veguers de Catalunya<sup>860</sup>. En les Corts convocades el 25 de juliol i junt amb el seu consell de la lloctinència, la reina Maria decidí entregar la capitania general de l’exèrcit de Catalunya al comte d’Urgell.

En setembre començaren els enfrontaments. Primer les tropes del comte de Foix entraren en el comtat de Pallars i feren incursions en la Vall d’Aran<sup>861</sup>, mentre altres companyies entraven pel Capsir i feien incursions pel Conflent<sup>862</sup>.

Davant d’aquest primer atac, la reina lloctinent ordenà al governador del Rosselló i la Cerdanya actuar obertament contra aquest fent-li la guerra “pus aspra o dura que porets”<sup>863</sup>. La reina ordenà a Hug d’Anglesola lluitar i defensar el Pallars i a Hug de Cardona unir-se a les hosts del comte d’Urgell, capità general de Catalunya<sup>864</sup>.

El 14 d’octubre de 1396, els comtes de Foix entraren amb un exèrcit de cinc mil homes i arribaren fins Castellbó, a la qual cosa la reina respongué convocant un Parlament per al 25 d’octubre, en el qual s’acordaren mesures econòmiques i estratègiques per a frenar l’avanç dels comtes<sup>865</sup>.

Durant les hostilitats, la reina romangué a Barcelona al cap de l’aparell administratiu de la Corona, procurant reunir tropes i ubicar-les, donar ordres als capitans i organitzar una xarxa d’informants que la mantinguessen informada de tots els moviments de les tropes dels comtes. Amb el pas dels mesos, en febrer de 1397, les tropes

---

<sup>857</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 18v. Barcelona. 1396, juny, 7.

<sup>858</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 52r. ACA, RC, reg. 2343, f. 29.

<sup>859</sup> Cotlliure: ACA, RC, reg. 2344, f. 16r. Barcelona. 1396, juny, 7. Puigcerdà: ACA, RC, reg. 2344, f. 42v. Barcelona. 1396, juny, 20.

<sup>860</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 13r-v. Barcelona. 1396, juny, 19.

<sup>861</sup> ACA, RC, reg. 2345, f. 26r. També en : A. JAVIERRE MUR: *Maria de Luna, reina de Aragón*, p. 76

<sup>862</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 115r. Barcelona. 1396, octubre, 5.

<sup>863</sup> “dehim e us manam que d’aquí avant vos ab vostra gents d’armes e ab los vassalls del dit senyor e en altres manera ab tot l’esforç que porets proceiscats a fer guerra al dit comte e a ses gents e lochs axí a aquells que hà en la senyoria del senyor rey com a altres del comtat de Foix e de sa terra, la pus aspra o dura que porets, donat lus tots aquells dampnatge que pугats en persona e béns”. ACA, RC, reg. 2343, f. 123v-124r. Barcelona. 1396, octubre, 14.

<sup>864</sup> A. JAVIERRE MUR: *Maria de Luna, reina de Aragón*, p. 77-

<sup>865</sup> A. JAVIERRE MUR: *Maria de Luna, reina de Aragón*, p. 78.

del comte de Foix havien estat considerablement afeblides, especialment després de la seua derrota en Exea, inflingida per les tropes de Sancho Gonzálvez de Heredia<sup>866</sup>. En aquesta conjuntura la reina va decidir que es dugués a terme l'ocupació del vescomtat de Castellbò, que pertanyia als comtes. Tanmateix, alguns síndics de Catalunya es resistien a passar a l'ofensiva, donat que es tractava d'un territori amb fortaleeses ben equipades, i es podia córrer el risc que el comte decidís atacar-los durant el seu intent de prendre les fortaleeses, veient-se rodejats per dos exèrcits<sup>867</sup>. Els síndics aconsellaren a la reina que esperés la tornada del rei abans d'iniciar l'acció, tanmateix, la reina no escoltà els consells i donà l'orde al comte d'Urgell de traslladar les seues forces i procedir a l'ocupació. Segons Javierre Mur, les ordes de la reina toparen amb la resistència del bisbe d'Urgell, el qual expressà les seues reticències a l'ocupació d'Andorra i el jurament de fidelitat al rei Martí dels seus habitants. Tanmateix, la reina li envià una carta acusant-lo de col·laborar amb els rebels que donaven suport al comte de Foix i forçant-lo a canviar la seua actitud respecte l'ocupació. Una vegada vençudes les reticències, l'ocupació del vescomtat fou exitosa<sup>868</sup>.

En primavera, el comte de Foix tornà a reunir tropes per invadir la Corona. Les informacions que arribaren a la reina preveïen una aliança entre els comtes de Foix, el rei de Navarra, el comte de Montferrat, el qual defensava els drets de la infanta de Mallorca, el duc de Lancaster, el comte d'Armanyac i el Mariscal de França. Tanmateix, la política exterior de la reina ajudà a evitar, entre altres, que el mariscal de França s'unís a la causa del comte. Així mateix, la reina ordenà les disposicions necessàries per a la defensa, convocant les hosts reials i avisant els governadors dels regnes. A primeries de maig, els mesos havien passat i les tropes dels comtes de Foix no havien aconseguit cap victòria que no hagués estat repel·lida posteriorment, per la qual cosa els comtes abandonaren la seua empresa.

La derrota militar dels comtes va estar acompanyada d'una derrota jurídica i política. Des d'inicis de 1397, la reina i el seu Consell començaren a construir un cas contra els comtes de Foix. La reina els envià una citació per respondre contra el càrrec de rebel·lia el 31 de gener de 1397, ordenant-los acudir a Barcelona, al palau reial, el dia 8 de març de 1397 i, a més, la reina manà fer una crida pública. La data de la compareixença

---

<sup>866</sup> ACA, RC, reg. 2345, f. 41r. Barcelona. 1397, gener, 27.

<sup>867</sup> A. JAVIERRE MUR: *María de Luna, reina de Aragón*, p. 80-81.

<sup>868</sup> A. JAVIERRE MUR: *María de Luna, reina de Aragón*, p. 81-82.

va anar allargant-se, esperant el retorn del rei, fins el 28 de juny de 1397, quan es va decretar la confiscació de tots els béns de la casa de Foix a Catalunya<sup>869</sup>. Tot i que la sentència no es va fer amb la reina exercint la lloctinència general, el procés fou preparat durant la seua lloctinència, durant la qual hagué de coordinar la defensa territorial, però també la dels arguments polítics procurant que a l'arribada del seu espòs qualsevol amenaça hagués desaparegut, com així va ser.

\*\*\*

Així, cal destacar com l'assumpció de la lloctinència general per Maria de Luna en 1396 no es produí per l'elecció i designació prèvia del seu espòs com s'havia produït fins el moment, sinó pel reconeixement de la seua figura que els altres poders polítics feien. El paper de la reina com a muller del rei s'afermà dintre de l'estructura governativa de la Corona, per la qual cosa s'entenia que en absència d'aquest la seua esposa era “representant de su persona”, com la pròpia Maria afirmà als prohoms de Saragossa<sup>870</sup>. Amb l'acceptació de la seua persona com a reina, Maria aconseguí “aquelles preheminències que s'pertanyen e són acostumades a reyna”<sup>871</sup> sent una d'aquestes l'exercici de la lloctinència en l'absència del seu espòs. No havien passat ni cinquanta anys del primer nomenament quan la lloctinència s'havia integrat entre les funcions del paper institucional que la dignitat reginal podia ostentar. La unitat que conformava la parella règia s'havia afermat en l'estructura governativa de la Corona, permetent a la reina adquirir un paper més actiu en absència del seu marit, com a representant de l'agenda política que tots dos impulsaren i desenvoluparen. Els reis regnants s'entenien com una unitat i en absència del rei, la reina mantenia l'aparell polític i intervenia decisivament en el govern de la Corona.

Al llarg de l'any que fou lloctinent Maria, exercí de cara visible del rei Martí, intentant sumar lleialtats i acabar amb les amenaces que es cernien contra ell: Violant de Bar i els seus partidaris i la invasió dels comtes de Foix. Maria i Martí van procurar assegurar territorialment la integritat de la Corona, Maria en la península i Martí a Sicília, reforçant tant el govern de la monarquia com la figura institucional reginal, per a la qual la lloctinència general fou entregada i acceptada pel fet que com a esposa del rei es considerava ja que era la seua representant.

---

<sup>869</sup> A. JAVIERRE MUR: *Maria de Luna, reina de Aragón*, p. 79.

<sup>870</sup> ACA, RC, reg. 2343, f. 46r. Barcelona. 1396, juliol, 28.

<sup>871</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 2r. Barcelona. 1396, maig 22.



La reina, com figura institucional, aconseguia amb el regnat de Maria afermar definitivament el seu paper governatiu en absència del rei. A finals del segle XIV, la monarquia composta ja s'havia consolidat com a mecanisme que recolzava al rei en els membres de la família reial ja no era quelcom inusual sinó que s'esperava per part de la resta de la comunitat política. A més a més, cal tenir en compte que Maria ja havia exercit com a lloctinent abans, quan era duquessa de Xèrica i comtessa de Luna i el seu espòs encarregat de la gestió del senyoriu marxà a Sicília per sotmetre-la definitivament. Per tant, el seu exercici com a lloctinent del rei no era diferent que l'exercici que havia fet durant el seu temps com a duquessa, representant de la persona del seu espòs durant les absències anteriors. L'adaptació constant de les capacitats i preeminències atribuïdes a la figura reginal durant la baixa edat mitjana, ja que com hem dit es tractava d'un actor polític polivalent i transversal en el tauler polític medieval que s'adaptava a les necessitats de les circumstàncies, possibilità que en 1396 Maria de Luna exercís la lloctinència i representació política i governativa del rei de manera orgànica, sense designació pròpia del rei sinó pel reconeixement dels membres de la comunitat política, el que demostra com en aquell moment la dignitat reginal ja havia adquirit l'exercici de la lloctinència en cas d'absència del seu espòs, ja que aquesta pel lligam del matrimoni esdevenia la portaveu o representant de la parella regnant.

Maria de Luna exercí novament com a lloctinent del seu espòs en 1401 durant una breu absència de dos mesos d'aquest, el qual marxà a Navarra<sup>872</sup>. La reina hagué de mantenir solventar i suavitzar les bandonsitats que assolaven el regne de València, la seua acció contra les quals no es va limitar al seu breu exercici com a lloctinent, sinó que emprà la seua autoritat com a reina consort per tal d'intentar aturar la violència i restaurar la pau i la justícia<sup>873</sup>.

Com hem dit, l'exercici de Maria de Luna com a lloctinent seria essencial per incloure l'exercici de la lloctinència entre les preeminències reginals, com ella mateixa escrigué en el seu moment. Però, quina agència pròpia desenvolupà Maria de Luna durant el seu any com a lloctinent de la Corona?

Certament, conèixer els límits d'actuació és sempre una qüestió complexa quan reflexionem sobre el poder a l'edat mitjana, donades les limitacions de les fonts que tenim per al període, en les quals no queda registrada moltes vegades quina podia ser la

---

<sup>872</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and patronage in Late Medieval Queenship*, p. 100.

<sup>873</sup> Veure Bloc 1. Capítol 2.4.

ingerència dels personatges fora de la parella règia o la família reial. Si bé, gràcies a l'estudi de les notes registrals podem veure l'ús que del seu consell va fer. La reina Maria emprà, des del 23 de maig, un consell que l'assessorava en matèria governativa, com es pot veure en les notes registrals, les primeres decisions de la seua lloctinència destinades a prendre accions contra els consellers del difunt rei Joan. Així, fou "acordat, deliberat en nostre ple e gran consell"<sup>874</sup> l'arrest d'alguns d'aquests consellers que posteriorment serien imputats i processats per la reina i el seu consell<sup>875</sup>. De la mateixa manera, la campanya militar des de l'inici de les hostilitats contra els comtes de Foix, com pogué ser l'organització de la defensa o la designació de capitanies en el territori català, també foren decisions preses i deliberades dintre dels marcs del consell que assistí a la reina lloctinent. Tanmateix, episodis com la presa de Castellbò demostren que tot i l'existència d'un consell assessor de la lloctinent, aquesta tenia l'última paraula i la capacitat per dictar la política que considerava més indicada en cada moment, fent-se patent la maniobrabilitat de la reina fins i tot en qüestions d'estratègia militar.

Per altre costat, l'activitat governativa de la reina lloctinent sense petició prèvia del monarca fou habitual. Maria de Luna, des de la mort del rei Joan i quasi sense possibilitat de coordinar-se amb el seu espòs, hagué d'acceptar el càrrec i començar a prendre mesures contra els consellers del rei Joan I, així com cercar la manera d'unir els altres actors polítics sota el regnat del seu espòs. Tot i que Maria portà a terme alguns manaments del seu espòs no es pot considerar que la seua capacitat com a lloctinent es limités a una simple execució dels designis regis, donat que en una gran part dels casos aquesta informava al rei Martí de les decisions preses i les iniciatives que havia posat en marxa. De fet, la reina, quan posava en coneixement moltes de les accions que havia iniciat en el seu govern com a lloctinent, requeria del rei el seu retorn, "car la triga d'un dia és un any"<sup>876</sup>. Així mateix, els dos grans casos i processos que la reina inicià i preparà durant el seu exercici com a lloctinent, el procés contra els consellers i contra els comtes de Foix, la sentència no fou llegida fins l'arribada del rei, no perquè no estigués llesta o preparada per ser incoada, sinó perquè la presència d'aquest en la resolució li dotava a ell mateix d'una major legitimitat, donat que era ell qui havia impartit justícia, la major de les atribucions monàrquiques, tot i que, com sabem, fou la reina i el seu consell qui

---

<sup>874</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 21v. Barcelona. 1396, juny, 8.

<sup>875</sup> El procés transcrit: Veure: M. MITJÀ: «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», pp. 1-43.

<sup>876</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and patronage in Late Medieval Queenship*, p. 98.

preparà, inicià i resolgué ambdues qüestions. La parella règia conformada per Martí i Maria entenia que havien de “benaventuradament regnar” com una unitat, col·laborant estretament tant en períodes de pau com de guerra, i així ho van fer quan el rei estava absent i la reina esdevenia la representant de la seua persona, amb aquesta tenint poder suficient per encarregar-se dels “pus arduus e carregosos” treballs durant la seua absència.

## 2.7. MARIA DE CASTELLA: LA PERPÈTUA LLOCTINENT

El regnat de Maria de Castella al costat del seu espòs Alfons el Magnànim ha copsat l'interès de la historiografia en multitud d'ocasions per la singularitat que caracteritzà la singladura vital d'aquesta parella règia. La unió entre Alfons i Maria es va plantejar com part de l'estratègia de la dinastia Trastàmara per perpetuar i perllongar les branques familiars en els distints trons peninsulars<sup>877</sup>. Com hem dit en apartats anteriors, els matrimonis eren mecanismes d'aliança que servien no sols per afermar relacions en el present sinó per dissenyar els taulers polítics del futur. Així, en termes generals, el matrimoni enllaçava no sols dues persones sinó dues famílies, conformant una parella esculpida segons els cànons del moment per governar els regnes. La reina era una companya necessària<sup>878</sup> per al rei unida a ell en un vincle indissoluble, pel qual la parella compartia la seua posició social, enaltint la dona a l'estatus del seu marit i fent-la partícep del cos polític que tots dos havien de representar, és a dir, tots dos esdevenien una unitat política i econòmica davant de la resta d'agents socials de la Corona d'Aragó<sup>879</sup>. Com ja hem referit, Ana Rodríguez considera que la lògica d'organització del parentesc medieval tingué una relació unívoca amb el poder en el cas de la monarquia<sup>880</sup>, el que suposava que el matrimoni fos el primer factor per garantir la continuació dinàstica. D'aquest s'esperava el naixement de descendència legítima i, a la vegada, es convertí en un pont per forjar aliances i lligams que ampliaren o consolidaren el poder de la dinastia, augmentant la seua influència o, fins i tot, el seu territori<sup>881</sup>.

Segons Theresa Earenfight, aquesta unió matrimonial estengué la dominació dels Trastàmara a la Corona d'Aragó<sup>882</sup>. Tot i això, aquesta estratègia sembla que tenia més a veure amb el repartiment de poder entre les diferents branques familiars, la de Castella i la d'Aragó, que amb l'afermament de la dinastia en la Corona. Cal tenir en compte, que aquesta mateixa estratègia sembla haver estat l'emprada per acordar els matrimonis entre Maria d'Aragó i Joan II de Castella o el de Caterina de Castella amb Enric d'Aragó. Les dues branques de la família s'unien en els distints esglaons, prioritzant

---

<sup>877</sup> F. HERNÁNDEZ DE LEÓN: *Doña María de Castilla. Esposa de Alfonso V el Magnánimo*, p. 19.

<sup>878</sup> D. PELAZ FLORES: *Reinas consortes*, pp. 143-172.

<sup>879</sup> M. I. del VAL VALDIVIESO: «Las mujeres en el contexto de la familia bajomedieval: la Corona de Castilla», p. 117.

<sup>880</sup> A. RODRÍGUEZ LÓPEZ: *La estirpe de Leonor de Aquitania*, p. 24.

<sup>881</sup> M. C GARCÍA HERRERO: «Matrimonio y libertad en la Baja Edad Media Aragonesa», p. 272.

<sup>882</sup> T. EARENFIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 20.

la unió entre el primogènit d'una branca amb la major de les filles de l'altra branca, com fou el cas d'Alfons i Maria.

D'aquesta unió, com de la resta de matrimonis regis, s'esperava la suficient entesa entre ambdós per aconseguir regnar en harmonia. Així mateix, arran del matrimoni s'havien de crear lligams d'intimitat individual i física i, fins i tot, vincles d'afecte que donassen fruits en forma de descendència legítima, confiança mútua i col·laboració política. Tanmateix, el matrimoni entre Alfons i Maria va estar marcat per la considerable distància física i personal que condicionà moltes de les conjuntures de la seua vida i, en conseqüència, del seu regnat.

La reina Maria patí severes malalties que afectaven la seua salut així com el seu aspecte físic. Certament, la reina Maria no va ser una dona de bona salut, però ni tant sols de jove. En 1415 quan es va casar era impúber i no deixà de ser-ho fins dos anys després. Això suposà que en els primers dos anys el matrimoni no es va poder consumir, possiblement clivellant la relació, per la part d'Alfons, des del principi<sup>883</sup>. Així mateix, tant sols quinze dies després de celebrar-se el matrimoni amb l'infant Alfons, Maria va caure malalta, possiblement d'un brot de xarampió, del qual els metges pensaven que no podria recuperar-se<sup>884</sup>. Aquests problemes de salut continuaren al llarg del seu regnat, segons un testimoni del metge Gabriel Garcia en 1446, la reina patia d'un histerisme nerviós que la duria a la mort<sup>885</sup>.

Un altre factor que ha estat considerat clau per entendre el distanciament personal d'aquesta parella règia fou la infertilitat de la reina<sup>886</sup>. L'origen del problema és pressuposava en ella fins la confirmació definitiva quan Alfons va tenir un fill fruit d'una relació extra matrimonial. La infertilitat de la reina suposava, en primer lloc, una falta a les seues obligacions i deures maritals. Com ja hem comentat abans, la reina medieval tenia en sí el deure de perpetuar la dinastia reial i Maria no va poder acomplir mai amb aquest deure. Tanmateix, com hem vist quan hem parlat de la maternitat, el govern municipal de la ciutat de València rebé una carta dels missatgers que tenien en la cort del rei en la qual informaven que la reina havia patit un accident, però encara estava embarassada: "a dicta senyora no contrastrant son affollament, és romasa prenys, pregam

---

<sup>883</sup> F. HERNÁNDEZ DE LEÓN: *Doña María de Castilla. Esposa de Alfonso V el Magnánimo*, p. 34

<sup>884</sup> A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1397-1458)*, p. 58.

<sup>885</sup> M. RODRIGO: «Personalitat i cultura de Maria de Castella, reina d'Aragó», p. 474.

<sup>886</sup> M. NARBONA CÁRCELES: «Le corps d'une reine stérile. Marie de Castille reine d'Aragon (1416-1458)», *Micrologus, Nature, Sciences and Medieval Societies*, 22 (2014), pp. 599-618.

nostre senyor Déu que li conserve son prenyat tro a produïment d'un bell fill”<sup>887</sup>. No es coneix altre embaràs de la reina i la parella no aconseguí tenir el bon fill tant esperat pels seus vassalls. Per aquest i altres motius, la relació entre la parella règia es clivellà i la reina hagué de patir les conseqüències de les perllongades absències del seu espòs, ja fos en forma de constriccions econòmiques o per haver d'encarregar-se de la tasca governativa. La manca de relació afectiva en la parella règia no li restà a la reina ni capacitat ni competències a l'hora de ser la seua col·laboradora en el govern de la Corona. Aquest és un cas singular. En els casos anterior la confiança i la relació entre els esposos era una de les bases fonamentals que justificaren la designació. En aquest cas, tot i que la relació personal estava deteriorada la reina fou igualment designada lloctinent del seu espòs en repetides ocasions, ostentant el major poder polític en la Corona d'Aragó.

Podem, per tant, descriure aquesta unió com un fracàs matrimonial però un èxit governatiu. A pesar de les circumstàncies personals, que Alfons es recolzés en Maria en nombroses ocasions reflecteix, en primer lloc, com la unió matrimonial entre un rei i una reina tenia a principis del segle XV un fort component polític pel qual tots dos assumien les seues responsabilitats particulars respecte al govern dels regnes. I, en segon lloc, que la lloctinència havia passat a formar part de les preeminències, tal i com ho assenyalava Maria de Luna, que una reina podia arribar a ostentar durant el regnat junt amb el seu espòs. A diferència d'una regència, la lloctinència implicava que el rei havia escollit la reina per diversos motius com la seua substituta amb capacitat, atribucions i poder suficient per fer tot allò que aquest faria, però a la vegada aquest encara podia ser consultat, així com podia ordenar instruccions concretes que volia que fossen portades a terme per la lloctinent. Així doncs, l'elecció de Maria, per tant, no es pot considerar que es produís per la relació personal entre aquesta i el seu espòs, sinó per la relació política que els unia i el deure que tenien amb la comunitat política.

Certament, el precedent de les reines anteriors fou fonamental. Els monarques de la dinastia Trastàmara es recolzaren considerablement en els precedents polítics i administratius per justificar les seues accions<sup>888</sup>. Abans de l'arribada de la dinastia Trastàmara existia ja una tendència per la qual les reines participaren en el govern com a lloctinents en conjuntures d'absència o indisposició dels seues esposos. Aquesta era un

---

<sup>887</sup> AMV, g-14, f. 140v. Barcelona. 1419, agost 3.

<sup>888</sup> La reina Maria consultà qüestions sobre les actuacions de les seues predecessores, veure: M. C. GARCÍA HERRERO: «Un tiempo de añoranza y aprendizaje. María de Castilla y sus primeros años en la Corona de Aragón», *Storia delle donne*, 9 (2013), pp. 97-116.

precedent en la pràctica política que ara la nova dinastia havia de respectar i continuar. Així doncs, els precedents d'Elionor de Sicília, Violant de Bar i Maria de Luna foren, en última instància, els determinants de l'elecció de Maria com a lloctinent.

Al llarg del regnat del rei Alfons, Maria assolí la lloctinència sempre que el seu espòs necessités de la seua persona per garantir el govern monàrquic, és a dir, com a garant de la justícia i l'estabilitat política i social, més enllà de la relació personal que en aquell moment tingués amb el seu espòs. A principis del segle XV, rei i reina eren dues figures institucionals amb deures clars respecte el govern i que havien evolucionat amb les experiències dels seus predecessors. Així doncs, en aquest moment una de les preeminències de la reina era assolir la lloctinència i mantenir el govern en les circumstàncies extraordinàries que requerien que una altra persona assumís els poders del monarca.

#### *La lloctinència de 1420-1423*

En 1420 Alfons marxà de la Corona per primera vegada, embarcant-se en les seues empreses en la Mediterrània i deixant Maria com a lloctinent general. En els anys anteriors, Maria de Castella havia estat considerablement a l'ombra de la mare del rei Alfons, la reina vídua Elionor d'Albuquerque<sup>889</sup>. Tanmateix, amb l'absència del rei Alfons arribà la primera oportunitat per a la sobirana per demostrar les seues habilitats i capacitats polítiques i resoldre problemes que el propi rei li encomanà i que foren reptes de considerable envergadura.

En el seu recorregut per la Mediterrània, el rei es va dirigir primer de tot a pacificar l'illa de Sardenya, que sempre havia estat molt sacsejada per revoltes per derrocar el control de la Corona d'Aragó. Des d'ací va marxar sobre Bonifaci, però les expectatives d'aconseguir la corona del regne de Nàpols i l'arribada dels genovesos, enemics del rei en les seues ambicions itàliques, el feren capitular<sup>890</sup>. Una facció de la Cort napolitana considerava que, sabent que la reina Joana no tenia hereus, caldria nomenar com hereu Alfons, rei de la Corona d'Aragó, per restablir la unitat territorial que hi havia en època dels Staufen, però, com a totes les Corts medievals, hi havia un altre partit, liderat per la facció fidel a Francesc Sforza, que es decantava per Lluís III d'Anjou.

---

<sup>889</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 24.

<sup>890</sup> A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia 1396-1458* p. 71.

En 1420, la reina Joana II va informar Alfons que si acudia amb tropes per defensar el regne napolità, l'anomenaria duc de Calabria i, per tant, el seu hereu. Alfons va acudir a Nàpols en juliol de 1421, on va vèncer als genovesos en la batalla de Foz Pisana, aconseguint una significativa victòria<sup>891</sup>. Tornant de Nàpols el rei dugué a terme el saqueig de Marsella, justificat per ell mateix com una represàlia necessària per les accions corsàries dels mariners marsellesos sobre mercants catalans. Les notícies sobre Castella el van fer tornar a la península<sup>892</sup>.

Mentrestant, Maria va exercir com a lloctinent general de tota la Corona. Abans de partir, Alfons li va dispensar el seu primer nomenament com a lloctinent, datat el 2 de maig de 1420 a la vila de Castelló de la Plana<sup>893</sup>. En aquest, li conferia la totalitat de les prerrogatives de govern del rei. Segons el document de la designació, el rei triava a la reina en tant: “*per consequens absentare, dignumque esse personam talem dimittere in eisdem maiestate nostram in omnibus representet*”<sup>894</sup>. És a dir, la seua elecció es basava en la necessitat de designar a una persona que fos capaç de representar la dignitat reial davant de la resta de membres de la comunitat política. I per això el rei escollí “*vos, illustrem reginam Mariam, consortem nostram carissimam, regimini dictorum regnorum Principatus ac insularum adjacencium regno Maioricarum predicto et omnium subditorum nostrorum in eis presenciu preficimus et in eisdem nostram generalem locumtenentem creamus, constituimus et eciam ordinamus*”<sup>895</sup>. Amb aquesta formulació el rei anomenava la seua esposa lloctinent general de la Corona.

En la cèdula que designava Maria com a lloctinent el rei inclogué totes les capacitats que la reina guadiria com a lloctinent. En primer lloc, el rei li concedí “*potestatem plenariam*” sobre tots els regnes de la Corona. Durant el seu exercici com a lloctinent obtenia la plena potestat per dirigir i governar la Corona durant tot el temps que ell estigués absent. La reina aconseguia el mer i mixt imperi amb total autoritat judicial, civil i criminal en terra, mar i aigua dolça, esdevenint la màxima autoritat judicial per sobre de qualsevol altre tribunal amb capacitat de sentenciar, absoldre, imposar penes i càstigs.

---

<sup>891</sup> L.SUÁREZ FERNÁNDEZ: *Los Trastámaras y los Reyes Católicos*, p. 147.

<sup>892</sup> A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1397-1458)* p. 112.

<sup>893</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. XII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1908, pp. 83-88.

<sup>894</sup> *Ibidem*, p. 83.

<sup>895</sup> *Ibidem*, p. 84.



Amb totes aquestes atribucions Maria estava per damunt de qualsevol magistratura ordinària, inclosa la governació general, donat que ocupava el lloc del rei i era la representant de la majestat reial. La lloctinent podria fer ús del seu poder per corregir, castigar o remoure qualsevol oficial reial en tots els territoris de la Corona. Així mateix, els membres dels tres braços eclesiàstic, militar i reial quedaven per sota de la reina, per la qual cosa aquesta podia rebre juraments de fidelitat en nom del rei, regir en i sobre el món urbà de la mateixa manera que ho feia el seu espòs, podria prendre qualsevol fortalesa i, fins i tot, acceptar el pagament de la Cena en les seues visites al món urbà o els béns vacants existents arreu de la Corona.

El nomenament també li conferia total capacitat sobre l'armada i els ordes militars, donant-li el poder per convocar exèrcits, hosts i cavalcades així com comanar-los. La reina es posava al davant dels exèrcits que romanien a la Corona en absència del seu marit i del gruix dels seus integrants que havien marxat a Sardenya amb el rei<sup>896</sup>. Amb açò, la relació entre les reines lloctinents i la guerra quedava una vegada més establerta, com ocorregué durant les lloctinències d'Elionor de Sicília i de Maria de Luna, especialment aquesta darrera que hagué d'atendre minuciosament a les qüestions militars per evitar la invasió de la Corona. Tanmateix, la capacitat de la reina de fer la guerra en nom del seu espòs quan tenia el seu "loch" anava diametralment en contra de l'ideal de dama aristocràtica que havia de treballar esforçadament per la pau i la concòrdia. Tot i que algunes de les qüestions que conformaven l'ideal de reina consort es transgredien amb l'assumpció del rol de lloctinent, el deure d'una reina lloctinent era "ocupar el lloc del rei" o en altres paraules fer tot allò que ell faria en cas d'estar present. El màxim deure de la monarquia baixmedieval era mantenir la justícia, per la qual cosa les accions militars o violentes que la reina hagués d'iniciar o continuar podien ser justificables o, fins i tot, necessàries per garantir l'imperi de la justícia. Així mateix, en el seu rol de lloctinent, Maria de Castella també gaudí de la capacitat de signar treves i arribar a acords i pactes amb altres poders polítics per tal d'aconseguir la pau i la concòrdia, tal i com ho faria el rei d'acord a la seua condició. En definitiva, el rei entregava a la reina la totalitat dels seus poders com a sobirà, per tal que aquesta pogués fer tot allò que ell faria i, així, perseverar el govern dels seus territoris.

La designació fou esmenada el dia 9 de maig d'aquest 1420, incloent nous apartats que no havien quedat clarament reflectits en l'anterior document. Ara, el rei li

---

<sup>896</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p.39-40.

concedia majors disposicions en qüestió de forns, molins, així com de navegació, armament i defensa marítima<sup>897</sup>.

Amb la designació feta el rei ja podia marxar a Sardenya a pacificar els “pèrfids sards”, com ell mateix els qualificà<sup>898</sup>. L’elecció de la reina es conegué entre la comunitat política de la Corona abans de la marxa del rei, i les Corts catalanes escrigueren al monarca per demanar-li que no marxés sense concloure les Corts a Catalunya: “e si lexarà la senyora reyna lochtinent, sia de sa mercé li vulla elegir e dar solemne consell de grans e notables persones dels dits Principat, regnes e terres sens plasents e agradables al dit Principat, ab consell dels quals la dita senyora reyna puxa, durant la absència de vos, senyor, a servey de Déu, descàrrech de vostre reyal consciència e profit e repòs de vostres vassalls”<sup>899</sup>.

La sol·licitud per part de les Corts catalanes d’un consell reial per a la reina ha estat interpretada com una conseqüència davant la possible percepció d’aquesta com una persona sense preparació adequada per a la tasca de govern, entre altres per la seua joventut<sup>900</sup>, ja que en el moment només tenia dinou anys, i perquè l’any anterior, en 1419, el rei Alfons havia encomanat a la reina presidir les sessions de les Corts catalanes en setembre, tanmateix la reina caigué greument malalta i no ho pogué fer<sup>901</sup>.

A pesar d’això, hem de tenir en compte que la reina Maria no fou l’única lloctinent que comptà amb un consell reial. Com hem vist anteriorment, coneixem perfectament l’existència i fins i tot la composició dels consells d’Elionor de Sicília i Maria de Luna. A imatge del rei, la reina lloctinent havia d’escoltar el consell d’altres membres de la comunitat política, dialogar amb ells i ratificar les seues decisions en el marc del consell. Per tant, aquest consell de la lloctinència no seria cap excepció, sinó un mecanisme de continuïtat de la pràctica governativa de la Corona, tant per als reis com per a les lloctinents.

Durant l’exercici com a lloctinent, Maria hagué de fer front a diverses qüestions polítiques i socials que afectaven greument tots els regnes de la Corona. En primer lloc, garantir la justícia i a pau social, en la qual també referim a la seguretat, durant l’absència

---

<sup>897</sup> ACA, RC, reg. 2669, f. 160v-161r. Castelló. 1420, maig 20.

<sup>898</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. XII, p. 83.

<sup>899</sup> Montserrat TOLDRA PARÉS: *La reina Maria, dona d’Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, Universitat de Barcelona, Tesi doctoral inèdita, p. 150.

<sup>900</sup> F. HERNÁNDEZ DE LEÓN: *Doña María de Castilla. Esposa de Alfonso V el Magnánimo*, p. 32.

<sup>901</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*. vol. XII, p. 146.

del rei, el qual havia marxat al front d'una gran flota amb els principals homes d'armes acompanyant-lo. Maria volgué aturar o evitar qualsevol tipus de violència que generés inseguretat en els territoris de la Corona. En períodes ordinaris, la seguretat es garantia a través de les xarxes de fidelitat i de poder que sortien del monarca cap a tots els seus dominis, però amb una guerra en territori llunyà, el rei havia pres els principals nobles, cavallers i gentils homes per a l'empresa, per la qual cosa, la xarxa que garantia la justícia i la seguretat s'havia desdibuixat parcialment. La reina procurarà mantenir aquests vincles de poder amb els territoris instant els poders locals a romandre en les seues ciutats o viles per així assegurar-ne l'estabilitat, com el cas del bisbe de Girona a qui li demanà la seua presència en la ciutat per evitar que els conflictes o la violència s'estenguessen durant la seua absència<sup>902</sup>. De la mateixa manera, la reina va fer tot el possible per acabar amb les bandositats que assolaven Lleida entre les famílies Navarra i Gralla. La reina emprà al bisbe de la ciutat i altres poders dels òrgans municipals per intentar que acordassen una pau entre ells<sup>903</sup>.

Per altra banda, la reina hagué de defensar la Corona i els seus habitants de certes problemàtiques sorgides amb persones d'altres monarquies i regnes, parlant amb els respectius poders per esmenar els greuges comesos contra els seus vassalls. En primer lloc, la reina hagué de reprendre al rei de Granada per la pirateria i el cors que afectava el regne de València. En juliol de 1420, la reina s'adreçà al rei de Granada per informar-lo d'un greuge que unes embarcacions de Tànger atacaren una nau comercial valenciana que es dirigia a Almeria, ajudats i aconsellats per vassalls del rei de Granada. Com a resultat d'aquest atac, foren confiscades mercaderies per valor de 15.000 florins, les quals havien estat venudes pels atacants. A més a més, els mariners havien estat morts, venuts com esclaus o empresonats a l'espera de ser pagat un rescot. En la seua carta, la reina demanava al rei de Granada que mantingués la bona relació que entre les dues monarquies existia, per a la qual cosa calia tornar els presoners i les mercaderies, ja que d'aquesta manera es respectaria i mantindrien les relacions comercials existents entre tots dos<sup>904</sup>. La relació amb les altres potències de l'Europa del moment fou fonamental durant aquest primer exercici com a lloctinent, ja que suposava demostrar la seua capacitat no sols en

---

<sup>902</sup> M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, pp. 173-174.

<sup>903</sup> ACA, RC, re. 3163, f. 19v. Calatayud. 1420, setembre 5.

<sup>904</sup> ACA, RC, reg. 2952, f. 44r-44v. Saragossa. 1420, juliol 26. També recollit per: M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 175; i T. EARENFIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 60.

afers propis de la Corona sinó en el tauler de joc més complex, com era la política internacional.

En la seua tasca de defensar els seus vassalls, la reina hagué de negociar problemes de la frontera aragonesa amb el rei de Navarra. La qüestió que tractaren fou la presa d'un bestiar per part de veïns aragonesos de Sos i del Real, els quals, segons la reina ho havien fet com a represàlia per la destrucció d'unes forques de pedra que els seus veïns navarresos havien realitzat anteriorment<sup>905</sup>. La reina demostrà en la seua carta al rei Carles III de Navarra que entenia el crim comès pels seus vassalls, però també era conscient que havia estat induït per una provocació prèvia. La lloctinent volia solucionar el conflicte senzillament tornant el bestiar als seus propietaris originals, tanmateix, el rei Carles pretenia pressionar la reina enviant cartes per donar compte dels fets als jurats de Saragossa i als cònsols de Barcelona<sup>906</sup>. Certament, aquesta estratègia política intentava acorralar la reina i aconseguir una compensació més favorable per als vassalls del rei de Navarra, donat que cercava solucions no sols en ella sinó en poders urbans, clarament per davall en la piràmide política del poder de la lloctinent. Cercar altres interlocutors per a la qüestió, fins i tot aquells que a pesar de ser importants no tenien res a dir en un problema de la frontera aragonesa, procurava desdibuixar la veu de la reina en la negociació i el seu poder com a lloctinent, havent de respondre de les seues accions primer amb l'oligarquia interna de la Corona. Tot i això, la reina aconseguí el seu propòsit i es restablí l'estabilitat en la frontera aragonesa.

Sens dubte, un dels principals reptes que la reina hagué de superar durant el seu temps al front de la Corona fou la substitució del Justícia d'Aragó Joan Ximénez. El rei li encomanà directament aquesta tasca que ell mateix havia iniciat en març de 1420, quan va fer una crida pública destituïnt-lo i obligant tots els oficials al seu servei a deixar de complir ordres d'aquest<sup>907</sup>. Els problemes amb el justícia es devien a que portava més de trenta anys en el càrrec i havia jurat que si el rei li ho demanava renunciaria al mateix, cosa que havia passat feia dos anys, però aquest havia continuat duent-lo a terme sense presentar-se davant dels monarques, que en repetides ocasions li ho havien demanat. Tot i la negativa d'aquest, al seu voltant s'anaren acumulant els escàndols i les acusacions de crims, entre ells, el de sodomia. Per tot açò, el rei havia decidit emprendre accions contra

---

<sup>905</sup> ACA, RC, reg. 3163, f. 34r-34v. Calatayud. 1420, setembre 23.

<sup>906</sup> Açò és suggerit per: M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 180.

<sup>907</sup> ACA, RC, reg. 2400, f. 114r-115r. Tortosa. 1420, març, 28.

aquest, però la marxa cap a Sardenya obligà Maria, com a lloctinent, a concloure allò que el rei havia iniciat. La col·laboració de la reina en aquesta qüestió fou absoluta. Així, en juliol de 1420, estant en Saragossa, la reina destitueix Joan Ximénez com a Justícia de manera taxativa i definitiva, fent referència a la crida prèvia del rei, i nomenà Berenguer de Bardají com a nou Justícia, seguint els designis del monarca<sup>908</sup>. Tot i haver executat les instruccions del seu espòs, la ingerència reginal fou altament criticada per membres de la comunitat política de la Corona i la reina hagué d'apaivagar les crítiques amb cartes justificant la seua actuació<sup>909</sup>. Tot i complir amb els designis del monarca, la reina com executora de la voluntat d'aquest quedava com la cara visible de les iniciatives polítiques, recaient sobre ella les conseqüències de les mateixes, tant positives com negatives. La lloctinent era la cara visible de la monarquia, una vegada més, i s'enfrontava en solitari a les pressions de la comunitat política en la presa de decisions.

Durant aquest període la reina va haver de convocar i presidir Corts a Catalunya i Aragó, sol·licitant finançament extraordinari per a les empreses italianes d'Alfons, que estaven comportant considerables victòries i que ampliaven les possibilitats de la Corona no sols de controlar Sardenya i Còrsega, sinó també Nàpols. En 1419, les Corts catalanes ja havien concedit un donatiu al monarca per poder sufragar la seua partida, però després de dos anys duent a terme campanyes per la Mediterrània, el donatiu s'havia exhaurit i el rei sol·licità a la reina que cerqués finançament per a la resta de la campanya<sup>910</sup>.

La reina convocà Corts per primera vegada a Tortosa en 1421, tot i que es traslladarien, posteriorment, a Barcelona, on les reunions es perllongaren fins juliol de 1423. La convocatòria d'aquestes fou, segons la reina, “per la conservació i protecció de la corona del nostre marit, el senyor rey, i el bon stament del Principat”<sup>911</sup>. La reina obrí les Corts amb un discurs solemne en el qual proclamava la urgència del monarca per finançar la seua empresa en la Mediterrània, després de la victòria en Sardenya i Còrsega, però Gènova i els Anjou encara representaven un seriós perill per al monarca i per a la Corona<sup>912</sup>. Tanmateix, els estaments plantejaren els seus dubtes sobre la legitimitat de la

---

<sup>908</sup> ACA, RC, reg. 3165, f. 4v-5r. Saragossa. 1420, juliol 10.

<sup>909</sup> M. Toldrà inclou les explicacions que la reina va fer al comte de Pallars, però també ho feu davant altres poders com el govern municipal barceloní. Sobre el comte de Pallars, veure: M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, pp. 178-179.

<sup>910</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 58.

<sup>911</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. XIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1909, pp. 1-2.

<sup>912</sup> M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, pp. 206-207.

reina per a convocar Corts, però aquests desaparegueren quan la reina presentà el document en el qual el rei la nomenava lloctinent, delegant en ella totes les seues atribucions com a rei, incloent-hi la convocatòria i presidència de les Corts<sup>913</sup>.

Davant la petició de la reina, l'abat de Montserrat respongué a la reina amb un magnífic discurs en el qual li demanava “bé governar, virilment defendre e els perills imminents subvenir”. En aquestes línies es pot entreveure com els aspectes relacionats amb la lluita o la defensa militar no trobaven entre les característiques i actituds que havien de guiar i modelar a una reina consort. Tanmateix, en el seu deure com a lloctinent general havia de deixar a banda les limitacions de l'ideal femení i assumir elements i qualitats considerats masculins per poder governar igual com ho faria el rei. Així mateix, l'abat li aconsellava regir-se per les virtuts de la justícia, templança, fortalesa i prudència per al seu govern, ja que amb aquestes quatre virtuts “vostres progenitors, antichs comtes de Barcelona e reys d'Aragó (...) són stats armats”. De fet, li demanava que seguís l'exemple d'aquells qui l'havien precedida “singularment devets semblar la reyna doña Alionor, besàvia vostra, qui ab gran justícia regí aquest Principat e ab gran prudència feu notables constitucions en aquesta ciutat de Tortosa en temps de la guerra de Castella e ab gran temperància e fortaleza trebayllà en foragitar los enemichs de la pàtria”<sup>914</sup>.

Amb aquest exemple, l'abat aconseguia lligar a la reina Maria amb una predecessora seua en el càrrec de lloctinent, Elionor de Sicília, amb qui Maria compartia vincles de sang, i que havia estat la primera reina lloctinent de la Corona en la difícil circumstància de la Guerra dels Dos Peres. Tot i les dificultats que trobà Elionor en el seu moment, el record del govern de la reina romania en la memòria de la comunitat política i legitimava a Maria en la seua activitat legislativa al costat dels estaments. Per a la pròpia Maria, els antecedents marcats per les reines que la precediren foren molt importants en els seus primers temps a la Corona d'Aragó, ja que s'informà de qüestions relatives a la tradició de la figura reginal per intentar mantenir-se dintre del rol que aquestes havien establert. En aquest sentit Maria continuà la tradició de predecessores com Elionor de Sicília, presidint unes Corts a Catalunya.

La convocatòria de les Corts va posar a prova, per primera vegada, les capacitats de negociació i de legitimació de Maria. En primer lloc, per la queixa repetida dels

---

<sup>913</sup> Aquest és el document que emprat anteriorment. Veure: *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. XII, pp. 83-85.

<sup>914</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. XIII, pp. 43-49.

estaments aragonesos a acceptar que fos la reina qui convoqués les Corts. La reina va saber demostrar la seua capacitat emprant el document de nomenament com a lloctinent deixat pel rei Alfons en el qual s'especificava la seua capacitat per convocar i presidir Corts i Parlaments. De la mateixa manera, la lloctinent va posar en pràctica els seus coneixements i dots discursius per aconseguir dur a terme la celebració de les Corts a pesar de les inicials negatives per a la seua realització. A banda, va haver de negociar amb els estaments per tal d'aconseguir un finançament per les empreses d'Alfons. Les Corts foren closes el 20 de juliol de 1423<sup>915</sup>. Al llarg de les sessions, Maria i els braços aprovaren lleis, estudiaren i repararen contrafurs, cosa que permeté a la reina aconseguir el seu objectiu, un donatiu per a la flota del rei. Les Corts catalanes concediren 350.000 florins d'or per a aquest fi i 70.000 més per al manteniment del rei, que devien ser pagats dels ingressos que generaven les generalitats. Tot i que la clausura es realitzés en 1423, el donatiu i la flota començà a preparar-se des d'octubre de 1421, quan les corts sufragaren la construcció de 10 galeres i 8 naus, les quals estigueren llestes en la primavera de 1422<sup>916</sup>. Tanmateix, tot i l'esforç i afany de la reina per complir els designis del monarca, en maig de 1422 el rei informà la reina que de moment ja no necessitava l'estol, ja que havia aconseguit una treva de sis mesos amb els seus enemics. Finalment, la flota no marxaria de Barcelona fins maig de 1423, costant 130.000 florins extraordinaris pel manteniment durant el temps que estigué amarrada<sup>917</sup>.

Aquesta primera lloctinència de sols tres anys va ser una prova, la primera per a les seues capacitats de govern, ja que hagué de posar-se al capdavant de les institucions més rellevants de la mateixa i dur a terme el joc polític necessari per aconseguir els objectius seus i del seu marit, Alfons, sense saber quan tornaria aquest ni si les empreses del mateix serien fructuoses. Allò evident és que l'exercici de la lloctinència suposava la posada en escena de la col·laboració entre Alfons i Maria en el plànol més visible de l'esfera governativa, convertint la reina en la cara visible del poder monàrquic.

Aquest període es podria qualificar com una primera presa de contacte per a ella i una primera oportunitat per al rei Alfons d'examinar les capacitats de Maria davant la gestió dels regnes. Evidentment, Maria tenia a la seua disposició tots els engranatges

---

<sup>915</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. XIII, p. 580.

<sup>916</sup> A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1397-1458)*, p. 78-82.

<sup>917</sup> M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, pp. 212-213.

administratius i governamentals per procedir amb la seua activitat com a lloctinent, però la seua autoritat fou igualment qüestionada per les Corts catalanes, així com per altres poders que intentaren minvar la seua autoritat. Maria, coneixedora ja de les pràctiques polítiques i amb un consell que l'assessorava en les seues decisions, fou capaç d'executar els manaments del rei, com la destitució del Justícia d'Aragó o la convocatòria de Corts, i d'actuar independentment responnent a les necessitats polítiques que sorgiren en els territoris de la Corona, com hem vist en els casos de les bandositats Lleida, la pirateria barbaresca, els conflictes en la frontera aragonesa.

Sens dubte, la reina Maria en aquesta primera lloctinència entengué el seu paper com a delegada del poder reial i com a representant del rei, prenent decisions de manera autònoma i responnent a les múltiples urgències que es presentaven davant d'ella. Amb tot, el rei Alfons va mantenir correspondència amb la reina i amb els oficials de la Corona per poder atendre assumptes del govern, però especialment per transmetre manaments, fonamentalment de caràcter econòmic. Per tant, la seua agència pròpia s'entremesclava amb la seua capacitat per executar i posar en marxa els manaments i designis del monarca.

La situació a Castella va provocar la necessària tornada d'Alfons<sup>918</sup>. Alfons volia restablir el control de la seua família a Castella, ja que tot i que el govern de Castella estava presidit pel seu germà Joan, realment era controlat per Álvaro de Luna, conestable de Castella i privat del rei. Així que Alfons i els seus dos germans, Enric, mestre de l'orde de Santiago, i Joan, arribaren a la conclusió que calia eliminar Álvaro de Luna per intentar afermar el poder que havien tingut. Tot i això, tots tres eren conscients que no podien tornar al poder que la família ostentava en 1420 però que si tenien als nobles cortesans del seu costat podrien derrocar a Álvaro de Luna<sup>919</sup>. Els infants d'Aragó, Joan i Enric, es van posar a treballar en cercar el favor dels nobles per la seua causa. La neutralitat d'uns i el favor d'altres va fer que Álvaro de Luna acceptés arribar a una entesa per la qual els infants d'Aragó reprenien el seu paper i Luna va quedar rellegat de la Cort durant any i mig per evitar conflictes armats. Tanmateix, el recel de molts nobles, que no havien obtingut cap benefici de la derrota del conestable i que s'havien mantingut neutrals, afavorint els infants d'Aragó, va propiciar la tornada d'aquest, donant-li la presidència del Consell i els infants decidiren abandonar-lo<sup>920</sup>.

---

<sup>918</sup> A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia 1396-1458*, p. 92.

<sup>919</sup> *Ibidem*, p. 95-97.

<sup>920</sup> L. SUÁREZ FERNÁNDEZ: *Los Trastámaras y los Reyes Católicos*, p. 134-145.



Atenent a la situació, Alfons, com a cap de la família Trastàmara aragonesa, va decidir declarar la guerra a Joan II, rei de Castella, com un mecanisme per declarar la guerra al seu privat, Álvaro de Luna. Així, una vegada finalitzats tots els preparatius de la guerra, l'any 1429, des de València, Alfons surt amb les tropes necessàries per tal d'envair Castella i que serien reforçades per les que comandaria l'infant Joan com a rei de Navarra<sup>921</sup>. Quan les tropes es van assentar al camp de batalla i abans de començar l'enfrontament, la reina Maria va decidir intervenir apareixent després de cavalcar llargues jornades fins al camp de batalla, demanar-li una tenda a Àlvar de Luna i plantar-la en meitat del camp de batalla<sup>922</sup>. La reina no marxaria fins que el seu germà, el seu cunyat i el seu marit acceptassen signar un acord de pau. La intervenció personal i directa de la reina demostra l'assumpció i el compliment del rol reginal de garants de la concòrdia i la pau. La tenacitat de la reina la impulsà a realitzar el simbòlic gest d'interposar-se entre els dos exèrcits, posant la seguretat dels membres de la seua família i la pau entre les monarquies per davant de la seua integritat física. Complint l'ideal de dama aristocràtica i reina consort, Maria aconseguiria forçar l'entesa entre les parts, amb la signatura del tractat de Majano<sup>923</sup>, referendat per les parts en 1430, gràcies a la seua intervenció i capacitat de mediació.

*La segona absència del rei: la primera lloctinència compartida entre la reina Maria i l'infant Joan*

En 1432 el tron de Nàpols semblava estar a l'abast d'Alfons, tot i que la conquesta s'augurava complexa pel complex panorama polític en la península Itàlica, on els interessos de les altres potències com Gènova, Florència, Venècia i el papat, xocaven amb les seues aspiracions.

Alfons va decidir marxar, ja que els assumptes castellans no requerien la seua intervenció directa i que deixava en els regnes de Catalunya i Mallorca de lloctinent la reina Maria<sup>924</sup>, amb les mateixes condicions que en la lloctinència anterior, i al seu germà Joan lloctinent de València i Aragó. La lloctinència compartida era una fórmula complexa de govern que requeria l'entesa de dos actors polítics diferents, la qual cosa podia afeblir

---

<sup>921</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, pp. 58-64.

<sup>922</sup> Melcior MIRALLES: *Crònica del Capellà d'alfons el Magnànim*, edició a cura de Mateu RODRIGO, València, Fonts històriques valencianes, 2012, p. 180-181.

<sup>923</sup> Més informació al respecte: L. SUÁREZ FERNÁNDEZ: *Los Trastámaras y los Reyes Católicos*, p. 158.

<sup>924</sup> ACA, RC, reg. 3276, f. 139v-142r. Barcelona. 1432, maig 14.

l'efectivitat de la delegació de poder i, fins i tot, el prestigi de la monarquia. Tanmateix, els interessos de l'infant Joan s'imposaren i la dualitat de poders, és a dir, la lloctinència compartida s'exerciria fins 1434. Aquest període, fou de calma governativa en la Corona i la reina donà suport a les empreses del seu espòs, mentre atenia algunes qüestions ordinàries del govern del Principat<sup>925</sup> però el vertader repte arribà en 1435.

Aquest any es van produir dues morts desitjades i esperades per als interessos mediterranis de la parella règia, la mort de Lluís III d'Anjou, candidat al tron de Nàpols de l'altra facció de la cort napolitana, i, poc després, la mort de la reina Joana II el 2 de febrer de 1435. A partir d'aquest moment, els partidaris d'Alfons s'afanyaren a nomenar-lo rei de Nàpols a la ciutat de Capua. Tanmateix, el nomenament no era suficient i calia afermar el tron, i des d'aquesta ciutat, Alfons va posar en marxa tota la seua estratègia militar per conquerir i consolidar el seu govern a Nàpols<sup>926</sup>.

Fruit dels esdeveniment en la política mediterrània es produïren canvis en l'estructura governativa de la Corona. La lloctinència compartida que havia produït l'existència de dos poders que havien de coordinar-se obligatòriament va canviar. Durant els preparatius de la batalla, en juliol de 1434, l'infant Joan es va reunir amb els seus germans Alfons i Enric per coordinar la campanya en la que s'havien d'enfrontar als genovesos. En els mesos que la reina quedà com a lloctinent general, mentre el rei i els infants preparaven l'enfrontament contra els genovesos, procurà mantenir la defensa de la costa, com feu amb els cònsols de Barcelona a qui escrigué per no sols romandre vigilants davant qualsevol amenaça, sinó també per instar-los a atacar qualsevol embarcació en cas de suposar un risc<sup>927</sup>.

Tanmateix, l'enfrontament contra els genovesos en la batalla de Ponça fou una desfeta i un fracàs per a les tropes d'Alfons el Magnànim, patint una derrota flagrant fins al punt que el rei i els seus dos germans van quedar captius sota el control dels genovesos.

L'absència i posterior captura de Joan i Alfons deixava la reina com a lloctinent general, encarregada no sols de governar la Corona sinó de resoldre la qüestió del captiveri del rei. Alfons havia estat entregat pels genovesos en setembre de 1435 al duc de Milà i s'exigia un quantios rescat<sup>928</sup>. La reina va prendre la iniciativa convocant, per

---

<sup>925</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, pp. 69-70.

<sup>926</sup> A. RYDER (1992) *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1397-1458)* p. 203.

<sup>927</sup> AHCB, Lletres reials, I.B.IX-A-1, n° 295. València, 1435, juliol 27.

<sup>928</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 56.

la seua banda, Corts generals de la Corona a Monsó per aconseguir un subsidi suficient per pagar l'alliberament del monarca. Evidentment, l'assumpció de la lloctinència general per part de la reina i la convocatòria de Corts en un moment d'extrema gravetat té reminiscències a l'exercici que protagonitzà Maria de Luna en 1396, tot i que en conjuntures diferents.

Així, la reina va decidir, assistida per un gran consell de síndics reunits a València, convocar Corts generals<sup>929</sup>. Tanmateix, els problemes a la seua legitimitat tornaran de la mà dels representants del regne d'Aragó, que s'havien negat a presentar síndics i ara es negaven a la celebració de les Corts, donat que la reina no havia jurat els furs i privilegis del regne i que no reconeixien cap de les seues accions si no es dirigia cap a Saragossa a oficialitzar el jurament<sup>930</sup>. La reina acatà la tradició de govern aragonesa i el primer dia d'octubre ja es trobava a Saragossa per poder procedir al jurament en qüestió. A pesar dels problemes per reconèixer la seua autoritat i les seues prerrogatives règies, Maria va saber negociar i flexibilitzar la seua postura política fins aconseguir el seu objectiu, celebrar unes Corts generals de la Corona que concedissen el subsidi necessari per l'emergència que suposava rescatar al rei<sup>931</sup>. La reina presentà la seua proposició inicial a les Corts el 15 de desembre, en la qual relatà la manca d'informació fidedigna sobre la situació del rei, si estava captiu o ja lliure, però, en qualsevol dels casos, la reina considerava necessari un donatiu econòmic per “la total deliurança de la persona del dit senyor e a la presta recuperació de aquella (...) e a la honor sua e de la sua corona”<sup>932</sup>.

Mentrestant, en el mateix mes d'octubre de 1435, el rei anunciava als consellers de Barcelona que l'infant Joan seria alliberat immediatament i prompte tornaria a la Corona d'Aragó. Tal i com el rei havia augurat, a primeries de 1436 Joan ja es trobava en territori peninsular<sup>933</sup>. Joan es presentà en Montsó en gener de 1420, i el rei li concedí, novament, el càrrec de lloctinent general del regne d'Aragó i del regne de València, mentre que la lloctinència de Catalunya, hauria de compartir-la amb la reina Maria, sempre que aquesta es trobés dintre del Principat<sup>934</sup>. Tot i aquesta concessió, fou la reina

---

<sup>929</sup> Aquest consell ha estat estudiat per: M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 439-442.

<sup>930</sup> M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 445.

<sup>931</sup> A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1397-1458)* p. 193.

<sup>932</sup> AHCB, Procés de les Corts Generals de Montsó 1435-1436, f. 39r.

<sup>933</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 42.

<sup>934</sup> ARV, MR, vol. 9050, f. 5v-6r. Portvendres. 1436, gener 20.

qui llicencià les Corts de Monsó el 31 de març d'aquell any, ja que s'havia decidit que es convocarien corts particulars de cada regne, a Alcanyís per al regne d'Aragó, a Morella per al regne de València i a Barcelona per a Catalunya<sup>935</sup>. Maria hauria de presidir les corts catalanes novament.

La captura d'Alfons i de Joan va suposar una nova prova de foc per a les capacitats com a governant de Maria ja que calia que es posés al capdavant de la corona per solucionar la situació, com així va estar. L'alliberament d'Alfons es va realitzar en 1436, aconseguint d'aliat al propi duc de Milà i havent acordat un pla per atacar conjuntament Francesc Sforza i alterar l'ordre establert a Itàlia. Segons A. Ryder el rey es posaria en contacte amb la reina Maria per tal d'informar-la de la seua bona relació que entre el duc i ell s'havia establert: "*Hazle saber a mi esposa que soy feliz, que estoy en mi casa*"<sup>936</sup>.

Mentrestant, Maria continuarà lluitant per aconseguir subsidis a les Corts de Barcelona on se li plantejaren difícils conflictes per un edicte de pau i treva que concedí al Principat, tal i com havia estat acordat en les Corts de Montsó. L'edicte fou acceptat únicament pel braç reial, mentre que en els estaments eclesiàstic i militar hi havia un sentiment d'inquietud davant el que consideraven una possible amenaça als seus privilegis. La tensió entre la reina i els estaments s'anà incrementant progressivament, especialment amb la manca d'avanços per resoldre les qüestions dels greuges i la manca de resolució en concedir un donatiu quantiós. De fet, la construcció d'un nou estol es va produir, però amb la constant amenaça per parts dels estaments catalans d'aturar-ne les obres en qualsevol moment. Tot i la tensió existent entre reina i estaments catalans en 1437 pel govern del Principat, la reina es va mantenir ferma en les seues prerrogatives reials, en tant que lloctinent durant tot el període i es va mantenir al capdavant de les negociacions dels assumptes que afectaven més internament el Principat<sup>937</sup>. La reina recordaria en un memorial la complexitat d'aquest període dient: "per les pràctiques passades sie gran molèstia haver e tenir Cort ab aquella gent"<sup>938</sup>.

---

<sup>935</sup> M. TOLDRA PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 455.

<sup>936</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 54.

<sup>937</sup> M. TOLDRA PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 490. I T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 70.

<sup>938</sup> ACA, RC, reg. 3225, f. 132v. Barcelona. 1439, maig 23.

Malgrat la difícil experiència, els estaments i la reina arribaren a una ràpida entesa en 1438 quan el nord del Principat es veia en perill d'un imminent intent d'invasió per part de tropes de senyors francesos. La reina convocaria un Parlament per al 12 de novembre i, tot i no poder assistir a moltes de les sessions per estar malalta, va convocar alguns representants a la seua cambra, estant ella al llit i als quals els instà a arribar a un acord sobre un donatiu ràpidament, per poder enviar tropes a la frontera<sup>939</sup>. Seguint les demandes de la reina i davant la urgència de la situació, en poques reunions s'acordà un donatiu de 15.000 florins per a la defensa de la frontera<sup>940</sup>.

Tanmateix, prompte hauria de deixar Catalunya, ja que el 24 de novembre de 1438 el rei la tornava a nomenar lloctinent general de la Corona<sup>941</sup>.

#### *La nova lloctinència general de 1438 a 1446*

Des de 1438 fins a 1446 exercirà com a lloctinent general de tota la Corona. L'assumpció de la lloctinència general es produí per la intenció i voluntat de l'infant Joan d'abandonar la Corona per poder marxar cap a Castella per intentar oposar-se definitivament a Álvaro de Luna. La designació és pràcticament idèntica a la realitzada en 1420, excepte perquè la reina aconseguia una major capacitat per controlar aspectes econòmics<sup>942</sup>.

El govern de Maria es recolzava en la designació del 24 de novembre, en la qual el rei la convertia en el seu *alter ego*, dotant-la novament de tots els poders, prerrogatives, preeminències i capacitats pròpies del monarca, recreant el mateix escenari polític que la reina havia tingut durant la seua lloctinència de 1420 a 1423. A través d'aquesta delegació la reina fou capaç d'actuar per iniciativa pròpia en algunes qüestions relatives al món urbà o la defensa dels drets dels seus vassalls, però també hagué d'executar els manaments encomanats pel rei des de la distància. Un dels assumptes que hagué d'encarregar-se fou la destitució del Justícia d'Aragó. El rei havia encarregat aquesta complexa tasca a l'infant

---

<sup>939</sup> M. TOLDRA PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, pp. 540-543.

<sup>940</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*. vol. XIII, p. 253.

<sup>941</sup> ARV, MR, reg. 9050, f. 9v-10r. 1438, novembre 24.

<sup>942</sup> Cal dir que en 1448 quan esclatà l'escàndol del tresorer del rei Alfons, Mateu de Pujades, el control de les finances que tenia la reina Maria es veurà molt més limitat, ja que Alfons posarà unes mesures molt estrictes de control. La reina pugnarà en diverses ocasions amb el rei ja que l'acusava de deixar-la sense capacitat per poder fer front als pagaments que havia de fer com a lloctinent i que, en moltes ocasions, no es feien a temps perquè els funcionaris encarregats no pagaven en el termini establert. Més sobre aquesta qüestió en: T. EARENIGHT: *Women and wealth in Late medieval Europe*, p. 236.

Joan, tanmateix aquest marxà a Castella abans de completar-la i Maria se n'hagué d'encarregar. Les Corts aragoneses havien estat convocades pel rei Joan davant els rumors d'una possible invasió de tropes franceses, i s'inauguraren en gener de 1439. Tanmateix, amb la marxa de l'infant Joan en el mes de març la destitució de Martí Díaz d'Aux quedava encara pendent. Sobre Díaz d'Aux es cernien acusacions de malversació econòmica dels fons reials, per la qual cosa el rei volia que fos designat un nou justícia, concretament Ferrer de Lanuza<sup>943</sup>. Davant la gravetat del cas, la reina s'apressà a complir les ordres detenint l'antic justícia i empresonant-lo al castell de Xàtiva, a la vegada que feia oficial el nomenament de Lanuza.

Una de les qüestions que més poden interessar són els límits de la col·laboració entre rei i reina. La manca de relació afectiva entre ambdós membres de la parella règia, com hem dit a l'inici, fa que el paper de Maria s'haja d'interpretar més com el d'una companyona política que com l'esposa del rei. Maria, desenvoluparà la seua activitat com a lloctinent dintre del marc establert pel monarca, sempre veient en ella una peça més per a fer funcionar l'aparell governatiu de la Corona mentre ell es trobava absent. Certament, el rei estigué absent, però també intervingué activament en el govern de la Corona, tenint una considerable ingerència en aspectes com els càrrecs dels respectius regnes o de les distintes ciutats. En aquest sentit, els manaments regis havien de fer-se complir a través de la lloctinent, esdevenint responsables de l'èxit o fracàs de les execucions. La delegació del poder que feia el rei en la reina no significa que existís una confiança entre ambdues figures institucionals, tot i que el Magnànim devia acceptar la capacitat de la reina per mantenir el govern de la Corona. Tanmateix, en ocasions, el rei volia mantenir la reina al marge de la presa de decisions polítiques. Per exemple, en 1445 el rei decidí confeccionar una nova Ceda reial per constituir el govern municipal de la ciutat de València, però a l'hora de preparar el llistat el rei demanà a Lluís Depuig i a Gabriel de Palomar que elaborassen la terna de candidats, enviant-los un document rubricat per tal que l'omplissen. Tanmateix, aquests tenien instruccions clares de no informar la reina del veritable origen d'aquesta, especificant que en cap cas la reina "ho podia saber"<sup>944</sup>.

Aquest episodi demostra com la reina, després de tants anys com a lloctinent, era ja un vector de poder per sí mateixa. La voluntat d'Alfons de mantenir-la

---

<sup>943</sup> M. TOLDRA PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 546.

<sup>944</sup> ACA, RC, reg. 2698, f. 84r. Aquest document està inclòs en: Sandra BERNABEU BORJA: *La ciutat i el rei. Govern, societat i elits valencianes (1416-1479)*, tesi doctoral inédita, Universitat de València, 2017.

desinformada demostra que en cas d'haver sabut la veritat, la reina hagués volgut intervenir en la decisió, imposant-se als oficials reials i decidint en nom del rei. Així doncs, el monarca entenia que el paper polític de la reina i lloctinent general en la Corona la capacitava per exigir una parcel·la pròpia en la comunitat política i suplir al rei en totes les decisions que aquest no pogués prendre per si mateix. Tanmateix, el Magnànim preferia confiar, per algunes decisions, en els seus oficials en el món urbà, el que establia uns límits a l'actuació de la reina que ella no coneixia. És evident, que el monarca podia acotar el marge d'actuació dels seus lloctinents i quan la relació política tenia major pes que la personal el rei no dubtà a limitar la capacitat d'intervenció i ingerència de la reina, mentre li requeria complir amb l'execució de manaments reials explícits.

Certament, la manca de relació entre la parella règia influïa considerablement en la intervenció reginal en la política de la Corona. Si bé, com a reina consort, la lloctinència i l'exercici del poder delegat del monarca estava assegurat com una preeminència que li permetia participar del poder polític, el rei podia limitar aquesta capacitat actuant amb consens d'altres actors, evitant l'autoritat de la lloctinent. De la mateixa manera, quan aquesta no volia procedir en un manament, aquest la podia obligar, com ocorregué a partir de 1446, quan assumí la lloctinència de Catalunya.

#### *Lloctinent a Catalunya (1446-1453)*

A primeries de 1446, la lloctinència general de la reina després de vuit anys es veié novament interrompuda amb la designació de Joan com a lloctinent de València i Aragó<sup>945</sup>. Tot i que Alfons acceptà la petició del seu germà i fins i tot la podia considerar necessària, seguia sense estar satisfet de la fórmula de govern, ja que creava dissidència i conflictes entre ambdós i, de fet, criticava el seu germà per voler-li prendre la lloctinència a la reina “com un xiquet amb un joguet de primavera”. Així, Alfons advertia al seu germà que si emprava la lloctinència pels seus interessos castellans li la reprendria i l'assignaria per sempre a Maria<sup>946</sup>.

La reina romangué lloctinent a Catalunya fins 1453. Aquesta darrera lloctinència fou un repte governatiu per a la reina. En primer lloc, hagué d'intentar calmar les bandositats en Barcelona. La reina escrigué al governador de Catalunya, Galceran de

---

<sup>945</sup> Les cartes foren enviades des del 11 al 18 de febrer. AHCB, Cartes Reials, l.b.IX-A2, p. 514-517.

<sup>946</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 81.

Requesens, i li demanà la seua col·laboració per aturar les lluites entre els bàndols que estaven assolant la capital catalana. Així mateix, el va informar sobre la seua intenció de partir prompte cap a Barcelona des de València per acabar amb la violència amb la seua presència, així mateix, en arribar promet que impartirà justícia<sup>947</sup>. La seua agència personal li permetia decidir com atendre aquestes qüestions sense rebre instruccions concretes del monarca, ja que sabia que la seua presència física en la ciutat rebaixaria el conflicte.

La reina feu la seua solemne entrada a Barcelona el 13 de juny. En una carta la reina detallà al rei com “lo poble ha mostrat gran plaer e consolació de ma venguda”, però matisava que el poble s’alegraria molt més de veure’l a ell, ja que era “senyor e lur rey natural”, i no la seua, “qui so vostre lochtinent”<sup>948</sup>. La reina no parlava de si mateixa com a consort sinó com a lloctinent del rei, demostrant com havia assumit el càrrec i les competències del mateix sobre les pròpies de reina consort. El seu paper passava per davant deure i obligacions del model ideal de virtuositat de la dama aristocràtica, assumint les característiques que l’exercici del poder delegat del monarca implicaven. Per això, és comprensible que en les seues actuacions traspassaren els límits dels patrons de conducta de la reina consort.

El 30 de juny de 1446, la reina convocà Corts catalanes que es reuniren el 27 de juliol a Barcelona<sup>949</sup>. La reina havia d’aconseguir finançament per al rei, per la necessitat de finançament per poder preparar la seua tornada a la Corona després d’una absència de més de 14 anys. Però, per poder satisfer les necessitats econòmiques que el rei transmetia a Maria, la lloctinent havia d’enfrontar-se a nombroses dificultats, la primera de les quals era l’esforç personal que li suposava convocar, presidir i negociar amb les Corts. La reina li ho feu saber al monarca en una reveladora carta en la qual afirmava “yo ya temia celebrar Corts e no crech que res me sia pus treballós”, tanmateix, entenia que havia de fer aquest esforç “pensant que en aquestes se havia de tractar de material que tant desig e tant útil a tots vostres vassalls et terres de la part d’açà voluntàriament ho prenia”<sup>950</sup>. Però els problemes començaven amb la mateixa composició dels representants a les Corts. En primer lloc, els estaments tornaren a qüestionar la seua autoritat per convocar les Corts catalanes. Així mateix, el braç militar tenia problemes per escollir la comissió per a

---

<sup>947</sup> AHCB, Cartes Reials, l.B. IX-A-2, nº. 514. 1446. València, febrer 11.

<sup>948</sup> ACA, RC, reg. 3271, f. 1v-2r. Barcelona. 1446, 27 juny.

<sup>949</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*. vol. XXII, pp. 205-209.

<sup>950</sup> ACA, RC, reg. 3270, f. 83v-84r. Barcelona. 1446, octubre 14.



negociar en les Corts i tots vinculaven el donatiu a la tornada del rei. Enmig de les discussions la reina caigué greument malalta i s'intentà canviar la ubicació de les Corts per facilitar-li la tasca<sup>951</sup>. Tot i que la reina seguí transmetent-li les seues dificultats per continuar a les Corts catalanes per aconseguir els diners que li havia demanat, perquè demanaven insistentment el retorn del rei. Però, el rei li respongué que la pau que esperava tenir en Itàlia no s'havia produït, per la qual cosa havia de romandre allí defensant Nàpols i els seus drets. En aquest temps Maria devia fer el seu deure en les Corts, sense congoxa, ja que havia de fer els seus manaments sense despeses extraordinàries “sino yo te prometo que a ti te lo faré pagar”. El deure de la reina era complir els manaments del rei i ara necessitava que aconseguís posar d'acord als braços de les Corts per donar-li fons per a la guerra que hauria de lliurar, però en cas de mantenir-se la pau, no haurien de pagar cap donatiu i podran guardar els seus diners per una altra ocasió<sup>952</sup>.

En les Corts de 1446-1448 la reina no aconseguí un acord en els temes fonamentals que es plantejaren, des del donatiu al rei fins la política remença. Segons la reina, tot i el pas del temps els braços no arribaven a cap acord, ja que sols defensaven els seus propis privilegis, per davant de l'interès de la cosa pública. El donatiu no s'aprovava perquè es creia que el rei Alfons vivia amb una opulència excessiva. Però la petició del donatiu canvià. El 13 de març de 1448, la reina Maria demanà als braços novament una ajuda econòmica, però aquesta vegada no per a la tornada del rei sinó per preparar una nova campanya militar. Dels 104.000 florins que les Corts podien disposar, en abril de 1448 sols oferiren 30.000 florins a la reina per poder enviar ballesters al rei.

Per altra banda, la reina hagué de fer front a l'amenaça que els remences suposaven i la tensió entre pagesos i senyors que cada vegada es feia més patent. Maria decidí recolzar el rei en la seua política en favor dels remences, mentre que els estaments demanaven acabar amb totes les concessions que la parella règia els havia conferit<sup>953</sup>.

Veient les dificultats a les quals s'enfrontava i la irrisòria quantitat oferta com a donatiu, el rei li donà permís per llicenciar les Corts sense haver arribat a cap acord, ja

---

<sup>951</sup> M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, pp. 732-734.

<sup>952</sup> ACA, RC, reg. 2940, f. 22v-23r. Cheperano. 1446, desembre 11.

<sup>953</sup> Theresa Earenfight li dedicà un capítol a l'anàlisi de la relació i la política de la reina en la qüestió remensa. Veure: T. EARENFIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, pp. 102-130.

que, segons aquest, podrien aconseguir diners per a una futura tornada emprant altres mecanismes<sup>954</sup>. La reina procedí a llicenciar les Corts el 11 de maig<sup>955</sup>.

La reina a finals de 1448 marxà a Perpinyà per modificar qüestions de les eleccions al govern municipal de la ciutat, però en gener de 1449 el rei li encarregà convocar novament Corts a Catalunya. La reina les convocà en Perpinyà per a març, però la baixa assistència feu prorrogar la seua apertura fins el 21 de març de 1450 amb només 19 representants dels braços. La reina demanà un donatiu de 400.000 florins, per poder satisfer la voluntat i desig del rei de tornar a la Corona i que no podia sufragar el viatge amb les rendes del seu patrimoni.<sup>956</sup> Tanmateix, els braços no arribaven a cap tipus d'acord i es decidí traslladar la Cort a Vilafranca on la reina es presentà el 23 de desembre de 1451 per demanar una nova ajuda econòmica, en aquesta ocasió per pacificar Mallorca i Menorca. La reina demanà en nom del rei 30.000 florins per poder reunir l'ajuda militar que necessitava per pacificar les revoltes dels camperols, però era necessari que concedissin aquesta ajuda ràpidament per poder evitar problemes majors<sup>957</sup>. Al llarg de 1452 la reina continuà demanant aquesta ajuda, però novament s'hagué de canviar el lloc de celebració de les Corts de Vilafranca a Barcelona per un brot de pesta que posava en perill la integritat de la reina i els membres de les Corts<sup>958</sup>. Tanmateix, aquesta petició tampoc fou concedida pels braços, dividits entre concedir o no una nova ajuda a un monarca que portava vint anys absent. En febrer de 1453, el rei envià una carta a les Corts que fou presentada per la reina en la qual demanava que li proporcionaren 2.000 homes, mariners i ballesters, per armar cinc galeres durant cinc mesos<sup>959</sup>. Aquesta petició tampoc fou acceptada fins octubre d'aquell 1453, quan la reina hagué d'abandonar la lloctinència i representar a la Corona d'Aragó en Castella per mediar i posar pau entre Castella, Navarra i la Corona d'Aragó. Maria viatjaria a Valladolid per signar aquesta pau en nom d'Alfons i Joan i deixaria les Corts i la lloctinència de Catalunya en mans de Galceran de Requesens<sup>960</sup>. A partir d'aquest moment, la reina abandonà l'exercici de la lloctinència,

---

<sup>954</sup> M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 753.

<sup>955</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*. vol. XXII, pp. 379.

<sup>956</sup> Aquest donatiu fou demanat pel propi monarca i la reina executà la seua ordre, segon s'indica en: ACA, RC, reg. 3209, f. 100v-101r. Barcelona. 1451, juliol 28.

<sup>957</sup> M. TOLDRÀ PARÉS: *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, p. 806.

<sup>958</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*. vol. XXIII, pp. 240.

<sup>959</sup> A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1397-1458)*, p. 354.

<sup>960</sup> Galceran de Requesens, qui havia estat governador de Catalunya, prengué possessió de la lloctinència el 19 d'octubre de 1453. T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 128.

el que no suposà que abandonés l'activitat política, però des de 1453 seria sense càrrec o designació oficial.

L'exercici de Maria de Castella com a lloctinent fou el més llarg practicat per una dona en la baixa edat mitjana. Tot i que la seua salut fou un impediment recurrent a l'hora de desenvolupar moltes de les seues funcions i dels objectius plantejats, Maria va intentar àrduament complir en tot moment amb les funcions que el rei li havia confiat. Per exemple, en 1440, estant greument malalta ha de convocar Corts, arribant a fer una locució de les mateixes des del llit, envoltada dels delegats dels estaments per tal d'inaugurar oficialment les sessions d'aquestes<sup>961</sup>.

Durant tot aquest temps, Maria hagué de fer front a greus problemes arreu de la Corona, com un intent d'invasió a la Corona per Aragó i anar a Aragó a coordinar la defensa i obtenir un subsidi per dur-la a terme, com posteriorment intentarà dur a terme la de Mallorca, així com intentar frenar el gran problema català dels remences. La reina va defensar àrduament les demandes dels remences nord catalans i tant ella com Alfons van mantenir un front unit en la qüestió, intentant avançar en l'alliberament dels pagesos i evitar la confrontació violenta entre aquests i els seus senyors.

L'excel·lent i llarg servei de Maria de Castella com a lloctinent reial és fonamental per entendre l'evolució que la figura institucional reginal havia experimentat des de la segona meitat del segle XIV, incloent la capacitat d'exercir el poder delegat del monarca durant dècades. Sens dubte, demostra l'afermament que la reina tenia dintre de l'esquema monàrquic, evidenciant no sols la capacitat femenina per intervenir en la pràctica política amb poder i autoritat sinó que la monarquia ja s'entenia com una entitat composta en la qual tots els seus membres treballaven per la consecució dels objectius de l'agenda monàrquica. La consolidació de la significació política de la reina en la pràctica i usos de govern baixmedieval és innegable, veient no sols la duració de la seua lloctinència, sinó l'abast de les seues accions. Tot i això, la reina trobà sempre oposició en les Corts a l'hora de convocar-les i presidir-les, tanmateix, Maria sempre feu l'esforç d'adaptar-se a les necessitats dels braços, com anar a Saragossa a jurar furs i privilegis abans de convocar Corts generals, o de mostrar els privilegis del rei que li delegaven la capacitat de convocar Corts cada vegada que li era reclamat.

---

<sup>961</sup> T. EARENIGHT: *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, p. 121.

Cert és que la posició de la reina s'havia consolidat, gràcies als casos que precedien a Maria de Castella. Tanmateix, la relació entre les anteriors lloctinents i els seus esposos podria ser definida com més propera i fluïda, de la mateixa manera que es podia garantir la dedicació de la reina com la millor garant dels drets de la família reial no sols pel seu rol com a esposa sinó com a mare del futur rei. Tanmateix, aquesta part de la relació entre Maria i Alfons fou molt distant, el rei fins i tot intentà divorciar-se de la reina a final del seu regnat, i la parella mai aconseguí tenir fills. Per què nomenar a la reina si no existia una relació tan estreta com en prèvies lloctinències reginals?

L'essència de la participació política de la reina es basa en la col·laboració que entre aquesta i el rei es produïa arran de la confiança que entre els dos esposos s'havia de crear. La relació personal dels cònjuges es trobava en l'epicentre de la construcció mental i política de la col·laboració entre les figures institucionals, i així s'havia impulsat la lloctinència femenina a la Corona d'Aragó. Pere el Cerimoniós havia confiat en Elionor de Sicília per assumir la tasca governativa en la seua absència perquè sabia que podia confiar en que aquesta defensés els interessos de la monarquia, el rei i els infants. Tanmateix, la relació entre la reina Maria i el rei Alfons era complicada en l'àmbit personal, la llarga absència del rei i els problemes per aconseguir descendència legítima trencaren aquest àmbit entre ambdós. Malgrat aquestes dificultats circumstancials i personals, la significació política de la reina i el funcionament de la monarquia composta ja era una cadena d'engranatges que funcionava a la perfecció, per la qual cosa s'aconseguí superar les barreres personals i la reina esdevenir lloctinent, preeminència afirmada anteriorment, i que la parella fora un èxit governatiu.

En aquestes condicions podem afirmar que existí col·laboració entre Alfons i Maria? La reina col·laborà amb el rei amb la mateixa dedicació que les predecessores ho havien fet amb els seus esposos. A pesar de la distància entre els esposos, la coordinació en la qüestió governativa funcionà a la perfecció, especialment per la dedicació de la reina. Maria s'encarregava de fer complir en els territoris peninsulars l'agenda del monarca, tot i que aquest a vegades impulsava accions de govern sense comptar amb la reina, demanant, com en 1445, que la reina no sapigués que ell confiava més en el criteri dels oficials reials municipals de València que en el de la seua lloctinent. De fet, probablement el motiu pel qual el monarca no volia que la reina s'assabentés de qui eren els autors del llistat de la Ceda era perquè la reina podia emprar el seu poder com a lloctinent per proposar noms per aquesta llista. Per tant, la col·laboració no era del tot

completa, donada la manca de confiança entre els esposos que sí tenia conseqüències en la inclusió de la reina en les qüestions de la pràctica política, però aquesta sí existí, ja que la reina com a lloctinent era el mecanisme que tenia el rei per aconseguir que la majoria dels seus manaments foren executats.

En aquest sentit, tenint en compte els clarsobscurs de la seua relació i confiança en les qüestions polítiques, la intervenció de la reina Maria fou simplement com executora d'algunes ordres del monarca o també tingué una agència pròpia com a lloctinent? Maria fou clarament executora dels manaments del monarca, com ho foren les seues predecessores. Aquesta era una de les essències de la lloctinència, posar en marxa i coordinar les actuacions que des de la distància podia demanar el monarca i que ell no podia fer per la seua dedicació a altres qüestions, especialment bèl·liques. Alfons el Magnànim depengué en major mesura que altres monarques de les capacitats dels seus lloctinents d'executar la seua voluntat, fent-los responsables de l'eficàcia en posar-les en marxa. Això no resta que la reina tingués una agència pròpia. Moltes d'aquestes demandes eren poc específiques, el que suposava que la reina decidís i realitzés cada moviment pel seu compte per poder assegurar el seu compliment. A més a més, com a lloctinent s'havia d'enfrontar i resoldre qüestions que no provenien del monarca, sinó de la comunitat política: com podia ser atendre a peticions de particulars, intervenir en bandositats urbanes, resoldre qüestions judicials, entre altres. En aquestes ocasions, com hem vist, la reina informava el rei amb posterioritat de les solucions pensades i aplicades, havent aplicat la seua agència a la resolució del problema governatiu que se li presentés. La reina Maria realitzà totes aquestes qüestions simultàniament a l'execució de manaments reials. No totes les seues accions es poden circumscriure's a un aspecte concret, execució o agència pròpia, fent del seu exercici com a lloctinent un punt mig entre ambdues postures de la pràctica política.

## **2.8. JOANA ENRÍQUEZ: LA LLOCTINÈNCIA EN TEMPS DE CONFLICTE INTERN A LA CORONA**

Joana Enríquez exercí la lloctinència en diverses ocasions i sota circumstàncies diverses, gaudint de la delegació de poder del seu espòs en solitari o en nom d'altres. Tot açò fou possible per la fluïda i propera relació que la unia al seu espòs, la qual fomentà una estreta col·laboració i cooperació entre la parella règia, enfortint la seua posició com a figura institucional en el panorama polític del monarca. Així mateix, els dos exercicis

diferents demostren com la figura institucional reginal havia consolidat la capacitat de representació política definitivament entre les seues preeminències, sent reconeguda i acreditada com una figura amb capacitat per disposar de tota l'autoritat i el poder propi del càrrec i moure cadascun dels fils i les peces del tauler polític. En aquest sentit, Joana Enríquez fou reconeguda com una agent política i interlocutora vàlida amb la resta de membres de la comunitat política de la Corona, especialment en el Principat de Catalunya, com a representant de la monarquia pel seu paper com a esposa del rei, el qual a meitat del segle XV ja era suficient per gaudir del reconeixement d'aquesta autoritat. Tot i que la consolidació de l'exercici de la lloctinència per part de les reines consorts que es va anar produint en els regnats anteriors, la crisi de legitimitat que afectà al regnat de Joan II per la guerra civil navarresa i l'enfrontament amb el seu fill, l'infant Carles també es reflectí en la seua esposa, especialment amb l'empresonament i posterior mort d'aquest.

Així mateix, l'exercici de la lloctinència a la Corona d'Aragó no fou la primera experiència en la qual Joana Enríquez rebé el poder delegat del rei. Abans del seu ascens al tron catalano-aragonès, Joan havia nomenat governadora de Navarra la seua esposa durant un curt període. Aquesta vivència, en un clima hostil, seria un important antecedent per a la reina consort que la preparà per a la seua posterior tasca en la Corona d'Aragó.

A diferència de les anteriors lloctinents que exerciren el poder quan afers de la política exterior afectaven el normal funcionament de l'estructura monàrquica, com podia ser una guerra entre la Corona d'Aragó i una altra potència europea, la reina Joana Enríquez hagué de fer front a una delegació de poder en la qual les relacions entre la monarquia i el territori on anava a governar, el Principat, estaven considerablement deteriorades o, directament, en guerra oberta. Davant d'una amenaça forana, les reines aconseguiren unir sota la seua figura institucional a la resta de membres de la comunitat política. Tanmateix, la reina Joana hagué de fer front a un conflicte intern de la Corona emprant el seu poder i autoritat per controlar els seus vassalls. Així mateix, hi hagué altres divergències respecte al model establert per les seues predecessores, fonamentalment amb Maria de Castella. A diferència d'aquesta, Joana Enríquez i el seu espòs Joan II mantingueren una estreta relació personal i el rei inclogué a la reina en totes les qüestions polítiques que assetjaren el seu regnat. A més a més, la maternitat tingué una importància cabdal per a l'assumpció del poder polític. El seu paper com a mare del primogènit li atorgà un valor polític superior i que pogué ser emprat estratègicament en la política de la monarquia, legitimant-la durant la seua primera lloctinència.

Després de la mort de l'infant Carles, príncep de Viana, el 23 de setembre de 1461, i, segons l'article catorze de la capitulació de Vilafranca, l'infant Ferran esdevingué primogènit i lloctinent del rei a Catalunya, on havia de ser enviat per tal d'exercir el seu càrrec institucional<sup>962</sup>. Tanmateix, l'infant Ferran només tenia nou anys en aquell moment i necessitava d'algun tutor fins que arribés als catorze anys d'edat. Aquesta decisió no havia quedat dilucidada en la Capitulació de Vilafranca, per la qual cosa, havia de ser negociada per les parts abans de l'anada de l'infant a Barcelona. La monarquia tenia una oportunitat per intentar aconseguir establir una base de poder major i més forta en el Principat, enviant la reina com a tutora del lloctinent i apropiant-se, novament, de les màximes prerrogatives governamentals en el territori.

El dia 26 de setembre, la Generalitat de Catalunya havia enviat una missiva als ambaixadors que tenia a Calatayud, on es trobaven el rei, la reina i el primogènit amb instruccions on els demanaven que esbrinassen si, com es rumorejava, el rei havia decidit enviar el primogènit, l'infant Ferran, amb la reina Joana com a la seua tutora. La tasca dels ambaixadors era, en cas de confirmar-ne la informació, demanar-li al rei que reconsiderés la seua decisió i permetés al primogènit acudir solament acompanyat pels ambaixadors de la Generalitat<sup>963</sup>. Els diputats del Principat feren saber els seus ambaixadors com "les populars opinions" que la relacionaven amb la mort del príncep de Viana suposaven un seriós problema per l'estabilitat del govern si la reina acompanyava el primogènit<sup>964</sup>. Si bé, l'existència dels rumors afeblí la imatge o fama pública de la reina Joana els diputats empraven aquestes històries com a mecanisme per deslegitimar la reina i apartar-la del jove lloctinent, donat que sabien que si la reina acompanyava a l'infant aquesta ostentaria vertaderament la lloctinència i, per tant, el rei Joan II tot i no poder governar des de Catalunya tindria una representant que físicament i política encarnaria els seus interessos i objectius<sup>965</sup>.

---

<sup>962</sup> AHCB, Deliberacions de guerra de Joan II, f. 141. També recollit per: N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1953, p. 105.

<sup>963</sup> ACA, RC, reg. 3411, f. 17v. Barcelona. 1461, setembre 26. I ACA, Generalitat, 934, 119.

<sup>964</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 107.

<sup>965</sup> Sobre la fama pública de la reina en aquest moment: L. RUIZ DOMINGO: «Escribir para construir: la imagen de la reina Juana Enríquez en la correspondencia y la crónica del siglo XV», en Esther CORRAL (ed.): *Voces de mujeres en la Edad Media. Entre realidad y ficción*. Berlin - Boston, De Gruyter, 2018, pp. 59-65.

La tasca d'aquests ambaixadors en els dies posteriors seria intentar obtenir una resposta clara i contundent del monarca sobre la seua decisió respecte a l'acompanyament i supervisió del primogènit com a lloctinent. El dia 30 d'octubre tot i que el rei afirmà que encara no ha decidit el procediment sobre la qüestió i la reina afirma que intercedirà en favor de les seues peticions, els ambaixadors s'assabentaren “per relació o report de alguns domèstichs e familiars el senyor rey”<sup>966</sup> que el rei havia disposat que la reina acompanyés al seu fill a la capital catalana. Quan aquest fou directament confrontat el dia 1 d'octubre de 1461, aquest digué que ho estava considerant però no donà una resposta clara a la qüestió. En canvi, la reina sí es manifestà més obertament davant dels ambaixadors, als quals els informà que no considerava molt adequat per a l'infant ser separat d'ella donada la seua curta edat. Tot i això, la reina no ho plantejà com una decisió definitiva sinó com una expressió de la seua manera de pensar, exposant el seu criteri que com a mare i com a reina el seu lloc estava al costat del primogènit<sup>967</sup>.

Amb aquesta primera temptativa, la parella règia mostrava la seua intenció d'enviar a la reina, a la vegada que procurava guanyar temps per preparar la seua arribada. El cinc d'octubre el rei afegí un altre argument a la discussió. Si la reina no acompanyava a l'infant Ferran a Catalunya per exercir la lloctinència, s'iniciaria la “gelosia i les disputes entre els catalans” donat que entre ells competirien per controlar-lo<sup>968</sup>. Segons aquest argument, la reina, pel seu lligam com a mare, però també com a actor relacional en l'esquema polític, podia esdevenir un element més neutral en la pulsio entre les forces polítiques del Principat. En la seua estratègia per mantenir el poder a Catalunya, la monarquia emprà l'argument del corrompiment dels altres membres de la comunitat política davant la possibilitat d'aconseguir poder. La reina ja havia estat definida i percebuda com una figura neutral que en tots els casos procuraria conciliar els interessos de la monarquia amb la cerca de la pau, la concòrdia i l'estabilitat.

Aquest fou el primer intent per part del rei Joan II per justificar l'elecció de la reina Joana com a tutora de l'infant. La designació es convertiria en convertiria en una realitat el dia 26 d'octubre quan el rei escrigué als diputats comunicant-los la seua decisió d'enviar a la reina amb l'infant Ferran a Catalunya, donat la joventut d'aquest i que la mateixa reina no concebia deixar-lo sol<sup>969</sup>. Però, si l'edat de l'infant i la preocupació de

---

<sup>966</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 110.

<sup>967</sup> ACA, Generalitat, TC, 940, f. 120r.

<sup>968</sup> AHCB, Cartes Reials, 1455-1462, nº 260. Calatayud. 1461, octubre 5.

<sup>969</sup> ACA, RC, reg. 3411, f. 29v. Calatayud. 1446, octubre 26.



la seua mare no eren arguments suficients per legitimar i justificar la presència de la reina a Catalunya com a tutora de l'infant, el rei informà els ambaixadors de la Generalitat que el jove primogènit s'havia disgustat seriosament en saber que volien enviar-lo a Catalunya sense la seua mare, el que havia fet témer per la seua salut<sup>970</sup>. Amb aquesta argumentació, la reina ja no era sols una elecció que permetria mantenir l'estabilitat i la neutralitat, ni tant sols una mare que opinava sobre el benestar del seu fill, sinó l'únic element que podia mantenir i assegurar la salut i, per tant, la supervivència de l'infant. El poder polític de la reina s'edificà a través de la innegable dependència entre un fill i la seua mare, fent de la maternitat una vegada més el ressort per a justificar l'assumpció de poder polític, concretament la seua presència i el seu càrrec com a tutora, el qual la portaria a exercir la lloctinència *de facto* del Principat.

El dia 29 iniciaren la reina i el primogènit el seu viatge de Calatayud cap Barcelona, tanmateix, les circumstàncies eren molt incertes donat que l'oligarquia barcelonina no havia exposat clarament la seua postura davant l'imminent entrada de la reina, tot i que el rei havia enviat diverses missives informant sobre la qüestió. El dia 8 de novembre arribaren a Lleida<sup>971</sup> i els diputats de la Generalitat i consellers de la ciutat de Barcelona encara no havien respost al rei, cosa que es produí dos dies després quan la comitiva estava ja a Cervera<sup>972</sup>. Els diputats enviaren dues missives, una per a la reina i l'altra per al primogènit, però molt diferents en contingut. A la reina li enviaren una protocol·lària carta que responia a les seues enviades durant la seua estada en Fraga i Lleida<sup>973</sup>. Tanmateix, a l'infant Ferran li feien arribar una carta de caràcter més substancial, en la qual expressaven els seus dubtes davant la designació com a la seua tutora de la reina i la necessitat de negociar prèviament a la seua arribada a Barcelona totes les qüestions sobre el jurament que realitzaria com a primogènit i lloctinent<sup>974</sup>. Sens dubte, els diputats eren conscients que, en realitat, havia de ser la reina Joana qui llegís i dictés la resposta a aquesta missiva, tanmateix, no importava. L'exposició a l'infant dels recels i dels dubtes de la designació com a tutora de la reina pot ser considerat una tàctica política dels diputats de la Generalitat per menystenir l'autoritat de la reina, sabent que

---

<sup>970</sup> ACA, RC, reg. 3411, f. 29v. Calatayud. 1446, octubre 26.

<sup>971</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 115.

<sup>972</sup> ACA, Generalitat, TC, 934, f. 216v.

<sup>973</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 117.

<sup>974</sup> Germán GAMERO IGEA: «Las lugartenientes de la Corona de Aragón y su relación con las ciudades en tiempos de Fernando el Católico», en Jesús Ángel Solórzano Telechea Árbol académico, Beatriz Arízaga Bolumburu (coords.): *Ser mujer en la Edad Media*. Árbol académico, Amélia Aguiar Andrade Árbol académico, 2013, pp. 319-320.

aquesta seria qui respondria a la carta, però deixant-la de banda en la discussió oficial de la qüestió. Tanmateix, la reina disposava de dos avantatges que podia emprar per intentar consolidar la seua posició com a tutora i, per tant, com a lloctinent a Catalunya. Per un costat, la seua relació amb l'infant, a través de la seua figura com a mare d'aquest podia aconseguir que s'expressés en el sentit que ella dictés. I, en segon lloc, la capacitat d'imposar una política de fets consumats sobre els diputats de la Generalitat, presentant-se en Barcelona sense haver accedit a les seues demandes i marcar els temps que afavorien la seua posició.

Les autoritats municipals de la ciutat demanaren més temps a l'infant i la reina així com acordar una data abans de la seua arribada a la capital, per poder organitzar tot allò necessari per la seua recepció, incloent una entrada reial. Tanmateix, la comitiva continuà el seu camí i el dia 13 es trobaven ja al monestir de Valldonzella on la monarquia acostumava a allotjar-se abans d'una entrada reial en la capital catalana<sup>975</sup>. Tanmateix, la inesperada arribada a les portes de Barcelona suposà que les oligarquies municipals no hagueren disposat del cerimonial adequat per a la seua entrada, en el qual els consellers i altres membres de la classe política urbana acudien a rebre'ls, tot i que aquest li havien demanat el dia abans, quan es trobaven a Martorell, que endarrerís la seua arribada a Valldonzella un o dos dies per poder enllestir tots els aspectes protocol·laris habituals<sup>976</sup>. Malgrat el contingut d'aquesta missiva, la preocupació primordial dels consellers de Barcelona i diputats del Principat no era tant organitzar una recepció adequada a les costums i tradicions urbanes, sinó poder concretar d'antuvi una reunió amb la reina i el primogènit per tractar la qüestió del jurament que aquest havia de realitzar com a lloctinent a la seua arribada a Barcelona. En tractar-se d'un infant encara considerat menor d'edat, el jurament podia no ser realitzat per aquest sinó que havia d'escenificar-lo el seu tutor o tutora en nom seu, el que suposava que aquesta cerimònia seria en la peça clau per a la legitimació de l'actor polític que finalment exercís el càrrec de tutor de l'infant, fos la reina o un membre de les institucions representatives del Principat. La necessitat d'una reunió era un altre intent per endarrerir l'arribada de Joana Enríquez i l'infant Ferran i, així, per aconseguir posar en marxa una estratègia per intentar bloquejar

---

<sup>975</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 121.

<sup>976</sup> M. RAUFAST CHICO: «Ceremonia y conflicto: entradas reales en Barcelona en el contexto de la Guerra Civil catalana (1460-1473)», *Anuario de estudios medievales*, 38/2 (2008), pp. 1045-1047.

l'entrada de la reina acompanyant al seu fill, allunyant públicament la seua figura del càrrec de tutora i de l'exercici de la lloctinència.

Tanmateix, la reina Joana, conscient que el temps ara jugava en favor de la classe política del Principat, s'avançà als diputats i consellers, arribant amb la comitiva a Valldonzella el dia 13, sense haver tractat la qüestió del jurament i, per tant, sense haver permès posar en qüestió el seu paper com a tutora de l'infant<sup>977</sup>. Tot i no ser rebuts amb cap comitiva oficial a la seua arribada a Valldonzella, aquest era un èxit per a l'estratègia de Joana qui imposaria una política de fets consumats sobre les oligarquies catalanes donat que en trobar-se ja a les portes de Barcelona amb el seu fill, era pràcticament impossible que se li tancaren les portes de la capital sense una escalada de tensió que anés en contra dels interessos d'aquests, ja que seria una ofensa considerable a la dignitat reginal i a la monarquia que faria escalar la tensió en un ambient considerablement tens. Amb aquesta seqüència de fets, la reina havia preparat un escenari favorable a la seua acceptació com a tutora de l'infant, ja que els consellers de Barcelona i els diputats de la Generalitat tenien ara el deure d'acudir a Valldonzella i excusar-se per la manca d'una recepció oficial a la seua arribada. Així mateix, després d'excusar-se per la seua falta, havien d'intentar negociar el jurament i intentar evitar que la reina acompanyés a l'infant com a tutora quan aquesta ja es trobava a les portes de Barcelona. Tota la conjuntura afavoria a la reina per ser acceptada formalment com a tutora de l'infant i, per tant, per ser la persona que exercís el govern a Catalunya.

Durant la reunió del dia 14 a Valldonzella, els consellers de Barcelona demanaren a la reina els papers expedits per la cancelleria del monarca que acreditaven la seua designació com a tutora de l'infant. Al dia següent, una comissió de juristes experts fou convocada pels Diputats de la Generalitat per estudiar quin era el jurament que havia de fer l'infant i la legalitat de la reina per exercir com a tutora d'aquest<sup>978</sup>. La comissió dictaminà que ni “dret canònichs, ne civils, ne leys e libertat de Cathalunya no obsten que la senyora reyna no sie e puixe ésser tudriu del illustríssimo don Ferrando, e que, com a tudriu, pot exercir e administrar la justícia del Principat en nom e veu del primogènit fins que haje edat de .XIII. anys”<sup>979</sup>.

---

<sup>977</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 125.

<sup>978</sup> Així li ho feu saber la reina al rei en una missiva: ACA, RC, reg. 3499, f. 22r. Barcelona. 1461, novembre 16.

<sup>979</sup> P. BOFARULL Y MASCARÓ: *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. XIX, p. 153.

Davant la resolució dels juristes, els diputats del general, amb el recolzament dels consellers de Barcelona, acordaren que la reina Joana, com a tutora de l'infant, prestés el jurament en nom seu. L'estratègia de la reina havia estat exitosa ja que la seua presència en Barcelona havia forçat a les autoritats del Principat a acceptar-la i no poder al·legar cap excusa ni impediment en el seu reconeixement oficial com a tutora i lloctinent *de facto* del Principat. La maternitat fou el component legitimador que permeté afermar a l'autoritat de la reina, tot i els intents per limitar-se pels membres de la comunitat política.

El 21 de novembre de 1461 la reina Joana i l'infant Ferran feren la solemne entrada reial a la ciutat de Barcelona amb una disposició pròpia del ceremonial que honrava a la ciutat i als monarques dintre dels marcs de la cultura urbana<sup>980</sup>. Al dia següent, el 22 de novembre, en la casa de la Diputació del General, la reina jurà en qualitat de tutora de l'infant la Capitulació de Vilafranca amb el qual es consagrà el dret de la reina a exercir el govern en Catalunya. La cerimònia mostrà clarament la posició de la reina com a lloctinent efectiva del Principat. Joana estigué asseguda en un tron amb l'espasa, símbol de la justícia, entre les cames i amb l'infant Ferran assegut als seus peus<sup>981</sup>.

Tanmateix, aquesta primera victòria no garantia que l'exercici de la lloctinència fora a ser fàcil i, de fet, no ho fou.

Amb l'acceptació de la reina com a tutora i lloctinent, en el Principat s'establien dues autoritats simultàniament que es trobaven en un conflicte apaivagat, en la que hi hagué episodis de fricció entre ambdues, pivotant la relació dels actors polítics entre tensió i relaxació. Bofarull va definir precisament aquesta conjuntura "dues autoritats anaven a trobar-se a Barcelona, la natural del pahís y la procehint del poder de la reyna, receloses de mútua usurpació"<sup>982</sup>. Aquesta desconfiança entre les parts es devia als interessos enfrontats que la presència de la reina com a lloctinent no feia més que aguditzar, donat que des del primer moment Joana procurà cercar camins per reforçar la monarquia dintre del Principat.

---

<sup>980</sup> M. RAUFAST CHICO: «¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona», *En la España medieval*, 30 (2007), pp. 92- 95.

<sup>981</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 148. Aquesta recull tot el ceremonial descrit per Zurita.

<sup>982</sup> P. BOFARULL Y MASCARÓ: *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. XIX, p. 155.

Des de finals de novembre, la reina Joana anà construint una retòrica propagandística que afavorís el retorn del rei a Catalunya. Segons les condicions de la Capitulació de Vilafranca del Penedès el monarca no podia entrar al Principat sense abans tenir una petició dels representants polítics dels catalans. L'argument de la reina Joana, defensava que la tornada del rei a Catalunya suposaria un pas endavant per acabar amb les diferències entre el rei i els catalans, a la qual cosa la reina afegí més arguments al discurs remarcant que el rei de França podria aprofitar la conjuntura per atacar el Rosselló i la Cerdanya, així com Navarra, donada la divisió entre la comunitat política<sup>983</sup>. Joana Enríquez emprava la seua plataforma de poder i d'autoritat en Catalunya per promoure arguments l'agenda de la monarquia i intentar beneficiar la institució. En aquest sentit, la reina començà a articular i desplegar aquest argument, des de finals de novembre i durant les primeres setmanes de desembre, intentant formar un fort partit reialista i recolzant-se clarament en els membres principals de la Busca. El moment escollit no fou a l'atzar, ja que en aquest període el Consell dels Trenta de Barcelona s'havia de dissoldre i s'havia d'escollir un nou consell entre els dies 27 de novembre i 13 de desembre<sup>984</sup>. En aquesta conjuntura de feblesa, la reina considerà que era un bon moment per fer un intent per aconseguir restaurar al rei i a la monarquia en Catalunya. Tanmateix, a petició dels consellers de Barcelona, davant les intencions de la reina, el Consell de Cent escollí una comissió o consell que es va fer càrrec del govern en aquest interval per intentar evitar el buit de poder donés més avantatge polític a la tutora i lloctinent<sup>985</sup>.

La reina Joana, tot i la formació d'aquesta comissió, presentà a les autoritats barcelonines una petició el dia 10 de desembre per la qual demanava que els catalans estengueren una petició al rei per tal que tornés a Catalunya amb els arguments anteriorment nomenats<sup>986</sup>. La reina aconseguí que es demanés una votació amb síndics de les principals ciutats i viles catalanes<sup>987</sup>, tanmateix, aquesta votació es convocar sense data ni termini definit clar, per la qual cosa, anà ajornant-se progressivament i mai s'arribà a celebrar, donat que els diputats de la generalitat es mostraren cada vegada més cautelosos amb les accions de la reina i acabaren demanant la vigilància respectuosa de

---

<sup>983</sup> ACA, Generalitat, TC, 934, f. 277r. També recollit per: N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, pp. 173-175.

<sup>984</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p.176.

<sup>985</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 171.

<sup>986</sup> AHCB, Deliberacions del Consell de Cent, 1461-1462, f. 34v-36r.

<sup>987</sup> S'escrigué per sol·licitar l'enviament de síndics a Barcelona per tractar la qüestió a Tortosa, Girona, Lleida, Vic, Vilafranca del Penedès, Puigcerdà, Vilafranca, Cervera, Perpinyà, Manresa, entre altres. AHCB, Lletres del Consell, 1460-1462, f. 155v-156r.

les clàusules acordades en la Capitulació de Vilafranca. Joana havia intentat alarmar a la comunitat política catalana emprant l'amenaça d'un potencial enemic exterior, el rei de França i els seus possibles avanços sobre el Rosselló i la Cerdanya com argument per incentivar, unir o, fins i tot, coartar les oligarquies catalanes que s'oposaven a la parella règia. Tanmateix, la reina despertà el recel de les oligarquies davant l'augment de la ingerència reginal amb els seus intents per reforçar un partit reialista dintre de Catalunya, trencant el feble equilibri de forces entre els diferents agents polítics que s'havien confrontat des de l'inici del regnat. Amb el pas del temps i veient la manca de progressos en els plantejaments de la reina, Joan II intentà allunyar-se de l'estratègia d'aquesta davant la comunitat política catalana confirmant el seu compromís amb la Capitulació de Vilafranca del Penedès. Tanmateix, segons Núria Coll, el rei el que procurava amb aquest posicionament era no empitjorar la seua posició davant les autoritats catalanes, però, en la nostra opinió, segurament aquesta havia estat l'agenda marcada pels monarques conjuntament abans que la reina marxés cap a Catalunya i la reina hauria assumit la tasca de desenvolupar l'objectiu i la responsabilitat de la seua consecució<sup>988</sup>. Per aconseguir-ho, la reina, fins i tot, va recórrer a la plataforma pública que suposaven les confraries de la ciutat per intentar instar a les oligarquies barcelonines a acceptar la seua petició, ja que els seria molt difícil negar-se si aquesta sorgia del clamor popular<sup>989</sup>.

Tanmateix, la Diputació del General i el Consell dels Cent demanaren en el mes de gener de 1462 a la reina que aturés les seues accions ja que, segons aquests, la reina estava trencant el clima de pau i harmonia de la ciutat<sup>990</sup>. De fet, contraris a la monarquia començaven a cridar públicament els milacres realitzats pel príncep de Viana al llarg de la seua vida intentant convertir-lo en un mite i un sant. Joana Enríquez havia cercat tots els camins possibles per aconseguir la tornada del rei a Catalunya, però no trobà cap camí viable. Sense marge de maniobra i davant l'agreujament de la situació remença, la reina començà a proposar la idea de marxar de Barcelona.

La situació remença començà a complicar-se des de gener de 1462. El dia 28 els jurats de Girona enviaren una carta als consellers de Barcelona i als Diputats de la Generalitat per informar a aquests i a la reina que els remences tornaven a organitzar-se i es negaven a pagar les prestacions indicades en els mals usos<sup>991</sup>. La reina per la seua

---

<sup>988</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 185-186.

<sup>989</sup> ACA, RC, reg. 3500, f. 49v.

<sup>990</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 191.

<sup>991</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 203.

banda volia aconseguir aplacar la situació i instà a l'oligarquia gironina a fer complir les provisions donades anteriorment per les quals els remences havien de pagar certes quantitats. Però la situació no semblava apaivagar-se, donat la concentració de pagesos remença cada vegada major en Santa Pau, el que feia preveure que es trobaven en les primeries d'un alçament remença. Així fou informada la reina per representants de l'estament eclesiàstic i militar el dia 11 de febrer, per la qual cosa aquesta disposà el 14 de febrer l'obligació als remences a complir les provisions anteriors i pagar les seues obligacions pecuniàries<sup>992</sup>. Aquesta provisió seria dràsticament ampliada amb una nova provisió el dia 16 de febrer, després de la petició que la diputació del General feu arribar a Joana Enríquez. En aquesta nova disposició la reina els obligava a posar fi a les congregacions il·lícites que estaven realitzant i pagar les seues obligacions, sota pena d'actuar sobre la hisenda d'aquests i, en els casos més extrems, sobre les seues vides<sup>993</sup>.

En aquesta conjuntura de tensió en la zona nord del Principat, la reina anuncià que partiria cap a Girona el 24 de febrer, tanmateix, en arribar el dia assenyalat no es produí la partida de la reina Joana i l'infant Ferran de la ciutat sinó que es produí el conegut com complot de Sant Maties, on membres de la Busca presentaren davant la reina una sèrie de demandes de caràcter reialista<sup>994</sup>. Davant la reina es presentaren diverses persones que s'intitulaven a si mateixes com a representants dels tres estaments per fer-li diverses demandes que s'ajustaven a l'agenda que la reina havia defensat des de la seua arribada al Principat, com la vinguda del rei a Catalunya. Així mateix, li demanaren la permanència de la reina i l'infant en Barcelona. A l'endemà, Miquel Desplà, en nom de la Diputació del General acudí a parlamentar amb la sobirana, comunicant-li que aquestes persones que s'havien presentant davant d'ella no eren síndics de la Diputació i que, per tant, les seues peticions no havien d'haver estat permeses ni tampoc escoltades<sup>995</sup>. Tot i la sonora protesta, la reina expressà el seu desconeixement davant les fraudulentament credencials dels peticionaris del dia anterior i defensà les seues actuacions, donat que com a reina, havia d'escoltar i meditar les peticions de tots aquells que se li aproximaren. Joana Enríquez, demostra conèixer perfectament els límits de la seua figura institucional i que com a actor relacional i també com a lloctinent en exercici representatiu del seu espòs i el seu fill tenia un deure governatiu amb tots els vassalls. Excusant-se en els deures del

---

<sup>992</sup> ACA, RC, reg. 3499, f. 87v. Barcelona. 1462, febrer 14.

<sup>993</sup> ACA, RC, reg. 3499, f. 93r-93v. Barcelona. 1462, febrer 16.

<sup>994</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, pp. 208.

<sup>995</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 222.

seu paper polític, repel·lia l'atac del síndic i justificava que la seua permissibilitat davant la fraudulenta demanda. Així mateix, la reina informà, en ser qüestionada sobre la demanda de la vinguda del rei, que la seua resposta no fou altra que la permesa dintre del marc de la Capitulació de Vilafranca, donat que contestà que aquesta s'havia de fer amb el permís de tots. Certament, dintre dels marcs de la Concòrdia, però que serví com a plataforma pública per expressar el seu objectiu, aconseguir la vinguda del rei mitjançant la pressió del clamor popular<sup>996</sup>. Indirectament, la reina havia fet servir aquesta nova expressió de fervor reialista per intentar guanyar-li la partida a les institucions representatives del Principat i trencar el fràgil equilibri de poders en favor de la monarquia. Tot i la voluntat de la lloctinent, la ràpida contestació apaivagà la seua estratègia i posà la seua posició i fins i tot, fama pública en una complexa situació.

De fet, el mateix 25 de febrer l'autoritat de barcelonina augmentà la vigilància en les portes de la ciutat, però no pogueren posar en marxa perquè la reina ho veié com un atac a la seua "majestat reial" i per complaure-la, finalment, no pogueren augmentar la vigilància<sup>997</sup>. La flaquejant condició de la reina dintre de Barcelona, sense possibilitat d'aconseguir la vinguda del rei, i amb la seua imatge pública fortament colpejada feu que la reina seua posició comencés a perillar, per la qual cosa va decidir marxar a Girona el 11 de març de 1462, segons ella, per atendre l'alçament remença que s'havia produït en els dies anteriors<sup>998</sup>. Si bé la reina abans d'aquesta data ja havia intentat aplacar la problemàtica i la intensitat de la qüestió remença.

Com ja hem dit, el dia 16 de febrer Joana Enríquez feu una provisió que prohibia les congregacions il·lícites, tot i això, el 9 de març els jurats de Girona explicaren a la reina, els consellers de Barcelona i els diputats de la Generalitat que Besalú estava sent assetjada per 700 pagesos remença, alguns dels quals entonaven el crit "no ha rey, ne conexem rey"<sup>999</sup>. El dia 11 de març la diputació i el bovern municipal demanaren a la reina que intervingués amb la seua autoritat com a lloctinent en nom de l'infant. i obligués a que s'acabaren els avalots, obligant als pagesos a pagar les contribucions. La petició es feu quan la reina ja tenia decidit abandonar la ciutat i marxar a Girona, des d'on atendria a la qüestió remença. Certament, tot i la possible urgència dels avalots, la reina i l'infant havien d'abandonar Barcelona pel clima d'hostilitat cap a les seues persones que cada

---

<sup>996</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 220.

<sup>997</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 223.

<sup>998</sup> ACA, RC, reg. 3498, f. 123v. Barcelona. 1462, març 11.

<sup>999</sup> ACA, Generalitat, TC, 935, f. 69v.



vegada més feia perillar la seua integritat física en la capital catalana. La marxa de la reina i l'infant es plantejà com un desplaçament puntual per atendre més directament la qüestió remença, tot i això, el paper de Joana en la capital ja no tenia ninguna finalitat després del fallit complot de sant Maties<sup>1000</sup>.

L'entrada reial de Joana amb l'infant Ferrà a Girona es produí sense cap mena d'impediments ni incidents, molt diferent al que havia estat la seua arribada i estada a Barcelona. Al poc d'arribar va atorgar una nova provisió en la qual prohibia les reunions, per intentar acabar amb els avalots que assetjaven Besalú, però pretenent diferenciant-se de les autoritats del Principat, la reina demanava que els pagesos presentaren davant d'ella uns síndics que li presentaren les seues reivindicacions ja que per justícia havia d'escoltar-los i intentar cercar camins cap a la pau i la concòrdia, per la qual cosa intentaria negociar amb els senyors les seues demandes.

La reina assegurà a les autoritats municipals de Barcelona i als membres de la Diputació del General que aconseguiria calmar la situació remença i tornar el “el repòs e stament tranquil e pacífich lo dit Principat”<sup>1001</sup>. Tanmateix, a la capital catalana les autoritats de la Diputació del General havien tret la bandera del General a les muralles de Barcelona, una expressió que indicava el reclutament per a la formació d'un exèrcit. La notícia arribà a Girona, fent pensar a la reina que l'exèrcit s'estava armant per tal d'actuar en contra dels alçaments remença. Joana en qualitat de tutora del lloctinent i lloctinent del Principat, escrigué als representants dels estaments per instar-lo a treure la bandera o, dit d'altra manera, acabar amb l'allistament i els preparatius per a acabar amb l'exèrcit que s'estava gasant a Barcelona afirmant que només a ella en qualitat de lloctinent en funcions li pertanyia la capacitat de “fer deliberacions per cohibir, punir e castigar” els remences.

Tanmateix, prompte fou informada per Pere Severtés que l'exèrcit no sols es reunia per fer-se servir contra els pagesos remença, sinó també contra tot aquell qui anés en contra dels capítols de la Capitulació de Vilafranca. La reina protestà enèrgicament contra els diputats donat que la tasca d'una reina i més lloctinent era “procehir degudament e per mijans de justícia a tot lo que fos expedient e necessari per total repòs del dit negoci e administrar compliment de justícia e finament metre en total assossech,

---

<sup>1000</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, pp. 234-236.

<sup>1001</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 230.

repòs e stament tranquil·l e pacífich lo dit Principat”<sup>1002</sup>. Tanmateix, la Generalitat estava forçant el conflicte militar quan la voluntat de la reina era arribar a una entesa a través d’un arbitri i noves disposicions<sup>1003</sup>. El rei, per la seua banda, es preparà per a una possible empresa militar fent un signant amb el rei de França Lluís XI el tractat de Salvaterra i Baiona, en el qual el rei francès auxiliaria Joan II, a canvi de cedir el Rosselló i la Cerdanya, així com nomenar a Gastó de Foix hereu de la corona navarresa.

Però, a principi d’abril, la tensió estava arribant a punts àlgids. El dia 2 d’abril era evident que les mesures de la reina preses en febrer i març no havien funcionat i els pagesos continuaven organitzats i armats, proferint amenaces sobre la reina en els dies posteriors<sup>1004</sup>. Tanmateix, el 22 d’abril la reina havia aconseguit negociar un acord amb un dels líders de l’alçament remença. Seguint el model de dama modèlica, la reina intentà restaurar la pau i la concòrdia negociant amb un dels principals cabdills militars de l’alçament remença, Francesc de Verntallat, unes condicions que afavoriren els remença i que aconseguiren almenys una treva temporal en l’alçament. En aquest acord, la reina aconseguí trobar una camí cap a la concòrdia mantenint la prohibició a les reunions il·lícites, tot i que deixava un marge per a les reunions de pagesos, acceptant aquelles que foren aprovades pel sindicat remença. De la mateixa manera, Joana instaurà la provisió que els pagesos remença no hagueren de pagar tributs pecuniaris o en forma de treball fins al mes d’agost, assegurant als senyors que això no afectaria als drets que tenien<sup>1005</sup>.

L’acord amb Verntallat donava temps a la reina per intentar imposar l’autoritat reial que ella representava en nom del seu fill entre les oligarquies polítiques catalanes. En primer lloc, una vegada aconseguit l’acord amb Verntallat convocà a Girona a totes les parts que ella considerava partidàries al bàndol reialista. Així mateix, comença a organitzar un Consell General en la ciutat de Girona per la qual cosa la reina envià ambaixadors a les principals viles catalanes amb la tasca de difondre les accions que els Diputats de la Generalitat i els consellers de la capital havien realitzat i que anaven directament contra la majestat reial. Segons el memorial, la reina volia posar-los en coneixement del procés de Copons i com les oligarquies assentades en Barcelona l’havien alliberat contra les ordres directes de la reina. En segon lloc, per haver empresonat i

---

<sup>1002</sup> ACA, RC reg. 3500, f. 83v. Girona. 1462, març, 19.

<sup>1003</sup> ACA, RC reg. 3500, f. 83v. Girona. 1462, març, 19

<sup>1004</sup> ACA, Generalitat, TC, 935, f. 129r. També recollit per: N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 284.

<sup>1005</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, pp. 296-297.

turmentat individus que gaudien de garanties de transit per la possessió d'un guiatge concedit per la reina Joana. Els ambaixadors de la reina havien també de mostrar a les autoritats municipals com, segons la reina, la Generalitat havia sobrepassat els seus límits afirmant que en ells residia el dret d'actuar contra tot aquell que infringís les clàusules de la Capitulació de Vilafranca. Així mateix, la reina volia protestar contra la greu transgressió que havien fet, rebel·lant secrets de la correspondència reial. Així mateix, els ambaixadors portaven còpies de les respostes que els diputats havien donat a les amonestacions de la reina i tenien instruccions clares de refutar qualsevol objecció, acabant la seua ambaixada amb una defensa de la monarquia i la seua autoritat.

L'endemà, la reina escrigué als diputats de la Generalitat i els consellers de Barcelona per adreçar-se directament a ells i defensar la seua autoritat com a lloctinent en el Principat i autoritat superior. En forma d'intimidació, els instava a no voler procedir contra aquells que havien volgut la derogació de la Capitulació, donat que aquesta competència no era seua. Així mateix, defensava clarament les prerrogatives i competències dels oficials reials en el Principat els quals estaven protegits per l'autoritat de la lloctinent i els diputats i consellers no podien ni actuar contra ells ni intentar contrarestar les seues competències<sup>1006</sup>.

Tanmateix, la Diputació i el govern municipal de Barcelona començà a actuar clarament contra la reina en una disputa que anava ja més enllà de la dialèctica. El 24 d'abril a proposta del bisbe de Vic s'aprova l'armament de l'exèrcit de la Generalitat que seria capitanejat pel comte de Pallars. La reina protestà enèrgicament el dia 27 d'abril enviant una carta als principals municipis del Principat exhortant les dificultats que suposaria per la resolució del conflicte remença, les noves accions de la Diputació i el Consell dels Trenta de Barcelona<sup>1007</sup>.

A l'endemà, els diputats continuaren l'escalada de tensió prenent mesures clarament contràries a la disposició de la reina sobre els oficials reial, empresonant el veguer de Barcelona. Els diputats justificaven la seua clara ofensiva a l'autoritat reginal enculpant els consellers que l'envoltaven. Segons els diputats en les distintes missives que enviaren als municipis catalans, si la reina tingués informació fidedigna en cap cas hagués pres aquestes mesures ni s'hagués negat a les mateixes donat que eren de justícia. Sota l'aixopluc argumental que era la defensa de la justícia per part de la monarquia, les

---

<sup>1006</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, pp. 300-302.

<sup>1007</sup> ACA, RC, reg. 3505, f. 4v. Girona, abril, 27.

oligarquies assentades en la capital catalana podien començar a cercar l'autoritat de la reina a través de les acusacions contra el seu Consell Reial. Els consellers que acompanyaven a la reina lloctinent i que ara es trobaven, majoritàriament, en Girona amb aquesta eren els fonaments del suport reialista. Per tant, actuar contra aquests suposava minvar clarament els principals membres del partit favorable a Joan II i Joana Enríquez en el Principat.

Des d'aquest moment, les dues autoritats en contraposició passaren d'una temperada disputa dialèctica a un enfrontament obert amb actuacions que negaven l'autoritat de l'altre interlocutor. Així, el dia 30 la reina negà la capacitat de diàleg o negociació als diputats i directament, va fer una crida pública en la capital catalana prohibint allistar-se a l'exèrcit de la Generalitat. La reina intentava aferrar-se a la superioritat del seu rang i a l'autoritat superior que com a reina i lloctinent per evitar la formació d'un exèrcit que pogués anar contra ella o els seus consellers i aliats, molts d'ells membres de la Busca<sup>1008</sup>.

Entre els dies 2 i 5 de maig la Diputació del General i els consellers de Barcelona continuaren la lluita contra l'autoritat reginal en el Principat defensant les seues accions, acusant els consellers de la reina de ser culpables de les accions d'aquesta, donat que les informacions que li proporcionaven estaven esbiaixades pels seus interessos. Com hem dit, els consellers eren el principal suport de la reina, part de la Busca majoritàriament, mentre que la Generalitat representava a la Biga, els dos partits. Ara la Biga, encarnada en els diputats i consellers de Barcelona intentaren anul·lar l'autoritat superior de la reina amb missatges paral·lels i contradictoris a les ordes de la reina, demanant a les viles que ignoraren el pregó de la reina i que permeteren l'allistament a l'exèrcit de la Generalitat. De fet, la Diputació en aquestes mateixes dates declarà a un gran nombre de consellers reials com enemics públics, permetent procedir contra aquests<sup>1009</sup>.

La pugna per ser l'autoritat suprema en el Principat continuà durant tot el mes de maig. La reina afirmava que els exèrcits, el de la Generalitat capitanejat pel comte de Pallars, i el que estava preparant Barcelona sota la Bandera, podien suposar un perill no sols pels seus consellers sinó per les seua persona i la de l'infant primogènit. En el seu acord amb els pagesos remença, la reina Juana Enríquez demanà a Francesc de Verntallat que portés les seues forces a Hostalric per evitar, en cas de mobilització de les forces de

---

<sup>1008</sup> ACA, RC, reg. 3504, f. 12v. Girona. 1362, abril 30.

<sup>1009</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 308.

la Diputació, el seu avanç cap a Girona. Quan es trobaren en Hostalric les forces pageses foren derrotades i Verntallat es refugià a Girona, deixant pas a l'exèrcit de la Generalitat fins als murs de la Força Vella, assetjant la reina i l'infant Ferran<sup>1010</sup>.

Davant la situació, el rei Joan II decidí entrar a Catalunya el 5 de juny amb forces d'Aragó, València i Navarra, així com l'exèrcit de Gastó de Foix, aliat del rei Joan per l'acord de Salvaterra i Baiona, pel nord. El rei prengué possessió de Balaguer i establí un nou centre des d'on poder iniciar la seua campanya per alliberar la reina i l'infant<sup>1011</sup>. La seua entrada a Catalunya, suposà una violació clara de les clàusules acordades en la Capitulació de Vilafranca i declarà al rei Joan II com a enemic públic del Principat, el qual el desposseïa de la corona comtal en el Principat. La reina i l'infant ja no gaudien del reconeixement com a membres de la dinastia regnant i els posava en una situació de gran feblesa, més encara amb l'exèrcit de la Generalitat assetjant els murs de la Generalitat. La guerra s'iniciava amb la reina assetjada fins que l'exèrcit de Lluís XI de França els alliberà el 23 de juliol<sup>1012</sup>.

L'experiència de la lloctinència en nom de l'infant Ferran va estar molt diferent a les lloctinències prèvies que hem analitzat. En aquest cas, la capacitat de la reina per exercir de lloctinent no va ser qüestionada en cap moment, més bé el contrari. Les autoritats del Principat, diputats i consellers, intentaren evitar l'entrada de la reina amb l'infant Ferran donat que sabien que en cas d'entrar a Catalunya en ella, com a mare i reina, acabaria derivant tot el poder de l'exercici de la lloctinència. El lligam que unia a la mare amb el fill es considerava natural i, per tant, irrompible sense causes justes i legítimes que no es pogueren trobar per justificar l'entrada exclusiva de l'infant. La defensa del rei del paper de la seua esposa com a mare i lloctinent també parlava de la natura de la pròpia monarquia, com un reducte superior de poder que evités les disputes pel control del poder que emanava de l'infant lloctinent entre els bàndols que assolaven Barcelona, la Busca i la Biga. En aquest moment, la reina, com a figura institucional, havia aconseguit ser percebuda pels altres agents de l'escena política de la Corona com un actor del qual derivava autoritat i tenia la capacitat d'exercir la lloctinència sense qüestió. La simbiosi que es produí en Joana Enríquez pel seu caràcter de reina i de mare permeté que tot i el recel que la seua persona inspirava després de la mort del príncep de

---

<sup>1010</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 312.

<sup>1011</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 316.

<sup>1012</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 322.

Viana li fora innegable l'assumpció i l'exercici del poder delegat, en aquest cas no del rei sinó del seu fill. Tanmateix, tot i que l'exercici de la lloctinència ja s'hagués normalitzat i incorporat entre les preeminències que una reina podia assolir, no significa que fos senzill. En la resta de conjuntures en les quals una reina exercí com a lloctinent, la conflictivitat existent, normalment una guerra, es desenvolupava contra un enemic exterior. Tanmateix, en aquest cas la conflictivitat existia en el mateix espai polític i territorial on la reina havia d'exercir el poder delegat de la monarquia que era un dels focus d'oposició més importants.

En aquest cas, la reina no es hagué de defensar la seua capacitat ni les atribucions de la seua figura institucional per exercir el càrrec sinó defensar el poder de la monarquia que representava Joan II per governar en Catalunya. La reina com a tutora i lloctinent serà l'expressió del poder de la parella règia regnant en el Principat havent de coexistir i disputar-se la capacitat de decisió última front a les autoritats pròpies del Principat que havien negat l'entrada del monarca regnant al territori. La reina representarà al monarca i a la dinastia que amb ells continuava, l'infant Ferran, i per tant, les seues accions anaren en favor de construir una plataforma que augmentés i reforcés la posició de la monarquia després de l'establiment d'un equilibri de poder amb la Generalitat en la Capitulació de Vilafranca. Per aquest motiu, l'oposició al govern de la reina fou la manifestació de l'oposició al govern de la parella règia regnant on les negatives a la reina no eren tant a la seua persona sinó allò que ella representava com a esposa de Joan II.

#### *La lloctinència de 1465 a 1467: la reina en la guerra civil*

Tot i que la reina Joana tingué una autoritat i influència considerable durant tot el desenvolupament de la guerra des de 1462, fou el 6 de març de 1465 quan rebé el nomenament oficial com a lloctinent general de la Corona.<sup>1013</sup>

Com veurem, aquesta lloctinència té moltes reminiscències de l'exercici que realitzà Elionor de Sicília en 1364-1365 quan el rei li concedí la lloctinència, però aquesta quedava suspesa quan la parella règia es trobava junta en una mateixa localitat. De la mateixa manera, la separació dels reis implicava que la reina tornés a exercir la lloctinència general de la Corona sense necessitat de tornar a fer un document de

---

<sup>1013</sup> ACA, RC, reg. 3412, f. 33v. Tarragona. 1465, març 6.

designació oficial per a la reina. El nomenament de 1465 fou vàlid fins a 1467, tot i els nombrosos intervals en què rei i reina es trobaren junts.

Aquest mecanisme feia possible que la figura del monarca, és a dir el rei i el seu lloctinent, atengueren a un major nombre de qüestions de govern, militars i financeres ja que ara eren dues persones les que es podien desplaçar arreu de la Corona i tractar personalment els assumptes necessaris. El precedent, ara bé, no sols es remuntava a temps de la reina Elionor de Sicília, també al regnat previ d'Alfons el Magnànim. La llarga absència del rei per motius militars i polítics, feu que la reina exercís com a lloctinent durant més de vint anys i afermant una duplicitat en la pràctica política que augmentava l'efectivitat de la monarquia, ja que allà on no arribava el rei, arribava la seua lloctinent. Joan II i Joana Enríquez assumiran també aquesta idea de duplicitat governativa durant la guerra civil catalana i estengueren, així, la capacitat de la monarquia de desenvolupar i sancionar actes de govern.

En el nomenament com a lloctinent, la reina Joana esdevingué l'alter ego del rei, aconseguint la plenitud dels poders que com a monarca tenia sobre tots els seus vassalls i súbdits a la Corona d'Aragó, incloent, en matèria judicial, la màxima jurisdicció tant civil com criminal. Entre les capacitats de la reina com a lloctinent destaca la seua capacitat de convocar i presidir Corts tant d'un regne particular com generals de la Corona. Així mateix, gaudiria de tota l'autoritat reial en la gestió de les finances de la Corona i en l'administració règia, donant-li la capacitat de nomenar, substituir i castigar oficials reials.

Finalment, la guerra era una de les qüestions que justificaven el nomenament de la lloctinència, no sols per l'atenció que requeria del rei, sinó també de la reina, per la qual cosa el rei volgué concedir poders a la reina en matèria bèl·lica, no sols perquè ell mateix els tenia sinó perquè ella els necessitaria per poder col·laborar en el govern de la monarquia en temps de conflicte civil. En aquest sentit, Joana tingué la capacitat de convocar tropes, allistar i formar exèrcits i enviar-los sota les seues ordres allà on considerés.

Aquesta delegació de poders era molt semblant a la feta en 1420 per Alfons el Magnànim a Maria de Castella, però en unes circumstàncies molt diferents. La parella règia no s'enfrontava a un conflicte extern sinó intern, per la qual cosa la divisió del poder monàrquic servia per assegurar un major accés a la comunitat política i capacitat d'actuació sobre els diferents actors polítics.

Després de concessió de la lloctinència, la reina Joana viatjà a la ciutat de València on feu la seua entrada el 19 de març de 1465. La seua visita, no com a reina sinó com a lloctinent, tenia al darrere la intenció de la monarquia de tancar un donatiu ofert per les autoritats del Cap i Casal de 40.000 florins<sup>1014</sup>. Les negociacions foren fructíferes i la reina no sols aconseguí el donatiu de la ciutat, sinó també allistar un exèrcit i adquirir queviures amb els quals mantenir-los<sup>1015</sup>.

Així mateix, la reina manà a Pedro de Urrea, arquebisbe de Tarragona, i a Lluís Despuig, mestre de Montesa, a Catalunya per rebre juraments de fidelitat de distints municipis i particulars. Tanmateix, Lluís Despuig prompte es va veure en una situació complicada en Ulldecona, assetjat per tropes de la Generalitat. La reina Joana mobilitzaria les tropes que havia reunit a València i les portaria cap a Traiguera per poder auxiliar Ulldecona. La reina es reuniria amb el rei i les seues tropes i alçarien el setge el 21 de juny<sup>1016</sup>.

La lloctinència s'interrompia durant uns mesos ja que la reina i el rei romandrien uns mesos junts atenent les urgències de la conflicte al llarg de la geografia del Principat. Com en la lloctinència d'Elionor de Sicília de 1364 i 1365, en els períodes de confluència entre ambdós, la reina deixava la lloctinència ja que la delegació de poder no era necessària. La col·laboració de rei i reina durant la lloctinència suposava estendre la presència del monarca, fer-la visible i efectiva en circumstàncies complexes en les quals el rei s'absentava per concentrar-se urgències. Tanmateix, la monarquia no sacrificava allò important per allò urgent, emprant ambdues figures institucionals per assegurar el govern monàrquic en tota la Corona.

La reina tornà a exercir com a lloctinent en desembre de 1465<sup>1017</sup>. Joana s'encarregà, com les prèvies lloctinents, d'assegurar que el rei disposés de tots els recursos necessaris per afrontar l'empresa bèl·lica. Així, la reina feu nombroses gestions per aconseguir finançament suficient per pagar els salari de 300 cavallers que el rei havia hagut de sufragar en primera instància, però que havien estat oferts pels representants del bàndol reialista a Catalunya. Per aquest motiu, la reina escrigué diverses missives als

---

<sup>1014</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, vol. II, p. 135.

<sup>1015</sup> ACA, RC, reg. 3468, f. 26r. València. 1465, maig 21.

<sup>1016</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, vol. II, p. 137.

<sup>1017</sup> G. GAMERO IGEA: «Las lugartenientes de la Corona de Aragón y su relación con las ciudades en tiempos de Fernando el Católico», pp. 326-328.



recaudadors d'impostos reials per manar-los que cobraren les xifres establertes per poder aconseguir la quantitat que se li devia al rei<sup>1018</sup>.

La política econòmica de la monarquia i de la reina com a lloctinent es basà en la cerca de finançament per poder pagar les tropes, però també recompensar els fidels al bàndol reialista en Catalunya. La guerra civil feia que aconseguir finançament fora imprescindible per mantenir les tropes i també per recompensar aquells que estaven al costat dels monarques, a diferència d'ocasions anteriors, en tractar-se d'una amenaça exterior, la necessitat de finançament s'havia resolt sol·licitant a les Corts, generals o particulars, però en tractar-se d'un conflicte interior, la confiscació de béns era un mecanisme efectiu per no sols aconseguir liquiditat sinó també per castigar els rebels i recompensar els fidels.

Al llarg del mes de desembre, la reina confiscà béns dels rebels que havien perdut les darreres campanyes contra l'exèrcit del monarca, per exemple Pere Bosch de Girona rebé els béns immobles de Tomàs Tries<sup>1019</sup>, però un dels més beneficiats per les confiscacions reials fou Jaume Alemany, qui rebé una gran quantitat de béns confiscats en les setmanes prèvies<sup>1020</sup>. També entregà 180 lliures a Guillem Pujades que s'havia d'encarregar de pagar a fidels que havien realitzat obres en favor de la monarquia al Principat<sup>1021</sup>.

La lloctinència de la reina s'aturà novament en gener de 1366 quan la reina es reuní amb el rei. Com en l'any anterior, la reina exercí de manera intermitent, la lloctinència de la Corona. El 9 de maig, la reina acudí a les corts d'Aragó per substituir al rei, el qual havia marxat uns dies abans per prendre Tortosa i Amposta, i continuà les sessions dels braços. La guerra a Catalunya fou un dels temes principals en les discussions dels braços i la reina signà capítols per beneficiar diverses poblacions que havien estat afectades pel conflicte i que els seus habitants havien perdut o havien estat confiscat. Per exemple, la lloctinent signà un capítol de Corts en el qual accedí a tornar tots els béns confiscats a la gent de Miravet<sup>1022</sup>. Però a partir de setembre, la lloctinent es centraria en les campanyes militars, encapçalant les tropes que prengueren l'Empordà i amb els quals

---

<sup>1018</sup> ACA, RC, reg. 3504, f. 38v. Tarragona. 1465, desembre 28.

<sup>1019</sup> ACA; RC; reg. 3504, f. 25r. Tarragona. 1465, desembre 10.

<sup>1020</sup> ACA; RC; reg. 3504, f. 42v. Tarragona. 1465, desembre 21.

<sup>1021</sup> ACA; RC; reg. 3504, f. 38v. Tarragona. 1465, desembre 26.

<sup>1022</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, vol. II, p. 152.

aconseguí importants èxits. En novembre la reina encara es trobava a l'Empordà preparada "per resistir a l'enemich"<sup>1023</sup>.

Però, el darrer dia de novembre la reina deixà el camp de batalla i després de quatre anys tornà a Girona, on establí una base governativa per, amb el càrrec de lloctinent, poder finançar la guerra, beneficiar partidaris i castigar rebels. Com Núria Coll detalla, la lloctinent i el rei mantingueren una relació especialment fluida en matèria governativa, la reina complia els manaments reials però també actuava per iniciativa pròpia, informant, posteriorment, al monarca de les decisions que havia pres o com les havia portades a terme<sup>1024</sup>.

Poc temps després, la reina es traslladaria a Tarragona on romandria amb el rei i l'infant Ferran fins el mes d'abril, quan hagué de marxar a Saragossa a presidir les Corts. El dia 17 d'abril la reina presentà als diputats i membres dels estaments la provisió del rei de 1465 en la qual la nomenava lloctinent amb capacitat per convocar i presidir Corts. Fins al 23 de maig, la reina atengué a les reunions dels braços per aprovar una reforma del Justícia d'Aragó, càrrec que en els passats regnats havia suposat considerables problemes, especialment durant el regnat de Maria de Castella qui hagué de destituir dos justícies diferents pels abusos comesos amb el poder que la magistratura atorgava.

L'atenció de la reina als greuges i a les negociacions entre els braços, li permeteren aconseguir un donatiu econòmic per poder pagar 500 genets armats durant nou mesos per a la host reial que lluitava a Catalunya. Els diners necessaris per pagar els salaris dels cavallers i els aliments pel seu manteniment s'extraïen de les sises del pa i la carn del regne<sup>1025</sup>.

Una vegada llicenciades les corts aragoneses, la reina abandonà la lloctinència però continuà exercint com a representant del monarca en els assumptes de política més substancials. El rei li concedí un poder especial a la reina com a procuradora de la seua persona, per poder portar a terme les negociacions sobre l'herència de Navarra. Amb aquesta potestat, Joana Enríquez viatjà a Egea de los Caballeros en juny de 1467 per a negociar amb la infanta Elionor, filla de Joan II i Blanca de Navarra i muller de Gastó IV de Foix, el tema de la successió al regne navarrès. Anys abans, en 1455 el rei Joan li havia

---

<sup>1023</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, vol. II, p. 183.

<sup>1024</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, vol. II, p.168-172.

<sup>1025</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, vol. II, p. 152-154.

promès a la Elionor i el seu marit ser els seus successors en Navarra. Tanmateix amb el pas del temps la relació entre pare i filla, rei i governadora, es va anar deteriorant considerablement, per això era necessari arribar a un acord per la successió que pacifiqués el regne de Navarra i li tanqués la porta al rei de França. El 20 de juny les dues interlocutores arribaren a un acord de pau. Navarra seria heretat per la casa de Foix, amb Elionor com la seua reina. L'infant Ferran no podria reclamar aquest territori com herència del seu pare sinó solament els territoris de la Corona d'Aragó<sup>1026</sup>.

Amb aquesta negociació es tancà l'actuació política de la reina Joana com a delegada del seu espòs. Com hem pogut veure, l'exercici de la lloctinència de Joana Enríquez és molt diferent al de la seua predecessora, Maria de Castella, tot i que en ambdós casos la figura institucional reginal ja havia consolidat la lloctinència entre les seues preeminències. En primer lloc, per la rellevància política que la maternitat tingué per a legitimar a Joana Enríquez. El seu paper com a mare del primogènit permeté justificar l'estratègia política de la monarquia, situar membres de la família reial a Catalunya per intentar articular una xarxa de partidaris amb els quals aconseguir la tornada del rei. A més a més, la reina Joana mantingué durant tot el seu regnat una estreta relació de col·laboració i confiança amb el seu espòs, el qual compartia estratègies i informació amb ella, a diferència del que ocorregué entre Alfons i Maria. Amb tot, la particularitat d'aquesta lloctinència radica en què el focus de la reina estigué en els greus enfrontaments interns de la Corona, no com en la resta d'ocasions on el desafiament havia sorgit fora de les fronteres d'aquesta, però tot i aquesta variant la reina es mostrà com una fidel col·laboradora i activa participant de la política del moment.

---

<sup>1026</sup> N. COLL JULIÀ: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, vol. II, p. 196.

## **2.9. COL·LABORACIÓ I AGÈNCIA: L'EVOLUCIÓ DE LA LLOCTINÈNCIA DE LA REINA CONSORT A LA CORONA D'ARAGÓ**

Sense cap mena de dubte podem afirmar que les reines de la Corona d'Aragó baixmedieval exerciren poder polític. Aquesta afirmació pren una major significació quan parlem de les cinc reines lloctinents que hem analitzat en aquest apartat. La delegació de la totalitat dels poders del monarca en la seua esposa significava la inclusió d'aquesta en el màxim nivell de la pràctica política. Certament, altres formes de poder, com la intercessió o la mediació, foren mecanismes i eines que permeteren a aquestes dones intervenir en l'escenari polític al llarg dels segles XIV i XV. Tanmateix, amb la lloctinència, la reina esdevenia un nou centre en el tauler en el que estaven col·locats els agents de la comunitat política, donada l'absència o indisposició del seu espòs d'exercir les seues funcions governatives. La lloctinència és una qüestió singular de la Corona d'Aragó en la Península Ibérica. A Castella o Portugal les reines foren titulars o regents, tanmateix, no assumiren els poders delegats del monarca sinó que derivaven de sí mateixes o dels seus fills. Aquesta singularitat feia imprescindible l'anàlisi de cadascuna de les reines que exerciren com a lloctinents, per entendre les seues particularitats. Així mateix, la seua comparació mostra una evolució i una tendència en la relació de la reina amb la pràctica política derivada de la lloctinència.

En primer lloc, Elionor de Sicília i Pere el Cerimoniós establiren els fonaments que definirien l'exercici de la lloctinència femenina. La designació i l'elecció d'Elionor, que es produí per les dificultats que travessava familiarment el rei Pere, afirmà la concepció de la parella règia i de la monarquia composta, a la vegada que feia canviar el paper polític de la reina, el qual adquirí major preeminència gràcies a tots els precedents que fixaren en les diferents lloctinències.

Des del primer exercici com a lloctinent, la reina Elionor transgredí una de les principals barreres del paper de la companya del rei, encarregant-se de la gestió i administració de les qüestions relatives a les campanyes militars del rei. La guerra s'allunyava del model de dama aristocràtica ideal del qual les reines havien de ser miralls. Segons aquest, la reina havia de cercar sempre la pau i la concòrdia, guiant les seues accions i expressions per a aquests fins. Tanmateix, la guerra fou el factor que determinà la designació de la reina com a lloctinent en la majoria d'ocasions, per la qual cosa, les

actuacions polítiques sobre la resta d'agents socials tingueren molt a veure amb les urgències i necessitats derivades dels conflictes bèl·lics. La lloctinent, per tant, havia d'oblidar-se de les constriccions pròpies del rol femení i assumir una actitud "viril" per defensar la Corona, segons li digué l'abat de Montserrat a la reina Maria de Castella<sup>1027</sup>.

Així mateix, la reina Elionor també establí altres precedents, entre els quals hem de destacar l'assumpció de la lloctinència exclusiva del Principat. Aquest mecanisme de govern i gestió política fou reaprofitat en el segle XV, quan Alfons el Magnànim i Joan II designaren les seues respectives esposes com a lloctinents de Catalunya. Evidentment, les circumstàncies entre aquestes tres lloctinències foren molt diferents, però amb el precedent que fixaren Pere i Elionor es pogué justificar ambdues designacions.

En definitiva, Elionor de Sicília exercí la pràctica totalitat de les prerrogatives pròpies del monarca, presidint Corts, pressionant en matèria fiscal, actuant en qüestions jurídiques, però res garantia que la preeminència de la reina sobre altres actors polítics en casos de delegació del poder regi s'anés a convertir en una tendència. Podia haver estat, perfectament, una florescència sense solució de continuïtat. Tanmateix, no fou així i amb ells s'inicià una singladura que continuà amb Joan I i Violant de Bar.

La lloctinència de Violant de Bar, tot i la brevetat de la seua duració i la manca de documentació, és significativa perquè mitjançant aquesta perdurà l'experiment governatiu iniciat per Pere i Elionor. A través de Joan i Violant la tendència de designació de la reina com a lloctinent i el seu exercici de la pràctica política es pogué continuar, el que permeté, sens dubte, justificar la lloctinència de Maria de Luna.

La reina Maria de Luna fou designada lloctinent per la necessitat de la comunitat política. Després de la mort del rei Joan i amb l'absència del rei Martí, Maria era l'única figura política que podia representar la monarquia i governar la Corona en aquest difícil període de transició. Ella mateixa ho va definir dient que els membres de la comunitat política: "han presa e obeïda mi com a lur reyna e senyora ab aquelles preheminències que's pertanyen e són acostumades a reyna"<sup>1028</sup>. Entre aquestes preeminències s'incloïa l'exercici de la lloctinència. Tot i que foren les complexitats en els panorames polític i econòmic de 1396 allò que portaren a aquest singular exercici de la lloctinència, aquesta particularitat permeté l'afermament del paper polític de la reina com al principal sinó

---

<sup>1027</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. XIII, p. 43.

<sup>1028</sup> ACA, RC, reg. 2344, f. 2r. Barcelona. 1396, maig 22.

l'únic *alter ego* del rei en circumstàncies d'especial dificultat. Maria exercí la lloctinència durant més d'un any, gaudint i disposant de les prerrogatives pròpies del rei i que Elionor de Sicília, en el seu moment, també havia disposat.

La tendència afermada amb Martí i Maria fou quasi una obligació per a Alfons el Magnànim i Maria de Castella. La nova dinastia havia de mantenir les tradicions de la pràctica política de la Corona d'Aragó per mostrar una continuïtat entre els Trastàmara i els reis del casal de Barcelona. Per tant, la tendència està completament afermada en 1420, quan Maria de Castella assumí per primera vegada el càrrec de lloctinent general de la Corona. Tot i aquest afermament, en la seua primera experiència com a representant política del monarca, la reina veié qüestionada la seua capacitat, especialment en allò referent a la convocatòria de Corts. Tanmateix, la delegació de poder i les capacitats de negociació de la monarca li permeteren superar els distints obstacles que aparegueren a l'hora d'imposar la seua autoritat. El precedent de les reines anteriors fou substancial per l'acceptació d'aquesta lloctinència, com demostra el fet que en les Corts catalanes de 1421 li recordaren l'exemple de la reina Elionor, afirmant: “singularment devets semblar la reyna Alionor, besàvia vostra, qui ab gran justícia regí aquest Principat e ab gran prudència feu notables constitucions en aquesta ciutat de Tortosa en temps de la guerra de Castella e ab gran temperància e fortaleza trebayllà en foragitar los enemichs de la pàtria”<sup>1029</sup>. La reina Maria exercí el càrrec de lloctinent durant més temps que cap altra reina consort de la Corona d'Aragó, a pesar que la seua relació amb el rei no fou ni fluïda ni propera. Tanmateix, aquest espai en l'escenari polític ja havia estat assimilat a la figura de la reina consort qui seria i havia de ser la col·laboradora més fidel del seu espòs en matèria de govern.

Anys després, Joana Enríquez reprengué el càrrec de lloctinent, però en unes circumstàncies molt particulars ja que fou l'única consort que hagué d'enfrontar-se a un conflicte intern de gran magnitud, el qual anava diametralment en contra del poder i la legitimitat de la parella règia. Ara bé, el seu paper com a mare en 1461 li permeté assumir la lloctinència en nom del seu fill, un cas singular, però que des de les institucions polítiques catalanes del moment ja es concebia com a una realitat que la reina, en tant que mare i consort, exerciria la lloctinència si entrava a Catalunya. En aquest sentit, les institucions polítiques del Principat assumien que el paper de la reina, no sols com a mare

---

<sup>1029</sup> *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. XIII, pp. 43-49.

sinó pel fet de ser l'esposa del rei, la legitimava i justificava per exercir la lloctinència en nom del seu fill i del seu espòs. La lloctinència estava completament integrada dintre de les preeminències pròpies a les quals podia aspirar la consort i més després de les llargues lloctinències de Maria de Castella i els monarques empraren aquest mecanisme per intentar consolidar el seu govern sobre Catalunya i guanyar la posterior guerra civil.

Amb cada regnat i amb cada exercici com a lloctinents, la figura institucional de la reina consort havia aconseguit incorporar i afermar un polític espai propi com a representant del rei en la seua absència. I allò que s'havia iniciat per la necessitat del monarca d'absentar-se i deixar algú de la màxima confiança al capdavant de la maquinària governamental evolucionà com a una preeminència més de la figura institucional de la reina consort.

Sens dubte, en l'origen d'aquesta tendència es troba la relació política així com personal entre els membres de la parella règia formada per Pere i Elionor. En les diferents lloctinències d'Elionor de Sicília veiem una constant comunicació entre ambdós, col·laborant de manera estreta per conjuntament aconseguir els objectius marcats. El mateix ocorria amb Violant de Bar i el rei Joan, la reina Maria i el rei Martí l'Humà i Joana Enríquez i el rei Joan II, els quals mantingueren una fluida i propera relació que es pot veure en cadascuna de les cartes que s'intercanviaven durant les lloctinències, però també en períodes ordinaris en els quals els reis feien partícips a les reines de l'acció de govern. Aquesta qüestió és diferent en el cas de Maria de Castella i Alfons el Magnànim. La distant relació entre ambdós membres de la parella règia, feu que en ocasions el rei ocultés a la reina part de l'acció política, però a al vegada es recolzava en aquesta per executar ordres i manaments de tot tipus. Per tant, podem concloure que la relació personal entre els cònjuges sí tingué conseqüències en la capacitat d'intervenció i actuació de les reines consorts com a lloctinent, possibilitant el seu començament, però també marcant limitacions en casos com el de Maria de Castella.

Ara bé, quina era l'agència d'una reina lloctinent? Aquesta pregunta que a simple vista pot semblar senzill, desafortunadament no té una resposta fàcil. En molts casos, la reina consort actuava com a mera executora d'un manament reial, és a dir, que havia d'aconseguir que els designis del monarca esdevingueren realitats tangibles. Tanmateix, dintre de l'execució d'una petició del seu espòs la reina podia tenir agència pròpia per marcar les pautes específiques de com aquesta s'anava a fer complir. De la mateixa manera, molts assumptes urgents es presentaven davant de la lloctinent, la qual

havia d'actuar seguint el seu criteri, informant *a posteriori* al monarca de la decisió i execució realitzades. Per tant, cadascuna, com hem pogut veure, combinà la tasca com a executora de l'agenda política de la monarquia amb una agència o capacitat pròpia per decidir els mecanismes o atendre a qüestions importants però no tant urgents com les que estava resolent el monarca, davant les qual actuava sense consultar, sinó emprant els seus coneixements sobre la pràctica política de la Corona.



# **BLOC 3. ELS RECURSOS REGINALS**



En el darrer bloc d'aquesta tesi ens hem centrat en l'estudi dels recursos econòmics de les reines consorts. Certament es tracta d'una anàlisi innovadora per als estudis de reginalitat. A diferència d'altres territoris on no s'han conservat fonts suficients per estudiar les finances de les reines, com ocorre en Castella o Portugal, a la Corona d'Aragó s'han conservat suficients registres de tresoreria que ens permeten aprofundir en el nostre coneixement sobre la gestió econòmica de les reines consorts.

Així doncs, en la primera part d'aquest bloc, analitzarem la composició de la Cambra de la reina des de Maria de Navarra fins a Joana Enríquez, és a dir, des de 1338 fins a 1468, per observar els béns que cadascuna d'aquestes tingué a la seua disposició i l'evolució en el temps de la Cambra i de la seua significació econòmica, política i territorial.

En segon lloc, analitzarem els balanços de les tresoreries reginals de cinc reines, Elionor de Sicília, Sibila de Fortià, Violant de Bar, Maria de Luna i Maria de Castella, prestant especial atenció a les despeses de la tresoreria. Com veurem, la despesa era el condicionant dels ingressos i no al contrari. Per aquest motiu, analitzarem quines foren les principals partides de despesa de les cinc reines consorts estudiades, el que s'ha pogut fer gràcies al buidatge sistemàtic de la secció de Mestre Racional de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Tot i que en altres arxius, com l'Arxiu del Regne de València, existeixen algunes fonts complementàries de tresoreria, hem considerat que la sèrie tenia una entitat suficientment completa i coherent en sí mateixa, per la qual cosa no calia afegir més fonts a la mateixa. A partir d'aquest buidatge es va procedir a la sistematització d'ingressos i despeses de les tresoreries de la reines. Com que el volum de dades és excessiu per a l'anàlisi minuciosa de cadascun dels exercicis econòmics, hem decidit realitzar una agrupació amb termes més generals que emprarem en l'estudi de les despeses i incloure un annex tècnic amb les despeses desglossades de manera específica.

### 3.1. LA CAMBRA DE LA REINA: EL PATRIMONI I ELS RECURSOS ECONÒMICS DELS DOMINIS REGINALS

La denominació Cambra o “Camera de la Reina” s’emprava a la baixa edat mitjana per designar l’espai reservat a l’administració i gestió econòmica i territorial de la reina consort. Aquesta no és una singularitat o exclusivitat de la Corona d’Aragó, a altres monarquies europees existiren també entitats de gestió econòmica i territorial pròpies de la reina consort, amb un caràcter semblant a la Cambra de la Reina, tot i que amb significatives divergències. Les “Terras da Rainha”<sup>1030</sup> en el cas portuguès, les “Queen’s land”<sup>1031</sup> en l’anglès o el “Señorío de la Reina”<sup>1032</sup> en el cas de Castella, tingueren una formula semblant en la consignació, gestió i administració dels béns reginals, tot i que amb particularitats pròpies en cada cas. La Cambra de la Reina entronca dintre del caràcter institucional propi de la reina consort, un model europeu en el qual es considerava vital que la reina disposés d’aquesta per aconseguir vertebrar la seua persona i figura amb el govern i administració territorial i econòmica de la Corona.

L’assumpció de la dignitat reginal comportava per a l’esposa del rei la necessitat de realitzar, impulsar i mantenir una sèrie d’activitats, actuacions i conductes pròpies del rol institucional que encarnava. Mantenir l’estament reginal suposava atendre al cos físic, però també al cos polític, que, com a integrant de la institució monàrquica, s’havia desenvolupat per a la seua figura institucional. Així doncs, més enllà de les atencions pròpies a la seua persona, el seu paper com a consort del rei l’obligava a mantenir una estructura cortesana pròpia, adornar el seu cos amb magnificència a través de luxoses vestimentes i refinades joies, atendre les cerimònies més significatives, desplaçar-se per les viles i ciutats de la Corona constantment, entrant en relació amb els agents polítics i socials del territori, així com promoure la religiositat, entre altres. Tots aquests patrons de conducta propis del seu rol com a companyona del rei i dama modèlica l’obligaven a destinar grans quantitats de recursos econòmics per a la seua creació i manteniment. A més a més, disposar d’una capacitat econòmica suficient per mantenir la dignitat reginal també tenia una càrrega simbòlica considerable per a la monarquia. L’exhibició de la

---

<sup>1030</sup> RODRIGUES, Ana Maria i SILVA, Manuela Santos: «Private properties, seigniorial tributes and jurisdictional rents: the income of the queens of Portugal in the late Middle Ages», pp. 219-228.

<sup>1031</sup> Jennifer WARD: *Women in England in the Middle Ages*, Londres, Hambledon Continuum, 2006, p. 124. Aquesta fa notar com entre els segles XI i XII va esdevenir habitual anomenar a certs emplaçaments com “Queen’s lands”.

<sup>1032</sup> D. PELAZ FLORES: *Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla (1418-1496)*, p. 161.

solvència econòmica i la magnificència règia davant els ulls aliens era una mostra de fortalesa de la monarquia i que permetia transmetre aquesta imatge tant als seus súbdits com als seus homòlegs europeus.

Concretament, la Cambra de la reina era l'entitat de gestió i administració de totes les rendes, jurisdiccions, castells, drets, aljames i altres béns que la reina posseïa per al manteniment de la seua persona i l'aparell que sustentava i envoltava la seua figura institucional. La diversitat d'òrgans, quantitats i característiques és el que defineix internament la Cambra de la Reina. Cada peça tindrà una forma pròpia, amb una assignació, oficials, drets, característics que conformarien el mosaic de drets i rendes que era el fons econòmic particular de l'esposa del rei.

Per aquest motiu, la Cambra s'ha d'entendre com una entitat de naturalesa inacabada<sup>1033</sup> i sempre mutable en la seua composició interna, donats certs factors vinculats a la seua pròpia creació. En primer lloc, per la tipologia de les donacions i adquisicions realitzades per a configurar-la. Cada reina composà la seua Cambra mitjançant la confluència de distintes donacions, adquisicions i intercanvis, dotant-la d'una composició interna específica i sotmesa a la voluntat o les possibilitats del seu espòs, així com a la capacitat o interès personal per augmentar el seu patrimoni.

L'eix fonamental i inicial de la Cambra s'articulava a través de les concessions fetes en les capitulacions matrimonials. Les arres eren la donació feta pel seu nou espòs, o pels membres de la seua família en cas de no ser el cap de la dinastia, en favor de l'esposa per tal de garantir el seu manteniment en cas d'absència o defunció, però que per a la reialesa servia com a base per configurar els dominis econòmics i territorials de la reina. Segons Diana Pelaz l'entrega d'aquests béns constituiria un "contradón" de l'espòs tant per l'entrega del cos de la dona com per la seua capacitat reproductiva<sup>1034</sup>. Autores com Manuela Santos Silva<sup>1035</sup> o Isabel de Pina Baleiras<sup>1036</sup> consideren que deu entroncar-se amb una tradició semítica heretada i practicada pels visigots a la Península. Les donacions pel matrimoni es negociaven dintre dels altres aspectes de les capitulacions

---

<sup>1033</sup> D. PELAZ FLORES: *Reynante(s) en (v)no. Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla durante el siglo XV*. p. 406.

<sup>1034</sup> *Ibidem*, p. 407.

<sup>1035</sup> M. S. SILVA: «Os primórdios da Casa das Rainhas de Portugal», en *Raizes Medievais do Brasil Moderno*, Lisboa, Academia portuguesa da História. Centro de História da Universidade de Lisboa. CHSC, 2008, p. 29.

<sup>1036</sup> I. de PINA BALEIRAS: *Uma rainha inesperada. Leonor Teles*, p. 101.

matrimonials, com el dot, procurant que la concessió fos suficient per mantenir la dignitat pròpia d'una nova reina (o infanta i esposa del primogènit).

Les donacions d'arres passaven immediatament a la gestió i administració reginal després del matrimoni i la seua consumació, per assegurar que pogués construir i mantenir l'estructura cortesana que la seua figura institucional requeria i que pogués sufragar totes les despeses necessàries per atendre la seua persona. De la mateixa manera, el mecanisme de vinculació de la nova reina amb el territori es posava en marxa, creant un espai propi de la reina dintre del territori de la Corona, on aquesta era el cap, l'administradora i la gestora.

En moltes ocasions, les arres anaven acompanyades d'una suma monetària que complementària els ingressos generats per les viles i drets consignats en la seua Cambra ja que el rei considerava que la donació era insuficient i calia ampliar-la per assegurar el seu manteniment. Per compensar aquest dèficit, la tendència de la monarquia era augmentar aquesta donació en arres substituint la suma en qüestió amb viles que aportaren l'equivalent en rendes i drets o almenys s'aproximaren. Completar la donació d'arres fou molt habitual al segle XIV, especialment pocs dies després de la consumació del matrimoni. Les donacions post núpcies augmentaven el patrimoni de la reina però també tenia el valor simbòlic de demostrar l'afecte que el rei o infant sentia per la seua esposa o la voluntat de voler engrandir el seu esplendor cortesà i cerimonial<sup>1037</sup>.

Les donacions post-núpcies del monarca no estan clarament definides per un motiu concret. Podia ser la voluntat de recompensar la reina per algun fet puntual (la consumació del matrimoni, el naixement d'un fill) o la voluntat d'ajustar el volum d'ingressos a les necessitats generades per l'estatus de la reina en la Corona. En la dinàmica financera de la monarquia, els ingressos estaven condicionats per les despeses i no al contrari, el que podia portar a la necessitat d'ampliar els dominis de la consort per pal·liar el dèficit generat en el balanç d'ingressos i despeses. De la mateixa manera, si el matrimoni s'havia produït quan l'espòs encara ostentava el rang d'infant primogènit, la donació en arres s'adaptaria a la condició pròpia de l'espòs i, per tant, en arribar al tron el rei adaptaria la Cambra de la seua esposa, ampliant els dominis gestionats i administrats des de la seua Cambra, ara pròpia d'una reina. El rang al qual entraven a la família reial

---

<sup>1037</sup> Ací fem referència al contracte de donació post núpcies de l'infant Joan a Violant de Bar, en maig de 1380 després de la consumació del matrimoni. ACA, RC, reg. 1807, f. 11v. Perpinyà. 1380, abril 5.

també condicionava les conversacions pre-nupcials i les capitulacions emergides de les mateixes, fent-se donacions en arres inferiors al que gaudiran com a reina.

Les alteracions en la composició intrínseca de la Cambra dictades per les distintes conjuntures no menystingueren el valor estratègic de moltes de les donacions. L'anàlisi de les places seleccionades i destinades a la Cambra de la Reina inconnexes entre elles revela i perfila algunes de les línies fonamentals en la política de dominació de l'espai de la Corona i com la monarquia entenia la distinció entre rendiment econòmic i supremacia jurisdiccional. L'assignació de viles amb aldees possibilitava no sols una major quantitat d'ingressos, sinó que deixava a la gestió de la reina un vast territori, àmpliament poblat i econòmicament molt rendible però que sols depenia d'un nucli poblacional principal. Així, centralitzava la gestió d'importants sectors poblacionals dels regnes sota els oficials de la reina. Aquest fet no és únic a la Corona d'Aragó, a Castella també era habitual la consignació d'aquestes viles amb aldees al senyoriu reginal, mostrant que la intenció de vehicular ingents masses de població que donaven importants rendes no era sols una qüestió pròpia de la política monàrquica del Casal de Barcelona sinó una estratègica ibèrica de vehiculació i articulació de la figura institucional de la reina sobre el territori. En aquesta mateixa línia, l'entrega feta pel rei de viles frontereres assegurava, per un acostat, una alta rendibilitat econòmica pel tràfec comercial que es produïa en aquestes, però també s'ha considerat com un instrument que pretenia millorar la governabilitat del regne en el seu conjunt<sup>1038</sup>, articulant aquestes fronteres al voltant de la persona de la reina que podia emprar el seu valor relacional per afavorir aliances amb potències veïnes, especialment si la reina provenia d'aquest regne fronterer<sup>1039</sup>.

La reina participava i intervenia en l'administració territorial i era percebuda com un agent polític en el territori, dotant-la d'una altra base per cimentar la seua capacitat relacional com a figura institucional dintre de la Corona. Amb moltes reines d'orígens forans, la Cambra de la reina servia com a mecanisme de profundes arrels que aconseguia vehicular la seua persona particular a la figura institucional que representava. La presència no física però sí institucional de la reina en les viles de la seua Cambra seria constant, amb oficials reginals que representaven els interessos d'aquesta, creant unes xarxes que ramificaven sobre el territori del reialenc que teixien una empremta tangible

---

<sup>1038</sup> D. PELAZ FLORES: *Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla (1418-1496)*, p. 397.

<sup>1039</sup> Steinar IMSEN: «Late Medieval Scandinavian Queenship» en A. DUGGAN (ed.): *Queens and Queenship in Medieval Europe*. Woodbridge, The Boydell Press, 1997, pp. 65-70.

de la reina sobre el mapa de la Corona. La figura institucional de la reina es nodria d'aquestes relacions construïdes a través del oficials que representaven la seua persona en les viles consignades, d'una manera o d'altra, a la Cambra des del principi, afermant la seua autoritat i influència en la Corona.

Per altra banda, les conjuntures del cicle vital dels altres membres de la família reial també afectaven o podien afectar les donacions realitzades més enllà de les arres, especialment en el cas de les reines vídues. La supervivència d'una reina al seu espòs suposava que els béns consignats en les arres per a la seua Cambra i altres donacions posteriors fins i tot certificades testamentàriament es mantenien adscrites a aquesta Cambra i no podien passar a la nova reina regnant<sup>1040</sup>. Tanmateix, quan aquestes morien la seua Cambra podia passar parcial o totalment a integrar-se en la Cambra de la reina regnant a través d'una donació del rei i així augmentar els béns de la seua Cambra. Les noves adquisicions de la Cambra podien realitzar-se com a permuta per béns previs, intentant ajustar la Cambra de la reina tant a les necessitats d'aquesta com als problemes que hi hagués per a la seua administració.

Si bé el gros de la Cambra provenia de les donacions del monarca, una part d'aquesta podia provenir i ho va fer en nombroses ocasions, d'adquisicions i compres que les pròpies reines realitzaven de senyories que per diversos motius, com podia ser l'endeutament i falta de liquiditat del propietari previ, acabaven a la venda dintre de la pròpia Corona. En el transcurs del segle XIV i primeries del XV la manca de liquiditat de la monarquia permetria una finestra per a les reines consorts, les quals hàbils gestores del seu patrimoni, podrien disposar de la suma per fer front al pagament i adquirir els béns senyorials penyorats. Fos en vida del propietari o per la incapacitat dels seus hereus de fer front als deutes una vegada difunt, la reina podia cercar mecanismes per incorporar al seu patrimoni importants senyories de la Corona, com ocorregué en el cas de la baronia de Cocentaina. La reina augmentava per iniciativa pròpia la seua Cambra, recolzada pel seu espòs en les seues empreses, incorporant de manera indirecta aquestes senyories al domini reial i deixant una major empremta de la seua figura sobre el territori. Simbòlicament, la reina apareixia com una hàbil gestora i administradora dels seus recursos capaç de mantenir els patrons de conducta econòmica esperats de la seua persona

---

<sup>1040</sup> Emprem aquesta expressió amb la qual la tresoreria de Violant de Bar distingia a aquesta "reina regnant" de la seua predecessora i ara reina vídua, Sibil·la de Fortià. En: ACA, RP, MR, vol, SG, 517, f. 111v.



i fer aquestes importants inversions. Tanmateix, un excés podia ser perillós i danyar la imatge de la reina com a mesurada i virtuosa.

De fet, la gestió i administració de les reines sobre la seua Cambra destaca per la concepció de propietat sobre els béns, rendes, viles, drets consignats compartida per totes les reines consorts. La Cambra era el seu espai en el regne i era propi i diferenciat del que gaudia el rei o els infants i la reina era la darrera autoritat fiscal i governativa, tot i que no sempre jurisdiccional. Amb aquest espai reginal propi, la Cambra acabava afirmant més encara a la monarquia en el territori, a través de la reina i evitant que aquest patrimoni s'escapés del control de la família reial. Així, allò que econòmicament i administrativament separava, políticament afirmava una unió entre el territori i la monarquia, emprant les branques principals de la família reial del rei per articular una major presència sobre el territori.

Cada Cambra va tenir unes particularitats pròpies, com a conseqüència de les distintes viles i béns que la composaven així com l'abast de cada donació. En tots els casos, una vegada incorporats a la Cambra de la Reina, l'autoritat d'aquesta li permetia poder taxar la vila amb llibertat, a banda de les prerrogatives que ostentava sobre la composició d'alguns oficials en el govern municipal, especialment el batlle, que s'encarregava de gestionar els recursos generats i vigilar el compliment de les obligacions econòmiques amb el lloc.

En el cas de les donacions d'arres el monarca solia incloure donacions de viles incloent-hi les rendes i la jurisdicció. En aquest cas, per a la reina implicava aconseguir el poder suprem sobre aquesta vila, amb el mer i mixt imperi. L'alienació de la jurisdicció, cosa habitual en la conformació del senyoriu de la reina a Castella, no era tan habitual a la Corona d'Aragó per les repercussions polítiques que aquesta tenia. Sortir del reialenc, implicava inevitablement sortir de les Corts, fins i tot quan la vila es mantenia dintre del cercle de la família vital. Les Corts, com a màxim mecanisme de representació política del regne, incloïen a tots els membres del braç reial, és a dir, als síndics de totes les viles de reialenc<sup>1041</sup>. En les reunions, els tres braços conjuntament amb el monarca realitzaven

---

<sup>1041</sup> Sobre les Corts a la Corona d'Aragó: SYLVIA ROMEU ALFARO: *Les Corts valencianes*, Tres i Quatre, valència, 1985. ESTEBAN SARASA SÁNCHEZ: *Las Cortes de Aragón en la Edad Media*, pp. 296.303. I *Les Corts a Catalunya: actes del Congrés d'Història institucional, Barcelona, del 28 al 30 de abril de 1988*, Barcelona, Departamento de Cultura, 1991.

l'activitat legislativa, reparaven els greuges o contrafurs i negociaven la seua participació econòmica en les empreses del monarca.

La importància política que tenia per a una vila la seua participació en la presa de decisions dintre del màxim organisme de representació i governatiu del regne, que atenia les seues necessitats i demandes, superava la voluntat de vinculació amb la reina. L'alienació jurisdiccional de moltes viles reials, especialment al segle XIV, comportà en moltes ocasions fortes oposicions per part d'aquestes, que lluitarien durament per tal de no ser alienades del patrimoni reial i evitar perdre el seu seient i veu en les Corts del regne. La relació més directa que podia significar passar a "ser" de la reina no era considerada positiva pel món urbà de la Corona, que veia els seus drets polítics minvats<sup>1042</sup>, tot i això fou habitual que en la donació d'arres certs nuclis passassen a ser alienats incloent-hi la jurisdicció<sup>1043</sup> per des d'un primer moment establir la reina com a senyora territorial en la Corona amb capacitat per expandir una xarxa d'influències pròpies.

Per a la reina, la possessió d'aquestes béns en la seua Cambra implicava que havia de ser la seua administradora, però també defensora i protectora en cas d'ingerència d'altres poders i agents territorials. Els habitants de les viles de la Cambra, els usuaris de peatges o usufructuaris arrendats de peatges havien de poder recolzar-se en la reina com a cap de la seua administració en casos on els seus drets fossen vulnerats, per exemple amb taxacions excessives o extraordinàries no aprovades per aquesta o en errades humanes si no es tenien en compte exempcions fiscals o altres drets. El problema prenia un caràcter més greu quan la ingerència es generava per part d'un altre membre de la família reial, com podia ser un infant. La reina hauria de cercar la solució menys conflictiva a la qüestió, remarcant la seua autoritat personal no sols pel rang que li atorgava la dignitat reginal sinó, fins i tot, per la submissió que com a mare li devia el seu fill<sup>1044</sup>. Quan la reina no aconseguia fer complir els seus manaments a pesar de ser l'autoritat principal en matèria fiscal en les viles de la seua Cambra, aquesta acudiria a

---

<sup>1042</sup> Les tensions generades a les viles reials alienades a membres de la família reial, com la reina o els infants, durant el segle XIV han estat estudiades per: V. BAYDAL SALA: *Els orígens de la revolta de la Unió al Regne de València (1330-1348)*, pp. 57-68.

<sup>1043</sup> De fet, no sempre és fàcil discernir si la donació inclou la jurisdicció de la vila en qüestió o drets judicials parcial. Hem pres la decisió d'indicar només els casos en els quals es pot corroborar que la donació inclou l'alienació jurisdiccional i, per tant, la separació del reialenc.

<sup>1044</sup> Ací fem referència al conflicte que tingueren per imposicions sobre les aljames de la reina Elionor de Sicília, aquesta i el seu fill l'infant Joan. S. ROEBERT: «'Que nos tenemus a dicto domino rege pro camera assignata'. Desarrollo, administración y significado de los bienes reginales de Leonor de Sicília (1349-1375)», pp. 260-264.

demanar la intervenció del monarca, el qual sempre mediarà en favor de la seua esposa, fins i tot quan el conflicte es donava dintre de la família reial.

La gestió de la reina de la seua Cambra mostra com en les qüestions econòmiques particulars i pròpies, la parella règia seguia funcionant com una unitat o tàndem en la majoria de les ocasions, col·laborant conjuntament per afermar en el tauler geopolític la seua capacitat de domini territorial i econòmica. La reina com a gestora i administradora reforçaria la seua imatge de col·laboradora del monarca, en una gestió conjunta dels afers més problemàtics, sense restar autonomia a la seua capacitat de gestió o possibilitats per establir xarxes relacionals amb els agents socials i polítics de les viles en qüestió.

Des de mitjan segle XIV fins a la segona meitat del segle XV, la Cambra de la Reina va evolucionar considerablement, sotmesa a les conjuntures particulars, polítiques, econòmiques o familiars, de cada cicle governatiu. Per tant, la seua composició interna serà inconstant i variable, especialment al llarg del segle XIV quan les distintes oscil·lacions del Reial Patrimoni i la supervivència de distintes reines vídues, impossibilitarien la transmissió d'una Cambra idèntica d'una generació a una altra. Tot i això, al segle XV començaria una tendència cap a l'estabilització de la seua composició, gràcies a la incorporació definitiva de Sicília als dominis de la Corona d'Aragó i l'adscripció de la "Cámara reginalle" que les reines de Sicília havien gaudit des de segles enrere a la Cambra de la Reina catalanoaragonesa.

Per entendre cada cas i les variacions internes que determinarien els balanços econòmics al llarg dels regnats, procedirem a analitzar cadascuna de les Cambres des de Maria de Navarra (1338-1347) fins Joana Enríquez (1458-1468), més de cent anys durant els quals la Cambra canvià considerablement fins prendre una forma més estable a finals del segle XV.

## 3.2. LA COMPOSICIÓ DE LA CAMBRA DE LA REINA A LA CORONA D'ARAGÓ ALS SEGLES XIV I XV

### 3.2.1 Maria de Navarra

Començarem l'anàlisi de l'evolució de la Cambra de la Reina amb Maria de Navarra, una de les darreres reines en rebre allò que es coneix com la "Cambra antiga" o, com digué el rei Pere, allò "*que las otras Reynas de Aragon havian costupmado haver e tener (...) por cambra*"<sup>1045</sup>. Aquesta Cambra la va rebre com a concessió i donació en arres en juliol de 1338 i es composava dels drets sobre Tarassona, Jaca i Terol i les aldees d'aquesta.

Com que aquestes rendes no s'estimaven suficients per mantenir el nivell de despesa propi d'una reina consort, incloent els salaris dels membres de la Casa, els desplaçaments, l'adorn personal o la participació en cerimònies, el rei li va concedir una nova donació, l'onze de setembre de 1338, afegint 150.000 sous barcelonesos addicionals a la suma que aportaven les viles donades en arres. Concretament, 100.000 sous havien de procedir de les rendes de les aljames jueves de Girona, Lleida i València i els 50.000 restants dels subsidis que les universitats del Principat havien concedit al monarca<sup>1046</sup>.

L'objectiu del rei Pere, segons les seues pròpies paraules, era mantenir el decòrum que corresponia a la seva alta dignitat<sup>1047</sup>. Per poder costejar tot allò que suposava l'aparell cortesà i personal de la reina, el monarca havia hagut d'ampliar aquestes donacions inicials, dotant a la seua esposa amb fons suficients per mantenir-se, però sens dubte eren solucions puntuals que pal·liarien la situació de necessitat econòmica durant un breu període. Un dels problemes als quals s'enfrontava la parella règia per poder disposar d'una Cambra de la Reina suficient per cobrir les necessitats reginals era la pervivència de dues reines vídues anteriors, Elisenda de Montcada i Elionor de Castella, les quals retenien sendes viles, rendes i drets però que no podien passar a la reina regnant fins la defunció d'aquestes. El rei Pere, coneixedor d'aquesta limitació, no va

---

<sup>1045</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 50r. Lleida. 1338, juliol 25.

<sup>1046</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 68v i 70r. València. 1338, setembre 11.

<sup>1047</sup> Archivo de Navarra, Sección de Comptos, caja 7, número 111: "Para mantener el decoro de su cambra como corresponde a su alta dignidad". Recollit en: José Ramón CASTRO: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, 3 (1948), pp. 62.

cercar una solució a llarg termini, sinó a curt o mitjà, ja que es va comprometre a incorporar les viles, drets i rendes que aquestes retenien una vegada moriren<sup>1048</sup>.

Tot semblava solucionat, quan el primer obstacle es va manifestar poc temps després. Les viles, tot i haver de pagar unes sumes teòricament suficients per costejar les despeses, van fer saber a la parella règia que part de les rendes d'aquestes estaven parcialment concedides per un predecessor del monarca, el rei Jaume II, al comte de Ribagorça. Per aquest motiu, Pere el Cerimoniós es va veure obligat a fer una nova donació a la seua esposa el 18 de febrer de 1339, on li va concedir la suma extraordinària de 25.000 sous barcelonesos però sense ser adscrits a cap vila, renda, dret o impost concret sinó directament dels fons propis del rei, és a dir, dels cofres reials<sup>1049</sup>. A partir d'aquell moment si la donació es perpetuava en el temps la quantitat hauria de provenir dels ingressos generats per les composicions judicials en la cúria del monarca. A més a més, el rei també li va concedir els substanciosos rèdits obtinguts per la monarquia sobre el peatge de Canfranc i les rendes del mercat de Biescas<sup>1050</sup>. Aquesta donació complementava una Cambra per a la reina Maria que havia de solucionar els problemes de liquiditat patits durant l'inici del seu regnat.

*Quadre 1.- La Cambra de Maria de Navarra, 1339*

<b>Regne d'Aragó</b>	
Tarassona	No especificat
Jaca i Candanchú	No especificat
Terol i les aldees	No especificat
Peatge de Canfranc	No especificat
Biescas rendes	No especificat
<b>Principat de Catalunya</b>	
Girona. Aljama jueva	100.000 sous barcelonesos
Lleida. Aljama jueva	
València. Aljama jueva	
Ciutats i viles catalanes. Subsidi al monarca <sup>1051</sup>	50.000 sous barcelonesos

<sup>1048</sup> ACA, RC, reg. 1523, 83v-84v.

<sup>1049</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 88r.

<sup>1050</sup> ACA, RC, reg. 1523, f. 147r.

<sup>1051</sup> Aquesta és una donació puntual i deixaria d'ingressar-se en la tresoreria una vegada pagada la xifra total concedida.

Entre els anys 1340 i 1343, el rei acabaria complementant la Cambra de la reina Maria de Navarra, donat que el subsidi de les viles catalanes era una qüestió puntual que s'havia d'afermar el flux d'ingressos de la reina i conformar una Cambra amb amplitud territorial per poder establir les xarxes relacionals de la monarca en la Corona. Així, el rei Pere li atorgaria en aquesta nova donació Tuir i Cotlliure<sup>1052</sup> i conformaria la Cambra següent.

*Quadre 2.- La Cambra de Maria de Navarra, 1343*

<b>Regne d'Aragó</b>	
Tarassona	No especificat
Jaca i Candanchú	No especificat
Terol i les aldees	No especificat
Peatge de Canfranc	No especificat
Biescas rendes	No especificat
<b>Principat de Catalunya</b>	
Girona. Aljama jueva	100.000 sous barcelonesos
Lleida. Aljama jueva	
València. Aljama jueva	
Cotlliure	No especificat
Tuïr	No especificat

Aquest cas representa a la perfecció els motius de mutació de les cambres reginals i que condicionarien la seua composició interna, és a dir, la coexistència de diverses reines, regnants i vídues, en un mateix moment i l'alienació parcial de rendes en regnats anteriors, dels quals l'estructura monàrquica no n'era conscient al moment de produir-se la donació.

### **3.2.2. Elionor de Portugal**

Tot i la brevetat de la unió entre el rei Pere i la seua segona esposa, Elionor, no significa que a la reina consort no se li configurés una Cambra pròpia. El Cerimoniós, que disposava dels béns de la Cambra de la reina Maria de Navarra, reintegrats al Reial

<sup>1052</sup> José Ramón CASTRO: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», p. 111-113.

Patrimoni, transmutà la darrera Cambra que aquesta tingué i l'adscrigué a la pertinença de la seua nova esposa<sup>1053</sup>.

*Quadre 3.- La Cambra d'Elionor de Portugal, 1347-1348*

<b>Regne d'Aragó</b>
Tarassona
Jaca i Candanchú
Terol i les aldees
Peatge de Canfranc
Biescas rendes
<b>Principat de Catalunya</b>
Cotlliure
Tuir
Girona. Aljama jueva
Lleida. Aljama jueva
<b>Regne de València</b>
València. Aljama jueva

Tanmateix, Elionor va morir abans de complir-se un any de regnat, víctima de l'epidèmia de pesta de 1348 i no va gaudir més dels béns donats pel rei Pere, que es reintegrarien al patrimoni reial.

### 3.2.3. Elionor de Sicília

La Cambra de la reina Elionor<sup>1054</sup> constitueix un punt d'inflexió en l'evolució del patrimoni adscrit a la cambra reginal. Els canvis econòmics, demogràfics, socials i polítics viscuts durant els seus anys de regnat al costat del rei Pere impactaren en la monarquia i, en conseqüència, en la composició de la seua Cambra. Després del seu matrimoni en 1349, el rei Pere li va fer una primera donació en arres a la seua esposa concedint-li Tarassona, Terol i les aldees, Jaca i Candanchú, al regne d'Aragó; Cotlliure i Tuïr, al Principat de Catalunya i 10.000 lliures anuals extraordinàries<sup>1055</sup>. Aquesta

<sup>1053</sup> ACA, RC, reg. 1536, f. 2v. Citat indirectament quan li ho concedeix a Elionor de Sicília.

<sup>1054</sup> Aquesta cambra ha estat analitzada per: S. ROEBERT: «'Que nos tenemos a dicto Domino Rege pro camera assignata'. Desarrollo, administración y significado de los bienes reginales de Leonor de Sicilia (1349-1375)», *Anuario de Estudios Medievales*, 46 (2016), pp. 231-268.

<sup>1055</sup> ACA, RC, reg. 1536, f. 1r-2v.

donació d'arres inicial es complementaria amb Canfranc i el mercat de Biescas el 27 de setembre del mateix any<sup>1056</sup>.

En novembre, el rei considerà que era necessari compensar puntualment la Cambra de la reina amb ingressos que pal·liassen els efectes negatius que les epidèmies de pesta estaven tenint sobre les rendes de les viles de la seua Cambra. Des de València, el rei concedia a la seua esposa les rendes de les aljames de Barcelona, València, Lleida, Girona, Besalú, Cervera, Vilafranca del Penedès i Borja amb una contribució als cofres reginals de 60.000 sous<sup>1057</sup>.

*Quadre 4.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1349*

<b>Regne d'Aragó</b>	<b>Principat de Catalunya</b>
Tarassona	Cotlliure
Jaca i Candanchú	Tuïr
Terol i les aldees	Barcelona (aljama jueva)
Canfranc	Girona (aljama jueva)
Biescas rendes	Lleida (aljama jueva)
Borja (aljama jueva)	Besalú (aljama jueva)
<b>Regne de València</b>	Cervera (aljama jueva)
València (aljama jueva)	Vilafranca del Penedès (aljama jueva)

És raonable pensar que les donacions de l'any 1350 es produïren pel mateix motiu que les anteriors, és a dir, la voluntat del monarca d'equiparar els ingressos de la Cambra amb allò que considerava necessari per al manteniment de la reina. Palesa la situació de disminució d'algunes de les seues rendes, el rei va concedir les viles de Biota i El Bayo<sup>1058</sup>, ambdues provinents del patrimoni confiscat a Juan Ximénez de Urrea<sup>1059</sup>. Així mateix, també li concedí les rendes dels ports de Menorca i Eivissa<sup>1060</sup>. Les viles de Biota i el Bayo s'incorporaren a la Cambra amb una condició: que tornarien al patrimoni reial quan la parella règia tingués dos fills, cosa que ocorregué uns pocs anys després.

<sup>1056</sup> ACA, RC, reg. 1535, f. 12r.

<sup>1057</sup> ACA, RC, reg. 1535, f. 16r.

<sup>1058</sup> ACA, RC, reg. 1535, f. 21r..

<sup>1059</sup> ACA, RC, reg. 1535, f. 21r.

<sup>1060</sup> ACA, RC, reg. 1535, f. 27r.



Aquesta donació es va confirmar i registrar el primer dia de l'any 1350. Un any després, el rei li concedí unes noves donacions, però per un motiu diferent. Ara no es tractava d'una conjuntura externa que afectava els ingressos de la reina, com fou la pesta, sinó un assumpte familiar i polític, el naixement del seu primogènit. Arran del naixement de l'infant Joan, molts dels problemes de legitimitat que el monarca havia patit en els anys anteriors s'esborraren i el rei volgué recompensar Elionor per què gràcies a ella es podia garantir la successió pacífica al tron. Així, s'incorporaren el Voló i Montesquiú<sup>1061</sup>.

*Quadre 5.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1351*

<b>Principat de Catalunya</b>	<b>Regne d'Aragó</b>
Cotlliure	Tarassona
Tuïr	Jaca i Candanchú
El Voló	Terol i les aldees
Montesquiú	Canfranc
Barcelona (aljama jueva)	Biescas rendes
Girona (aljama jueva)	Biota
Lleida (aljama jueva)	El Bayo
Besalú (aljama jueva)	Borja (aljama jueva)
Cervera (aljama jueva)	<b>Regne de València</b>
Vilafranca del Penedès (aljama jueva)	València (aljama jueva)
<b>Regne de Mallorca</b>	
Menorca	
Eivissa	

La incorporació de Biota i El Bayo s'havia feta especificant que serien intercanviades després del naixement d'un segon fill, però en 1353, tres anys abans del naixement de l'infant Martí, la parella acordà l'intercanvi d'aquestes dues viles pels drets de Duesaigües, El Puig de Santa Maria, Guadalest, Madrona, Millares, Caves i Penàguila<sup>1062</sup>. A aquestes incorporacions se sumaria uns mesos després, el castell de

<sup>1061</sup> ACA, RC, reg. 1535, f. 29r.

<sup>1062</sup> ACA, RC, reg. 1535, f. 33r.

Llíria, adquirit per la mateixa Elionor al comte Ramon Berenguer per un total de 407.000 sous barcelonesos<sup>1063</sup>.

*Quadre 6.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1354*

<b>Regne d'Aragó</b>	<b>Regne de València</b>
Tarassona	València (aljama jueva)
Jaca i Candanchú	Duesaigües
Terol i les aldees	El Puig de Santa Maria
Canfranc	Penàguila
Biescas	Madrona
Borja (aljama jueva)	Millares
<b>Principat de Catalunya</b>	Caves
Cotlliure	Guadalest
Tuïr	Llíria
El Voló	<b>Regne de Mallorca</b>
Montesquiu	Menorca
Barcelona (aljama jueva)	Eivissa
Girona (aljama jueva)	
Lleida (aljama jueva)	
Besalú (aljama jueva)	
Cervera (aljama jueva)	
Vilafranca del Penedès (aljama jueva)	

La Cambra romandria immutable els següents quatre anys. Tanmateix, les conseqüències de la guerra amb Castella, entre altres motius, començaren a modificar les estratègies polítiques de la monarquia, fent que la Cambra de la Reina prengués un especial protagonisme en el disseny present i futur del patrimoni reial. En el mes de juliol de 1358, la reina pagaria la redempció dels béns de la comtessa de Terranova, Margarida de Llúria, per un preu de 105.800 sous barcelonesos que completà el rei fins els 185.800 sous<sup>1064</sup>. La reina aconseguí en aquesta donació vitalícia les viles i llocs d'Alcoi, Barxell, Xirillent, Gorga, la Vall de Seta i Travadell. Aquesta aportació es completava en setembre

<sup>1063</sup> S. ROEBERT.: «‘Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata’», p. 237.

<sup>1064</sup> M.T. FERRER I MALLOL: «Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia barcelonina», p.22.

del mateix any amb la cessió feta pel rei del castell de Montcada, al Principat de Catalunya<sup>1065</sup>.

*Quadre 7.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1358*

<b>Regne d'Aragó</b>	<b>Regne de València</b>
Tarassona	València (aljama jueva)
Jaca i Candanchú	Duesaigües
Terol i les aldees	El Puig de Santa Maria
Canfranc	Penàguila
Biescas	Madrona
Borja (aljama jueva)	Millars
<b>Principat de Catalunya</b>	Caves
Cotlliure	Guadalest
Tuïr	Llíria
El Voló	Alcoi
Montesquiú	Barxell
Montcada	Xirillent
Barcelona (aljama jueva)	Gorga
Girona (aljama jueva)	La Vall de Seta
Lleida (aljama jueva)	Travadell
Besalú (aljama jueva)	<b>Regne de Mallorca</b>
Cervera (aljama jueva)	Menorca
Vilafranca del Penedès (aljama jueva)	Eivissa

L'ampliació de les donacions a la Cambra s'ha de considerar en el context de dificultats econòmiques pròpies de la dècada, especialment accentuades per la Guerra amb Castella. Com anteriorment la pesta negra, la guerra de Castella comportà un nou descens de les rendes de la Cambra, per la qual cosa, el rei hagué de fer noves concessions a Elionor per compensar aquesta conjuntura. Així mateix, a partir d'aquest moment la concepció de la Cambra de la Reina també estava començant a canviar. I, ja amb dos fills, la Cambra d'Elionor podia servir com una entitat econòmica i territorial que assegurava el control en el present per a la família reial. Hem de tenir en compte que gran part del

<sup>1065</sup> ACA, RC, reg. 1535, f. 49r. Barcelona, 1358, setembre 23.

poder que l'infant Ferran tingué contra el rei Pere era resultat del vast territori que controlava, especialment al sud valencià. Per aquest motiu, ampliar la Cambra de la reina podia ser un mecanisme per assegurar el present de la dinastia, mantenint més territoris fidels als monarques.

A més a més, altres conjuntures comportaren més modificacions en la Cambra de la reina, començant amb noves incorporacions gràcies a les rendes, viles i jurisdiccions de la reina Elionor de Castella, que havien tornat al patrimoni reial després de la mort d'aquesta a mans de Pere de Castella.

En abril de 1359, el rei Pere concedí a la seua esposa les viles de Morella, Morvedre, Alzira, Xàtiva, Calatayud i Osca<sup>1066</sup>. Pocs mesos després, en febrer de 1360, el Cerimoniós complementà aquesta donació amb totes les rendes, incloent-hi les provinents de la jurisdicció civil i criminal, de Montblanc, Tàrraga i Vilagrassa, així com les aljames jueves i musulmanes de totes tres. A canvi d'aquestes aljames, la reina devia tornar al rei les aljames de Besalú, Cervera, Girona i Vilafranca del Penedès, per a ser transferides a l'infant Joan. Per la seua banda, Montblanc, Tàrraga i Vilagrassa havien tornat al patrimoni reial a través del comte Enric de Trastàmara<sup>1067</sup>, però en el document de concessió el rei havia introduït una clàusula per la qual es retenia el dret i la potestat de reclamar-les per concedir-les novament al comte de Trastàmara<sup>1068</sup>.

---

<sup>1066</sup> ACA, RC, reg. 1536, f. 42r-42v.

<sup>1067</sup> Per evitar fer una important concessió al comte de Trastàmara, com podia ser Alacant, el rei Pere li va atorgar en perpetuïtat un conjunt de poblacions a la Corona entre elles Tàrraga, Montblanc, Vilagrassa, Castelló de la Plana, Vila-real, Épila, Tamarit de Litera i Ricla,. ACA, RC, reg. 1543, f. 10r-16v. També recollit per J.V. CABEZUELO PLIEGO: «Resolución del conflicto entre Pedro IV y el infante Fernando: los acuerdos de Albarracín de 1357», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 83 (2013), p. 758.

<sup>1068</sup> S. ROEBERT: «'Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata'», p. 239.

*Quadre 8.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1360*

<b>Regne d'Aragó</b>	<b>Regne de València</b>
Tarassona	València (aljama jueva)
Jaca i Candanchú	Duesaigües
Terol i aldees	El Puig de Santa Maria
Canfranc	Penàguila
Biescas	Madrona
Borja (aljama jueva)	Millares
Calatayud i aldees	Caves
Oscà	Guadalest
<b>Principat de Catalunya</b>	Llíria
Cotlliure	Alcoi
Tuïr	Barxell
El Voló	Xirillent
Montesquiú	Gorga
Montcada	La Vall de Seta
Barcelona (aljama jueva)	Travadell
Lleida (aljama jueva)	Alzira
Montblanc (castell i aljames)	Morella i aldees
Tàrraga (vila i aljames)	Morvedre
Vilagrassa (vila i aljames)	Xàtiva
<b>Regne de Mallorca</b>	
Menorca	
Eivissa	

Sebastian Roebert considera en la seua anàlisi sobre la Cambra d'Elionor que aquesta donació ha de tenir relació amb la gratitud del monarca cap a la seua esposa per l'actuació d'aquesta com a lloctinent general de la Corona<sup>1069</sup> en l'estiu de 1359, quan ell es trobava defensant Eivissa i altres atacs del rei de Castella<sup>1070</sup>. Evidentment, l'exemplar actuació de la reina degué influir en les noves concessions del monarca, però també cal

<sup>1069</sup> *Ibidem*, p. 239

<sup>1070</sup> L. RUIZ DOMINGO: «Del qual tenim loch. Leonor de Sicilia y los orígenes de la lugartenencia femenina en la Corona de Aragón», *Medievalismo*, 27 (2017), pp. 303-326.

recordar que el rei li va prometre en les primeres donacions a la seua Cambra en 1349 la incorporació dels béns de les Cambres de les reines vídues a la seua mort. Complint amb el seu compromís amb la seua esposa, aquestes viles s'incorporaren a la Cambra de la Reina pocs mesos després de la defunció d' Elionor de Castella.

Tanmateix, la donació seria més bé efímera, ja que en desembre de 1362 el rei tornà a donar Montblanc, Tàrraga, Vilagrassa, amb les seues respectives aljames, al comte de Trastàmara. Pere el Cerimoniós sabia que havia de compensar la seua esposa per la pèrdua d'aquestes i, per aquest motiu, li atorgà l'Albufera i les salines de València i una renda de 5.000 sous sobre l'aljama de Barcelona<sup>1071</sup>.

Les conseqüències de la guerra dels Dos Peres no acabarien ací. Amb la mort de l'infant Ferran per ordre del rei Pere en 1363, la monarquia reincorporava a les seues arques l'enorme patrimoni que el rei Alfons li havia atorgat al seu fill<sup>1072</sup>. La reina es va beneficiar d'aquest patrimoni, incorporant la ciutat de Tortosa a la seua Cambra<sup>1073</sup>. En la nostra opinió, la lògica en aquesta donació es troba en la disminució de rendes percebudes per la reina com a resultat de l'ocupació castellana de nuclis importants de la seua Cambra, com Tarassona, Terol, Calatayud, Morvedre, Lliria, Guadalest i El Puig. A pesar del descens de rendes, la donació no es faria mai efectiva i, més bé, generaria despeses per a la tresoreria de la reina<sup>1074</sup>, ja que la infanta Maria de Portugal, vídua de l'infant Ferran, havia de rebre una compensació pel seu dot. La incorporació d'aquests béns fou lenta i progressiva i la qüestió no es resoldria totalment fins juny de 1373<sup>1075</sup> quan se saldarien els 60.000 florins que haurien de pagar els monarques a la infanta Maria. Aquests pagaments es poden rastrejar en la tresoreria reginal, ja que Elionor pagaria els primers 10.000 florins en desembre de 1362<sup>1076</sup>.

---

<sup>1071</sup> ACA, RC, reg. 1536, f. 50v.

<sup>1072</sup> Aquest ha estat estudiat i detallat en: V. BAYDAL SALA: *Els orígens de la revolta de la Unió*, p. 29, 44-65.

<sup>1073</sup> Sebastian Roebert ha assenyalat com les donacions al patrimoni de la reina en Mequinensa el 28 de juliol de 1363 inclourien: el castell d'Alòs, el castell de Camarassa i el de Cubells, Igualada, Llimiana, el castell de Llorenç de Montgai, Santa Linya, el castell de Vilanova de Meià, Montgai, Tortosa, Asp, Alacant, Callosa, Elda, Guardamar, La Mola, Nonpont, Novelda, Oriola, Albarrassí, Ballobar i Fraga. Veure: S. ROEBERT: «'Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata'», p. 240.

<sup>1074</sup> ACA, RC, reg. 1536, fol 81v.

<sup>1075</sup> Algun dels documents de l'acord i cessió a Elionor de Sicília es poden veure en Josep Maria MADURELL MARIMÓN: «Una concordia entre Pedro el Ceremonioso y María de Portugal», *Anuario de historia del derecho español*, 41 (1971), pp. 425-438. I a Elena CANTARELL BARELLA i Mireia COMAS VIA: «Maria de Portugal, una dona amagada per la Història» *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24, 2002-2003, pp. 557-574.

<sup>1076</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 500, f. 121r.

Donada la complicació de la donació dels béns de l'estat senyorial de l'infant Ferran, el rei, amb voluntat de compensar les pèrdues que l'ocupació castellana tenia en la Cambra de la seua esposa, decidí concedir en dues noves donacions entre juny i juliol de 1364 Borriana, Berga, Berguera, Pals i Torroella de Montgrí<sup>1077</sup> i, posteriorment, el castell de Sant Martí de Sobirats<sup>1078</sup>. Si continuem incloent les donacions reials, caldria dir que el rei també li va fer una nova concessió de Montblanc, Tàrraga i Vilagrassa, que havien estat d'Enric de Trastàmara, així com les viles de Castelló de la Plana, Ricla, Tamarit de Llitera i Vila-real<sup>1079</sup>, però no totes aquestes donacions es feren efectives ni duraren en la Cambra de la reina.

Berga i Torroella de Montgrí serien ràpidament venudes, tant sols una setmana després de fer-se efectiva la donació<sup>1080</sup>, al comte Joan d'Empúries. De la mateixa manera, gran part de les donacions de l'estat senyorial de l'infant Ferran, al poc de fer-se efectives en 1373, foren reintegrades en el patrimoni reial per a ser venudes al comte de Dènia<sup>1081</sup>. L'aljama de Borja, que la reina havia rebut en 1349 com una de les primeres donacions del monarca per conformar la seua Cambra, hagué de tornar al reial patrimoni en 1365 per poder ser cedida pel rei Pere a Bertran du Guesclin i completar la donació del senyoriu de Borja<sup>1082</sup>. De la mateixa manera, en 1367, el rei va concedir Asp, Elda i La Mola, dels béns que la reina havia de rebre de l'infant Ferran, a Hug de Calverley per la seua activitat diplomàtica que possibilità un acord amb l'exèrcit anglès a la Corona d'Aragó i evità la seua invasió del territori<sup>1083</sup>. A canvi, no sols la reina concedí part dels béns de la seua Cambra sinó que també accedí al matrimoni d'aquest amb Constança d'Aragó, protegida de la reina, que l'havia instal·lada sota la seua tutela incloent-la en el cercle dels seus fills Martí i Elionor i la comtessa Maria de Luna<sup>1084</sup>. Seguint l'estratègia d'intentar recompensar els principals capitans de les companyies blanques i exèrcits contraris a Pere de Castella, el rei entregà Novelda a Mateu Gournay, el qual controlava la vila almenys des del juny de 1367 fins els anys vuitanta d'aquell segle<sup>1085</sup>. Així mateix,

<sup>1077</sup> S. ROEBERT: «'Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata'», p. 241.

<sup>1078</sup> ACA, RC, reg. 1536, f. 69v.

<sup>1079</sup> ACA, RC, reg. 1536, f. 78v.

<sup>1080</sup> S. ROEBERT: «'Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata'», p. 242.

<sup>1081</sup> Torna al Reial Patrimoni Alòs, Ballobar, Camarasa, Cubells, Fraga i les seues aldees, Llimiana, castell de Llorenç de Montgai, Santa Linya, el castell de Vilanova de Meià i Montgai: ACA, RC, reg. 1581, f. 126v.

<sup>1082</sup> Michael JONES: *Letters, orders and musters of Bertrand du Guesclin 1357-1380*, Woodbridge, The Broydell Press, 2004, p. 51.

<sup>1083</sup> M. T. FERRER I MALLOL: *Entre la paz y la guerra. La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, pp. 468-469.

<sup>1084</sup> Com podem veure en les seues despeses. Veure annex tècnic. Despeses Elionor de Sicília.

<sup>1085</sup> ACA, RC, reg. 914, f. 35r-37v.

Ricla, Tàrraga i Pals havien estat venudes respectivament per Enric de Trastàmara a caps de la guarnició militar castellana en el territori de la Corona per intentar guanyar la seua fidelitat i separant-los del bàndol de Pere de Castella<sup>1086</sup>. Castelló de la Plana i Vila-real serien donades a l'infant Joan i, més endavant, a l'infant Martí<sup>1087</sup>, completant la concessió que prèviament havien fet de les aljames de Besalú, Cervera, Girona i Vilafranca del Penedès.

La manca d'efectivitat d'algunes d'aquestes donacions fa qüestionar les raons darrere d'aquest procediment. Tal vegada, el monarca hagués trobat en la Cambra de la Reina un mecanisme que li permetés poder continuar negociant i alienant patrimoni del reialenc com un instrument més de la seua política a partir de la qual intentava guanyar recursos econòmics i capital humà per fer front al seu homòleg castellà. L'alienació de béns, senyorijs i drets podia ser un instrument poderós per comprar voluntats o recompensar els serveis de fidels que treballaren pels objectius polítics del monarca. Tanmateix, les dures limitacions a l'alienació del patrimoni reial pels perjudicis que tenia per a les viles de reialenc, així com a per als cofres del monarca en el futur, poden estar al darrere de moltes d'aquestes operacions en les quals la Cambra de la Reina sembla el mecanisme pont que permet efectuar-les.

De la mateixa manera, moltes de les donacions es feien pensant en el manteniment de "l'estament reginal", així com en la possibilitat que la Cambra oferia per construir una reserva de patrimoni per a les futures generacions de la monarquia o fins i tot per al propi monarca regnant, com ocorregué en els darrers anys del regnat de Pere i Elionor.

Una de les darreres incorporacions a la Cambra de la reina Elionor foren Sabadell i el castell d'Arraona, comprades per la mateixa reina a través d'una estratègia d'adquisicions en cadena i concessió de privilegis que evidencia la capacitat d'actuació de la consort en l'àmbit econòmic.

La reina va comprar de Roger Bernat IV de Foix tots dos nuclis en juny de 1366<sup>1088</sup>, però en lloc de fer un pagament amb capital per costejar-los, la reina decidí vendre Molins de

---

<sup>1086</sup> Ricla va ser entregada a Gonzalo Ganzález de Lucio; Tàrraga a Felipe de Castro en 1369 i Pals a Gilabert de Caudells. S. ROEBERT: «'Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata'», p. 243-244.

<sup>1087</sup> Vicent FELIP SEMPÈRE: «Revoltas populars a la Plana durant la segona meitat del segle xiv. Aproximació a l'actitud de Vila-real i Castelló en ser separades de la Corona», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 65 (1989), p. 51-87

<sup>1088</sup> Concretament el 14 de juny de 1366.



Rei i aconseguir fons per pagar els 154.000 sous acordats amb el comte de Castellbò. D'aquesta venda la reina aconseguí 85.500 sous, els quals anaren directes al pagament acordat<sup>1089</sup>. De la mateixa manera, la reina procurà aconseguir que els habitants de Sabadell i Arraona sumassen esforços econòmics i concediren 50.000 sous a la reina, els quals aquesta empraria per pagar allò que li quedava pendent amb el comte de Castellbò. Les viles, a canvi d'aquests avanç de 50.000 sous, les viles només haurien de pagar a la reina una renda de 2.000 sous anuals. Amb aquesta estratègia, la reina havia aconseguit una renda sense pagar res per la mateixa<sup>1090</sup>. Tanmateix, aquestes viles només romangueren durant uns pocs anys a la cambra de la reina, ja que el 30 de juliol de 1370 foren intercanviades amb el rei per Sant Martí<sup>1091</sup>. Ara bé, a pesar d'aquest intercanvi, la reina continuaria rebent la renda de 2.000 sous anuals de Sabadell. Tanmateix, aquesta quantitat fou pagada anualment al monarca en concepte de manteniment de la capella reial, a través de dues pagues de 1.000 sous<sup>1092</sup>.

Per últim, la reina comprà la baronia de Cocentaina a Beatriu de Xèrica en juliol de 1373<sup>1093</sup>, tot i que Elionor tant sols gaudiria d'aquesta propietat fins febrer de 1375. En aquest interval de temps, l'única modificació que experimentaria la Cambra de la reina fou la donació de les rendes de Berga i Berguedà a la infanta Mata d'Armanyac, per contribuir a la conformació la seua Cambra com a duquessa de Girona<sup>1094</sup>.

---

<sup>1089</sup> S. ROEBERT: «Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata», p. 244.

<sup>1090</sup> ACA, RC, reg. 1574, f. 180r-180v.

<sup>1091</sup> ACA, RC, reg. 1537, f. 111r.

<sup>1092</sup> Veure annex tècnic. Despeses Elionor de Sicília.

<sup>1093</sup> “*Tenore presentis carte nostre seu publici instrumenti gacris e ex certa sciencia, damus atque concedimus vobis, dicte regine, predici vitam duxeritis inhumanis totum directum et alodiale dominum cum ferma fatica, laudimio, jure emperandi et potestates recipiendi et quolibet alio iure directi e alodialis domini que nos habemus et habere debemus ac nobis pertinent seu spectant in villa de Cocentayna et eius termino et in quibuscumque fortaliciis in ipsis villa et termini constitutis que nobilis Beatrix de Exerica filia et heres nobilis Petro quondam, domini de Exericha, habet et possidet ac tenet in feudum*”. ACA, RC, reg. 1537, f. 126r-127v. Barcelona, 1373 juliol 8.

<sup>1094</sup> ACA, RC, reg. 1811, f. 124r.

*Quadre 9.- La Cambra d'Elionor de Sicília, 1373*

<b>Regne d'Aragó</b>	<b>Regne de València</b>
Tarassona	València (aljama jueva)
Jaca i Candanchú	Borriana
Terol i aldees	El Puig de Santa Maria
Canfranc	Penàguila
Calatayud i aldees	Llíria
Oscà	Alcoi
<b>Principat de Catalunya</b>	Barxell
Cotlliure	Xirillent
Tuir	Gorga
El Voló	La Vall de Seta
Montesquiú	Travadell
Montcada	Alzira
Barcelona (aljama jueva)	Morella i aldees
Lleida (aljama jueva)	Morvedre
Sant Martí Sarroca	Xàtiva
Sant Martí de Subirats	Cocentaina
<b>Regne de Mallorca</b>	Albufera de València
Menorca	València. Salines
Eivissa	

La Cambra d'Elionor, tanmateix, seria considerada excessiva pels seus contemporanis. La gran quantitat de viles, rendes i drets consignats a aquesta afectaren la “fama pública” de la consort. L’estratègia de la parella règia havia estat no sols garantir l’estament reginal, sinó emprar la Cambra de la reina com una garantia o fons amb el qual podrien comptar les futures generacions. El patrimoni reial s’havia vist seriosament perjudicat al llarg del regnat de Pere i Elionor, per les nombroses emergències bèl·liques que requeriren d’una quantiosa inversió per garantir la integritat dels territoris de la Corona, especialment durant la guerra amb Castella. Aquesta estratègia de la monarquia per guanyar el present i assegurar el futur, a través de la Cambra reginal tingué, tanmateix, conseqüències en la figura d’aquesta, que es veié afectada i desprestigiada per l’abundància que suposadament tenien els seus cofres i la magnitud de la seua

administració econòmica i territorial. Aquesta percepció dels recursos reginals mostra la diferència intrínseca en la concepció contemporània de les dues figures institucionals, la del rei i la de reina. Per al monarca, l'abundància dels seus cofres era menester per poder mantenir l'administració de govern i el funcionament de la seua Casa, sense dependència de demandes o donacions extraordinàries. Tanmateix, en el cas de la reina aquesta concepció es revertia i es traduïa en avarícia. La figura reginal estava definida per un model molt delimitat i ambigu, fent que qualsevol alteració o transgressió de l'ideal repercutís negativament en la seua imatge pública. L'ambigüitat caracteritzava també la relació de la reina amb la gestió econòmica, en un fèrric model que no deixava pas a l'administració i gestió d'allò necessari per mantenir l'estatus reginal tal i com se l'entenia.

De fet, la gestió patrimonial del rei Pere i la reina Elionor portà a una inspecció, feta des de les Corts, del patrimoni dels membres de la família reial, inclosos els infants. Les conseqüències en la seua imatge foren importants, i això s'explica la manca de grans transformacions o substancials modificacions en la composició de la Cambra a partir de 1368, a excepció de la baronia de Cocentaina en 1373. Tot i això, l'estratègia dels reis havia permès en 1368 crear una Cambra de la reina suficientment vasta com per poder mantenir, en part, els joves membres de la família reial, la capella reial i part del *guardarropa* del mateix monarca. A la mort de la reina gran part d'aquest patrimoni passarà als cofres del rei i als dels infants, aconseguint complir l'estratègia de garantir un romanent econòmic per a les properes generacions, almenys durant un període de temps.

#### **3.2.4. Sibil·la de Fortià**

La construcció de la Cambra de la reina empordanesa no es donà en les circumstàncies habituals dels matrimonis de la reialesa. La reina no aportava un dot com era tradició, però això no li impedí rebre una donació d'arres. El monarca i Sibil·la es casaren el 10 d'octubre de 1377, després de dos anys de relació extra-matrimonial, un període en el qual Sibil·la, com a vídua i dona de la noblesa rebia una menuda assignació del rei que rondava els quinze mil sous per al seu manteniment<sup>1095</sup>. Després del matrimoni, el monarca va iniciar totes les actuacions pertinents per confeccionar una Cambra pròpia per a la seua esposa. La primera donació es documenta en Barcelona el

---

<sup>1095</sup> Els ingressos i despeses quedaren reflectits en: ACA, RP, MR, vol. SG 506.

16 de desembre de 1377, per la qual la reina rebia les rendes de la vila d'Alzira, incloent l'aljama jueva i musulmana<sup>1096</sup>. Alzira, a finals del segle XIV era una de les viles més pròsperes del regne de València i l'estimació que el monarca en feia de les rendes, que incloïen les generades per l'administració de la justícia civil i criminal concedides rondava els 27.000 sous barcelonesos anuals<sup>1097</sup>. La donació del monarca no es limitava a la vila d'Alzira, ja que també li concedí 8.000 sous sobre el peatge de Calatayud<sup>1098</sup>.

A més a més, el mateix dia, li concedí les rendes de les viles d'Elda i Asp, però sense incloure-les en la carta d'arres<sup>1099</sup>. A pesar d'això, el monarca era ben conscient de la dificultat que implicava aconseguir les dites viles per a la Cambra de la reina. Deu anys abans, el rei Pere havia cedit aquestes dues viles de la Cambra de la reina Elionor, junt amb la Mola a Hugh de Caverley pels seus serveis com a diplomàtic i general durant la Guerra dels Dos Peres<sup>1100</sup>. Tanmateix, la seua perllongada absència suposava problemes per a la gestió fins i tot de la cessió a la reina Sibil·la, per la qual cosa en la mateixa donació especificava que, a l'espera de poder gaudir de la donació d'Elda i Asp, el rei li concedí temporalment uns 50.000 sous anuals en rendes de censals que aquest tenia, per l'adquisició i confiscació de l'herència de Jafudà Alatzar<sup>1101</sup>, en universitats del regne de València. Els censals carregats per Jafudà donats a la reina Sibil·la foren els següents:

---

<sup>1096</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 1r-4r. Barcelona. 1377, desembre 16.

<sup>1097</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 10v-11r.

<sup>1098</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 1r-4r. Barcelona. 1377, desembre 16. Concretament f. 1v.

<sup>1099</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 5r-8v. Barcelona. 1377, desembre 16.

<sup>1100</sup> Referit en l'apartat anterior sobre la cambra de la reina Elionor de Sicília.

<sup>1101</sup> Aquesta no és la primera ocasió que la reina Sibil·la es beneficia de l'herència del jueu valencià, que sumava la substanciosa quantitat de 165.000 florins d'or. Al poc de temps de la mort de Jafudà, el rei Pere havia demanat al governador del regne de València, Olf de Proxida, i per accelerar el procés envià a un dels homes de major confiança, Ramon de Vilanova, camarleng reial, a supervisar l'inventari dels béns i cercar la fórmula per confiscar l'herència. Alatzar, que havia estat un membre proper de la Casa de la reina Elionor de Sicília havia amassat una ingent fortuna que el monarca no anava a deixar escapar. Segons la investigació de Jaume Riera, el monarca requerí que es confiscara, primer, tot allò que estiguera en metàl·lic, especialment les joies del difunt que passarien a la reina Sibil·la e Fortià, entre les que destacaven: "tres fils de seda on hi havia enfilades 117 perles grans i 7 perles negres de vitro, més una alquella de drap d'or i de seda ornada amb obres i figures". I que tenia un valor de 700 florins. Més informació sobre el procés de confiscació de l'herència: J. RIERA I SANS: «Jafudà Alatzar, jueu de València (segle XIV)», *Revista d'història medieval*, 4 (1993), pp. 65.100.

*Quadre 10.- Censals concedits a la reina Sibil·la en 1377*

<b>Lloc</b>	<b>Renda en sous</b>	<b>Censals<sup>1102</sup></b>
Gandia i Vall de Gallinera i d'Ebo	4.000	1
Xàtiva	9.500	3
Vila-real	2.000	2
Sollana	700	1
Dènia i Xàbia	1.000	1
Albalat	2.000	1
Morella	6.750	2
Corbera (Castell i terme)	3.500	2
General de Catalunya	8.333/4	1
Onda	366,8	1
Nules	2.000	1
Almenara	1.500	2
Calatayud aldees	2.000	2
València	4.166/8	2
Sueca	1.090	1
Xilxes	1.100	1
Constança March (Alberg que té a València)	100	1
<b>TOTAL</b>	<b>50.107</b>	<b>25</b>

La primera composició de la Cambra era substancialment limitada en comparació a la Cambra que havia gaudit la reina Elionor de Sicília, però el rei decidí en el transcurs del primer any de regnat confeccionar una cambra suficient per mantenir l'estament reginal. A finals del mes d'abril, Pere el Cerimoniós li concedí Sibil·la les viles de Novelda i la Mola<sup>1103</sup>. Com el cas anterior d'Elda i Asp, vila i castell havien estat derivades de la Cambra de la reina Elionor als aliats del rei durant la Guerra dels Dos Peres i, en contret, a Mateu de Gournay, com a mecanisme per recompensar les accions en favor de la Corona d'Aragó. Ara, davant les dificultats que suposava la gestió, es cercava una administració viable a través de la Cambra de Sibil·la. La reina obtenia les rendes d'ambdós, així com el mer i mixt imperi<sup>1104</sup>. Gràcies a les fonts de la tresoreria,

<sup>1102</sup> Aquestes rendes, en forma de censals, anaren disminuint, la majoria foren quitats pels respectius governs municipals fins pràcticament no quedar-ne cap a finals del seu regnat. Tanmateix, en aquest apartat pretenem reflectir l'evolució de la Cambra en general i no tant les vicissituds més específiques de les transaccions, en les que aprofundirem en els apartats següents d'aquest bloc.

<sup>1103</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 18r-20v.

<sup>1104</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 11r-11v.

podem saber que la seua integració serà més fàcil i ràpida que la d'Elda i Asp, i en juliol del mateix 1378 ja s'estaven rebent les primeres rendes en la tresoreria de la monarca<sup>1105</sup>.

Per completar la Cambra i constituir un nucli d'influència de la reina al sud del regne de València, el rei va donar a la reina Sibil·la la baronia de Cocentaina el març de 1378<sup>1106</sup>. Per poder obtenir-la, la reina havia de pagar al comte d'Empúries, titular en aquell moment, un preu de 16.000 florins, a canvi d'aconseguir la totalitat de les rendes, incloent-hi els drets de la justícia civil i criminal<sup>1107</sup>. El rei, en lloc de tramitar directament l'adquisició, va facilitar els instruments a la reina per poder-la fer<sup>1108</sup>, concedint-li una nova quantitat de censals obtinguts pel monarca de l'herència de Jafudà Alatzar, per un valor semblant al fixat pel comte d'Empúries.

*Quadre 11.- Censals concedits a la reina Sibil·la en 1378*

<b>Lloc</b>	<b>Pensió</b>	<b>Valor</b>
Benaguasil i la Pobla	1.000	11.000
Benaguasil	1.250	15.000
Almonesir, Benaguasil, Paterna i Sogorb (aljama musulmana) [Dels 4000 sous censals que paguen anualment]	996/8	11.960
Sogorb (govern municipal)	740	7.400
Sogorb (aljama musulmana)	1.333/4	16.000
Sogorb (govern municipal i aljama musulmana)	3.000	33.000
Eslida	6.000	60.000
<b>TOTAL</b>	<b>14.320</b>	<b>154.360</b>

El rei li va concedir un permís específic per poder vendre aquest censals a l'any següent, encarregant a Pere Marrades i Francesc Vilardell la supervisió de la qüestió<sup>1109</sup>, després d'haver confirmat la donació de la baronia, incloent-hi Planes, Margalida, Lombo i Panella<sup>1110</sup>. La reina gaudiria un temps de les rendes dels censals, fins febrer de 1380 quan les vendrà definitivament<sup>1111</sup>, tot i que el pagament no es realitzaria per qüestions jurídiques fins a finals de 1380, havent gaudit dels beneficis d'aquests censals des de juny de 1379<sup>1112</sup>. Així mateix, el 24 d'abril de 1378, a la vegada que confirmava la donació de

<sup>1105</sup> ACA, RP, MR, vol, SG, 507, f. 21r.

<sup>1106</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 37v-39v.

<sup>1107</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 15v-16v.

<sup>1108</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 21r-22v.

<sup>1109</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 27v-29v.

<sup>1110</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 23r-24v.

<sup>1111</sup> ACA, RP, MR vol, SG 509, f. 5r.

<sup>1112</sup> ACA, RP, MR vol, SG 508, f. 19r.

la baronia valenciana, el rei li cedí 10.000 sous de les rendes de Morvedre<sup>1113</sup>. Tanmateix, la Cambra encara no tenia l'entitat suficient per dotar la reina de suficiència econòmica. Primerament, li va concedir una desena part de totes les "composicions de cort" que es resolgueren en els tribunals reials, acompanyada d'una donació anual extraordinària d' 11.000 sous<sup>1114</sup>. Concedir una part de les entrades de la tresoreria del rei en matèria judicial no va ser fàcil de posar en marxa en un primer moment, com tampoc l'intent per cedir-li part de les cenes reials. El rei hagué de demanar en múltiples ocasions que es complís el pagament per part dels governadors dels regnes, com el de Mallorca, o a l'infant Martí, que exercia de lloctinent en València<sup>1115</sup>. Segons les estimacions fetes pel rei, la reina i els seus assessors en matèria econòmica, llurs tresorers i el mestre racional, la reina podria garantir-se uns ingressos de 150.000 sous anuals que cobririen les seues despeses. La mentalitat de la gestió econòmica règia era que les despeses dictaven sempre els ingressos i no al contrari. Per tant, els ingressos havien de servir per assegurar el pagament de totes les necessitats que derivaven de la seua figura institucional.

Tanmateix, les estimacions de la parella règia i els seus consellers es demostraren incertes en el primer terç de l'any 1379. Era evident que les viles no havien aportat capital suficient i tampoc es compensava la manca d'ingressos amb la desena part de les composicions de la cort reial<sup>1116</sup>. Per això, el rei i la reina es van reunir amb els seus tresorers respectius, el mestre racional i l'escrivà de ració de la casa del rei per analitzar la qüestió. Les rendes de la reina estaven estimades en: 27.000 sous per Alzira, 8.000 del peatge de Calatayud, només 34.000 sous de la baronia de Cocentaina (i no els 40.000 estimats inicialment), 20.000 de Novelda i 50.000 sous dels censals de Jafudà Alatzar, sumant un total de 139.000 sous. Com el propi rei diu, no inclou les cenes perquè és molt incerta la possibilitat d'arribar a ingressos per aquestes<sup>1117</sup>. I aquestes quantitats no arriben a satisfer les estimacions de despesa de la reina.

Per solucionar la qüestió, revoca la concessió anterior de la desena part de tots els emoluments de cort i concedeix una donació anual extraordinària de 50.000 sous, que

---

<sup>1113</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 15r-15v.

<sup>1114</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 29v-31v.

<sup>1115</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 24v-25v.

<sup>1116</sup> "Nos Petrus etc. Pridem illustri Sibilie Aragone regine consorti nostre carissime pro suo reginali statu ac provisioni domus sue ac quitacione sue familie certos redditos annuos duximus assignados et exposuit quia dicti anni redditus ad ipsius regine statum provisionem ac quitationem non sufficebant decima partem omnium e singulorum esdevenientorum provenientium tamque curia nostra pro officialum nostrorum per regna e terras nostras" ACA, RC, reg. 1556, f. 25r-27r.

<sup>1117</sup> "Recipit etiam partem cenarum e convintiorum de quibus hic quia sunt incerta non facimus mencionem". ACA, RC, reg. 1556, f. 25r-27r

provindran 40.000 de la tresoreria, concretament de les composicions de cort que hi arriben, així com els altres 10.000 que seran dels 60.000 sous que el rei anualment destina a la seua cambra. Per altra banda, la donació que li havia fet l'any anterior d' 11.000 sous anuals es mantindrà, però hauran de vindre de les rendes de l'antiga Cambra de la reina Elionor de Sicília<sup>1118</sup>. Aquest episodi mostra clarament com la mentalitat econòmica de la monarquia no es basava en gastar d'acord amb els seus ingressos i dintre de les seues possibilitats, sinó tot al contrari. Les despeses s'havien de cobrir, per la qual cosa era necessari buscar formes de finançament que permetessen, en cada moment, costejar el nivell de vida de la reina.

A partir d'aquesta data, només es produïrien algunes modificacions més de la Cambra de la reina Sibil·la. En primer lloc, el rei intentà aconseguir una renda per a la reina dels drets de la Quema al regne de València, uns 8.000 sous anuals per als cofres de la reina<sup>1119</sup>. Tanmateix, tot i que el rei va concedir aquesta renda en juny de 1380, la confirmació no arribà fins febrer de 1381<sup>1120</sup> i la reina no començà a ingressar en la seua tresoreria els rèdits del dret fins octubre de 1381<sup>1121</sup>. Però per compensar aquesta fallida donació i amb la voluntat de millorar el manteniment de l'estatus reginal<sup>1122</sup>, el rei li va concedir Terol i les aldees, però li revocava la donació de 50.000 sous barcelonesos, 40.000 que sortien de la tresoreria reial i 10.000 dels 60.000 sous que es reservava el rei per a la seua cambra personal<sup>1123</sup>. Amb aquesta concessió la reina assegurava uns ingressos regulars que no depenien de la tresoreria del rei i deslliurava aquest de perdre l'equivalent xifra de capacitat adquisitiva.

La composició de la Cambra de la reina Sibil·la quedaria establerta de la manera anterior fins 1383, quan el rei va aconseguir comprar Elda i Asp a Hugh de Caverley i la seua esposa Constança d'Aragó per 20.000 florins i li ho concedeí a la reina Sibil·la com

---

<sup>1118</sup> “Revocata prius concessione seu assignacione feta per nos ipsi regine de dicta decima parte esdevenimentorum. Tenore presenti providemus e ordinamus pro dicte regine seu prefato suo thesaurario ultra quantitates peccunie supra distinctas quas eius thesaurarius redditibus ut in dictum recipit tradantur et exsolvantur quolibet anno quinquaginta mille solidos barchinonenses”. ACA, RC, reg. 1556, f. 25v,

<sup>1119</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 54r-55r.

<sup>1120</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 60v-61r.

<sup>1121</sup> ACA; RP, MR, vol. SG 510, f. 30r.

<sup>1122</sup> “Concedimus, damus e assignamus per nos e nostros de certa sciencia e consulta ex causa predicta vobis, dicte Regine, quamdiu vixeritis pro vostro Reginali statu melius sustentando, omnes e singulos redditus, fructus, proventus cenas, monetarium, redempciones exercituum, peytas, lezdas, questias, demandas, subsidia, tributa et alia quelibet jura quos quas e que nos recipimus e habemus” ACA, RC, reg. 1556, f. 56r-v.

<sup>1123</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 56r-59v.



a part de la seua Cambra, confirmant la donació que havia fet en juliol de 1378<sup>1124</sup>. Aquestes incorporacions no sols completaven econòmicament, sinó també políticament, com una figura amb capacitat d'intervenció en el territori. Per exemple, d'un crim que es cometé a Elda, en el mateix període que es va produir la donació a la reina, el rei informà els oficials reials que no era competència seua actuar, sinó de la consort i que ella seria qui decidiria com i qui havia d'intervenir<sup>1125</sup>.

Molts dels recursos econòmics de la Cambra de la reina hagueren de mantenir i abastir els joves infants i infantes en els primers anys de la seua vida, fins que aquests rebessen una Cambra pròpia. Els financers de la reina Sibil·la havien de tenir en compte l'aprovisionament de la infanta Isabel i el seu manteniment fins que el monarca en juny de 1384 va concedir a la reina 80.000 sous anuals per a la seua cambra per la provisió de la infanta Isabel<sup>1126</sup>. Les despeses de la filla del rei Pere i Sibil·la havien estat descomptades dels ingressos de la seua mare des del seu naixement en 1376, fent-se ella càrrec de tot el seu manteniment, però en complir els vuit anys la parella règia va decidir concedir-li una partida econòmica pròpia, que s'integraria dintre la Cambra de la seua mare i que aquesta gestionaria amb els seus oficials. Aquesta donació té un valor simbòlic considerable, en entendre que la criança i supervisió de tots els aspectes vitals de la infanta havien de recaure en la seua mare.

L'última de les modificacions de la cambra de la reina Sibil·la es produiria en el darrer any del seu regnat, en gener de 1386, quan el rei li revocaria la concessió d'onze mil sous anuals provinents de les antigues rendes de la Cambra de la reina Elionor, a canvi de la concessió de les rendes, contribucions, drets de justícia civil i criminal de l'aljama jueva de València<sup>1127</sup>. De la mateixa manera, el rei revocarà la donació de 80.000 sous a la infanta Isabel a canvi de la cinquena part de totes les composicions de la Cort del rei i que comença a rebre immediatament després de la donació<sup>1128</sup>.

*Quadre 12.- La Cambra de la reina Sibil·la, 1386*

Regne de València	
Alzira	27.000 sb

<sup>1124</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 81v-85v.

<sup>1125</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 87v.

<sup>1126</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 93r-94r.

<sup>1127</sup> ACA, RC, reg. 1556, f. 100r-102v.

<sup>1128</sup> La donació és produït l'onze de juliol de 1386 i la tresoreria comença a rebre els crèdits en setembre d'aquell mateix any. ACA, RP, MR, vol. SG 513, f. 31r.

Morvedre	10.000 sb
València. Aljama de jueus	ca. 10.000 sb
Baronia de Cocentaina i Planes	34.000 sb
Novelda i la Mola	20.000 sb
Elda i Asp	3.500 sb
València/Dret de la Quema	8.000 sb
Alguns censals: Xelva, Corbera	7.500 sb
<b>Regne d'Aragó</b>	
Calatayud. Peatge	8.000 sb
Terol i les aldees	47.859/10sj
Cinquena part de Composicions Cort del rei	No especificat

La Cambra de Sibil·la representa una idea diferent de Cambra de la que representava la de la reina Elionor. El rei Pere concedí donacions per aquesta Cambra per mantenir l'estatus o estament reginal en la millor manera possible sense endeutar-se. Tanmateix, com ja hem vist, la Cambra d'Elionor servia com a mecanisme per enllaçar el present i el futur de la dinastia, com a fons de reserva per a mantenir un patrimoni suficient per als infants. La distinció en aquesta consideració de la Cambra també parla de la distinció entre l'estatus d'una monarca i l'altra. Elionor havia estat la mare de l'hereu del rei Pere i la maternitat dictava una concepció major de la seua figura, com a vincle relacional entre el present i el futur de la dinastia. Sibil·la, tot i ser també mare d'una infanta, el seu paper com a reina consort estava més limitat en tant que no era la mare del primogènit i la projecció de la seua Cambra reflectia aquesta diferència amb la seua predecessora.

### 3.2.5. Violant de Bar

A diferència de les anteriors reines consorts, Violant de Bar va arribar a la Corona d'Aragó per contraure matrimoni amb el primogènit i hereu del rei en febrer de 1380. Tot i les reticències del monarca a aquest enllaç entre el seu fill i una de les nebodes del rei de França, el matrimoni es va celebrar i a Violant se li va confeccionar una Cambra pròpia per a les seues necessitats com a duquessa de Girona. La primera donació foren les arres del matrimoni, acordades en les capitulacions matrimonials, per les quals Violant rebria 10.000 florins anuals de Cambra que es van concedir sobre l'aljama de jueus de

Calatayud, la ciutat de Manresa i les viles de Cervera, Berga, Berguedà i Torroella de Montgrí, indicant que si les rendes no eren suficients, ampliaria la donació<sup>1129</sup>. Pocs dies després de la celebració del matrimoni i, com en altres ocasions, després de la seua consumació, l'espòs va voler ampliar la donació feta a la seua esposa, per la qual cosa li va transferir totes les jurisdiccions, drets i viles que havien sigut de la infanta Mata, anterior esposa del duc, i que ara engrossirien la seua Cambra<sup>1130</sup>. Violant i Joan serien ducs de Girona quasi set anys abans d'esdevenir monarques de la Corona d'Aragó i durant aquest llarg període la seua cambra com a infanta patiria moltes modificacions<sup>1131</sup>, que sumarien un total de 90.624 sous de Barcelona i 37.516 sous jaquesos en rendes estimades amb la composició següent:

---

<sup>1129</sup> ACA, RC, reg. 1807, f. 2r-7r.

<sup>1130</sup> ACA, RC, reg. 1807, f. 11v.

<sup>1131</sup> Sobre l'evolució de la Cambra com a duquessa de Girona s'encontra registrat en ACA, RC, reg. 1807 i ACA, RC, reg. 1808. I una aproximació a l'evolució centrada en el patrimoni aragonès de la reina: María Luisa LEDESMA RUBIO: «El Patrimonio Real de Aragón a fines del siglo XIV: los dominios y rentas de Violante de Bar», *Aragón en la Edad Media*, 1 (1977), pp. 133-174. I també: Francisco Saulo RODRÍGUEZ LAJUSTICIA: «Reinas y fiscalidad: Violante de Bar y la distribución de sus rentas entre 1389 y 1393», en Miguel GARCÍA FERNÁNDEZ, Silvia CERNADAS MARTÍNEZ (coords.) *Reinas e infantas en los reinos medievales ibéricos: contribuciones para su estudio*. Santiago de Compostela, Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, 2018, pp. 283-304.

Quadre 13.- Cambra de Violant de Bar, duquessa de Girona, principis de 1387<sup>1132</sup>

Regne de València	Regne Aragó
L'Albufera	Calatayud. Aljama dels jueus.
Alpont. Vila	Salines d'Arcos i de Galell
Cenes	Alcanyís, aljama dels jueus
<b>Principat de Catalunya</b>	Saragossa. Aljama dels jueus
Perpinyà. Aljama jueus	Salines de Remolins
Valls de Prats, Montboló, Conat, Cortsaví i la Bastida	Tarassona. Ciutat, aljames i peatge
Torroella de Montgrí	Jaca i Canfranc. Ciutat, aljama i peatge.
Castell de Pals (1000 sb )	Osc. Aljama dels jueus
Cabra i Sarraí	Cenes d'absència
Cervera, Manresa, Berga, Castell de Gurb, les jurisdiccions de Banyoles i de Camós	
Piera. Quèstia	
Girona. Aljama jueva	
Cenes	

Tanmateix, quan el seu espòs accediria a la dignitat règia, la Cambra de Violant s'havia d'adaptar al seu nou estatus reginal i el rei devia fer-li una nova concessió per “*conjugali debito*”<sup>1133</sup>. Per a tal, els monarques empraren els béns de la reina vídua Sibil·la de Fortià<sup>1134</sup>. La distonia entre els membres de la família reial explotà amb la marxa de Sibil·la abans de la mort del seu espòs, justificada pels historiadors per la por a les represàlies dels fills del rei però que agreujava la seua situació, permetent l'infant Joan acusar-la del crim de lesa majestat i confiscar els seus béns i els del seu germà<sup>1135</sup>. Una

<sup>1132</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 521, f. Er-Ir. També en ACA, RP, MR, vol. SG 2641.1 f. 1r-3r.

<sup>1133</sup> ACA, RC, reg. 2027, f. 1r. Confirmació de totes les donacions que li ha fet des de que han accedit al tron i les anteriors com a duquessa de Girona. Barcelona. 1387, maig 28.

<sup>1134</sup> Quan la reina va decidir abandonar Barcelona abans de la mort del rei Pere, els infants la van perseguir i quan confiscaren roba i joies que aquesta havia de rebre en el seu refugi, l'infant Joan com a primogènit ordena que siguin entregats a Violant. ACA, RC, reg. 1952, f. 7v.

<sup>1135</sup> Ací el cas de Vilafranca del Penedès: “Com nós, moguts per justes causes e motius, hajam deliberat de haver ades a mans nostres totes viles, castells e lochs, rendes e altres qualssevol béns de la dona na Sibilia, reyna d'Aragó, e de son frare en Bernat de Fortià e de tots altres qui són han amenada ab armes la dita Reyna inscient e ignorant lo senyor rey stant aquell en perill de mort cometents contra la persona del dit senyor rey crim de lesa magestat, infidelitat e bausia, per lo qual crim nós contra los damunt dits e cascun d'ells havem començat procés. E noresmenys vullam esser presos tots los damunt dits e altres que poran que vos esser atrobats, per ço a vos dehim, comanam e manam que tots aquells dels dessús nomenats e lurs

vegada al tron, el rei assignà ràpidament les rendes, viles, llocs, castells i altres béns que la reina tenia per Cambra, tot i la concessió com a béns vitalicis de moltes d'aquestes donacions<sup>1136</sup>.

El procés fou favorable per als desitjos del monarca, la reina Violant aconseguia incorporar a la seua Cambra els béns de la reina Sibil·la de Fortià i el seu germà Bernat<sup>1137</sup>, a canvi de dues pensions de 25.000 i 12.000 sous respectivament i alguns altres càrrecs<sup>1138</sup>.

---

viles, castells, lochs, rendes e altres béns que trobar porets dins la dita vila de Vilafrancha e vegueria e limitacions de aquells en nom nostre prenats e occupets inventariets". ACA, RC, reg. 1952, f. 16r.

<sup>1136</sup> El rei informa a la totalitat dels batlles, veguers i oficials encarregats del Reial Patrimoni que tots aquests havien estat transferits a la Cambra de la reina Violant. ACA, RC, reg. 1971, f. 48v-49r. Barcelona, 1387 febrer 25.

<sup>1137</sup> La reina va incorporar dels béns de la reina Sibil·la i Bernat de Fortià: al regne d'Aragó, el peatge de Calatayud, Terol amb les aldees, aljames i el peatge; Borja i Magallón; al regne de València, incorporà Asp, Novelda, Elda, el castell de la Mola, la baronia de Cocentaina, Planes, Margarida, Lombo, la Torre de les Maçanes, Ibi, Alzira, l'aljama de jueus de València i 10.000 sous de les rendes de Morvedre, Morella i les aldees, el dret de la Quema a tot el regne i els censals que conservava de Xelva i Corbera. Del Principat, incorporà el castell de Sant Martí, el de Foix, el de Font-rubí i el de Cubelles, així com Geltrú i Vilanova, Sitges i Capdàs. Veure: L. RUIZ DOMINGO: «Crédito, deuda y finanzas de la Casa de la Reina en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV. Los capítulos entre la reina Violante de Bar y su tesorero Berenguer de Cortilles», pp. 360-363.

<sup>1138</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 2641.1, f. 8r-8v.

*Quadre 14.- Cambra de la reina Violant de Bar, 1387*

<b>Regne Aragó</b>	
Calatayud. Aljama jueus.	26.874 sb
Salines d'Arcos i de Gallel	11.300 sj
Alcanyís. Aljama jueus	2.000 sj
Saragossa. Aljama dels jueus	8.300 sj
Salines de Remolins	2.000 sj
Tarassona amb el peatge	4.696 sj
Jaca. Ciutat, aljama jueva i peatge (Canfranc)	5.220 sj i 350 sb
Oscà. Aljama jueus	300 sb
Cenes	4.000 sj
Calatayud. Peatge	8000 sb
Terol i les aldees	47.859/10 sj
Borja	10.000 sj
Magallón	200 sj
Total regne Aragó	95.575/10 sj + 35.524 sb
<b>Principat de Catalunya</b>	
Perpinyà. Aljama jueus	800 sb
Valls de Prats, Montboló, Conat, Cortsaví i la Bastida	15.000 sb
Torroella de Montgrí	9.000 sb
Castell de Pals	3.000 sb
Cabra i ça Reial	2.600 sb
Jurisdiccions Cervera, Manresa, Berga, Castell de Gurb, Banyoles i Camós	Nichil
Piera. Quèstia	3.000 sb
Girona. Aljama jueus	7.200 sb
Cenes	4.000 sb
Castell de Sant Martí de Sobirats	3.100 sb
Castell de Foix	1.500 sb
Castell de Font Rubia	2.500 sb
Geltrú i Vilanova	6.000 sb

Castell de Cubelles	2.000 sb
Sitges jurisdicció, Capdasens i altres	15.100 sb
Total Principat	74.800 sb
<b>Regne de València</b>	
Asp	19.544 sb
Novelda	20.774 sb
Castell de la Mola	Nichil
Elda	20.050 sb
Cocentaina. Vila i baronia	22.000 sb
Planes amb Margarida i Lombo	6.000 sb
La Torra deles Maçanes	1.300 sb
Ibi	2.500 sb
Alzira	23.850 sb
València. Aljama dels jueus	12.000 sb
Dret de la Quema	13.000 sb
Morvedre. Rendes	10.000 sb
Xelva [Censals]	4.000 sb
Corbera [Censals]	3.500 sb
Morella i les aldees	6.000 sb
L'Albufera	15.500 sb
Alpont	1.000 sb
Cenes	2.000 sb
Total regne de València	183.018 sb
SUMA TOTAL	95.575/10 sj + 35.524 sb + 74.800 sb + 183.018 sb
TOTAL	403.754/2 sb

En aquest cas, les fonts són molt explícites i ens donen una aproximació de les rendes estimades per a cada vila i dret. En total, sumaven uns 403.754 sous<sup>1139</sup>. Aquesta composició no romandria durant molt de temps, ja que el rei i la reina iniciaren una sèrie de permutes, donades les necessitats d'ambdós.

En primer lloc, el rei volgué incloure dintre del reialenc les jurisdiccions que tenia la reina en el Principat de Catalunya, que incloïen importants nuclis com Cervera, concretament l'aljama jueva<sup>1140</sup>, Berga, Manresa, Banyoles, Sant Vicent de Camòs i d'altres, a canvi de concedir-li per a la seua cambra Daroca amb les seues aldees i l'aljama jueva<sup>1141</sup>. El rei aconseguia ampliar el seu control jurisdiccional i integrar en el reialenc importants nuclis del Principat, la qual cosa també beneficiava la reina, que augmentava la seua capacitat econòmica i relacional amb la incorporació no sols de Daroca sinó també la jurisdicció de l'aljama dels jueus de Calatayud, incloent-hi no sols les rendes sinó també la jurisdicció, que compensava les pèrdues econòmiques que de l'intercanvi poguessen haver-se produït<sup>1142</sup>.

A més a més, la reina i el rei permutaren la possessió del castell de Sant Martí de Sobirats que la reina havia adquirit en la confiscació que la parella règia va fer sobre la Cambra de Sibil·la de Fortià i el seu germà Bernat. A canvi d'aquest castell, el monarca cedia a la seua esposa la vila de Taüst, al regne d'Aragó, amb les seues aljames<sup>1143</sup>.

A mitjans de 1390, la reina, amb el consentiment del monarca, adquirí les aljames jueva i musulmana de Saragossa. I posteriorment l'aljama de Barcelona amb la seua jurisdicció, completant la Cambra següent<sup>1144</sup>.

---

<sup>1139</sup> Calculat aplicant la taxa de conversió del sou jaquès a sou de Barcelona en l'any 1387.

<sup>1140</sup> Jaume Riera Sans: «La infanta Violant de Bar, senyora del jueus de Cervera (1382-1387)», *Miscel·lània Cerverina*, 21 (2011), pp. 7-30.

<sup>1141</sup> ACA, RC, reg. 2027, 13r-17v.. També en ACA, RC, reg. 1807, f. 21r-23v. També recollit per: *Ibidem*, p. 8. 2.

<sup>1142</sup> ACA, RC, reg. 2027, f. 21r-22r. Aquestes dues donacions foren confirmades en: ACA, RC, reg. 2027, f. 48v-50v

<sup>1143</sup> La permuta entre la parella règia: ACA, RC, reg. 2027, f. 135v-137v. Saragossa, 1391, març 29. Però hi ha un document de concessió previ de Taust: ACA, RC, reg. 1807, f. 33v-36r.

<sup>1144</sup> ACA, RC, reg. 1807, f. 31v-32r. Girona, 1390, juny 19.



*Quadre 15.- Cambra de la reina Violant de Bar, 1390*

<b>Regne Aragó</b>	
Calatayud. Aljama jueus.	26.874 sb
Salines d'Arcos i de Galell	11.300 sj
Alcanyís. Aljama jueus	2.000 sj
Saragossa. Aljama dels jueus	8.300 sj
Salines de Remolins	2.000 sj
Tarassona amb el peatge	4.696 sj
Jaca. Ciutat, aljama jueva i peatge (Canfranc)	5.220 sj i 350 sb
Oscà. Aljama jueus	300 sb
Cenes	4.000 sj
Calatayud. Peatge	8.000 sb
Terol i les aldees	47.859/10 sj
Borja	10.000 sj
Magallón	200 sj
Daroca (amb aldees i aljama jueva)	37.200 sj
Taüst. Amb l'aljama jueva.	Nichil
Saragossa. Aljames jueva i musulmana	8300 sj i 750 sb
Total regne Aragó	133.275/10 sj+36274 sb
<b>Principat de Catalunya</b>	
Barcelona. Aljama jueus	10.000 sb
Perpinyà. Aljama jueus	800 sb
Valls de Prats, Montboló, Conat, Cortsaví i la Bastida, castell de Gurb	15.000 sb
Torroella de Montgrí	9.000 sb
Castell de Pals	3.000 sb
Cabra i Sarral	2.600 sb
Piera. Quèstia	3.000 sb
Girona. Aljama jueus	7.200 sb
Cenes	4.000 sb
Castell de Foix	1.500 sb
Castell de Font Rubí	2.500 sb

Geltrú i Vilanova		6.000 sb
Castell de Cubelles		2.000 sb
Sitges jurisdicció, Capdasens i altres		15.100sb
Total Principat	81.700sb	
Regne de València		
Asp		19.544 sb
Novelda		20.774 sb
Castell de la Mola		Nichil
Elda		20.050 sb
Cocentaina. Vila i baronia		22.000 sb
Planes amb Margarida i Lombo		6.000sb
La Torra de les Maçanes		1.300 sb
Ibi		2.500 sb
Alzira		23.850 sb
València. Aljama dels jueus		12.000 sb
Dret de la Quema		13.000 sb
Morvedre. Rendes		10.000 sb
Xelva [Pensions de censals]		4.000 sb
Corbera [Pensions de censals]		3.500 sb
Morella i les aldees		6.000 sb
L'Albufera		15.500 sb
Alpont		1.000 sb
Cenes		2.000 sb
Total regne de València		183.018 sb
TOTAL	454.259/1sb	

Les rendes de Violant, segons un inventari de béns de la reina de 1396, estaven estimades en més de 450.000 sous anuals<sup>1145</sup>. Com veurem més endavant, les necessitats i els ritmes dels pagaments feien fluctuar les quantitats que s'ingressaven en els cofres reginals. Tanmateix, aquesta és la base de manteniment per al seu estatus reginal a primeries de la dècada dels noranta. A banda de les esmentades modificacions, en

<sup>1145</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 2641.1.

desembre de 1388, la reina adquiriria la meitat de les dècimes pontificies concedides pel Papa Climent<sup>1146</sup>. El monarca volia, així, compensar els 22.000 florins que la reina li havia prestat en diferents remeses per a sufocar la revolta en Sardènia, empresa d'important urgència per al monarca.

La reina i el rei van vendre Font-rubí a Pere Febrer, el 17 de març de 1391, per 88.000 sous. Tanmateix, sabent que amb els pas dels anys no havia pagat les quantitats que devia als monarques pel castell i la seua jurisdicció, el rei donà permís d'atacar els seus béns i prendre'n fins que fes el pagament, vigilant sempre que la població no en patís cap conseqüència<sup>1147</sup>.

Un parell d'anys després, arrel de l'ajuda que el monarca va prestar a la seua esposa en la difícil conjuntura de 1393 i seguint els capítols acordats entre la reina Violant i el seu nou tresorer Berenguer de Cortilles<sup>1148</sup>, desenvolupada en detall en els propers capítols, Joan I va assignar en una nova donació a la Cambra de la reina, les rendes, el mer i mixt imperi, així com la jurisdicció civil i criminal de Tarragona<sup>1149</sup>. Tanmateix, la seua inclusió a la Cambra i vertebració com a part de l'espai econòmic i jurisdiccional reginal fou pràcticament impossible. Sobre la ciutat de Tarragona i el seu camp, la jurisdicció fou exercida de forma bicèfala, *pro indiviso*, pel monarca i l'arquebisbe. Segons les defineix Eduard Juncosa, les relacions entre ambdós poders anaren paulatinament tornant-se de la cooperació a la competència directa pel control del senyoriu i el domini del patrimoni exclusiu<sup>1150</sup>. Les dificultats posades per part de l'arquebisbe per acceptar la donació i concedir a la reina la jurisdicció i drets que li pertanyien acabaren forçant un procés per examinar els greuges, injúries i ofenses fetes als oficials reginals<sup>1151</sup>. El resultat va ser que els ingressos derivats de la possessió de

---

<sup>1146</sup> ACA, RC, reg. 2022, f. 37v-38v. Recollit per: M. T. FERRER I MALLOL, Maria Teresa i C. VELA AULESA: «Un mercader italià a la cort catalanoaragonesa: Luchino Scarampi», p. 365 L'adquisició es va fer en forma de compra per uns diners que la reina ja li havia concedit.

<sup>1147</sup> ACA, RC, reg. 1856, f. 89r-89v. Aquesta és la notícia de les accions que dona permís el monarca.

<sup>1148</sup> Segons els capítols, el rei havia de concedir a la reina una donació extraordinària per augmentar els ingressos de la seua tresoreria i poder pagar els deutes que tenia. Veure: L. RUIZ DOMINGO: «Crédito, deuda y finanzas de la Casa de la Reina en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV. Los capítulos entre la reina Violante de Bar y su tesorero Berenguer de Cortilles», p. 367.

<sup>1149</sup> ACA, R, reg. 1856, f. 27r-28r..

<sup>1150</sup> E. JUNCOSA, EDUARD: «Las amenazas de una reina. La relación epistolar entre Violante de Bar y el arzobispo de Tarragona», en Jean Pierre JARDIN, José Manuel NIETO SORIA, Patricia ROCHWERT-ZUILI i Hélène THIEULIN-PARDO (coords.): *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*. Madrid, Ediciones la Ergástula, 2018, p. 99. Veure més en: E. JUNCOSA BONET: *Estructura y dinámicas de poder en el señorío de Tarragona. Creación y evolución de un dominio compartido (ca. 1188-1462)*, pp. 71-108.

<sup>1151</sup> E. JUNCOSA, EDUARD: «Las amenazas de una reina. La relación epistolar entre Violante de Bar y el arzobispo de Tarragona», p.102-105.

Tarragona i el Camp es limitaren a mínimes composicions judicials i alguna donació del Consell de la ciutat per l'anada de la reina, com la sol·licitud d'una donació per resoldre algunes necessitats econòmiques urgents.

Mesos després, en gener de 1394, el rei concedeix a la reina la vila de Cotlliure amb la jurisdicció civil i criminal i el mer i mixt imperi<sup>1152</sup>. Una incorporació que complementà la donació amb altres nuclis propers com Tressera i Vallespir, que engrossirien la dominació sobre la Catalunya nord, tot i que moltes de les rendes que entrarien serien drets de justícia que acabarien vinculant-se a grans nuclis com Cotlliure<sup>1153</sup>. L'última donació del monarca seria el vint d'octubre de 1395, concedint-li les rendes de l'aljama de jueus de Borriana<sup>1154</sup>.

La Cambra de la reina Violant havia de resoldre les necessitats de liquiditat i mantenir "l'estament reginal" que l'endeutament congènit de la seua tresoreria estava afeblint. A diferència de la Cambra de la reina Elionor, les donacions es feien per resoldre problemes i emergències estructurals i no pensant en la constitució d'un patrimoni futur per a la dinastia. Per tant, la tònica de la Cambra començava a adquirir un tarannà econòmic més marcat, on les constants necessitats i urgències de despesa condicionaven la composició de la Cambra. Aquest model, semblant al de la reina Sibil·la de Fortià, es veurà acusat pels balanços negatius de la tresoreria que forçarien a alienar alguns béns, com el cas de Font-rubí, o a devaluar el valor total de les rendes rebudes, carregant-se censals sobre les rendes municipals per poder obtenir fluxos de capital líquids abundants amb els quals resoldre els grans problemes que l'endeutament havia causat, però açò serà analitzat en l'apartat següent.

### **3.2.6. Maria de Luna**

Maria de Luna va contraure matrimoni amb l'infant Martí, secundogènit del rei Pere, en 1372. La parella no estava destinada, o almenys no a priori, a governar la Corona d'Aragó. Tanmateix, amb l'experiència prèvia al seu regnat on tant el seu pare, el rei Alfons, com el seu avi, el rei Jaume II, havien estat secundogènits i ambdós havien acabat governant la Corona, se li va procurar un matrimoni que assegurés la seua posició com a infant i

---

<sup>1152</sup> La incorporació es va fer en forma de venda a canvi de 40.000 florins.. ACA, RC, reg. 1856, f. 45v. La confirmació apareix en: ACA, RC, reg. 1856, f. 85v,

<sup>1153</sup> ACA, RC, 1856, f. 57v-62r.

<sup>1154</sup> ACA, RC, 1856, f. 95v.

príncep. L'elecció de Maria de Luna encaixava a la perfecció amb l'estratègia matrimonial de la Corona. En primer lloc, en no tractar-se de l'hereu podia emparentar amb un membre de la noblesa territorial i aconseguir estretir els lligams amb aquesta. En segon lloc, recompensava al llinatge dels Luna i concretament al pare de Maria, Lope de Luna, per la seua col·laboració i suport en els moments més complexos del seu regnat, com la revolta de la Unió<sup>1155</sup>. I finalment, perquè Maria era l'hereva del patrimoni del seu pare i portava amb ella una oportunitat territorial i econòmica indefectible per a la monarquia del rei Pere.

Com a primogènita del seu pare, Maria fou titular del comtat de Luna junt a la seua mare des de la mort d'aquest en 1360, quan encara Maria no comptava ni amb vuit anys d'edat. En el testament de Lope de Luna<sup>1156</sup> es constata la preocupació per mantenir l'entitat del llinatge i del patrimoni, sabent els obstacles que podien aparèixer en deixar una filla tan jove com hereva del comtat. Per aquest motiu, especificà una sèrie de clàusules amb previsió d'esquivar les teòriques conjuntures adverses a la seua voluntat i propòsit, incloent-hi una que decretava que en cas que la seua filla i hereva Maria emparentés matrimonialment amb la família reial, especialment amb el primogènit de la Corona i futur rei, el títol de comte de Luna hauria de passar al segon fill de la parella, per garantir la seua independència del domini reial<sup>1157</sup>.

La monarquia no tardaria en procurar la unió amb la comtessa de Luna, i el 4 de juliol de 1361, signà un acord matrimonial entre l'infant Martí i la mare de Maria, Brianda d'Agout, pels quals Maria passaria a formar part de la Casa de la reina Elionor de Sicília quan complís els vuit anys i es casaria amb l'infant Martí en arribar a la majoria d'edat. Per poder formalitzar la unió, el rei hauria de donar a l'infant Martí un patrimoni propi que igualés el que Maria aportava al matrimoni i se li concediria una dot i unes arres en consonància a l'estatus i les propietats de la parella<sup>1158</sup>.

Seguint l'acord entre les parts, el rei Pere concedí a l'infant Martí el comtat de Xèrica en 1369, després de la mort sense descendència masculina de Pere de Xèrica en

---

<sup>1155</sup> A. JAVIERRE MUR, *Áurea: María de Luna, reina de Aragón*, p. 15.

<sup>1156</sup> F. J. CERVANTES PERIS: *La herencia de María de Luna, una empresa feudal en el tardomedievo valenciano*, p. 3.

<sup>1157</sup> A. JAVIERRE MUR, *Áurea: María de Luna, reina de Aragón*, p. 17.

<sup>1158</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*, p. 20.

1362<sup>1159</sup>. A aquest patrimoni se li sumaven possessions prèvies que el rei li havia concedit a l'infant, com Elx i Crevillent, al regne de València, i Pertusa, Berbegal, Bolea i Biel, al regne d'Aragó. Amb aquest patrimoni<sup>1160</sup>, l'infant estava en disposició d'unir-se en igualtat de condicions econòmiques i patrimonials amb la comtessa Maria de Luna, condició cercada tant pel rei Pere i la reina Elionor, com per Brianda d'Agout per casar tots dos<sup>1161</sup>.

El matrimoni se celebraria en juny de 1372 i la comtessa aportaria com a aixovar el comtat de Luna i la ciutat de Sogorb, incloent-hi els seus castells i llocs, rendes i drets. El 6 de juliol es certificaria l'entrega i les donacions que conformarien la Cambra de la duquessa de Xèrica i comtessa de Luna. Seguint el costum del regne d'Aragó, l'infant entregava com a arres a la seua esposa, Berbegal, Bolea, Pertusa, en senyoriu, és a dir, incloent-hi les rendes i la jurisdicció, així com les rendes de Biel, Loarre i la Vall d'Uixó. Els dos darrers, tanmateix, no els posseïa en aquell moment, perquè estaven penyorats però es comprometia a recuperar-los i donar-los a la seua esposa.

---

<sup>1159</sup> Maria Mercè COSTA I PARETAS: *La casa de Xèrica i la seva política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, pp. 268-270.

<sup>1160</sup> Sobre el patrimoni de l'infant Martí fins al seu ascens al tron, veure: M.T. Ferrer i Mallol: *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410)*, pp. 16-24.

<sup>1161</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship*: p. 21.

*Quadre 16.- Béns dotals concedits per l'infant Martí a Maria de Luna<sup>1162</sup>*

<b>Regne d'Aragó</b>	
Pertusa	Senyoriu
Berbegal	Senyoriu
Bolea	Senyoriu
Biel	Rendes
Loarre	Rendes
<b>Regne de València</b>	
La Vall d'Uixó	Rendes

Aquesta donació no implicava la consignació directa a la Cambra, ja que en moltes ocasions els béns del dot s'empraven per a les empreses de l'espòs. Per aquest motiu, se li concedí en una nova donació la seua assignació com cambra, incloent els dits llocs de Berbegal, Bolea i Pertusa, junt a llocs que la pròpia Maria havia aportat en el seu aixovar com Gelsa, Pedrola, Bardallur, Plasencia, Turbena, la meitat de les rendes de Belxit, i La Puebla, al regne d'Aragó, i la Vall d'Almonesir, al regne de València, en una donació que no sols inclou les rendes planes sinó també la jurisdicció civil<sup>1163</sup>.

---

<sup>1162</sup> ACA, 1554, 32r-38r.

<sup>1163</sup> ACA, RC, reg. 1554 f. 38v-41r.

Quadre 17.- La Cambra de Maria de Luna, duquessa de Xèrica, en 1372<sup>1164</sup>

Regne d'Aragó	
Pertusa	
Berbegal	9.000 sj, descomptats els 1.000 assignats a Ferran d'Artieda.
Bolea	
Gelsa	8.000 sj
Pedrola	8.000 sj
Bardallur	
Plasencia	8.000 sj
Turbena	
Belxit (compartida amb el seu espòs)	2.500 sj
La Puebla	
Regne de València	
La Vall d'Almonesir (Pavies, Matet, Algimia, Almonesir, Fanzara, Suera, Alcúdia de Veo, Aín, Eslida i Alfondeguilla)	14.5000 sj
Estimació anual:	50.000 sj

La donació de l'infant Martí a l'inici del matrimoni constituïa una Cambra pròpia per a una dama de l'alta noblesa, emparentada amb la família reial, encara que no suficient per a mantenir l'estructura que havia d'envoltar a una reina consort. Aquesta Cambra se li podien afegir donacions puntuals i extraordinàries, com els 15.000 sous que l'infant Martí li concedí extraordinàriament el mateix any de 1372<sup>1165</sup>. Tanmateix, l'estructura de la Cambra no es modificà sensiblement i, per tant, la relació formal de Maria amb el patrimoni posseït amb el seu espòs.

La situació canviaria obligatòriament a partir de 1396. En arribar al tron de la Corona, la reina Maria havia de poder disposar d'una Cambra en concordança a la seua nova dignitat i amb la qual fer front a les necessitats econòmiques i obligacions polítiques o cerimonials pròpies de la seua figura institucional. Tot i ser membre de la noblesa territorial i tenir unes xarxes articulades prèviament a la seua ascensió al tron reginal, la càrrega política i relacional de la Cambra no minvava en significació. Maria havia de tenir

<sup>1164</sup> .ACA, RC, reg. 1554 f. 38v-39r.

<sup>1165</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship*: p. 22.



un espai propi dintre de la Corona, on econòmicament i administrativament ella fos l'administradora principal i la figura de referència per a la població habitant.

Tanmateix, no es va fer immediatament. La sinuosa conjuntura política que va rodejar la mort del rei Joan I i l'arribada al tron de l'infant Martí amb aquest a Sicília, tingué conseqüències en l'ampliació de la Cambra de Maria. Tot i trobar-se en la posició de lloctinent, en tant que hagué de fer front a la invasió del comte de Foix sense el rei Martí, la seua posició econòmica no seria una prioritat per a la reina. La qüestió no s'adreçaria fins l'any 1397 després de la tornada del rei Martí de Sicília. El rei li concedí, en primer lloc, una donació de 25.000 florins anuals<sup>1166</sup> per a la seua Cambra, que passaria a ingressar teòricament més de 300.000 sous barcelonesos anuals. Aquesta donació es revisaria en la primera meitat de 1398, reduint la xifra de donació extraordinària a 20.400 florins<sup>1167</sup>.

Aquestes quantitats eren mecanismes per garantir que la Cambra de la Reina tingués una quantitat d'ingressos suficient, però la vertadera ampliació de la Cambra arribà en 1399, quan aquestes sumes foren substituïdes per donacions més concretes i específiques amb viles, drets i rendes incorporats a la Cambra.

---

<sup>1166</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 526, f. 6v.

<sup>1167</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 526, f. 4r.

*Quadre 18.- Noves dotacions a la Cambra de Maria de Luna, 1399*

Daroca i les aldees. Rendes.	5.000 florins
Morabatí del regne d'Aragó	5.000 florins
Albarrasí. Aljama jueva i musulmana	No especificat
Osca. Aljama jueva.	No especificat
Barbastre. Aljama jueva.	No especificat
Exea. Aljama jueva	No especificat
Fraga. Aljames jueva i musulmana	No especificat
Tortosa. Aljama jueva i musulmana	No especificat
Xàtiva. Aljama musulmana	No especificat
Cenes reials	50% (l'altra meitat al rei)
Cenes de primogènit	100%
Taxa per protecció aljames jueves	100%
Coronatge regnes d'Aragó i València	5.000 florins en substitució de la concessió de 5.000 florins en 1397 i 1398 sobre la Dècima Pontifícia.
Corts del regne d'Aragó	3.000 florins dels 10.000 concedits per les Corts al rei
Calatayud. Rendes	40.000 sous barcelonesos
Quarta part de les Composicions judicials davant de la Cort del rei	No especificat

A la Cambra de la reina s'incorporarien les rendes de Daroca i les seues aldees així com els 40.000 sous que les aldees de Calatayud donaven anualment al rei<sup>1168</sup>. A més a més, les aljames jueves de Albarrasí, Osca, Barbastre, Exea, al regne d'Aragó, Tortosa i Fraga, al Principat i Xàtiva al regne de València. No serien les úniques aljames ja que les musulmanes de Fraga, Tortosa, Albarrasí i Xàtiva també s'incorporaren<sup>1169</sup>. La manca de patrimoni reial disponible fou un dels motius pels quals la Cambra no s'ampliaria amb més viles, sinó amb impostos o drets que rebia el monarca i que decidí entregar-li a la

<sup>1168</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 526, f. 3r.

<sup>1169</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 526, f. 2v.

seua esposa. Així doncs, el rei Martí li concedí fins a 5.000 florins del morabatí recollit en el regne d'Aragó, les cenes reials i de primogènit i la taxació percebuda per la protecció de les aljames jueves<sup>1170</sup>. A més a més, es realitzà una nova donació per substituir una concessió prèvia de 5.000 florins sobre la dècima pontificia. La reina Maria rebria la mateixa quantitat de diners, però del coronatge en els regnes d'Aragó i València. A més el rei li concedí una quarta part de totes les composicions judicials fetes en la seua Cort i una part, 3.000 florins, del donatiu concedit per les Corts del regne d'Aragó<sup>1171</sup>.

Aquesta Cambra encara experimentà un parell de modificacions addicionals. L'any posterior, 1400, se substituï la donació del coronatge i la quarta part de les composicions de Cort per la quarta part de tots els ingressos de la tresoreria reial fins a 20.400 florins.<sup>1172</sup> A més a més, s'incorporava l'aljama de València i una donació del subsidi concedit per les Corts aragoneses fins als 10.000 florins, dels 30.000 que havien concedit al rei<sup>1173</sup>.

En 1402 es produïren les últimes modificacions a la Cambra, la reina deixà de tenir en la seua Cambra totes les aljames, excepte les aljames jueva i musulmana de Tortosa. A canvi, incorporava l'important comtat d'Empúries a la seua Cambra<sup>1174</sup>. De la mateixa manera, es modificà la percepció que feia de la tresoreria reial i passaria a la xifra de 25.400 florins<sup>1175</sup>. Aquesta seria la composició de la seua Cambra en els darrers anys del seu regnat.

---

<sup>1170</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 527, f. 5r.

<sup>1171</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 526, f. 6r-6v.

<sup>1172</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 527, f. 11r.

<sup>1173</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 528, f. 2r.

<sup>1174</sup> N. SILLERAS FERNÁNDEZ: *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship*: p. 25.

<sup>1175</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 530, f. 13r.

*Quadre 19.- La Cambra de Maria de Luna, 1402*

<b>Regne d'Aragó</b>	
Pertusa	
Berbegal	9.000 sous jaquesos, descomptats els 1.000 assignats a Ferran d'Artieda.
Bolea	
Gelsa	8.000 sous jaquesos
Pedrola	8.000 sous jaquesos
Bardallur	
Plasencia	8.000 sous jaquesos
Turbena	
Belchite (compartida amb el seu espòs)	2.500 sous jaquesos
La Puebla	
<b>Regne de València</b>	
La Vall d'Almonesir (Pavies, Matet, Algimia, Almonesir, Fanzara, Suera, Alcúdia de Veo, Aín, Eslida i Alfondeguilla)	14.5000 sous jaquesos
<b>Principat de Catalunya</b>	
Tortosa. Aljama jueva i musulmana	No especificat
Comtat d'Empúries	No especificat
<b>Sobre tota la Corona</b>	
Cenes reials	50% (l'altra meitat al rei)
Cenes de primogènit	100%
Taxa per protecció aljames jueves	100%
Quarta part de les composicions judicials davant de la Cort del rei	25.400 florins

Maria de Luna és l'exemple paradigmàtic, igual com Sibil·la de Fortià, que evidència com les despeses dictaven els ingressos i no a l'inrevés. La necessitat constant de cercar finançament afectava l'estructura de la Cambra de la Reina, fent impossible el manteniment d'una estructura concreta que perllongués durant els anys del regnat. Sens dubte, en el cas de Maria, una de les causes d'aquesta alteració constant fou la supervivència de la reina vídua Violant de Bar, que no morí fins 1431, i tenia quantioses viles, drets i altres fonts d'ingressos consignats a la seua Cambra. Això deixava als monarques en una situació complexa, on s'havia de cercar més enllà, forçant a mesures

resoldre els problemes econòmics amb solucions provisionals que forçaven a la readaptació de la composició de la Cambra.

### 3.2.7. Maria de Castella

La composició de la Cambra de la reina Maria de Castella podria definir-se com a trencadora, donat que el seu origen i la seua composició diferia substancialment d'allò que hem analitzat en les seues predecessores i que ha quedat en el record historiogràfic amb l'escassetat com a tret definitori. Tot i les manifestes dificultats per aconseguir finançament i el cobrament de les rendes consignades a ella, això no significa que la seua família no es preocupés per garantir un acord que li propiciés una seguretat financera. Tanmateix, les circumstàncies polítiques que rodejaren el matrimoni tingueren el seu ressò en el dot i les arres concedides. En un primer moment, quan es va concertar la unió en 1409, Ferran de Trastàmara encara no es cenyia la Corona catalanoaragonesa, per la qual cosa en la dot de la infanta aquesta eventualitat no es va tenir en compte. Com a dot se li van prometre les viles castellaness d'Aranda de Duero i Portillo, així com el substanciós marquesat de Villena, al sud del regne de València. Però amb la coronació de Ferran com a rei i la confirmació d'Alfons com a primogènit i hereu de la Corona, la infanta María hagué de renunciar als senyorius que se li havien promès en Castella, donat que aquestes podrien passar a l'òrbita d'influència aragonesa i acabant sent alienades dintre dels béns del Reial Patrimoni<sup>1176</sup>. Aquesta manera d'entendre la Cambra de la Reina il·lumina la concepció que se'n tenia. La Cambra servia com a mecanisme per retenir en l'òrbita monàrquica viles, drets, jurisdiccions i rendes, sabent que aquestes retornarien als cofres reials en la següent generació. Per tant, la col·locació de béns a aquesta implicava una reserva del Reial Patrimoni per a eventualitats futures.

Davant la nova conjuntura, Maria hagué de renunciar als senyorius en Castella, inclòs el marquesat de Villena, i substituir aquest dot per 200.000 dobles, amb la condició que fins l'abonament de la totalitat de la quantitat la infanta i futura reina rebria en penyora les viles de Madrigal, Roa i Arévalo, Sepúlveda i Dueñas<sup>1177</sup>. Aquest substanciós dot ha estat considerat com el major donat a una princesa castellana fins al moment i que tindria considerables efectes en decantar-se per aquest matrimoni i no altres que s'havien

---

<sup>1176</sup> M. DIAGO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», p. 440.

<sup>1177</sup> Emilio SÁEZ SÁNCHEZ: *Colección Diplomática de Sepúlveda*, doc. 112, pp. 364-372.

estat estimant per a l'infant Alfons<sup>1178</sup>. Tanmateix, com hem exposat al llarg dels capítols d'aquesta dissertació, el dot d'una reina acabava, en la majoria d'ocasions, finançant les empreses de la monarquia i engrandint els cofres reials més que destinar-se als cofres reginals. De la mateixa manera, el cobrament d'aquest dot s'allargà en el temps i el gros del pagament no es realitzaria fins la defunció de Catalina de Lancaster, mare de la reina<sup>1179</sup>.

Per al seu manteniment, el rei Ferran concedí a l'esposa del seu fill unes arres xifrades en 30.000 dobles, amb la clàusula que en cas de no pagar-se en podria disposar en penyora de les viles d'Andújar i Medellín fins que la quantitat s'hagués saldat. Tanmateix, Maria hagué de fer front a la complexa circumstància que aquestes viles estaven controlades per l'infant Enric, germà del rei Ferran, que no va voler entregar les dites viles a la infanta. Una vegada Alfons i Maria esdevingueren reis de la Corona, el rei va intentar solucionar la qüestió escrivint a l'infant Enric i demanant-li l'entrega d'aquestes viles fins que se li pogués pagar la quantitat deguda en arres, però aquest es negà. La reina intentaria una aproximació pròpia, instant Bernat de Gallach que prengués les viles en el seu nom l'any 1422, però el seu intent no fou més exitós que el del rei Alfons<sup>1180</sup>. Passarien els anys i la qüestió no es resoldria en favor de la reina, ans al contrari, l'infant Enric retindria la possessió de les viles fins la seua mort en 1445. A partir d'aquell moment la reina intentaria compensar el greuge de tots els anys anteriors, enviant, en primer lloc, a Pedro García de Zamora com ambaixador a la cort del rei de Castella per intentar aconseguir la possessió de les viles promeses en arres<sup>1181</sup>. Tot i la infructuosa empresa diplomàtica anterior, la reina no cessà en la seua pretensió i en 1453 enviava a Galceran Oliver a la cort castellana per demanar la compensació econòmica de les rendes no percebudes durant els 36 anys que havien passat des de la seua donació. La reina estimava que se li devien 3.000 florins per cada any, sumant més de 100.000 florins el deute amb la seua tresoreria<sup>1182</sup>. Tanmateix, sembla que la reina mai va poder arribar a

---

<sup>1178</sup> A. RYDER: *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, p. 57.

<sup>1179</sup> Abans començà a pagar-se vora els 50.000 florins, M. DIAGO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», p. 441, però Ana Echevarría considerava que aquests pagaments no s'engegaren fins la defunció de la reina Catalina. Ana Echevarría: *Catalina de Lancaster. Reina regente de Castilla (1372-1418)*, Nerea, Hondarribia, 2002, pp. 198-199.

<sup>1180</sup> M. DIAGO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», p. 447.

<sup>1181</sup> ACA, RC, reg. 3202, f. 5v.

<sup>1182</sup> ACA, RC, reg. 3214, f. 10.

gaudir de les rendes de dues viles que legítimament li pertanyien per la donació en arres del rei Ferran<sup>1183</sup>.

A més a més, en les capitulacions matrimonials es va establir que per complementar les donacions en arres la Corona de Castella hauria de donar a la reina d'Aragó una pensió anual per garantir el seu mantenint de 400.000 maravedís de valor. El rei de Castella garantia que la seua germana pogués mantenir el seu estament i no va retirar la donació en cap moment fins la mort de la reina Maria, tot i que aquesta tindria considerables dificultats per poder gaudir plenament de la xifra concedida.

Per tant, a principi del regnat, Maria disposava de la pensió que arribava de Castella, uns 8.000 florins l'any, o 88.000 sous barcelonesos, i teòricament de les rendes d'Andújar i Medellín, però que com hem dit mai arribà a gaudir.

*Quadre 20.- La Cambra de Maria de Castella, 1416*

Origen	Quantitat
Pensió del rei de Castella	8.000 florins
Arres del matrimoni	30.000 dobles o 3.000 florins anuals d'Andújar i Medellín. Mai gaudides.

Aquesta quantitat, 8.000 florins, no s'equiparava a la de les Cambres de les seues predecessores, les quals gaudien d'una situació econòmica més acomodada. Certament, aquestes rendes no podien considerar-se una Cambra com a tal, amb l'entitat econòmica, política i territorial que la Cambra de la reina tenia en les generacions anteriors. No seria per tant excessiu considerar que Maria no disposava d'una Cambra com a tal a inicis del seu regnat i els ingressos de la seua tresoreria, com veurem més endavant, ho corroboren. Els seus ingressos provenien d'aquesta pensió de manteniment i de les donacions puntuals del rei al llarg dels anys 1416 i 1417, compensant les despeses generades per la seua Casa<sup>1184</sup>. Aquesta situació era, en part, resultat de la distonia entre les distintes branques de la dinastia Trastàmara a la Corona d'Aragó i Castella, com demostra la negativa de l'infant Enric a complir els manaments del seu germà i rei. Cadascun d'aquests tenien

<sup>1183</sup> M. DIAGO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», pp. 474-477.

<sup>1184</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 536, f. 2r-10r i ACA, RP, MR, vol. SG 536, f. 2r-12r

objectius polítics propis i particulars, més enllà dels interessos de la parella règia catalanoaragonesa, i necessitaven àmplies bases econòmiques i territorials per aconseguir-ho<sup>1185</sup>. A més a més, les conjuntures externes a la parella règia també afectaven la disposició de patrimoni reial per conformar una Cambra per a Maria. La reina Violant de Bar i la reina Margarida de Prades, ambdues vídues, encara vivien i gaudien de Cambres amb substancioses rendes que havien de servir per mantenir el seu estatus reginal. Per tant, com en molts casos anteriors, la reina regnant es veia obligada a prescindir de rendes associades a la figura reginal pels cicles vitals de les seues predecessores.

El manteniment de la reina Maria seria assegurat gràcies a aquestes donacions puntuals del monarca, una Cambra encara sense construir, fins 1419 amb la incorporació definitiva de Sicília i la *Camera reginale* a la Corona d'Aragó. La *Camera reginale* era el conjunt de viles, rendes, jurisdiccions i drets de què gaudien les reines de Sicília des de la donació de Frederic III de Sicília a la seua esposa, Elionor d'Anjou, en 1302 i que constituïria una entitat econòmica que passaria de reina a reina al regne de Sicília. A diferència d'allò que havia ocorregut a la Corona d'Aragó, a Sicília s'havia pogut establir i mantenir exitosament al llarg del temps una Cambra de la Reina regnant pròpia, un espai assignat a la figura institucional en el territori i que romania invariable i immutable al llarg del temps.

La cambra de Sicília s'incorporaria a la Corona d'Aragó després de les capitulacions matrimonials entre Blanca de Navarra i Joan II. Blanca havia estat l'esposa de Martí el Jove i havia estat reina consort de Sicília de 1402 a la mort del seu espòs en 1409, però gaudí de la donació en arres fins el 17 de novembre de 1419, quan signà les capitulacions matrimonials amb Joan II amb qui prompte esdevingué reina de Navarra. Així, Maria de Castella aconseguia per la donació feta per el rei Alfons el 6 d'abril de 1420 la incorporació de la Cambra de Sicília i constituir una entitat econòmica i territorial independent i pròpia, que incloïa Siracusa, Lentini, Mineo, Vizzini, San Felipe, Francavilla i el port de Brucoli<sup>1186</sup>. A partir d'aquella data, aquest seria el gros dels ingressos de la Cambra, un total de 12.000 florins que se sumaven als 8.000 florins que rebia de la seua pensió de manteniment.

---

<sup>1185</sup> M. DIAGO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», pp. 443-450.

<sup>1186</sup> Lucia TRIGILIA: Siracusa in età catalana. La città nuova nell'età delle regine (1420-1536), *Atrio*, 22 (2016), p. 8-19.



*Quadre 21.- La Cambra de Maria de Castella, 1420*

<b>Origen</b>	<b>Quantitat</b>
Pensió del rei de Castella	8.000 florins
Siracusa	<i>Camera Reginale</i> de Sicília 12.000 florins
Letini	
Mineo	
Vizzini	
San Filippo	
Francavilla	
Port de Brucoli.	
Arres del matrimoni	30.000 dobles o Andújar i Medellín (estimació rendes de 3.000 florins a l'any). Mai gaudides.

A més a més, aquesta donació es va fer en vespres de la partida del rei Alfons a la seua primera empresa en la Mediterrània, una absència de tres anys 1420-1423 durant la qual Maria va exercir la seua primera lloctinència general de la Corona. Durant aquest període i amb el seu càrrec de lloctinent la reina va percebre les cenes d'absència del monarca<sup>1187</sup>.

<sup>1187</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 541, f. 2r-4r.

Quadre 22.- La Cambra de Maria de Castella, 1420-1423

Origen	Quantitat
Pensió del rei de Castella	8.000 florins
Siracusa	<i>Camera Reginale</i> de Sicília 12.000 florins
Letini	
Mineo	
Vizzini	
San Filippo	
Francavilla	
Port de Brucoli.	
Arres del matrimoni	30.000 doblas o Andújar i Medellín (estimació de 3.000 florins a l'any). Mai gaudides.
Cenes d'absència	

Però la Cambra no tenia l'entitat que requeria per a una reina consort, tant per la manca d'ingressos suficients com per la concentració de les donacions, totes situades en Sicília o Castella, en cas d'haver-se fet efectiva la donació d'Andújar i Medellín. La Cambra mancava d'entitat territorial i relacional dintre dels territoris peninsulars de la Corona d'Aragó, restant i minvant no sols la capacitat econòmica de Maria sinó també la seua habilitat per teixir xarxes i afermar la seua autoritat en el propi territori. Per aquesta combinació de motius en les posteriors dècades del seu regnat la seua Cambra va anar completant-se i ampliant-se.

En primer lloc, intentant aplacar la manca de liquiditat de què patia la reina. Per això, li concedeix el primer de juliol de 1428 una quarta part de les composicions judicials en la Cort del rei. Sabent que aquesta manca de rendes podia afectar a la seua capacitat per complir amb les conductes pròpies de la seua dignitat decidí embarcar-se en activitats especuladores que li permetessen guanyar en liquiditat. El 28 de maig de 1431, la reina comprà al rei algunes de les viles de l'antic patrimoni de Maria de Luna com Belchite, Almonesir de la Cuba i La Puebla de Albortón per 16.000 florins, una quantiosa suma per a les estretes finances de la reina<sup>1188</sup>.

<sup>1188</sup> Sabem que emprà la tresoreria del monarca per poder pagar aquesta quantitat que tornà progressivament: ACA, RP, MR, vol. SG 544.3 f. 27r-27v, 28r-29r.

*Quadre 23.- La Cambra de Maria de Castella, 1431*

<b>Origen</b>	<b>Quantitat</b>
Pensió del rei de Castella	8.000 florins
Siracusa	Camera Reginale de Sicília 12.000 florins
Letini	
Mineo	
Vizzini	
San Filippo	
Francavilla	
Port de Brucoli	
Arres del matrimoni	30.000 doblas o Andújar i Medellín (estimació rendes de 3.000 florins a l'any). Mai gaudides.
Belxit	No especificat
Almonesir de la Cuba	No especificat
La Puebla de Albortón	No especificat

Tanmateix, no va retenir aquestes viles molt de temps en la seua Cambra ja que el 2 de febrer de l'any següent, 1432, la reina vendria a Juan Fernández de Híjar aquestes mateixes viles al mateix preu que les havia comprades 16.000 florins però després d'haver obtingut certs beneficis econòmics<sup>1189</sup>. La reina carregà diversos censals sobre les rendes de la vila, ingressant-ne l'abonament inicial. De la mateixa manera, va poder pagar certs deutes que tenia pendents, gràcies a demanar no sols les rendes que pertanyien als pocs mesos que els tingué en propietat, sinó el pagament en avançat de futures rendes<sup>1190</sup>. Per tant, tot i que no sembla a priori que la reina obtingués cap benefici, al darrere sí que hi ha una maniobra econòmica per oxigenar les seues finances. Aquesta maniobra perfectament dissenyada deuria de tenir el vist i plau del monarca i també del comprador de les viles, el qual seria conscient que el valor de les rendes estaria devaluat els primers anys de la seua possessió.

<sup>1189</sup> ACA, RP, MR vol. SG, 545, f. 5r, 9r-9v.

<sup>1190</sup> ACA, RP, MR vol. SG, 545, f. 3v.

Quadre 24.- La Cambra de Maria de Castella, 1432

Origen	Quantitat
Pensió del rei de Castella	8.000 florins
Siracusa	Camera Reginale de Sicília 12.000 florins
Letini	
Mineo	
Vizzini	
San Filippo	
Francavilla	
Port de Brucoli	
Arres del matrimoni	30.000 doblas o Andújar i Medellín (estimació rendes de 3.000 florins a l'any). Mai gaudides.

Després de la mort de Violant de Bar, quedava la qüestió sobre alguns dels béns, en forma de viles i drets, que aquesta havia deixat als seus hereus, com era el cas de Borja i Magallón, de les quals havia disposat de les rendes i la jurisdicció. La voluntat de la monarquia i dels representants del regne d'Aragó era reincorporar les dites viles al Reial Patrimoni i així quedava constància en les Corts de 1442 presidides per la reina Maria donada la importància d'aquestes viles frontereres que podien arribar a ser perjudicials o un perill si quedaven separades de la Corona i el Reial Patrimoni<sup>1191</sup>. Les Corts del regne d'Aragó concediren 20.000 florins per pagar als hereus de la reina Violant i adquirir Borja i Magallón per al patrimoni reial amb la condició, segons l'acte de Corts del 9 de juny d'aquell mateix any, que no poguessen ser concedides en Cambra a parents del rei “alienados o assignados en muller, fillo, primogénito, infantes ermanos o otras personas quanto quiere conjunctas al senyor rey”<sup>1192</sup>

Tanmateix, la reina Maria, presidint les Corts, sol·licità que sense perjudici per a una futura incorporació al patrimoni reial i només durant els seus anys de vida, fossen inclosos en la seua Cambra. Els braços acceptaren i el rei Alfons confirmaria la donació

<sup>1191</sup> Maria Isabel FALCÓN PÉREZ: «La ciudad de Borja y la villa de Magallón en el siglo XV, según documentos de la Cancillería Real del Archivo de la Corona de Aragón», Cuadernos de estudios borjanos, 53 (2010), pp. 69-158.

<sup>1192</sup> ACA, RC, reg. 2775, f. 206v.

des de Nàpols el 7 de setembre de 1442, permetent que Borja i Magallón formassen part de la Cambra de la reina Maria a partir del 4 de maig de 1443<sup>1193</sup> i que es ratificaria amb la confirmació dels privilegis que aquesta faria en 1444<sup>1194</sup>.

*Quadre 25.- La Cambra de Maria de Castella, 1443*

<b>Regne de Sicília</b>	<b>Regne d'Aragó</b>
Siracusa	Borja
Letini	Magallón
Mineo	<b>Altres rendes</b>
Vizzini	Pensió manteniment de Castella
San Filippo	Arres del matrimoni
Francavilla	
Port de Brucoli	

Tot i la distància física que separava a la parella física, el manteniment de la dignitat reginal, especialment d'una reina que havia de ser lloctinent de la Corona durant l'absència de ja més de deu anys del monarca, requeria una liquiditat suficient. Hem de dir que aquesta incorporació fou també conseqüència dels cada vegada majors problemes per aconseguir la seua pensió de manteniment de Castella, que any a any s'anava devaluant o ni tant sols s'arribava a percebre. Segons Máximo Diago, dels 8.000 florins que havia de rebre anualment, a finals de la dècada dels quaranta i durant la dècada dels cinquanta només en percebia la meitat, és a dir, uns 4.000 florins<sup>1195</sup>.

La Cambra de Maria de Castella podem considerar-la un punt de transició entre l'estructura que tingué la Cambra reginal al llarg del segle XIV, amb la desintegració de la "Cambra antiga", i l'ampliació i mutabilitat durant els regnats del reis Pere el Cerimoniós, Joan el Caçador i Martí l'Humà. Si bé és cert que Maria va patir in comptables dificultats per disposar plenament dels béns de la seua Cambra, com feren altres reines consorts, així com que experimentar la devaluació progressiva durant les darreres dècades del seu llarg regnat d'algunes de les seues fonts de finançament, com la seua pensió de manteniment que arribava de Castella.

<sup>1193</sup> ACA, RC, reg. 3139, f. 104r.

<sup>1194</sup> ACA, RC, reg. 2614, f. 121v-126r.

<sup>1195</sup> M. DIAGO HERNANDO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», p. 270.

El paper del rei era crucial per garantir el manteniment de Maria i la reina intentà en nombroses ocasions conscienciar el monarca de la seua necessitat. Tal i com recull Theresa Earenfight la reina envià Berenguer de Montpalau a Nàpols en representació seua reclamant majors fonts de finançament i control sobre les seues pròpies finances, donat que la pobresa en la qual vivia no li permetia pagar regularment als seues oficials<sup>1196</sup>. Evidentment, la lloctinència de Maria podia comportar que la reina hagués de gestionar o almenys controlar la gestió de la tresoreria reial als territoris peninsulars de la Corona, tenint capacitat sobre els mateixos en moments puntuals<sup>1197</sup>, però això no va suposar que l'ombra de la penúria econòmica s'allunyés de la seua persona.

Les qüestions econòmiques reflecteixen, una vegada més, la importància de la relació entre els cònjuges. El manteniment de la dignitat reginal depengué, en gran mesura, de la voluntat del monarca per dotar a la seua esposa amb els recursos suficients. La voluntat d'Alfons trencava amb la tònica que havia marcat les cambres de les consorts anteriors, amb donacions i readaptacions constants per poder mantenir una Cambra econòmicament solvent i suficient per mantenir les necessitats de representació, actuació i intervenció de la reina consort. Tot i que la donació de Borja i Magallón havia de suposar un assossec a la seua penúria econòmica i dependència de la tresoreria del rei, a la mort de Violant de Bar es reincorporà un major nombre de viles i drets, però el rei va decidir retenir-les pràcticament en la seua totalitat. Palesa queda la importància de la relació entre la parella règia i la concepció del monarca sobre la significació de la dignitat reginal en l'estructura monàrquica. La distant relació i separació física entre Alfons i la seua esposa va poder ser una de les causes d'aquesta minva econòmica i territorial de la Cambra de la Reina durant el regnat d'ambdós. Açò evidencia la flagrant desigualtat i galopant dependència de la figura reginal respecte al monarca, que tenia la potestat última de dictar els nivells d'esplendor així com de capacitat econòmica d'actuació de la seua esposa, el que no li resta significació a la capacitat de gestió pròpia de la reina en les viles i rendes consignades per a la seua persona ni a les xarxes relacionals que podria establir amb aquestes.

---

<sup>1196</sup> T. EARENFIGHT: «Royal Finances in the Reign of María of Castile, Queen-Lieutenant of the Medieval Crown of Aragon, 1432–1453», p. 234.

<sup>1197</sup> *Ibidem*, pp. 229-244.

A pesar d'aquestes limitacions, cal considerar la petita estructura que depenia de Maria com un pas endavant gegantesc per a l'estabilització d'una Cambra de la Reina a la Corona d'Aragó, servint com a model parcial per a les concessions que el successor d'Alfons faria a la seua esposa. La incorporació de Sicília fou determinant per poder aconseguir aquesta estabilització, que no es produí durant el regnat de Maria sinó en el posterior, durant el regnat de Joana Enríquez.

### 3.2.7. Joana Enríquez

El matrimoni entre Joan de Trastàmara i Joana Enríquez s'acordà en 1444, tot i que la celebració hagué d'esperar fins 1447, per les condicions acordades en la capitulació matrimonial. La unió entre ambdós es produí quan Joan, rei de Navarra, es trobava immers en unes campanyes polítiques per intentar prendre el control del monarca castellà Joan II, separant-lo del seu privat Álvaro de Luna. Joana, filla del conestable de Castella, segellava una aliança entre el seu pare i el seu espòs a la vegada que esdevenia reina de Navarra. Les arres i el dot intercanviats no estan tan clars, donada la dispersió de la documentació i les notícies contradictòries.

Segons Zurita, en 1456 el rei Joan hagué de fer un traspàs al rei de Castella Enric IV, que al seu torn va cedir a Juan Pacheco, marquès de Villena i majordom major, la ciutat de Chinchilla, les viles d'Alarcón, Albacete, Hellín, Tobarra, Yecla i Sax, així com els castells de Garcimuñoz, San Clemente i Villarejo de Fuentes amb totes les seues rendes. Per altra banda, la villa de Peñafiel a Pedro Girón, mestre de Calatrava i cambrer major del rei. La sessió s'havia de fer per poder pagar les arres a la seua esposa<sup>1198</sup>. Tanmateix, en un document conservat a l'arxiu de la Noblesa d'Osuna, datat de 1456, apareixen noves informacions que contradiuen aquesta versió. Efectivament, el rei de Castella i el rei de Navarra intercanviaren viles i propietats, tanmateix la referència al dot de la reina Joana Enríquez provingué dels diners rebuts per la venda de la vila d'Atienza

---

<sup>1198</sup> “Lo que el rey de Navarra había de vender para la dote de la reina doña Juana su mujer y lo que había de renunciar. No entraba en esta cuenta la villa de Atienza con su fortaleza y su tierra y jurisdicción, que había de vender el rey de Navarra dentro de sesenta días para pagar a la reina doña Juana su mujer la dote y arras por estar hipotecada a ella aquella villa. Había de hacer esta renunciación el rey de Navarra, allende de las otras cosas que tenían don Juan Pacheco, marquès de Villena, mayordomo mayor, y don Pedro Girón maestro de Calatrava, su hermano, camarero mayor del rey de Castilla, que también se habían de renunciar en ellos; y esto era que en el marquès se habían de renunciar por el rey de Navarra la ciudad de Chinchilla y las villas de Alarcón, Albacete, Hellín, Tobarra, Yecla y Sax y el castillo de Garcimuñoz, San Clemente y el Villarejo de Fuentes con todas sus rentas; y al maestro don Pedro Girón la villa de Peñafiel con su castillo y tierra y rentas y pechos para que lo tuviesen desembagadamente por juro de heredad”. Jerónimo ZURITA: *Anales de la Corona de Aragón*, vol. XVI, cap. XXIX, p. 156.

per 70.000 florins d'or, quantitat per la qual estava hipotecada com a penyora per les arres del matrimoni<sup>1199</sup>.

Aquesta penyora pel pagament de les arres de Joana, també quedà reflectida en la Crònica d'Enric IV, on, fins i tot, s'afirma que fou la reina Joana qui vengué aquesta vila per poder obtenir la quantitat pactada en les capitulacions matrimonials<sup>1200</sup>.

A més a més, cal destacar que Joana Enríquez provenia de dues de les famílies més importants de la noblesa castellana, les quals controlaven importants senyorius al llarg de la Península. Arran dels atzars successoris, Joana havia estat nomenada hereva de certes viles propietat del llinatge dels Fernández de Córdoba, així com dels Ayala, tots dos llinatges amb els que Joana entroncava per línia materna<sup>1201</sup>. En aquest sentit, als títols de reina de Navarra i de la Corona d'Aragó se li uniria el de senyora de Casasubíos durant la seua vida.

Pocs mesos després de l'arribada al tron de Joan II, en setembre de 1458, la reina Maria, esposa del rei Alfons, moriria a València deixant els béns de la seua Cambra sense posseïdora. El rei Joan disposà el 22 d'octubre de 1458<sup>1202</sup> que els béns de la Cambra de Sicília passassen a la seua esposa i nova reina, conformant així una Cambra pròpia per a la seua esposa com a reina de la Corona d'Aragó. Després d'informar de la concessió a les autoritats illenques, com el governador Galceran Oliver, el rei va atendre les demandes de viles com Siracusa que demanaven la confirmació dels seus privilegis. El rei es mostrà disposat a confirmar-los, tanmateix, deixà la decisió final en mans de la seua esposa, la reina Joana, com a nova titular de la Cambra, ja que en cap cas volia perjudicar la seua autoritat<sup>1203</sup>.

---

<sup>1199</sup> “El dicho senyor rey de Castilla e contra sus bienes e reynos e tierras e vasallos e súbditos e naturalesa en qualquier manera e por qualesquier títulos e causas e razones e acciones en tal manera que le non quede demanda non recurso alguno por ello nin por cosa alguna nin parte dello mas que todo ello e cada cosa e parte della sea e quede en el dicho senyor rey de Castilla e para él e para sus herederos (...) la villa de Atienza e su tierra con su fortaleza e jurisdicción, la qual ha de vender el dicho señor rey de Navarra (...) para pagar a la señora reyna de Navarra su muger el dote e arras porque la dicha villa e su fortaleza está a ella hipotecada”. Córdoba. 1456, juny 6. Archivo Histórico Nacional, Fondo de la Nobleza de Osuna, caja 96, d. 31-32, f. 1r-24v.

<sup>1200</sup> “Y en este tienpo el rey de Castilla, deseando que en estos reynos ningunt debate quedase, acordó de conprar la fortaleza de Atienza e su tierra del rey de Navarra, que no entrava en los lugares que-l avie renunciado en el rey de Castilla, por preçio de setenta mill florines de oro del cuño de Aragón, la qula tenía obligada e ypotecada al dote de la reyna doña Juana, su muger, fila del dicho almirante, la qual vendidad se fizo por ella con consentimiento del rey su marido”. Veure: *Crónica anónima de Enrique IV de Castilla 1454-1474 (crónica castellana)*, edició a cura de María Pilar Sánchez-Parra. Madrid, Ediciones de la Torre, vol. 2 p. 23.

<sup>1201</sup> N. Coll: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, p. 23.

<sup>1202</sup> ACA, RC, reg. 3482, f. 5v

<sup>1203</sup> ACA, RC, reg. 3482, f. 5r-v.



Quadre 26.- Cambra de Sicília assignada a la reina Joana Enríquez

Regne de Sicília	
Siracusa	Camera Reginale de Sicília 12.000 florins
Letini	
Mineo	
Vizzini	
San Filippo	
Francavilla	
Port de Brucoli.	

L'estiu següent, el rei decidí ampliar les donacions de la Cambra de la reina. Considerant que la *Camera reginalle* no era suficient per a satisfer les necessitats de la seua esposa, el rei ampliarà la Cambra de Joana amb la donació de Terrassa, Sabadell, Tàrraga, Vilagrassa i Castell d'Arraona, al Principat, i Elx i Crevillent, al regne de València. Segons la confirmació del rei del dos d'agost de 1460<sup>1204</sup>.

Quadre 27.- Cambra de la reina Joana Enríquez, 1460

Principat de Catalunya	Regne de Sicília
Tàrraga	Siracusa
Terrassa	Letini
Sabadell	Mineo
Vilagrassa	Vizzini
Castell d'Arraona	San Filippo
<b>Regne de València</b>	Francavilla
Elx	Port de Brucoli
Crevillent	

Les viles del Principat i del regne de València havien estat venudes en juny de 1391 per l'infant Martí i Maria de Luna per aplacar la manca de crèdit i liquiditat que patien per poder atendre les despeses de les empreses de Sicília i Sardenya. El Consell de Cent comprà les baronies per 50.000 florins, signant-se l'acord el 4 de novembre d'aquell mateix any, però sota la fórmula de carta de gràcia, podent-se recuperar sempre i quant

<sup>1204</sup> ACA, RC, reg. 3438, f. 40r-41r.

se satisfés la quantitat rebuda. La reincorporació d'Elx i Crevillent ja havia estat pretesa per la reina Maria, que havia negociat amb les autoritats locals un donatiu de 12.000 florins per a contribuir a la lluita, que no arribà a formular-se per la indignació dels consellers barcelonins davant els intents de la reina de negociació a esqueses seues<sup>1205</sup>, com també es negà a perdonar-li els 50.000 florins al rei Alfons en 1456. El rei Joan i la reina Joana van procurar activament la lluita de les baronies. Primer, el rei li va concedir el dret de lluita a la reina, per poder tractar aquesta la qüestió. I després, el procurador fiscal del rei va proposar el pagament de 47.000 florins, tres mil menys d'allò pagat per la ciutat en 1391, i el rei va sentenciar el 15 de febrer i definitivament el 12 de maig de 1460<sup>1206</sup>. La reina va rebre el dia 11 de juny el *ius luendi* de les baronies, i donà l'orde de lliurar la suma acordada al clavari de la ciutat de Barcelona el dia 25 de juny, fent-se efectiva el 9 de juliol d'aquell mateix 1460<sup>1207</sup>.

Aquesta seria la Cambra que disposaria la reina Joana a la Corona d'Aragó. Tanmateix, les conseqüències de la guerra civil catalana feren que els límits entre una tresoreria i l'altra s'esborrassen de manera habitual. Per això, podem veure la reina pagant de les rendes de la seua Cambra parts de les soldades dels soldats que lluitaven pel bàndol reialista al Principat<sup>1208</sup>.

La Cambra de la reina Joana mostra com l'entrada de la Cambra de Sicília, com a font de finançament i poder, facilitava la confecció d'una Cambra per a la reina i ja no calia cercar arreu rendes i drets que concedir-li. Però també podem veure com la idea de la Cambra com ha evolucionat la visió territorial és més important, ja que s'intenta afirmar a la reina i el seu domini econòmic i d'autoritat en tots o quasi tots els territoris de la Corona, com es confirmarà amb les capitulacions de Cervera entre Ferran i Isabel.

\*\*\*

Com hem pogut veure, des de mitjan segle XIV fins a la segona meitat del segle XV, la Cambra de la Reina va evolucionar considerablement, sotmesa a les conjuntures particulars, polítiques, econòmiques o familiars, de cada cicle governatiu.

---

<sup>1205</sup> David GARRIDO VALLS: «El procés de lluita de la baronia d'Elx i Crevillent», *Barcelona quaderns d'història*, 5 (2001), p. 112-113.

<sup>1206</sup> ACA, RC, reg. 3438, f. 63r-63v.

<sup>1207</sup> ACA, RC, reg. 3438, f. 74r.

<sup>1208</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 2653. En aquest llibre del procurador de la reina Joana trobem nombroses referències a aquests pagaments.

Certs factors determinaren i condicionaren la manca d'estabilitat de la Cambra. En primer lloc, l'existència de cambres de reines vídues, les quals tenien consignades rendes, drets i jurisdiccions de les arres del seu matrimoni. Les reines vídues gaudien fins el final de la seua vida de molts dels béns concedits pel monarca, ja fossen les arres o concessions de per vida, les quals havien estat atorgades amb aquesta fórmula per assegurar el manteniment del nivell de vida de la reina en cas de defunció de l'espòs. Tanmateix, aquesta garantia impossibilitava la seua permanència en la Cambra de la Reina i, per tant, l'estabilitat en la composició interna d'aquesta.

Així mateix, la mutabilitat també fou conseqüència dels atzars del patrimoni reial en general. La successiva i repetida alienació de béns i rendes patrimonials del monarca, per les diferents urgències de liquiditat que es produïren en la baixa edat mitjana, van suposar que, en certs moments, calgués cercar opcions noves i més imaginatives per aconseguir garantir a la reina el seu manteniment econòmic.

Per aquest motiu, hem pogut veure una cambra de composició interna inconstant i variable, especialment al llarg del segle XIV. Durant aquest segle les constants oscil·lacions del patrimoni reial i la supervivència de distintes reines vídues, impossibilitarien la transmissió d'una Cambra idèntica d'una generació a una altra. De la mateixa manera, les conjuntures econòmiques i polítiques tingueren fortes implicacions en la composició de la Cambra de la reina. Hem vist que durant el regnat d'Elionor de Sicília les conseqüències de la pesta i de la guerra contra Castella afectaren considerablement.

Tot i això, al segle XV començaria una tendència cap a l'estabilització de la seua composició, gràcies a la incorporació definitiva de Sicília als dominis de la Corona d'Aragó i l'adscripció de la "*Camara reginalle*" que les reines de Sicília havien gaudit des de segles enrere a la Cambra de la Reina catalanoaragonesa. Aquesta fou la font de finançament externa que permetia mantenir una unitat al rei en el seu patrimoni reial i a la vegada no es necessitava cercar entre les distintes rendes de la monarquia quines donar, sinó que es reservava aquesta cambra de Sicília per a la reina.

Així mateix, la correcta i acurada gestió de la Cambra dintre del paradigma de definició socialment acceptat per a la seua figura institucional era fonamental per a poder mantenir una adequada concepció de la seua persona i de les seues actuacions com a reina. El pes de la Cambra de la reina havia de ser mesurat en comparació al nivell d'ingressos que generava la tresoreria del rei, reflectint com la desigualtat entre les dues figures

institucionals es feia, també, patent en la càrrega que les seues tresorereries havien de suportar. La reina havia de poder mantenir la seua dignitat, però sense excedir la seua posició, ni tant sols l'econòmica, dintre de l'esquema de desigualtat entre la seua figura i la del rei, com tampoc ho podien fer els infants o infantes respecte la seua.

Aquest és el cas d'Elionor de Sicília en 1368. La reina Elionor, com hem pogut veure, acumulà un considerable patrimoni dintre de la seua Cambra al llarg del seu regnat, generant més ingressos que despeses en la majoria dels seus anys com a reina. Aquesta solvència, que podia ser vista com prudència i bona gestió per part de la monarca, era atacada, segons l'estudi de Sebastian Roebert, arribant a afecta a la seua “fama pública”<sup>1209</sup>. L'abundància de recursos que podria ser lloada en el cas del monarca per l'hàbil i prudent en la seua gestió, era una eina per atacar a la reina consort i més en una conjuntura com la de 1368, després dels episodis més cruentos de la Guerra dels Dos Peres i les necessitats extraordinàries de finançament del rei que havien impulsat nous mecanismes d'extracció fiscal. La imatge projectada de i per la reina procurava mostrar-la com un espill de virtuts i de les qualitats, però la lectura de les accions administratives i econòmiques en temps complicats per a les finances de la Corona tornaren la imatge d'Elionor de gestora competent en àvida i gasiva administradora. En l'extrem oposat, trobem Violant de Bar. Tot i tenir un ampli patrimoni, la reina Violant acumulà, durant el seu regnat, grans quantitats de deutes, com veurem posteriorment, el que suposaria un atac a la seua “fama pública”. La percepció dels altres agents socials de la monarquia podia complicar l'articulació d'una monarquia composta en els afers més enllà d'allò polític, és a dir, en les qüestions econòmiques.

Tanmateix, l'acumulació de drets, rendes i patrimoni en la Cambra no significa que les finances de les reines tinguessen superàvit. És necessari analitzar els distints balanços de les reines consorts i veure al detall la situació econòmica de cadascuna d'aquestes.

---

<sup>1209</sup> S. ROEBERT: «‘Que nos tenemus a dicto domino rege pro camera assignata’. Desarrollo, administración y significado de los bienes reginales de Leonor de Sicilia (1349-1375)», *Anuario de Estudios Medievales*, 46 (2016), pp.258-260.

### 3.3. L'ESTUDI DE LES FINANCES REGINALS

L'anàlisi de la composició i l'evolució de la Cambra de la reina des de 1338 fins 1468 és el prolegomen necessari per entendre les finances de la tresoreria de la reina. L'estudi dels balanços de la tresoreria de la reina és un estudi innovador, possible gràcies a l'abundant documentació conservada en la secció de Mestre Racional de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Aquest estudi, malauradament, no és possible per a altres monarquies de la ibèriques per l'absència de la suficient documentació per establir un anàlisi de tendències i en la llarga durada. La possibilitat d'avançar en l'estudi de la reginalitat en un aspecte pràcticament inexplorat era una oportunitat que no podíem deixar passar.

Així mateix, no sols la innovació ens ha impulsat a fer aquesta investigació, sinó també la importància de poder entendre el poder econòmic de les reines consorts. En la primera part d'aquesta dissertació hem incidit sistemàticament en la rellevància que el cerimonial, la imatge i la gestualitat tenien per emetre una imatge de magnificència sobre la resta de la població social, cristal·litzant la desigualtat social existent entre els reis i la resta de la societat de la Corona. Tanmateix, per poder mantenir la dignitat reginal calia invertir grans sumes de capital, fent del refinament i el luxe un catalitzador de la seua supremacia en la jerarquia social imperant.

Per altra banda, considerem necessari complementar l'anàlisi teòric i simbòlic realitzat en la primera part d'aquesta dissertació, en la qual s'ha exposat el model ideal de reina consort baixmedieval, amb una anàlisi quantitativa de cadascun dels aspectes que havia de desenvolupar per complir aquest rol socialment acceptat i atribuït. Aquesta comparació entre el model i la realitat de les finances ens permetrà veure quins aspectes aportaven una major legitimitat simbòlica a la reina invertint majors sumes de capital, i quins, per contra, ho feien sense necessitat de fer grans inversions. Ara bé, aquest plantejament es fa des d'una comparació interna de les finances de la reina, sempre tenint en compte que allò que per a aquestes dones no constituïa un gran esforç econòmic era un desideràtum impossible per a la gran majoria de la població.

Al llarg de la redacció d'aquest capítol trobarem els balanços entre els ingressos i les despeses de la tresoreria de la reina. Sempre que ha estat possible aquest anàlisi s'ha fet d'annualitats completes, combinant o dividint els registres de la tresoreria. Tanmateix, la gran majoria dels registres recullen exercicis econòmics d'una duració inferior, normalment d'uns sis mesos de l'any, per tant, quan ens hem trobem davant de buits

documentals que no permeten l'anàlisi complet d'un any sinó d'una fracció del mateix, també hem procedit a aquest a anàlisi, però sempre tenint en compte la parcialitat de les dades obtingudes. Així mateix, per poder establir una comparació i analitzar les tendències de despesa de la reina a la baixa edat mitjana, vam establir un criteri de classificació dels desemborsaments, emprant paraules clau que incloguen les diferents despeses realitzades. Així, en una selecció més reduïda hem emprat:

**Aixovars**, per referir tots aquells objectes que compraven per proveir la seua taula, llit, especialment, quan parlem de vaixelles, tovallons i jocs de llit.

**Animals**, per reflectir totes les despeses en lloguers i compra d'animals emprats per als viatges i les necessitats de transport de la cort itinerant de la reina.

**Cambra/Senyoria**, per parlar de les inversions fetes en la Cambra, adquirint drets, viles i els pagaments per actuacions sobre aquestes viles.

**Capella**, per indicar la despesa en la capella personal de la reina.

**Correus i ambaixades**, per assenyalar les despeses fetes enviant cartes però també ambaixades en algunes ocasions.

**Despesa judicial**, per mostrar els desemborsaments en matèria judicial que algunes reines hagueren de pagar per qüestions fiscals i territorials.

**Deute**, per incloure la suma de pagaments fets en concepte de préstecs, censals, mogobells, violaris, etcètera. Així mateix, hem emprat aquest apartat per incloure els pagaments que se li feien al tresorer de la reina quan en l'exercici anterior havia hagut un desequilibri en la balança de pagaments, és a dir, quan hi havia hagut dèficit. Davant aquesta circumstància la tresoreria reial, tant la de la reina com la del rei, el primer que feia era anotar la sortida d'aquesta quantitat deguda de l'exercici anterior.

**Donacions**, per assenyalar les quantitats entregades com a donacions gracioses o recompenses, així com ajudes per a matrimonis.

**Efectiu**, per indicar les quantitats rebudes per les reines directament i de les quals es feia referència en els registres de la tresoreria, tot i que no sabem quina seria la seua finalitat.

**Estances**, per incloure totes aquelles despeses particulars en les habitacions de la reina, com podia ser la llenya o alguna reforma concreta i menuda.

**Luxe**, per parlar de tota aquella quantitat destinada al pagament d' objectes que podrien ser inclosos en el tresor de la reina, ja fos vestimenta, joies, selles per a cavalcar, perfums i altres.

**Medicines**, per referir a les adquisicions de productes per a la seua salut.

**Menjar**, per referir l'abastiment ordinari i extraordinari de la taula reginal.

**Religiositat**, per indicar aquella despesa feta en l'almoïna, l'oferta després de la missa, el pagament de misses cantades i totes aquelles actuacions pietoses o de promoció religiosa.

**Salaris**, per al·ludir als salaris i altres compensacions econòmiques pagades als cortesans i servidors de la Casa de la reina.

**Tresoreria**, per incloure les despeses generades per la pròpia gestió de les finances, com podia ser comprar el paper per fer els llibres o demanar còpies de documents, entre altres.

Aquests termes també han estat emprats per confeccionar els apèndix d'aquesta dissertació, però amb una classificació i relació molt més acurada, la qual ha permès fer les taules que emprarem al llarg d'aquest capítol.

Amb tot, cada reina visqué i experimentà unes circumstàncies concretes al llarg del seu regnat que condicionaren considerablement els balanç entre els seus ingressos i despeses. En primer lloc, la disponibilitat d'una Cambra suficientment vasta per poder proporcionar ingressos suficients per mantenir la dignitat reginal, però aquesta, com hem vist, depenia de la disponibilitat de patrimoni reial en cada moment, per la qual cosa la mutabilitat en la Cambra i la seua composició també suposà la variabilitat dels ingressos disponibles. Tanmateix, com veurem en les properes pàgines la política econòmica de la monarquia no es basà en emprar allò que es tenia, sinó en cercar mecanismes per costejar allò que s'havia adquirit.

Per a la nostra anàlisi, hem estudiat els registres de cinc tresoreries diferents, les pertanyents a Elionor de Sicília, Sibil·la de Fortià, Violant de Bar, Maria de Luna i Maria de Castella, totes elles conservades a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Com ja hem dit anteriorment, existeixen més registres de tresoreria fora d'aquest arxiu, tanmateix, la mostra és el suficientment gran i abundant com per no considerar necessari incloure més dades addicionals.

La nostra intenció serà entendre, al llarg d'aquest capítol, les tendències generals de despesa de la reina consort, però també analitzar les particularitats de cadascun dels casos estudiats, sense perdre de vista que l'objectiu és entendre la gestió econòmica de la reina com a figura institucional.



### **3.3.1. Elionor de Sicília: l'èxit d'una estratègia econòmica i política**

L'interès en l'anàlisi dels balanços econòmics d'Elionor de Sicília rau en la motivació i estratègia amb la qual el rei Pere i la reina Elionor idearen la Cambra de la reina i l'ús que dels ingressos se'n va fer durant els 25 anys analitzats. Tot i que la reina morí en febrer de 1375, hem considerat més adient limitar l'anàlisi a l'últim exercici econòmic complet amb aquesta en vida, 1374. Per poder entendre la dimensió de la tresoreria d'Elionor i la gestió realitzada, començarem analitzant els balanços d'ingressos i despeses, que mostren la tendència general de la balança de pagament.

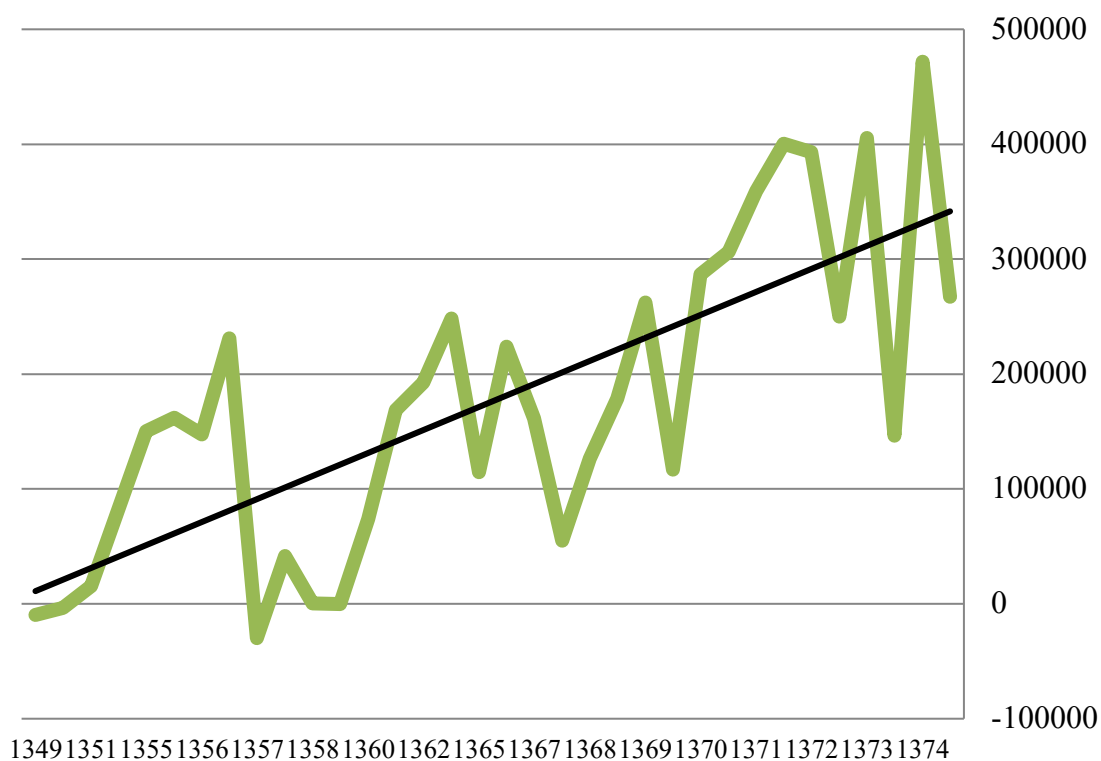
Quadre 28.- Balanços d'ingressos i despeses de la reina Elionor de Sicília<sup>1210</sup>

<b>Data</b>	<b>Ingressos</b>	<b>Despeses</b>	<b>Balanç</b>
octubre-desembre 1349	36.822/5	46.603/8	-9.781/3
gener-juny 1351	170.800/9	174.604/1	-3.803/4
juliol-desembre 1351	118.639/9	103.366/5	15.273/4
juliol-desembre 1354	197.625/6	114.614/10	83.010/8
gener-juny 1355	224.449/11	74.111/4	150.338/7
juliol-desembre 1355	313.181	151.137/10	162.043/2
gener-juny 1356	320.435/4	173.109/7	147.325/9
gener-juny 1357	311.270/5	80.513/5	230.757
juliol-desembre 1357	319.558/4	349.428/1	-29.869/9
gener-juny 1358	244.117/9	202.627/9	41.490
juliol-desembre 1358	204.415	204.294	121
gener-juny 1360	324.429/1	324.682/4	-253/3
juliol-desembre 1360	216.455/8	142.644/1	73.811/7
gener-juny 1362	314.269/10	145.741/6	168.528/4
juliol-desembre 1362	336.052/1	143.524/6	192.527/7
gener-juny 1365	386.070/7	137.988/8	248.081/11
juliol-desembre 1365	367.476/9	253.083/4	114.393/5
gener-juny 1366	347.153/10	123.202/5	223.951/5
gener-juny 1367	295.533/6	134.247/2	161.286/4
juliol-desembre 1367	336.172	281.107/2	55.064/10
gener-juny 1368	332.417/11	205.905/3	126.512/8
juliol-desembre 1368	360.160	181.347/9	178.812/3
gener-juny 1369	399.578/8	137.585/7	261.993/1
juliol-desembre 1369	466.319/9	349.731/10	116.587/11
gener-juny 1370	556.626/2	269.987/6	286.638/8
juliol-desembre 1370	544.485/10	238.364/2	306.121/8
gener-juny 1371	552.011/2	192.887/8	359.123/6
juliol-desembre 1371	666.326/11	266.170/1	400.156/10
gener-juny 1372	599.517/1	206.562/2	392.954/11
juliol-desembre 1372	698.542/2	448.488/10	250.053/4
gener-juny 1373	593.572	188.235/9	405.336/3
juliol-desembre 1373	640.550	493.970/1	146.579/11
gener-juny 1374	641.463/11	169.681/7	471.782/4
juliol-desembre 1374	686.476/2	418.988/11	267.487/3

<sup>1210</sup> Per confeccionar aquesta taula hem realitzat el buidatge i anàlisi de trenta-quatre registres. Corresponents a: ACA, RP, MR, vol. SG 458 (octubre-desembre 1349), 459 (gener-juny 1351), 460 (juliol-desembre 1351), 465 (juliol-desembre 1354), 467 (gener-juny 1355), 468 (juliol-desembre 1355), 469 (gener-juny 1356), 471 (gener-juny 1357), 472 (juliol-desembre 1357), 473 (gener-juny 1358), 474 (juliol-desembre 1358), 475 (gener-juny 1360), 476 (juliol-desembre 1360), 480 (gener-juny 1362), 481 (juliol-desembre 1362), 486 (gener-juny 1365), 487 (juliol-desembre 1365), 488 (gener-juny 1366), 489 (gener-juny 1367), 490 (juliol-desembre 1367), 491 (gener-juny 1368), 492 (juliol-desembre 1368), 493 (gener-juny 1369), 494 (juliol-desembre 1369), 495 (gener-juny 1370), 496 (juliol-desembre 1370), 497 (gener-juny 1371), 498 (juliol-desembre 1371), 499 (gener-juny 1372), 500 (juliol-desembre 1372), 501 (gener-juny 1373), 502 (juliol-desembre 1373), 503 (gener-juny 1374), 504 (juliol-desembre 1374).

A diferència de les seues successores, com veurem més endavant, podem dir que les finances d'Elionor destaquen per la seua solvència i la tendència a l'alça dels beneficis econòmics. Així ho demostra l'anàlisi dels seus balanços anuals.

*Gràfica 1. Balanç de les finances de la reina Elionor de Sicília*



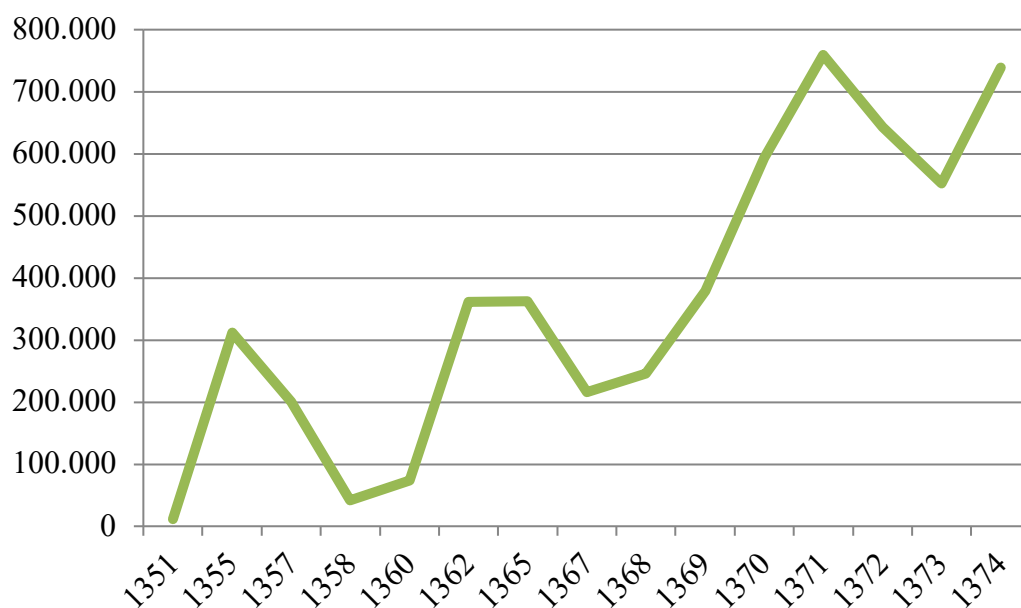
Aquesta tendència s'explica molt millor si analitzem exclusivament els anys que tenim complets, és a dir, la totalitat de les finances entre el primer dia gener i el darrer dia de desembre.

*Quadre 29.- Balanç dels exercicis econòmics complets d'Elionor de Sicília*

<b>ANY</b>	<b>INGRESSOS</b>	<b>DESPESES</b>	<b>BALANÇ</b>
1351	289.440/6	277.970/6	11.470
1355	537.630/11	225.249/2	312.381/9
1357	630.828/9	429.941/5	200.887/3
1358	448.532/9	406.921/9	41.611
1360	540.884/9	467.326/5	73.558/4
1362	650.321/11	289.266	361.055/11
1365	753.547/4	391.072	362.475/4
1367	631.705/6	415.354/4	216.351/2
1368	692.577/11	446.253	246.324/11
1369	865.898/5	487.317/5	378.581
1370	1.101.112	508.055/4	593.056/8
1371	1.218.338/1	459.057/9	759.280/4
1372	1.298.059/3	655.051	643.008/3
1373	1.234.122	682.205/10	551.916/2
1374	1.327.940/1	588.670/6	739.269/7

Com podem veure, els estrets marges de beneficis de l'inici del seu regnat anaren incrementant-se exponencialment. De fet, tot i que les despeses generades per Elionor es duplicaren entre 1351 i 1374, els ingressos de la Cambra experimentaren un creixement exponencial que permetia l'augment de la despesa i mantenir uns beneficis flotants que anaven passant d'exercici en exercici.

*Gràfica 2.- Balanç de les finances anuals d'Elionor de Sicília<sup>1211</sup>*

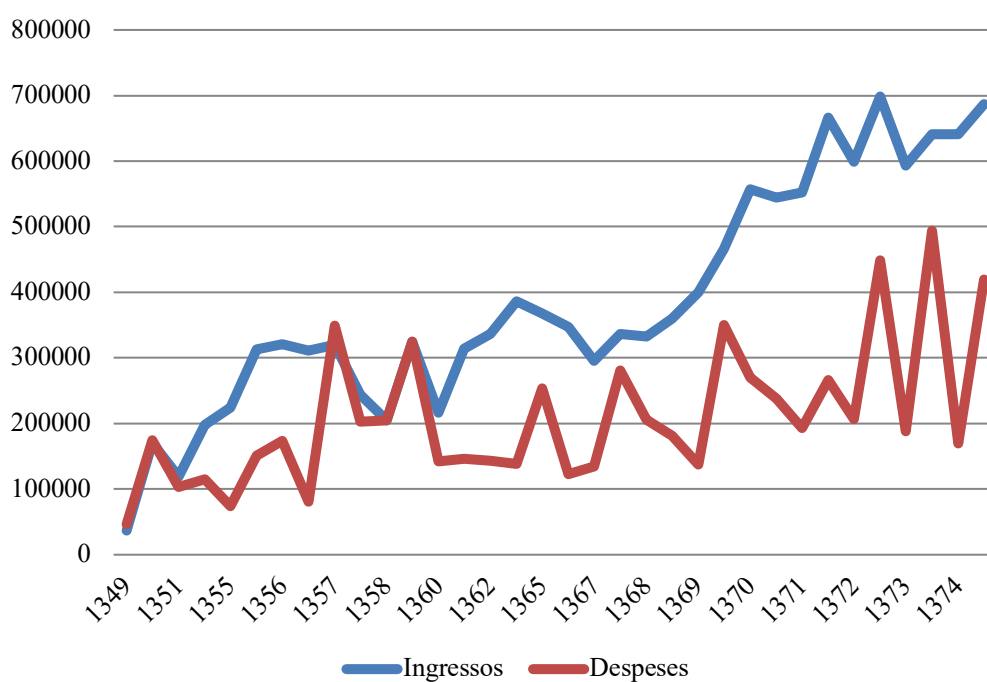


Com s'explica aquesta tendència a l'alça pràcticament continuada durant tot el seu regnat? Quins factors feren augmentar els ingressos i les despeses al llarg d'aquests vint-i-cinc anys? Per poder analitzar-ho millor caldrà comparar aquests balanços amb els ingressos i despeses de cada exercici i cada any.

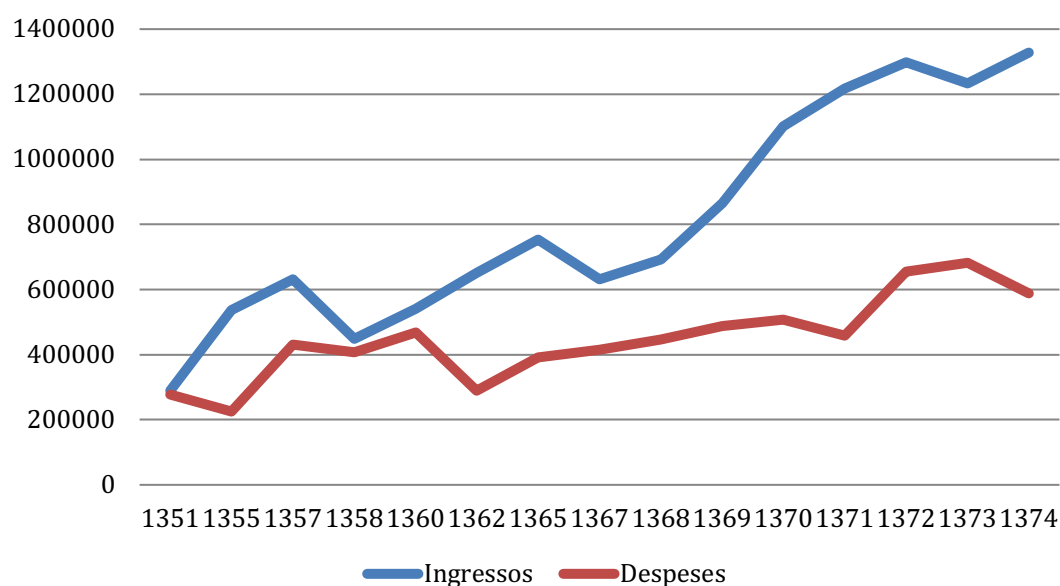
---

<sup>1211</sup> Aquesta gràfica s'ha confeccionat emprant les dades dels llibres ordinaris de la tresoreria indicats en la nota anterior.

*Gràfica 3.- Ingressos i despeses en tots els exercicis financers d'Elionor de Sicília*



*Gràfica 4.- Ingressos i despeses anuals de la reina Elionor de Sicília*



En primer lloc, podem veure una tendència en els ingressos que està estretament relacionada amb les alteracions en la composició interna de la Cambra. Després de les primeres donacions fetes per ocasió del matrimoni i la consumació del matrimoni, les

rendes no foren suficients per poder costejar les despeses pròpies de la reina. Segons el rei, la pesta negra havia tingut sèries conseqüències sobre algunes de les rendes consignades a la Cambra de la reina, disminuint la quantitat d'ingressos. Per tant, entre 1349 i 1351, els ingressos augmentaren fins aconseguir equilibrar el balanç de la reina, com veiem que ocorre ja a finals de 1351. Les finances de la Casa a partir d'aquest moment tornaren a ser solvents i tenir beneficis, és a dir, que les despeses no superaven els ingressos.

Després d'aquest primer període de bonança econòmica i amb l'inici de la guerra contra Castella, la reina començà a patir les conseqüències en les seues finances. Des de finals de 1357, les despeses superarien els ingressos. Aquest descens era el resultat de la dificultat de recaptar rendes durant la guerra en la Corona però també d'un auge de la despesa de la reina. Davant d'aquesta situació, a principis de 1358, el rei intentarà compensar la reina Elionor amb noves donacions que mitiguen els efectes del conflicte bèl·lic en la seua tresoreria. Gràcies a l'augment dels ingressos que aportaren les donacions fetes en 1358 i que es fan tangibles a partir de l'any següent, la finances de la reina es recuperarien, aconseguint en 1362 un excedent de més de 360.000 sous barcelonesos. Aquests beneficis s'incrementarien en els anys posteriors gràcies a la incorporació en 1364 de béns de la Cambra de l'infant Ferran, després de la mort d'aquest, arribant a superar els 400.000 sous de romanent.

Un tercer període de descens en els ingressos de la tresoreria es produí entre 1365 i 1367, quan el rei Pere decidí emprar béns de la Cambra d'Elionor per recompensar alguns dels principals capitans que l'havien assistit durant la guerra contra Castella. Quan el focus de la guerra s'apartà de la Corona d'Aragó, per l'empitjorament de la situació política castellana i gràcies a l'acord amb les companyies blanques, el rei pogué començar a fer donacions a aquells que l'havien servit lleialment. De la Cambra d'Elionor, com ja hem dit, a Bertran Guesclin el senyoriu de Borja; a Hug de Calvarley Asp, Elda i la Mola, que la reina havia rebut de la Cambra de l'infant Ferran; i Novelda a Mateu de Gournay. Així mateix, Castelló i Vila-real passarien a formar part del béns de l'infant Joan. Totes aquestes donacions, justifiquen el descens d'ingressos en el període de 1365 i 1367.

El darrer període econòmic seria el de 1369 a 1374 en el qual veiem una considerable recuperació econòmica amb un ingent augment dels ingressos, els quals passaren de 692.577 en 1368 a 920.898 en 1369 i creixent fins la suma de 1.327.940 sous barcelonesos. el 1374 Aquest augment era part d'una estratègia dels monarques.

El rei Pere i la reina Elionor entengueren la Cambra de la reina com un fons econòmic i territorial que els permetria assegurar un patrimoni suficient per als seus dos fills en el futur. L'auge de la despesa per la guerra contra Castella i les conseqüències en el patrimoni del monarca<sup>1212</sup> feien que a través de la Cambra de la Reina es poguessen garantir uns ingressos adequats i una certa solvència a la futura família reial. Certament, els reis entenien la monarquia com una conjunció de dues persones que col·laboraven per assegurar la continuació i l'enfortiment de la dinastia. No sols la Cambra de la reina entrava dins dels plans polítics de la monarquia, en aquest sentit, Pere i Elionor també foren els primers a posar en pràctica de manera efectiva la lloctinència de la reina a la Corona d'Aragó. La pràctica política i les tendències patrimonials formaven part d'una mateixa estratègia, basada en la comprensió de la parella règia com una unitat de dues persones associades per garantir no sols el govern i la gestió econòmica del present, sinó també del futur de la dinastia. Tot i les múltiples urgències econòmiques de la monarquia, això no llevà que Pere i Elionor sacrificassen allò important, la continuació de la dinastia amb legitimitat política d'ambdues figures institucionals i solvència econòmica suficient.

Tanmateix, tot i aquest immens capital econòmic que gestionà hàbilment la reina Elionor, mantenint pràcticament sempre un romanent important, les quantitats gastades també foren molt elevades i ens mostren, parcialment, les característiques generals de la despesa reginal. Així es pot observar en les despeses de l'any 1355.

---

<sup>1212</sup> Sobre aquesta qüestió existeixen molts estudis, però sols mencionarem dues obres que considerem fonamentals per entendre la qüestió. Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ: *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV (estudios sobre fiscalidad y finanzas reales y urbanas)*, Barcelona, Institución Milà y Fontanals, 2003. I del mateix autor: *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (sgles XII-XIV)*, Vic, Eumo, 1995. A més a més aquesta qüestió està sent analitzada i investigada per Guillermo Chismol Muñoz-Caravaca en la seua tesi doctoral sota la direcció de Antoni Furió i Diego i que serà dipositada en l'any 2020.



Quadre 30.- Despeses de la tresoreria d'Elionor de Sicília, 1355

Any 1355	Despesa	Percentatge
<i>Aixovar</i>	98	0,04%
<i>Animals</i>	5.246	2,33%
Cambra Senyoria	599/10	0,27%
<i>Capella</i>	0	0,00%
<i>Confits i medicines</i>	2.089/1	0,93%
Correu	1.765/9	0,78%
Despesa judicial	600	0,27%
<i>Deute</i>	364/19	0,16%
<i>Donacions</i>	18.530/6	8,23%
Efectiu	3.571/5	1,59%
<i>Estances</i>	4.269/9	1,90%
<i>Infants</i>	7.044/7	3,13%
Luxe	55.674/9	24,72%
<i>Menjar</i>	14.893/4	6,61%
<i>Rei</i>	33.986/5	15,09%
<i>Religiositat</i>	17.454/8	7,75%
<i>Salaris</i>	57.483/11	25,52%
<i>Tresoreria</i>	1.575/4	0,70%

Podem veure dues d'aquestes tendències. Els salaris de la Casa de la reina representaven una quarta part de les despeses anuals, el que junt amb la despesa en luxe, és a dir, en vestimenta i joies, sumava més del 50% de les sortides de la tresoreria.

*Quadre 31.- Despeses de la tresoreria d'Elionor de Sicília, 1358*

<b>Any 1358</b>	<b>Despesa</b>	<b>Percentatge</b>
<i>Aixovar</i>	2.953/1	0,73%
<i>Animals</i>	22.865/9	5,62%
<i>Cambra Senyoria</i>	50.228/8	12,35%
<i>Capella</i>	1.094/4	0,27%
<i>Confits i medicines</i>	2.974/9	0,73%
<i>Correu i ambaixades</i>	2.856/8	0,70%
<i>Despesa judicial</i>	5.918/9	1,45%
<i>Deute</i>	96.793	23,80%
<i>Donacions</i>	14.218/8	3,50%
<i>Efectiu</i>	8.812/6	2,17%
<i>Estances</i>	10.166/1	2,50%
<i>Infants</i>	5.500	1,35%
<i>Luxe</i>	29.259/8	7,19%
<i>Menjar</i>	31.159/8	7,66%
<i>Nòlit</i>	171/8	0,04%
<i>Rei</i>	0	0,00%
<i>Religiositat</i>	8.011/2	1,97%
<i>Salaris</i>	111.082/8	27,31%
<i>Tresoreria</i>	2.704/8	0,66%

En aquest any, la principal despesa de la tresoreria foren, novament, els salaris dels cortesans i servidors de la reina. Seguidament, trobem que la reina gastà 96.793 sous, és a dir, un 23,80%, en deute. A excepció d'un menut préstec de 500 sous que la reina hagué de tornar, la resta és la diferència carregada pel tresorer en concepte de dèficit del compte anterior. En aquella conjuntura els efectes de la guerra tingueren la seua repercussió en la tresoreria reginal, fent que disminuïssen els ingressos. Per aquest motiu, el rei i la reina invertiran en la Cambra d'aquesta, intentant pal·liar el descens de rendes amb noves incorporacions a l'administració econòmica i territorial reginal. Finalment, l'alimentació i el luxe, amb un 7,19% i un 7,66%, respectivament, tancarien les grans despeses d'Elionor d'aquell any. Tot i la incorporació del deute en les finances de la reina,

la tendència de despesa continua mantenint els mateixos patrons que hem vist des d'un primer moment.

*Quadre 32.- Despeses de la tresoreria d'Elionor de Sicília, 1362*

<b>Any 1362</b>	<b>Pagament</b>	<b>Percentatge</b>
<i>Aixovar</i>	1.128/11	0,39%
<i>Animals</i>	23.708/8	8,20%
<i>Cambra/Senyoria</i>	15.213	5,26%
<i>Capella</i>	233/4	0,08%
Correu i ambaixades	3.264/1	1,13%
Despesa judicial	0	0,00%
<i>Deute</i>	6.456	2,23%
<i>Donacions</i>	13.749/7	4,75%
<i>Efectiu</i>	11.800	4,08%
<i>Estances</i>	3.501/11	1,21%
<i>Infants</i>	15.721/2	5,43%
<i>Luxe</i>	24.108/8	8,33%
<i>Medicines i confits</i>	2.927/2	1,01%
<i>Menjar</i>	58.958	20,38%
<i>Noli</i>	600	0,21%
<i>Rei</i>	4.000	1,38%
<i>Religiositat</i>	8.637/3	2,99%
<i>Salaris</i>	91.446/6	31,61%
<i>Tresoreria</i>	3.812/5	1,32%

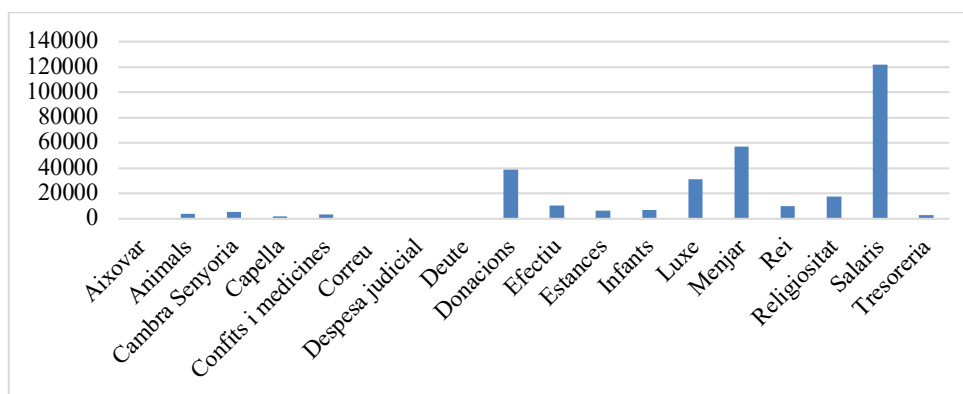
En 1362, continua la tendència vista en els anys anteriors. Els salaris foren la partida més significativa que hagué d'afrontar la tresoreria reginal, seguidament de l'abastiment alimentari. Aquestes dues ja representaven més del 50% de la despesa. La resta dels recursos d'aquell any van ser emprats en luxe, és a dir, en vestimenta i joies, i en els animals llogats per fer els distints desplaçaments de la cort, entre altres. De la mateixa manera, destaca la importància que la despesa en infants començà a tenir en 1362. La reina pagà més de 15.000 sous barcelonesos en l'aprovisionament de l'infant Martí, el seu secundogènit. El seu paper com a mare i protectora dels joves membres de la dinastia

començà a fer-se patent des del naixement del seu primer fill, però augmentà significativament amb el naixement dels infants Martí i Elionor.

*Quadre 33.- Despeses d'Elionor de Sicília, 1368*

<b>Any 1368</b>	<b>Despesa</b>	<b>Percentatge</b>
<i>Aixovar</i>	609/1	0,19%
<i>Animals</i>	3.748/9	1,18%
<i>Cambra/Senyoria</i>	5.531/11	1,73%
<i>Capella</i>	1.731/11	0,54%
<i>Correu</i>	525/5	0,16%
<i>Donacions</i>	38.673/2	12,13%
<i>Efectiu</i>	10680	3,35%
<i>Estances</i>	6.703/10	2,10%
<i>Infants</i>	6.824	2,14%
<i>Luxe</i>	31.054	9,74%
<i>Medicines i confits</i>	3.506/1	1,10%
<i>Menjar</i>	57.009/4	17,88%
<i>Rei</i>	10.000	3,14%
<i>Religiositat</i>	17.354/3	5,44%
<i>Salaris</i>	121.943/7	38,24%
<i>Tresoreria</i>	3.037/11	0,95%

*Gràfica 5.- Despeses d'Elionor de Sicília, 1368*



Novament, les dues principals despeses foren els salaris de la Casa i l'alimentació. La maternitat també tornà a tenir rellevància en aquest any, donat que, tot i que les sumes gastades en els infants disminuïren respecte 1362, ara la reina també s'encarregava d'adquirir per a ells vestimenta i regals de tota índole. Per aquest motiu, dintre dels 31.054 sous emprats per costejar luxe, uns 3.851 sous s'empraren en adquirir vestimenta per als infants. Així mateix, en aquell any es va produir un augment de les donacions, resultat de la política de la reina d'ajudar a "col·locar" en matrimoni a joves dames de la noblesa que afeïren no sols la posició d'aquestes dones sinó també els vincles que la reina teixia a través d'elles en el territori.

En els darrers anys del seu regnat els patrons econòmics no variarien molt i continuem veient unes tendències semblants a les anteriors

*Quadre 34.- Despeses d'Elionor de Sicília, 1371*

<b>Any 1371</b>	<b>Despesa</b>	<b>Percentatge</b>
<i>Aixovar</i>	5.652	0,87%
<i>Animals</i>	12.734	1,95%
<i>Cambra/Senyoria</i>	5.600/5	0,86%
<i>Capella</i>	0	0,00%
Correu	566/2	0,09%
Despesa judicial	275	0,04%
<i>Deute</i>	16.500	2,53%
<i>Donacions</i>	54.887/2	8,41%
<i>Efectiu</i>	3.970	0,61%
<i>Estances</i>	14.831/7	2,27%
<i>Infants</i>	2.180/4	0,33%
<i>Luxe</i>	48.553/7	7,44%
<i>Medicines i confits</i>	2.770/8	0,42%
<i>Menjar</i>	123.401/4	18,92%
<i>Rei</i>	161.100	24,69%
<i>Religiositat</i>	41.374/2	6,34%
<i>Salaris</i>	154.464/8	23,68%
<i>Tresoreria</i>	3.507/1	0,54%

En els darrers anys del seu regnat les tendències continuaren sent semblants, amb els salaris i l'alimentació com a les principals despeses. Tanmateix, hem pogut detectar com en els darrers anys, la reina col·laborà considerablement en les empreses del monarca, especialment donant-li recursos econòmics per tal que aquest les pogués portar a terme. En aquest any el rei obtingué de la reina Elionor un total de 161.100 sous, dels quals 2.000 provenien de la vila de Sabadell i devien servir per a proveir i mantenir la capella reial. A més a més, anualment la reina li donava 30.000 sous al monarca per tal de garantir l'aprovisionament del seu guarda-roba. Però, en l'any 1371 la reina feu un esforç econòmic considerable donant-li al monarca 110.000 sous per poder ajudar-lo amb el pagament a la infanta Maria de Portugal com a compensació pels drets que tenia sobre el patrimoni del seu difunt espòs, l'infant Ferran. Amb aquest diners el rei Pere podia costejar una primera paga de 10.000 florins dels 60.000 acordats per tal que la infanta renunciés als seus drets que havia heretat i que aquests fossen reintegrats al patrimoni reial<sup>1213</sup>.

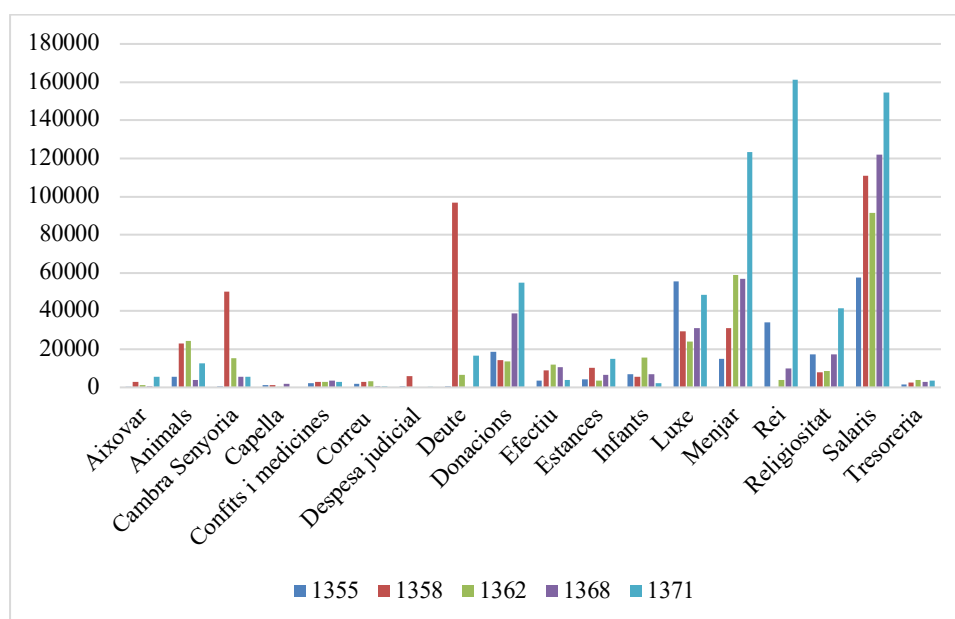
Aquesta despesa mostra que la col·laboració entre ambdós fou absoluta en matèria política i econòmica, com també es demostra amb la composició de la Cambra feta a la reina. Tot i això, la tendència en la despesa no ha variat i els salaris de la Casa, l'alimentació i el luxe tornaren a ser les principals obligacions econòmiques de la consort.

Així doncs, hem pogut veure com Elionor gaudí d'un gran patrimoni i d'un considerable nivell d'ingressos en la seua Cambra, permetent un superàvit constant en les finances reginals. Ara bé, aquesta abundància es justifica per la idea política i territorial al darrere de la mateixa, que convertia la Cambra de la reina en un fons per a la monarquia en el present i en el futur. La reina disposava d'un patrimoni que seria emprat per garantir el manteniment de les futures generacions de la dinastia, però que també assegurava al monarca gaudir de capital suficient per poder emprendre part de la seua agenda política, així com ajudava a aspectes menys polítics i més personals com podia ser el manteniment de la capella i del guarda-roba del rei.

---

<sup>1213</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 500, f. 121r.

Gràfica 6.- Despeses de la reina Elionor de Sicília (anys analitzats)



En síntesi, podem dir que, entre un quart i una tercera part de les despeses anuals de la reina estaven destinades a pagar els seus servidors, és a dir, el personal de la seua Casa, un percentatge que en algun any s'acostà gairebé al 40%. Junt amb el manteniment del seu aparell administratiu i cortesà, les dues grans partides de despesa van ser l'alimentació i el luxe, reflex també de les necessitats de representació i exhibició de la reina i la seua Casa. Així doncs, l'estudi de les finances d'Elionor ha permès copsar les seues principals pautes de despesa que, com veurem, seran la tònica habitual en la resta de tresoreries.

### 3.3.2. Sibil·la de Fortià: l'inici de l'endeutament

El plantejament de la Cambra i, en conseqüència, les finances de Sibil·la de Fortià difereix completament d'allò formulat per a Elionor de Sicília. La composició de la Cambra, que hem explicat en l'apartat anterior, demostra com aquesta no estava pensada com a un instrument de futur per a la dinastia sinó sols per a la consort, pel seu manteniment durant la seua vida.

En març de 1379, estant a Lleida, el tresorer reial, el tresorer de la reina i l'escrivà de ració d'aquesta posaren davant del rei els comptes de la reina Sibil·la de l'any anterior, 1378, mostrant que les despeses en salaris, missions de cambra, animals, menjar i vestir superaven les expectatives que ells havien pensat i estimat, de 135.000 sous

barcelonesos<sup>1214</sup> i que la reina “havia mester molt major quantitat”. Tanmateix, només en vestimenta per a la reina ja es necessitaven 15.000 sous extraordinaris. Els presents mostraren al rei com les estimacions de les rendes assignades a la Cambra “no pugen tant com” s’esperava, per la qual cosa la reina havia hagut de prescindir de certs béns i no podia pagar alguns salaris i deutes. Així, li demanaven que assignés una major quantitat de rendes a la reina per poder fer front a les seues despeses<sup>1215</sup>.

Aquest magnífic document és el reflex de la mentalitat amb la qual s’entenien les finances de la reina Sibil·la. La seua Cambra i, per tant, els seus ingressos i control territorial no devia ser una entitat que en el futur servís per a garantir el manteniment dels seus successors, sinó una fons econòmic per aconseguir costejar les despeses que la reina, en el seu esforç per mantenir l’ideal de reina consort i exhibir la dignitat reginal, generava.

La diferent concepció entre les dues cambres es reflectí en els balanços econòmics de cadascuna d’elles. Mentre que en Elionor hem vist un constant romanent de diners que, tot i que amb fluctuacions per les conjuntures polítiques i socials, augmentà exponencialment al llarg del seu regnat, la tendència és molt diferent a la de Sibil·la de Fortià. Tanmateix, no disposem de totes les dades per poder estudiar aquesta reina en profunditat. Dels nou anys que fou reina només es conserven íntegrament tres exercicis anuals complets (1378, 1379 i 1381) i dos exercicis més, però parcials, que cobreixen de gener a abril de 1380 i de gener a agost de 1386. Tot i que presentarem els balanços d’aquests darrers, l’anàlisi de les despeses només es realitzarà dels tres anys que tenim complets. A continuació podem veure els balanços.

*Quadre 35.- Balanç de Sibil·la de Fortià<sup>1216</sup>*

Any	Ingressos	Despeses	Balanç
1378	332.205/8	355.926	-23.720/4
1379	253.806/9	304.535/6	-50.728/9
1380 (gener-abril)	336.347/1	381.795/2	-45.448/1
1381	354.591/1	404.284/10	-49.693/9
1386 (gener-agost)	554.717/4	584.098/4	-2.9381

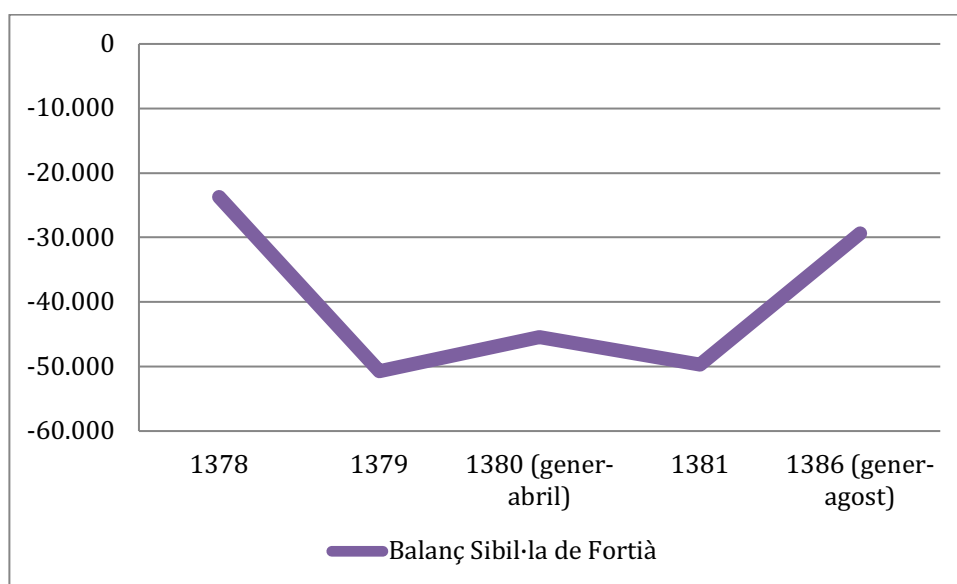
<sup>1214</sup> Aquestes xifres reflecteixen les despeses i estimacions d’ingressos fetes en el darrer exercici econòmic ordinari del tresorer de la reina, el qual tenia una dutació de sis mesos.

<sup>1215</sup> ACA, RC, 1556, 29v-30v.

<sup>1216</sup> Aquest quadre ha estat realitzat a partir dels registres de la tresoreria de la reina Sibil·la següents: ACA, RP, MR, vol. SG 507 (1378), ACA, RP, MR, vol. SG 508 (1378), ACA, RP, MR, vol. SG 509 (gener-abril 1380), ACA, RP, MR, vol. SG 510 (1381), ACA, RP, MR, vol. SG 513 (gener-agost 1386).

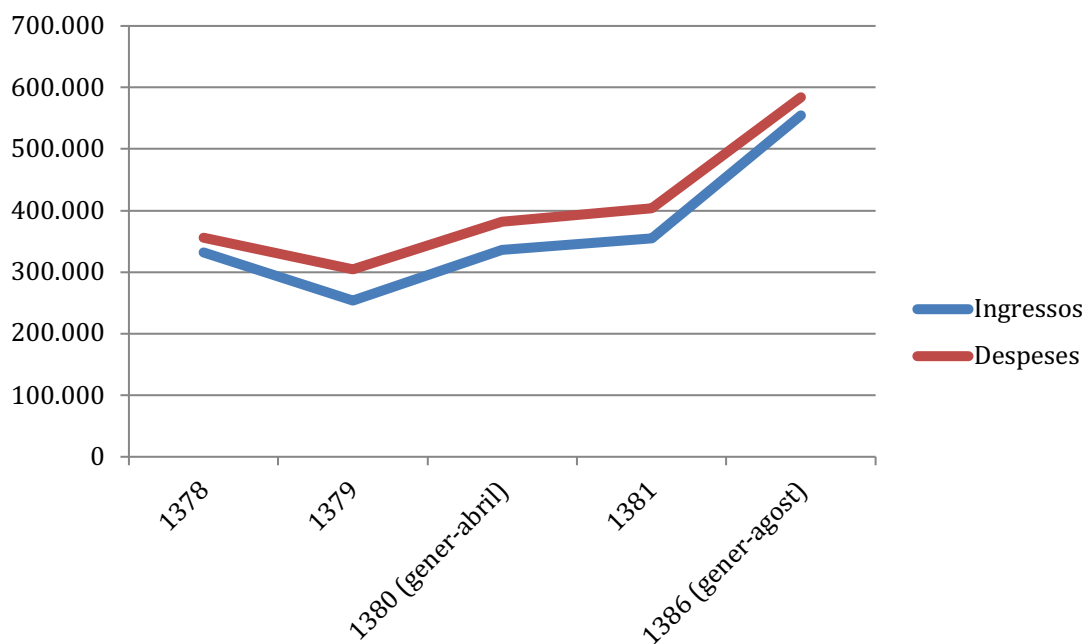


Gràfica 7.- Balanç financer de la reina Sibil·la de Fortià



Com podem veure en el quadre i el gràfic anteriors, el balanç de tresoreria de la reina Sibil·la fou, permanentment, deficitari. En els tres exercicis anuals complets 1378, 1379 i 1381, el dèficit passà dels 23.720 als quasi 50.000, implicant que la despesa superà els ingressos entre un 7 i un 20%.

Gràfica 8.- Evolució dels ingressos i les despeses de la reina Sibil·la de Fortià

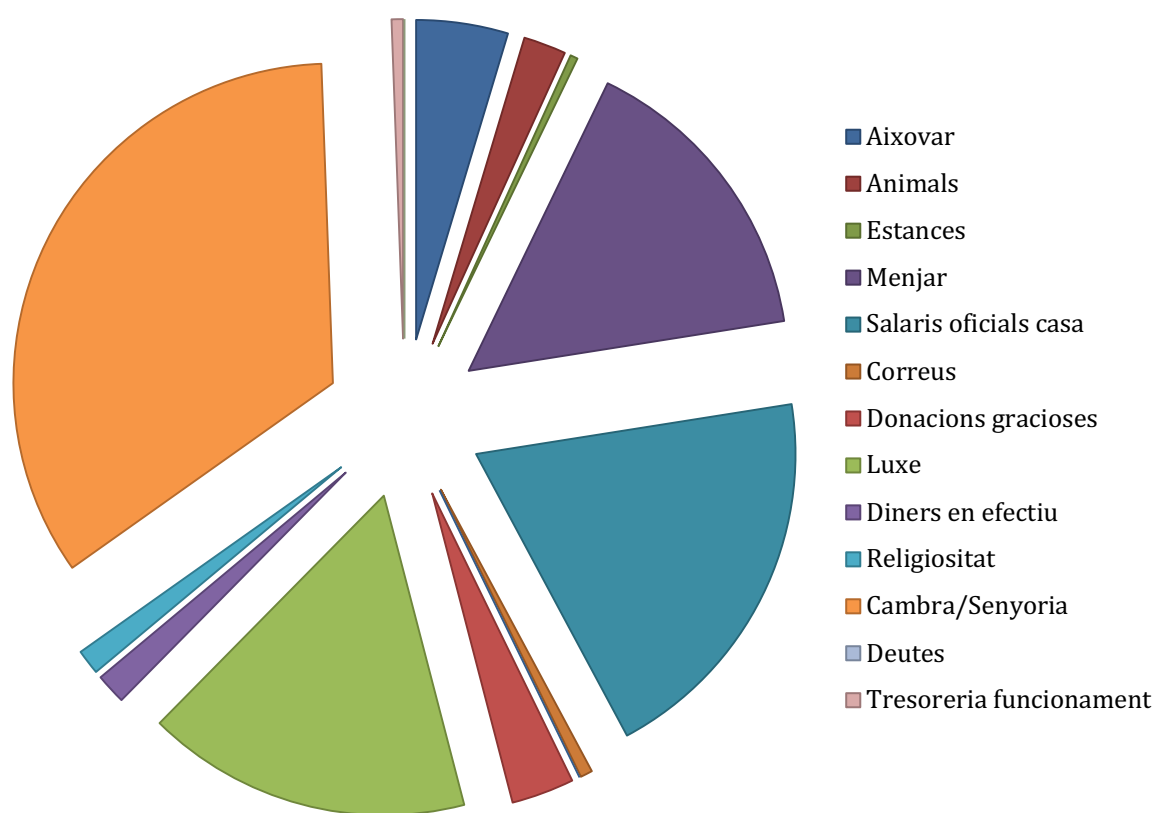


Per què és generà aquest dèficit? Quines eren les principals partides que la reina Sibil·la havia de costejar?

*Quadre 36.- Despeses de Sibil·la de Fortià, 1378*

	<b>1378 (gener-desembre)</b>	<b>Percentatge</b>
Aixovars	16.526/7	4,64%
Animals	7.646/10	2,15%
Estança	1.337/3	0,37%
Correus	2.176/10	0,61%
Diners en efectiu	5.485	1,54%
Donacions gracioses	11.286	3,17%
Luxe	58.505/9	16,45%
Menjar	54.582/11	15,33%
Religiositat	4.487/10	1,26%
Salaris oficials casa	69.990/5	19,66%
Cambra / Senyoria	121.848/2	34,25%
Tresoreria funcionament	2.052/5	0,57%

*Gràfica 9.- Despeses de Sibil·la de Fortià, 1378*



En 1378, la despesa principal de la reina Sibil·la fou en luxe, menjar, salaris dels membres de la Casa de la reina i en la Cambra. Aquesta darrera partida té un motiu específic: el quitament d'un censal que tenia carregat el comte d'Empúries sobre les rendes de Morvedre<sup>1217</sup>. Tanmateix, la reina havia obtingut un ingrés per la mateixa quantitat venent uns censals que havia aconseguit del patrimoni confiscat als hereus de Jafudà Alatzar<sup>1218</sup>. Si no tenim en compte aquesta despesa, ja que fou un pagament puntual per adquirir 10.000 sous sobre les rendes de Morvedre, les tres principals partides foren l'alimentació, el luxe i els salaris dels oficials de la Casa. Com ja hem explicat, quan parlem de luxe ens referim tant a la vestimenta, com a les joies i altres objectes que podrien ser considerats com a part del tresor de les reines. En aquest sentit, la quantitat de diners dedicada a la vestimenta i les joies fou molt superior a la d'anys posteriors, pel fet que, ara com a reina, devia confeccionar-se un tresor adequat a la seua nova posició institucional. De fet, aquestes tres partides suposaren el 50% de la despesa de la tresoreria de la reina en aquest any. La partida dels aixovars també és relativament elevada en comparació amb altres moments, ja que en ser el seu primer any com a reina hagué d'adquirir vaixelles, jocs de llit i altres equipaments per a la cambra i la taula de major categoria que aquells que tenia com a amistançada del rei, donat que ara aquests elements materials havien de ser propis de la dignitat que encarnava.

---

<sup>1217</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 507, f. 73r.

<sup>1218</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 507, f. 12r-12v.

*Quadre 37.- Despeses de la tresoreria de Sibil·la de Fortià, 1379*

	<b>Quantitat</b>	<b>Percentatge</b>
Aixovar	2.508/5	0,83%
Animals	2.349/3	0,77%
Cambra/Senyoria	4.406/4	1,45%
Correus	275	0,09%
Despesa judicial	410	0,13%
Deutes	59.906/6	19,67%
Diners en efectiu	21.193	6,96%
Donacions gracioses	34.734	11,4%
Estances	3.433/10	1,13%
Luxe	15.484/10	5,08%
Menjar	66.122/4	21,71%
Religiositat	5.184/6	1,7%
Salaris oficials casa	85.811/4	28,18%
Tresoreria funcionament	2.717/2	0,9%

En aquest exercici, dues de les partides més elevades de l'any anterior, els salaris dels oficials de la Casa de la reina Sibil·la i el menjar, tornen a ser les dues partides més elevades. Tanmateix, ha aparegut una nova partida de despesa, els deutes. La reina Sibil·la hagué de pagar aquell any quasi 60.000 sous, entre els deutes de l'any anterior i pagaments de quantitats que havia de pagar dels deutes que existien en la baronia de Cocentaina i que havia adquirit el comte d'Empúries. Per aquest motiu, la reina emprà 15.563 sous i 6 diners per a la lluita de violaris de la baronia de Cocentaina i evitar així el pagament de menudes quantitats a particulars<sup>1219</sup>. Per tant, tot i que la reina que sí paga certes sumes de préstecs que ella mateixa havia contret, una altra part fou saldar deutes de l'anterior propietari de les rendes consignades a la Cambra.

En 1381, darrer any que tenim totes les finances de la reina reflectides en la tresoreria, les despeses següents.

---

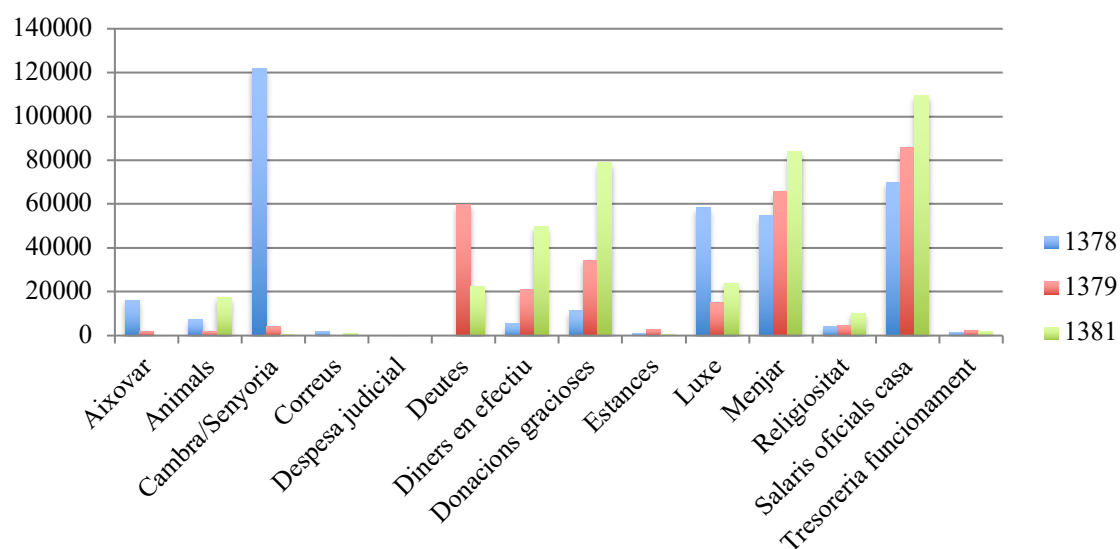
<sup>1219</sup> ACA, RP, MR, vol 508, f. 74r, 82r, 82v i 103r.

*Quadre 38.- Despeses de Sibil·la de Fortià, 1381*

	<b>Quantitat</b>	<b>Percentatge</b>
Aixovar	643/9	0,16%
Animals	17.479/11	4,32%
Cambra/Senyloria	563/6	0,14%
Correus	1.597	0,4%
Despesa judicial	300	0,08%
Deutes	22.662/7	5,6%
Diners en efectiu	50.108/10	12,4%
Donacions gracioses	78.899/3	19,51%
Estances	1080	0,27%
Luxe	24.333/10	6%
Menjar	84.035/11	20,79%
Religiositat	10.594/11	2,62%
Salaris oficials casa	10.9725/2	27,15%
Tresoreria funcionament	2.260/2	0,56%

Aquest any és especialment interessant perquè fou l'any de la coronació de la reina Sibil·la. Per tant, ens permet comparar les tendències d'anys anteriors amb els anys de la coronació.

*Gràfica 10.- Comparació de les despeses de Sibil·la de Fortià de 1378, 1379 i 1381*



Com podem veure en aquesta comparativa, en l'any de la Coronació l'alimentació i els salaris de la Casa de la reina continuaren sumant pràcticament el 50% de la despesa de la tresoreria de la reina Sibil·la. Així mateix, una partida que augmentà

considerablement foren les donacions gracioses, que passaren de 34.734 sous en 1379 a 78.899 en 1381. Un 78,5% d'aquestes donacions anaren a membres de la Casa de la reina, als quals Sibil·la volia fer una donació per motiu de la coronació, per ajudar a les despeses que els pogués generar (ja fos per a vestimenta, joies o altres elements). Així mateix, la solemnització d'aquesta cerimònia suposà que la reina fes pagaments a persones fora de la casa als quals feia un pagament en forma de donació per recompensar els seus serveis. Concretament, 4.034 sous i 5 diners van ser donats als ministrers i joglars que havien amenitzat la cerimònia<sup>1220</sup>. Així mateix, durant 1381 la reina disposà de més diners en efectiu que en anys anteriors. El problema amb l'efectiu és que no podem rastrejar l'ús que la reina li donà, tanmateix, deu estar estretament relacionat amb la coronació.

Per tant, la coronació d'una reina també tenia implicacions sobre les seues finances. Com a centre de la cerimònia més solemne de la monarquia, no sols ella estava exposada al judici dels altres, sinó també tots els membres de la seua Casa, per la qual cosa, la reina procurava aportar capital per tal que aquests també brillassen en un dia tan simbòlic per a la seua persona i figura institucional.

Breument, caldria afegir alguna qüestió sobre l'any 1386, darrer any de Sibil·la com a reina consort. Els ingressos de 1386 sí que reflectien tot l'any, gener a desembre, mentre que les despeses deixen d'aparèixer a partir del mes d'agost. Per la qual cosa el balanç no pot ser considerat fiable, ja que no està en igualtat de condicions. A pesar d'això, ambdós conceptes augmentaren significativament en l'exercici de 1386. Tanmateix, no es deu a un augment del patrimoni sinó que, gràcies a l'anàlisi dels ingressos i les despeses, es pot comprovar com aquest increment dels ingressos fou el resultat de les peticions de la reina i el seu tresorer a les viles de la seua cambra d'avançar certs pagaments de mesos o anys posteriors<sup>1221</sup>. De la mateixa manera, hem pogut comprovar que l'increment de la despesa es donava pel deute que ja havia contret amb el seu tresorer pels impagaments de l'exercici anterior, del qual no tenim dades, i que pujaven a la suma a 271.059 sous i 9 diners. Restant aquests deute romanent de l'any anterior, les partides en les que novament la reina emprà major capital foren els salaris i l'alimentació, amb 67.147 sous i 84.948 sous, respectivament. Tot i que la xifra de l'abastiment de la taula reginal superés la quantitat pagada en concepte de salaris als membres de la casa, cal tenir en compte que en aquell moment encara faltaven dos pagues

---

<sup>1220</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 510, f. 67r-70r i 75r.

<sup>1221</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 510, f. 22r, 39v, 44v.

més dels salaris per pagar a quasi tots els oficials de la Casa, per la qual cosa, seguint la tendència d'anys anteriors, els salaris de la casa serien, novament, la partida més important.

En definitiva, les finances de la reina Sibil·la tenen diferències i semblances amb les seues predecessores. En primer lloc, els salaris continuen mantenint-se com la partida fonamental de la despesa de la tresoreria reginal. Mantenir els seus servidors i acompanyants era necessari per demostrar el seu estatus social, per la qual cosa, la gran despesa feta en salaris és justificable. Per altre costat, el dèficit de la tresoreria comença a fer-se patent en aquest període. A diferència d'Elionor de Sicília, la reina Sibil·la mai gaudí d'un patrimoni tan extens ni nombrós, però tampoc fou menut ni insubstantial. Els ingressos rondaven els 300.000 sous anuals si no els superaven, tanmateix, la roda del deute anà augmentant i fent cada vegada més complex i difícil l'equilibri de les finances. A pesar d'això, l'endeutament anual de la reina Sibil·la mai superà el 20% dels ingressos de la tresoreria, un percentatge molt semblant al d'Elionor en els moments de constricció econòmica, per les conseqüències de la pesta o la guerra. Així, el dèficit no era encara excessiu, però sí que començava a ser un problema important al final del regnat.

### **3.3.3. Violant de Bar: les conseqüències de l'endeutament**

La gestió econòmica de Violant de Bar és una qüestió que ens ha generat molt d'interès al llarg de la investigació però, a la vegada, és molt complexa. La reina gaudí d'un ampli patrimoni des de la seua arribada a la Corona d'Aragó, quan se li constituí una Cambra com a duquessa de Girona amb rendes que superaven, teòricament, els 150.000 sous barcelonesos. En ascendir al tron el seu espòs, la Cambra s'hagué d'adaptar a la seua nova condició, ampliant-se fins a percebre unes rendes que s'estimaven en més de 400.000 sous anuals. Aquesta Cambra superava la disposició feta per a la reina Sibil·la de Fortià i deuria haver permès a la consort mantenir sense dificultats les conductes i pràctiques pròpies de la seua condició.

*Quadre 39.- Els balanços de la tresoreria de Violant de Bar<sup>1222</sup>*

<b>Data</b>	<b>Ingressos</b>	<b>Despeses</b>	<b>Balanç</b>
Agost-desembre 1389	363.675	283.635/9	80.039/3
Gener-maig 1390	322.732/2	437.933/1	-115.200/11
Juny-desembre 1390	769.414/3	987.029/11	-217.615/8
Gener-juny 1391	564.087/8	449.702	114.385/8
Juliol-desembre 1391	447.569	235.298/4	212.270/8
Gener-juny 1392	323.044/4	299.573/9	23.470/7
Juliol-desembre 1392	501.118/2	607.879/9	-106.761/7
Març-juny 1393	349.445/11	311.981/8	37.464/3
Juliol-desembre 1393	617.299/6	1.060.085/9	-442.786/3
Gener-Juny 1394	846.565/2	809.456/6	37.108/8
Juliol-desembre 1394	255.366/8	357.540/4	-102.173/8
Gener-Juny 1396	100.927	191.974/1	-91.047/1

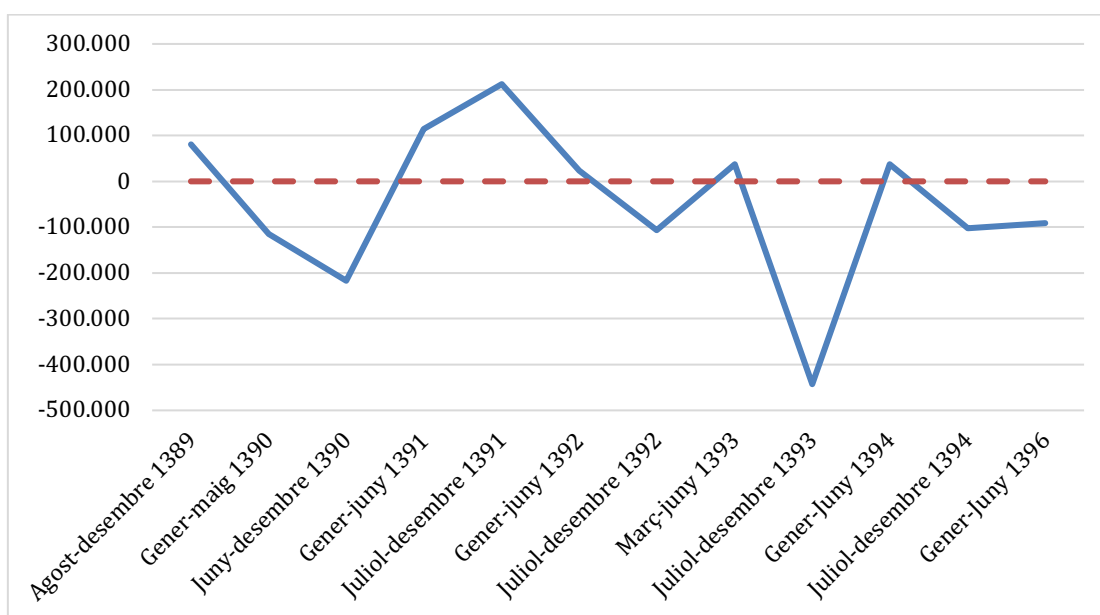
En primer lloc, la impressió que aquesta gràfica transmet és d'un cert dèficit en la balança de pagaments localitzat en dos moments concrets, finals de 1390 i finals de 1393. De fet, l'anàlisi dels balanços anuals mostra un cert equilibri en molts dels exercicis com 1389, 1391 i, fins i tot, 1392 i 1394, on la diferència entre els ingressos i despeses no arribà al 10%. El gran auge de la despesa en 1390 es justifica, en certa manera, per l'adquisició que va fer la reina de l'aljama dels jueus i musulmans de Saragossa per un preu de 220.000 sous<sup>1223</sup>. Amb aquesta despesa extraordinària, el dèficit augmentà considerablement, la qual cosa explica el canvi de tendència respecte els anys anteriors.

<sup>1222</sup> Aquests quadres s'han confeccionat a partir del buidatge de: ACA, RP, MR, vol. SG 514 (agost-desembre 1389), ACA, RP, MR, vol. SG 515 (gener-maig 1390), ACA, RP, MR, vol. SG 516 (maig-desembre 1390), ACA, RP, MR, vol. SG 517 (gener-juny 1391), ACA, RP, MR, vol. SG 518 (juliol-desembre 1391), ACA, RP, MR, vol. SG 519 (gener-juny 1392), ACA, RP, MR, vol. SG 520 (juliol-desembre 1392), ACA, RP, MR, vol. SG 521 (març 1393-juny 1394), ACA, RP, MR, vol. SG 522 (juliol-desembre 1394), ACA, RP, MR, vol. SG 523 (gener-juny 1396).

<sup>1223</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 516, f. 116v.



*Gràfica 11.- Balanços de les tresoreries de Violant de Bar*



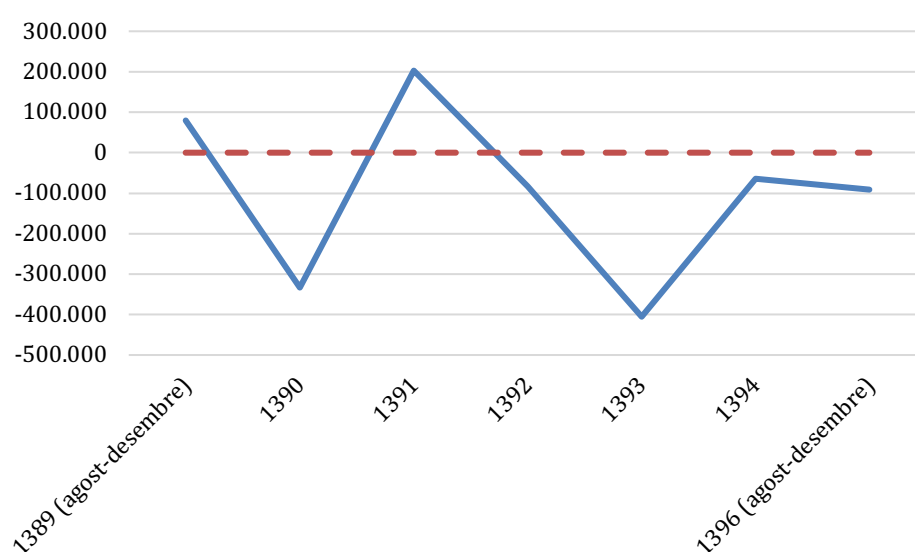
Tanmateix, resultat de buidatge i l'anàlisi d'aquests registres de tresoreria, hem detectat alguns elements que fan qüestionar la veracitat de les xifres aportades pel propi tresorer. En primer lloc, la composició dels registres de la tresoreria de la reina és diferent a la de la resta de reines i reis de la Corona d'Aragó, ja que al final de l'exercici no es fa un recompte dels ingressos i despeses pel mestre racional ni tampoc s'ajusta al principi de cada exercici econòmic el dèficit o superàvit de l'exercici anterior. Aquesta pràctica és única entre la monarquia a la baixa edat mitjana, per la qual cosa podem pensar que aquestes xifres no reflectien realment la gestió i administració dels fons reginals.

De la mateixa manera, l'anàlisi de l'enorme despesa també ha de fer-nos qüestionar l'exactitud dels balanços de la tresoreria, els quals ens poden estar ocultant qüestions fonamentals sobre la gestió econòmica de la reina Violant. Per aquest motiu, cal analitzar les finances de la consort any a any, entenent les seues particularitats, però també els patrons existents.

*Quadre 40.- Els balanços anuals de la tresoreria de Violant de Bar*

Any	Ingressos	Despesa	Balanç
1389 (agost-desembre)	363.675	280.116/6	80.039/3
1390	1.092.146/5	1.424.963	-332.816/7
1391	887.748/4	685.000/4	202.748
1392	824.162/6	907.453/6	-83.291
1393	966.745/5	1.372.067/5	-405.322
1394	1.101.931/10	1.166.996/10	-65.065
1396 (agost-desembre)	100.927	191.974/1	-91.047/1

*Gràfica 12.- Balanç anual de les tresoreries de Violant de Bar*



Veient aquest quadre i gràfica, destaca com els ingressos foren considerablement elevats, fins i tot amb el patrimoni del qual disposava Violant. L'anàlisi sistemàtica de les entrades en la tresoreria revela que, des de 1389 fins a 1392, entre un 27 i un 32% no foren entrades de les rendes i drets que la reina tenia assignades per aquella anualitat, sinó que provenien de la sol·licitud de pagaments avançats de rendes posteriors o de donacions de les viles a canvi de privilegis i altres gràcies concedits per la reina.

Totes aquestes alteracions fan que els balanços de la reina Violant no siguin una base fiable d'anàlisi, ja que les fonts tenen problemes estructurals i els ingressos estaven considerablement sobredimensionats. Així doncs, hem de concloure que tot i que significatiu, els balanços que podem obtenir de la tresoreria de Violant de Bar deuen ser posats en dubte, qüestionant cadascuna de les dades que en podem extraure. Per aquest motiu, es fa indispensable l'anàlisi de les despeses de Violant de Bar.

Quadre 41.- Despeses anuals de la tresoreria de Violant de Bar

	1390		1391		1392		1393		1394		Gener-juny 1396	
<b>Aixovar</b>	6849/9	0,48%	1.205/2	0,18%	5.312/11	0,59%	1.191	0,09%	7.387/6	0,63%	308/8	0,16%
<b>Animals</b>	47901	3,36%	5.966/10	0,87%	13.605/2	1,50%	25.076/10	1,83%	29.198/9	2,50%	5.230/8	2,72%
<b>Cambra/ Senyoria</b>	220.005/6	15,44%	1.995	0,29%	5.500	0,61%	2.144/7	0,16%	10.472	0,90%	0	0,00%
<b>Correu</b>	9584/4	0,67%	4.170/7	0,61%	7.875/11	0,87%	7.534/1	0,55%	88.44/2	0,76%	5.799/2	3,02%
<b>Despesa judicial</b>	5621	0,39%	9.375/8	1,37%	10.380	1,14%	27.637	2,01%	16.488/3	1,41%	0	0,00%
<b>Deutes</b>	493.586	34,64%	190.399/3	27,81%	245.783/2	27,09%	840.573/4	61,26%	540.522/10	46,32%	7.555/5	3,94%
<b>Donacions</b>	143.812/11	10,09%	71.147/5	10,39%	185.392/10	20,43%	31.555/6	2,30%	43.101/2	3,69%	10.008	5,21%
<b>Estances</b>	62.066/6	4,36%	27.695/6	4,04%	3.479/6	0,38%	245	0,02%	3.150/6	0,27%	3.459/4	1,80%
<b>Luxe</b>	152.571	10,71%	70.897/9	10,35%	253.863	27,98%	1.111/3	0,08%	89.513	7,67%	38.378/11	19,99%
<b>Menjar</b>	140.338/3	9,85%	108292/2	15,82%	14.646/7	1,61%	134.057/7	9,77%	187.925/1	16,10%	54.541/5	28,41%
<b>Efectiu</b>	0	0,00%	64.130	9,37%	2.596	0,29%	107.937/5	7,87%	6.056	0,52%	2.585	1,35%
<b>Religiositat</b>	11.788/5	0,83%	4.512/6	0,66%	6.273/1	0,69%	27.022/9	1,97%	24.656/1	2,11%	7.443/8	3,88%
<b>Salaris</b>	123.447/4	8,66%	114.616/2	16,74%	142.764/3	15,73%	146.616/8	10,69%	141.037	12,09%	47.650/6	24,82%
<b>Tresoreria</b>	7.391	0,52%	10.325/4	1,51%	9.981/1	1,10%	19.364/5	1,41%	58.644/6	5,03%	9.013/4	4,70%

Gràcies als quadres anteriors podem observar com en 1390, la principal despesa de la reina Violant fou el pagament de les diverses formes de deute que havia contret en els anys o mesos anteriors. L'elevat percentatge, més d'un 34%, significava que quasi mig milió de sous anaren a parar a la liquidació de préstecs, que sumaven més de 100.000 sous, així com també pèrdues que pujaven als 141.352 sous o al pagament de crèdits a curt termini, que sumaven més de 66.000 sous. Seguidament, però amb una diferència substancial, la reina pagà una gran quantitat de diners per poder adquirir les aljames de Saragossa per a la seua Cambra, suposant un 15% de les seues despeses. Finalment, amb un 10% trobem les donacions gracioses, les quals anaren en el 72,32% dels casos a membres de la Casa de la reina. La despesa en luxe, entre vestimenta i joies, fou també considerable aquell any, però mantenint-se en els percentatges que estarien al llarg de pràcticament tot el regnat.

En l'any posterior, 1391, el deute tornà a ser la partida majoritària de despesa, amb un 27,8%, seguida dels salaris amb el 16%, l'alimentació amb el 15% i el luxe i les donacions amb un 10%, respectivament. Si descomptem l'enorme suma destinada als crèdits, la resta de les sortides en aquest any representen a la perfecció les tendències habituals en la reginalitat. Tanmateix, aquesta tendència no es mantingué en 1392, el deute tornava a representar un 27%, però les compres vinculades al luxe arribaren a aquest percentatge, ascendint fins els 250.000 sous. Seguidament, ja apareixen els salaris dels membres de la Casa, amb un 15%, i les donacions gracioses, amb un 10%, de les quals 70,15% foren donades a membres del personal de Casa.

Un altre aspecte que afecta a la vertadera comprensió de l'estat de les finances de la reina Violant són les accions empreses entre novembre i desembre de 1392. En aquell moment, la reina havia acumulat deutes per l'adquisició de luxoses teles, espècies i metalls preciosos per un valor de 1.028.020 sous, que s'havia de pagar abans de final d'any. Tanmateix, la tresoreria de la reina en aquell moment no tenia la suficient liquiditat per afrontar els pagaments, per la qual cosa l'única solució possible fou encarregar a Arnau Maçana la venda de totes les espècies, teles i joies sense pagar al màxim preu possible per intentar evitar la fallida de les finances. Es registren un total de 38 vendes de productes, pels quals es van perdre 111.060 sous, ja que la revenda es va fer a un preu un 10% d'aquell adquirit i la resta foren les comissions d'Arnau de Maçana i de la resta de corredors que s'encarregaren de les revendes<sup>1224</sup>. Si aquests compromisos de pagament

---

<sup>1224</sup> ACA, RP, MR, vol. 520, f. 94r-96v, 99v, 102v-107r, 129r-131v.

s'hagueren pagat, finalment, les despeses hagueren superat als ingressos en 1.0002.315 sous i 11 diners. Una operació de revenda semblant ja s'havia realitzat a finals de 1390 quan la reina hagué de revendre, a través de Vidal Maçana, espècies, teixits, fil d'or i altres mercaderies que havia adquirit amb compromís de pagament entre quatre i cinc mesos<sup>1225</sup>. Aquell any les pèrdues encara foren majors i sumaren la quantitat de 141.352 sous i 6 diners. A més a més, en 1392, els deutes de la reina que corrien a curt termini eren considerables, com podem veure en el quadre següent.

---

<sup>1225</sup> ACA, RP, MR, vol. 516, f. 107r-108r, 110r-114r, 126r-126v.

*Quadre 42.- Mogobells i creditors de la reina Violant de Bar*

<b>NOM</b>	<b>QUANTITAT</b>	<b>NOM</b>	<b>QUANTITAT</b>
<b>Antoni Rosar</b>	220 florins	<b>Joan Angla</b>	660 florins
<b>Antoni Raboster</b>	4060 florins	<b>Joan de Pomar</b>	220florins
<b>Asbert ça Illa</b>	2.681 florins	<b>Joan Dezguall</b>	720 florins
<b>Berenguer ses Deus</b>	2.200 florins	<b>Joan Desplà</b>	700 florins
<b>Berenguer Estrada</b>	350 florins	<b>Leonard de Sos</b>	900 florins
<b>Berenguer de Cortilles i Arnau d'Alós</b>	56.076 florins, 16ss /11diners	<b>Lorenç Luques</b>	1.100 florins
<b>Berenguer Descortey</b>	750 florins	<b>Lorenç Rochat</b>	300 florins
<b>Berenguer d'Ostalrich</b>	550 florins	<b>Luqui Scarampi</b>	3.500 florins
<b>Bernat Çarroç</b>	770 florins	<b>Martí Escuder</b>	605 florins
<b>Bernat de Juyà</b>	600 florins	<b>Mossèn de Perellós</b>	2.300 florins
<b>Bernat de Pinós</b>	2.000 florins	<b>Pere Ciscar</b>	2.200 florins
<b>Bernat Oliver</b>	2.000florins	<b>Pere Cortada</b>	2.000 florins
<b>Climent Bonià</b>	1000 florins	<b>Pere de Palafolls</b>	1100 florins
<b>Esteve ça Torre</b>	2.200 florins	<b>Pere Queralt</b>	335florins
<b>Francesc ça Plana</b>	1.125 florins	<b>Pere Soler</b>	550 florins
<b>Francesc Martina</b>	180 florins	<b>Pere Torrent</b>	440 florins
<b>Francesc Morató</b>	4.500 florins	<b>Pons de Perellós</b>	2.200 florins
<b>Francesc Oliver</b>	330florins	<b>Ramon de la Vaya</b>	300 florins
<b>Gilabert Cardona</b>	350 florins	<b>Roger de Rosanes</b>	400 florins
<b>Guillem Oliver</b>	400 florins		

L'afany per aconseguir finançament de manera immediata i, així, mantenir el seu nivell de despesa esdevingué en una espiral de crèdits i préstecs, els quals s'havien convertit en una espècie de coll de botella que asfixiava les finances de la reina, amb una despesa que rondava el 30% del total anual. Els alts interessos generats per molts d'aquests deutes, constrenyien la fluïdesa i liquiditat necessària per costejar les despeses ordinàries de la reina. Per aquest motiu, en març de 1393 es va decidir nomenar un nou tresorer que procurés solucionar, definitivament, el problema de l'endeutament de la tresoreria de la reina Violant. A partir de març de 1393, la reina incorporà com a nou tresorer a Berenguer de Cortilles, un dels seus majors creditors que havia d'encarregar-se de liquidar els deutes de la reina, especialment els mogobells a curt termini carregats a financers privats. D'aquesta manera, el major creditor i beneficiari dels alts interessos que la reina pagava en els seus préstecs a curt termini, passaria a ser qui controlaria i centralitzaria l'oficina financera de la reina.

Davant l'evident impossibilitat per part de la monarquia, especialment de la reina, per mantenir els nivells de despesa propis de la seua condició reginal i abonar els crèdits que havia contret, encara que fossen els interessos dels mateixos, era evident que calia reestructurar la despesa de la tresoreria de la reina. Així doncs, la reina i el seu tresorer signaren uns capítols excepcionals que no hem trobat en cap altre cas en els quals s'intentava imposar un compromís que impulsés una nova conducta econòmica<sup>1226</sup>.

Per reduir el dèficit de la tresoreria de la reina Violant, s'acordaren uns terminis en els quals afrontar els diferents tipus de deutes. Primerament, se centrarien en el crèdit a curt termini i els seus interessos, els mogobells. Segons l'acord signat entre ambdós un any després de l'arribada del tresorer, aquest hauria d'haver liquidat tots els deutes d'aquest tipus. Per redimir la reina d'aquests préstecs, es dividiria la suma total del deute, que ja hem estimat en més d'un milió de sous barcelonins, en tres parts, cadascuna de les quals es liquidaria cada quatre mesos. La urgència per a la cancel·lació d'aquest deute era major, ja que els substanciosos interessos que generaven s'acreixien cada dia que no es tornés el crèdit. En segon lloc, la resta de deutes de la reina que no corrien a curt termini, és a dir, els préstecs a llarg termini o vitalicis, com els censals, s'havien de treure en els quatre mesos restants, del 15 de març de 1394 al 15 de juliol d'aquest any.

---

<sup>1226</sup> ACA, RP, MR, vol SG. 521, f. Er-Jr. Barcelona. 1393, marzo, 15. També inclòs en l'apèndix tècnic d'aquesta tesi.

Però no és l'únic encàrrec que s'estableix. La reina, a més dels molts deutes contrets sobre el seu patrimoni, havia recorregut a altres mecanismes per aconseguir capital, com empenyorar o deixar en penyora algunes de les seves joies, vaixelles, riques teles, com garanties a préstecs. El tresor dels monarques era moltes vegades utilitzat com a font de liquiditat en casos de necessitat i la reina Violant va recórrer a aquest mecanisme en diverses ocasions. Per aquest motiu, s'acorda en els capítols que el tresorer, en els primers sis mesos que se segueixen, és a dir, del 15 de març al 15 de setembre de 1393, recuperar la meitat de les joies, aixovars o teles deixades en penyora, especialment aquelles destinades a persones de la Casa de la Reina. En els següents sis mesos, hauria de pagar i exercir l'altra meitat, així com tot allò deixat en mans de persones alienes a la Casa. Aquest fragment permet entreveure la seguretat econòmica que representava per a aquestes persones estar vinculades a la institució de la Casa de la Reina, sent la proximitat amb la sobirana una garantia més gran de cobrament respecte a la resta de creditors.

Prosseguint, en el segon punt dels capítols s'estableix l'obligatorietat per part de la reina d'oferir al nou tresorer una imatge exacta de l'estat de les seves finances, donant dades veraces sobre les seves rendes i drets, així com deutes i obligacions. La reina inclou aquesta documentació al final dels capítols com un memorial de béns i deutes, que és validat pel nou tresorer. D'aquesta manera, Berenguer de Cortilles tenia tota la informació necessària per a la seua funció, però com a financer aconseguia l'obertura dels llibres de finances d'un dels seus majors deutors.

Els següents tres punts se centren en la limitació de la despesa de la reina i de les persones de la seua Casa. Per destinar quants més fons possibles a la liquidació del deute, la reina accepta limitar la pompa de la seua cort, l'alimentació i el proveïment de la seua taula, com s'explica en el tercer punt, així com el seguici que l'envolta. Per això, en el cinquè punt s'obliga a la reina a reduir el nombre de quitacions dels membres de la seua Casa, reconeixent exclusivament les pròpies que tenen per la seua posició en aquesta estructura, però només que aquestes, reduint així el nombre de quitacions sense baixar-los del seu estament. A més, ella mateixa ha de disminuir la seua despesa personal i el dedicat a la seua Cambra, tot establint un límit de 10.000 florins a l'any. Aquesta petició encaixa perfectament amb la tendència de despeses que veiem, una vegada deixem de banda els fons dedicats al crèdit. Amb els salaris i les donacions a personal de la Casa, el luxe i l'alimentació com les destinacions principals dels recursos reginals.



La limitació a la despesa en l'aparell cortesà de la reina i fins i tot en la seua pròpia persona parla clarament dels fonaments del dispendi esdevinguts fins al moment. La despesa que s'hagi pogut consignar a la reina i la seua cort s'ha de limitar de manera dràstica, tant els ordinaris com els extraordinaris, ja que la prioritat era destinar quants més fons possibles al deute.

Però la liquidació del deute precisava alguna cosa més que la limitació de la despesa, de manera que es van buscar noves fonts de finançament i el compromís de dedicació de les rendes a l'objectiu proposat. Així, en el sisè punt, la reina accepta que cap renda, emolument o altres fonts d'ingressos, ni tan sols les recollides per finançar la campanya del rei a Sardenya, es puguin destinar a altres fins que no siguin el deute. De fet, en aquest mateix punt s'accepta que es puguin demanar avenços de les rendes, com en el cas de Daroca, Terol i les seues respectives aldees, arribant a demanar fins a sis anys de rendes avançades.

De la mateixa manera, la reina Violant i el tresorer acordaren la venda de patrimoni de la reina per valor de 12.000 florins, els quals havien de ser destinats al pagament dels mogobells. Però la reina no podia vendre tot el seu patrimoni ni tampoc buscar noves formes de finançament, en aquest cas, sense ajuda del seu marit, el rei. Per això, en els següents tres punts, el vuitè, novè i desè, es té en compte l'important paper que ha de mantenir el monarca en aquest procés de regularització financera.

La tresoreria de Joan I havia de redimir la reina de tots els deutes que tingués amb ella, però també els que tenia amb el propi Berenguer de Cortilles. Diu el vuitè punt que la reina procurarà amb el seu marit vendre o alienar rendes, jurisdiccions o patrimoni fins a un valor de 20.000 florins. De la mateixa manera, en el novè punt, s'estipula que la reina acordi amb el rei que en cas de mort d'un propietari de rendes o altres fonts econòmiques assignades per Pere el Cerimoniós en vida ara passin a la reina Violant i al propi Berenguer, ja que el mateix Joan I també li deu una important suma de diners. Finalment, el rei ja havia concedit prèviament a la seva dona un terç de tots els emoluments de tall que rebia. La reina i Berenguer de Cortilles convenen que aquest últim pugui assumir dos terços d'aquests emoluments i que el terç de la reina es destinarà al deute.

Aquests tres punts mostren clarament la prioritat que se li donava als deutes contrets amb el tresorer, però també com el control de les finances de la reina comportava la possibilitat d'utilitzar-se en contra del rei, obtenint garanties que aquest retornaria

també els préstecs que havia convingut amb Cortilles, com a condició per salvaguardar les finances de la seva esposa. Aquesta relació entre la tresoreria del rei i la de la reina, mostra la imbricació entre ambdues, en una relació de dependència en la qual la pressió sobre la reina es convertia en pressió sobre el rei.

Finalment, es preveuen tres últims punts per garantir la viabilitat de la gestió de la tresoreria. En primer lloc, la reina ha de suspendre de les seves funcions als antics comissaris o diputats encarregats de recollir les seves rendes o tributs. A partir d'aquest moment, tot el cobrament de fons se centralitzarà en la figura del tresorer. En el dotzè, la reina accepta que no podrà desviar o tocar de manera directa o indirecta els diners que s'obtinguen per a la quitació del deute creditici contret. S'intenta limitar, així, l'acció de la pròpia reina i la seva intervenció sobre els seus fons. La tresoreria havia d'administrar, segons aquests capítols, de manera independent, procurant una gestió eficaç i sense mediacions. El tresorer centralitzaria i controlaria la totalitat de les finances i la reina només rebria a les mans una quantitat fixada en aquests mateixos capítols. De la mateixa manera que en l'últim punt, s'estipula que ni la reina ni el rei podran anar-se'n d'una localitat en la que esdevingui un "fet fiscal", ja que si no, es perden i no s'arriba a una conclusió satisfactòria per a la reina. No obstant això, en aquest cas, la reina no pot garantir un compromís total i accepta de manera condicional, afegint que treballarà tant com pugui i sigui just i raonable que ho faci.

Amb aquests tretze punts, es va establir una estratègia que pretenia tallar els problemes de la reina amb els seus creditors però també suposava un compromís per a la reina, que havia d'allunyar-se totalment de la seva gestió econòmica, actuant tan sols per fomentar la col·laboració del rei.

Quines foren les conseqüències per a la tresoreria de la reina? Canvià les tendències de pagament?

En 1393, la despesa en la liquidació de deutes es disparà, pujant a 840.573 sous o el que és el mateix, el 61% de la despesa d'aquella anualitat. Així mateix, els salaris i el menjar passaren a representar la segona i tercera partida més importants, deixant de banda les donacions que caurien considerablement d'un 20% en 1392 a un 2% en 1393. Les mesures d'austeritat imposades pel nou tresorer sembla que s'aplicaren, intentant reduir l'endeutament de les finances reginals.

Els dos exercicis econòmics posteriors mostren un important canvi de tendència. En 1394, mentre encara s'estava desenvolupant aquest pla de reestructuració financera, la tresoreria de la reina destinà 540.522 sous a pagar i liquidar crèdits i préstecs de tota índole. Així mateix, les tres partides que seguiren al deute foren l'abastiment alimentari, els salaris i el luxe. Les donacions, que havien tingut un protagonisme fonamental en anys anteriors, es tornaren a veure significativament reduïdes i només representaven un 3,6% de la despesa de la tresoreria. En els primers mesos de 1396, l'alimentació, el salari i el luxe foren les partides principals de despesa, mentre que el deute havia desaparegut dels comptes de la tresoreria.

Aquest dur reajustament i la implantació de l'austeritat com a política econòmica fou el preu a pagar pel fort endeutament dels anys anteriors, aconseguint-se la disminució i quasi desaparició de l'endeutament. De la mateixa manera, una vegada llevat el deute de l'equació, la tendència de despesa torna a ser molt semblant a la que hem vist en reines anteriors, amb els salaris, el luxe i l'alimentació com a pilars fonamentals dels patrons econòmics de despesa. Una qüestió última que cal comentar és la despesa en religiositat. Com ja hem comentat anteriorment, el compliment del rol reginal requeria construir una imatge pública de reina pietosa i cristiana, tanmateix, les quantitats destinades a aquesta fi eren més bé exigües, no arribant a representar ni un 1% entre 1389 i 1392. En 1393 la despesa augmentà fins un 2% per la promoció econòmica i política que Violant feu del monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron. La voluntat de promocionar un monestir jerònim pot ser considerat clarament un intent per part de la reina de legitimar la seua persona i recuperar la fama pública perduda després de la crisi de les seues finances en aquell mateix any. En termes relatius, la promoció, tot i no suposar un gran capital econòmic, tanmateix, donava un considerable capital simbòlic i polític que afirmava a la reina en l'esfera social de la Corona. Violant necessitava d'aquesta legitimació després d'haver dilapidat grans quantitats de diners per la manca d'una acurada gestió econòmica.

### **3.3.4. Maria de Luna: els intents per equilibrar les finances reginals**

La reina Maria de Luna tenia un considerable patrimoni des dels seus temps com a duquesa reial. Desafortunadament, no tenim referències a la gestió de la seua tresoreria fins a 1399. Tot i això, sabem, per les concessions fetes pel monarca a la seua Cambra en 1397, que les necessitats pròpies del seu rol de reina requeriren un increment dels seus ingressos ja que no serien suficients per cobrir les despeses. Que les donacions

s'ampliassen en 1399, amb un considerable nombre de viles ens fa pensar que la reina tindria una situació deficitària en les seues finances des dels primers moments del seu regnat i el rei intentaria solucionar la situació amb aquestes concessions. Tanmateix, la manca de patrimoni reial suficient va fer que el rei no pogués donar més viles i drets a la reina, per la qual cosa moltes de les incorporacions a la Cambra eren donatius puntuals, com els 5.000 florins de la recaptació del morabatí a Aragó o un terç de la concessió de les Corts d'aquest mateix regne al rei. Eren solucions momentànies que no resolien el problema estructural de manca de finançament. Tot i la manca de dades per aquests primers anys de regnat, creiem que les finances de la reina ja començarien a mostrar la seua flaqueza donada la manca d'ingressos que compensés les despeses. En cap cas, la solució fou reduir la despesa, sinó intentar en distints moments com 1399, 1400 o 1402 ampliar el patrimoni de la Cambra de la Reina.

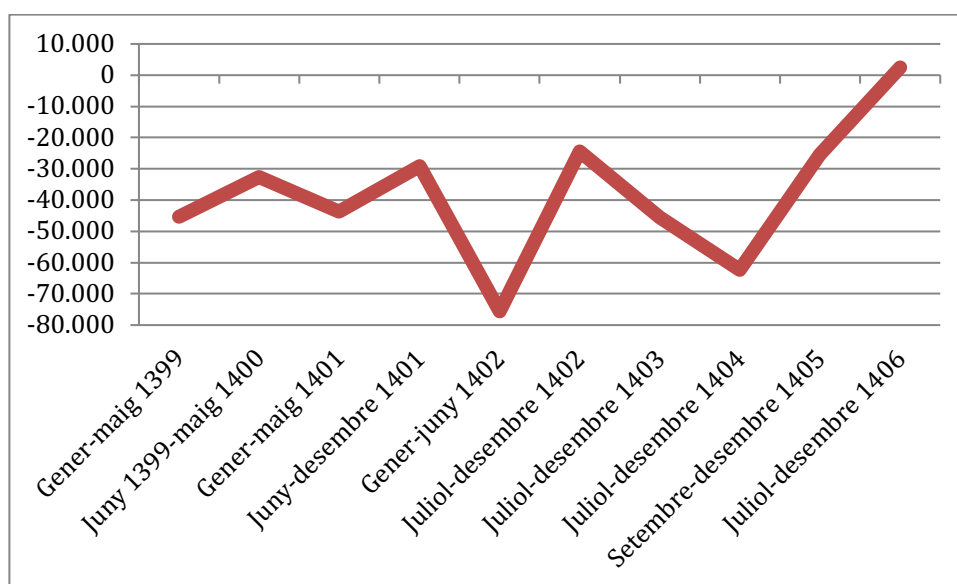
Aquesta hipòtesi es confirma amb l'observació dels balanços dels registres de tresoreria conservats per a la reina Maria de Luna.

*Quadre 43.- Balanços de la reina Maria de Luna<sup>1227</sup>*

<b>Data</b>	<b>Ingressos</b>	<b>Despeses</b>	<b>Balanç</b>
Gener-maig 1399	133.129/10	178.444	-45.314/2
Juny 1399-maig 1400	357.724/3	390.304/7	-32.580/4
Gener-maig 1401	184.253	227.865/7	-43.612/7
Juny-desembre 1401	382.953	412.175/11	-29.222/11
Gener-juny 1402	155.560/1	231.159/5	-75.599/4
Juliol-desembre 1402	291.828/10	316.301/6	-24.472/8
Juliol-desembre 1403	123.367	168.893/11	-45.526/11
Juliol-desembre 1404	163.291/3	225.531/8	-62.240/5
Setembre-desembre 1405	45.258/10	70.688/10	-25.430
Juliol-desembre 1406	215.594/2	213.108/10	2.485/4

<sup>1227</sup> Aquest quadre ha estat realitzat amb el buidatge de: ACA, RP, MR, vol. SG 524 (gener-maig 1399), ACA, RP, MR, vol. SG 525 (juny 1399-maig 1400), ACA, RP, MR, vol. SG 526 (gener-maig 1401), ACA, RP, MR, vol. SG 527 (juny-desembre 1401), ACA, RP, MR, vol. SG 528 (gener-juny 1402), ACA, RP, MR, vol. SG 529 (juliol-desembre 1402), ACA, RP, MR, vol. SG 530 (juliol-desembre 1403), ACA, RP, MR, vol. SG 531 (juliol-desembre 1404), ACA, RP, MR, vol. SG 533 (Setembre-desembre 1405), ACA, RP, MR, vol. SG 534 (juliol-desembre 1406).

*Gràfica 13.- Balanços de la reina Maria de Luna*



Com podem veure en el quadre i gràfica anteriors, la tresoreria de la reina estigué constantment en dèficit, superant en cada exercici les despeses als ingressos, tot i que aquests últims van ser considerablement elevats. Els esforços del monarca per intentar pal·liar la situació, augmentant els drets de la Cambra de la reina, no sortiren efecte i només veiem superàvit en el darrer exercici econòmic registrat, de juliol a desembre de 1406, que s'atura amb la mort de la reina el dia 20 d'aquell mes.

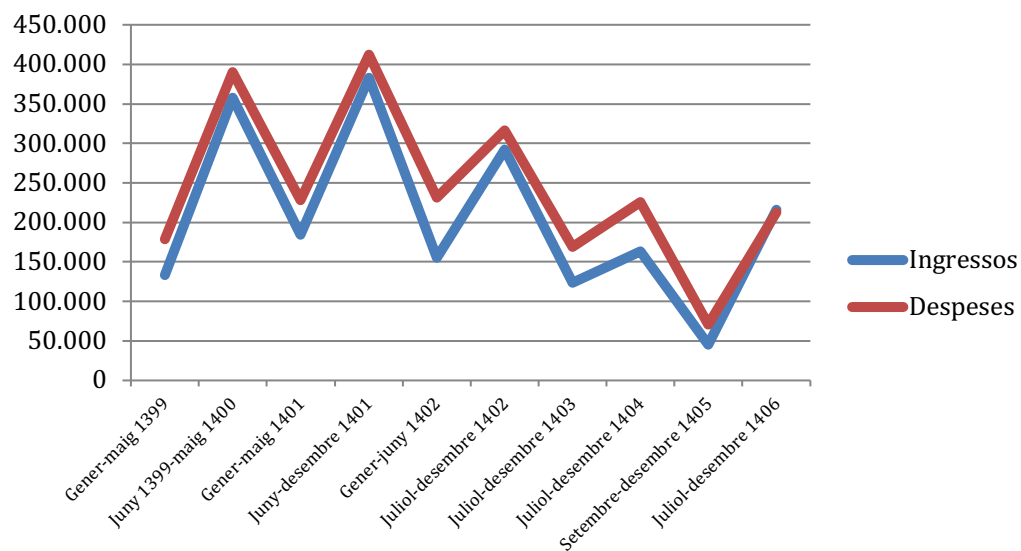
*Quadre 44.- Balanços dels exercicis anuals de la tresoreria de Maria de Luna*

Data	Ingressos	Despeses	Balanç
Any 1401	567.206	640.041/6	-72.835/6
Any 1402	447.388/11	547.460/11	-100.072

Els anys 1401 i 1402 són els dos exercicis econòmics en els quals podem observar el total dels moviments d'entrada i sortida de capital registrats per la tresoreria de la reina Maria. En tots dos, la reina obtingué sumes que rondaven el mig milió de sous barcelonesos, malgrat això els desemborsaments que hagué de fer superaren en un 13 i un 22% els ingressos. Aquest dèficit és encara major si observem el primer quadre de balanços d'aquests apartat, en el qual podem veure que en certs moments, com entre els mesos de juliol i desembre de 1404, la descompensació en la balança de pagaments arribà a superar el 35%.

Tanmateix, com es pot veure en la gràfica següent, el desequilibri entre els ingressos i les despeses era inferior al de la seua predecessora, Violant de Bar, però les seues finances no es poden considerar equilibrades en cap cas.

*Gràfica 14.- Evolució dels ingressos i les despeses de Maria de Luna*



En què es produí la despesa? Seguí la tendència de reines com Sibil·la de Fortià, la uqal destinà els seus recursos al luxe, l'alimentació i els salaris dels seus servidors i cortesans? O els desemborsaments tingueren un caràcter més semblant als de la reina Violant de Bar, destinant-se al pagament del deute i els interessos de crèdits sol·licitats prèviament? Per respondre a aquestes preguntes començarem analitzant els anys 1401 i 1402.

Quadre 45.- Despeses desglossades de Maria de Luna, 1401 i 1402

	<b>Any 1401</b>	<b>Percentatge</b>	<b>Any 1402</b>	<b>Percentatge</b>
Aixovars	2.638/3	0,41%	2.835/6	0,51%
Animals	21.750/3	3,4%	7.158/8	1,3%
Cambra/Senyoria	110	0,02%	1.312	0,2%
Capella	286/7	0,04%	32/6	0%
Correu	1.266/6	0,2%	3.934/6	0,72%
Despesa judicial	2.148/7	0,34%	28.820	5,3%
Deute	126.245/3	19,72%	117.424/10	21,45%
Donacions	51.437/6	8,04%	87.439/11	15,98%
Efectiu	600	0,09%	2.717	0,5%
Estances	2.282/10	0,36%	1.645/6	0,3%
Luxe	52.832/11	8,25%	77.130/9	14,1%
Medicines	23.415/2	3,66%	56.127/6	10,25%
Menjar	69.243/9	10,83%	40.354	7,37%
Rei	173.728/6	27,14%	0	0%
Religiositat	1.1205	1,75%	6.314/5	1,15%
Salaris	88.060/3	13,76%	80.718/11	14,75%
Tresoreria	12.780/2	2%	33.494/11	6,12%

En termes generals, la principal despesa que la tresoreria reginal hagué d'afrontar en tots dos anys fou el pagament de deutes, especialment aquell que s'arrastrava entre exercici i exercici, el qual era abonat al tresorer a l'inici de cada exercici. De fet, dels 126.245 sous de deutes de 1401, només 2.633 corresponen al pagament de les pensions d'un censal concret, venut pel rei Joan i carregat sobre l'aljama dels jueus d'Osca, que la reina tenia ara en titularitat, per la qual cosa ella havia de pagar a Caterina, muller de Bernat Vilalta i ama de la infanta Isabel, la qual el tenia en propietat<sup>1228</sup>, mentre que la resta és la suma que se li devia al seu tresorer. En 1402, dels 117.424 sous, 7.699 corresponen al pagament de préstecs menuts fets a la reina<sup>1229</sup>.

En 1401, apareix una partida superior al deute. La reina pagà unes grans quantitats al rei per diversos motius. La suma més quantiosa fou la de 110.000 sous<sup>1230</sup> abonats al monarca per ajudar-lo a recomprar, en el futur, el castell i la vila d'Elx i Crevillent que aquests havien venut a la ciutat de Barcelona en 1391 a canvi de 50.000 florins. La compra s'havia fet en carta de gràcia, per la qual cosa, la reina pagava al rei 10.000 florins, per tal que aquest els donés a la capital catalana i el preu per una futura

<sup>1228</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 526, f. 65r.

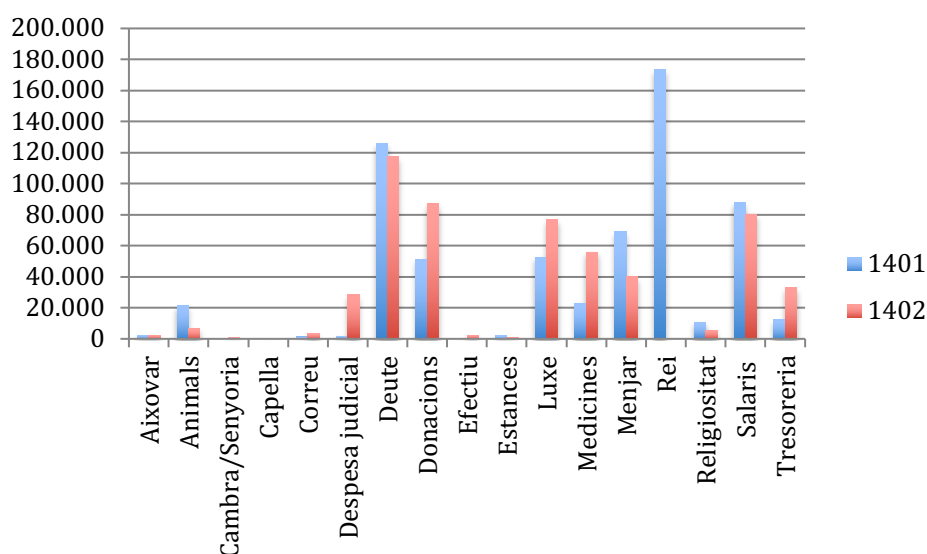
<sup>1229</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 528, f. 41r-41v.

<sup>1230</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 527, f. 38v-39r.

reintegració al patrimoni reial disminuís a 40.000 florins. Així mateix, la reina li donà diverses quantitats que havia percebut dels jurats de Mallorca i de Saragossa en nom del rei<sup>1231</sup>. Aquests pagaments serien una qüestió puntual i pròpia de col·laboració entre rei i reina en l'àmbit econòmic, tal i com també ho feien en el polític.

Per altra banda, en 1402 les donacions gracioses s'incrementaren significativament igual com la despesa en medicines. Tanmateix, aquest auges puntuals no canvien les tendències generals.

*Gràfica 15. Despeses de Maria de Luna, 1401 i 1402*



Com podem veure en l'anterior gràfica, després del deute i els pagaments al rei en 1401 els salaris tornen a ser la despesa més abundant en ambdós anys, representant, aproximadament, un 15% de la despesa. A pesar de les diferents incidències puntuals, els salaris tornen a ressaltar dintre de les despeses de la Casa, tot i que amb percentatges inferiors als que veiem en les seues predecessores. Així mateix, el luxe i l'alimentació tornen a tenir una important lloc en les finances de la tresoreria, seguint les mateixes tendències que les reines anteriors, mentre que aspectes com la religiositat no arribaven al 2%. Aquestes tendències de despesa foren molt semblants a les dels altres exercicis de la tresoreria.

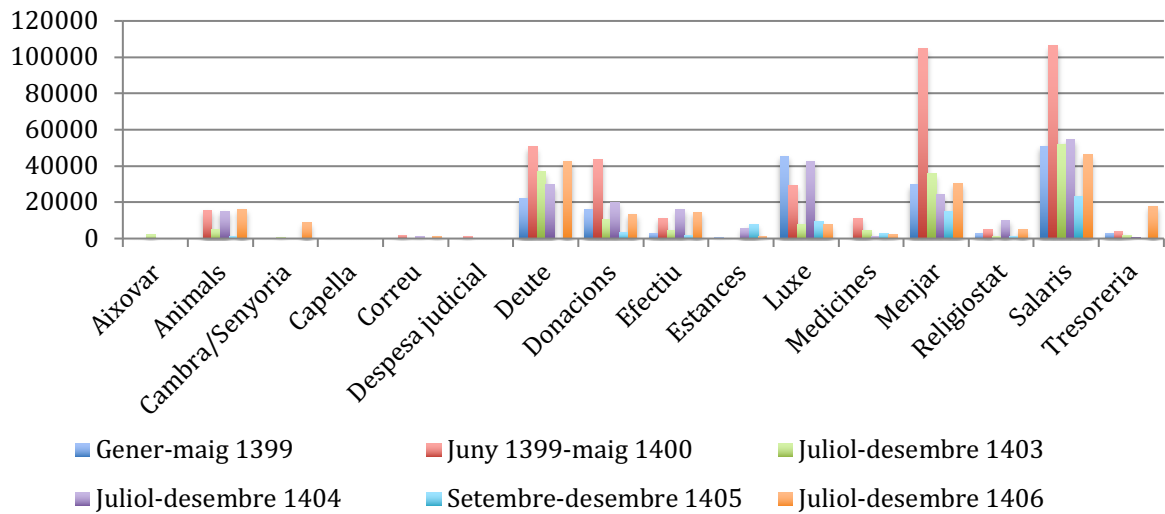
<sup>1231</sup> ACA, RP, MR, vol. SG, 527, f. 41v i 66v-67r.



Quadre 46.- Despeses de la tresoreria de Maria de Luna, 1399-1406

	Gener-maig 1399		Juny 1399-maig 1400		Juliol-desembre 1403		Juliol-desembre 1404		Setembre-desembre 1405		Juliol-desembre 1406	
<b>Aixovars</b>	0	0%	495	0,13%	2.239	1,33%	321/5	0,14%	433/3	0,6%	166/2	0,08%
<b>Animals</b>	277/6	0,15%	16.122/3	4,13%	5.247/9	3,1%	15.674/2	6,95%	1.295/5	1,83%	16.539	7,76%
<b>Cambra/Senyoria</b>	0	0	0	0	1.264	0,75%	0	0	0	0	9.095/2	4,27%
<b>Capella</b>	0	0	0	0	16/9	0,01%	0	0	0	0	158/11	0,07%
<b>Correus</b>	483/9	0,27%	2.312/7	0,6%	820/6	0,49%	1.216/4	0,54%	56	0,08%	1.840/6	0,86%
<b>Despesa judicial</b>	88	0,05%	1.551/2	0,4%	0	0	0	0	110	0,16%	200	0,09%
<b>Deute</b>	22.796	12,77%	50.951/6	13%	37.144/10	22%	30.280	13,43%	0	0	42.945/2	20,15%
<b>Donacions</b>	16.431/8	9,2%	43.921/3	11,25%	10.860	6,43%	20.100	8,9%	3.674	5,2%	13.893/6	6,52%
<b>Efectiu</b>	3.366	1,89%	11.704	3%	5.245	3,1%	16.280	7,22%	2.200	3,1%	14.850	6,97%
<b>Estances</b>	994/10	0,56%	669/4	0,17%	0	0%	6.097	2,7%	8.505/11	12,04%	1.675/2	0,79%
<b>Luxe</b>	45.795/10	25,66%	29.682/8	7,6%	8.277/5	4,9%	43.120/3	19,12%	9.692/4	13,7%	8.026/6	3,77%
<b>Medicines</b>	0	0%	11.814/3	3,03%	5.231/6	3,1%	1.557/2	0,7%	3.181/6	4,5%	2.503/4	1,17%
<b>Menjar</b>	30.157/8	16,9%	104.857/11	26,86%	36.065/5	21,35%	24.815/10	11%	15.428	21,83%	30.698/10	14,41%
<b>Religiositat</b>	3.085/9	1,73%	5.263/8	1,39%	1.790/5	1,06%	10.616/6	4,7%	1.620/7	2,3%	5.690/2	2,67%
<b>Salaris</b>	51.377/1	28,8%	106.780/3	27,36%	52.444	31,05%	54.996/1	24,4%	23.739/8	33,6%	46.462/6	21,8%
<b>Tresoreria</b>	3.589/11	2,01%	4.178/9	1,08%	2.247/4	1,33%	456/11	0,2%	752/2	1,06%	18.363/11	8,62%

Gràfica 16.- Despeses de la reina Maria de Luna, 1399-1406



Com podem veure en l'anterior gràfica, els deutes, els salaris, l'abastiment de la taula reginal i el luxe es mantingueren al llarg del regnat com les principals despeses de la reina. De la mateixa manera, la religiositat es mantingué en xifres baixes, més baixes fins i tot que el lloguer d'animals per transportar la reina i la seua cort entre les distintes ciutats de la Corona. A excepció de 1404, quan la reina destinà importants quantitats a la religiositat per la seua promoció de la fundació del monestir del Sant Esperit<sup>1232</sup>, però fins i tot en aquest cas, l'esforç econòmic no suposà ni el 5% de les despeses de la reina. La religiositat, certament, aportava capital polític a les reines consorts i contribuïa a afermar una imatge d'aquestes com a dignes esposes del rei, però no suposava una inversió molt significativa en termes generals. Certament, amb l'endeutament que veiem en la tresoreria de la reina Maria, aquest percentatge augmentaria el seu dèficit, però no s'aproxima a altres partides habituals que la reina havia de mantenir, com els salaris de la Casa o altres en els que decidia invertir, com les joies o la vestimenta.

Una altra interessant conjuntura que podem analitzar gràcies a aquests registre de tresoreria són les despeses per la coronació de la reina Maria, celebrada el 13 d'abril de 1399. De manera semblant al que ocorregué en la coronació de la reina Sibil·la, la reina pagà uns 2.000 sous en donacions gracioses, majoritàriament a ministrers i joglars per amenitzar la celebració. Així mateix, es pot veure un auge en les donacions gracioses

<sup>1232</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 531, f. 64v, 69v, 77v, 78r, 84r i 86r.

i del luxe durant aquell any<sup>1233</sup>, tendència semblant a la que veiem en la coronació de la reina Sibil·la.

Les finances de la reina Maria de Luna continuen les principals tendències que hem vist en les anteriors reines. El deute té una presència important, tot i que en menor mesura que en la reina Violant. Així, com les seues predecessores, els salaris de la casa, el luxe i l'abastiment de la taula règia foren les partides en les quals les reines empraren els seus fons.

### 3.3.5. Maria de Castella: l'acurada gestió dels recursos econòmics

A diferència de les reines consorts anteriors, la reina Maria no gaudí mai d'una Cambra pròpia que li permetés mantenir el nivell de luxe. De fet, la historiografia ha copsat en diverses ocasions les dificultats econòmiques de la consort per mantenir un flux d'ingressos constant, tant en Castella com en Aragó<sup>1234</sup>. Les conseqüències de la lluita de poder entre les dues branques de la dinastia Trastàmara afectaren les seues finances, impedit-li gaudir de viles com Andújar i Medellín, promeses pel rei Ferran d'Antequera com a arres del seu matrimoni. De la mateixa manera, ja hem explicat algunes de les dificultats que trobà per aconseguir els ingressos de la pensió de manteniment promesa pel rei de Castella, Joan II. Així doncs, se confirma la impressió dels historiadors sobre les finances de Maria de Castella? Tingué la reina dificultats econòmiques? Fou la manca d'ingressos un problema per a la reina? Així mateix, a pesar de les constriccions econòmiques durant el seu regnat, existeixen diferències entre els seus patrons de despesa i els de les seues predecessores?

Certament, durant els primers anys del seu regnat, la reina només rebé ingressos per tres conceptes diferents: les donacions del rei Alfons<sup>1235</sup>, els regals que feien les ciutats i viles de la Corona per la seua entrada i visita aquesta<sup>1236</sup> i la pensió que arribava de Castella<sup>1237</sup>. A partir de 1420 aquesta situació canviaria amb la incorporació de les rendes de la *Camera reginalle* i el seu paper com a lloctinent, que li donà accés al

---

<sup>1233</sup> L'auge es pot veure tant en ACA, RP, MR, vol. SG 524 (gener-maig 1399), ACA, RP, MR, vol. SG 525 (juny 1399-maig 1400).

<sup>1234</sup> Per exemple: M. DIAGO HERNANDO: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», pp. 437-477. I T. EARENFIGHT: «Royal Finances in the Reign of Maria of Castile, Queen-Lieutenant of the Crown of Aragon, 1432-1453», pp. 229-244.

<sup>1235</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 535, f. 8r-8v. ACA, RP, MR, vol. SG 536, f. 2r, 4r, 10r.

<sup>1236</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 535, f. 9v. ACA, RP, MR, vol. SG 536, f. 6r-6v i 8r.

<sup>1237</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 536, f. 2v i 8v.

cobrament de les cenes reials d'absència. Tot i això, els ingressos de la reina Maria de Castella foren considerablement inferiors als de les seues predecessores. Així mateix, com que els registres arriben fins 1432, podem veure el que significà per a la tresoreria de la reina l'entrada i sortida de Belxit i Almonasir i La Puebla de la seua Cambra i l'impacte que tingueren en les seues finances les operacions realitzades durant aquell any.

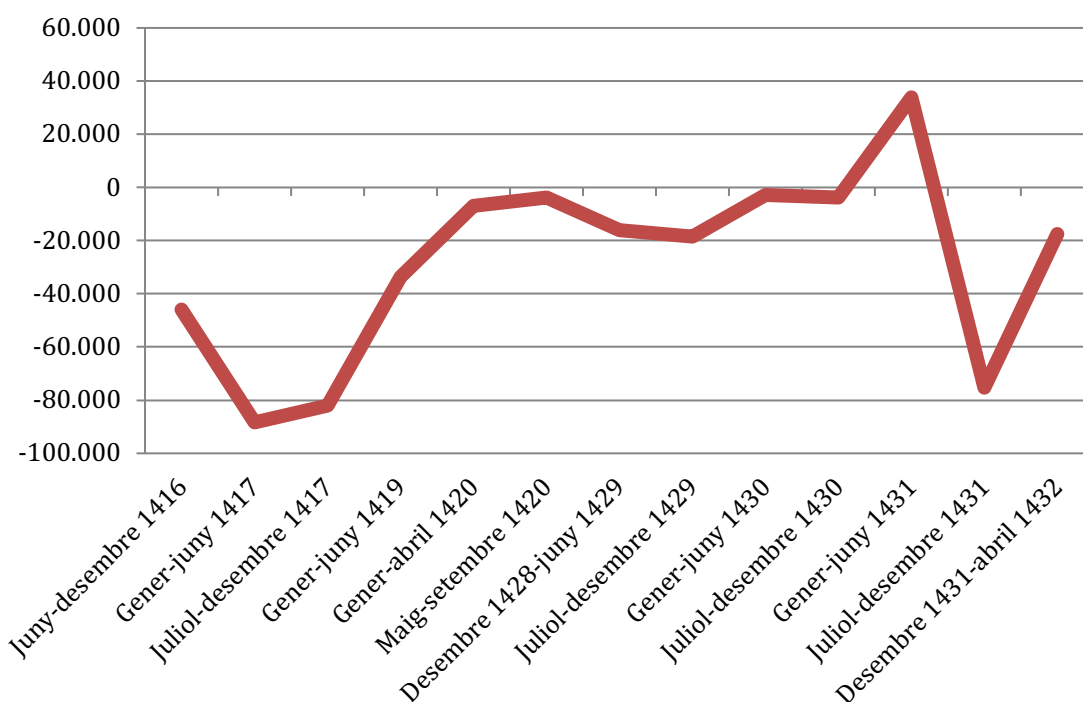
Comencem per veure els balanços en el quadre següent.

*Quadre 47.- Balanços de Maria de Castella<sup>1238</sup>*

Data	Ingressos	Despeses	Balanç
Juny-desembre 1416	46.524/6	92.431/5	-45.906/11
Gener-juny 1417	119.658/9	208.014/9	-88.356
Juliol-desembre 1417	109.433/3	191.359/4	-81.926/1
Gener-juny 1419	63.490/6	97.081/3	-33.590/9
Gener-abril 1420	58.370/10	65.170/11	-6.800/1
Maig-setembre 1420	101.917/9	105.786/4	-3.868/7
Desembre 1428-juny 1429	185.539/11	169.530/2	-16.009/9
Juliol-desembre 1429	78.365/5	96.866/9	-18.501/4
Gener-juny 1430	77.595/3	80.318/2	-2.722/11
Juliol-desembre 1430	79.110/3	82.988/1	-3.877/10
Gener-juny 1431	150.187/4	116.286/9	33.900/7
Juliol-desembre 1431	238.594/5	313.902/9	-75.308/4
Desembre 1431-abril 1432	132.457/1	149.853	-17.395/11

<sup>1238</sup> Quadre confeccionat a partir del buidatge de: ACA, RP, MR, vol. SG 535 (Juny-desembre 1416), ACA, RP, MR, vol. SG 536 (Gener-juny 1417), ACA, RP, MR, vol. SG 537 (Juliol-desembre 1417), ACA, RP, MR, vol. SG 539 (Gener-juny 1419), ACA, RP, MR, vol. SG 540 (Gener-abril 1420), ACA, RP, MR, vol. SG 541 (Maig-setembre 1420), ACA, RP, MR, vol. SG 542 (Desembre 1428-juny 1429), ACA, RP, MR, vol. SG 543.1 (Juliol-desembre 1429), ACA, RP, MR, vol. SG 543.2 (Gener-juny 1430), ACA, RP, MR, vol. SG 544.1 (Juliol-desembre 1430), ACA, RP, MR, vol. SG 544.2 (Gener-juny 1431), ACA, RP, MR, vol. SG 544.3 (Juliol-desembre 1431), ACA, RP, MR, vol. SG 545 (Desembre 1431-abril 1432).

*Gràfica 17.- Balanços de Maria de Castella*



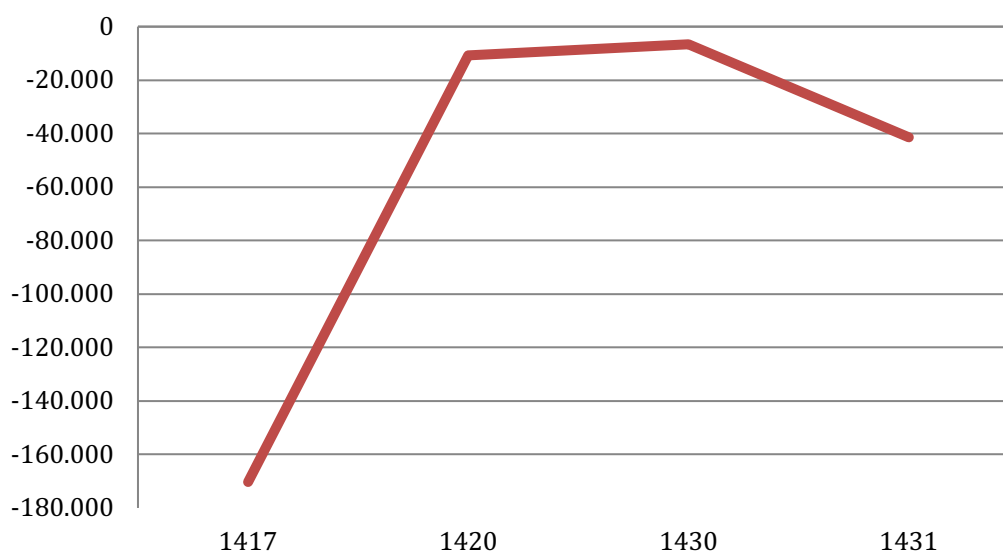
El que podem veure, en primer lloc, és la continuació de la tendència dels passats regnats on els ingressos no cobrien les despeses. Tot i que el dèficit és molt variable. En 1416 i 1417 podem veure que el percentatge de desajust en el balanç de pagament es troba entre el 98% en 1416 i el 75% en 1417. Aquests percentatges superen, considerablement, l'endeutament de les seues predecessores. Però sembla ser que aquest desajust fou compensat paulatinament, arran de l'auge dels ingressos gràcies a la introducció de la Cambra de Sicília des de 1420. A partir d'aquell moment, les despeses només superaren els ingressos en un 10%. Tot i la manca de recursos, la reina adaptà les seues despeses a la manca d'ingressos.

Aquesta mateixa evolució i canvi es percep amb l'anàlisi dels exercicis financers anuals que tenim complets.

*Quadre 48.- Balanços dels anys complets de la reina Maria de Castella*

<b>Data</b>	<b>Ingressos</b>	<b>Despeses</b>	<b>Balanç</b>
Any 1417	229.092	399.374/1	-170.282/1
Any 1420	160.288/7	170.957/3	-10.668/8
Any 1430	156.705/6	163.306/3	-6.600/9
Any 1431	388.781/9	430.189/6	-41.408/11

*Gràfica 18.- Balanços de la reina Maria de Castella per anualitats*



El gran desajust existent durant els primers anys del seu regnat sembla equilibrar-se a partir de l'entrada de la cambra de Sicília. Amb aquests ingressos fixos que se sumaven a allò que podia percebre, la reina maria podria mantenir un cert nivell de despesa sense endeutar-se de manera exponencial. Probablement estem davant el primer cas on la reina ajustà el seu nivell de despesa a la manca de liquiditat que patia. En els casos anteriors, la Cambra es reestructurava i modificava considerablement per poder fer front a la despesa. En aquest cas, probablement la reina fou conscient de les seues limitacions i mantingué una austeritat major d'allò que una reina acostumava. Malauradament, només podem afirmar açò per als primers anys del seu regnat, donat que no hem pogut estudiar l'evolució posterior.

Com fou la despesa en aquests anys? Mantingué les tendències de reines anteriors?

*Quadre 49. - Despeses de la tresoreria de Maria de Castella (I)*

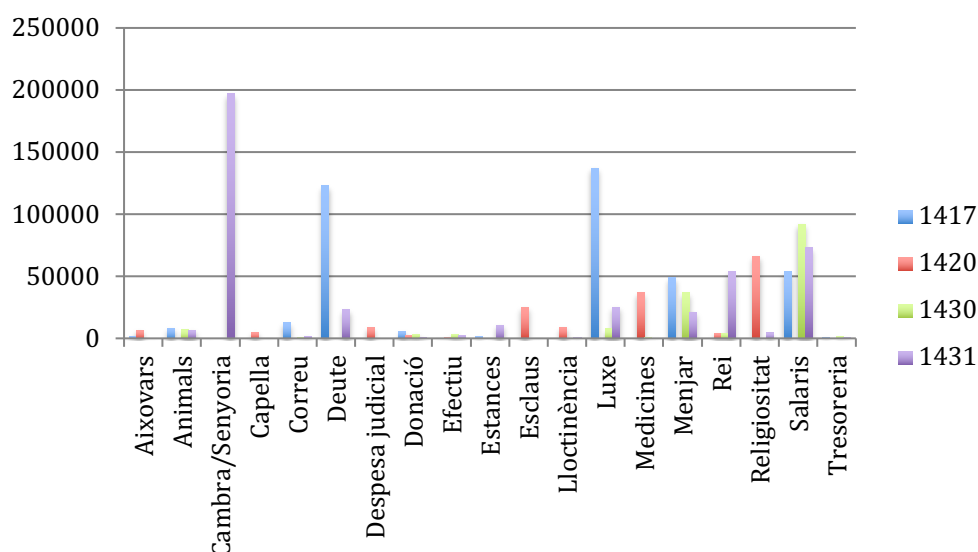
	1417		1420		1430		1431	
<b>Aixovars</b>	2.239/9	0,56%	0	0	0	0	0	0
<b>Animals</b>	8.824/7	2,21%	6.984/6	4,09%	6.868/11	4,21%	7095/5	1,65%
<b>Cambra/Senyoria</b>	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	197580	45,93%
<b>Capella</b>	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	34/6	0,01%
<b>Correu</b>	12.777/10	3,20%	5.548/6	3,25%	1.570/3	0,96%	2301/9	0,53%
<b>Deute</b>	123.374/6	30,89%	0	0,00%	600	0,37%	23643/4	5,50%
<b>Despesa judicial</b>	0	0,00%	473	0,28%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Donació</b>	6.206	1,55%	9.282/5	5,43%	3.863/1	2,37%	1750/8	0,41%
<b>Efectiu</b>	948	0,24%	2.706	1,58%	3.746/11	2,29%	2613/2	0,61%
<b>Estances</b>	2.075/2	0,52%	1.221/10	0,71%	1.041/6	0,64%	11513/10	2,68%
<b>Esclaus</b>	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	400	0,09%
<b>Lloctinència</b>	0	0,00%	25.546/4	14,94%	17/4	0,01%	1191/11	0,28%
<b>Luxe</b>	137.406/3	34,41%	9.877/6	5,78%	7.676/11	4,70%	25663	5,97%
<b>Medicines</b>	0	0,00%		0,00%	1.224/6	0,75%	837/2	0,19%
<b>Menjar</b>	49.240/11	12,33%	37.365/9	21,86%	37.247/6	22,81%	21899/6	5,09%
<b>Rei</b>	0	0,00%		0,00%	4.521	2,77%	54417	12,65%
<b>Religiositat</b>	174/3	0,04%	4.839/3	2,83%	755/3	0,46%	4505/1	1,05%
<b>Salaris</b>	54.308/10	13,60%	66.633/8	38,98%	92.353/8	56,56%	73498/11	17,09%
<b>Tresoreria</b>	1.798	0,45%	478/6	0,28%	1.819/5	1,11%	1244/3	0,29%

*Quadre 50.- Despeses de la tresoreria de Maria de Castella (2)*

	Juny-desembre 1416		Gener-juny 1419		Desembre 1428-juny 1429		Juliol-desembre 1429		Desembre 1431-abril 1432	
<b>Aixovars</b>	0	0,00%	215	0,22%	0	0,00%				
<b>Animals</b>	2.332/4	2,52%	1.370/9	1,41%	17.435/1	10,28%	5.690/2	5,87%	912/6	0,61%
<b>Cambra/Senyoria</b>	0	0,00%		0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7298/6	4,87%
<b>Capella</b>	0	0,00%	187	0,19%	0	0,00%	0	0,00%	96/10	0,06%
<b>Correu</b>	1.213/7	1,31%	1.067	1,10%	95/5	0,06%	650/11	0,67%	122	0,08%
<b>Deute</b>	616	0,67%	27.474	28,30%	20.465/5	12,07%	18.746/7	19,35%	30393/1	20,28%
<b>Despesa judicial</b>	0	0	0	0	5.095/2	3,01%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Donació</b>	422/6	0,46%	1.876	1,93%	2.075/2	1,22%	354/4	0,37%	28685/10	19,14%
<b>Efectiu</b>	3.747/6	4,05%	132	0,14%	8.048	4,75%	2.307/6	2,38%	4070	2,72%
<b>Estances</b>	724/5	0,78%	0	0,00%	1.810/10	1,07%	406/8	0,42%	4927/9	3,29%
<b>Esclaus</b>	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2.653/1	2,74%	0	0,00%
<b>Lloctinència</b>	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Luxe</b>	12.597/2	13,63%	24.051/5	24,77%	22.556/8	13,31%	10977/4	11,33%	2980/3	1,99%
<b>Medicines</b>	0	0,00%	0	0,00%	515/6	0,30%	0	0,00%	467/6	0,31%
<b>Menjar</b>	29.024/8	31,40%	38.872/8	40,04%	24.768/5	14,61%	19.015	19,63%	23465/1	15,66%
<b>Rei</b>	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2.668/5	2,75%		0,00%
<b>Religiositat</b>	859/2	0,93%	0	0,00%	3.392/9	2,00%	1.311	1,35%	1342	0,90%
<b>Salaris</b>	40.398/5	43,71%	1.674/5	1,72%	62.444/3	36,83%	32.044/6	33,08%	44863/3	29,94%
<b>Tresoreria</b>	495/8	0,54%	161	0,17%	827/6	0,49%	41/3	0,04%	228/5	0,15%



Gràfica 19.- Despeses anuals de la reina Maria de Castella



Segons allò que podem veure en el quadre anterior, sembla que Maria aconseguí anivellar el seu balanç financer. Si analitzem les despeses d'aquests anys concrets podem veure com en 1417, la reina emprà grans sumes de capital en luxe. La reina gastà 137.406 sous barcelonesos, dels quals 66.793 foren per a sis vestit que adquirí a principis de l'any. Podríem pensar que aquesta despesa, com anteriorment havia ocorregut amb els aixovars o el propi luxe era resultat de la necessitat d'adornar el seu cos amb robes dignes de la seua dignitat. Tanmateix, gràcies a la descripció del tresorer sabem que aquest sis vestits foren confeccionats per a vestir dol per la mort del rei Ferran<sup>1239</sup>.

De la mateixa manera, la reina emprà més de 16.000 sous en regals per al rei de Castella i la seua mare, Caterina de Lancaster, entre els quals s'incloïa una vaixella, sedes, camises per al rei, vels per a la reina i una caixa amb manilles de vidre i or<sup>1240</sup>. La unió i estima de Maria a la seua família degué impulsar a la reina a enviar aquests regals, que suposaven quasi un 10% dels seus ingressos. Maria del Carmen Garcia Herrero ha descrit aquests primers anys de la reina en la Corona d'Aragó com un temps d'aprenentatge, però també d'enyorança de la seua terra i la seua família. Aquests regals i la despesa que suposaren per als cofres reginals no fan més que verificar aquesta teoria permetent veure en l'economia els rastres de l'estima personal entre els membres de la família de la reina. Aquests regals probablement serien portats a la Cort castellana en una ambaixada que

<sup>1239</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 536, f. 53r.

<sup>1240</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 537, f. 56r.

sufragà la reina Maria en 1417 i que suposà un considerable augment de la despesa en missatgers, correus i ambaixades<sup>1241</sup>.

Les finances de 1420 poden considerar-se com a singulars, tant per a la reina Maria com per a les seues predecessores. Durant els primers quatre mesos de l'any, les despeses de la tresoreria reginal seguiren la tendència habitual que podem veure en ella i altres reines, amb els salaris i l'abastiment de la taula règia com a les principals despeses de la tresoreria. Tanmateix, per primera vegada la reina ha de fer front a despeses vinculades a la lloctinència. Dels 25.546 sous destinats a despeses de la lloctinència, 22.000 foren per a Pere Alfonso d'Escalante que havia de rebre un pagament anual per tenir en custòdia Jaume d'Urgell<sup>1242</sup>. La reina havia rebut aquesta mateixa quantitat de Joan Mercader, batlle del regne de València, dels diners de la recaptació de la batllia, per pagar en nom del rei i com a lloctinent general de la Corona el manteniment del captiveri de Jaume d'Urgell<sup>1243</sup>. Aquesta partida és l'únic any que apareix reflectida en la tresoreria de Maria. Probablement, la tresoreria del monarca feia front a aquesta despesa per la qual es mantenia l'enemic polític del seu pare captiu en el castell de Xàtiva. Tanmateix, durant aquesta primera lloctinència la reina va fer front a aquesta despesa, mesclant-se així la tresoreria reginal amb els comptes dels cofres reials per primera vegada.

Les altres despeses relacionades amb la delegació de poder regi foren un sitial per seure durant el seu jurament com a lloctinent general del rei dintre de l'església de sant Salvador de Saragossa, el 25 de maig de 1420, i des d'on jurà Furs i privilegis<sup>1244</sup>, així, com algunes obres de fusta al palau de l'arquebisbe per aquest jurament<sup>1245</sup>. El darrer d'aquests objectes fou un banc gran que la reina adquirí per poder tenir els seus consellers durant les reunions del consell d'aquesta lloctinència<sup>1246</sup>. Aquestes despeses, tot i ser petites inversions, representen materialment la transició simbòlica i institucional del paper de la reina de consort a lloctinent.

L'anàlisi de les finances de 1430 mostren com Maria de Castella mantingué els patrons tradicionals de despesa propis de les reines consorts, i els salaris i l'alimentació de la reina suposaren un 75% dels desemborsaments de l'any. En canvi, 1431 té dues

---

<sup>1241</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 537, f. 51r.

<sup>1242</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 541, f. 83r.

<sup>1243</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 541, f. 21r.

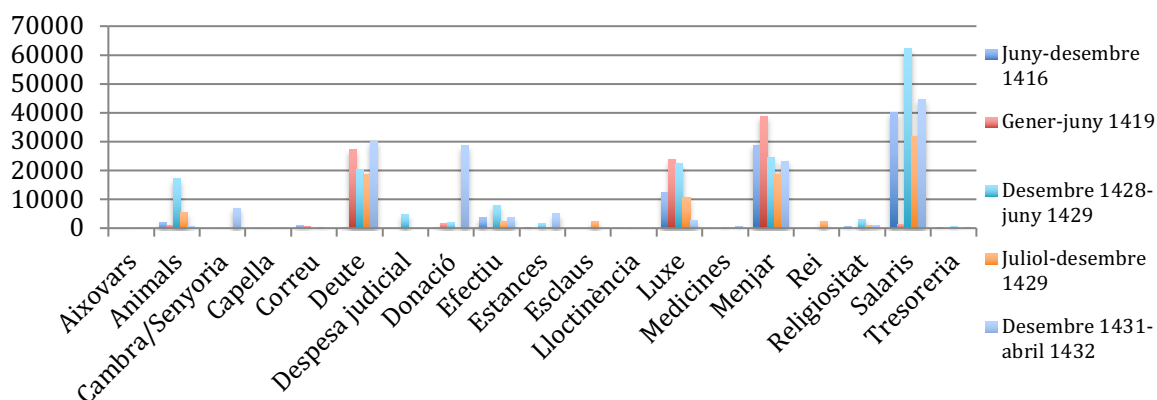
<sup>1244</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 541, f. 76r.

<sup>1245</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 541, f. 79v.

<sup>1246</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 541, f. 80v.

partides que superen els salaris i l'alimentació, que són és la despesa en la Cambra, és a dir, la senyoria, i els pagaments al rei. Açò és el resultat de l'operació d'adquisició de Belxit, Almonacid i La Puebla<sup>1247</sup>. La reina disposarà durant poc de temps d'aquests tres llocs, ja que en febrer de 1432 la seua tresoreria registrà el pagament parcial fet per Joan d'Íxar d'aquests<sup>1248</sup>, però en el poc de temps que tingué aquestes la reina es beneficià de diversos pagaments com l'ingrés que aquestes feren de 16.500 sous en setembre de 1431<sup>1249</sup>. Aquest any 1431, les següents partides més importants foren els salaris, l'alimentació i el luxe. En la resta d'exercicis econòmics trobem exactament les mateixes tendències.

*Gràfica 20.- Despeses de la tresoreria de la reina Maria de Castella<sup>1250</sup>*



Com podem veure en el quadre anterior, els salaris foren la pedra angular de la despesa de Maria de Castella. Mantenir la seua Casa, amb cortesans i servidors que l'acompanyaren requeria una forta inversió econòmica, superant, en tots els casos, el 30% dels desemborsaments gestionats per la tresoreria. L'alimentació, el deute i el luxe foren les tres altres qüestions en les quals la reina havia de gastar grans sumes de capital.

Així doncs, podem veure com aquesta tresoreria manté la mateixa línia que la de les seues predecessores, tot i que en xifres d'ingressos i despesa inferiors. La religiositat, a pesar de tenir un gran impacte en la vida de la reina Maria, no representava una gran despesa per aquesta, contràriament al gran valor simbòlic que tenia per legitimar la persona com a meritòria ostentadora de la dignitat reginal.

<sup>1247</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 544.3, f. 28r-29r.

<sup>1248</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 545, f. 5r i 9r-9v.

<sup>1249</sup> ACA, RP, MR, vol. SG 544.3, f. 5v.

<sup>1250</sup> En aquesta només hem inclòs els anys que no estan complets en els registres de la tresoreria de la reina.

### **3.4. EL PES DE LA DESPESA EN LES FINANCES DE LA REINA: LES TENDÈNCIES ECONÒMIQUES DE LA GESTIÓ DELS RECURSOS REGINALS**

En aquesta darrera part hem analitzat els recursos amb els quals les reines consorts van fer front a les seues obligacions, cerimonials, polítiques i socials. Així, en primer lloc, podem afirmar que la tresoreria de la reina de la Corona d'Aragó fou, en termes generals, deficitària. En els casos de Sibil·la de Fortià, Violant de Bar, Maria de Luna i Maria de Castella la reina tingué problemes de solvència constants, superant en la gran majoria d'ocasions les despeses als ingressos. Com hem pogut comprovar, les modificacions en la Cambra de la reina estigueren estretament vinculades als problemes de liquiditat de la reina consort. En algunes ocasions es tractà de conjuntures externes que afectaren els rendiments oferts per les distintes viles, ciutats i els drets consignats a la Cambra, però, en la majoria d'ocasions, la raó es trobava en el desequilibri constant en les finances reginals.

Per pal·liar aquesta situació, la reina havia de recórrer a noves donacions del rei per intentar equilibrar la balança de pagaments. Tanmateix, el patrimoni del monarca també flaquejava considerablement, trobant-se en algunes ocasions amb problemes per trobar viles i drets que entregar a la reina. Per aquest motiu, en algunes ocasions, els monarques van destinar donacions particulars i puntuals a la Cambra de la reina per intentar pal·liar momentàniament la situació econòmica que patia.

Però aquestes solucions no foren suficients. El dèficit estructural en moltes d'aquestes tresoreries comportà que algunes consorts haguessen de recórrer a les diferents formes de crèdit, ja fos a curt o llarg termini, però que no resolien la situació de desequilibri en les finances sinó que el perpetuaven. Entre tots els casos, destaca en aquest punt l'anàlisi de la tresoreria de Violant de Bar, que arribà a una situació crítica a finals de 1392, quan hi havia més d'un milió de sous compromesos per diferents compres i adquisicions que eren impossibles de costejar. Per aquest motiu, es decidí revendre alguns dels productes, intentant pal·liar la greu situació i disminuir-la el màxim possible. Tanmateix, aquest cercle viciós de deute en el qual la reina s'havia immers no tenia solució si no s'intervenien la totalitat de les finances de la tresoreria. Per aquest motiu, el nou tresorer designat en març de 1393 hagué d'intervenir les finances, imposant mesures

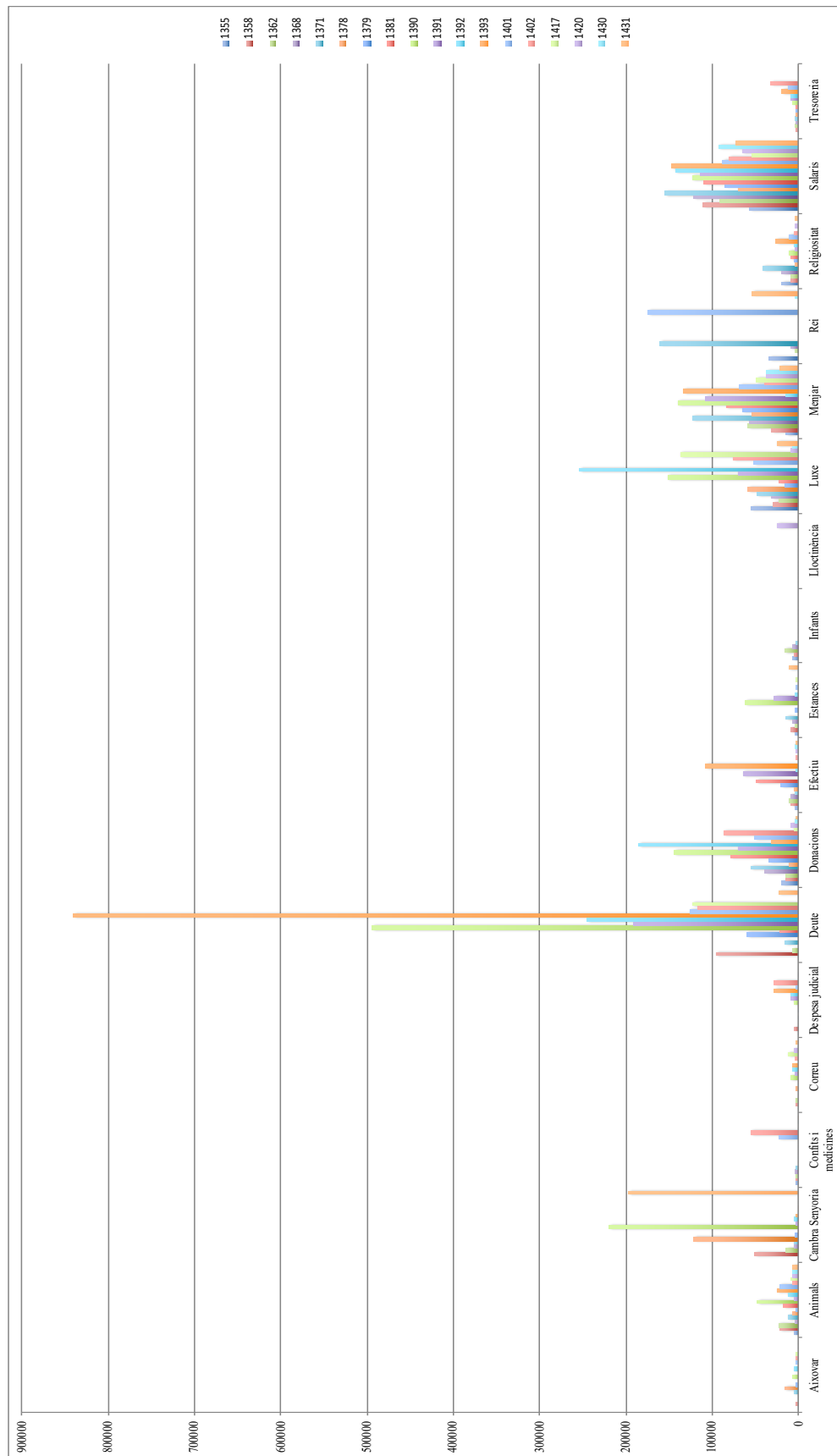
d'austeritat i contenint la despesa de la reina en aspectes claus dels patrons econòmics reginals com els salaris o l'abastiment de la taula.

Sens dubte, les reines Sibil·la de Fortià, Maria de Luna i Maria de Castella també visqueren situacions econòmicament complexes que dificultaven els seus intents per mantenir equilibrades les finances pròpies, però en cap cas igualaren el laberint econòmic en el qual s'havia submergit Violant de Bar.

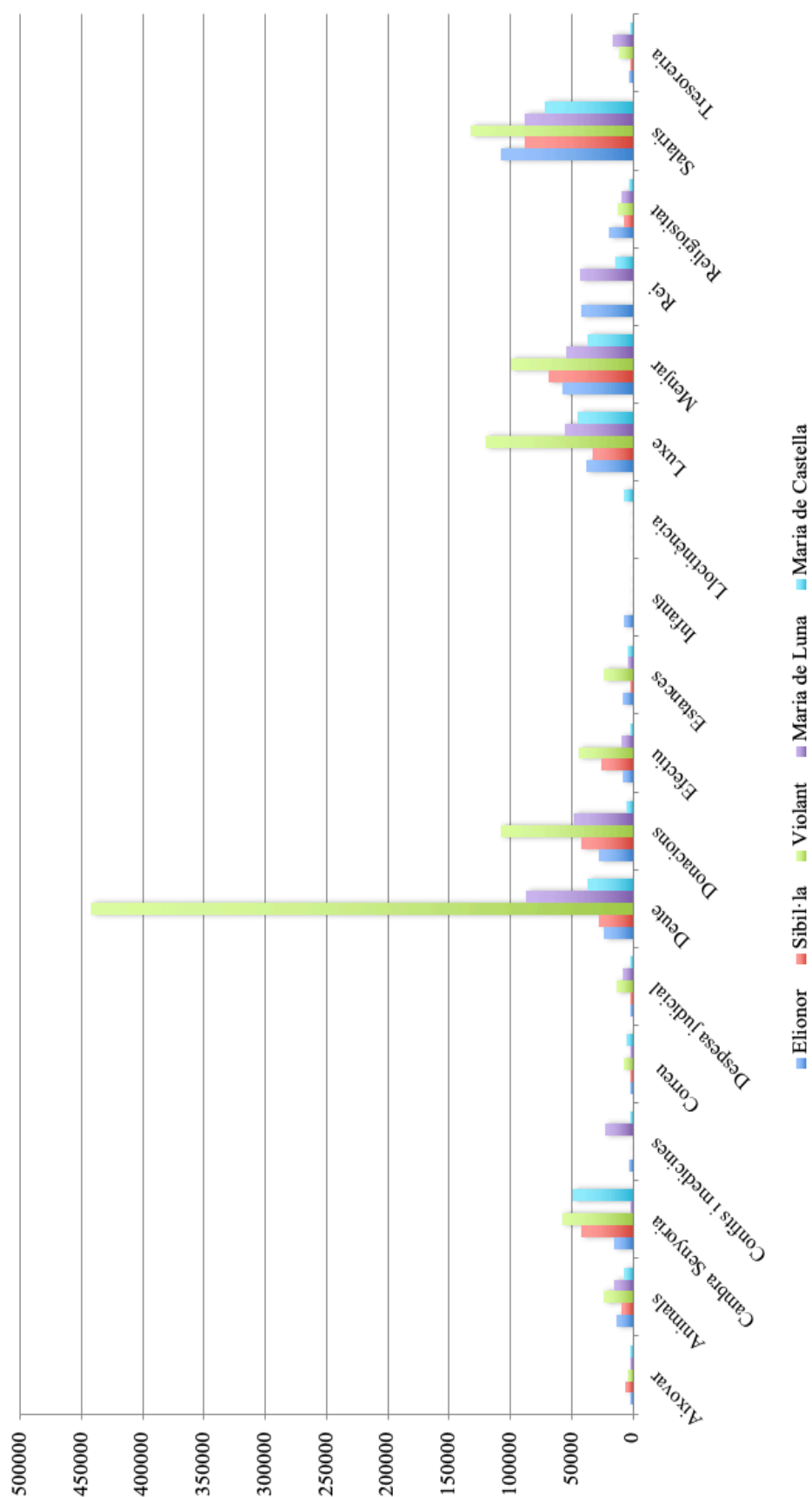
En l'extrem oposat es troba Elionor de Sicília. El resultat de l'anàlisi dels seus balanços mostra com, excepte en ocasions puntuals per les conseqüències de la pesta i la guerra amb Castella, les seues finances estigueren sanejades al llarg del seu regnat. De fet, destaca per la gran quantitat de superàvit i romanent que arribà a tenir. Aquesta és una excepció. La Cambra d'Elionor de Sicília fou pensada com un fons no sols per a la reina, sinó per a la monarquia. El rei Pere i la seua esposa empraren la Cambra reginal com una garantia per al manteniment de les futures generacions de la dinastia. Per aquest motiu s'entén la gran quantitat de patrimoni gestionat per la reina Elionor. En la resta de casos, hem pogut comprovar com les despeses eren el condicionador i determinant dels ingressos i, per tant, de la composició de la Cambra. Aquesta variava segons les necessitats de les seues propietàries en cada moment i de la disponibilitat del monarca per dotar-les de suficient patrimoni.

Desafortunadament, aquest estudi seria molt més complet si disposàssem dels balanços de la tresoreria del rei en cadascun dels anys estudiats, per poder comparar-les i estimar la diferència entre totes dues, establint així què representava la tresoreria de la reina respecte a la del rei. De la mateixa manera, que hagués estat útil tenir referències sobre els patrons econòmics de les reines consorts en altres territoris, especialment, en els territoris ibèrics. Malgrat això, hem pogut extraure clarament les conductes i característiques de la gestió econòmica reginal a la Corona d'Aragó, com es pot veure en els quadres següents. En primer lloc, es mostren la totalitat de les despeses de les reines consorts de 1355 a 1431 i, en una segona gràfica hem plasmat la mitjana de la despesa de cada reina en els diferents categories d'anàlisi.

Gràfica 21.- Despeses reginals anuals, 1355-1431



Gràfica 22.- Despeses mitjanes de les tresorereries reginals



Deixant de banda el deute, la major despesa que totes les reines consorts hagueren de fer front fou el manteniment del personal de la Casa de la reina. El pagament dels salaris i altres compensacions econòmiques a aquestes persones suposava, de mitjana, un 25% o més de les despeses de cada any. La Casa era el centre de l'actuació reginal, a través de la qual la reina establia xarxes personals, relacionals, però també de control cap als altres membres de la comunitat política. Pertànyer a la Casa de la reina implicava la creació d'un sentiment de grup, que afermava els lligams entre aquestes persones i l'esposa del rei, teixint-se vincles que permetien a la reina establir unes bases de poder i autoritat sobre persones concretes. Però era un sistema de doble via, la reina aconseguia aquestes xarxes relacionals, mentre que les persones que l'acompanyaven i servien aconseguien els beneficis de trobar-se prop d'una figura institucional amb autoritat i influència. La importància de la Casa per a la reina i la seua significació dintre de la comunitat política i entre els agents socials de la Corona devia ser fonamental, ja que fins i tot en circumstàncies econòmiques de fallida o penúria les reines mantingueren aquests abundants i costosos seguicis.

Així mateix, una altra constatació que hem pogut realitzar és la importància de la despesa per l'abastiment de la taula règia. L'alimentació era un acte propi de la magnificència règia i que, com molts altres aspectes de la vida quotidiana de la monarquia, era emprada per projectar l'autoritat i superioritat de la reialesa. Davant la incertesa crònica de la societat medieval respecte a l'aliment, la reina feia gala de la seua magnificència a través dels aliments amb els quals aprovisionava la seua despesa, traslladant a la taula el llenguatge simbòlic de la jerarquia social. D'aquesta manera, la consort donava una importància fonamental a l'alimentació que servia dintre de la seua Casa i als convidats que poguéssin tenir en els diferents banquets que organitzava, ja que mostrava la seua solvència i el seu refinament.

D'altra banda, també destaca la gran inversió de les reines consorts en objectes i productes luxosos, els quals composaven el seu tresor personal. En la societat medieval la imatge es considerava una de les bases per a la distinció i definició de la condició social i personal, per la qual cosa, en el seu deure de representar la màxima dignitat existent en el moment, la reina havia d'emprar grans quantitats de diners per adornar el seu cos i exhibir el seu estatus. Com hem dit a l'inici d'aquesta dissertació, la reina no sols havia de ser-ho, sinó també semblar-ho. El compliment del rol reginal, pel qual s'esperava que les aparicions públiques de la reina es caracteritzaren pel seu esplendor i la seua



grandiositat comportà que les reines hagueren de mantenir aquests nivells de despesa, seguint la moda i actualitzant els seus objectes més valuosos, com podien ser les corones.

Aquests tres elements protagonitzaren la despesa reginal de les diferents reines consorts a la baixa edat mitjana. Certament, la Casa, l'alimentació i el tresor són elements constitutius essencials de la imatge de la reina consort, tanmateix, destaca que altres qüestions no tingueren una major rellevància entre les finances reginals. Amb açò ens referim a la despesa feta en religiositat per les distintes reines consorts. La caracterització de la persona que encarnava a la figura institucional de la consort com a pietosa i model d'excel·lència cristiana era fonamental per legitimar les seues actuacions i garantir una imatge favorable. Tanmateix, com hem pogut veure la despesa anual en religiositat rondava 1% i el 2% de les despeses de les respectives reines i només s'incrementava en casos on la "fama pública" de la reina s'havia vist compromesa, com ocorregué amb Violant de Bar. Però, en aquests casos la despesa tampoc arribava ni al 10% del total emprat en aquell any. Per tant, el capital simbòlic i polític que li atorgava la religiositat no implicava un gran esforç econòmic per a la consort.

Per tant, amb l'estimació dels balanços i les finances reginals hem pogut veure com la reina consort emprava els recursos a la seua disposició per complir el model de conducta i actuacions de la companya del rei, fent que la política econòmica seua i, en conseqüència, la del rei, estigués determinada per les necessitats de despesa i no per les possibilitats de pagament, portant en algunes ocasions a difícils conjuntures econòmiques.

Amb tot, el deute, el manteniment de la Casa de la reina, el luxe i l'alimentació foren els pilars fonamentals de la despesa i amb els quals s'articulava la legitimació del rol de reina consort.



# CONCLUSIONS



## **THE CEREMONIAL, POLITICAL AND ECONOMIC MEANING OF THE QUEEN CONSORT IN THE CROWN OF ARAGON DURING THE FOURTEENTH AND FIFTEENTH CENTURIES**

Recovering the voice of the queens of the Crown of Aragon of the late Middle Ages has not been an easy job, but it has been necessary. Until recently, the role of the queen consort had been forgotten or neglected by historiography and the few existing references only highlighted her role as the mother of future kings or her representative role of the monarchy in the most solemn ceremonies. However, as we have shown, the queen's role had an important political, economic and representative significance, which allowed them to act and intervene in the key situations during her reign.

Her role and significance began with marriage. The wife became the queen, rising to the dignity of her husband and assuming the political identity of the monarch's consort. The sacredness of the marriage united two bodies into one, which formed a political entity, the royal couple. However, the link created between the two and that exalted the queen to monarchical dignity was unequal in terms of political and legal sovereignty. The king embodied, to a greater extent, all the powers of the monarchist government and the queen only officially participated in exceptional circumstances, as was the case during the general lieutenancies of the Crown. At that time, all royal power was shared by the two members of the royal couple, on equal terms. However, in the exercise of lieutenancy, the power assumed by the queen was by delegation and not because these capacities or prerogatives were innate to her institutional figure. Despite this difference and inequality between king and queen consort, the royal couple was understood as a union appointed and chosen by God to take charge of the rule of the kingdoms and territories of the Crown of Aragon. In this sense, each of them had a specific role that they had to embody and exhibit.

In the fourteenth and fifteenth centuries, there was an ideal model of a queen based on characteristics and attitudes typical of the institutional figure of the king's wife. After joining her husband in marriage, the woman who became queen had to embody and exhibit each and every one of the behaviours that constituted her institutional identity. The monarchy built an image for the queen consort, based on ideal values widely accepted by medieval society. Firstly, her role as her husband's advisor and supporter. The queen had to always steer her actions towards supporting the monarch's governmental task,

without forgetting to seek the best benefit possible for the *res publica*. The king and queen constituted a partnership with shared goals and responsibilities. This joint mission was the governance of the kingdoms and between them had to be carried out through an agenda of collegiate actions that favoured its fulfilment.

Moreover, the queen's attitudes and behaviours had to be shaped by cardinal virtues, namely by prudence, fortitude, temperance and justice, and, in turn, guided by theological virtues (faith, hope and charity). This queen model, accepted and used during the fourteenth and fifteenth centuries, was based on the characteristics that the treatise writers and authors of the time attributed to the aristocratic lady. According to this view, the queen consort had to be honest, reasonable, prudent, faithful, demure, supportive, charitable, honest and humble<sup>1251</sup>. Because of her institutional identity, the woman who embodied the queen had to reflect all the qualities of feminine perfection. She had to be an example of such qualities for the rest of the women of the Crown, resembling the Virgin Mary, the Queen of Heaven. All these qualities and behaviours gave legitimacy to the person who bore regional dignity and gave life to the institutional figure. For all these reasons, the queen had to not only be like this, but also appear like this. The gestures of the queen always had to show the ideal qualities of the king's wife and combine with her personal essence. Each queen was different from the previous one, even though they were the same. In their appearances, these women did not represent themselves but a timeless idea, the king's wife.

Among all the features that constituted the ideal model of a queen, the most valued and prominent were piety and religious devotion. The queen had to attend not only to her soul, fulfilling her religious obligations, but also foster the spirituality of the Crown, protecting religious orders and helping those in need. With all these attitudes, the queen became a model of Christian excellence, an example for the rest of the women of the Crown.

Meanwhile, motherhood was one of the most important aspects for queen consorts<sup>1252</sup>. After the union of a royal couple, the birth of legitimate children was expected to continue the dynasty and guarantee a peaceful succession to the throne.

---

<sup>1251</sup> M. C. GARCÍA HERRERO: «La dama modélica del Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Cuadernos del CEMYR*, 23 (2015), p. 29.

<sup>1252</sup> E. WOODACRE: «Introduction», en E. WOODACRE, F. CAREY (eds.): *Royal mothers and their Ruling Children. Wielding Political Authority from Antiquity to the Early Modern Era*. New York, Palgrave Macmillan, 2015, p. 1.

Therefore, motherhood was the task and the main duty of a queen and a task that women who became consorts had to fulfil<sup>1253</sup>. Consequently, all expectations of the continuation of the dynasty fell on the queen, bestowing the great responsibility of continuing the lineage on her. The birth of a male heir was not a personal nor an intimate matter for the royal couple but a political fact, since it would guarantee stability and peaceful succession.

However, motherhood was also essential for the significance of the institutional figure of a queen. With the birth of children and the fulfilment of duty to the monarchy, the queen legitimised herself and obtained greater shares of political capital, as well as influence and authority. Similarly, the queen was also instrumental in legitimising the monarch during adverse circumstances of his reign. The lack of male heirs could lead to other members of the royal family, especially brothers or stepbrothers of the king, trying to challenge the sovereign's governance. However, with motherhood, the queen managed to legitimise the monarch, guarantee succession and, therefore, ensure peace within the borders of the kingdom.

As an integral part of the monarchy, the queen consort also played an important role in representing royal dignity. Participation in ceremonies would foster and bolster feelings of belonging to a specific group, but in turn would serve to classify, rank and organise the members of the political community, placing the royal couple at the top of the social pyramid. The monarch's desire for general self-affirmation made these ceremonies the most important events in both their lives and in the political landscape. As a result, the physical appearance of the queen and the king were the depiction of the political body of the monarchy portraying all its power and magnificence. The monarchy would use these ceremonies to materialise and convey the symbolic discourse that legitimised its social position. Therefore, every object, outfit, jewel and even coffin were simply tools used to represent the dignity of the queen and the monarchy as a whole.

Without a doubt, the role of the queen was highly ceremonial and representative, although it was also participatory and persuasive in the political sphere. A few years ago, María Jesús Fuente asked the suggestive question, "Reina la reina?"<sup>1254</sup> After the analysis carried out in this dissertation, we can affirm that queen consorts reigned beside their

---

<sup>1253</sup> Dawn BRASTCH-PRINCE: «A Queen's Task: Violant de Bar and the experience of royal motherhood in fourteenth-century Aragon», *La corónica*, 27/1 (1998), p. 22.

<sup>1254</sup> M. J. FUENTE PÉREZ: «¿Reina la reina? Mujeres en la cúspide del poder en los reinos hispánicos en al Edad Media (siglos VI-XIII)», pp. 53-72.

husbands and exercised different forms of social, economic and even political power. In the late-medieval period of the Crown of Aragon, the queen consort was given the title 'ara regnant', which means 'reigning' now and was considered to be the queen. This title was used to differentiate the queen who bore the royal dignity of her predecessors in office. However, it had a deeper meaning, as it showed how the royal couple acted as a single unit reigning together.

Likewise, queens would take part in both non-institutionalised and institutionalised shows of power. The queen's capacity for political intervention and action came from her relationship with the monarch and her position as his partner, advisor and confidant. In the political alliance formed by the royal couple, the queen had her own authority and influence, which was accepted by other social players. Her institutional figure entailed a social authority that was vested in her by the constitutive and essential part of the political mechanism that ruled the Crown. Using her social authority, the queen served as an efficient mediator, capable of finding solutions to a conflict and reconciling the parties for a long time. This ability to repair flawed relationships, whether between individuals or between members of different royal dynasties, demonstrates the queen's skill as a social player, capable of competently intervening to achieve peace and prosperity through a non-violent authority based on words and on reasoning. If mediation was the mechanism with which the queen consorts could intervene, thanks to their social authority, intercession was the mechanism by which they could put their influence into practice.

The queen would intercede on behalf of third parties before her husband, the king. In these cases, the queen would use her personal relationship with the monarch to give favour to anyone who would come to her and submit requests. The queen's intercession was justified thanks to the biblical model of Queen Esther, wife of Ahasuerus, who according to the Bible interceded before her husband to save her people. This Christian reference allowed the queen to have a background in which she could uphold and legitimise her intervention and performance<sup>1255</sup>.

Although these two forms of power were important means of intervention for the queen consorts, the highest rates of participation in governance occurred during the exercise of lieutenancies. Lieutenancy, as the official delegation of the monarch's power,

---

<sup>1255</sup> L. HUNEYCUTT: "Intercession and the High-Medieval Queen: the Esther Topos", p.129.



was a mechanism that institutionalised the power of the queen consort in an extraordinary circumstance. The king appointed the queen as a lieutenant in any event that forced him to be absent from governing. This situation was, in most cases, a war. Faced with a military threat, the royal couple would react by physically separating to stay united in political management or, in other words, the king would march forward while the queen would stay in charge of the government of the Crown. This meant that the queen, with all the power of the monarch now vested in her hands, would have to attend to government affairs that were presented before her and, in turn, collaborate with and assist her husband in everything related to war.

Undoubtedly, this focus on war would shift the queen away from the ideal model of her institutional figure and she would always have to seek out ways towards peace and harmony. However, in the fourteenth and fifteenth centuries, war was a determining factor - on most occasions - in the appointment of the queen as a lieutenant. This is why many of the political acts that were carried out during the exercise of the various lieutenantcies were related to the emergencies and needs of the military dispute. Under these circumstances, the queen had to break with the ideal model and act beyond her usual purview. As a lieutenant, the quest for peace and harmony was not as important or urgent as the defence of the territory, her subjects and the monarchy.

Female lieutenantcy began in the reign of Peter the Ceremonious who appointed his wife Eleanor as his lieutenant on numerous occasions. This appointment could have been a continuous government experiment. However, this was not the case and a trend began that continued with Violant of Bar and María of Luna. In the reign of the latter, lieutenantcy had already established itself among the prerogatives that a queen could hold. This trend continued with the advent of a new dynasty due to its efficiency, but also as a way of upholding the political traditions of the Crown of Aragon.

But what did it mean to be a lieutenant and have all the power of the monarch? Did lieutenant queens have their own authority or were they mere executors of the king's orders? Undoubtedly, the lieutenantcy involved formalising the queen's position within the governmental structure and making her the visible face of the royal couple's power. However, this does not mean that queens were not in direct partnership with their husbands, serving as executors of their mandates. Making a mandate from the king become a tangible reality involved performing administrative work, giving orders and making requests to royal officers. In many cases, the monarch's requests were not very

specific and the queen would set and decide the guidelines to be followed to achieve her husband's goal, which she also shared. Similarly, on many occasions the queen did not have time to notify the monarch of the actions she should undertake, so she would decide for herself by applying her own criteria and informing her husband later. Therefore, while exercising as lieutenants, the queens would combine the facet of confidants and executors of the monarch's plans with their own political agenda, applying their knowledge of the Crown's political practice to achieve the goals of the monarchy.

However, the significance of the queen was not just political, but also economic.

As queen consorts they had to maintain, conduct and encourage a variety of activities and behaviours that were characteristic of the institutional role that they embodied. Their expenses were paid with their own assets, extracted from the lands, towns, castles, cities, rights and jurisdictions assigned to the "Cambra de al Reina". This particular economic fund must be viewed as an entity of an unfinished nature or one that is continually modified. The mutability of this economic fund was due to the different donations with which it was formed, but also due to the need to adapt to the general economic situations. The stability of the "Cambra" did not come until the incorporation of the "Cambra de Sicilia", a substitution of the former "Cambra antiga" that had been consigned to the "Cambra" since the reign of Maria of Castile. Likewise, the "Cambra" was also used as a fund to protect existing wealth for future generations. The assets that were part of the "Cambra de la Reina" could not be sold or transferred by the monarch, so they would be passed down to the couple's children after the queen's death. This strategy was used by Peter the Ceremonious and Eleanor of Sicily, allowing them to maintain an equity reserve for their children, especially for the Infante Martin.

It should also be noted that donations made to the "Cambra", especially donations of towns and jurisdictions, had an important strategic value. The analysis of the various "Cambres" has proved the existence and application of general monarchical policies to dominate territory. Although they may seem unconnected, many of the donations made by the monarch attempted to assign not just as much money as possible to the queen, but also to ensure that as many people as possible remained under her management. The allocation of towns with hamlets meant it was possible to govern a very widespread, well-populated and economically profitable territory. This not only fits with political logic, but also with medieval economic logic. As we have seen, the "Cambra" had to be used to pay all the queen's expenses. The economic logic of the monarchy meant that expenses

determined income and not vice versa. If the proceeds were not enough to maintain the queen's personal status, the king would increase the amount of rights, towns and jurisdictions until they reached a sufficient sum.

In this sense, it was essential to weigh up the income and expenses of the finances of the five queens. This study gave an insight into certain territorial and economic strategies employed by the monarchy, as in the case of Eleanor, who used her "Cambra" as an endowment for future generations. We were also able to understand the economic patterns that defined the finances of these queen consorts in the Late Middle Ages. First of all, we must highlight the constant debt that the royal treasury faced from 1378. With the exception of Eleanor, the other queens could not cover their expenses with their income, creating a huge amount of debt. Following a detailed analysis of these accounts, we discovered that this debt reached its peak during the reign of Violante de Bar. Queen Violante ended up with a debt exceeding one million *sous*, which called for a major economic restructuring of her finances and her household to rectify the situation. Although Maria de Luna and Maria de Castilla faced economic struggles, they never became as overwhelming as those of their predecessor.

Finally, we saw how, after debt repayments, the largest economic expenses were earmarked for the upkeep of the queen's household, specifically the payment of salaries to the officers who served and escorted her. To cover this payment, the queen would use between 20% and 30% of her purchasing power, a huge figure when compared to other expenses such as religion. Piety and devotion were basic characteristics which were expected of a queen consort that would symbolically legitimise her. However, the expenses allocated to religion by the queen were much lower than those spent to maintain her household, stock her table or adorn her body with dresses and jewellery. This expense was not even equalled when one queen decided to open a monastery, as we saw in the case of Violante de Bar. As a result, the upkeep of her household and her servants takes on a greater significance and justifies historians' interest in studying this aspect. The queen's household, as the heart of royal life, was not studied in this dissertation, but it is definitely a subject that should be explored in depth. Expense patterns have let us differentiate between activities that provided symbolic capital with little financial expenditure and activities that required major funding from queens. However, all of them were a necessary part of the institutional role of the king's wife.

In short, in this paper we have seen how queen consorts performed an institutional role that allowed them to exercise political, social and economic power, authority and influence. We hope this dissertation is only a first step towards hearing the voices of these powerful women once again.

# **BIBLIOGRAFIA**



*Acta curiarum regni Aragonum*, Tom V, edició a cura de José Ángel Sesma Muñoz.

ALBERT, Ricard i GASSIOT, Joan (eds.): *Parlaments a les Corts catalanes*, Barcelona, Nostres Clàssics, 1988.

ALBERTÍ, Elisenda: *Dames, reines, abadesses: 18 personalitats femenines a la Catalunya medieval*, Barcelona, Albertí Editor, 2007.

ANDRADE, Maria Filomena: *Isabel de Aragão. Rainha santa, mãe exemplar*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2014.

ARIAS GUILLÉN, Fernando: «Family matters: marriage strategy and the strengthening of Royal Authority in Castile during the reign of Alfonso XI (1312-1350)», *Viator*, 47/1 (2015), pp. 293-312.

ARROYO ILERA, Fernando: «Una visita de Juan I a Valencia en 1392», *Ligazas*, 1 (1968), pp. 225-230.

AURELL, Martí: *Los noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona, Omega, 1997.

BANEGAS LÓPEZ, Ramón Agustín: «Competencia, mercado e intervencionismo en el comercio de carne en la Europa bajomedieval. Los ejemplos de Barcelona y Ruán», *Anuario de Estudios Medievales*, 42/2 (2012), pp. 479-499.

BAYDAL SALA, Vicent: *Els orígens de la revolta de la Unió al Regne de València (1330-1348)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013.

BEAUCHAMP, Alexandra (ed.), *Les entourages principliers à la fin du Moyen âge*, Madrid, Casa Velázquez, 2013.

—, «Gouverner en chemin. Rpi, officiers royaux et officines sur les routes sous le règne de Pierre le Cerémonieux», *e-Spania*, 8 (2009).

—, «La chapelle d'Éléonore de Sicile, reine d'Aragon de 1349 à 1375», M. GAUDE-FERRAGU i C. VICENT-CASSY (dirs.): «*La dame de coeur*». *Patronage et mécénat religieux des femmes de pouvoir dans l'Europe des XIV<sup>e</sup>-XVII<sup>e</sup> siècles*. Paris, Presses Universitaires de Rennes, 2018, pp. 23-36.

—, *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi. La lieutenance générale de l'infant Pierre d'Aragon (1354-1355)*, Tesis doctoral inédita, Université de Limoges, 2005.

—, «Régence et continuité de l'oeuvre royale: un testament et des codiciles inédits (1354) de Pierre IV d'Aragon», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 38/1 (2008), pp. 201-218.

BECEIRO PITA, Isabel: «Modelos de conducta y programas educativos para la aristocracia femenina (siglos XII-XV)», M. T. López Beltrán (coord.): *De la Edad Media a la Moderna: mujeres, educación y familia en el ámbito rural y urbano*. Málaga, Universidad de Málaga, pp. 37-72.

BELENGUER, Ernest: *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Lleida, Pagès Editors, 2015.

—, *Jaume I i el seu regnat*, Lleida, Pagès, 2007.

BENÍTEZ GUERRERO, Carmen: «María de Molina, reina madre entre la Literatura y la Historia», en María Isabel DEL VAL VALDIVIESO, Juan Francisco JIMÉNEZ ALCÁZAR (eds.): *Las mujeres en la Edad Media*. Murcia, Editum, Universidad de Murcia, 2013, pp. 265-275.

BENITO GOERLICH, Daniel: *El Real Monasterio de la Santísima Trinidad*, Valencia: Consell Valencià de Cultura, 1998.

BERNABEU BORJA, Sandra: *La ciutat i el rei. Govern, societat i elits valencianes (1416-1479)*, tesi doctoral inédita, Universitat de València, 2017.

BISSON, Thomas: *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*, Barcelona, Crítica, 1988.

BLOCH, Marc: *Los reyes taumaturgos*, México, Fondo de Cultura Económica, 1988.

BOFARULL Y MASCARÓ, Pròsper : *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los reyes de España considerados como soberanos independientes de su Marca*, vol.II, Barcelona, Imprenta de J. Oliveres y Monmany, 1836.

—, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. XIX, Barcelona: impremta de José Eusebio Monfort, 1848.

BOFARULL Y SANS, Francisco de: «Generación de Juan I de Aragón», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 6 (1898).

BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de: *Proceso contra Bernardo de Cabrera. Mandado formar por el rey don Pedro IV*, CODOIN, vols. 32-34. Barcelona, José Eusebio Montfort, 1867-1868.



- BOSCOLO, Alberto: *La reina Sibil·la de Fortià*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1971.
- BRASCH-PRINCE, Dawn: «A Queen's Task: Violante de Bar and the Experience of Royal Motherhood in Fourteenth-Century Aragon», *La corónica: A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures & Cultures*, 27/1 (1998), pp. 21-34.
- CABEZUELO PLIEGO, José Vicente: *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia 1239-1348, el oficio de la Procuración*, Valencia, Conselleria de Presidència, 1998.
- , «El poder real en la Murcia aragonesa a través del oficio de la Procuración 1296-1304», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 11 (1996-1997), pp. 79-110.
- , «Procuració versus governació. El reino de Valencia ante la reforma gubernativa de 1344», *Anuario de Estudios Medievales*, 25 (1995), pp. 571-592.
- , «Resolución del conflicto entre Pedro IV y el Infante Fernando. Los acuerdos de Albarracín de 1357», *Anuario de Historia del derecho español*, 83 (2013), pp. 737-774.
- , «La guerra en el mar. La campaña marítima castellana de 1359 y la defensa litoral de la Corona de Aragón», *eHumanista/IVITRA*, 7 (2015), pp. 116-150.
- CANTARELL BARELLA, Elena i COMAS VIA, Mireia: «Maria de Portugal, una dona amagada per la Història» *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24, 2002-2003.
- CANTAVELLA, Rosanna: «Isabel de Villena i família: una reconsideració biogràfica», *Anuario de estudios medievales*, 45/2 (2015), pp. 715-732.
- CAÑAS GÁLVEZ, Francisco de Paula: *Burocracia y Cancillería en la Corte de Juan II de Castilla (1406-1454). Estudio institucional y prosopográfico*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 2012.
- , *Colección diplomática de santo Domingo el Real de Toledo. Documentos reales 1, 1249-1473*, Madrid, Sílex, 2010.
- CAREY, Fleiner: «Introduction», en F. CAREY i Elena WOODACRE (eds.): *Virtuous or villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*. New York, Palgrave Mcmillan, pp. 2-3.
- CARLOS VARONA, María Cruz de: *Nacer en palacio. El ritual del nacimiento en la corte de los Austrias*. Madrid, Centro de Estudios Europa Hispánica, 2018.

- CARMI PARSON, John (ed.): *Medieval Queenship*, New York, Saint Martin's Press, 1998.
- , «Mothers, Daughters, Marriage and Power: some Plantagenet evidence, 1150-1500», en John CARMI PARSON (ed.): *Medieval Queenship*. New York, Saint Martin's Press, 1998, pp. 63-78.
- , «The pregnant Queen as counsellor and the medieval construction of motherhood», J. CARMI PARSONS, B. WHEELER (eds.): *Medieval Mothering*. New York, Garland Publishing, 1999, pp. 39-61.
- , «Family, sex and power: The Rhythms of Medieval Queenship», en J. CARMI PARSON (ed.) *Medieval Queenship*. New York: ST. Martin's 1993, pp. 1-11.
- CARRASCO MANCHADO, Ana Isabel: «Discurso político y propaganda en la corte de los Reyes Católicos: resultados de una primera investigación (1474-1482)», *En la España Medieval*, 25 (2002), pp. 299-379.
- CARRERES ZACARÉS, Salvador: *Memories de diversos sucesos e fets memorables e de coses seyaes de la Ciutat e Regne de Valencia (1308-1644)*, vol. II, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1930.
- CASEY, Suzanne: *Reialesa i propaganda, l'eloqüència reial i la corona d'Aragó, c.1200-1450*, València, Universitat de València, 2008.
- CASTELLANO i TRESSERRA, Anna: «La reina Elisenda de Montcada i el monestir de Pedralbes. Un model de promoció espiritual femenina al segle XIV», en B. GARÍ (ed.): *Redes femeninas de promoción espiritual en los reinos peninsulares (s.XIII-XVI)*. Roma, Viella, 2013, pp. 109-130.
- , «El projecte fundacional del monestir de Santa Maria de Pedralbes i el palau de la reina Elisenda de Montcada a través de dos inventaris del 1364», *Anuario de Estudios Medievales*, 44/1 (2014), pp. 103-139.
- CASTRO, José Ramón: «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, 3 (1948), pp. 55-156.
- CATEURA BENÀCER, Pau: «La gobernación del reino de Mallorca», *Anales de la Universidad de Alicante, Historia Medieval*, 12 (1999), pp. 79-111.
- CERDA, José Manuel: «Matrimonio y patrimonio. Las arras de Leonor Plantagenet, reina consorte de Castilla», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016) pp. 63-96.

CERVANTES PERIS, Francisco Javier: *La herencia de María de Luna, una empresa feudal en el tardomedieval valenciano*. Segorbe, Concejalía de Cultura. 1998.

CHEBEL, Malek: *La formation de l'identité politique*, París, Presses Universitaires de France, 1986, pp. 18-19; Dorothy HOLLAND (et alii): *Identity and agency in cultural worlds*, Cambridge, Harvard University Press, 1998.

CINGOLANI, Stefano Maria: *Pere el Gran: vida, actes i paraula*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2010.

—, «La Reina María y los funerales de su madre Brianda d'Agout, condesa de Luna, en Zaragoza (1399-1401): Aproximación al estudio de los rituales funerarios de los monarcas de la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media*, 24 (2013), pp. 71-90.

CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador: «La política matrimonial de la Casa condal de Barcelona y Aragón desde 1213 hasta Fernando el Católico», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24 (2002-2003), pp. 195-236.

COLL JULIÀ, Núria: *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1953.

COLLINS, Roger: «Queens-Dowager and Queens-Regent in Tenth-Century Leon and Navarre», en John CARMICHAEL PARSON (ed.): *Medieval Queenship*. New York, Saint Martin's Press, 1998, pp. 79-92.

COMENGE, Luis: *Clínica egregia: apuntes históricos*. Barcelona, Imprenta Ángel Pulido, 1985.

*Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. XII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1908.

COSANDEY, Fancy: *La Reine de France. Symbole et pouvoir, XV<sup>e</sup>-XVIII<sup>e</sup> siècle*, Paris, Gallimard, Collection Bibliothèque des histoires, 2000.

—, «Représenter une reine de France. Marie de Médicis et le cycle de Rubens au palais du Luxembourg», *CLIO, Histoire, Femmes et Sociétés*, 19 (2004), pp. 63-83.

—, «Puissance maternelle et pouvoir politique. La régence des reines mères», *CLIO, Histoire, Femmes et Sociétés*, 21 (2005), pp. 69-90.

COSTA GOMES, Rita: *The Making of a court society: Kings and nobles in Late Medieval Portugal*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

- COSTA I PARETAS, Maria Mercè: *La casa de Xèrica i la seva política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998.
- Crònica anònima de Enrique IV de Castilla 1454-1474 (crònica castellana)*, edició a cura de María Pilar Sánchez-Parra. Madrid, Ediciones de la Torre, vol. 2. 1991.
- Crònica de Pere III el Cerimoniós*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, memòries de la secció històrico-arqueològica, 2014.
- CUADRADA MAJÓ, Coral: «De las Feminae a las Fembres: la misoginia medieval en Cataluña y Provenza», *Medievalismo*, 25 (2015), pp. 103-134.
- DEYBEL, Ulla: «La Reyna Elionor de Sicilia», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), pp. 349-453.
- DIAGO HERNANDO, Máximo: «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), pp. 437-477.
- DÍAZ MARTÍ, Carles: «Pergamins referents a la fundació de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), pp. 9-56.
- DUBY, George: *Medieval Marriage: Two models from Twelfth-Century France*, Baltimore & London, Johns Hopkins University Press, 1978.
- DUGGAN, Anne (ed.): *Queens and Queenship in Medieval Europe*, Woodbridge, The Boydell Press, 1997.
- DURÁN GUDIOL, Antonio: «El rito de coronación del rey en Aragón», Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses, 103 (1989), pp. 17-40.
- EARENIGHT, Theresa: «Two Bodies One Spirt Isabel and Fernand's Construction of Monarchical partnership», en B. WEISSBERGER (ed.): *Queen Isabel I of Castile: Power, Patronage, Persona*. Woodbridge, Boydell & Brewer, 2008, pp. 3-18.
- , *Queenship in Medieval Europe*, Nueva York, Palgrave Macmillan, 2013.
- , *The King's other body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*, Philadelphia, Pennsylvania University Press, 2010.
- , *Women and wealth in Late medieval Europe*. Nova York: Palgrave Macmillan, 2010.
- , *Queenship and political power in medieval and early modern Spain*, Aldershot, 2005.

—, «Absent Kings: Queens as Political Partners in the Medieval Crown of Aragon», en Theresa EARENIGHT (ed.): *Queenship and political power in medieval and early modern Spain*, pp. 32-52.

—, «Without the persona of the prince: kings, queens and the idea of monarchy in late Medieval Europe», *Gender and history*, 19 (2007), pp. 1-21.

—, *Royal and elite households in Medieval and Early Modern Europe: more than just a castle*. Leiden, Brill, 2018.

—, «Royal Finances in the Reign of Maria of Castile, Queen-Lieutenant of the Crown of Aragon, 1432-1453», en T. Earenfight (ed.): *Women and Wealth in Late Medieval Europe*, Nova York, Palgrave Mcmillan, 2010, pp. 229-244.

—, «El tesoro de la reina: finanzas reales en la Corona de Aragón, 1440-58», en María Soledad Gómez Navarro (coords.): *Estudios de historia iberoamericana*. Society for Spanish and Portuguese Historical Studies (SSPHS), 2003, pp. 211-212.

ECHEVARRÍA ARSUAGA, Ana: *Catalina de Lancaster: reina regente de Castilla (1372-1418)*, Ondarribia, Editorial Nerea, 2002.

ENGELS, Odilo: «El rey Jaime I y la política internacional en el siglo XIII», *X congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, pp. 233-244.

ESPANYOL BERTRAN, Francesca: «Les imatges marianes: prototips, rèpliques i devocions», *Lambard: Estudis d'art medieval* 15 (2002-2003), pp. 87-110.

—, «Sicut ut decet: sepulcro y espacio funerario en la Cataluña bajomedieval», en Jaume AURELL i Julia PAVÓN (coord.): *Ante la muerte: actitudes, espacios y formas en la España medieval*. Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra, 2002, pp. 95-156.

—, «Esteban de Burgos y el sepulcro de los Queralt en Santa Coloma (Tarragona)», *en d'Art*, 1 (1984), pp. 125-178.

—, «La política artística de Jaume II: els sepulcres reials i al claustre de Santes Creus portantveus àulics», *Santes Creus: Boletín del Archivo Bibliográfico de Santes Creus*, 24 (2011), pp. 11-34.

—, «El “córrer les armes” un aparte caballeresco en las exequias medievales hispanas», *Anuario de Estudios Medievales*, 37/1 (2007), p. 867-905.

FALCÓN PÉREZ, Maria Isabel: «La ciudad de Borja y la villa de Magallón en el siglo XV, según documentos de la Cancillería Real del Archivo de la Corona de Aragón», *Cuadernos de estudios borjanos*, 53 (2010), pp. 69-158.

FELIP SEMPERE, Vicent: «Revoltes populars a la Plana durant la segona meitat del segle xiv. Aproximació a l'actitud de Vila-real i Castelló en ser separades de la Corona», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 65 (1989), p. 51-87

FELIU MONTFORT, Gaspar: «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la taula de canvi de Pere des Caus i Andreu d'Olivella el 1381», *Barcelona quaderns d'història*, 13 (2007), pp. 197-210.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa: *Organització i defensa d'un territori fronterer: la governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 1990.

—, «El rapto de un embajador. Las embajadas a Navarra e Inglaterra de Ramon de Blanes en 1396 y la sucesión de Juan I de Aragón», en E. Ramírez Vaquero y R. Salicrú i Lluich, (coords.): *Cataluña y Navarra en la Baja Edad Media*. Pamplona, Universidad Pública de Navarra, 2010, pp. 111-137.

—, *Entre la paz y la guerra. La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2005.

—, *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica, 2015.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa i VELA AULESA, Carles: «Un mercader italià a la cort catalanoaragonesa: Luchino Scarampi», *Acta historica et archaeologia mediaevalia*, 32 (2014-2015), pp. 101-478.

FODALE, Salvatore: «Blanca de Navarra y el gobierno de Sicilia», *Príncipe de Viana*, 60/217 (1999), pp. 311-322.

FOUCAULT, Michel: *El discurso del poder*, Barcelona, Folios ediciones, 1983.

FRAZER, William: «Introduction: Identities in Early medieval Britain», en A. TYRELL i W. FRAZER (eds.): *Social identity in early medieval Britain*, London & New York, Leicester University Press, pp. 1-22.

FUENTE PÉREZ, Maria Jesús: *Reinas medievales en los reinos hispánicos*, Madrid, Esfera de Libros, 2003.

—, «¿Reina la reina? Mujeres en la cúspide del poder en los reinos hispánicos en al Edad Media (siglos VI-XIII)», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Historia Medieval*, 16 (2003), pp. 53-72.

—, «Virgen con el libro. Lecturas femeninas en la Baja Edad Media hispana», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Hª Medieval*, 24 (2011), pp. 91-108.

—, «¿Espejos de Esther? La intercesión como tarea política de la reina (León-Castilla, siglos XI-XIII)», *e-Spania* [En ligne], 20 | février 2015, mis en ligne le 13 février 2015, consulté le 25 février 2019.

—, «Tres Violantes: Las mujeres de una familia en el poder a lo largo del siglo XIII», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016), pp. 137-175.

FURIÓ I DIEGO, Antoni: *València, un mercat medieval*, València, Diputació Provincial de València, 1985.

—, *Història del País Valencià*, València, Alfons el Magnànim, 1995.

GAIBROIS DE BALLESTEROS, Mercedes: *María de Molina: Tres veces reina*. Madrid, Espasa-Calve, 1967 (1ª edición 1936).

—, *Historia del reinado de Sancho IV*, Valladolid : Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Turismo, 2009-2010.

GAMERO IGEA, Germán: «Epílogo de un reinado y desmembramiento de una Corte: servidores de Juan II de Aragón a su muerte», *Medievalismo*, 26 (2016) pp. 109-133.

—, «El papel del séquito de Fernando el Católico en el sistema cortesano Trastámara», Antonio Miguel Bernal Rodríguez (dir.): *Modernidad de España: apertura europea e integración atlántica*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2017, pp. 99-114.

—, «Las lugartenientes de la Corona de Aragón y su relación con las ciudades en tiempos de Fernando el Católico», en J. Á. SOLÓRZANO, B. ARIZAGA, A. ANDRADE (coords.): *Ser mujer en la ciudad medieval europea*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2013, pp. 315-328.

GARÍ, Blanca: «Introducción», en Blanca Garí (ed.): *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Roma, Viella, 2013, pp. 8-10.

GARCÍA HERRERO, Maria del Carmen: «La muerte de la infanta Catalina (1439) en las cartas de su hermana María de Castilla, reina de Aragón», en Jean Pierre JARDIN, José

Manuel NIETO SORIA, Patricia ROCHWERT-ZUILLI i Hélène THIEULIN-PARDO (coords.): *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*. Madrid, Ediciones la Ergástula, 2018, pp. 229-245.

—, «El cuerpo que subraya: imágenes de autoridad e influencia materna en fuentes medievales», *Turiaso*, 17 (2003), pp. 155-174.

—, «La dama modélica del Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Cuadernos del CEMYR*, 23 (2015), pp. 27-48.

—, «María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458): La mediación incansable», *e-Spania* [En línea], 20 (2015), Publicado el 13 febrero 2015, consultado el 10 febrero 2019.

—, «Un tiempo de añoranza y aprendizaje. María de Castilla y sus primeros años en la Corona de Aragón», *Storia delle donne*, 9 (2013), pp. 97-116.

—, «Aragón y el monasterio de la Trinidad de Valencia: la renuncia a financiar el proyecto de la reina María», en ARÍZAGA, Beatriz (ed.): *Mundos Medievales: espacios, sociedades y poder. Homenajes al profesor José Ángel García de Cortázar*. Santander, Publican, 2012, pp. 1385-1378.

—, «Los varones jóvenes en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón», *Edad Media. Revista de Historia*, 13 (2012), pp. 241-267.

—, *Del nacer y vivir: fragmentos para una historia de la vida en la Baja Edad Media*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2005.

—, *Artesanas de vida: Mujeres de la Edad Media*, Saragossa, Institutció Fernando el Católico, 2010.

—, *Las mujeres en Zaragoza en el siglo XV*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2006.

—, «Matrimonio y libertad en la Baja Edad Media Aragonesa», *Aragón en la Edad Media*, 12 (1995), pp. 267-286.

—, «Administrar del parto y recibir la criatura”: Aportación al estudio de Obstetricia bajomedieval», *Aragón en la Edad Media*, 8 (1989), pp. 283-292.

—, «El entorno femenino de los reyes de Aragón», J. A. SESMA MUÑOZ (coord.): *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*. Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2010, pp. 327-350.



—, «De belleza y piedad. Promociones de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Lambard: Estudis d'art medieval*, 25 (2013-2014), pp. 37-62.

GARCÍA HERRERO, Maria del Carmen i GALÁN PÉREZ, Cristina: «Colocar en matrimonio: el caso de Marquesa de Alagón y la intervención de la reina María (1448-1451)», en *Homenaje al profesor Eloy Benito Ruano*, Murcia, Editum, Ediciones de la Universidad de Murcia, 2010, pp. 307-318.

GARCÍA HERRERO, Maria del Carmen i MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela: «Reginalidad y fundaciones monásticas en la Corona de Castilla y Corona de Aragón», *Edad Media, revista de Historia*, 18 (2017), pp. 16-48.

GARCÍA MARÍN, José: *El oficio público en Castilla durante la Baja Edad Media*, Sevilla, Instituto Nacional de Administración Pública, 1974.

GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente: «Ordenando el lujo: ideología y normativa suntuaria en las ciudades valencianas (siglos XIV y XV)», *Mercados del lujo, mercados del arte: el gusto de las élites mediterráneas en los siglos XIV y XV*, ed. Sophie Brouquet and Juan Vicente García Marsilla (Valencia, Publicaciones de la Universitat de València, 2015), pp. 561-591.

—, «El lujo cambiante. El vestido y la difusión de las modas en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)», *Anales de Historia del Arte*, 24 (2014), pp. 227-244.

—, «*Vestit i aparença en els regnes hispànics del segle XIII*» en R. Narbona (ed.): *Jaume I i el seu temps, 800 anys després*. Valencia, Generalitat Valenciana-Universitat de València, 2012, pp. 621-646.

—, «Vestir el poder. Indumentaria e imagen en las cortes de Alfonso el Magnánimo y María de Castilla», *Res publica: revista de filosofía política*, 18 (2007), pp. 353-374.

—, *La jerarquía de la mesa. Los sistemas alimentarios en la Valencia bajomedieval*, València, Diputació de València, 1998.

GARRIDO VALLS, David: «El procés de lluitació de la baronia d'Elx i Crevillent», *Barcelona quaderns d'història*, 5 (2001), pp. 111-125.

GAUDE FERRAGU, Murielle: *Queenship in Medieval France 1300-1500*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2016.

—, *La reine au Moyen Âge. Le pouvoir au féminin XIV<sup>e</sup>-XV<sup>e</sup> siècle*, Paris, Tallandier, 2014.

GAUDEMET, Jean: *El matrimonio en Occidente*, Madrid, Tesaurus, 1993.

GIMENO BLAY, Francisco: «Escribir, leer y reinar: la experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387)», *Scrittura e Civiltà*, 22 (1998), pp. 119-233.

GONZÁLEZ MARRERO, María del Cristo: *La Casa de Isabel la Católica. Espacios domésticos y vida cotidiana*, Ávila, Diputación de Ávila, Institución Gran Duque de Alba, 2005.

GUAL CAMARENA, Miguel: «Fernando el Católico, primogénito de Aragón, rey de Sicilia y príncipe de Castilla (1452-1474)», *Saitabi*, 8 (1950-1951), pp. 182-223.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric: «Organització del poder, organització del territori en temps de Jaume I», en Rafael Narbona (coord.), *Jaume I i el seu temps 800 anys després*. València, Fundació Jaume II el Just, 2012.

GUMPERZ, John i COOK-GUMPERZ, Jenny: «Introduction: Language and the communication of social identity», en J. GUMPERZ (ed.): *Language and social identity*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982, pp. 1-21.

HEINZ, Flávio (ed.): *Por outra história das elites*. Rio de Janeiro: Editora FGV, 2006.

HERNÁNDEZ-LEÓN DE SÁNCHEZ, Francisca: *Doña María de Castilla, esposa de Alfonso V el Magnánimo*, València, Facultad de Filosofía y Letras, 1959.

HUNEYCUTT, Lois: «Intercession and the High Medieval Queens: the Esther Topos», en Jennifer CARPENTER i Sally-Beth MACLEAN (ed.): *Power of the Weak*. Urbana, University of Illinois Press, 1995, pp. 126-146.

IMSEN, Steinar: «Late Medieval Scandinavian Queenship» en A. DUGGAN (ed.): *Queens and Queenship in Medieval Europe*. Woodbridge, The Boydell Press, 1997, pp. 53-73.

JARA FUENTE, José Antonio: «Conciencia, alteridad, percepción y marcación: la construcción de la identidad de los sujetos en la Castilla urbana del siglo XV» en José Antonio JARA FUENTE, Isabel ALFONSO ANTÓN y Georges Martín (coords.): *Construir la identidad en la Edad Media. Poder, y memoria en la Castilla de los siglos VII a XV*. Cuenca, Universidad de Castilla-La Mancha, 2010, pp. 281-317.

—, «Lenguaje y discurso: percepciones identitarias y construcciones de identidad», *Hispania. Revista española de historia*, 71 (2011), pp. 315-324.

—, «Percepción de “sí”, percepción del “otro”: la construcción de identidades políticas urbanas en Castilla (el concejo de Cuenta en el siglo XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, 40 (2010), pp. 75-92.

JASPERE, Jitske: «Manly Minds in Female Bodies: Three Women and their Power through Coins and Seals», *Arenal*, 25/2 (2018), pp. 295-321.

JAVIERRE MUR, Áurea: *María de Luna, reina de Aragón*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1942.

—, «Constanza de Sicilia en las Crónicas de su tiempo», *Rivista storica del Mezzogiorno*, 1 (1966), pp. 171-186.

JONES, Michael: *Letters, orders and musters of Bertrand du Guesclin 1357-1380*, Woodbridge, The Broydell Press, 2004.

JUNCOSA BONET, Eduard: *Estructura y dinámicas de poder en el señorío de Tarragona. Creación y evolución de un dominio compartido (ca. 1188-1462)*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2015.

—, «Las amenazas de una reina. La relación epistolar entre Violante de Bar y el arzobispo de Tarragona», en Jean Pierre JARDIN, José Manuel NIETO SORIA, Patricia ROCHWERT-ZUILI i Hélène THIEULIN-PARDO (coords.): *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*. Madrid, Ediciones la Ergástula, 2018, pp. 89-110.

KANTOROWICZ, Ernest: *Los dos cuerpos del rey: un estudio de teología política medieval*, Madrid, Alianza, 1985.

*La muerte en la Casa Real de Aragón. Cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII-XVI)*. Zaragoza, Institución Fernando el católico, 2018.

LAFUENTE GÓMEZ, Mario: «La fortaleza de Tauste en el sistema castral aragonés de la Baja Edad Media», *Tauste en su historia. Actas de las XVIII Jornadas sobre la historia de Tauste*. Tauste, Asociación Cultural “El Patiaz”, 2018, pp. 199-244.

LAFUENTE, Mario i SIMÓN, Santiago: «El proceso contra el infante Fernando de Aragón, acusado de lesa majestad, en 1363», *eHumanista/IVITRA* 7 (2015), pp.151-192.

LALIENA CORBERA, Carlos i IRANZO MUÑO, María Teresa: «Las exequias de Alfonso V en las ciudades aragonesas: ideología real y rituales públicos», *Aragón en la Edad Media*, 9 (1991), pp. 55-76.

LALINDE ABADÍA, Jesús: *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, ed. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1963.

—, «Ensayo de tipología orgánica de la administración en la historia de España», *Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa*, 4 (1967), pp. 10-14.

LAYNESMITH, Joana: *The last Medieval Queens: English Queenship 1445-1503*, New York, Oxford University Press, 2005.

LAZZARI, Tiziana: «La Competizione tra grandi possessori Longobardi e il Regno: Le leggi di liutrando e il patrimonio delle donne nel secolo VIII», en Vito LORÉ, Geneviève BÜHRER-THIERRY, Régine LE JAN (dirs.): *Acquérir, prélever, contrôler: les ressources en compétition (400-1100)*. Turnhout, Brepols, 2017, pp. 43-60.

—, «Dotari e beni fiscali», en Tiziana LAZZARI (coord.) *Il patrimonio delle regine: beni del fisco e politica regia fra IX e X secolo*, *Reti Medievali, Rivista*, 13/2 (2012), pp. 123-139.

LE JAN, Régine: *Femmes, pouvoir et société dans le haut Moyen Âge*, París, Picard, 2001, pp. 59-70.

LEDESMA RUBIO, María Luisa: «El Patrimonio Real de Aragón a fines del siglo XIV: los dominios y rentas de Violante de Bar», *Aragón en la Edad Media*, 1 (1977), pp. 133-174.

*Les Corts a Catalunya: actes del Congrés d'Història institucional, Barcelona, del 28 al 30 de abril de 1988*, Barcelona, Departamento de Cultura, 1991.

*Llibre del rei En Pere*, edició a cura de Stefano Maria Cingolani, Barcelona, Editorial Barcino, 2010.

*Llibres dels feits del rei En Jaume*, edició a cura de Ferran Soldevila, Barcelona, Institut d'estudis Catalans, 2007.

MADURELL i MARIMÓN, Josep Maria: *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón (1435-1458)*, Barcelona, Escuela de Estudios Medievales, 1963.

—, «Una concordia entre Pedro el Ceremonioso y María de Portugal», *Anuario de historia del derecho español*, 41 (1971), pp. 425-438.

MANCINELLI, Chiara: *Francesc Eiximenis y el convento del Santo Espíritu del Monte: la cuestión de un modelo económico, político y religioso*, Universitat Autònoma de Barcelona, Tesis doctoral inédita, 2015.

*Manual de novells ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, ed. F: Schwartz y Luna, F. Carreras y Caudi (eds.): I, Barcelona, 1892.

MARCHANDISE, Alain: «Le Corps du Prince». *Micrologus, Nature, Science and Medieval Societies XXII* (Sismel, Edizioni del Galluzzo, 2014).

MARTIN, Georges: «Régner sans régner. Bérengère de Castille (1214-1246) au miroir de l'historiographie de son temps» *E-Spania. Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, 1, 2006.

—, «Négociation et diplomatie dans la vie de Bérengère de Castille (1214-1246). La part du facteur générique», *E-Spania. Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, 4, 2007.

MARTIN, Therese (ed.): *Reassessing the roles of women as 'makers' of medieval art and architecture*, Leiden, Brill, 2012.

—, «Fuentes de potestad para reinas e infantas: el infantazgo en los siglos centrales de la Edad Media», *Anuario de estudios medievales*, 46/1 (2016), pp. 97-136.

—, «The margin to act: a framework of investigation for womens (and men's) medieval art-making», *Journal of Medieval History*, 42/1 (2016), pp. 1-25.

MARTÍNEZ FERRANDO, J. Ernesto: *Jaime II de Aragón, su vida familia*. vol. 2 Apéndice Documental, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1948.

MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro: «El barón feudal como consejero del rey: Bernat II de Cabrera, “gran privado” de Pedro el Cerimonioso (1328-1364)», en M. Lafuente, C. Villanueva (coords.): *Los agentes del Estado. Poderes públicos y dominación social en Aragón (siglos XIV-XVI)*. Madrid, Sílex Ediciones, 2019, pp. 279-319.

—, *Parentela aristocràtica, domini i projecció sociopolítica: els vescomtes de Cabrera entre 1199 i 1423*, Tesis doctoral inédita, Universitat de Girona, 2015.

MELO, Joana Ramõa: «Poder gravado na pedra: túmulos de rainhas e nobres do Portugal medieval», *Arenal*, 25/2 (2018), pp. 323-356.

MIQUEL, Francesc: *La reina Blanca d'Anjou*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1975.

MIQUEL, Marina, SAROBE, Ramon i SUBIRANAS, Carme (eds.): *El panteó reial de Santes Creus. Estudi i restauració de les tombes de Pere el Gran, de Jaume II i Blanca d'Anjou i de l'almirall Roger de Llúria*, Barcelona, Publicacions del Museu Històric de Catalunya, 2010.

MIRALLES, Melcior: *Crònica del Capellà d'alons el Magnànim*, edició a cura de Mateu Rodrigo, València, Fonts històriques valencianes, 2012.

MIRET I SANS, Joaquim: *El forassenyat primogènit de Jaume II*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1957.

MIRET I VIVES, Josep: «La restauración de los ventanales de la galeria septentrional del claustro de Santes Creus», *Santes Creus: Boletín del Archivo Bibliográfico de Santes Creus*, 1/7 (1958), pp. 313-316.

MITJÀ, Marina: «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 27 (1957-1958), pp. 1-43.

MITRE FERNÁNDEZ, Emilio: «Los sacramentos sociales. La óptica del medievalismo», *Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones*, 19 (2014), pp. 147-171.

MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela: «La casa delle regine. Uno spazio politico nella Castiglia del Quattrocento», *Genesis. Rivista della Società Italiana delle Storiche*, 1/2 (2002) pp. 71-95.

—, «Llanto, palabras y gestos. La muerte y el duelo en el mundo medieval hispánico (morfología ritual, agencias culturales y controversias)», *Cuadernos de historia de España*, 83 (2009), pp. 107-140.

—, «“Semper pacis amica”. Mediación y práctica política (siglos VI-XIV)», *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, 5/2 (1998), pp. 263-276.

NARBONA CÁRCELES, María: «Noblas Donas. Las mujeres nobles en la Casa de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Stvdivm. Revista de Humanidades*, 15 (2009), pp. 89-113.

—, «Le corps d'une reine stérile. Marie de Castille reine d'Aragon (1416-1458)», *Micrologus, Nature, Sciences and Medieval Societies*, 22 (2014), pp. 599-618.

—, *La corte de Carlos III el Noble, rey de Navarra: espacio doméstico y escenario del poder, 1376-1415*. Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra, 2004.

NARBONA VIZCAÍNO, Rafael: «El trienio negro: Valencia 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería», *En la España medieval*, 35 (2012) pp. 177-210.

NIETO SORIA, José Manuel: «Ceremonia y pompa para una monarquía: los Trastámara de Castilla», *Cuadernos del CEMYR*, 17 (2009), pp. 51-72.

—, *Ceremonias de la realeza: Propaganda y legitimación en la Castilla Trastámar*. Madrid, Editorial Nerea, 1993, pp. 119-143.

NOUGUÉS SECALL, Mariano: *Descripción e historia del Castilla de la Aljafería sito extramuros en la ciudad de Zaragoza*, Zaragoza, Imprenta Antonio Gallifa, 1846.

*Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, edició a cura de Francisco Gimeno, Daniel Gozalbo i Josep Trench, València, Universitat de València, 2009.

ORIOI CARAZO, Carme: *El patrimoni oral a les comarques de Tarragona. Relats tradicionals*, Tarragona, Servei de Cultura de la Diputació de Tarragona, 2005.

ORTUÑO SÁNCHEZ-PEDREÑO, José María: «El adelantado en las Partidas», *Miscelánea Medieval Murciana*, 18 (1993-1994), pp. 161-174.

PAULÓ MELÉNDEZ, Antoni: *El Reial Monestir de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona*, Barcelona, Emporium S.A., 1970.

PAVÓN, Julia (ed.): *Reinas de Navarra*, Madrid, Sílex, 2014.

PELAZ FLORES, Diana: «Reynante(s) en vno. Fundamentación teórica del poder de la pareja regia en la Corona de Castilla durante la Baja Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, 48/2 (2018), pp. 845-869.

—, *Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla (1418-1496)*, Valladolid, Junta de Castilla y León, Consejería de Turismo, 2017.

—, *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI-XV*, Madrid, Sílex, 2017

—, *Rituales líquidos*, Murcia, editum, 2017.

—, *La Casa de la reina en la Corona de Castilla (1418-1496)*, Valladolid, Ediciones Universidad de Valladolid, 2017.

—, *Reynante(s) en (v)no. Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla durante el siglo XV*. Tesis doctoral inédita, Universidad de Valladolid, 2015.

—, «Queenship: teoría y práctica del ejercicio del poder en la Baja Edad Media castellana», M. I. del Val Valdivieso, J. F. Jiménez Alcázar (coords.), *Las mujeres en la Edad Media*. Lorca, Sociedad Española de Estudios Medievales, 2013, pp. 277-287.

PELAZ FLORES, Diana i VAL VALDIVIESO, Maria Isabel del: «La Historia de las Mujeres en el siglo XXI a través del estudio de la Reginalidad medieval», *Revista de historiografía*, 22, 2015, pp. 101-127.

PÉQUIGNOT, Stéphane: «Le “premier voyage à Rome” de Jacques II d’Aragon (1296-1297) », en Jean-Marie MOEGLIN (éd.): *Relations, échanges, transferts en Europe dans les derniers siècles du Moyen Âge. Hommages en l’honneur de Werner Paravicini*. Paris, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 2010, pp. 135-164.

*Pere III el Cerimoniós*. Crònica. Edició a cura d’ Anna Cortadellas. Barcelona: Edicions 62, 1995.

PETIT, Núria: «Les etapes constructives del reial monestir de Santa Maria de Vallbona», *URTX, revista cultural de l’Urgell*, 18 (2005), pp. 63-92.

PINA BALEIRAS, Isabel de: *Uma rainha inesperada. Leonor Teles*, Círculo de Leitores, 2012.

RÁBADE OBRADÓ, María Pilar: «El arquetipo femenino en los debates intelectuales del siglo XV castellano», *En la España medieval*, 11 (1988), pp. 261-302.

RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa: «Blanca de Navarra», en *Reinas de Navarra*, Sílex, Madrid, 2014, pp. 681-710.

RAUFAST CHICO, Miquel: «Solo para la reina. la exclusiva celebración de la entrada de Maria de Luna en Barcelona (1400)», en Manuel Sánchez, Ana Gómez, Roser Salicrú i Pere Verdés (coords.): *A l’entorn de la Barcelona medieval: estudis dedicats a la doctora Josegina Muntgé i Vives*. Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institución Milá y Fontanals, 2013, pp. 353-365.

—, «Ceremonia y conflicto: entradas reales en Barcelona en el contexto de la Guerra Civil catalana (1460-1473)», *Anuario de estudios medievales*, 38/2 (2008), pp. 1037-1085.



—, «¿Negociar la entrada del rey? La entrada real de Juan II en Barcelona», *Anuario de estudios medievales*, 36/1 (2006), pp. 295-333.

—, «¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona», *En la España medieval*, 30 (2007), pp. 91-130.

RICHMOND, Colin: «Identity and morality: power and politics during the War of the Roses», en Huw PRYCE i John WATTS (eds): *Power and identity in the Middle Ages: essays in memory of Rees Davies*. Oxford, Oxford University Press, 2007, pp. 226-241.

RIERA MELIS, Antoni: «Estructura social y sistemas alimentarios en la Cataluña bajomedieval», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 14-15, pp. 1993-1994, pp. 193-217.

RIERA SANS, Jaume: «La coronació de la reina Elionor (1352)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), pp. 485-492.

—, «La infanta Violant de Bar, senyora del jueus de Cervera (1382-1387)», *Miscel·lània Cerverina*, 21 (2011), pp. 7-30.

—, «Jafudà Alatzar, jueu de València (segle XIV)», *Revista d'història medieval*, 4 (1993), pp. 65-100.

RIQUER, Isabel de: «Los libros de Violante de Bar», en María del Mar Graña Cid (ed.): *Las sabias mujeres. Educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*. Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 1994, pp. 161-173.

ROCA, Josep Maria: «La reyna empordanesa», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), pp. 2-211.

—, *Johan I d'Aragó*, Casa Provincial de Caritat. Barcelona, 1929.

—, «Memorial de greuges que·ls missatgers de la ciutat de València presentaren al Rey Johan I d'Aragó», *Butlletí Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 11/79-80 (1924), pp. 70-79.

ROCHWERT-ZUILLI, Patricia: «De Sancie à Bérengère. Les femmes et le pouvoir dans l'historiographie alphon sine et neoalphon sine (XIIIè-XIVè siècles)», *E-Spania. Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, 1, 2006.

RODRIGO LIZONDO, Mateu: «Personalitat i cultura de Maria de Castella, reina d'Aragó», en BELLVESER, Ricardo (coord.): *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*. Barcelona, Institució Alfons el Magnànim, 2012. pp. 471-526.

RODRIGUES, Ana Maria: *As tristes rainhas: Leonor de Aragão e Isabel de Coimbra*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2013.

—, «“Polla raynha Dona Lionor, mjnha molher que sobre todas amo e preço” D. Duarte e D. Leonor de Aragão: uma parceria aquém e além-túmulo», en C. BARREIRA, M. METELO DE SEIXAS (eds.): *D. Duarte e a sua época. Arte, cultura, poder e espiritualidade*. Lisboa, Instituto de Estudos Medievais, 2014.

—, RODRIGUES, Ana Maria, SILVA, Manuela Santos i LEAL de FARIA, Ana: *Casamentos da Família Real Portuguesa: Diplomacia e Cerimonial*, 4 vol., Lisboa, Círculo de Leitores, 2018.

—, «Las regencias femeninas en los reinos ibéricos medievales ¿fue el caso portugués una singularidad?», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016), pp. 301-328.

—, «La casa de doña Leonor de Aragón, reina de Portugal (1433-1445): Formación y desintegración de un instrumento de poder femenino», en María Isabel del VAL VALDIVIESO i Cristina SEGURA GRAÍÑO (coord.): *Participación de las mujeres en lo político. Mediación, representación y toma de decisiones*. Madrid, Al-Mudayna, 2011, pp. 235-272.

—, «For the honor of her lineage and body. The Dowers and Dowries of Some Late Medieval Queens of Portugal», *e-Journal of Portuguese History*, 5/1, 2007, pp. 1-13.

RODRÍGUES, Ana Maria i SILVA, Manuela Santos: «Private properties, seigniotial tributes and jurisdictional rents: the income of the queens of Portugal in the late Middle Ages», en Earenfight Theresa (ed.): *Women and Wealth in Late medieval Europe*, Nueva York, Palgrave, 2010.

RODRÍGUEZ LAJUSTICIA, Francisco Saulo: «Reinas y fiscalidad: Violante de Bar y la distribución de sus rentas entre 1389 y 1393», en Miguel GARCÍA FERNÁNDEZ, Silvia CERNADAS MARTÍNEZ (coords.) *Reinas e infantas en los reinos medievales ibéricos: contribuciones para su estudio*. Santiago de Compostela, Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, 2018, pp. 283-304.

RODRÍGUEZ LÓPEZ, Ana: *La estirpe de Leonor de Aquitania. Mujeres y poder en los siglos XII y XIII*, Barcelona, Crítica, 2014.

—, «De olvido y memoria. Cómo recordar a las mujeres poderosas en Castilla y León en los siglos XII y XIII», *Arenal*, 25/2 (2018), pp. 272-294.

—, «Dotes y arras en la política territorial de la monarquía feudal castellana: siglos XII-XII», *Arenal* 2/2 (1995), pp. 271-293.

ROEBERT, Sebastian: «The Nominations of Elionor of Sicily as Queen-Lieutenant in the Crown of Aragon. Edition and Comentary», *Medieval Studies*, 80 (2019), pp. 171-221.

—, “...*Talem et tantam potestatem qualis et quanta a domino nobis est comissa*” *Funktionen und Wirkungen der Königin in der Krone Aragón am Beispiel Eleonores von Sizilien (1349-1375)*, Universitat de Leipzig i Universitat de Barcelona, Tesis doctoral inédita, 2017.

—, «‘Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata’. Desarrollo, administración y significado de los bienes reginales de Leonor de Sicilia (1349-1375)», *Anuario de Estudios Medievales*, 46 (2016), pp. 231-268.

—, «“Idcirco ad instar illius Zerobabell templum domini rehedificantis”. La política monástica de Eleonora de Sicilia», *Edad Media. Revista de Historia*, 18 (2017), pp. 49-74.

ROHR, Zita Eva: «The practice of Political Motherhood in Late Medieval France and early modern France: Yolande of Aragon, Bonne-Mère of France», en S. McGlynn, E. Woodacre (eds.): *The image and perception of monarchy in medieval and early modern Europe*. Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2014, pp. 23-47.

ROMEU ALFARO, Sylvia: *Les Corts valencianes*, Tres i Quatre, Valencia, 1985.

RUBIO VELA, Agustín: *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II*, València, Gráficas Papallona, 2016.

RUIZ DOMINGO, Lledó: «Del qual tenim loch. Leonor de Sicilia y los orígenes de la lugartenencia femenina en la Corona de Aragón», *Medievalismo*, 27 (2017), pp. 303-326.

—, «Escribir para construir: la imagen de la reina Juana Enríquez en la correspondencia y la crónica del siglo XV», en Esther CORRAL (ed.): *Voces de mujeres en la Edad Media. Entre realidad y ficción*. Berlin - Boston, De Gruyter, 2018, pp. 59-65.

—, «Crédito, deuda y finanzas de la Casa de la Reina en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV. Los capítulos entre la reina Violante de Bar y su tesorero Berenguer de Cortilles», *Historia, Instituciones y Documentos*, 45 (2018), pp. 353-376.

—, «The Hohenstaufen women and the differences between Aragonese and Greek queenship model», E. WOODACRE (ed.): *A Companion to Global Queenship*. Leeds, Amsterdam University Press-Arc Humanities Press, 2018, pp. 245-254.

—, «Power, patronage, and politics: Maria of Navarre, queen of the Crown of Aragon (r. 1338-1347)», Valerie Schutte i Estelle Parraque (eds.): *Forgotten Queens in Medieval and Early Modern Europe. Political Agency, myth-making, and Patronage*. New York-Oxon, Routledge, 2018, pp. 60-77.

—, «Les viles de la Ribera en la Cambra de la Reina (segles XIV i XV)», *Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer, Estudis Comarcals*, 9, Valencia, Institució Alfons el Magnànim, 2018.

—, «Violante de Bar. Una nueva lectura para su figura de reina consorte», en Miguel García Fernández y Silvia Cernadas Martínez (coords.): *Reinas e infantas en los reinos medievales ibéricos: Contribuciones para su estudio*. Santiago de Compostela, Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, 2018, pp. 305-318.

RYDER, Alan: *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia 1396-1458*, València, Alfonso el Magnànim, 1992.

SABATÉ I CURULL, Flocel: «Estados, soberanía y modelo político en la Cataluña bajomedieval», *Aragón en la Edad Media*, 21 (2009), pp. 245-278.

—, «La governació al Principat de Catalunya i als comtats del Rosselló i la Cerdanya», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 12 (1999), pp. 21-62.

—, «El regnat de Martí I: el govern del territori i els bàndols», en M. T. Ferrer i Mallol (ed.): *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 69-120.

SÁEZ SÁNCHEZ, Emilio: *Colección Diplomática de Sepúlveda*, doc. 112. Diputación de Segovia, 1951-1991. pp. 364-372.

SALICRÚ I LLUCH, Roser: «Les demandes de la coronació de Ferran d'Antequera i d'Elionor d'Albuquerque al Principat de Catalunya. Una primera aproximació», en *Fiscalidad real y finanzas en la Cataluña medieval*, Manuel Sánchez Martínez (ed.):

Barcelona, Consejo Superior de investigaciones Científicas, Institución Milá y Fontanals, 1999, pp. 76-119.

SANTORO, Daniela: «Monarchia e fondazioni clariane: due monasteri a Messina (secoli XIII-XIV)», en G. Colesanti, B. Garí i N. Jornet (eds.): *Clarisas y dominicas. Modelos de implantación, filiación, promoción y devoción en la Península Ibérica, Cerdeña, Nápoles y Sicilia*. Florència, Firenze University Press, 2017, pp. 145-171.

SARASA SÁNCHEZ, Esteban: «La Gobernación General en Aragón durante la Baja Edad Media», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 12 (1999), pp. 9-20.

—, *Las Cortes de Aragón en la Edad Media*. Zaragoza: Guara, 1979.

SEGURA GRAÍÑO, Cristina i CERRADA JIMÉNEZ, Ana Isabel (ed.): *Las mujeres y el poder: representaciones y prácticas de vida*. Madrid: Al-Mudayna, 2000.

SERRANO LARRAYOZ, Fernando: «La alimentación de la realeza Navarra en el siglo XV: las cuentas del hostel de la reina Blanca durante una romería a Zaragoza (1433)», en José Ignacio de la IGLESIA DUARTE (coord.): *La vida cotidiana en la Edad Media: VIII Semana de Estudios Medievales*, Nájera, del 4 al 8 de agosto de 1997. La Rioja, Instituto de Estudios Riojanos, 1998, pp. 305-336.

SILLERAS FERNÁNDEZ, Nuria: «Dues reines per a un rei: Maria de Luna i Margarida de Prades les mullers de Martí I l'Humà (r. 1396-1410)», en FERRER i MALLOL, Maria Teresa (ed.): *Martí I l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el Compromís de Casp*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 681-698.

—, «Between expectations and desire. Widowhood and sexuality in Late Medieval Iberia», *Viator*, 42/2 (2011), pp. 353-370.

—, «Widowhood and deception: Ambiguities of Queenship in Late Medieval Crown of Aragon», M. Crane, M. Reeves, R. Raiswell (eds.): *Shell Games: Scams, Frauds and Deceits (1300-1650)*, Toronto, University of Toronto, 2004.

—, «Queenship en la Corona de Aragón en la baja Edad Media: Estudio y propuesta terminológica», *La Corónica. A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures & Cultures*, 1 (2003), pp. 119-133.

—, *Power, piety and Patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*, New York, Palgrave Mcmillan, 2008.

—, «Creada a su imagen y semejanza: la coronación de la Reina de Aragón según las Ordenaciones de Pedro el Ceremonioso», *Lusitania sacra: revista do Centro de Estudos de Historia Ecclesiastica*, 31, 2015, pp. 107-128.

SILVA, Manuela Santos: «A construção coeva da imagem de Filipa de Lencastre como uma “santa rainha”», en Ana Luísa VILELA, Elisa Nunes ESTEVES, Fabio Mario SILVA, Margarida REFFÓIOS (eds.): *Representações do Mito na História e na Literatura*. Évora, Universidade de Évora, 2014, pp. 137-147.

—, *Filipa de Lencastre. A rainha inglesa de Portugal*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2014.

—, «Felipa de Lancáster, la dama inglesa que fue modelo de reginalidad en Portugal (1387-1415)», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016), pp. 231-268.

—, «A construção coeva da imagem de Filipa de Lencastre como uma “santa rainha”», en Ana Luísa Vilela, Elisa Nunes Santos, Fábio Maria da Silva, Margarida Reffoios (coords.): *Representações do mito na História e na Literatura*. Évora, Universidade de Évora, 2014, pp. 137-147.

—, «A mother and her illustrious offspring: The role of Philippa of Lancaster, Queen of Portugal, in her children's education (1387-1415), en Carey FLEINER i Elena WOODACRE (eds.): *Virtuos or Villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*. New York, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 65-84.

—, «Os primórdios da Casa das Rainhas de Portugal», en *Raizes Medievais do Brasil Moderno*, Lisboa, Academia portuguesa da Historia. Centro de Historia da Universidade de Lisboa. CHSC, 2008, pp. 29-41.

—, «A casa e o património da Rainha de Portugal D. Filipa de Lencastre: Um ponto de partida para o conhecimento da Casa das Rainhas na Idade Média», *Signum*, 11/2 (2010), pp. 207-227.

—, *A região de Óbidos na época medieval*. Estudos. Caldas da rainha, Gráfica da Ponte, 1994.

—, «El señorío urbano de las reinas consortes de Portugal (siglos XII-XV)», en Jesús Ángel Solórzano Telechea Árbol académico, Beatriz Arízaga Bolumburu (coords.): *Ser mujer en la Edad Media*. Árbol académico, Amélia Aguiar Andrade Árbol académico, 2013, pp. 271-288.

- SOLDEVILA, Ferran: «La Reyna Maria, muller del Magnànim», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), pp. 213-347.
- SOMMÉ, Monique: *Isabel de Portugal, duchesses de Bourgogne. Une femme de pouvoir au XV<sup>e</sup> siècle*, Paris, Presses Universitaires du Septentrion, 1998, pp. 235-364.
- STAFFORD, Pauline (ed.): *Queens, Concubines and Dowagers: The King's wife in the early Middle Ages*, Atenas, University of Georgia Press, 1983.
- SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luís: *Los Trastámaras y los Reyes Católicos*, Madrid; Editorial Gredos, 1985.
- TASIS MARCA, Rafael: *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona; Vicens-Vives, 1980.
- TERÉS, Maria Rosa: «Violant de Bar: les inclinacions artístiques d'una reina francesa a la Corona d'Aragó», en M. R. Terés (coord.): *Capitula facta et firmata. Inquietuds artístiques en el Quatrecent*, Valls, Cossetània, 2011, pp. 9-69.
- THURER, Shari: *The Myths of Motherhood: How Culture reinvents the Good Mother*. Boston: Houghton Mifflin, 1994.
- TOLDRA PARÉS, Montserrat: *La reina Maria, dona d'Alfons el Magnànim: vida i obra de govern (1401-1458)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2013.
- TRIGILIA, Lucia: Siracusa in età catalana. La città nuova nell'età delle regine (1420-1536), *Atrio*, 22 (2016), p. 8-19.
- UBIETO ARTETA, Agustín: *El Real Monasterio de Sigüenza, 1188-1300*, Zaragoza, Editorial Anubar, 1966.
- VAL VALDIVIESO, María Isabel del: *Isabel I, princesa: 1468-1474*, Valladolid, Instituto Isabel la Católica de Historia Eclesiástica, 1974.
- , *Isabel I de Castilla: (1451-1504)*, Madrid, Ediciones del Orto, 2004.
- , «Las mujeres en el contexto de la familia bajomedieval: la Corona de Castilla», María del Carmen TRILLO (coord.): *Mujeres, familia y linaje en la Edad Media*. Granada, Editorial de la Universidad de Granada, 2004, pp.105-136.
- , *El agua en el imaginario medieval. Los reinos ibéricos en la baja Edad Media*. Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2016.
- VERNIER, Richard: *Lord of the Pyrenees. Gaston Fébus, Count of Foix (1331-1391)*, Woodbridge, The Boydell Press, 2008.

- VICENS VIVES, Jaume: *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Vicens Vives, 1961.
- VINYOLES VIDAL, Maria Teresa: «Les dones i la pau en el context de les guerres del segle XV», *Pedralbes*, 28 (2008), pp. 367-384.
- , *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Barcelona, Biblioteca d'Història de Catalunya, 2005.
- , *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana 1370-1410*. Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1976.
- WALKER VADILLO, Mónica Ann: «El ciclo de Esther», *Revista Digital de Iconografía Medieval*, 3/6 (2011), pp. 19-27.
- WARD, Jennifer: *Women in England in the Middle Ages*, Londres, Hambledon Continuum, 2006.
- WATANABE-O'KELLY, Helen i MORTON, Adam (eds.): *Queens consort, cultural transfer and European politics, c.1500-1800*, London, Routledge, 2017.
- WATTS, John: *La formación de los sistemas políticos: Europa 1300-1500*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2016.
- WEBER, Max: *El político y el científico*, Madrid, Alianza, 1986.
- , *Economía y sociedad: un esbozo de sociología comprensiva*, México, Fondo de Cultura Económica, 1964.
- WEBSTER, Jill i IVARS CARDONA, Andrés: «Franciscanismo de la reina de Aragón doña Maria de Luna (1396-1406)», *Archivo Ibero-Americano*, 42 (1982), pp. 81-124.
- WOODACRE, Elena: «Questionable authority: Female sovereigns and their consorts», en Juliana DREVINA i Nicholas SPARKS (eds.): *Authority and Gender in Medieval and Renaissance Chronicles*, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2012, pp. 380-406.
- , «The Perils of promotion: Maternal Ambition and sacrifice in the Life of Joan of Navarre, Duchess of Brittany and Queen of England», en Fleiner Carey i Elena Woodacre (eds.): *Virtuous or villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*. New York, Palgrave, 2016, pp. 125-148.
- , *The Queens Regnant of Navarre: Succession, Politics, and Partnership, 1274-1512*, Nueva York, Palgrave Mcmillan, 2013.



—, «The Queen's marriage: matrimonial politics in pre-modern Europe», en Jacqueline MURRAY (ed.): *Marriage in Premodern Europe: Italy and Beyond*. Toronto, Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2012, pp. 29-46.

WOODACRE, Elena i FLEINER, Carey (eds.): *Royal mothers and their Ruling Children. Wielding Political Authority from Antiquity to the Early Modern Era*, New York, Palgrave Macmillan, 2015.

—, *Virtuos or Villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*, New York, Palgrave Macmillan, 2016.

WOOLGAR, Christopher: *The culture of food in England, 1200-1500*, New Haven, Yale University Press. 2016.

ZURITA, Jerónimo: *Anales de la Corona de Aragón*, vol. XVI, cap. XXIX, Institución Fernando el Católico, Excma. Diputación de Zaragoza, 1580.



# APÈNDIX



En aquest treball hem procurat identificar el model ideal de la reina consort, així com entendre la seua participació en la pràctica política, per comparar-ho amb la seua gestió econòmica. L'administració dels recursos de la reina és un camí encara poc explorat dintre dels estudis de reginalitat, per la qual cosa, vam decidir realitzar un buidatge dels registres de tresoreria, realitzant una base de dades que permetés analitzar les tendències i patrons en els ingressos i despeses. Tanmateix, per poder analitzar més clarament les tendències i els patrons econòmics de la reina consort vam construir una base de dades amb termes de classificació més detallats que després hem agrupat per poder exposar-los al llarg de la tesi. Per l'interès que aquestes xifres podem tenir així com per la necessitat de la seua inclusió per entendre la darrera part d'aquesta dissertació, hem realitzat aquest apèndix tècnic, en el qual apareixen desglossats els ingressos i les despeses de les cinc reines que hem analitzat en el Bloc 3. A més a més, en la segona part d'aquest apèndix hem inclòs un l'edició dels capítols signats entre Violant de Bar i el seu tresorer, ja que és un document fonamental per entendre els patrons econòmics i de despesa de la reina consort, així com per analitzar les conseqüències de l'endeutament de la reina consort. Tanmateix, no s'ha inclòs un apèndix documental relatiu als Blocs 1 i 2, donat que al llarg del mateix s'han transcrit i citat els fragments que ens interessaven. Amb tot, esperem que aquest apèndix supose una eina per altres historiadors interessats en les finances de la monarquia i les elits.

## INGRESSOS DE LA REINA ELIONOR DE SICÍLIA

OCTUBRE A DESEMBRE DE 1349	
<b>Regne d'Aragó</b>	
Borja/Aljama jueva	2.522/3
Jaca i Canfranc	1.283/9
Salines d'Arcos i Gallel	4.504/7
Tarazona	595/7
Terol	15.464/7
<b>Regne de València</b>	
València/Aljama jueva	3.426/8
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Cenes d'absència/Regne de València	3.600
Rendes reina Elionor de Portugal/ Aljames jueves	Aljames de: Lleida 1.000; Vilafranca, 4.000; Cervera, 3.000; Camp de Tarragona, 2.000; Vilafranca, 1.200; Cervera, 1.600; Tarazona, 1.958/4; Lleida, 666/8. Total: 5.425 sous.

	<b>GENER A JUNY 1351</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1351</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Biota	741	1.630/10
Borja/Aljama jueva	4.000	4.000
Calatayud	1.727/6	0
El Bayo	942/9	1.082/10
Jaca i Canfranc	3.678/8	4.515/3
Los Fayos	90	19/9
Malón	0	62/6
Salines d'Arcos i Gallel	0	8.250
Tarazona	7.437/3	12.276/4
Terol	20.589/2	22.837/4
<b>Regne de València</b>		
Guadalest	6.000	0
València/Aljama jueva	6.307/6	6.000
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	4.000	2.000
Cervera/aljama jueva	4.000	4.000
Cotlliure	23.098/10	20.620/5
Girona/aljama jueva	4.000	4.000
Lleida/aljama jueva	2.500	2.500
Manresa	0	1.000
Montesquiu	117/9	603/4
Perpinyà	0	2.133/4
Tàrraga	0	2.000
Torroella de Montgrí	500	0
Tuïr	4.397/3	2.500/2
Vilafranca del Penedès/aljama jueva	3.000	3.000
Volo	8.360	2.571
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	20.482/1	5.302/3
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Cenes d'absència	666/8	0
Excedents compte anterior	42.531	0
Dret del segell	0	600
Retorn joies	1.633/4	0
Donació del rei/Donació de Saragossa	0	5.000

<b>JULIOL A DESEMBRE DE 1354</b>	
<b>Regne d'Aragó</b>	
Borja	10.000
Jaca i Canfranc	6.044/3
Los Fayos	444/7
Malón	480
Salines d'Arcos i Gallel	7.882/2
Tarazona	6.609/5
Terol	75.083/8
<b>Regne de València</b>	
El Puig	122
Llíria	9.557/7
Penàguila	253/4
València/Aljama jueva	5.500
<b>Principat de Catalunya</b>	
Barcelona/aljama jueva	4.000
Cervera/aljama jueva	8.000
Cotlliure	15.145/8
Girona/aljama jueva	4.000
Lleida/aljama jueva	3.000
Montesquiu	706/8
Tuïr	1.876/8
Vilafranca del Penedès/aljama jueva	3.000
Volo	3.312/4
<b>Regne de Mallorca</b>	
Menorca i Eivissa	7.200
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Venda dels drets d'Elionor de Peralta	30.087/4



	<b>GENER A JUNY DE 1355</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE DE 1355</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Borja	5.000	0
Jaca i Canfranc	7.830/4	3.590/10
Los Fayos	246/2	181/11
Malón	269/2	272/11
Salines d'Arcos i Gallel	2.866/8	7.962/9
Tarazona	15.173/1	4.370/3
Terol	34.525	65.081/4
<b>Regne de València</b>		
Llíria	9.801/4	14.150
Penàguila	541	233/4
València/Aljama jueva	5.500	5.500
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	4.000	4.000
Cervera/aljama jueva	4.000	4.000
Cotlliure	18.965	17.153/2
Girona/aljama jueva	4.000	4.000
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montesquiú	1.333/4	273/4
Perpinyà	5.466/8	8.713/4
Tuïr	3.713/4	1.830
Vilafranca del Penedès	0	870
Volo	940/3	486/8
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	7.620	8.633/4
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Drets d'Elionor de Peralta	7.000	10.000
Excedent de compte anterior	84.158	150.365/4
Dret del segell	0	112/6

GENER A JUNY DE 1356	
<b>Regne d'Aragó</b>	
Borja	4.000
Jaca i Canfranc	6.563/2
Los Fayos	446
Salines d'Arcos i Gallel	2.888
Tarazona	13.596/3
Terol	39.945/9
<b>Regne de València</b>	
El Puig	4.000
Llíria	12.229/8
Penàguila	537/8
València/Aljama jueva	6.000
<b>Principat de Catalunya</b>	
Barcelona/aljama jueva	4.000
Cervera/aljama jueva	4.000
Cotlliure	11.970/9
Girona/aljama jueva	4.000
Lleida/aljama jueva	1.500
Montesquiu	1.546/8
Perpinyà	2.800
Tuïr	26.882/8
Vilafranca del Penedès/Aljama jueva	2.045
Volo	3.693/4
<b>Regne de Mallorca</b>	
Menorca i Eivissa	20.117/6
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Cenes d'absència	550
Excedent de compte anterior	147.122/7

	GENER A JUNY 1357	JULIOL A DESEMBRE 1357
<b>Regne d'Aragó</b>		
Jaca i Canfranc	9.231	5.848/3
Los Fayos	255/3	0
Malón	295	0
Salines d'Arcos i Gallel	7.088/5	7.223/4
Tarazona	7.701/3	0
Terol	143.174/3	29.358/2
<b>Regne de València</b>		
El Puig	1.500	3.466/8
Llíria	15.684/3	11.792
Penàguila	474/4	347/4
València/Aljama jueva	6.000	5.900
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	4.000	4.000
Cervera/aljama jueva	4.000	3.000
Cotlliure	21.003/10	8.433/4
Girona/aljama jueva	8.000	4.000
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montesquiu	1.546/8	666/8
Perpinyà	2.733/4	0
Tuïr	4.400	2.326/8
Vilafranca del Penedès/Aljama jueva	85	2.000
Volo	3.760	2.963/4
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	15.937/6	3.263
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Cenes d'absència	5.752/4	2.029/3
Excedent del compte anterior	0	221.015/8
Excedent dels diners donats al comprador per la missió de la taula de la reina	1.289/8	
Dret del segell	879	425
Drets d'Elionor de Peralta	10.000	0
Donació del rei/Compensació disminució rendes per la guerra de Castella	22.400	0
Donació del rei/Galera pagada per la reina	1.320	0
Retorn d'un préstec/El rei a la reina	11.250	0

	GENER A JUNY DE 1358	JULIOL A DESEMBRE DE 1358
<b>Regne d'Aragó</b>		
Jaca i Canfranc	7.865/6	3.845/8
Salines d'Arcos i Gallel	3.439/11	4.400
Terol	41.859/6	32.822/3
<b>Regne de València</b>		
El Puig	960/10	2.160
Llíria	26.079/8	6.296/8
Montcada	0	566/8
Morella	0	2.400
Penàguila	927/7	373/4
València/Aljama jueva	6.000	6.000
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	4.000	4.000
Cotlliure	24.760	11.667/1
Girona/aljama jueva	4.000	4.000
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montesquiu	1.333/4	1.166/8
Perpinyà	2.466/8	2.000
Rosselló i Cerdanya	2.000	498
Tuïr	4.480	2.003/4
Vilafranca del Penedès	0	2.000
Volo	3.560	2.963/4
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	19.500	6.985
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Cenes d'absència	3.125/5	2.762
Excedent del compte anterior	33.634/4	80.465
Dret del segell	3.625	540
Drets herència d'Elionor de Peralta	10.000	8.000
Donació del rei/Diners de Cullera	0	15.000
Venda censal/Llíria	Pensió anual de 3.000 sous a Ramon de Tous per 39.000 sous	0

	GENER A JUNY DE 1360	JULIOL A DESEMBRE DE 1360
<b>Regne d'Aragó</b>		
Borja	0	3.240
Calatayud	22.456	3.454/7
Daroca	11.880	
Jaca i Canfranc	10.889/10	15.925/6
Osca	9.016/1	3.063/3
Salines d'Arcos i Gallel	0	7.920
Terol	33.111/4	29.203/10
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Xirivella, Gorga, Travadell i Vall de Seta	9.972/10	17.330
Alzira	540	
El Puig	1.216/2	1.000
Llíria	15.733/4	4.095
Montcada	460	580
Morella	16.542/6	35.000
Morvedre	3.335	0
València/Aljama jueva	6.000	6.000
Xàtiva	9.446/11	28.160
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	4.000	4.000
Cotlliure	20.686/7	10.246/8
Lleida/aljama jueva	1.500	2.580
Montblanc	408/4	4.108/4
Montesquiu	1.400	700
Perpinyà	35.896/8	2.166/8
Tàrraga i Vilagrassa	5.000	960
Tuïr	3.587/8	4.875/4
Volo	973/4	2.066/8
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	14.613/3	16.919/9
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	85.085/9	11.560/3
Dret del segell	677/6	100

	<b>GENER A JUNY DE 1362</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE DE 1362</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud	3.862	0
Jaca i Canfranc	7.557/9	6.110/7
Osca	10.215/4	4.803/1
Salines d'Arcos i Gallel	1.130	6.309/2
Tarazona	1.166/8	
Terol	112.565/9	26.046/6
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	10.554/6	14.051
Alzira	12.850	12.700
Llíria	7.218/8	3.733/4
Montcada	0	761/10
Morella	52.498/4	8.606/
Morvedre	7.633/7	10.921/8
València/Aljama jueva	6.000	6.000
Xàtiva	9.572	18.432/8
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	4.000	4.000
Cotlliure	22.401/10	7.366/8
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montblanc	2.017/6	6.846/8
Montesquiu	1.466/8	733/4
Perpinyà	1.666/8	0
Tàrraga i Vilagrassa	8.500	13.441/4
Tuïr	4.243/9	2.710
Vilafranca del Penedès	0	650
Volo	3.186/8	1.870
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	6.666/8	2.950
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	15.694/10	175.359/3
Dret del segell	100	148/4

	GENER A JUNY DE 1365	JULIOL A DESEMBRE 1365
<b>Regne d'Aragó</b>		
Jaca i Canfranc	4.760	4.323/5
Osca	12.185/4	9.442/11
Terol	1.525	0
<b>Regne de València</b>		
Alzira	15.596/5	1.100
Borriana	1.660	1.000
Llíria	1.939/10	2.899/10
Montcada	233/4	333/4
Morella	18.860/8	26.550
València/Albufera	10.910	9.387/11
València/Aljama jueva	6.000	3.000
València/salines	2.344	0
Xàtiva	5.000	5.500
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	6.500	6.500
Berga i Bergadà	1.318/8	0
Castell de Sant Martí	1.666/8	0
Cotlliure	14.868/4	6.430
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montesquiú	1.200	814/1
Pals	1.172/4	1.294
Tortosa	5.177/4	4.400
Tuïr	5.954	2.722
Volo	2.960	1.466/8
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	5.666/8	2.395/8
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	240.232/11	268.366/11
Dret del segell	250	200
Béns confiscats a rebels durant la guerra	5.214/8	1.025
Venda de vaixelles per a guanyar	11.107/10	0
Donació del rei	0	6.825

	<b>GENER A JUNY DE 1366</b>
<b>Regne d'Aragó</b>	
Calatayud	10.598/1
Jaca i Canfranc	8.011/4
Osca	12.316/8
Béns de l'infant Martí/Pertusa, Berbegal, Biel i Bolea	1.703/5
<b>Regne de València</b>	
Alzira	14.000
Borriana	4.800
Llíria	11.657/3
Montcada	473/4
Morella	29.257/8
València/Albufera	10.543/4
València/Aljama jueva	18.000
València/salines	2.413
Xàtiva	19.361/1
<b>Principat de Catalunya</b>	
Barcelona/aljama jueva	6.500
Cotlliure	17.823/2
Lleida/aljama jueva	1.500
Montesquiú	1.353/4
Pals	1.152
Tortosa	3.716/8
Tuïr	5.898
Volo	2.933/4
<b>Regne de Mallorca</b>	
Menorca i Eivissa	22.079/4
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Excedent del compte anterior	112.797/7
Dret del segell	125
Béns confiscats a rebels durant la guerra	28.135/3



	<b>GENER A JUNY 1367</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1367</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud	46.098/11	7.349/11
Jaca i Canfranc	8.215/3	1.774/9
Osca	10.028/5	3.765/7
Salines d'Arcos i Gallel	0	2.625
Tamarit	2.335/2	1.627/9
Tarazona	803/5	0
Terol	52/6	75.541/6
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Travadell, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	8.933/4	0
Alzira	21.700	0
Borriana	3.193	1.113/6
El Puig	3.605/3	0
Llíria	9.660/8	0
Montcada	416/8	573/4
Morella	27.408/11	21.050
Morvedre	5.212	0
València/Albufera	10.810	0
València/Aljama jueva	12.000	0
València/salines	6.713	2.150
Xàtiva	27178/10	0
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	6.300	0
Castell de Rahona	0	1.000
Castell de Sant Martí de Subirats	0	1.833/4
Cotlliure	6.880	17.243/4
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montblanc	348/11	1.440
Montesquiu	0	1.310
Sabadell	1.000	0
Tortosa	0	2.962/8
Tuïr	4.153/8	3.547
Volo	1.593/4	2.121/8
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	7.580/7	3.003/2
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	31.420	179.264/6
Dret del segell	2.575/3	2.850
Béns confiscats a rebels durant la guerra	24.515/5	525
Retorn préstec a la infanta Joana	3.300	0

	GENER A JUNY DE 1368	JULIOL A DESEMBRE 1368
<b>Regne d'Aragó</b>		
Borja	0	700
Calatayud	17.963/10	22.041/4
Jaca i Canfranc	6.002/11	3.399/10
Osca	6.828/6	4.605/7
Salines d'Arcos i Gallel	5.783/11	10.106/5
Tarazona	3.339	131/3
Terol	29.511/2	18.881/7
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Travadell, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	14.215/5	5.000
Alzira	15.903	14.156/8
Borriana	1.000	4.800
El Puig	87/11	1.833/4
Llíria	3.894/7	6.621/8
Montcada	236/8	336/4
Morella	18.422/8	28.646/4
Morvedre	3.400	15.700
Penàguila	463/10	0
València/Albufera	10.862	12.123/4
València/Aljama jueva	16.000	12.000
València/salines	2.150	2.430/8
Xàtiva	8.900	22.640/10
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	13.000	0
Castell de Sant Martí de Subirats	8.666/8	3.761/1
Cotlliure	19.286/8	8.650
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montblanc	370/6	0
Montesquiu	1.900	633/4
Sabadell	14.200	1.000
Tàrraga i Vilagrassa	987/10	1.920/2
Tortosa	4.792/10	3.233/9
Tuïr	5.447/8	1.879
Volo	2.476/8	1.305
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	20.471/1	21.930/4
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	57.490/4	127.020/6
Béns confiscats a rebels de la guerra contra Castella	7.212/3	1.172/4
Donació/Govern municipal Barcelona per obres del Palau	8.000	0
Efectiu donat per la reina	1.650	0

	<b>GENER A JUNY DE 1369</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1369</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud	21.379/4	12.979/6
Jaca i Canfranc	3.695/5	2.668/7
Oscà	10.979/10	4.024/4
Salines d'Arcos i Gallet	2.592/8	1.391/1
Terol	22.887/5	28.920/4
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Travadell, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	6.456/8	6.347/2
Alzira	13.400	23.253/4
Borriana	0	1.664
Llíria	3.653/4	1.400
Montcada	753/4	236/8
Morella	26.046/4	17.742/8
Morvedre	4.000	16.100
València/Albufera	12.595/4	6.061/8
València/Aljama jueva	8.000	9.198
València/salines	4.333/4	2.166/8
Xàtiva	9.000	17.250
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	5.500	13.000
Castell de Sant Martí de Subirats	3.666/8	1.833/4
Cotlliure	20.179/10	9.910
Lleida/aljama jueva	0	3.000
Montblanc	390	455
Montesquiu	1.266/8	633/4
Sabadell	1.220	1.000
Tàrraga i Vilagrassa	400/5	820
Tortosa	4.243/4	1.520/9
Tuïr	3.972/2	1.928/6
Volo	2.610	1.308/4
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	11.674/5	12.014/6
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	189.882/2	262.792
Béns confiscats a rebels	600	3.200
Dret del segell	3.100	0

	<b>GENER A JUNY DE 1370</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1370</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud	35.932/11	21.499/9
Jaca i Canfranc	5.188/1	5.407/7
Osca	9.457/1	0
Salines d'Arcos i Gallel	4.709/9	4.011/8
Tarazona	1.451/8	1.340
Terol	45.693/7	22.261/11
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Travadell, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	4.373/7	12.200
Alzira	9.050	16.684/4
Biar	0	6.500
Bocairent	0	6.000
Borriana	1.510/11	7.680/8
El Puig	2.482/3	2.533/4
Llíria	15.744/4	3.500
Montcada	573/4	673/4
Morella	30.859/6	20.486/8
Morvedre	10.600	12.000
Ontinyent i Bocairent	0	19.410
Sant Mateu	0	705
València/Albufera	12.595/4	12.123/4
València/Aljama jueva	21.766/8	7.000
Vall de Xelva	22.000	0
Xàtiva	20.000	13.666/8
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	6.500	6.500
Castell de Sant Martí de Subirats	3.561/5	0
Cotlliure	22.660	9.984
Lleida/aljama jueva	1.720	1.500
Montblanc	0	6.725
Montesquiu	1.266/8	0
Pals	276/2	0
Sabadell	3.000	1.000
Tàrraga i Vilagrassa	1.029/11	0
Tortosa	6.382	3.904
Tuïr	4.918/4	1.801/6
Volo	2.616/8	1.347/2
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	36.928/1	16.215
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	114.457/11	288.095/3
Dret de segell	0	1.000
Béns confiscats de la guerra	0	6.000
Donació de l'arquebisbe de Tarragona	330	0
Donació de la comtessa de Luna	10.000	0

<b>Préstecs i altres operacions creditícies</b>		
Préstec de Jafuda Alatzar. Per la redempció d'Ontinyent i Bocairent, empenyorats a Berenguer de Vilaragut,	87.000	0

	<b>GENER A JUNY DE 1371</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1371</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud	17.438	23.345/6
Jaca i Canfranc	7.414/10	6.201/5
Oscà	11.320/10	5.429/10
Salines d'Arcos i Gallet	0	8.298/7
Tarazona	2.440	1.116/8
Terol	30.164/6	30.423/5
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Travadell, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	10.400	7.000
Alzira	0	20.414/8
Biar	0	6.500
Bocairent	0	6.000
Borriana	0	9.100/7
El Puig	300	0
Llíria	6.717/4	6.415
Montcada	366/8	573/4
Morella	29.129/6	18.625/7
Morvedre	7.800	20.342/1
Ontinyent i Bocairent	0	15.900
València/Albufera	7.008/4	6.195
València/Aljama jueva	2.000	3.199/11
Xàtiva	22.735/9	19.073/2
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	6.500	6.500
Castell de Sant Martí	2.033/4	4.066/8
Cotlliure	21.844/10	20.384
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montblanc	0	660
Montesquiu	633/4	633/4
Sabadell	1.000	1.000
Tortosa	8.852/5	2.650
Tuïr	4.218/8	2.530/9
Volo	2.800	1.411/8
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	18.522	7.905/3
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	303.812/10	361.170/2
Donació del rei/Préstec de Jafuda Alatzar	0	8.000
Donació/Diputació catalana	957/10	960/3
Excedents de la cavalleria del duc	0	27.500
Venda vaixella	0	5.500
Préstec Berenguer Simó per flotar una galera	11.000	0

	GENER A JUNY DE 1372	JULIOL A DESEMBRE 1372
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud	16.377/6	30.390/1
Jaca i Canfranc	11.283/1	5.335/3
Osca	12.507/2	6.481/3
Salines d'Arcos i Gallel		9.699/10
Tarazona	9860/7	987/6
Terol	9.847/7	54.836/1
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Travadell, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	5.500	4.000
Alzira	4.800	5.776
Borriana	472/3	2.456/8
El Puig	0	8.219/2
Llíria	4.035/4	3.740
Montcada	746/8	236/8
Morella	11.992/10	28.777/4
Morvedre	1.410	15.000
Ontinyent i Bocairent	3.830	3.300
València/Albufera	6.675	16.868
València/Aljama jueva	16.500	4.000
Xàtiva	12.400	12.700
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	6.500	7.160
Berga i Bergadà	0	816/8
Castell de Sant Martí	4.066/8	2.033/4
Cotlliure	16.976/8	16.333/2
Lleida/aljama jueva	1.000	1.000
Montblanc	0	800
Montesquiu	633/4	633/4
Perpinyà	300	300
Sabadell	1.000	1.000
Tàrraga i Vilagrassa	3.355/9	1.438/10
Tortosa	389/2	7.936/7
Tuïr	2.210/10	3.666/4
Volo	1.756/8	3.902/2
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	30.534/3	12.924/7

<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	411.429/9	392.801/4
Donació del rei/Corts generals	0	22.000
Dret de segell	0	4.500
Donació del rei/Jafuda Alatzar préstec als reis	0	4.000
Donació del rei		4.400



	GENER A JUNY DE 1373	JULIOL A DESEMBRE 1373
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud	34.144/5	9.864/2
Jaca i Canfranc	9.487/2	5.195/10
Osca	13.252/1	4.456/8
Salines d'Arcos i Gallel	4.708/4	5.500
Tamarit de Litera	0	2.200
Tarazona	2.983/9	1.750
Terol	41.718/8	37.951/3
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Travadell, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	14.000	9.000
Alzira	22.195	11.515
Borriana	6.516/8	3.566/8
El Puig	1.160	0
Llíria	17.380/5	0
Montcada	663/4	593/4
Morella	37.329/1	15.556/8
Morvedre	18.801	5.500
Ontinyent i Bocairent	12.020	3.300
València/Albufera	13.816/8	6.961/8
València/Aljama jueva	2.000	3.100
Xàtiva	40.508/8	13.800
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	6.500	6.500
Castell de Sant Martí	4.066/8	2.100
Cotlliure	9.176/8	20.983/4
Cubelles	0	5.115
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Montblanc	300	2.414/6
Montesquiu	0	666/8
Perpinyà/aljama jueva	300	600
Sabadell	2.496	1.000
Tàrraga	300	5.500
Tortosa	0	4.435/3
Tuïr	3.602	4.136
Volo	4.960	3.773/4
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	15.768/4	17.600/8
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	252.007/1	407.054/5
Donació del rei	0	8.000
Vendes de draps sicilians	0	3.442/11

	GENER A JUNY DE 1374	JULIOL A DESEMBRE 1374
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud	23.688/2	14.123/8
Jaca i Canfranc	10.297/7	5.418/5
Osca	9.863/4	5.666/8
Salines d'Arcos i Gallel	4.865/4	5.153/10
Tamarit	4.411	1.529/11
Tarazona	3.250	1.950
Terol	39.454/5	33.287/2
<b>Regne de València</b>		
Alcoi, Penàguila, Travadell, Xirivella, Gorga i Vall de Seta	12.700	9.500
Alzira	17.980/4	15.216/8
Borriana	2.930/8	2.316/8
El Puig	2.312	1.530
Llíria	16.050	5.183/4
Montcada	346/8	593/5
Morella	15.523/8	27.546/8
Morvedre	12.553	6.100
Ontinyent i Bocairent	8.400	
València/Albufera	14.251/10	6.195
València/Aljama jueva	8.200	6.000
Xàtiva	27.736/8	24.864/7
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	6.500	6.500
Castell de Sant Martí	4.200	2.100
Cotlliure	8.816/8	20.426/4
Cubelles	770	704
Igualada	400	0
Lleida/aljama jueva	1.500	1.500
Perpinyà	0	300
Sabadell	1.000	1.000
Tàrraga i Vilagrassa	1.000	0
Tortosa	10.589/8	5.50/5
Tuïr	2.402	5.426/6
Volo	2.240	3.680
<b>Regne de Mallorca</b>		
Menorca i Eivissa	32.728/3	0

<b>Altres drets i ingressos</b>		
Excedent del compte anterior	198.977/9	439.329/5
Dret de segell	625/3	2.776/8
Devolució préstec al rei/Pagament Maria de Portugal	45.696/8	15.000
Donació del rei/Acord amb el duc de Venècia	72.703	0
Pagament del vescomte de Cervelló	16.500	0
Retorn diners de la compra de blat	0	2.206/11

## DESPESES DE LA REINA ELIONOR DE SICÍLIA

	OCTUBRE- DESEMBRE 1349
Aixovar	500
Animals	3.868/10
Cambra/Senyoria	0
Capella	0
Confits i medicines	354/6
Correu i ambaixades	480/8
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	2.397/9
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	0
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	1.251/4
Efectiu	0
Esclaus	0
Estances	846/5
Galera	0
Luxe/Cavalcar i andes	0
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	392/6
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	5.894/4
Luxe/Vestimenta	8.973/6
Menjar	5.064/1
Nòlit	72
Palau	0
Rei	0
Religiositat/Almoina	336
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	0
Religiositat/Oferta	91
Religiositat/Oferta infanta Joana i Maria de Luna	0
Religiositat/Pietat	296
Religiositat/Promoció	0
Salaris	15.452/11
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	288/5
Tresoreria/Rendes/Salari collir	43/5

	<b>GENER A JUNY 1351</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1351</b>
Aixovar	2.767/8	572/11
Animals	11.302/8	8.059/2
Cambra/Senyoria	0	0
Capella	3.223/6	1.065/3
Confits i medicines	1.901	1.166/7
Correu i ambaixades	2.887/11	818/3
Despesa judicial	0	0
Deute	0	1.500
Deute/Compte anterior	0	119/2
Donacions gracioses	7.967/3	3.688
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	10.100	1.034/8
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	3.982/6	1.837/6
Efectiu	3.188/4	500
Esclaus	0	0
Estances	1.548/4	2.332/8
Galera	0	0
Infant Joan	204	1.243/4
Infant Martí	0	0
Infanta Isabel	0	83/4
Infanta Joana	0	0
Infanta Maria de Luna	0	0
Luxe/Cavalcar i andes	11.233/7	0
Luxe/Falcons	0	0
Luxe/Joies	12.882/7	225
Luxe/Manuscrits	0	0
Luxe/Promoció	0	0
Luxe/Regals	3.393/9	6.890/9
Luxe/Vestimenta	8.912/10	6.000/8
Luxe/Vestimenta infant Martí	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0	0
Luxe/Vestimenta infants	1.963/7	946/3
Medicines	242/2	292
Menjar	12.724/11	17.112/11
Nòlit	29	105/2
Palau	0	0
Rei	0	0
Religiositat/Almoina	2.821/8	2.936/8
Religiositat/Butlla	1.162/6	0
Religiositat/Cantar missa	100	570
Religiositat/Oferta	405/9	288/3
Religiositat/Pietat	2.285/8	1.049
Religiositat/Promoció	420/6	467/10
Salaris	65.755	41.416/5
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	762/1	464/3
Tresoreria/Rendes/Salari collir	434/6	580/5

	<b>JULIOL-DESEMBRE 1354</b>
Aixovar	0
Animals	0
Cambra/Senyoria	17.997/2
Capella	0
Correu i ambaixades	45
Confits i medicines	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	38.105/9
Donacions gracioses	850
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	100
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	2.093/11
Efectiu	0
Esclaus	0
Estances	0
Galera	0
Infant Joan	4.666/8
Luxe/Cavalcar i andes	0
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	0
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	0
Luxe/Vestimenta	0
Menjar	0
Nòlit	0
Palau	0
Rei	0
Religiositat/Almoina	572
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	0
Religiositat/Oferta	0
Religiositat/Oferta infanta Joana i Maria de Luna	0
Religiositat/Pietat	3.509/10
Religiositat/Promoció	0
Salaris	8.785/4
Sardenya	35.295/2
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	1.370/7
Tresoreria/Rendes/Salari collir	1.223/5

	<b>GENER A JUNY 1355</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1355</b>
Aixovar	0	98
Animals	0	5.246
Cambra/Senyoria	528/7	4.050
Capella	0	0
Confits i medicines	0	2.089/1
Correu i ambaixades	1.280/10	484/11
Despesa judicial	600	0
Deute	0	364/10
Deute/Compte anterior	547/10	52
Donacions gracioses	0	5.915/8
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	4.600	800
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0	680
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	2.600	3.934/10
Efectiu	31.286/5	2.700
Esclaus	0	0
Estances	0	4.269/9
Galera	0	0
Infant Joan	4.711/3	2.333/4
Infant Martí	0	0
Infanta Isabel	0	0
Infanta Joana	0	0
Infanta Maria de Luna	0	0
Luxe/Cavalcar i andes	0	0
Luxe/Falcons	0	184/8
Luxe/Joies	0	1.947/6
Luxe/Promoció	0	0
Luxe/Regals	0	0
Luxe/Vestimenta	12.756/9	40.785/10
Luxe/Vestimenta infant Martí	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0	0
Menjar	5.818/8	9.075/8
Nòlit	0	0
Palau	0	0
Rei	0	0
Religiositat/Almoina	0	3.571/5
Religiositat/Oferta	0	183/10
Religiositat/Pietat	300	0
Religiositat/Promoció	0	12.392/3
Salaris	8.169/2	49.314/9
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	911/10	131/9
Tresoreria/Rendes/Salari collir	0	531/9

	<b>GENER A JUNY 1356</b>	<b>GENER A JUNY 1357</b>
Aixovar	0	0
Animals	1.374/5	4.204/5
Cambra/Senyoria	5.666/8	0
Capella	612/7	0
Confits i medicines	1.040	2.123/10
Correu i ambaixades	1.695/4	1.192/5
Despesa judicial	0	0
Deutes	3.780	408/4
Deutes/Compte anterior	52	607/9
Donacions gracioses	4.896/5	683/2
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	5.030	150
Donacions gracioses/Ajudes vestir	270	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	2.791/1	2.498/4
Efectiu	2.986/6	259/7
Esclaus	0	0
Estances	1.243/1	1.393
Galera	0	0
Infant Joan	4.666/8	0
Infant Martí	0	0
Infanta Isabel	0	141/7
Luxe/Cavalcar i andes	60	0
Luxe/Falcons	0	0
Luxe/Joies	1.604	101/6
Luxe/Manuscrits	156	262/2
Luxe/Promoció	2.840/6	0
Luxe/Regals	8.961/4	623/9
Luxe/Vestimenta	17.750/6	2.189/11
Luxe/Vestimenta infant Martí	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0	0
Menjar	29.691/9	21.715/5
Nòlit	0	1.156/5
Rei	0	0
Religiositat/Almoina	2.249/8	3.315/11
Religiositat/Butlla	0	0
Religiositat/Cantar missa	373/4	50
Religiositat/Oferta	344/10	351/11
Religiositat/Pietat	1.205	1.890/1
Religiositat/Promoció	0	653/9
Salaris	67.341/7	32.438/1
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	376/6	1.103/4
Tresoreria/Rendes/Salari collir	4.049/10	998/9



	<b>JULIOL A DESEMBRE 1357</b>
Aixovar	0
Animals	9344
Cambra/Senyoria	112.855/8
Capella	0
Confits i medicines	867/9
Correu i ambaixades	174
Despeses judicial	500
Deute	0
Deute/Compte anterior	94/9
Donacions gracioses	5.443/6
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	96974
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	6.529/3
Efectiu	7.256/1
Esclaus	0
Estances	2.633/6
Galera	0
Infant Martí	2.491/2
Infanta Isabel	145
Luxe/Cavalcar i andes	82/7
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	453/7
Luxe/Manuscrits	78
Luxe/Regals	700
Luxe/Vestimenta	5.056/6
Luxe/Vestimenta infant Joan	332/9
Luxe/Vestimenta/infant Martí	260
Menjar	20.916
Nòlit	0
Palau	0
Salaris	57.696/4
Rei/	14.000
Religiositat/Almoina	3.315
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	351/3
Religiositat/Oferta	1.201/2
Religiositat/Oferta infanta Joana i Maria de Luna	0
Religiositat/Pietat	587/10
Religiositat/Promoció	563/11
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	1.165/5
Tresoreria/Rendes/Salari collir	1.911/2

	<b>GENER A JUNY 1358</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1358</b>
Aixovar	2.345/9	607/4
Animals	11.948/2	10.917/7
Cambra/Senyoria	1.716/8	48.512
Capella	966/11	127/5
Confits i medicines	1.014/7	1.960/2
Correu i ambaixades	272/10	2.583/10
Despesa judicial	0	5.918/9
Deute	500	0
Deute/Compte anterior	58.782/9	37.510/3
Donacions gracioses	1.116/6	1.653/6
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	600	1.040
Donacions gracioses/Ajudes vestir	705	768
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	6.564/4	1.771/4
Efectiu	1.080	7.732/6
Esclaus	0	0
Estances	5.821/1	4.345
Galera	0	0
Infant Joan	0	0
Infant Martí	5.500	50
Luxe/Cavalcar i andes	362/8	5.336/8
Luxe/Falcons	0	0
Luxe/Joies	290/9	1.606/5
Luxe/Manuscrits	64	160
Luxe/Promoció	0	0
Luxe/Regals	171/6	0
Luxe/Vestimenta	9.965	11.302/8
Luxe/Vestimenta infant Martí	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0	0
Menjar	18.431/7	12.728/1
Nòlit	0	171/8
Palau	0	0
Rei	0	0
Religiositat/Almoina	2.222/6	3.615/6
Religiositat/Butlla		
Religiositat/Cantar missa	443	147
Religiositat/Oferta	282/1	180/5
Religiositat/Pietat	186/6	906/8
Religiositat/Promoció	0	127/6
Salaris	7.251/7	40.831/1
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	775/5	992/7
Tresoreria/Rendes/Salari collir	246/7	690/1

	<b>GENER A JUNY 1360</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1360</b>
Aixovar	33/6	142/4
Animals	2.729	6.187/11
Cambra/Senyoria	195.860/11	14.375/4
Capella	0	0
Confits i medicines	1.014/6	799/3
Correu i ambaixades	1.808/1	1.643/10
Despesa judicial	0	0
Deute	400	0
Deute/Compte anterior	468	10.003/4
Donacions gracioses	6.575/1	1.835/11
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	200	60
Donacions gracioses/Ajudes vestir	360	810
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	5.333/8	10.914/5
Efectiu	1.136	3.338/4
Esclaus	0	0
Estances	375/4	1.967/7
Galera	0	0
Luxe/Cavalcar i andes	0	691/3
Luxe/Falcons	0	0
Luxe/Joies	3.283/1	1.198/11
Luxe/Manuscrits	0	18
Luxe/Promoció	0	0
Luxe/Regals	825/7	3.382/6
Luxe/Vestimenta	11.049/1	10.994/8
Luxe/Vestimenta infant Martí	0	1.311
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0	528/8
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0	1.432/1
Menjar	23.006/8	25.935/2
Nòlit	101/2	32/11
Palau	0	0
Rei	0	0
Religiositat/Almoina	2.226/10	2.959/9
Religiositat/Butlla		
Religiositat/Cantar missa	100	184
Religiositat/Oferta	253	289/9
Religiositat/Pietat	1.122/6	391/7
Religiositat/Promoció	0	0
Salaris	62.800/10	40.391/1
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	994/9	629
Tresoreria/Rendes/Salari collir	2.624/9	195/6

	<b>GENER A JUNY 1362</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1362</b>
Aixovar	487/5	641/6
Animals	14.267/7	9.441/1
Cambra/Senyoria	12.721/2	2.491/10
Capella	164	69/4
Confits i medicines	1.550/2	1.377
Correu i ambaixades	2.584/5	679/8
Despesa judicial	0	0
Deute	0	0
Deute/Compte anterior	0	6.456
Donacions gracioses	1.732	2.900
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	1.050	60
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0	530
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	5.740	1.737
Efectiu	1.800	10.000
Esclaus	0	0
Estances	2.448	1.053/11
Galera	0	0
Infant Joan	0	0
Infant Martí	6.970/6	8.295
Infanta Isabel	0	0
Infanta Joana	307/9	147/11
Infanta Maria de Luna	0	0
Luxe/Cavalcar i andes	0	3.371/4
Luxe/Falcons	0	0
Luxe/Joies	0	0
Luxe/Promoció	0	0
Luxe/Regals	2.137/7	2.173/9
Luxe/Vestimenta	6.955/6	7.284/1
Luxe/Vestimenta infant Martí	0	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	539/3	1.060/6
Luxe/Vestimenta infanta Joana	586/8	0
Menjar	29.936/8	29.021/4
Nòlit	600	0
Rei	4.000	0
Religiositat/Almoina	3.252/11	1.315/5
Religiositat/Cantar missa	50	337
Religiositat/Oferla	569	231/3
Religiositat/Pietat	2.039	754/7
Religiositat/Promoció	0	88
Salaris	41.459/3	49.987/3
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	616/3	868/11
Tresoreria/Rendes/Salari collir	1.176/5	1.150/10

	<b>GENER A JUNY 1365</b>
Aixovar	193/4
Animals	3.732/7
Cambra/Senyloria	1.476/2
Capella	0
Confits i medicines	715
Correu i ambaixades	760/11
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	32.546/11
Donacions gracioses	3.735
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	0
Donacions gracioses/Ajudes vestir	350
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	5.036/1
Efectiu	720
Esclaus	0
Estances	1.505/7
Galera	0
Infant Joan	0
Infant Martí	1.000
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	596/1
Infanta Maria de Luna	483/8
Luxe/Cavalcar i andes	1.406/4
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	3.369
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	940
Luxe/Vestimenta	4.338/5
Luxe/Vestimenta infant Martí	1.000/3
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0
Menjar	22.705/1
Nòlit	329
Palau	0
Rei	0
Religiositat/Almoina	3.008/11
Religiositat/Butlla	
Religiositat/Cantar missa	55
Religiositat/Oferta	212/6
Religiositat/Oferta infanta Joana i Maria de Luna	171/3
Religiositat/Pietat	1.334
Religiositat/Promoció	0
Salaris	43.363/6
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	2.122/2
Tresoreria/Rendes/Salari collir	781/11

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1365</b>
Aixovar	166/6
Animals	3.200/3
Cambra/Senyoria	0
Capella	361/11
Confits i medicines	1.996/9
Correu i ambaixades	345/5
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	85.566/11
Donacions gracioses	0
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	4.400
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	900
Efectiu	0
Esclaus	0
Estances	2.146/7
Infant Joan	0
Infant Martí	8.590
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	95/7
Infanta Maria de Luna	196/2
Luxe/Cavalcar i andes	16.786/8
Luxe/Falcons	9.076/5
Luxe/Joies	0
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Vestimenta	2.000/2
Luxe/Vestimenta infant Martí	10.667/8
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0
Luxe/Vestimenta infants	1.486
Menjar	29.320
Nòlit	0
Palau	0
Rei	0
Religiositat/Almoina	7.295
Religiositat/Butlla	2.334/2
Religiositat/Oferta	783
Religiositat/Oferta infanta Joana i Maria de Luna	264
Religiositat/Pietat	100
Religiositat/Promoció	122
Salaris	42.947/6
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	20.997/10

	<b>GENER A JUNY 1362</b>
Aixovar	0
Animals	5.963/11
Cambra/Senyoria	2.018/7
Capella	0
Confits i medicines	1.648/2
Correu i ambaixades	700/9
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	2.618/9
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	1.517
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	7.951/5
Efectiu	1.430
Esclaus	0
Estances	2.797/10
Galera	0
Infant Joan	0
Infant Martí	699/2
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	30/2
Infanta Maria de Luna	89/2
Luxe/Cavalcar i andes	371/8
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	0
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	240
Luxe/Vestimenta	2.172/2
Luxe/Vestimenta infant Martí	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0
Luxe/Vestimenta infants	2.844/5
Menjar	19.096/1
Religiositat/Almoina	1.970
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	100
Religiositat/Oferta	690/2
Religiositat/Pietat	1.773
Salaris	65.471/3
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	583/4
Tresoreria/Rendes/Salari collir	425/5

	<b>GENER A JUNY 1367</b>
Aixovar	481/10
Animals	8.792/9
Cambra/Senyoria	654/10
Capella	418/9
Confits i medicines	1.224/10
Correu i ambaixades	441/4
Despesa judicial	0
Deute	555
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	3.195/1
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	3.500
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	7.282/11
Efectiu	2.030
Esclaus	0
Estances	1.086/6
Infanta Elionor	142
Infanta Joana	32/3
Infanta Maria de Luna	129/7
Luxe/Cavalcar i andes	2.349/8
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	46/2
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	1.463/6
Luxe/Vestimenta	6.871
Luxe/Vestimenta infants	2.376/8
Menjar	28.969/11
Nòlit	85/5
Palau	4.564
Rei	0
Religiositat/Almoina	1.230/5
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	248/4
Religiositat/Oferla	245/4
Religiositat/Oferla infanta Joana i Maria de Luna	68
Religiositat/Pietat	2.378/3
Religiositat/Promoció	1.298
Salaris	51.001/8
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	303/4
Tresoreria/Rendes/Salari collir	779/10



	<b>JULIOL A DESEMBRE 1367</b>
Aixovar	369/11
Animals	3.268/8
Cambra/Senyoría	4.086/8
Capella	0
Confits i medicines	1.184/7
Correu i ambaixades	890/2
Despesa judicial	0
Deute	210
Deute/Compte anterior	16.716/2
Donacions gracioses	9.579/11
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	2.300
Donacions gracioses/Ajudes vestir	1.396/10
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	17.475/6
Efectiu	3.800
Esclaus	0
Estances	8.626/10
Galera	0
Infant Joan	0
Infant Martí	0
Infanta Elionor	442/11
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	5.701/8
Infanta Maria de Luna	440/3
Luxe/Cavalcar i andes	2.707/6
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	4.671/5
Luxe/Manuscrits	391/9
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	715/7
Luxe/Vestimenta	14.607
Luxe/Vestimenta infants	7.025/10
Menjar	40.600/6
Nòlit	3.930
Palau	47.322
Rei	0
Religiositat/Almoina	2.539/10
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	100
Religiositat/Oferta	363/6
Religiositat/Pietat	702/9
Religiositat/Promoció	6.085/4
Salaris	70.882/11
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	1.008/9
Tresoreria/Rendes/Salari collir	962/5

	<b>GENER A JUNY 1368</b>
Aixovar	36/6
Animals	1.483/1
Cambra/Senyloria	0
Confits i medicines	1.500/10
Correu i ambaixades	324
Despesa judicial	0
Deute	660
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	740
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	500
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	16.819
Efectiu	840
Esclaus	720
Estances	2.223/2
Galera	0
Infant Joan	0
Infant Martí	0
Infanta Elionor	454/7
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	573
Infanta Maria de Luna	83/2
Luxe/Cavalcar i andes	1.241
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	576/6
Luxe/Manuscrits	342
Luxe/Regals	1.883
Luxe/Vestimenta	17.481/1
Luxe/Vestimenta infants	1.244/3
Menjar	34.003/10
Nòlit	130/10
Palau	33.245
Rei	0
Religiositat/Almoina	2.351/1
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	557/2
Religiositat/Oferta	450/6
Religiositat/Pietat	1.793
Religiositat/Promoció	2.578
Salaris	77.747/6
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	1.684/2

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1368</b>	<b>GENER A JUNY 1369</b>
Aixovar	536/11	72/2
Animals	2.305/3	1.418/6
Cambra/Senyoria	4.000	1.646/11
Capella	1.308/8	423/3
Confits i medicines	1266	0
Correu i ambaixades	200/6	325
Despesa judicial	0	0
Deute	0	0
Deute/Compte anterior	0	0
Donacions gracioses	2.115	3.720
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	2.500	5.000
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	20.138/2	5.200
Efectiu	6.390	4.290
Esclaus	0	0
Estances	3.842/10	746/11
Infanta Elionor	153/11	98
Infanta Joana	915/11	5.224/10
Infanta Maria de Luna	340/9	90/7
Luxe/Cavalcar i andes	2.368/2	0
Luxe/Falcons	0	0
Luxe/Joies	440	186/6
Luxe/Manuscrits	0	198
Luxe/Promoció	0	0
Luxe/Regals	8.095/2	2.300/5
Luxe/Vestimenta	8.960/6	4.654/2
Luxe/Vestimenta infants	2.083/9	1.767/4
Medicines	0	2.240/1
Menjar	34.161/6	22.847/10
Nòlit	0	25
Palau	1.389/1	725
Rei	0	10.000
Religiositat/Almoina	2.253/4	2.321/9
Religiositat/Butlla	0	0
Religiositat/Cantar missa	256/8	521
Religiositat/Oferta	328/9	416/9
Religiositat/Oferta infanta Joana i Maria de Luna	0	606
Religiositat/Pietat	1.296	1.854
Religiositat/Promoció	7.500	1.531
Salaris	64.809/6	57.134/1
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	1.391/5	3.720/6

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1369</b>
Aixovar	692
Animals	10.465/9
Cambra/Senyoria	0
Capella	44
Confits i medicines	1.278/5
Correu i ambaixades	2.078/1
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	5.296/6
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	300
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	22.511
Efectiu	2.633/4
Esclaus	0
Estances	8.214/5
Galera	0
Infant Joan	0
Infant Martí	0
Infanta Elionor	115
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	304/10
Infanta Maria de Luna	74/10
Luxe/Cavalcar i andes	187
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	0
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	1.787/2
Luxe/Vestimenta	14.704/9
Luxe/Vestimenta infant Martí	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0
Luxe/Vestimenta infants	2.476/7
Menjar	42.150/10
Nòlit	1.012/6
Palau	0
Rei	24.089/4
Religiositat/Almoina	2.199/11
Religiositat/Cantar missa	299
Salaris	73.289/10
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	0

	<b>GENER A JUNY 1370</b>
Aixovar	0
Animals	7.591/1
Cambra/Senyoria	6.640/8
Capella	111/6
Confits i medicines	916/1
Correu i ambaixades	58/2
Despesa judicial	0
Deute	60.400
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	2.110
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	4.500
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	10.287
Efectiu	24.250
Esclaus	0
Estances	580/6
Galera	0
Infant Joan	0
Infant Martí	0
Infanta Elionor	98/9
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	5.131/8
Infanta Maria de Luna	88/8
Luxe/Cavalcar i andes	1.100
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	967
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	2.158
Luxe/Vestimenta	8.448/7
Menjar	27.760/8
Nòlit	670/2
Palau	1.123
Rei	17.793/10
Religiositat/Almoina	3.923/10
Religiositat/Cantar missa	1.081
Religiositat/Oferta	402/6
Religiositat/Pietat	3.192/6
Religiositat/Promoció	3.660
Salaris	72.428/2
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	0
Tresoreria/Rendes/Salari collir	0

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1370</b>
Aixovar	2.223/2
Animals	5.337/10
Cambra/Senyoria	41.525
Capella	8.071/4
Confits i medicines	1.997/9
Correu i ambaixades	625/6
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	4.471
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	1.000
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	4.602/9
Efectiu	1.925
Esclaus	0
Estances	3.068/5
Infanta Elionor	41/5
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	106/3
Infanta Maria de Luna	54/6
Luxe/Cavalcar i andes	4.712/9
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	260
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	6.177
Luxe/Vestimenta	16.773
Luxe/Vestimenta infant Martí	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0
Luxe/Vestimenta infants	0
Menjar	24.108/6
Nòlit	366/11
Palau	19
Rei	18.043/11
Religiositat/Almoina	1.986/9
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	273/4
Religiositat/Oferta	423/6
Religiositat/Pietat	2.773/1
Religiositat/Promoció	600
Salaris	84.719/8
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	2.076/10

	<b>GENER A JUNY 1371</b>
Aixovar	893/8
Animals	9.340
Cambra/Senyoria	2.438/4
Capella	71/6
Confits i medicines	1.402/1
Correu i ambaixades	1.334/11
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	4.810
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	600
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	3.853
Efectiu	3.013/7
Esclaus	0
Estances	3.506/7
Galera	30.350
Infant Joan	0
Infant Martí	0
Infanta Elionor	189/2
Infanta Isabel	0
Infanta Joana	5.057/10
Infanta Maria de Luna	91/3
Luxe/Cavalcar i andes	0
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	0
Luxe/Manuscrits	82/3
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	582/1
Luxe/Vestimenta	3.008/1
Luxe/Vestimenta infants	3.035
Menjar	35.612/4
Nòlit	0
Palau	65/4
Rei	17.000
Religiositat/Almoina	3.726/1
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	291
Religiositat/Oferta	622/11
Religiositat/Pietat	2.142
Religiositat/Promoció	2.000
Salaris	57.071/5
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	697/3

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1371</b>
Aixovar	6.038/2
Animals	8.279/4
Cambra/Senyoria	9.268
Capella	0
Confits i medicines	1.032/8
Correu i ambaixades	1.462/11
Despesa judicial	0
Deute	2.750
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	5.733
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	12.400
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	4.824
Efectiu	1.800
Esclaus	0
Estances	931/7
Infant Martí	27.500
Infanta Elionor	47/3
Infanta Joana	5.120/8
Infanta Maria de Luna	43/3
Luxe/Cavalcar i andes	0
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	0
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	5.582
Luxe/Vestimenta	15.753/2
Luxe/Vestimenta infant Martí	0
Luxe/Vestimenta infanta Elionor	0
Luxe/Vestimenta infanta Joana	0
Luxe/Vestimenta infants	5.543/3
Menjar	50.516
Nòlit	147/5
Palau	224/2
Rei	15.000
Religiositat/Almoina	2.268/7
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	222
Religiositat/Oferta	288/3
Religiositat/Pietat	421
Religiositat/Promoció	3.955
Salaris	77.828/8
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	1.189/9
Tresoreria/Rendes/Salari collir	0



	<b>GENER A JUNY 1372</b>
Aixovar	4.174
Animals	9.412/10
Cambra/Senyoria	0
Capella	0
Confits i medicines	1.075/8
Correu i ambaixades	471/10
Despesa judicial	275
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	8.219
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	3.500
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	18.265/2
Efectiu	1.050
Esclaus	0
Estances	1.720/6
Galera	0
Infant Joan	605
Infant Lluís d'Aragó	37/3
Infanta Elionor	102/11
Infanta Joana	91/3
Infanta Maria de Luna	160/2
Luxe/Cavalcar i andes	0
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	440
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	11.947/5
Luxe/Vestimenta	5.916/9
Luxe/Vestimenta/Regals infants	3.533/10
Menjar	38.993/3
Rei	20.100
Religiositat/Almoina	4.371/7
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	541
Religiositat/Oferta	564/9
Religiositat/Pietat	1.047
Religiositat/Promoció	1.398/7
Salaris	66.315/4
Tresoreria	2.232/1

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1372</b>
Aixovar	1.478
Animals	3.281/5
Cambra/Senyloria	0
Capella	154/5
Confits i medicines	1.695
Correu i ambaixades	94/4
Deute/Censal	16.500
Donacions gracioses	9.193
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	10.500
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	5.210
Efectiu	2.920
Esclaus	0
Estances	13.111/1
Galera	3.604/1
Infanta Joana	108/1
Luxe/Cavalcar i andes	700/1
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	2.145
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	14.044/4
Luxe/Vestimenta	7.617/8
Luxe/Vestimenta/Regal infants	2.208/6
Menjar	84.408/1
Nòlit	39/9
Palau	0
Rei	141.000
Religiositat/Almoina	2.804
Religiositat/Butlla	1.568
Religiositat/Cantar missa	720/9
Religiositat/Oferla	0
Religiositat/Oferla infanta Joana i Maria de Luna	0
Religiositat/Pietat	0
Religiositat/Promoció	0
Salaris	88.149/4
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	
Tresoreria/Rendes/Salari collir	0

	<b>GENER A JUNY 1373</b>
Aixovar	689/10
Animals	2.796/4
Infanta Elionor	101/3
Infanta Joana	40/2
Cambra/Senyoria	1.476
Capella	65/2
Confits i medicines	12.327/11
Correu i ambaixades	409/6
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	2.847/5
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	2.058/7
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	5.069/8
Efectiu	0
Esclaus	0
Estances	6.014/11
Galera	0
Luxe/Cavalcar i andes	85
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	13.175/7
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	15.656/8
Luxe/Vestimenta	0
Luxe/Vestimenta/Regal infants	9.856/9
Menjar	634/11
Nòlit	165
Palau	11.876/8
Rei	9.960
Religiositat/Almoina	2.285/1
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	333
Religiositat/Oferta	405/1
Religiositat/Oferta infanta Joana i Maria de Luna	0
Religiositat/Pietat	1.630
Religiositat/Promoció	1.350
Salaris	85.575/2
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	1.350/1
Tresoreria/Rendes/Salari collir	0

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1373</b>
Aixovar	1.509/9
Animals	2.977/2
Cambra/Senyoria	281.268
Capella	364/8
Confits i medicines	842/10
Correu i ambaixades	168
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	20.582
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	21.550
Donacions gracioses/Ajudes vestir	
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	4.041
Efectiu	1.100
Esclau	1.440
Estances	4.652
Galera	0
Luxe/Cavalcar i andes	0
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	4.541/2
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	1.781/5
Luxe/Vestimenta	6.288/11
Luxe/Vestimenta/Regal infants	1.848/5
Menjar	46.510/6
Nòlits	198/6
Palau	14.850
Rei	4.850
Religiositat/Almoina	3.529/11
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	136
Religiositat/Oferta	224/2
Religiositat/Oferta infanta Joana i Maria de Luna	0
Religiositat/Pietat	4.052
Religiositat/Promoció	2.620/9
Salaris	61.071/5
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	971/6
Tresoreria/Rendes/Salari collir	0

	<b>GENER A JUNY 1374</b>
Aixovar	724/2
Animals	2.583/8
Infanta Elionor	85/6
Infanta Maria de Luna	5.000
Cambra/Senyoria	189/2
Capella	969/11
Confits i medicines	28/4
Correu i ambaixades	244
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	3.474/5
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	5.625/3
Donacions gracioses/Ajudes vestir	0
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	2.929
Efectiu	3.418/5
Esclaus	0
Estances	4.258/6
Galera	0
Luxe/Cavalcar i andes	0
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	0
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	6.725/2
Luxe/Vestimenta	8.989/9
Luxe/Vestimenta/Regal infants	2.161/6
Menjar	39.843/11
Palau	124/8
Rei	5.100
Religiositat/Almoina	4.069
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	513
Religiositat/Oferta	330/1
Religiositat/Pietat	2.963/11
Religiositat/Promoció	2.444/7
Salaris	66.179/4
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	706/4
Tresoreria/Rendes/Salari collir	0

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1374</b>
Aixovar	2.450/10
Animals	4.234/7
Infanta Elionor	203/4
Cambra/Senyoria	20.287/11
Capella	289/6
Confits i medicines	2.611/4
Correu i ambaixades	561/6
Despesa judicial	0
Deute	0
Deute/Compte anterior	0
Donacions gracioses	6.190
Donacions gracioses/Ajudes matrimonis	0
Donacions gracioses/Ajudes vestir	
Donacions gracioses/Recompenses o pagaments	20.482/2
Estances	535/4
Esclaus	0
Efectiu	118.700
Galera	0
Luxe/Cavalcar i andes	410
Luxe/Falcons	0
Luxe/Joies	2.660/11
Luxe/Manuscrits	0
Luxe/Promoció	0
Luxe/Regals	4.915/7
Luxe/Vestimenta	3.259
Luxe/Vestimenta/Regals infants	3.694/8
Menjar	42.899/1
Nòlit	0
Palau	5.550
Rei	83.400
Religiositat/Almoina	2.480/5
Religiositat/Butlla	0
Religiositat/Cantar missa	422
Religiositat/Oferla	307/3
Religiositat/Pietat	2.497
Religiositat/Promoció	4.111/11
Salaris	84.780/7
Tresoreria/Despesa de funcionament ordinari	1.054
Tresoreria/Rendes/Salari collir	0

## INGRESSOS DE LA REINA SIBIL·LA DE FORTIÀ

	OCTUBRE 1377 A DESEMBRE 1378
<b>Regne d'Aragó</b>	
Calatayud/Peatge	5.333/4
<b>Regne de València</b>	
Alzira	27.970
Cocentaina	605
Morvedre	10.000
Novelda	9.894
<b>Pensió de censals</b>	
Albalat	1.917/2
Almenara	1.500
Benaguasil	1.625
Benaguasil i la Pobla	1.000
Calatayud	2.000
Corbera	1.750
Corbera i Riola	1.750
Constança Marc, veïna de València	100
Diputació General de Catalunya	16.666/8
Eslida	6.000
Gandia i la Vall de la Gallinera	4.000
Morella	6.750
Nules	2.000
Onda	366/8
Paterna i Benaguasil	966/8
Planes	1.000
Sogorb	1.740
Sogorb/Aljama musulmana	1.333/4
Sollana	350
Sueca	2.000
València	2.166/8
Vila-real	2.000
Xàtiva	8.500

Xilxes	1.000
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Donació viles reials/Puigcerdà	7.150
Donació del rei/ desena part de les composicions de cort	40.592/10
Donació del rei	24.750
Donació del rei/messió Casa de la Reina	15.033/4
Préstec del rei	2.200
<b>Venda de censals per adquirir les rendes de Morvedre</b>	
Albalat	20.000 (pensió anual 2.000)
Morella	33.000 (pensió anual 2.750)
Sueca	12.000 (pensió anual 1.900)
València	40.000 (pensió anual 4.000)
Xàtiva	15.000 (pensió anual 1.500)



ANY 1379	
<b>Regne d'Aragó</b>	
Calatayud/Peatge	8.000
<b>Regne de València</b>	
Alzira	31.616/8
Cocentaina	11.434/2
Morvedre	10.000
Novelda	17.306
<b>Principat de Catalunya</b>	
Comtat d'Empúries (inclosa venda de Planes)	46.304
<b>Pensió de censals</b>	
Almenara	1.500
Benaguasil	1.625
Benaguasil i la Pobla	2.483/4
Calatayud	2.000
Corbera i Riola	3.500
Constança Marc, veïna de València	100
Dénia i Xàbia	1.000
Eslida	6.000
Gandia i la Vall de la Gallinera	4.000
Generalitat de Catalunya	8333/4
Morella	4.000
Nules	2.000
Onda	366/8
Sogorb	1.000
Sogorb/Aljama musulmana	1.333/4
Sollana	700
València	166/8
Vila-real	2.000
Xàtiva	8.000
Xilxes	1.000

<b>Altres drets i ingressos</b>	
Donació Generalitat	22.000
Donació del rei/ desena part de les composicions de cort	25.037/7
Donació del rei/50.000 sous extraordinaris de les rendes d'Elionor de Sicília	23.666/4
Donació del rei/messió Casa de la Reina (11.000 sous)	7.333/4

	GENER A ABRIL 1380
<b>Regne de València</b>	
Alzira	13.900
Cocentaina	13.200
<b>Pensió de censals</b>	
Calatayud	2.000
Comtat d'Empúries	2.200
Constança Marc, veïna de València	50
Gandia i la Vall de la Gallinera	2.000
Morella	4.000
Nules	955/7
Sollana	350
València	166/8
Xàtiva	1.500
Xilxes	1.000
<b>Venda de censals</b>	
Dénia i Xàbia	12.000 (pensió anual 1.000)
Nules	24.000 (pensió anual 2.000)
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Donació del rei/ desena part de les composicions en la cort del rei	3.300
Donació del rei/Fins 40.000 sous	14.546/4
Donació del rei/messió Casa de la Reina (11.000 sous)	3.666/8
Donació viles de la Cambra/Passatge a Sardenya/Alzira	26.660 ( Alzira 15.660, Cocentaina 11.000)
Venda de la Baronia de Cocentaina	175.686/5
Beneficis dels 152.600 sous posats en la taula de Pere des Caus, invertits en mogobells	34.960
Ingressos puntuals/Excedents del preu pressupostat per canviar i vendre censals del regne de València	205/1

	ANY 1381
<b>Regne d'Aragó</b>	
Calatayud/Peatge	5.333/4
Daroca	500
Terol i les aldees	70.556
<b>Regne de València</b>	
Alzira	26.918/6
Baronia de Cocentaina	68.902/1
Morvedre	10.000
Dret de la quema Regne de València	10.666/8
<b>Principat de Catalunya</b>	
Tortosa	8.250
<b>Pensió de censals</b>	
Almenara	1.000
Calatayud	2.000
Corbera	3.500
Constança Marc, veïna de València	100
Gandia i la Vall de la Gallinera	4.000
Generalitat de Catalunya	8.333/4
Morella	2.000
Onda	366/8
Sollana	8.857
València	166/8
Vila-real	2.000
Xàtiva	8.000
Xilxes	1.000
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Efectiu	11.000
Donació del rei/ desena part de les composicions de cort	3.520
Donació del rei/50.000 sous (10.000 i 40.000 de les rendes d'Elionor de Sicília)	8.833/4
Donació del rei/messió Casa de la Reina (11.000 sous)	7.333
Donació del rei/Coronació	24.310

Donacions del rei (altres necessitats)	5.500
Excedents gestió del tresorer (Jaspert de Camplloc)	2.111/2
Donació viles reials (Coronació)	40.700

		<b>GENER A AGOST DE 1386</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Calatayud/Peatge		5.333/4
Terol i les aldees		79.935/6
<b>Regne de València</b>		
Alzira		33.729
Baronia de Cocentaina		81.393/4
Morella		36.520
Morvedre		10.000
Dret de la quema Regne de València		10.666/8
València/Aljama musulmana		41.600
<b>Pensió de censals</b>		
Asp/Aljama musulmana		1.900
Calatayud		2.000
Elda		1.325
València		5.000
Vall de Xelva		4.000
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Donació del rei/cinquena part emoluments de la cort del rei (substitució dels 80.000 assignats a la infanta Isabel)		25.900
Donació del rei/10.000 sous concedits en 1384		1.598
Donació/Barcelona/Aljama musulmana		11.000
Excedents compte anterior		50.995
Donació del rei/Un terç dels drets de l'herència de Jafuda Alatzar		5.324
Donació del rei/Obres castell de Cocentaina		11.000
<b>Venda de censals</b>		
Asp/Aljama musulmana		22.000 (pensió anual de 2.000)
Elda		11.000 (pensió anual de 1.000)
València		85.460
Vall de Xelva		11.000 (pensió anual de 1.000)

## DESPESES DE LA REINA SIBIL·LA DE FORTIÀ

	<b>GENER- SETEMBRE 1377</b>	<b>OCTUBRE- DESEMBRE 1377</b>	<b>GENER- DESEMBRE 1378</b>
Aixovar	86	0	16.526/7
Animals	0	198/11	76.46/10
Cambra/Senyoría	0	0	18.48/2
Capella	0	27/8	0
Correu	0	403	21.76/10
Despesa judicial	0	0	0
Deute/Censal	0	0	120.000
Deute/Compte anterior	0	0	0
Deute/Mogobells	0	0	0
Deute/Penyores	0	0	0
Deute/Préstecs	0	0	0
Deutes/Violaris	0	0	0
Donació graciosa	0	0	6.175
Donació graciosa/recompensa	627	74	3.113
Donació graciosa/recompensa o pagaments/Coronació	0	0	0
Donació/Ajuda matrimoni	110	0	0
Donació/Ajuda vestuari	0	185	955
Donació/Estrenes	0	0	1.043
Efectiu	2.132	0	5.485
Estances	0	0	1.337/3
Luxe/Andes	0	0	440
Luxe/Cavalcar	0	0	3.554/5
Luxe/Joies	0	0	12.523/3
Luxe/Orfebreria	0	0	4.420/10
Luxe/Regals	130	0	3.141
Luxe/Vestimenta	2.425/6	0	34.426/3
Menjar	9.606/3	11.954/4	54.582/11
Religiositat/Ajuda vestir	270	0	50
Religiositat/Almoina	0	0	1.959/11
Religiositat/Cantar missa	0	0	423/10
Religiositat/Oferta	0	83	1.663/8
Religiositat/Pietat	0	0	390/5
Religiositat/Promoció	0	0	0
Salaris	2.3558	8.885/3	69.990/5
Tresoreria/Despeses funcionament	93/6	95/6	2.052/5
Tresoreria/Salari collir rendes	0	0	0

	<b>GENER- DESEMBRE 1379</b>	<b>GENER- ABRIL 1380</b>	<b>GENER- DESEMBRE 1381</b>	<b>GENER- AGOST 1386</b>
Aixovar	2.508/5	2.489/7	643/9	2.228/6
Animals	2.349/3	903/6	17.479/11	3.739/2
Cambra/Senyoria	4.406/4	20.250	563/6	3.650
Capella	343/3	26/11	1.640/8	88/6
Correu	275	659/6	1.597	2.104/10
Despesa judicial	410	0	300	300
Deute/Censal	3.630	90.783/9	12.897/10	1.500
Deute/Compte anterior	42.143	99.599/2	7.564/9	271.059/9
Deute/Mogobells	0	3.600	0	16.978/11
Deute/Penyores	0	39.000	0	0
Deute/Prestecs	2.200	5.500	2.200	0
Deutes/Violaris	11.933/6	52.615/10	0	0
Donació graciosa	13.413	5.093/5	26.164/5	21.541
Donació graciosa/pagaments	18.551	5.621	41.171/5	35.525
Donació graciosa/ pagaments/Coronació	0	0	4.034/5	0
Donació/Ajuda matrimoni	2.110	110	7.485	1.082/6
Donació/Ajuda vestuari	0	385	0	0
Donació/Estrenes	660	33	44	693
Efectiu	2.1193	10.880	50.108/10	22.000
Estances	3.433/10	0	1.080	4.263/10
Luxe/Andes	1.735/9	0	0	0
Luxe/Cavalcar	696	140/9	773/1	0
Luxe/Joies	1.430	0	14.663	15.488
Luxe/Orfebreria	0	0	0	0
Luxe/Regals	55	0	6.858/11	14.960/5
Luxe/Vestimenta	11.568/1	1.543	2.038/10	7.434/3
Menjar	66.122/4	27.001/10	84.035/11	84.948/2
Religiositat/Ajuda vestir	295	0	66	50
Religiositat/Almoina	2.862/8	333	1.686	1.905
Religiositat/Cantar missa	1.221/7	372/10	952/1	1.000/10
Religiositat/Oferta	352	388/3	812/5	409/6
Religiositat/Pietat	110	325	2.768/1	854
Religiositat/Promoció	0	0	2.669/8	550
Salaris	8.5811/4	13.075/3	109.725/2	67.147/8
Tresoreria/Despeses funcionament	2.625/2	954/7	2.260/2	2.141/6
Tresoreria/Salari collir rendes	92	110	0	456



## INGRESSOS DE LA REINA VIOLANT DE BAR

Agost a desembre de 1389	
<b>Regne d'Aragó</b>	
Borja	500
Jaca	1.525/9
<b>Principat de Catalunya</b>	
Barcelona/Aljama jueva	1.650
Geltrú i Cubelles	2.886/7
Girona/Aljama jueva	2.310
Sarraf	400
<b>Regne de València</b>	
València/Aljama jueva	2.200
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Dècimes pontificies	8.133
Roba tresorer	837/6
Préstec/Berenguer de Cortilles	4.400
<b>Vendes de censals i rendes</b>	
Barcelona/Aljama jueva	A Alamanda, dona de Ramon Ballester, 500 sous anuals, 7.000 sous; A Guillem Pere Dusay, 1.000 sous anuals, 14.000 sous; A Eufèmia, dona de Pere Gualbes, 1.000 sous anuals, 14.000 sous; A Guillem Oliver, escrivà de ració del rei, 500 sous anuals, 7.000 sous. <b>Total: 42.000 sous</b>
Calatayud/Aljama jueva	A Ramon Querol 2.000 sous anuals, 24.000 sous; A Joan de Tries, 2.500 sous anuals, 27.500. Però 4.027 i 10 sous els havia rebut Alatzar Golluf.i els inclogué en els comptes anteriors. <b>Total: 47.472/2</b>
Girona/Aljama jueva	A Arnau d'Alós, 4.000 sous anuals, 56.000 sous A Bernat Serra, 1.100 sous anuals, 13.200 sous A Ramon Saler, 400 sous anuals, 4.800 sous A Guillem Oliver, 500 sous, 6.000 sous <b>Total: 80.000</b>
Tarazona/Aljama jueva	A Sancho Montecayo, 1.000 sous jaquesos anuals, <b>Total: 11.600 sous barcelonesos</b>
Terol/Aljama jueva	A Juan de la Torre, 500 sous jaquesos anuals, <b>Total: 6.960 sous barcelonesos</b>
Salines Arcos i Galell/Venda de rendes	Per la venda dels 11.300 sous que rebia anualment de les salines d'Arcos i Galell per un preu de 15.000 florins, que la reina ja els devia de un carregament de llana que Luquí Escarampó, i que tenien assignats sobre les dècimes i altres rendes que la reina rebia en Aragó. <b>Total: 150.800 sous barcelonesos</b>

	<b>GENER A MAIG DE 1390</b>	<b>JUNY A DESEMBRE 1390</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Borja	2.650	6.971/10
Calatayud	8.800	0
Daroca	17.710	125.955
Jaca	2.750	6.900/9
Saragossa/Aljama jueva	35.126/11	0
Terol	55.597/5	36.988/5
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/Aljama jueva	7.150	18.575
Besalú/Aljama jueva	0	1.100
Cabra i Sarraí	0	3.651
Castell de Cortsaví	0	330
Castell de Fontrubia	0	117/6
Castell de la Bastida	0	550
Castell de Montbuí	0	220
Geltrú i Cubelles	500	3.320
Girona/Aljama jueva	880	1.200
Perpinyà/Aljama jueva	800	0
Piera		3.024/8
Prats	253/5	4.400
Rosselló/rendes (origen inespecífic)	0	2.035
<b>Regne de València</b>		
Albufera	0	3.056/4
Alzira	0	5.480
Asp	0	5.926/10
Cocentaina/Aljama musulmana	0	6.015
Elda/Aljama musulmana	0	7.607/7
Morella	3.000	0
Novelda	0	7.380/6
València/Aljama jueva	240	0
Regne de València/rendes (origen inespecífic)	0	13.125/2
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Cenes d'absència	3.633/9	
Dècimes pontificies	16.961/10	72.487

Préstec/ Arnau Alós	22.000	
Donació del rei/Subsidi de la Generalitat de Catalunya	55.000	
Donació del rei/Subsidi de la Generalitat de València	21.538	
Comissions i enquestes	5.336/3	
Donacions	0	1.100 Abat de Sarral de Perpinyà
Vendes de censals i rendes		
Saragossa/Aljama de jueva	A Juan Ximénez Cerdán, ciutadà de Saragossa, una pensió anual de 750 sous, equivalent al valor de la protecció sobre l'aljama que la reina cobrava anualment, per un preu de 8.250 sous.	
Vall de Prats, Conat i els castells de la Bastida,	A Esteve ça Torre, servidor de la cambra del rei, una pensió anual de 3.500 sous, per 38.500 sous.	
Vall de Prats de Moló	A Bernat Margarit, uixer d'armes del rei, 1.000 sous anuals, per 12.000 sous.	
Xelva	A Ramon de Vilanova, senyor de Castalla, a través del seu fill, vescomte de Xelva, una pensió de 6.000 sous reials de València anuals que la reina rebia de Xelva, per 45.900 sous.	
Terol/Aljama jueva	Esteve Salvador, pensió de 1.250 sous anuals, per 15.000. A Esteve Salvador, 1.000 sous anuals, per 12.000. A Esteve Salvador, 1.000 sous anuals, per 12.000. A Bernat Serra, ciutadà de Barcelona, 600 sous anuals per 6.200 sous. Total: 45.200	
Terol/Aljama jueva	A Jaume Despuig, mercader i ciutadà de Barcelona, 1.000 sous anuals per 11.000 sous. A Jaume Despuig, 1.000 sous anual per 9.174 sous. A Arnau Alós 1.000 sous anuals per 11.000 sous. A Bernat Serra, fill de Bernat Serra, ciutadà de Barcelona, 1.000 sous anuals per 12.000 sous. A Pere de Casals, 1.000 sous anuals per 10.000 sous. Total: 53.174	
Deutes, préstecs i altres formes creditícies		
Deute/Adquisició llana	55.000 (D'Arnau Alós, Berenguer de Cortilles, Pere Ferrer, Martí Antolino)	
Préstecs	D'Arnau Alós i Berenguer de Cortilles 88.000 De Berenguer de Cortilles 38.500 Total: 126.500	
Venda patrimoni/Castell de Ribes	Venda a Ramon, bisbe de Barcelona, del castell de Ribes amb els drets jurisdiccionals, dintre de la vegueria de Vilafranca del Penedés Total: 25.000	
Venda patrimoni/Sitges	Venda a la Seu de Barcelona de Sitges en alou franc amb jurisdiccions i mer i mixt imperi. Per 55.000 sous	
Casa de Valldaura, parròquia de Sant Martí de Cerdanyola.	16.500 A Bernat de Martino, cavallerís de casa del rei	

	<b>GENER A JUNY DE 1391</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1391</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Alagó	275	0
Alcanyís	2.640	0
Borja	24.811/9	5.682/6
Calatayud	19.800	8.800
Daroca	5.081/2	64.321/8
Jaca i Canfranc	1.400	1.889
Magallón	2.310	0
Montsó	3.175/2	0
Saragossa/aljama jueva	29.535	11.000
Tarazona	12.749/3	0
Taüst	770	0
Terol	37.027/1	13.075/8
Regne d'Aragó (rendes origen inespecífic)	4.785	0
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	0	220
Geltrú i Cubelles	500	5.739
Rosselló i Cerdanya/ rendes (origen inespecífic)	2.200	0
<b>Regne de València</b>		
Elda, Novelda i Asp	21.488/8	15.400
Morella	2.640	0
Planes	6.147/11	0
València/Aljama jueva	13.200	0
Regne de València/dret de la Quema	2.666/8	0
Regne de València/Dret de les salines	0	13.000
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Dècimes	2.465	3.300
Rendes i drets d'origen inespecífic	30.027/7	7.205/5
Donació del rei/enquestes progroms 1391	0	14.552/6
Donació del rei	44.000	0
Cenes	5.591/5	0
Rendes i drets d'origen inespecífic	0	36.310
Venda patrimoni/Castell de Fontrubia	0	A Pere Febrer, per 88.000 sous

<b>Carregament de censals</b>	
Alzira	A Pere de Palafolls, de casa del rei, per una pensió anual de 6.666/8 sous, garantit el pagament sobre les rendes d'Alzira, per 80.000 sous.
Terol/Aljama musulmana	A Francesc de Belcaire, boteller de casa de la reina, pensió anual de 1.000 sous anuals per 12.000 sous,
<b>Deutes, préstecs i altres formes creditícies</b>	
Préstecs	D' Arnau Alós i Berenguer de Cortilles, 132.000. De Berenguer de Cortilles, 66.000 Total: 198.000
Préstec	De Berenguer de Cortilles, assegurat sobre els beneficis de la reina en les enquestes per l'atac als progrons jueus Total: 138.600
Penyores	6.329/1 (per empenyorar una vaixella de la reina)

	<b>GENER A JUNY 1392</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE DE 1392</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Borja	3.300	0
Daroca	150.765/9	585
Terol	101.503/8	8.181/10
<b>Principat de Catalunya</b>		
Barcelona/aljama jueva	132	
Cabra i Sarraí	6.570	
Geltrú i Cubelles	228	3.736
Montbauló	0	440
Pals	0	330
Piera	1.360/7	
Prats, Montbuí, Cortsaví	5.500	
Rosselló i Cerdanya	4.757/1	4.495
Tortosa	0	6.600
Torroella de Montgrí	0	1.650
<b>Regne de València</b>		
Alpont	940	1.925
Alzira	0	10.560
Asp	0	3.142/8
Cocentaina	0	17.710
Elda/Aljama musulmana	0	2.095/4
Morella	4.000	23.760
Novelda	0	7.595/4
València/Aljama jueva	0	22.000
Regne de València/rendes origen inespecífic	2.860	0
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Cenes d'absència	9.175	
Donació del rei/concessió de la ciutat i aljama jueva de Saragossa	0	66.000
Donació del rei	4.400	
Donació del rei/Regne de Mallorca/compensació pels atacs contra els jueus	0	220.000
Donació viles reials	0	Borriana 385; Castelló 550; Morvedre 2.200; Tortosa 5.500 Vila-reial 275
Regne d'Aragó/maridatge	0	4.400
Rendes origen inespecífic	5.552/1	6.165
Robes	0	264

<b>Carregament de censals</b>	
Elionor, muller d'Hug de Santa Pau	Venda d'una pensió anual de 1.833/4 sous, per ajuda matrimoni per 22.000 sous
Piera	A Francesc de Pau i Francina, la seua esposa, una pensió anual de 3.000 sous sobre Piera, per 33.000 sous
Préstecs	D'Antigona, 5.500 sous; Bernat de Pinós 22.000 sous; Miquel Cervera 4.400. Total: 31.900

	MARÇ A DESEMBRE DE 1393
<b>Regne d'Aragó</b>	
Alcanyís	1.650
Borja	9.129/4
Calatayud	27.500
Campfranc	115
Daroca	121.610
Jaca	1.740/7
Magalló	230
Mosquerola	500
Saragossa	23.100
Tarazona	5.095
Terol	116.432
Regne d'Aragó/rendes d'origen inespecífic	1.311
<b>Principat de Catalunya</b>	
Camp de Tarragona	48.950
Geltrú i Cubelles	37.054/6
Pals	1.155
Rosselló i Cerdanya	3.938
Sarral i Cabra	5.500
Torroella de Montgrí	4.400
<b>Regne de València</b>	
Albufera	2.200
Alpont	825
Alzira	76.853
Cocentaina, Elda, Novelda i Asp	30.597/5
Morella	11.558/6
Xàtiva	550
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Cenes	644
Dècimes pontificies	43.110
Donació del rei	29.150
Inquisicions contra els culpables dels avalots en les aljames jueves	247.317/8
Donacions per l'anada a Sardenya del rei	50.314
Rendes (origen inespecífic)	6.465/5
<b>Carregament de censals</b>	
Calatayud/peatge	A Pere Casals, una pensió anual de 5.000 sous, dels 8.000 del peatge, per un preu de 55.000 sous
<b>Deutes, préstecs i altres formes creditícies</b>	
Préstec	2.750



	<b>GENER A JULIOL DE 1394</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1394</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Alagó/Aljama jueva	571/8	0
Alcanyís	1.100	0
Borja	5.936/10	6.453/2
Calatayud	28.339/8	9.075
Daroca	145.320	4.950
Jaca i Canfranc	7.347/1	3.242/6
Magalló	1.037	3.300
Mosquerola	8.800	0
Osca/aljama jueva	345	0
Saragossa/Aljama jueva	30.138/5	9.545
Saragossa/Salines de Remolinos	0	1.067/11
Tarazona	2.678/3	1.100
Taüst	2.860	1.100
Terol	167.381/4	1.650
Regne d'Aragó/rendes origen inespecífic	13.292	0
<b>Principat de Catalunya</b>		
Besalú	0	1.100
Geltrú i Cubelles	0	1.365/9
Girona/Aljama jueva	0	1.795
Pals	0	330
Ribes	0	550
Rosseló i Cerdanya	0	3.520
Sarral i Cabra	5.500	0
Tarragona i el Camp	12.350/4	230
<b>Regne de València</b>		
Albufera	1.870	0
Alcúdia	143	0
Alpont	2.255	0
Alzira	16.972/6	0
Cocentaina, Elda i Asp	18.429/5	0
Morella	22.000	5.949/6
Regne de València/dret de la Quema	5.333/4	0

Altres drets i ingressos		
Cenes d'absència	8.928/8	1.621
Dècimes pontificies	5.940	0
Donació del rei/Corts del regne d'Aragó	55.000	0
Inquisicions contra els culpables dels avalots en les aljames jueves	42.218	0
Donació del rei/Regne de Mallorca/compensació pels atacs contra els jueus	103.719	0
Maridatge comtessa de Foix	8.794/6	0
Rendes (origen inespecífic)	14.223	5.040
Venda patrimoni/Castell de Rubí	A Joan Togores, la jurisdicció del castell i terme de Rubí, per 3.850 sous	
Venda patrimoni/Castellar	A Joan Togores, la jurisdicció criminal del castell i terme de Castellar, per 6.600 sous	
Carregament de censals		
Alzira	A Antoni Reixach, una pensió anual de 1.000 sous, per 11.000 sous.	
Borja	A Antoni Reboster, una pensió anual de 2.500 sous, per 27.500 sous. A Bernat de Pinós, una pensió anual de 2.500 sous, per 27.500 sous. Total: 55.000	
Calatayud/peatge	A Francesc Morató, per una pensió anual de 3.000 sous, per 33.000 sous.	
Calatayud/aljama jueva	A Bernat Pinós, una pensió anual de 2.000 sous, per 22.000 sous; A Esteve ça Torre, una pensió anual de 2.000 sous, per 22.000 sous; A Gilabert Cardona, una pensió anual de 3.500 sous, per 38.500 sous; A Jaume Despuig, una pensió anual de 5.000 sous, per 55.000 sous; A Pere Metge, una pensió de 2.500 sous, per 27.500 sous; A Bernat ça Cot, una pensió anual de 2.000 sous, per 22.000 sous. Total: 187.000 sous	
Deutes, préstecs i altres formes creditícies		
Préstec	3.398	

	<b>GENER A MAIG DE 1396</b>
<b>Regne d'Aragó</b>	
Borja	3.744/10
Jaca	2.200
Magallón	1.100
Saragossa/Aljama jueva	38.563/10
Terol	7.700
Regne d'Aragó/rendes	1.257/6
<b>Principat de Catalunya</b>	
Barcelona/Aljama jueva	214/6
Besalú	550
Cotlliure	11.600
Geltrú i Cubelles	2.200
Girona/Aljama jueva	1.375
Gurb	330
Pals	660
Perpinyà	14.754
Prats	1.136
Rosseló i Cerdanya	4.431/8
Tarragona i el Camp de Tarragona	5.500
Taüst	880
Torroella de Montgrí	965/6
<b>Regne de València</b>	
Cocentaina, Elda, Novelda i Asp	900
Montcada	220
<b>Altres drets i ingressos</b>	
Rendes origen inespecífic	792

## DESPESES DE LA REINA VIOLANT DE BAR

	AGOST- DESEMBRE 1389	GENER- MAIG 1390	MAIG- DESEMBRE 1390
Aixovar	6.366/5	594/11	6.254/10
Animals	1.048/1	12.514/9	35.386/3
Cambra/Senyloria	0	0	220.005/6
Correu	508/2	2.829/8	6.754/8
Despesa judicial	0	4.400	1.221
Deutes	52.576/7	155.100/7	29.341/9
Deutes/Censals (imposicions i pagaments)	0	0	11.000
Deutes/Documentació manlleua	0	0	0
Deutes/Documentació/Censals	2.894/6	910	371/5
Deutes/Manleua interessos	0	5.720/8	2.022/11
Deutes/Mogobell	90.818/3	11.965/8	54.510/6
Deutes/Pèrdua	0	0	141.352/6
Deutes/Préstec (pagaments)	65.538/11	16.390	64.900
Deutes/Salari corredories	0	0	0
Donació graciosa	0	3.708	48.311/11
Donació graciosa/ajuda de vestuari	0	0	0
Donació graciosa/ajuda matrimoni	0	35.950	6.600
Donació graciosa/recompensa o pagament	1.324	24.830	24.061
Donació/Estrenes	500	352	0
Efectiu	0	0	0
Estances	3.115/10	33.039/10	29.026/8
Luxe/Cavalcar	0	0	720
Luxe/Joies	493/7	17.255	1.266/4
Luxe/Manuscrits/Tresor	0	0	0
Luxe/Perfum	0	0	0
Luxe/Vestimenta	34.758/5	11.288/1	122.041/7
Luxe/Vestimenta i joies	0	0	0
Menjar	0	51.908/7	88.429/8
Religiositat/ Almoina	141/6	4.097/5	3.560
Religiositat/cantar missa	0	370	475
Religiositat/oferta	0	0	110
Religiositat/Pietat	54/11	0	191
Religiositat/Promoció	0	449	2.536
Salaris	15.994	42.376/8	81.070/8
Tresoreria/Despeses de funcionament ordinari	6.993/2	1.687	4.408/9
Tresoreria/Rendes/Documentació	0	0	1.100
Tresoreria/Rendes/Salari collir rendes	509/5	195/3	0

	<b>GENER- JUNY 1391</b>	<b>JULIOL- DESEMBRE 1391</b>	<b>GENER- JUNY 1392</b>
Aixovar	236/4	968/10	727/4
Animals	5.466/11	499/11	5.459/7
Cambra/Senyloria	1.995	0	5.500
Correu	2.867/7	1.303	4.618/8
Despesa judicial	8.674/4	701/4	9.808
Deutes	9.878	55.000	0
Deutes/Censals (imposicions i pagaments)	1.612/2	0	0
Deutes/Documentació manlleua	0	550	0
Deutes/Documentació/Censals	0	0	0
Deutes/Manlleua interessos	2.857/1	1081/2	32.170
Deutes/Mogobell	14.468/5	10.828/11	17.723/4
Deutes/Pèrdua	0		5.211/11
Deutes/Préstec (pagaments)	80.000	13.958/6	0
Deutes/Salari corredories	0	165	0
Donació graciosia	15.917	10.175	25.675
Donació graciosia/ajuda de vestuari	832/5	0	0
Donació graciosia/ajuda matrimoni	26.400	1.100	37.271
Donació graciosia/recompensa o pagament	9.028/6	7.329/4	12.618/4
Donació/Estrenes	365/2	0	132
Efectiu	57.200	6.930	0
Estances	20.447/7	7.517/11	1.161/8
Luxe/Cavalcar	5.542/9	0	434/5
Luxe/Joies	1.694	3.687/5	6.105
Luxe/Manuscrits/Tresor	0	1.731/2	0
Luxe/Perfum	1.320	0	0
Luxe/Vestimenta	17.933/1	38.990/4	21.894/5
Luxe/Vestimenta i joies	0	0	0
Menjar	83.043/10	25.248/4	14.646/7
Religiositat/ Almoia	745/6	533/9	60
Religiositat/cantar missa	243	50	270
Religiositat/oferta	182/3	128/3	110
Religiositat/Pietat	150	2.369/9	3.798/1
Religiositat/Promoció	0	110	825
Salaris	72.884/6	41.731/8	92.521/8
Tresoreria/Despeses de funcionament ordinari	3.091/7	2.443/9	668/6
Tresoreria/Ingressos/Demandes puntuals/Matrimoni comtessa de Foix	0	0	0
Tresoreria/ Demandes puntuals/Sardenya	0	0	0
Tresoreria/rendes	1.113/8	165	163/3
Tresoreria/Rendes/Documentació	1.100	0	0
Tresoreria/Rendes/Salari collir rendes	2.411/4	0	0

	<b>JULIOL- DESEMBRE 1392</b>	<b>MARÇ 1393/ JUNY 1394</b>	<b>JULIOL- DESEMBRE 1394</b>
Aixovar	4.585/7	5.257/2	3.112/4
Animals	8.145/7	50.119/3	4.156/4
Cambra/Senyoria	0	2.486/5	10.130/2
Correu	3.257/3	13.827/5	2.550/10
Despesa judicial	572	38.289/3	5.704
Deutes	5.500	95.694/4	71/6
Deutes/Censals (imposicions i pagaments)	530/6	134.972/9	0
Deutes/Documentació manlleva	2.170	715	1.837
Deutes/Documentació/Censals	1.338	0	0
Deutes/Manlleva interessos	26.684	592.026/11	20.805
Deutes/Mogobell	42.759/5	471.563/6	41.304/2
Deutes/Pèrdua	111.060	21.230	0
Deutes/Préstec (pagaments)	0	0	0
Deutes/Salari corredories	636	1.078	0
Donació graciosa	71.012/6	28.585/6	23.152/5
Donació graciosa/ajuda de vestuari	0	0	25
Donació graciosa/ajuda matrimoni	33.000	55	0
Donació graciosa/recompensa o pagament	5.574	12.280	9.981/9
Donació/Estrenes	110	577	0
Efectiu	2.596	113.993/5	0
Estances	2.317/10	2.359	955/6
Luxe/Cavalcar	3.194	220	0
Luxe/Joies	29.228/2	0	12.220/5
Luxe/Manuscrits/Tresor	0	0	0
Luxe/Perfum	0	0	0
Luxe/Vestimenta	61.832/8	0	13.292/2
Luxe/Vestimenta i joies	131.174/4	44.422/4	20759
Menjar	0	244.520/5	77.462/3
Religiositat/ Almoina	930	8.874/10	948
Religiositat/cantar missa	100	616	1.640
Religiositat/oferta	0		0
Religiositat/Pietat	180	0	0
Religiositat/Promoció	0	22.000	17.600
Salaris	50.242/7	212.375/10	75.277/10
Tresoreria/Despeses de funcionament ordinari	8.189/3	12.482	11.150/4
Tresoreria/Ingressos/Demandes puntuals/Matrimoni comtessa de Foix	330	968	3.404
Tresoreria/Ingressos/Demandes puntuals/Sardenya		4.854	0
Tresoreria/rendes	0	0	0
Tresoreria/Rendes/Documentació	630/1	5.732	0
Tresoreria/Rendes/Salari collir rendes	0	39.348/3	0

	<b>GENER A JUNY 1396</b>
Aixovar	308/8
Animals	5.230/8
Cambra/Senyoria	0
Correu	5.799/2
Despesa judicial	0
Deutes	671
Deutes/Censals (imposicions i pagaments)	0
Deutes/Documentació manlleva	55
Deutes/Documentació/Censals	0
Deutes/Manlleva interessos	222/5
Deutes/Mogobell	0
Deutes/Pèrdua	0
Deutes/Préstec (pagaments)	6.607
Deutes/Salari corredories	0
Donació graciosa	2.400
Donació graciosa/ajuda de vestuari	0
Donació graciosa/ajuda matrimoni	0
Donació graciosa/recompensa o pagament	7.608
Donació/Estrenes	0
Efectiu	2.585
Estances	3.459/4
Luxe/Cavalcar	3.248/8
Luxe/Joies	792
Luxe/Manuscrits/Tresor	0
Luxe/Perfum	0
Luxe/Vestimenta	34.338/3
Luxe/Vestimenta i joies	0
Menjar	54.541/5
Religiositat/ Almoïna	4.901/1
Religiositat/oferta	0
Religiositat/Pietat	2.542/7
Religiositat/Promoció	0
Salaris	47.650/6
Tresoreria/Despeses de funcionament ordinari	7.431/8
Tresoreria/Rendes/Salari collir rendes	1.581/8

## INGRESSOS DE LA REINA MARIA DE LUNA

	Gener-maig 1399	Juny 1399- maig 1400
<b>Regne d'Aragó</b>		
Albarrasí	0	5.268
Aràndiga	0	165
Barbastre	6.600	2.750
Belxit/Aljama jueus	330	1.463
Biel	0	660
Bolea	55	66
Calatayud	9.900	21.939/6
Exea	0	880
Fraga	455	0
Osca	9.900	3.327/8
Pobla d'Aborton	0	242
Regne d'Aragó (origen inespecífic)	9.427	3.937/4
Regne d'Aragó/comtat de Luna (origen inespecífic)	0	17.644/9
Regne d'Aragó//Corts	3.300	139.700
Regne d'Aragó/Enquestes	0	70.185/2
Regne d'Aragó/Morabatí	1.980	0
Segura	0	1.650
Vilella	0	2.200
<b>Regne de València</b>		
Almonesir	0	4.620
Morvedre/Aljama jueva	0	0
Regne de València (origen inespecífic)	3.177/6	2.070
Sogorb	11.000	0
Vall d'Uixó	220	0
Xàtiva/Aljames	0	0
<b>Principat de Catalunya</b>		
Tortosa/Aljama jueus i musulmans	3.696/4	0
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Cenes reials i de primogènit	8.649	20.435/8
Composició cort	28.215	25.630
Coronatge	8.635	32.890
Dècimes pontificies	0	0
Donació del rei	0	0
Excedents pressupost del coronatge	27.590	0
Protecció aljames	0	0



	<b>GENER A MAIG 1401</b>	<b>JUNY A DESEMBRE 1401</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Belxit/Aljama jueus	0	550
Regne d'Aragó (origen inespecífic)	9.185	0
Regne d'Aragó/comtat de Luna	0	22.256/1
<b>Regne de València</b>		
Regne de València (origen inespecífic)	14.877/6	22.270
Sogorb	0	370
Xàtiva/Aljames	1.100	0
<b>Principat de Catalunya</b>		
Tortosa/Aljama jueus i musulmans	548/1	0
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Cenes reials i de primogènit	3.355	251
Dècimes pontificies	15.916/8	21.200
Donació del rei/Composició cort	0	85.435/9
Coronatge	11.731/8	2.200
Compra d'Elx i Crevillent	0	110.000
Donació del rei	125.039/1	0
Donació del rei/Quarta part emoluments del rei fins 20.400 florins	0	103.275/5
Excedents de la tresoreria	0	13.572/5
Protecció aljames	2.500	472

	<b>GENER A JUNY 1402</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1402</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Albarrasí	1.430	0
Barbastre	550	0
Belxít/Aljama jueus	0	0
Exea	660	0
Regne d'Aragó/comtat de Luna (origen inespecífic)	15.757/2	0
<b>Regne de València</b>		
Paterna/Dret del blat	0	3.630
Regne de València (origen inespecífic)	2.853/10	79.590/4
Sogorb	0	550
Xàtiva/Aljames	3.850	0
<b>Principat de Catalunya</b>		
Comtat d'Empúries	0	1.639/5
Tortosa/Aljama jueus i musulmans	1.760	1.650
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Cenes reials i de primogènit	6.448/4	550
Donació del rei/Composició cort	0	0
Compra Elx i Crevillent	0	0
Drets Elx i Crevillent	5.500	0
Coronatge	308	0
Dècimes pontificies	0	0
Donació del rei/Quarta part emoluments del rei fins 20.400 florins	114.307	198.710/1
Donacions aljames	1.210	1.650
Protecció aljames	950	900

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1403</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1404</b>
<b>Regne d'Aragó</b>		
Regne d'Aragó (rendes origen inespecífic)	15.854/9	66.304
Regne d'Aragó/Morabatí	0	550
<b>Regne de València</b>		
Regne de València ( rendes origen inespecífic)	28.887	33.879/3
Regne de València/Morabatí	13.250	0
Sogorb	0	550
<b>Principat de Catalunya</b>		
Principat (rendes origen indeterminat)	0	0
Tortosa/Aljama jueus i musulmans	0	5500
<b>Altres drets</b>		
Rendes origen inespecífic		
Composició cort de la reina	2.000	0
Donació del rei/Quarta part emoluments del rei fins 20.400 florins	55.059/3	50.347
Ingrés puntual per venda	0	0
Lloctinència	0	6.161
Protecció aljames	200	0

	SETEMBRE A DESEMBRE 1405	JULIOL A DESEMBRE 1406
<b>Regne d'Aragó</b>		
Regne d'Aragó (origen inespecífic)	7.480	67.155/9
<b>Regne de València</b>		
Sogorb	1.100	
Regne de València (origen inespecífic)	5.984	38.998/10
<b>Principat de Catalunya</b>		
Comtat d'Empúries		10.323/11
Principat (origen indeterminat)	368	
Tortosa/Aljama jueus i musulmans	0	3.300
<b>Altres drets i ingressos</b>		
Rendes origen inespecífic	12.091/10	
Donació del rei/Quarta part emoluments del rei fins 20.400 florins	15.815	95.215/8
Ingrés puntual per venda	220	
Protecció aljames	2.200	600

## DESPESES DE LA REINA MARIA DE LUNA

	<b>GENER-MAIG 1399</b>	<b>JUNY 1399- MAIG 1400</b>	<b>GENER-MAIG 1401</b>
Aixovar	0	495	1.656/11
Animals	277/6	16.122/3	318/4
Cambra/Senyoria	0	0	0
Capella	0	0	286/7
Correu	483/9	2.312/7	265
Despesa judicial	88	1.551/2	148/7
Deute/Censal	0	0	2633
Deute/compte anterior	22796/6	43.270/3	75.015/10
Deutes i Préstecs	0	7.681/3	0
Donació graciosa	11.715	9.845	14.393/6
Donació graciosa/ajuda matrimoni	0	0	550
Donació graciosa/ajuda vestimenta	2.670	9.350	360
Donació graciosa/captius	0	0	0
Donació graciosa/recompensa o pagament	2.046/8	24.726/3	3.176
Efectiu	3.366	11.704	0
Estances	994/10	669/4	112/11
Luxe	45.795/10	29.682/8	20.218/10
Luxe/Andes	0	0	0
Luxe/Cavalcar	221/4	363	0
Luxe/Joies	16.359/11	5.742	11.066
Luxe/Manuscrits/Capella	220	550	264
Luxe/regals	0	4.510	688
Luxe/Vestimenta	28.994/7	18.517/8	8.200/10
Medicines	0	11.814/3	14.003/3
Menjar	30157/8	104.857/11	22.825/10
Rei	0	0	4.400
Religiositat/Almoina	0	0	0
Religiositat/cantar missa	762/4	110	155
Religiositat/difunts	0	2.941/8	1.649/7
Religiositat/Misses d'homenatge	0	0	0
Religiositat/Ofertra	126	313	950
Religiositat/Pietat	2.197/5	1.679	2.174/10
Religiositat/Promoció	0	220	3.300
Salaris	51.377/1	106.780/3	53.884/5
Tresoreria/Rendes reina Violant	3.300	660	300
Tresoreria/Despeses de funcionament	289/11	3.254/9	4.133/3
Tresoreria/Oficials reials	0	0	0
Tresoreria/Drets de tercers	0	220	953/4
Tresoreria/Rendes/Salaris collir	0	44	0

	<b>JUNY- DESEMBRE 1401</b>	<b>GENER-JUNY 1402</b>	<b>JULIOL- DESEMBRE 1402</b>
Aixovar	981/4	1.596/3	1.239/3
Animals	21.431/11	5.578	1.580/8
Cambra/Senyoria	110.110	737	575
Capella	0	32/6	0
Correu	1.001/6	1.662/8	2.271/10
Despesa judicial	2.000	1.320	27.500
Deute/Censal	0	0	0
Deute/compte anterior	48.597/5	29.285/7	80.440/3
Deutes i Préstecs	0	5.499	2.200
Donació graciosa	24.068	48.597	36.668
Donació graciosa/ajuda matrimoni	0	5.500	16.885
Donació graciosa/ajuda vestimenta	200	0	0
Donació graciosa/captius	0	132	44
Donació graciosa/recompensa o pagament	8.690	19.122/3	7.768/8
Efectiu	600	319	2.398
Estances	2.169/11	330	1.315/6
Luxe	32.614/1	47.677/8	29.453/1
Luxe/Andes	0	0	102/3
Luxe/Cavalcar	0	0	0
Luxe/Joies	3.741/6	9.890	0
Luxe/Manuscrits	550	220	1.100
Luxe/regals	176/9	0	0
Luxe/Vestimenta	28.145/10	37.567/8	28.250/10
Medicines	9.411/11	11.448/10	44.678/8
Menjar	46.417/11	40.354	0
Rei	59.328/6	0	0
Religiositat/Almoina	0	0	51/6
Religiositat/cantar missa	1.779	250	443
Religiositat/difunts	0	0	0
Religiositat/Misses d'homenatge	0	0	486/6
Religiositat/Oferta	161	735/11	0
Religiositat/Pietat	925	902/4	1.609/8
Religiositat/Promoció	110	240	1.595/6
Salaris	34.175/10	54.629/11	26.089
Tresoreria/Rendes reina Violant	0	0	0
Tresoreria/Despeses de funcionament	1.517/7	2.486/6	1.368/9
Tresoreria/Oficials reials	0	0	2.139/8
Tresoreria/Drets de tercers	0	0	0
Tresoreria/errada anotació rendes	5.885	0	27.500

	<b>JULIOL- DESEMBRE 1403</b>	<b>JULIOL- DESEMBRE 1404</b>	<b>SETEMBRE- DESEMBRE 1405</b>
Aixovar	2.239	321/5	433/3
Animals	5.247/9	15.674/2	1.295/5
Cambra/Senyoria	1.264	0	0
Capella	16/9	0	0
Correu	820/6	1.216/4	56
Despesa judicial	0	0	110
Deute/Censal	0	0	0
Deute/compte anterior	37.144/10	30.280	0
Deutes i Préstecs	0	0	0
Donació graciosa	3.410	11.957	0
Donació graciosa/ajuda matrimoni	1.100	2.310	0
Donació graciosa/ajuda vestimenta	0	0	0
Donació graciosa/captius	0	671	77
Donació graciosa/recompensa o pagament	6.350	5.162	3.597
Efectiu	5.245	16.280	2.200
Estances	0	6.097	8.505/11
Luxe	8.277/5	43.120/3	9.692/4
Luxe/Andes	0	0	0
Luxe/Cavalcar	195/8	154	995
Luxe/Joies	0	0	1.436/7
Luxe/Manuscrits	0	1.578/6	354/3
Luxe/regals	0	0	0
Luxe/Vestimenta	8.081/9	41.387/9	6.906/6
Medicines	5.231/6	1.557/2	3.181/6
Menjar	36.065/5	24.815/10	15.428
Rei	0	0	0
Religiositat/Almoina	0	0	0
Religiositat/cantar missa	150	50	100
Religiositat/difunts	0	54/9	0
Religiositat/Misses d'homenatge	633/4	442	483/7
Religiositat/Oferta	365/5	113	112
Religiositat/Pietat	641/8	5.942/9	685
Religiositat/Promoció	0	4.014	240
Salaris	52.444	54.996/1	23.739/8
Tresoreria/Rendes reina Violant	0	0	0
Tresoreria/Despeses de funcionament	1.686/4	134/11	257/2
Tresoreria/Oficials reials	561	322	495
Tresoreria/Drets de tercers	0	0	0
Tresoreria/errada anotació rendes	0	0	0

	<b>JULIOL A DESEMBRE 1406</b>
Aixovar	166/2
Animals	16.539
Cambra/Senyoria	9.095/2
Capella	158/11
Correu	1.840/6
Despesa judicial	200
Deute/Censal	0
Deute/compte anterior	42.945/2
Deutes i Préstecs	0
Donació graciosa	605
Donació graciosa/ajuda matrimoni	10.098/6
Donació graciosa/ajuda vestimenta	0
Donació graciosa/captius	0
Donació graciosa/recompensa o pagament	3.190
Efectiu	14.850
Estances	1.675/2
Luxe	8.026/6
Luxe/Andes	513/1
Luxe/Cavalcar	740
Luxe/Joies	1.100
Luxe/Manuscrits	192/7
Luxe/regals	1.120
Luxe/Vestimenta	4.360/10
Medicines	2.503/4
Menjar	30698
Rei	0
Religiositat/Almoina	297/5
Religiositat/cantar missa	200
Religiositat/difunts	1.404
Religiositat/Misses d'homenatge	550/3
Religiositat/Oferta	180
Religiositat/Pietat	1.416
Religiositat/Promoció	1.642/6
Salaris	46.462/6
Tresoreria/Rendes reina Violant	0
Tresoreria/Despeses de funcionament	5.893/11
Tresoreria/Oficials reials	1.348
Tresoreria/Marmessoria Testament	11.000
Tresoreria/Rendes/Salaris collir	122



## INGRESSOS DE LA REINA MARIA DE CASTELLA

	<b>JUNY A DESEMBRE 1416</b>	<b>GENER A JUNY 1417</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1417</b>
Pensió manteniment del rei de Castella	0	64.944	36.950/3
Donacions del rei	44.159/6	47.134/9	61.483
Donacions/Entrada reial	2.200	5.930	0
Ingressos puntuals/jocs d'atzar	165	0	0
Préstecs	0	1.650	11.000

	<b>GENER A JUNY 1419</b>	<b>GENER A ABRIL 1420</b>
Pensió manteniment del rei de Castella	35.060/6	0
Donacions del rei	22.490	0
Donació/Corts catalanes	0	2.193
Donacions/Entrades reials	5.940	55.495/9
Donacions/Viles reials	0	682

	<b>DESEMBRE 1428 A JUNY 1429</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1429</b>
Pensió manteniment del rei de Castella	49.683	16.121/4
Cena de presència	794/10	0
Censals	217	0
Donació del rei/ Quarta part composicions de cort	3.192/4	12.192/2
Donació del rei	58.390/8	4.246/11
Préstecs	46.800	27.075
Sicília	26.462/1	18.730

	<b>GENER A JUNY DE 1430</b>	<b>JULIOL A DESEMBRE 1430</b>
Pensió manteniment del rei de Castella	25.197	40.774/9
Cenes de presència	68	0
Donació del rei/ Quarta part composicions de cort	2.986/10	275
Donació del rei	0	4.207/3
Donació/viles reials	0	9.206
Ingressos puntuals/Venda esclaus	3.302/7	0
Ingressos puntuals/teixits	0	196/6
Préstecs	19.4313/8	8.557
Rendes del regne València	0	2.739/1
Rendes del regne de Sicília	26.059/2	13.154/8

	<b>GENER-JUNY 1431</b>	<b>JULIOL- DESEMBRE 1431</b>
Pensió manteniment del rei de Castella	0	20.099
Cena de presència	353	0
Donació del rei/ Quarta part composicions de cort	8.555/2	0
Donació del rei	0	164.472/8
Donació/viles reials	913	0
Donació/Corts catalanes	11.000	0
Ingressos puntuals/Esclaus		1.100
Ingressos puntuals/teixits	913	2.730/9
Préstecs	0	10.780
Regne València	913	0
Sicília	127.540/2	39.412

	<b>DESEMBRE 1431 A ABRIL 1432</b>
Pensió manteniment del rei de Castella	21.738/11
Donació del rei/ Quarta part composicions de cort	617/7
Donació del rei	2.750
Rendes de Sicília	101.200

## DESPESES DE LA REINA MARIA DE CASTELLA

	<b>JUNY- DESEMBRE 1416</b>	<b>GENER- JUNY 1417</b>	<b>JULIOL- DESEMBRE 1417</b>
Aixovars	0	22239/9	0
Animals	2.332/4	7.996/5	828
Capella	0	0	0
Cambra/Senyoría	0	0	0
Estances/Confits sucre	0	0	0
Correu	1.213/7	1827	10950
Despesa judicial	0	0	0
Esclaus	0	0	0
Deutes	616	0	0
Deute Compte anterior	0	45.987/9	77386
Donació graciosa	422/6	0	2696
Donació graciosa/Ajuda matrimoni	0	0	1100
Donació graciosa/pagament	0	2.047	363
Efectiu	3.747/6	948	0
Estances	724/5	1.667/1	408
Lloctinència	0	0	0
Luxe/Cavalcar	0	2.135	0
Luxe/Joies	1.827	4.545/5	6238
Luxe/Manuscrits	27/5	1.014/2	0
Luxe/Perfums	0	0	0
Luxe/Rellotge	0	0	0
Luxe/Regals	0	0	19.087
Luxe/Vestimenta	10.742/9	80.056/5	24329
Medicines	0	0	0
Menjar	29.024/8	29.261/2	19979
Rei	0	0	0
Religiositat/Almoina	0	12/9	51
Religiositat/Cantar missa	0	0	0
Religiositat/Oferta	0	0	55
Religiositat/Pietat	0	55	0
Religiositat/Promoció	859/2	0	0
Salaris	40.398/5	27.367/6	26941
Tresoreria/Despesa de funcionament	495/8	854	944

	<b>GENER A JUNY 1419</b>	<b>GENER A ABRIL 1420</b>	<b>MAIG- SETEMBRE 1420</b>
Aixovars	215	0	0
Animals	1.370/9	3.071/2	3.913/4
Capella	187	0	0
Cambra/Senyloria	0	0	0
Estances/Confits sucre	0	0	0
Correu	1.067	120	5.428/6
Despesa judicial	0	0	473
Esclaus	0	0	0
Deutes	0	0	0
Deute Compte anterior	27.474	0	0
Donació graciosa	0	720	1.784/4
Donació graciosa/Ajuda matrimoni	1.870	0	4.400
Donació graciosa/pagament	6	2.193/1	185
Efectiu	132	1.782	924
Estances	0	761	460/10
Lloctinència	0	0	25.546/4
Luxe/Cavalcar	2.156	0	0
Luxe/Joies	2.200	0	1.406/8
Luxe/Manuscrits	0	0	0
Luxe/Perfums	0	0	0
Luxe/Rellotge	0	0	0
Luxe/Regals	132	3.025	0
Luxe/Vestimenta	19.563/5	1.100	4.345/10
Medicines	0	0	0
Menjar	38.872/8	21.196	16.169/9
Rei	0	0	0
Religiositat/Almoina	0	0	2.487/5
Religiositat/Cantar missa	0	0	66
Religiositat/Oferla	0	0	88
Religiositat/Pietat	0	1.537/10	605
Religiositat/Promoció	0	0	55
Salaris	1.674/5	29.650/4	36.983/4
Tresoreria/Despesa de funcionament	161	14/6	464

	DESEMBRE 1428- JUNY 1429	JULIOL- DESEMBRE 1429	GENER- JUNY 1430
Animals	17.435/1	5.690/2	2.424
Capella	0	0	0
Cambra/Senyoria	0	0	0
Estances/Confits sucre	0	0	0
Correu	95/5	650/11	374/11
Despesa judicial	5.095/2	0	0
Esclaus	0	2.653/1	0
Deutes	20.465/5	18.746/7	600
Deute Compte anterior	0	0	0
Donació graciosa	1.070	0	0
Donació graciosa/Ajuda matrimoni	0	0	0
Donació graciosa/pagament	1.005	354/4	3.088/11
Efectiu	8.048	2.307/6	3.610
Estances	1.810/10	406/8	0
Lloctinència	0	0	17/4
Luxe/Cavalcar	0	0	0
Luxe/Joies	1.436	6381	176
Luxe/Manuscrits	0	0	0
Luxe/Perfums	0	0	0
Luxe/Rellotge	0	0	0
Luxe/Regals	1.023	437/4	0
Luxe/Vestimenta	20.097/8	4.159	6.599/2
Medicines	515/6	0	0
Menjar	24.768/5	19.015	18.572/9
Rei	0	2.668/5	4.521
Religiositat/Almoina	3.196/5	1311	180
Religiositat/Cantar missa	0	0	0
Religiositat/Oferla	141/4	0	0
Religiositat/Pietat	55	0	200/6
Religiositat/Promoció	0	0	0
Salaris	62.444/3	32.044/6	39.276/6
Tresoreria/Despesa de funcionament	827/6	41/3	677/1

	<b>JULIOL- DESEMBRE 1430</b>	<b>GENER- JUNY 1431</b>	<b>JULIOL- DESEMBRE 1431</b>	<b>DESEMBRE 1431-ABRIL 1432</b>
Animals	4.444/11	2.066/8	5.028/9	912/6
Capella	0	34/6	0	96/10
Cambra/Senyoría	0	0	197.580	7.298/6
Estances/Confits sucre	0	0	0	2.151/1
Correu	1.195/4	476/2	1.825/7	122
Despesa judicial	0	0	0	0
Esclaus	0	0	400	0
Deutes	0	3.735	19.908/4	30.393/1
Deute Compte anterior	0	0	0	0
Donació graciosa	63/11	0	1.243	55
Donació graciosa/Ajuda matrimoni	0	0	0	28.300/10
Donació graciosa/pagament	710/3	507/8	0	330
Efectiu	136/11	1.073/2	1.540	4.070
Estances	1.041/6	257/9	11.256/1	2.776/8
Lloctinència	0	1.191/11	0	0
Luxe/Cavalcar	184/6	0	0	393/6
Luxe/Joies	283/11	1.663/5	77/3	16
Luxe/Manuscrits	44	154/10	0	46/6
Luxe/Perfums	0	143/7	0	0
Luxe/Rellotge	0	22	0	0
Luxe/Regals	270	0	0	1.900/7
Luxe/Vestimenta	119/4	1.136/7	22.465/4	623/8
Medicines	1.224/6	748/1	89/1	467/6
Menjar	18.674/9	11.784/2	10.115/4	23.465/1
Rei	0	54.417	0	0
Religiositat/Almoina	374/9	1.250/4	940/3	1.194
Religiositat/Cantar missa	0	0	0	0
Religiositat/Oferta	0	1.642/2	0	0
Religiositat/Pietat	0	492/10	179/6	148
Religiositat/Promoció	0	0	0	0
Salaris	53.077/2	33.023/2	40.475/9	44.863/3
Tresoreria/Despesa de funcionament	1.142/4	465/9	778/6	228/5

## CAPÍTOLS ACORDATS ENTRE VIOLANT DE BAR I BERENGUER DE CORTILLES (1393)

1393, març 15. Barcelona.

*Capítols acordats entre la reina Violant de Bar i Berenguer de Cortilles sobre la gestió de la tresoreria durant els pròxims setze mesos, en els quals deu procedir a la liquidació de tots els deutes de la reina.*

ACA, RP, MR vol SG 521, f. Er-Ir.

Les coses devall scrites deuen ésser fetes per la molt alta e excel·lent senyora reyna a·n Berenguer de Cortilles, humil vessall seu, prenent ell càrrech de la sua thresoreria e de haver-la quitada de tots deutes qui correguen o no correguen a mocubell, los quals deutes demana que sien insertats a la fi dels presents capítols, segons que són stats donats per memorial a la dita senyora per en Berenguer dez Cortey, tresorer seu. E açò dins spay de I any, començador lo XV dia del mes de març de l'any MCCCXCIII. E noresmenys haurà la dita senyora quitada dels XII *millia florennos* per què vendrà, segons dejús se conté. Plau a la dita senyora, segons//Ev//les respostes per ella devall fetes, e que·l dit Berenguer prenga càrrech de la seua tresoreria e haieuitar la dita senyora de les deutes insertats a la fi dels presents capítols, lo qual quitament haic a fer lo dit Berenguer dins XVI mesos primersvinents, comensadors lo XV dia de març primer següent. Axí, que·l dit Berenguer haie e sia tengut desobligar la dita senyora de tots los deutes devall contenguts qui corren a mogobell e dels mogobells d'aquells dins I any primervinent, comensador lo dit XV dia de març e contínuament seguidor, en la forma següent, çò és, que dins los dits primers quatre mesos haie quitada la terça part dels dits deutes e mogobells de aquells, e en la segona terça, ço és, en los IIII mesos sigüents, haie quitada l'altra terça part dels dits deutes e mogobells de aquells, e en los IIII mesos derrers del dit any l'altra terça. E los altres deutes qui no conté a mogobell deuen ésser quitats per lo dit Berenguer, pessat l'any, dins los IIII mesos derrers, qui són compliment dels dits XVI mesos. E que dins VI mesos primersvinents, començadors lo dit XV de març, sien liurades per lo dit Berenguer a la dita senyora la meytat de les joyes *quitias, franchas* e desembargades de tots deutes e obligacions, les quals són empenyorades a diversos trehedors per diversos deutes deguts a aquells per la cort de la dita senyora. E l'altra

meytat de les dites joyes, quiïtes e desobligades, haien ésser deliurades per lo dit Berenguer a la dita senyora a la fi dels altres VI mesos restants, axí que a la fi del any la dita senyora haie e deie haver les dites joyes *suas franchas et quitias* que sien en poder de qualsevulla persones per los dits deutes obligades, empenyorades e detengudes. E, finits los dits XVI mesos, la dita senyora haie haver e recobrar totes ses rendes quíties, franques e desembargades que sien empenyorades //Fr// en poder de qualsevulla persones per los dits deutes, les quals penyores lo dit Berenguer sia tengut reembra e deliurar de totes obligacions que detengudes sien, e fer compliment a la dita senyora de àpoques e totes altres cauteles neccesàrias al dit fet. Accepta lo dit Berenguer de Cortilles la resposta dessús dita.

II. Ítem, la dita senyora deu dar al dit Berenguer per memorial apurat e bé liquidat quin patrimoni ha, axí de rendes com de qualsevol altres coses. La senyora reyna ha lo patrimoni insertat a la fi dels presents capítols. Accepta lo dit Berenguer lo memorial propdit.

III. Ítem, la dita senyora, per sa mercé, deu reduir a certa quantitat e com menor porà la despesa ordinària de son viure, posat en bona regla comprador, escrivà de ració, museu, coch, botaller, panicer i los altres officis de la casa, e que aquella sia tenguda a la ungla. Plau a la senyora reyna que'l dit Berenguer de Cortilles, ensemps ab majordom e ab scrivà de ració, reduïsquen a la millor ordinació que poran la casa de la dita senyora, la qual ordinació feta, és convengut qu'ell, dit Berenguer, haja a dar compliment a la messió de la dita casa. Accepta la present resposta lo dit Berenguer.

IIII. Ítem, que la dita senyora reduesca certa quantitat e com menor porà la despesa de la seua cambra e totes atres coses, ordinàries o extraordinàries, e que allò prenga per terces e que ho despena en ço que sa mercé serà. Plau a la dita senyora que totes les coses contengudes en lo present capítol sien reduïdes a X *millia* florins d'or, els quals sien pagats a la dita senyora per IIII terzes del any. Accepta lo dit Berenguer la present resposta.

V. Ítem, que sia sa mercé de regonéixer son libre de ració e que reduesca les quitacions a com menor nombre porà no baxant de son estament. E lo dit Berenguer de Cortilles, ab scrivà de ració, regonega les coses contengudes en lo present capítol e facen relació a la dita senyora e la dita senyora faça-hi ço que rahonablement dege fer. E açò s'haie a fer fins XV jorns primersvinents. E que lo dit Berenguer haia a dar recapte e compliment a



les quitacions de les companyes de la dita senyora//Fv// de terça en terça. Accepta la dita resposta lo dit Berenguer.

VI. Ítem, que en los lochs o altre patrimoni que la dita senyora ha, axí per cambra com propis, dins un any primer vinent no sia tocat ares de emoluments, rendes ne demandes ordinàries ne extraordinàries, encara que fossen per a Serdenya, ans totes rendes demandes, drets e emoluments per qualsevol menera a la dita senyora provenidors se convertescan en los quitaments dels deutes deguts a mocubells. E que les dites demandes ordinàries puixa fer anticipar a VI anys, però la anticipació de les dites demandes entén lo dit Berenguer d'aquelles de Darocha e de Terol e de lurs aldeas. Plau a la dita senyora. E encara li plau que, si alscunes demandes seran fetes en temps passat per lo fet de Serdenya en los lochs de la dita senyora, que sien tornades al dit Berenguer. Si, emperò, la dita senyora havia res despés d'açò que hauria haüt dels seus lochs, vaja per despés e lo dit Berenguer no haja la dita quantitat despesa recobrar. Accepta lo dit Berenguer la resposta present.

VII. Ítem, que de present la dita senyora vena e consenta al dit Berneguer que sia venut a com menor dampnage porà en quantitat de XII *millia florennos* ab carta de gràcia, e que aquells se convertesquen de present en quitament de les dites deutes. Plau a la dita senyora que sia venuda alcuna cosa de son patrimoni per preu dels dits XII *millia florennos* d'or convertidors en paga dels dits deutes e mocubells ab carta de gràcia. E que'l dit Berenguer, dins los dits XVI mesos, haja e sia tengut de rembre ço que hauria alienat del patrimoni de la dita senyora per los dits XII *millia florennos* e reduhir-ho franch e quiti al patrimoni de la dita senyora. Emperò retén-se la dita senyora que no puixa lo dit Berenguer manlevar a mocubell ne empenyorar res que sie del patrimoni de la dita senyora, empenyorat o no empenyorat, obligat o no obligat, sinó per descàrrech dels dits deutes e mocubells d'aquells, les quals coses totes haien éser quíties, franques e desobligades dins los dits XVI meses e tornades francament e quítia al patrimoni de la dita senyora. Accepta la present resposta lo dit Berenguer.

VIII. Ítem, que la dita senyora faça ab lo senyor rey que, en satisfacció de les quantitats per lo dit senyor a la dita senyora degudes, se pusque integrar per via de vendes o de reempçons o reevendes o en altra manera. Però com les dites coses sien assignades al dit Berenguer per lo senyor rey en paga d'açò que per lo dit senyor li és degut, de les monedes per la dita rahó provenidores sien fetes dues parts, e que la una sia convertida en los deutes deguts per la dita senyora e l'altra en paga prorata d'açò que per lo dit senyor és degut al

dit Berenguer. Plau a la dita senyora de procurar ab lo senyor rey e fer que sia venut o alienat de rendes jurisdiccions o patrimoni tro en suma de XX *millia florennos*, de les quals coses lo dit Berenguer haie a procurar e procassar, els quals coses lo dit senyor puxa fer degudament e honesta. A les altres coses contengudes en lo dit capítol, la dita senyora hi farà ço que porà justament e rahonable. Accepta la present resposta lo dit Berenguer.

IX. Ítem, que la dita senyora faça ab lo senyor rey que li assigne totes rendes, drets e emoluments que d'aquí avant provendran al dit senyor rey per mort d'alcú al qual lo senyor rey en Pere, pare seu, o ell haguessen dat a vida o a temps. E com les dites coses sien assignades al dit Berenguer, que de totes quantitats per la dita rahó provenidores sien fetes dues parts: la una de les quals sia convertida en quitar los deutes deguts per la dita//Gr//senyora a mocubell, l'altra romangue al dit Berenguer en paga prorrata d'açò que per lo dit senyor li és degut. Plau a la senyora reyna ab què no sia assignat a ella primerament e abans que al dit Berenguer de Cortilles. Accepta la present resposta lo dit Berenguer.

X. Ítem, com lo senyor rey haja dats graciosament a la dita senyora la terça part dels emoluments per qualsevol rahó provenidors a la sua cort, que la dita terça part sia convertida en pagar los dits deutes de la dita senyora, però que sia mercé de la dita senyora que salve son dret al dit Berenguer en les assignacions per lo senyor rey a ell fetes en los dits emoluments. Plau a la dita senyora que sia salvat al dit Berenguer tot dret que haja en les dues parts romanents e que la terça part sia de la dita senyora e convertida en descàrrech dels dits deutes; e, pagats los deutes de la dita senyora, que en totes les parts romangua al dit Berenguer son dret saul. Accepta la present resposta lo dit Berenguer.

XI. Ítem, que la dita senyora de present revoch totes comissions fetes a qualsevol persones fins a huy fetes a reebre, e que d'aquí avant lo dit Berenguer reeba qualsevol quantitats a la dita senyora pertanyents per qualsevol manera o rahó e no algú altre. Plau a la dita senyora. Accepta la present resposta lo dit Berenguer.

XII. Ítem, que en alcunes quantitats que exiran o s'esperen exir de les coses en los presents capítols contengudes ne altres provenidors a la cort de la dita senyora per ella no sia tocat en alcuna manera, per via directa o indirecta, an sens fer alcuna relaxació o desviament la dita senyora darà manera e tot loch qu'ells afers se façen e vinguen a bona conclusió. E de fet darà que les dites quantitats venguen a mà d'ell, dit Berenguer, per pagar los dits deutes e per sostenir la dita senyora. Plau a la dita senyora d'açò que a ella pertenyera. Accepta la present resposta lo dit Berenguer.

XIII. Ítem, que la senyora reyna prometa de fer tant com en ella sia que lo loch on lo senyor rey e la dita senyora seran, e si hagen comensats fets fiscals, que face qu·ell, dit senyor, se atur fins qu·els dits fets sien en tal punt que aquells venguen a bona conclusió. Com moltes vegades e los demés per la cuyta dels dits senyor e senyora los dits fets fiscals se perden, e com la cort no haja altre membre, és de necessitat preservar aquell. Plau a la dita senyora de treballar-hi tant com puixa e sia just e a ella rahonable de fer. Accepta la present resposta lo dit Berenguer.

E, per attendre e complir les coses dessús dites obliga la dita senyora al dit Berenguer si e sos béns e si alcun debast, contrast o qüestió era lo qual se digués per lo dit Berenguer ésser fet per la dita senyora, o la dita senyora no servàs, complís o contradigués a les coses desús dites o alguna de aquelles *vel e converso*, és convengut que dues persones eligidores, una per la dita senyora, altra per lo dit Berenguer, hagen administrar tot ço e quant se duria a complir e attendre segons forma del dit contracte, al dit dels quals la dita senyora el dit Berenguer hagen estar. E lo dit Berenguer de Cortilles, acceptant les coses desús dites per la dita senyora dites, respostes e contengudes, promet e convé a la dita senyora de servir, atendre e complir tot ço quant dessús per la dita senyora és respost, dit, convengut e paccionat e en les dites seues respostes és contengut. E, si en alguna cosa era contrafet o /Gv/ no servat, promet ésser tengut a la dita senyora a tots dans, mesions e interessers sostenedors o que s'haurien a sostenir per la dita senyora, e per attendre e complir obliga si matex en persona e generalment tots sos béns haüts e per haver e specialment e expressa tots los deutes deguts per la dita senyora al dit Berenguer e tot ço qu·ell ha sobre lo loch de Riela, per les quals coses no servades, no ateses o no complides o per los dits dans, messions, dampnages o interessors puixa ésser feta excecució contra lo dit Berenguer e sos béns, axí com per fets fiscals e reials és acostumat de fer e axí com per cosa jutjada e en juy confessada per qualsevulla judge o judges per la dita senyora elegidor o elegidors, renunciant lo dit Berenguer a la ley, que diu que com algun promet complir alguna cosa que està en fet e no ho compleix pagant l'interés és deliurat, e a tot altre dret, ley, beneffici, fur de Aragó o de València e constitució de Cathalunya, dels quals se pugués alegar en alguna manera.

Los lochs, rendes e drets que la senyora reyna dona Yolant havia quant començà a regnar, los quals li eran estats assignats per cambra estant duquessa, en lo qual temps fo provehit

mossèn Francesc d'Aranda de l'offici de la procuració general de la dita senyora, són segons se segueix:

En Aragó. Sobre l'aljama dels juheus de Calatayud, XXVI *millia DCCCLXXIV solidos Barchinone*. Sobre les salines d'Arquos e de Galell, XI *millia CCC solidos jaccenses*. L'aljama dels juheus d'Alcanyis, II *millia solidos jaccenses*. Sobre l'aljama dels juheus de Çaragoça, VIII *millia CCC solidos jaccenses*. Les salines de Remolins II *millia solidos jaccenses*. Taraçona, ab lo peage, IIII *millia DCXCVI solidos jaccenses*. Jacca, ab lo peage de Jacca e Campfranch, V *millia CCXX solidos jaccenses* e CCCL *solidos Barchinone*. Sobre l'aljama de juheus d'Oscha, CCC *solidos Barchinone*. Les cenes, IIII *millia solidos jaccenses*. Suma: XXVII *millia DXXIII solidos Barchinone* e XXXVII *millia DXVI solidos jaccenses*.

En regne de València. L'Albufera, XV *millia D solidos Barchinone*. La vila de Pont, mille *solidos Barchinone*. Les cenes, II *millia solidos Barchinone*. Suma: XVIII *millia D solidos Barchinone*.

En Catalunya. Sobre l'aljama dels juheus de Perpinyà, DCCC *solidos Barchinone*. Les Valls de Prats, Covat, Curssani, Muntbaulo e la Bastida, XV *millia solidos Barchinone*. Torroella de Muntgrí, VIII *millia solidos Barchinone*. Castell de Palls ab mille *solidos censals*, que y prén III *millia solidos Barchinone*. Cabra e ça Reyat, II *millia DC solidos Barchinone*. Cervera, Manresa, Berga, castell de Gurb, les jurisdiccions de Banyoles e de Camós, *et cetera, nichil*. La quèstia de Piera, III *millia solidos Barchinone*. L'aljama de Girona, VII *millia CC solidos Barchinone*. Les cenes, IIII *millia solidos Barchinone*. Suma: XLIIII *millia DC solidos Barchinone*.

Summa major de totes les rendes que la senyora reyna havia en lo temps que començà a regnar: LXXXX *millia DCXXIII solidos Barchinone* e XXXVII *millia DXVI solidos jaccenses*.

Les ciutats, viles, castells, jurisdiccions, rendes e altres drets dessus scrits són pervenguts a la senyora reyna per rahó de la transacció feta entre lo senyor rey e la reyna dona Sibília e mossèn Berenguer de Fortià:

En Aragó. Sobre el peatge de Calatayud, VIII *millia solidos Barchinone*. Terol e les aldeas, per cambra, XLVII *millia DCCCLIX solidos X denarios jaccenses*. La vila de

Borja, X *millia solidos jaccenses*. Lo loch de Magalló, CC *solidos jaccenses*. Summa: LXVI *millia LIX solidos X denarios*.

En regne de València. Asp, XIX *millia DXLIII solidos Barchinone*. Novetla, XX *millia DCCLXXIII solidos Barchinone*. Castell de la Mola, *nichil*. Etlà, XX *millia L solidos Barchinone*. La vila e baronia de Cocentaina, XXII *millia solidos Barchinone*. Planes ab Margarida e lo Lombo, VI *millia solidos Barchinone*. La Torra de les Maçanes, *mille CCC solidos Barchinone*. Ibi, II *millia D solidos Barchinone*. //Hr// Algezira, XXIII *millia DCCCL solidos Barchinone*. L'aljama dels juheus de València, XII *millia solidos Barchinone*. Sobre la quema, XIII *millia solidos Barchinone*. Sobre les rendes de Murvedre, X *millia solidos Barchinone*. Sobre Xelva, censals, IIII *millia solidos censals*. Sobre Corbera, censals, III *millia D solidos Barchinone*; Morella i les aldeas, VI *millia solidos Barchinone*. Suma: CLXVI *millia DCXVI solidos Barchinone*.

En Cathalunya. Sent Martí, III *millia solidos Barchinone*. Castell de Foix, *mille D solidos Barchinone*. Castell de Fontrubia, II *millia D solidos Barchinone*. La Gialtrum e Vilanova, VI *millia solidos Barchinone*. Castell de Cubelles, II *millia solidos Barchinone*. La jurisdicció de Citges e de Capdàsens, la jurisdicció de la Riba. Suma: XV *millia C solidos Barchinone*.

Suma major de les rendes que són pervengudes a la senyora reyna per la transacció dessus dita, així de les d'Aragó, com de regne de València e de Cathalunya: CLXXIX *millia DCCXVI solidos Barchinone* e LXVI *millia LVIII solidos X denarios jaccenses*.

Ítem, ha la dita senyora la Ciutat de Darocha e sas aldeas e l'aljama dels juheus de Calatayud per cambi fet ab lo senyor rey per la ciutat de Manresa e les viles de Cervera, e Berga, e les jurisdiccions de Banyoles, de Camos, *et cetera*. Ítem, per títol de compra de l'aljames dels juheus e moros de Çaragossa e l'aljama dels juheus de Barchinona. Ítem, per cambi fet ab lo Castell de Sent Martí, el loch de Tahust, Darocha ab les aldees, XXXVII *millia CC solidos jaccenses*. Aljama dels moros de Çaragoça, *nichil*. Aljama de Calatayud, D *solidos jaccenses*. Tahust, *nichil*. Aljama dels jueus de Caragoça, DCCL *solidos Barchinone*. L'aljama dels juheus de Barchinona, X *millia solidos Barchinone*. Suma: X *millia DCCL solidos Barchinone* e XXXVII *millia DCC solidos jaccenses*.

Suma general de totes les dessus dites rendes contengudes en lo present memorial: CCLXXXI *millia LXXXIX solidos Barchinone* e CXLI *millia CCLXXIV solidos* e X *denarios jaccenses*, de les quals rendes deuen ésser deduhits los càrrechs següents.

*Primo*, los quals són assignats a la reyna dona Sibília, XXV *millia solidos Barchinone*. Ítem, los quals són assignats a mossèn Bernat de Fortià, XII *millia solidos Barchinone*. Ítem, per l'alcajdiu e batliu d'Etla, II *millia DC solidos Barchinone*. Ítem, a mossèn Jaume Escrivà, per la procuració, III *millia solidos Barchinone*. Ítem, a l'advocat del fisch en València, DL *solidos Barchinone*. Ítem, al procurador a plets en València, CCC *solidos Barchinone*. Ítem, per l'alcajdiu de Cocentayna, *mille solidos Barchinone*. Ítem, a maestre Bernat Minguet sobre censals de Cocentaina, *mille solidos Barchinone*. Ítem, a l'alcajdiu de la Mola, II *millia solidos Barchinone*. Ítem, per l'alcajdiu de Planes, *mille solidos Barchinone*. Ítem, per la Capellania, salaris de collidors e d'alcadís, e per la scrivania d'Etla, Novella e Asp, II *millia LXX solidos Barchinone*. Que són, en suma, L *millia DLXX solidos Barchinone*. Ítem, per l'alcajdiu de Borja IV *millia solidos jaccenses*. Ítem, per certs advocats en Caragoça, *mille D solidos jaccenses*.

Los lochs, castells, jurisdiccions e altres béns que Francesch d'Aranda sap o ha oït dir que sien estats alienats per la senyora reyna del temps que començà a regnar tro a la festa de Nadal de l'any MCCCXCIII, són segons se seguexen.

Primerament, regent l'ofici de la tesoraria n'Atlazar, foren venuts sobre Etla, Noela e Asp, les quals comprà mossèn Bernat de Senestera, XV *millia solidos Barchinone* censals, amb carta de gràcia per preu de XV *millia florins*. E foren venudes per les quantitats degudes per lo xapell que fo comprat de micer Loqui Scarampo, XV *millia solidos Barchinone*. Ítem, foren dats per la dita senyora a la noble madona Carroça de Vilaragut III *millia D solidos Barchinone* censals que la dita senyora havia sobre Corbera, III *millia D solidos Barchinone*. Ítem, regent lo dit Alatzar, foren venuts per satisfer a aquells XXXII *millia florins* que la dita senyora prestà al senyor rey per lo fet de Sardanya, quant hi menaren micer Brancha, sobre Cubelles, *mille solidos Barchinone*. //Hv// Ítem, sobre Fontrubia, I *millia D solidos Barchinone*. Ítem, sobre Sant Martí, II *millia solidos Barchinone*. Ítem, sobre Guialtrum, *mille solidos Barchinone*. Suma, V *millia D solidos Barchinone*. Ítem, per la dita rahó fo venut a micer Bernat de Pinós, per LXXXV *millia solidos Barchinone*, lo castell de Foix, són estats venuts CCCL *solidos Barchinone* censals que la dita senyora havia sobre los lochs de Etla, Noetla, Asp, ignora el dit Francesch perque ni a qui, III *millia D solidos Barchinone*.

Ítem, estant en Muntsó, per quitar diversas quantitats que corrien a mocubell a la dita senyora, fo ordenat per la dita senyora, ab volentat del senyor rey, que fossen venuts los censals següents.

*Primo*, sobre l'aljama d' Alcanyis, II *millia solidos jaccenses*. Ítem, sobre l'aljama dels juheus de Girona, VI *millia solidos Barchinone*. Ítem, sobre l'aljama dels juheus de Barchinone, III *millia solidos Barchinone*. Ítem, sobre l'aljama dels juheus de Terol, VIII *millia solidos jaccenses*. Ítem, sobre l'aljama dels juheus de Tاراçona, *mille solidos jaccenses*. Ítem, sobre l'aljama dels juheus de València, VIII *millia solidos Barchinone*. Ítem, sobre l'aljama dels juheus de Calatayud, X *millia solidos Barchinone*. Ítem, són estats venuts an Arnau d' Alós e an Berenguer de Cortielles los XI *millia CCC solidos jaccenses* de les salines d' Arquos per preu de CXIII *millia solidos jaccenses*; diu-se que per quitar mocubells XI *millia CCC solidos jaccenses*. Ítem, per satisfer les quantitats manlevades per los XX *millia florennos* de la senyora reyna de Nàpols foren venuts, a mossèn Pere Ledro, los IIII *millia solidos Barchinone* censals de Xelva, IIII *millia solidos Barchinone*. Ítem, per aquella rahó són estades venudes les jurisdiccions de Sitges e de Ribes e de Campdasens al bisbe e a l'almoyna de Barcelona, per preu de LXXX *millia solidos Barchinone*. Ítem, són estats venuts a n Johan Ximenez Cerdan sobre l'aljama dels juheus de Çaragoça, DCCL *solidos Barchinone* censals, e diu-se que per quitar mocubells, DCCL *solidos Barchinone*. Ítem, són estats venuts an Pere de Palafols sobre Algezira, VI *millia DCLXVI solidos IIII denarios Barchinone*, e diu-se que per quitar mocubells, VI *millia DCLXVI solidos IIII denarios Barchinone*. Ítem, a n Johan don Sancho sobre Terol e sobre loch e peatges de Jacca e de Campfranc, e diu-se que per quitar mocubells, VIII *millia DCCC solidos Barchinone*. Ítem, són estats venuts e encartats an Johan Gaçó, per transacció feta ab ell per rahó de major quantitat a ell deguda, IIII *millia solidos* censals. Ítem, és estada arrendada l' Albufera a diners anticipats a X anys. Ítem, és estat venut a mossèn Pere Febrer e diu-se que porà quitar mocubells lo castell de Fontrubia, per LXXX *millia VIII solidos Barchinone*. Ítem, són estats assignats al marquès de Villena a sa vida IIII *millia D solidos jaccenses* sobre l'aljama dels juheus de Terol. E per aquella rahó ha cobrats la cort de la dita senyora d'en Johan don Sancho VI *millia florennos*, los quals tenia de mossèn Bernat de Fortià, IIII *millia D solidos jaccenses*. Ítem, per stima del senyor rey són estats relexats los V *millia solidos jaccenses* de la demanda de Terol hac ne la cort de la dita senyora per son interés, V *millia florennos*, V *millia solidos jaccenses*. Ítem, són estats venuts an Esteve ça Torre, diu-se que per deute que li era degut per son offici, sobre la Vall de Prats e de Conat, III *millia D solidos Barchinone* censals e sobre Pons *mille solidos Barchinone*, que són IIII *millia D solidos Barchinone*. Ítem, a n Martí de Loçans sobre Jaccha, e diu-se que per deute que li era degut ab cauteles e per préstech que havia fet, *mille solidos jaccenses*. Ítem, a mossèn

Bernat Margarit, e diu-se que per deute que corria a mocubell, ab cautela per rahó de son matrimoni, sobre Prats, *mille solidos Barchinone*. Ítem, an Franci de Belonyes sobre los moros de Terol, e diu-se que per deute que li era degut, *mille solidos jaccenses*. Ítem, a la nobla madona Elienor de Santa Pau, diu-se que per gràcia feta per matrimoni, sobre Prats, *mille DCCCXXXIII solidos IIII denarios Barchinone*. Ítem, a mossèn Franci de Pau sobre la quessa de Piera, diu-se que per rahó de son matrimoni, per preu de IIII *millia florennos*, III *millia solidos Barchinone*. Ítem, són estats venuts la baronia de Planes e los lochs de la Torra de les Maçanes e de Ibi, per preu de XVIII *millia florennos*, a mossèn Joan Gascó, diu-se que del preu non reebé res la senyora reyna ne son tresorer. Ítem, és estat venut lo castell //Ir//de la Bastida a mossèn Ramon de Bagés, per IIII *millia florennos*, diu-se que per gràcia feta per lo senyor rey.

Ítem, és estada donada per la dita senyora al noble Ramon Alamany la jurisdicció de Marmellar, host e cavalcada de aquell. Ítem, la dita senyora ha alienat lo castell de Sant Martí, diu-se que l'ha haut lo noble mossèn Ramon, e per aquella rahó ha la dita senyora de esmena lo loch de Tahust. Ítem, és estada venuda an Ferrer de Canet la Castellania de Cubelles, per preu de III *millia florennos*, diu-se que per lo fet Sardenya. Ítem, és estat alienat per la dita senyora lo vastell de la Mola e lo loch de Noetla, al noble don Pero Maça, diu-se que per gràcia feta per lo senyor rey de certa quantitat al dit don Pero Maça. Les quantitats següents són degudes per la cort de la senyora reyna a les persones davall scrites e corren a mogobell la major part.

Primerament, són deguts a·n Berenguer de Cortilles e a·n Arnau d'Alós, per diverses dates que han fetes los quals són stats pagors por tot lo mes d'octobre de l'any passat MCCCXCII: VIII *millia DCCCCXCIX florennos*, VII *solidos VII denarios*. Ítem, d'altra part les quals, són estats pagadors per tot febrer de l'any present VIII *millia CCCCLXXVII florennos*, IX *solidos IIII denarios Barchinone*. Ítem, qu'els són deguts, entre dues partides pagadors en lo dit mes de octubre passat, XVIII *millia DC florennos*. Ítem, als dits Berenguer e Arnau Alós ultra les quantitats demunt dites, per tot lo mes de noembre passat, XV *millia florennos*. Ítem, a mossèn Pere Çiscar, II *millia CC florennos*. Ítem, an Bernat Oliver, II *millia florennos*. Ítem, a·n Berenguer çes Déus, mercader de *Barchinona*, II *millia CC florennos*. Ítem, a·n Lorenç Luques, *mille C florennos*. Ítem, a·n Berenguer Çestrada, CCCL *florennos*. Ítem, a·n Joan de Pomar, CCXX *florennos*. Ítem, a n'Anthoni Rosar, CCXX *florennos*. Ítem, a madona de micer Francesch Oliver, CCCXXX *florennos*. Ítem, a·n Pere Torrent, scrivà del bisbe de *Barchinona*, CCCXXL



*florennos*. Ítem, Pere Cortada, II *millia florennos*. Ítem, a micer Joan Desplà, DCC *florennos*. Ítem, a·n Roger de Rosanes, CCCC *florennos*. Ítem, a n'Anthoni Raboster, DLX *florennos*. Ítem, a·n Pere Soler, draper, DL *florennos*. Ítem, a·n Pere de Palafolls, *mille C solidos Barchinone*. Ítem, a·n Joan Çalangla, DCLX *florennos*. Ítem, a·n Climent Boni, *mille florennos*. Ítem, a·n Pere Queralt, CCCXXXV *florennos*. Ítem, a·n Bernat Çarróç, DCCLXX *florennos*. Ítem, a·n Gilabert Cardona, CCCL *florennos*. Ítem, a·n Guillem Oliver, CCCC *florennos*. Ítem, a·n Berenguer d' Ostalrich, DL *florennos*. Ítem, a n'Anthoni Raboster, III *millia D florennos*. Ítem, a n'Arnau d' Alós, IIII *millia florennos*. Ítem, a·n Steve ça Torre, II *millia CC florennos*. Ítem, a·n Francesch Martina, CLXXX *florennos*. Ítem, a·n Lorenç Roçat, CCC *florennos*. Ítem, a·n Berenguer Descortey, convers, CCCL *florennos*. Ítem, a·n Berenguer Descortey de Sardenya, CCCC *florennos*. Ítem, a·n Bernat de Juyà, DC *florennos*. Ítem, a micer Luqui Scarampo, III *millia D florennos*. Ítem, a·n Joan Dezguall, DCCXX *florennos*. Ítem, a·n Francesch ça Plana, *mille CXXV florennos*. Ítem, a mossèn Ponç de Perellós, II *millia CC florennos*. Ítem, a la muller d'en Martí Escuder, DCV *florennos*. Ítem, al dit mossèn de Perellos, II *millia CCC florennos*. Ítem, a·n Francesch Morató, II *millia florennos*. Ítem, a·n Ramon de la Vaya, CCC *florennos*. Ítem, a micer Bernat de Pinós, II *millia florennos*. Ítem, a·n Leonard de Sos, DCCCC *florennos*. Ítem, al dit en Francesch Morató, D *florennos*. Ítem, a mossèn Azbert Çailla, II *millia DCLXXXI florennos*. Ítem, a tresorer de resta de son compte II *millia DCCCCLXXV florins d'or*. Suma: CIII *millia DCCCXL florennos*, V *solidos X denarios Barchinone*.

